Yvonne Hirdman

Vi bygger landet

Pogo Press 1979

I bokform är detta arbete ett riktigt praktverk, med rikt bildmaterial (foton, teckningar, fotomontage, affischer, dokument i faksimil m m). Tyvärr har vi av flera skäl (förutom de redan nämnda, även att boken har ett stort sidformat) sett oss tvungna att avstå från att försöka återskapa boken med bevarande av den tryckta bokens utseende – vi har valt att bara digitalisera själv grundtexten som i sig är mycket läsvärd (och lagt in mycket få bilder). Den som vill ta del av boken i tryckt form kan antingen låna den via något bibliotek eller eftersöka den på antikvariat. För den som tycker om vackra böcker så är det värt besväret.

Innehåll

Författarens förord 1
Förläggarens företal 3
Kapitel 1: 1840-tal — 1880-tal Det vita slaveriet och jämlikhetens idé 5
Från det industriella genombrottet till arbetarrörelsens uppkomst 5
Kapitel 2: 1889-1911 Rösträttskamp och storstrejk 42
Från socialdemokratiska partiets bildande till dess första stora valframgång 42
Kapitel 3: 1911-1917 Krig mot kriget – strid inom arbetarrörelsen 95
Från stormklockefalangen till partisprängningen 95
Kapitel 4: 1917-1926 Arbetarmakt och regeringsmakt 136
Från revolutionsstämningar till Stripakonflikten 136
Kapitel 5: 1926-193 År i opposition 170
Från högkonjunktur till depression 170
Kapitel 6: 1932-1939 Den utopiska reformismen 204
Från valframgång till världskrig 204
Kapitel 7: 1939-1945 Arbetarrörelse i kristid 244
Från samlingsregering till partiregering 244
Kapitel 8: 1945-1975 Omvälvningarnas tid 281
Från fredsförväntningar till valnederlag 281
Kapitel 9 Epilog 317
Kapitel 10 Arbetarrörelsens press 325
Kapitel 11 338
Biografier 338
Biografier över personer i svensk och internationell arbetarrörelse 338
Kapitel 12 374
Bilagor 374
Bibliografi 399

Författarens förord

Det var en vintereftermiddag 1975 som vi bestämde att jag skulle åta mig uppdraget att skriva den svenska arbetarrörelsens historia. Det var före detta journalisten Hans Haste som övertygat mig, den skeptiske historikern, att det ändå var möjligt. Kanske skulle jag ha avböjt och hänvisat förslaget till utopiernas vindsrum, men det låg något så lockande i den omöjliga uppgiften att jag inte kunde säga nej. Jag ville veta vad som hänt och hur det hänt, jag ville bekanta mig närmare med igår och i förrgår.

Det skulle väl ändå var möjligt att ur den rika floran av avhandlingar, artiklar, krönikerböcker, partihistoriker, förbunds- och föreningshistoriker, jubileumsskrifter, broschyrer, artikelsamlingar m m kunna ge en sammanhängande och rimlig bild av arbetarrörelsens politiska, fackliga och idéhistoriska utveckling i stora drag. Det skulle ju inte bli en avhandling och jag skulle inte få tid att grundforska. Men det skulle förvisso inte heller bli en krönika med händelser och årtal staplade på varandra eller ett inlägg i den politiska debatten om hur historien borde ha sett ut.

Vad jag ville göra och vad som verkade vara möjligt att göra, var i stället att ur det rika material som finns hämta stoff till en sammanhängande bild av arbetarrörelsens utveckling alltifrån den lilla sekten i Stockholm på 1880-talet till den miljonrörelse som vi har idag.

Det betydde inte att forskningsresultaten låg och väntade, redo att plockas in i en fortlöpande kronologisk framställning. Dessa resultat var i sin tur delar av byggen som andra forskare och författare ställt färdigt. De var kanske svar på frågor som jag inte i första hand sökte svar på. I stället fick jag arbeta med rader av uppgifter och ”svar” och i min tur söka passa in dem, där de enligt mig hörde hemma. Eller också fick jag söka svaret själv.

Från arbetarrörelsens tidiga period finns det självklart mycket skrivet. Det finns avhandlingar, som t ex Tage Lindboms stora, gedigna och detaljerade avhandling om fackföreningsrörelsens uppkomst och tidiga historia, det finns memoarer och minnesskrifter i stor mängd, det finns övergripande arbeten som Knut Bäckströms böcker om arbetarrörelsens historia fram till 1917, där finns Herbert Tingstens genomgång av den tidiga rörelsens ideologiska ställningstagande i hans bok om den socialdemokratiska idéutvecklingen, med flera. Med deras hjälp var det inte svårt att skaffa sig en föreställning om den första tidens skeende. Svårigheten låg däri att jag tvingades ta bort en rad händelser, stora frågor, anekdoter, porträtt av de tidiga pionjärerna med mera. Alla som är intresserade att närmare fördjupa sig i den första tiden — och det är den väl värd! — rekommenderas att studera litteraturförteckningen, där jag redovisat de böcker och skrifter som jag bland annat använt mig av. En sådan rikedom i material och i större översiktsarbeten finns däremot inte för mellankrigstiden och framförallt inte för efterkrigstiden.

Trots allt som skrivits om arbetarrörelsen, finns där en stor lucka: det finns ingen övergripande framställning över tiden, vilket ju var en av anledningarna till att den här boken kom till. Där finns självklart Herbert Tingstens redan tidigare nämnda arbete som går fram till andra världskriget, där finns Leif Lewins mer speciella studie över planhushållningsdebatten, där finns Ragnar Casparssons stora verk, LO under 5 årtionden. Men min ambition var att ge en översikt och inte bara över teorin. Jag ville också berätta om praktiken.

Åter kan en blick på litteraturförteckningen i slutet av boken berätta något om hur jag har gått tillväga. Till de arbeten som behandlat olika av tidens stora frågor — arbetslösheten, den ekonomiska politiken, regeringsfrågorna etc, har jag tagit broschyrer, tidningar, skönlitteratur, partikongressprotokoll och liknande mer lättåtkomligt källmaterial för att själv kunna skapa mig en bild av tiden och problemen. En av de stora avgränsningar som jag tvingats göra, har varit att — som så många före — behandla arbetarrörelsen stundtals och kanske alltför ofta som detsamma som regeringen, partistyrelsen, riksdagsgruppen eller i bästa fall partikong-

resserna. Det har särskilt blivit så från tiden från 1920 och framöver. Det ligger i och för sig i sakens natur. Arbetarrörelsens män övertar alltmer makt över samhället. De stora, för oss alla avgörande frågorna, avgörs i riksdagen och i regeringen, förbereds på partikongresser och i partistyrelsen.

Det har i sin tur bidragit till att utrymmet att beskriva arbetarrörelsen i dess vidaste mening har blivit begränsat. Syndikalister och kommunister har nu bara fått komma med i den mån de spelat en större roll, medan deras utveckling, deras fortlöpande politiska och fackliga arbete inte har kunnat behandlas. Den inskränkningen har också gällt ungdomsförbundet och kvinnoförbundet, för att inte tala om den kooperativa rörelsen, ABF, och andra organisationer som är delar av den stora rörelsen.

I de källbilagor, som finns efter varje kapitel, har ett försök gjorts att få in verksamheten på ett vardagligare plan. Men det kan självklart bara bli korta glimtar. Den politik som drivits i kommunala församlingar, i landsting och stämmor av olika slag, de diskussioner som ljudit i arbetarkommuner och föreningar, nertecknade i vaxdukspärmade protokollböcker — hela detta väldiga fält av mänsklig politisk och facklig aktivitet återstår att utforska och det är sannerligen ingen enmans/kvinnas-arbete.

Inskränkningarna har också gått ut över personerna och deras roll i historien. Jag har funnit det viktigare att skriva den kollektiva historien snarare än de olika ledarnas. Men arbetarrörelsen bestod och består självklart av människor och för den personhistoriskt intresserade kan jag hänvisa till biografidelen längst bak i boken.

Det jag har haft utrymme och möjlighet att ta upp, beskriva och i viss mån förklara, har i stället varit de stora, politiska och fackliga avgörande händelserna som utgör de dramatiska inslagen i arbetarrörelsens långa historia. Detta har inte heller varit problemfritt. Det har dykt upp frågor som pockat på svar. Hade LO kunnat fortsätta storstrejken? Vad innebar partisprängningen 1917? Kunde industriell demokrati ha genomförts efter andra världskriget? och liknande frågor.

Numera finns väl inte många kvar som hävdar historikerns möjlighet att vara absolut objektiv eller hans/hennes förmåga att kunna berätta hur det verkligen var. Visst finns det sanningar som ingen kan rubba men det är sanningar av följande slag: den 3 juni klockan fem och femton började demonstrationen ... Det är sanningar som hellre kallas fakta och jag hoppas att de skall vara korrekta på de sidor som följer.

Däremot är det väl känt att fakta kan sättas samman på de mest vitt skilda sätt eller betraktas ur direkt motstridiga aspekter. Vad jag har gjort är att hålla dörren på glänt och låta flera lösningar snarare än en enda skymta.

När nu arbetet på den här framställningen närmar sig sitt slut, kan jag bara glädjas åt att jag trots allt åtog mig uppgiften, därför att mitt eget liv berikats genom studiet av alla dessa människors handlingar och tankar som skapat arbetarrörelsens historia. Jag vill tacka alla dem som på olika sätt varit mig till stor hjälp. Tack Per Lind som noggrant och kunnigt kartlagt utvecklingen av arbetarrörelsens omfattande press och som skrivit de utländska socialisternas biografier. Tack Margareta Ljungberg som rensat mitt ibland snåriga språk och föreslagit förbättringar. Tack mina kolleger och vänner som läst igenom olika kapitel, gett uppslag, diskuterat: Åke Abrahamsson, Svante Beckman, Lars Björlin, Louise Drangel, Svante Hansson, Alf Johansson, Karl Molin, Thorsten Nybom och Klas Åmark. Jag vill också tacka Björn Björnström, tidigare sekreterare i Stockholms Arbetarekommun, som genomläst manuskriptet och framfört nyttiga synpunkter, samt f landshövdingen K J Olsson som granskat biografierna och avsnittet om arbetarrörelsens press.

För ekonomiskt stöd under dessa år ber jag att få tacka Sveriges Författarfond, Längmanska kulturfonden, Stockholms stads delegerade för bidrag till vetenskapligt forsknings- och ut-

redningsarbete samt Ellen Fries Stipendiefond.

Ett särskilt tack till Arbetarrörelsens arkiv och Kungliga biblioteket och deras tillmötesgående tjänstemän, som på många sätt har biträtt mig i arbetet.

Slutligen vill jag tacka min optimistiske förläggare Hans Haste som tog initiativ till boken, stödde och uppmuntrade mig, läste och kommenterade. Utan hans glada entusiasm hade denna bok aldrig kommit till.

Stockholm i november 1978
Yvonne Hirdman

Förläggarens företal

Ingen rörelse äger ensam sin historia. Kyrkan kan inte göra anspråk på att få vara enda uttolkare av kristenhetens historia. Generalerna kan inte kräva att endast de och inga andra skall få förklara krigens orsaker och förlopp.

Det gäller också historien om arbetarrörelser. Vad den har åstadkommit under ett sekel berör alla människor och det är endast naturligt att många intresserar sig för vad som har skett, för drivkrafter och sammanhang.

Däremot är det förvånande att arbetarrörelsen själv varit så svalt intresserad av sin historia. Visserligen har man gärna tagit fram legendartade episoder vid jubileer och andra högtidliga tillfällen. Men för ett analytiskt, verkligt historiskt studium har intresset varit ringa. I stället har grupper utanför arbetarrörelsen och delvis fientliga till denna fått chansen att uttolka historien på sitt ibland ganska speciella sätt och använda den för sina syften.

Här är en omsvängning på väg. Det talas kritiskt om den unga generationens historielöshet. Intresset för det nyss förflutna vaknar. Företeelsen är delvis internationell. Många söker klarhet i vad som formade historien, varför samhället blev sådant det är och den egna familjens, den egna gruppens, den egna ortens delaktighet i förändringen. Nyckelordet är ”rötter”.

Avsikten med detta verk är att presentera en läsebok för framför allt arbetarrörelsens egna medlemmar men också till nytta för de växande skaror som studerar dess historia vid bland annat universiteten. Det finns naturligtvis åtskilliga specialverk i ämnet — och många flera är på väg — men ingen övergripande framställning som är på en gång saklig och tillgänglig för många. ”Vi bygger landet” avser att fylla detta tomrum.

Mitt eget intresse för arbetarrörelsens historia väcktes en gång av Gunnar Hirdman, ABF:s store ledare. Jag mötte honom på veckoslutskurser, kvällsföreläsningar och under ett par folkhögskolevintrar. Jag delade med många andra arbetareungdomar den stora glädjen att få tillbringa några sommarveckor med honom på Brunnsvik. Under ett par år, lite senare i livet, var vi arbetskamrater.

Jag tror att Gunnar Hirdman skulle ha glatt sig åt att en av hans elever haft del i tillkomsten av detta bokverk — men framför allt känt stor lycka över att författaren är hans eget barnbarn.

Hans Haste

Så en dag på eftersommaren ryktades genom mjölkkusken som körde mjölkskjutsen till den två mil från gården belägna järnvägsstationen, att den beryktade mäster Palm skulle hålla föredrag i stationssamhället en kväll. När farbror Lingen fick höra detta sa han till mig: ”Nu ska vi allt sta och höra Palmen. Jag lejer någon att sköta stallet, och så åker vi med mjölkkusken dit. Nog orkar vi väl gå hem sen”.

Äntligen kom den stora dagen. Vi kommo fram till stationssamhället några timmar innan föredraget skulle

börja, men där var så mycket att se på så tiden gick fort. Mycket folk kom på kvällen för att höra på Palmen.

Där voro också två myndiga länsmän i uniform och fjärsmän i galonerade mössor. Det var en stilla sensommarkväll, och talarens stämma ljöd mäktig och stark i stillheten.

Jag förstod nog inte så mycket av vad som sades, men än idag minns jag att jag blev fasligt rädd när länsmännen, assisterade av fjärsmännen, drog ned talaren från lådan han stod på och folket började ropa och skräna. Så när farbror Lingen tog mig i hand och sa: ”Kom nu, pojken min, så går vi hem”, var det jag som var glad att få komma därifrån.

Och så började vi den två mil långa vandringen hem i natten. När vi kommo till ”Skytteken”, som ligger precis halvvägs mellan station och gården, satte vi oss att vila på en flat stenhäll under ekens grenverk. Det var inte utan att jag började bli trött. Om mötet och föredraget sade inte farbror Lingen ett ord. Han talade aldrig i någon sak som han inte var fullt på det klara med. Han såg grubblande ut, men när han åter ledde mig vid handen och vi fortsatte vår nattliga vandring, sa han: ”Vi kommer nog fram till målet vi med, ska du se”.

Edvin Thorsén: Uppländskt torparliv

Kapitel 1: 1840-tal — 1880-tal
Det vita slaveriet och jämlikhetens idé

Från det industriella genombrottet till arbetarrörelsens uppkomst

Den industriella revolutionen
Industrialismens sociala följder
”Arbetarfrågan” i teori och praktik
De första fackföreningarna — de första striderna
Sundsvallsstrejken 1879
Socialismen kommer till Sverige
De första organisationsförsöken
Samhället slår tillbaka
Sammanfattning
Dokument

Viktiga händelser under perioden

1830 Folkresningen i Frankrike, den s k julirevolutionen. 1845 Stockholms Bildningscirkel bildas.

1847 Skandinaviska Sällskapet bildas.

1848 Revolutionsår i Europa, massoroligheterna i Stockholm. 1849 Den radikala tidningen Folkets Röst börjar utges.

1850 Stockholms Arbetarförening bildas, tidningen Reform blir dess språkrör.

1855 Upplopp och demonstrationer mot brännvinsbränningen. Bröd och potatisbrist.

1866 En ny liberal arbetarförening bildas i Stockholm. Verksamheten samordnas i de skandinaviska länderna.

1870 Första Nordiska Arbetarmötet i Stockholm. 1879 Sundsvallsstrejken.

1881 6 november håller August Palm tal i Hotell Stockholm, Malmö, om socialdemokratin.

1882 Folkviljan, den första svenska socialdemokratiska tidningen, utges i Malmö.

1883 Smiths ringrörelse samlar ca 20 000 medlemmar i Stockholm. Stockholms Fackliga Centralkommitté (FCK) bildas.

1884 Socialdemokratiska klubben i Stockholm bildas.

1885 25 september utkommer Social-Demokraten med sitt första nummer.

1886 Stockholms FCK antar ett socialistiskt program. 1887 Tryckfrihetsförordningen skärps.

1888 ”Åtalsraseriets” tid.

1889 Socialdemokratiska partiet bildas vid påsktiden.

Den industriella revolutionen

Vem trälar hela dagen och sliter ut sin kraft?
Åt andra skaffar skatter, bekvämlighet och prakt?
Vem driver världens hjul så lätt fast själv han äger ingen rätt?

Jo, det gör arbetsmannen av proletariat
Jo, det gör arbetsmannen av proletariat.

Arbetsmannen, kampsång av Most/Åhlund

Den 6 november 1881 hölls föredrag på Hotell Stockholm i Malmö. Det var en halt liten skräddare, som på en blandning av svenska, danska och tyska sökte redogöra för vad socialdemokraterna ville. Hans namn var August Palm. Han var utkörd ur Tyskland och kom via Danmark, där han haft svårt att skaffa sin utkomst. Hans budskap till de skånska arbetarna var enkelt:

Bättre och rättfärdigare tillstånd vill arbetaren och den fattige uppnå vid att de sluter sig tillsammans i enighet och stiftar föreningar, var de kan komma tillsammans och taga sin undertryckta ställning under övervägande.

I rask följd höll sedan Palm fyra möten till i det höstmörka Malmö, innan han bildade en agitationskommitté och for till huvudstaden för att berätta om socialismen.

Vad var det då för land August Palm hade kommit till? Hur var tillståndet i början av 1880-talet?

Det var ett gammalt bondesamhälle, som i allt raskare takt höll på att omdanas till en industristat, och det var knappast en smärtfri process. Förordningarna om storskifte, som utfärdades under 1700-talets slut och 1827 års förordning om laga skifte, hade luckrat upp ett tusenårigt samlevnadsmönster. De gamla byalagen upplöstes. Jordbruksbefolkningen proletariserades som följd av att de små jordlotterna slogs ihop i större odlingsenheter. Nya och bättre brukningsmetoder började också effektivisera jordbruket, så att produktionen ökade, trots att jordbruket relativt sett sysselsatte färre människor. Från att ha omfattat 4/5 av landets befolkning i början av seklet, sjönk andelen av jordbrukets arbetare till 72% 1870, 62% 1890 och till 49% 1910.

Befolkningen växte samtidigt på ett sådant sätt att ordet befolkningsexplosion ofta används för att beskriva det dramatiska förloppet. Mellan 1810 och 1850 ökade befolkningen med ca 1 % per år. Samtida bedömare förklarade fenomenet med ”potäterna, freden och vaccinet”. Befolkningstrycket och den alltmer omfattande fattigdomen bidrog i sin tur till att luckra upp det gamla skråsamhället, som var statiskt liksom det forna jordbruket. En lönearbetarklass, vars rörlighet inte längre bands av gamla föreskrifter, uppstod och blev förutsättningen för den ekonomiska expansion som skulle komma.

Den svenska industrialiseringsprocessen började kring mitten av seklet och blev verkligt intensiv mot slutet av 1800-talet. Den var naturligtvis en biprodukt till den europeiska, särskilt den engelska, industrialismen. Det som främst kom att kännetecknа den svenska industriella revolutionen var utvecklingen inom trävaruindustrin och bergshanteringen. Trä och järn var ju varor som krävdes för den engelska industriella uppbyggnaden. Med en nästan amerikansk hastighet kom sågverken att byggas ut, sedan de första ångsågarna i slutet av 1840-talet och början av 1850-talet i Sundsvallsdistriktet visat att man inte längre var beroende av vattenståndet för sågverksbyggen.

Från 1860-talet var verksamheten i full gång och de norrländska skogarna exploaterades med en hänsynslöshet som väckte stor bitterhet, eftersom bönderna kände sig lurade. De hade sålt sina skogsarealer för en spottstyver. Kronan hade skänkt dem marken i början av seklet i förhoppning om att egen företagsamhet kanske kunde utvinna värde ur dem. Nu fick de forna skogsägarna uppleva hur dessa förut värdelösa skogar skapade miljoner åt de nya ägarna. En hänsynslös skogsskövling tog vid. Den fick sitt namn, ”baggböleri”, efter rovdriften i trakten kring Baggböleforsen i Ume älv.

Det fanns anledningar till sågverksindustrins expansion. De norska skogarna hade skövlats

och kunde inte längre tillfredsställa det industriella Englands behov av virke. Den nya tekniken, ångsågarna, gjorde det möjligt att förlägga sågverken till kusterna, varifrån virket snabbt kunde exporteras. Under perioden 1856 till 1896 fördubblades trävaruindustrin, varefter den verkliga storhetsperioden var över och pappersmasseindustrin övertog den dynamiska rollen i industrialiseringsprocessen.

Den fosforrika norrländska järnmalmen utgjorde den andra viktiga komponenten i den svenska ekonomiska expansionen. Den hade tidigare inte kunnat brytas, men tack vare den s k thomasmetoden, som skilde fosforn från malmen, kunde de väldiga järnmalmsfyndigheterna i norr börja utnyttjas. 1840 var den årliga järnproduktionen ca 270 000 ton. 1886-1890 låg årsproduktionen i medeltal på 930 000 ton, och då var den lappländska malmbrytningen bara i början av sin storhetstid. En annan teknisk uppfinning, bessemermetoden, gjorde att stål kunde framställas. Stål var en mycket efterfrågad produkt för den nya tidens intensiva järnvägsbyggande.

Den moderna svenska industrin var redan från början en exportindustri. Den var inriktad på de nya marknaderna som den europeiska industrialismen skapat. I stället för den gamla handeln via Lübeck och Hamburg-Bremen tog den nya handeln vägen västerut till England med Göteborg som viktig knutpunkt. Förutom de två basvarorna trä och järn exporterades spannmål, främst havre, och smör. En förutsättning för att exportindustrin kunde expandera så kraftigt var att frihandel införts från mitten av seklet.

Järn- och sågverksnäringarna var nästan utan undantag förlagda till landsbygden, varför svensk industrihistoria inte präglas av den våldsamma urbaniseringen i sitt tidigare skede som t ex i England. Glasbruken, brännvinsbrännerierna, tegelbruken och kvarnarna var också typiska landsbygdsindustrier.

Textilindustrierna var däremot förlagda till städerna, t ex till Norrköping, och där kunde rent engelsk nöd härska i de stora fabrikerna med de fantastiska nya maskinerna som avlöste de små manufakturerna. Det var maskiner som varje dag förvandlade bomullsbalarna till kilometerlånga tygrullar. Varor som tidigare framställts i hemmen för den egna familjens bruk — skor, kläder, möbler — började nu tillverkas maskinellt. Livsmedelsindustrin var ett annat av den nya tidens tecken.

Industrialisering stod för koncentration: av människor, arbete, kapital, varor, makt, lidande och förnedring. Men för många blev det trots allt ett optimismens tidevarv. Den guldålder, som tidigare alltid förlagts till en svunnen forntid, blev nu visionen av morgondagen. Det omöjliga verkade vara möjligt på nästan alla områden. Det kunde vara en rent teknokratisk vision av ett maskinstyrt samhälle, där människan avlastades allt arbete. Jules Verne och H G Wells förmedlade lyhört tidsandans tekniska optimism i sina science-fiction-romaner.

Det kunde också vara en vision av ett förnuftigt styrt samhälle som äntligen kunde förverkliga drömmen om högsta möjliga lycka åt största möjliga antal. Det kunde vara en kombination: ett högt utvecklat teknokratiskt samhälle som en förutsättning för principen ”av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov”.

Under kapitalismens första och okontrollerade tid utnyttjades även barnen som slavarbetare. Barn var små och behändiga i de trånga kolgruvornas underjordiska gångar. De var billigare än vuxen arbetskraft och kunde heller inte minnas något annat och bättre liv än den svarta gruvans.

Den gamla goda tiden

av Gustav Fröding

Stjärnorna tindrade tysta för hundrade
år tillbaka och skogen sov.
Forsen dånade, hjulen dundrade,
gnistorna sprakade,
marken skakade,
hammaren dunkade tung och dov.

Bälgen blåste och blästern ljungade,
kvävande hetta ur ässjorna slog,
svettiga sotiga smederna slungade
släggan mot stängerna,
nöpo med tängerna,
formade järnet till harv och plog.

”De giva oss slagg för malm
och spark för vårt släp och slit,
de tröska oss ut som halm
och läska oss sen med sprit.

Min käring har svälten knäckt,
min dotter är brukets skarn,
förvaltarn själv är släkt
med stackarens första barn.

Han eldar oss helvetet hett
med rapp och med knytnävsslag,
han får allt ett vitglött spett
i nacken en vacker dag!”

Forsen dånade, hammaren stampade
överdundrande knotets röst,
ingen hörde ett knyst från de trampade
skinnade, plundrade
ännu i hundrade
år av förtvivlan och brännvinströst.

Industrialismens sociala följder

En slavklass börjar i själva verket avsättas mitt i civilisationens sköte — en klass av proletärer, obesuttne, försvarslöse vilka, tillväxande i förfärlig progression, så mycket bittrare känna sig utkastade ur samhället som distanserna inom detsamma i allmänhet blivit utjämnade och det avstånd i fråga om rättigheter, vilka fordom skilde några bättre lottade från mängden, allt mer förminskats.

Erik Gustaf Geijer

Alla dessa människor, som med sitt arbete möjliggjorde den industriella omvälvningen, kämpade för att överleva. De besvärades knappast av utopiska visioner. Den väldiga befolkningstillväxten och den förändrade jordbruksdriften lösgjorde stora skaror av människor, vars arbetskraft ingen ville ha. Pauperism blev i det tidiga 1800-talets Sverige ett begrepp för en ny företeelse: för fattigdom i ny och väldig omfattning, människor som var utblottade på all form av egendom. Trots den begynnande industrins expansion och behov av arbetskraft kunde landet inte föda alla sina invånare, och från 1840-talet började en allt mer

omfattande ström av människor att ta sig över till ”det stora landet i väster, där ingen kung finns och inga kitsliga präster”. 1850 utvandrade ca 15 000 människor och mellan 1868 och 1870, de sista nödåren i Sverige när bark och lavar blandades i brödet, emigrerade 80 000 människor, mellan 1871 och 1880 100 000. Ännu var kulmen inte nådd. Den kom med 1880-talets jordbrukskris, då under ett decennium mer än 325 000 svenskar utvandrade till USA och över 50 000 till andra länder.

De gamla trygga förhållandena inom hantverket försvann. Skråsystemet var gammaldags och stod hindrande i vägen för den nya ekonomiska expansionen. Det övergavs i två etapper, 1846 och 1864. Det innebar en större rörlighet för hantverksarbetarna men också större otrygghet, eftersom den gamla patriarkaliska andan på gott och ont försvann. Samhället tvingades att i viss mån gripa in och en rad fattigvårdsförordningar utfärdades. De första var ännu präglade av det gamla synsättet, som innebar att hemkommunen fick en viss skyldighet att svara för sina invånares liv vid fattigdom, sjukdom och ålderdom. De gamla förordningarna undanträngdes vartefter den nya tiden bröt igenom och 1871 års fattigvårdsförordning motsvarade bättre tidens liberala ideologi: inga regleringar eller ingrepp i de ekonomiska förhållandena borde göras och ju större frihet som lämnades den enskilde individen, desto sundare blev balansen inom näringslivet, desto större såväl produktion som profit. Översatt till direktiven för kommunernas fattigvård innebar det att skyldigheten försvann och att ett klart godtycke uppstod.

Den nya tiden förde med sig många egendomligheter. Fattigstugorna kompletterades av ett nytt slags inrättningar som t ex den Dillström-ska arbetsförrättningen i Stockholm. I den stora kasernliknande byggnaden bodde de dillströmska hjonen, lätt igenkända på sina gråa kläder och klumpiga träskor, och de var varken sjuka eller gamla utan stora starka män i sina bästa år. De utförde de simplaste arbeten som att flytta kvinnolik från barnbördshuset på Kungsholmen till kyrkogården, piska mattor eller tömma latrintunnor. Det var arbetslösa män, som på så sätt förvandlades till fattighjon mot sin egen vilja. Det var svårt för samtiden att i dem se annat än lata och supiga män som hade sig själva att skylla. Det skulle ta tid för människor att vänja sig vid det kapitalistiska systemet, som ställde arbetsföra män utan arbete samtidigt som barnens arbetskraft var efterfrågad och åtråvärd. Det var tvärtom straffbart att vara arbetslös, för ända till 1885 var den s k försvarsstadgan i kraft. Den innebar att varje arbetare, som inte kunde uppvisa intyg på fast arbete, var att betrakta som lösdrivare och således kunde bli förpassad till tvångsanstalt eller tvångsvärvas i armén.

De levnadsvillkor, som den nya klassen — av samtiden kallad allt från ”den tjänande klassen” till ”packet” — hade, utmärktes av orimligt långa arbetsdagar, låga löner, dålig mat, usla bostäder och osäkerhet för den närmaste framtiden. Den hade heller inga politiska rättigheter.

Arbetstidens längd varierade. Sämst hade jordbruksarbetarna det med fullständigt oreglerad arbetstid. Hantverksarbetarna hade också generellt sett längre arbetsdagar än de ”nya” industriarbetarna. Bageriarbetarna hade det så uselt att de i värsta fall arbetade 17 1/2 timmar om dygnet och i bästa fall 13 1/2 timmar. Det genomsnitt som därför kan framräknas, en arbetsdag på 11 1/2 timme med alla avbrott och raster borträknade, återspeglar därför inte det verkliga läget. Medellönen för olika kategorier arbetare skall inte tas för annat än just ett försök till överblick, inte som en absolut siffra. De siffror som då erhålls blir följande: medellönen per vecka åren 1875-1879 för gesäller var 14:35. För fabriksarbetare 11:15, för kvinnor i industrin 6:85 och för minderåriga 4:71. Med dessa löner fick en genomsnittsarbetare arbeta en timme för att köpa 102 gram kaffe, en liter mjölk eller nästan två ägg (1880). Hyran för ett litet rum där oftast en hel familj bodde tog därtill mellan 15-20 procent av lönen.

Barnarbetet var en skamfläck, som väckte samtidens indignation. I den hantverks- och fabriksförordning, som 1846 avlöst skråväsendet, hade visserligen en minimigräns på 12 år inskrivits, men det var uppenbarligen en död paragraf. Det var främst inom landsbygdsindu-

strin, på sågverken och glasbruken, som barnarbetet var utbrett. Inom samtliga industrier år 1875 var 0,6% av samtliga arbetare barn under 12 år. 4,9% var barn mellan 12 och 14 år och 14,9 % var arbetare i åldern 14-18 år. Inom glasindustrin 1875 var 4,8 % av samtliga anställda barn under 12 år och hela 15,5 % barn mellan 12 och 14 år.

Att barn hjälpte till hemma och arbetade var visserligen inte något nytt. Tvärtom var det vad man hade barn till. Men att små barn på 7-8 år arbetade och bodde i glashyttorna under hela somrarna och större delen av vintern med avbrott för några timmars skolarbete (den allmänna folkskolan infördes 1842) var ändå något annat. Protester förekom. Redan vid 1856-57 års riksdag inlämnades en motion som krävde övervakning av den redan existerande lagen att barn inte fick användas i nattarbete, om de var under 18 år. 1875 kom nya motioner mot barnarbete.

1881 kom en ny förordning om minderårigas arbete, och åter sattes gränsen till 12 år med det nya tillägget att de inte fick arbeta mer än sex timmar om dagen. Emellertid strömmade det in en sådan mängd petitioner och klagomål på den nya förordningen att den uppsköts till 1883.

Den kvinnliga arbetskraften inom de nya industrierna behövdes, eftersom den var billig liksom barnens. Textilindustrin krävde de flesta. Tändsticks-, pappers- och tobaksindustrierna byggdes till största delen upp med hjälp av den billiga kvinnliga arbetskraften.

Fattigauktion

Ett dystert minne från min skoltid rinner mig i hågen, nämligen auktionen av fattiga och hemlösa åldringar samt av föräldralösa barn. Jag var av nyfikenhet närvarande, när en sådan auktion förrättades ett par gånger, ty det s k fattigmagasinet var beläget inom skolhustomten, och där utdelades det lilla och dåliga spannmål till fattiga och orkeslösa backstugesittare. Och de hemlösa bortauktionerades. Det tillgick ju så att en gammal och hemlös kunde få inropas mot litet spannmål av en lika fattig, bara han hade en liten stuga. Barn i skolåldern var mest eftersökta av bönderna, ty de kunde ju användas till att gå vall och utföra sådant arbete, som ingen annan ville utföra.

Det var ett av dessa hjon i min hemsocken, som under hela sitt liv hade gått under klubban. Han var född utom äktenskapet samt därtill något bakom men för övrigt en bra arbetare och var därför av bönderna en åtrådd auktionsvara och kunde användas som dräng. Han hade under hela sitt liv haft sitt nattläger i ett tomt bås i stallet, inkrupen i en tomsäck. Detta blev dock under hans senare levnad av myndigheterna förbjudet, och han fick sig anvisad ett rum i manbyggnaden med en ordentlig bädd. Han trodde sig då, som han uttryckte sig, ha blivit förflyttad till himmelriket.

Oskar Hammarström f 1869, i Verkstadsminnen

De allra lägsta lönerna hade dock hemarbeterskorna. Ett exempel från Borås på 1890-talet berättar om en ung kvinna, gift med en åkarkusk och med en treårig dotter. ”Hon syr bomullsförkläden. Åtta timmar åtgå för tillklippning och syning av ett dussin förkläden å 50 öre. Med frådrag av kostnaden för tråd — 8 öre—blir detta en nettotimförtjänst av 5 öre.” Det vita slaveriet har denna process kallats, där lönerna hölls så låga att hela familjen tvingades in i grottekvarnen, också de små barnen.

Maten var trist och enahanda med brödet och potatisen som stomme. Det vanligaste sovlet var lite fläsk eller sill. En stensättare hade 1889 följande matordning som förmodligen var typisk för ogifta arbetare och för arbetare som levde skilda från familjen. Hans mat bestod av frukost klockan åtta med bröd, ister eller smör och skummjölk eller svagdricka, följd av middagen klockan 12, där såväl brödet som istret och svagdrickan återkom. Aftonmålet var inte så annorlunda. Det åts klockan åtta om kvällen och bestod åter av bröd, smör eller möjligen ost och kanske fläsk eller sill samt mjölk eller svagdricka.

Superiet var vitt utbrett. I Stockholm trängdes krogarna längs gatorna och i brottsstatistiken märks fyllerimålen. Anledningarna var naturligtvis flera, men en var den dåliga maten och de svåra bostadsförhållandena. En hamnarbetare berättar från 1890-talets Stockholm om sin situation:

Angående fylleri och supning bland hamnarbetare vill jag giva en liten upplysning. För att göra mig förstådd börjar jag med söndagen. Då har jag till litet mat, men på måndagen har jag intet. Intet arbete kan jag få, utan jag får gå där och se dum ut, som vi kallar det. På kvällen träffar man en kamrat, som arbetat för dagen. Denne frågar ”Skall du gå med och få en sup?” Ja, man följer med, helst som man ej fått annat än vatten på dagen.

… större arbetskraft
kräver Grotte än han haft.
Lyckligt, att trälinnors kved
ger oss barn i djupa led.
Många arbetsbäckar små
varda till en mäktig å.
Grottekvarnen,
ständigt tyngre,
har behov av trälabarnen,
även tioårs och yngre.

Viktor Rydberg: Den nya grottesången

Bostadsnöden var ett av de största sociala problemen, särskilt i de stora städerna. Trångboddheten var regel. Större utrymme än ett rum och kök hade ingen arbetarfamilj råd med och det utrymmet skulle räcka till familjens ofta många barn och kanske också till en eller flera inneboende. Inneboendesystemet var mycket utbrett. Det var ett sätt för de ensamstående att få tak över huvudet och ett medel för dem som upplät en sängplats att skrapa ihop till hyran. Bostadsbristen bidrog till att skruva upp hyrorna till ibland orimliga höjder. Sommaren 1886 gjorde en skånsk fackförening följande uträkning för att visa under vilka olidliga förhållanden hårt arbetande människor tvingades leva. Medellönen för en arbetare beräknades till 1:50 om dagen, vilket var en årsinkomst på 450 kronor. Utgifterna för en arbetarfamilj på sex personer beräknades på följande sätt:

Hyra	75:—
En famn ved	16:—
8 tunnor stenkol	16:—
En arbetskostym åt mannen	31:—
Kläder åt hustrun	25:—
Kläder åt fyra barn å 20 kr	80:—
	Summa 243:—

Av familjens årsinkomst återstod då 207 kronor som skulle räcka till mat åt alla sex. De bägge minsta barnen räknades som en, varefter summan delades med fem och varje person hade då 41 kronor och 40 öre att konsumera per år, vilket blev 3 kronor och 45 öre per månad eller 11 1/2 öre om dagen. Som jämförelse kan nämnas att matkostnaden för en fånge fick uppgå till 25 öre per dag och för en patient på sjukhus till 25 45 öre om dagen, och den kosten var knappast överflödande rik.

Detta var dessutom ett exempel från en man som hade arbete årets alla dagar. Den nya tidens kriser, lågkonjunkturerna, som återkom med jämna mellanrum, förde med sig en kraftig arbetslöshet, som inom många yrken var kronisk under vintrarna.

Under sådana förhållanden var det svårt att hålla familjerna samman och familjemönstret

började upplösas. I Stockholm blev ”stockholmsäktenskapet” alltmer utbrett, d v s olegaliserat sammanboende.

Allra svårast att försörja sig hade de ogifta mödrarna eller de övergivna hustrurna. Kvinnolönerna låg ofta under existensminimum, varför prostitutionen inte sällan blev en sista utväg att överleva. De s k oäkta barnen slutligen drabbades värst i denna misär. De tycktes födas blott för att dö, som en fattigvårdskommitté från 1800-talet drastiskt uttryckte förhållandet. Det berodde på att mödrarna inte själva kunde ta hand om barnen utan var tvungna att antingen lämna dem på barnhem eller ackordera ut dem mot betalning. Det i sin tur ledde till en ganska omfattande barnmisshandel, där kvinnor som levde på att ta emot dessa barn medvetet eller omedvetet vanvårdade dem till döds. I folkmun kallades de för änglamakerskor.

Bostadsnöden i storstäderna var fruktansvärd. I Stockholm behandlades frågan i stadsfullmäktige och hälsovårdsnämnd, inom privata välgörenhetsföreningar och stiftelser. Alla var eniga om att situationen var olidlig men föga gjordes för att förbättra den.

”Arbetarfrågan” i teori och praktik

Människan skall icke styras med yttre tvång utan med inre. Sätt istället för lagar, dem överklassen blott i sitt intresse stiftat, dem som avse allas väl. Och människan skall utan yttre tvång gärna efterkomma lagens bud, emedan hon begriper att den är nödvändig för samhället.

Nils Herman Quiding, ”Slutlikvid med Sveriges lag”.

Vad skulle man då göra åt denna sociala misär? Var det inte ett naturligt faktum att somliga skulle utgöra ”den tjänande klassen” och andra leva på deras arbete i välmåga och lyx? Fattigdom och överflöd, träldom och herremakt hade ju alltid funnits, som en till synes ofrånkomlig naturens ordning, att allt mänskligt samhällsliv måste bygga på djup orättvisa.

Den kristna läran medgav visserligen att människan i grund och botten var jämlik och att ingen var förmer än den andra inför Gud. Men jämlikheten hörde himmelriket till. Att fördra sina plågor på jorden blev en säker inträdesbiljett till paradiset. Det hände visserligen att upprorsanden for i folket och skakade samhällena som i Tyskland under bondeupprorens tid på 1400-talet, i England under Cromwell och i Sverige under Engelbrekt och Gustav Vasa.

Ändå accepterades ojämlikhetens princip för det mesta och människor fann sig i uppdelningen ”sämre” och ”bättre”. Rättvisekravet gällde bara inom den egna klassen och inte mellan klasserna. Vilken kraft jämlikhetsidén hade, visar den franska revolutionen när ”det tredje ståndet” störtade monarkin och under parollerna frihet, jämlikhet och broderskap utropade den franska republiken. Det tredje ståndet var den franska borgarklassen. De var representanter för den nya ekonomiska ordningen, som skulle avlösa den gamla feodalismen. Det var inte den stora massan egendomslösa, sansculotterna, de som drivna av hunger och nöd utförde befrielsens blodiga hantverk.

I revolutionens hetta uppträdde emellertid förespråkare för en verklig jämlikhet som t ex Gracchus Babeuf och hans ”de jämlikas förbund”. De utmanade den revolutionära regimen och krävde en kommunistisk omvandling av samhället men greps och avrättades 1796.

Babeufs idéer byggde på Rousseaus lära om jämlikheten som det naturliga tillståndet och han delade dennes syn på hur ojämlikheten och orättvisorna hade uppstått:

Den förste som inhägnade ett stycke jord och sade: detta är mitt! — han var den verklige stiftaren av det borgerliga samhället. Hur många förbrytelser, krig och mord, hur många fasor och olyckor skulle icke ha besparats människosläktet, om någon då ryckt upp hans gränspålar, kastat igen hans skiljogravar och tillropat sina medmänniskor: akten er att höra på den

bedragaren! Ni äro förlorade om ni glömma, att jordens frukter tillhöra alla, men jorden själv ingen.

Babeufs resning slogs ner och borgerskapets seger i den franska revolutionen befästes.

Den franska revolutionen skulle föda mängder av teoretiska skolor, där jämlikheten och lyckan var målet. Dessa skolor utvecklades och fick lärjungar, som kom att ge jämlikhetens idé en sprängkraft utan like, när de överfördes till samhällen där den ekonomiska och sociala strukturen genomgick en hastig förändring.

Orden ”socialism” och ”kommunism” började berika språken. Det var ord som skulle komma att behålla sin lyskraft och spänning i århundraden. Begreppet kommunism var det äldsta av de två och stod för iden om total gemenskap ifråga om äganderätt till jorden och fördelning av dess gåvor. Förebilden var ofta det första kristna samfundet och det moraliska innehållet var avgörande. Den mest kände av de utopistiska kommunisterna var fransmannen Etienne Cabet, som kallade sitt utopia för Icarien, ett paradis på jorden, där det kollektiva ägandet och hushållandet rådde, inte bara ”bröder” emellan utan också mellan könen. Begreppet socialism skapades 1837 av Pierre Leroux, som var lärjunge till Saint-Simon, en av de stora s k utopiska socialisterna.

Det blev populärt att konstruera samhällssystem för mänskligheten med målet största möjliga lycka åt största möjliga antal människor.

Där var män som Saint-Simon, som entusiastiskt tog parti för den begynnande industriella omvälvning han bevittnade och som ville fördela makten mellan industrins arbetare och ledare a ena sidan och de andliga tankearbetarna å den andra. Där fanns Charles Fourier, som ville dela in samhällena i en mängd små, kooperativa enheter. De skulle i sin tur sammanslutas i större grupper, vilka åter skulle omfatta alla folk under ledning av en ”patriark” med säte i Konstantinopel. Varje enhet — falang — skulle bestå av ca 2 000 ha jord och bebos av ca 400 familjer. Det kollektiva boendet var en lika viktig princip för Fourier som för Cabet. Det var en grundförutsättning för den totala jämlikheten mellan könen och för att bryta skrankorna mellan klasserna genom barnens likvärdiga uppfostran.

Där fanns, i tiden något senare, Proudhon, som var berömd för sin slogan: ”Vad är egendom? Egendom är stöld.” Hans mål var en slags anarkism, där statens bortdöende var den viktigaste förutsättningen, sedan penningens fördärvliga inflytande brutits genom en helt förändrad organisation för produktion och distribution.

I England, som sedan 1700-talets mitt dragits in i industrialiseringens enorma förlopp, tog sig de utopiska idéerna konkretare uttryck. Textilfabrikanten Robert Owen försökte i praktiken förbättra arbetarnas usla ställning vid det stora bomullsspinneriet New Lanark genom att införa en närmast modern socialpolitisk ordning: rymliga arbetarbostäder, matkantiner, rimlig arbetstid etc. Dessutom var han en av de tidigaste banbrytarna för kooperationen. Owen liksom Cabet, drömde om möjligheterna att genomföra sina idéer på jungfruelig mark och for till USA och grundade ett samhälle, New Harmony, efter sina idéer. Han drevs, liksom Ca-bet, snart hem sedan verkligheten avslöjat att idéerna inte var livsdugliga.

Grundidén för alla dessa samhällsteoretiker var att människan i sig var god och förnuftig och vad som krävdes var därför en förnuftig ordning av samhället. Det gällde att finna formeln för den förnuftiga ordningen och sedan att sprida idén till människorna, så var problemen lösta.

Behovet av en ”ny ordning” blev alltmer uppenbart. I England slog den tidiga industrialiseringen hänsynslöst sönder det gamla samhällsmönstret och drev en tidigare välmående hantverksarbetarklass in i djupaste fattigdom. Arbetarna reagerade ursinnigt och spontant mot maskinerna som kom och tog deras arbete och förvandlade värdet av en veckas slit till bara en dagslön. 1811 förstörde de 63 vävmaskiner i Nottingham. Det blev upptakten till ett krig mellan människor och maskiner, som bara kunde sluta med maskinernas seger. Industrialis-

men gick inte att hejda. I stället började arbetarna att organisera sig, först hemligt, med sjuk- och begravningskassor som täckmantel. I England var det sedan 1790-talet förbjudet för arbetarna att sammansluta sig i föreningar, men efter 1820, sedan lagen upphävts, organiserade man sig öppet och en facklig rörelse började växa fram.

Owen, som återvänt till England, hjälpte till att bygga upp denna rörelse och fler än han skulle inse att en ”ny ordning” inte enbart kunde skapas vid skrivbordet, utan i fruktbart samarbete mellan teori och praktik.

Så växte i England en facklig rörelse fram med krav på 8 timmars arbetsdag och allmän rösträtt. Men där fanns också en socialistisk målsättning att arbetarna skulle överta produktionsmedlen. Arbetarnas enda vapen var att upphöra att producera. Generalstrejken var också den tidiga fackliga rörelsens viktigaste medel för att nå framgång. Efter bittra stridigheter vid mitten av 1830-talet, som slutade i nederlag för arbetarna, tynade rörelsen bort. En ny formades, den så kallade chartismen. Det var en politisk rörelse grundad av bl a William Lovett, där rösträtten var det allt överskuggande målet. Namnet fick rörelsen efter dess program, The People's Charter, folkets frihetsbrev. Också chartismen slogs ned, trots det mer fredliga tillvägagångssättet och trots petitioner med miljoner underskrifter.

På kontinenten växte också den sociala oron. I Frankrike 1830 kastades en reaktionär regim ur sadeln av uppretade folkmassor och borgarskapet kunde på nytt tillskansa sig makten, med smärre eftergifter åt folket.

1848 blev det stora revolutionsåret i Europa, med början i Paris i februari. Borgarkungen Ludvig Filip avsattes och den andra republiken utropades. Allmän rösträtt infördes och pressfrihet skulle råda. En socialist, Louis Blanc, valdes rent av in i den nya regeringen och hans idéer om nationalverkstäder genomfördes. Det innebar att staten tog ansvar för produktion och för arbetarnas välfärd. Iden förfuskades, inflation följde och nationalverkstäderna stängdes med ytterligare en folklig resning som följd. 1851 krossades den definitivt och de rättigheter som arbetarna erövrat åt sig togs ifrån dem. Den nyrika bourgeoisin hade vunnit den första sammandrabbningen mellan kapital och arbete som ägde rum i Europa under 1800-talets första hälft.

Också till Sverige nådde ekon av kontinentens revolutionära rop, trots att landet då var efterblivet och låg långt borta. I mars 1848 restes barrikader i huvudstaden och upplopp ägde rum, där minst 30 människor dödades. Vem eller vilka som låg bakom oroligheterna är oklart. Det ryktades om att det skulle vara betalda uppviglare och att deras uppdragsgivare var mäktiga näringsidkare, som ville stoppa alla planer på en friare tullagstiftning. Att näringsfriheten hade fiender även bland den lägre hantverksarbetarklassen är klart. Om det var syftet, så vanns det också. Det blev inte någon friare tullagstiftning.

I Sverige fanns en liberal opposition mot monarkins fasta och konservativa grepp över landet. Den förespråkade frihandel, näringsfrihet, yttrande- och tryckfrihet, religionsfrihet, en förbättrad folkundervisning med flera reformer. De menade att sådana reformer skulle förbättra situationen för de breda lagren och lösa den ”sociala frågan” eller ”arbetarfrågan” som den senare kom att kallas. Representanter för denna liberala opposition var män som Lars Johan Hierta, Carl Henric Ancarsvärd, J G Richert, Anders Lindeberg och författarna Erik Gustaf Geijer och Jonas Love Almquist.

Almquist skulle för övrigt också kunna räknas upp bland de få svenska utopister som fanns. De var män som likt sina franska kolleger funderat ut nya och bättre samhällssystem till mänskligheten fromma. Där fanns 1700talsprosten Hans Bergström, som anonymt publicerade sina visioner i ”Indianska brev”. Där fanns Fredrik Wilhelm Leijonanker, som kritiskt observerade den franska revolutionen och konstaterade att den föga hjälpte den stora massan. I Leijonankers idealsamhälle skulle alla människor harmoniskt fungera tillsammans, likt lemmarna på en kropp, där varje organ, varje del har sin funktion, nödvändig för att

helheten skall fungera. För Leijonanker var roten till det onda den privata äganderätten, varför han menade att allt ”skadligt” ägande måste försvinna. Dessutom betonade Leijonanker arbetets värde och vände sig mot att arbete var något nödvändigt ont — arbetet skulle tvärtom vara ”sällhetens källa”.

”Kampdikt”

Dessa strofer publicerades inom de ”bildningscirklar” som uppkom omkring 1850 och som var tidiga föregångare till den egentliga arbetarrörelsen. Här finns högtidlig idealism men ännu ingen klasskamp. Budskapet är helt i den liberala arbetarrörelsens anda: Bilda er, bed och försaka.

Mödornas son!
Lön för ditt dagsverk du skörde!
Gud och din Konung du vörde,
Mödornas son!

Verka och bed!
Vigtiga äro de orden,
Skyddande englar på jorden:
Verka och bed!

Fädernes Land
Ära med konstflit och dygder!
Skapa till blomstrande bygder
Fädernes Land!

Lev för ditt värv!
Dig utav Gud är det gifvet;
Skatta det högt uti lifvet!
Lev för ditt värv!

Endrägt och tro
Slute de idoge samman,
Rena och skära som flamman!
Endrägt och tro.

Frid i ditt hem
Skänke dig prövningens dagar!
Nöjd med den Eviges lagar
Trivs i ditt hem!

Kärlek och hopp
Aldrig ifrån dig bortvike!
Skänk åt en olycklig like
Kärlek och hopp!

Frid med ditt stoft!
En gång ur jordiska banden
Svinge till himmelen anden!
Frid med ditt stoft!

Bildning och ljus
Vise den forskande anden
Vägen till himmelska landen!
Bildning och ljus!

Leve ditt namn
Äradt, välsignadt i tiden,
Vördadt av minnet och friden!
Leve ditt namn!

De utländska utopisterna av mer socialistiskt snitt fick också sina förespråkare i Sverige. Saint-Simons idéer togs t ex upp av prästen Anders Fredrik Rådberg. I sin bok ”Försök till kristliga predikningar i tidens anda”, som utkom 1831, gick han till storms mot kyrkans dubbelmoral att predika jämlikhet samtidigt som den liksom den värdsliga makten i samhället, höll alla jämlikhetssträvanden nere. I ”Friedland”, Rådbergs Utopia, tecknade han sin vision av en förnuftig och kärleksfull ordning, i skarp kontrast till Karl XIV Johans stela ståndssamhälle, där inga ståndsskillnader skulle råda, ”endast olika grader av bildning och samhällsvärde bilda högre och lägre folkklasser”.

Till de svenska utopisternas skara räknas också bokhandlare Per Götrek. Han var främst en förmedlare av de europeiska lärorna, av saint-simonismen och av Etienne Cabets idéer. Till skillnad mot de andra tänkarna gjorde Götrek försök, om än i all blygsamhet, att propagera för idéerna och han gav ut både Saint-Simons och Cabets skrifter. Götrek gav också ut en liten broschyr utan författarnamn. Det var ”Kommunistiska manifestet”, som Götrek översatte till svenska 1848. Dessutom bildade Götrek ett litet sällskap av intresserade lärjungar. De kallade sig Kommunistiska Sällskapet. Stockholmsskildraren Claes Lundin ger en skildring av sällskapets sammankomster i sin bok ”Det gamla Stockholm”:

Man kom så tyst och beskedligt, när man skulle samlas hos Götrek för att skapa om

samhället, men man smög sig ingalunda dit. Sällskapet var icke talrikt, visst aldrig över ett dussin på en gång. Där funnos inga ceremonier, intet hemlighetsfullt och dörren hölls aldrig stängd. Hela världen var välkommen och Götrek önskade att polisen måtte infinna sig, på det han skulle kunna värva alla poliskonstaplar till kommunister (....) ”Välkomna käre vänner. Ha vi någon populaire idag?” sade fader Götrek, som naturligtvis var sällskapets ordförande. En av de närvarande drog genast fram det senaste numret av ”Le Populaire”, det av Cabet utgivna veckobladet, organ för den fredliga kommunismen. Innehållet gav anledning till utläggning och betraktelser, man pratade hit och dit om solidaritet, arbetsfördelning, egendomsgemenskap o s v. ”Vi äro alldeles som de första kristna församlingarna”, sade fader Götrek, smetade fast botten på en liten pappask, såg granskande på sitt arbete och tillade: ”Kommunismen är egentligen ingenting annat än kristendomen i dennas rena och från dogmer ännu fria innehåll.”

Det förekom inga försök från sällskapets sida att sprida ”kommunismens” läror, vare sig med massmöten eller genom att starta en egen tidning. Det var en blygsam diskussionsklubb som inte kom att spela någon större roll i det dåtida politiska livet än att polisen 1848 i sin jakt på syndabockar fick ögonen på det lilla sällskapet. Att Götrek och hans vänner inte hade något att göra med de upplopp som förekom i Stockholm i mars 1848 förstod snart polismästaren, som efter förhör med Götrek lär ha utbrustit att dessa snarare hörde hemma på Danvikens dårhus än på Långholmen.

Det gamla skråväsendets upphävande 1846, den tilltagande folkökningen, den svåra fattigdomen, de revolutionära rörelserna på kontinenten — allt detta bidrog till att allt fler insåg att något måste göras, att det existerade en ”socialfråga” som måste lösas. I Sverige var arbetare omkring 1840-50 ännu liktydigt med hantverkare, gesäller och lärlingar. Det var också bland dessa som försök gjordes till någon slags organisation, vilket var naturligt, för då skråna upplösts hade det bildats ett tomrum som måste fyllas. Vid mitten av 1840-talet tog därför två skräddargesäller, Trädgårdh och Renhult, samt fattigläkaren i Nikolai församling, Johan Ellmin, initiativet till bildandet av Stockholms Bildningscirkel. De ansåg att det var genom ökad bildning och bättre undervisning som den svåra arbetarfrågan skulle lösas och arbetarna lyftas ur sin misär. Det var en lösning som innebar att samhällsklasserna måste komma närmare varandra.

En i grunden religiös samhällsmedlem är alltid en god undersåte, fosterlandsvän och medborgare. Därför skall olåten mellan de olika samhällsklasserna som här sammanträffa, lägga sig, och missljuden möjligen för en framtid avtyna i samhället, så att lydande och bjudande, bemedlade och torftiga, den mäktige och svage förstå, värdera och bistå varandra. Däremot höra klandersjuka och politiska stridigheter icke hit.

Så löd Bildningscirkelns program, ett uttalande som inte kunde såra någon.

Bildningscirkeln blev snart en institution i Stockholmslivet. Mötena hölls i Stockholms börshus. Mellan 1849 och 1850 fanns omkring 1 700 medlemmar. Också ute i landsorten bildades bildningscirklar med stockholmscirkeln som förebild. Föredrag hölls, man gjorde utflykter och lekte folklekar. Med det uttalat samhällsbevarande syfte som Bildningscirkeln företrädde är det inte svårt att förstå att Oscar I på årsdagen av cirkelns grundande gav den 300 riksdaler, ett belopp som höjdes till 500 och utbetalades årligen så länge kungen levde. I harmoni och genom utbildning mot en högre utveckling skulle arbetarfrågan få sin lösning. Till vårt land skulle ingen socialistisk eller kommunistisk smitta komma.

Med harmonin inom Bildningscirkeln blev det emellertid så småningom sämre. Två huvudriktningar stod snart mot varandra. Den ena, företrädd av bland andra Götrek och Johan Ellmin, ville vidga cirkelns syften och göra den öppen för alla arbetare och omvandla den till det forum där arbetarklassens intressen diskuterades. Den andra riktningen, som bättre stämde överens med programuttalandet, var företrädd av bland andra direktör Ossian E Borg, som

fastslog att det var en hantverkarnas förening och att den ”tjänande klassen” inte skulle beredas plats i den. De kunde, föreslog Borg generöst, få bilda en cirkel för sig. Parollen ”allt för arbetarna, intet genom dem” kommer tydligt fram i Borgs slutplädering för sin idé:

Vilken disharmoni uppkommer icke i det helas gång genom denna den tjänande klassens kvarblivande på sin nu så ofta överklagade låga ståndpunkt (..). Snart skall man nog kanhända hava övervunnit svårigheterna för grundläggandet av en Bildningsförening för den tjänande klassen. Endast några varma människovänner med frisk vilja och orubblig kraft och ihärdighet; – och det ädla verket skall framstå, spirande välsignelserika frukter inom en hel klass av medmänniskor.

Men de demokratiska krafterna föredrog att träda ur Bildningscirkeln och de grundade i oktober 1847 Skandinaviska sällskapet. Här samlades Götrek, Ellmin samt skräddargesällerna Trädgårdh och Löwstädt, och sammanslutningen fick en annan karaktär än Bildningscirkeln. Den viktigaste skillnaden var att här formulerades för första gången kravet på den allmänna rösträtten. Den frågan diskuterades också inom det nybildade Reformsällskapet, en medelklassens sammanslutning för en radikalare författningsreform.

Det var aktiva år, de sista åren av 1840-talet. En radikal tidning, Folkets Röst, började ges ut från 1849 med Franz Sjöberg som ansvarig utgivare. 1 det första numret av tidningen förklarades frankt, att den skulle strida ”för de arbetande och medellösa folkklassernas mänskliga och medborgerliga rättigheter”.

Folkets Röst blev en av de första tidningarna, som på allvar skildrade människornas nöd och elände och den fick snabbt stämpel av skandaltidning. Franz Sjöberg gick också samman med tre unga lundastudenter, Fredrik Borg, Carl Wilhelm Bergman och Nils Pehrsson-Nordin, som alla var anhängare av Proudhons lära, i den av dem bildade Arbetarföreningen.

Arbetarföreningen var den första medvetet politiska sammanslutning, som syftade till att nå ut över en begränsad krets för att förbättra arbetarklassens villkor. Den hade utvecklats ur ett s k läsesällskap, som Borg och Pehrsson stiftat 1849 sedan de träffat och inspirerats av norrmannen Marcus Thrane. På mycket kort tid hade Thrane lyckats skapa en verklig arbetarrörelse i Norge. Den hade arbetarföreningar spridda över landet — i juni 1850 fanns 273 föreningar med 20 854 medlemmar — och den allmänna rösträtten var första punkt på ett radikalt program.

Den 24 februari 1850, på årsdagen av den franska februarirevolutionen, invigdes i Sverige Arbetarföreningen med en sexa hos Claes på hörnet. Trots att man kraftigt understrukit lagligheten hos den nya rörelsen, och det fanns all anledning att göra, för thraniter-rörelsen i Norge var väl påpassad, ger referatet av mötet ett snarast revolutionärt intryck. Bland annat sjöngs en svensk variant av Marseljäsen, där en av verserna hade följande lydelse:

Vi vilja inga barrikader
det gives ock ett fredligt sätt
Vi vilja sanning blott och slätt
och rätt som barn av samma Fader.
Men mötas vi med våld,
då trotsa vi med mod
framåt, framåt, vår lösen är
vi våga liv och blod.

Pehrsson-Nordin höll ett tal, där samma ord finns med. Lagligheten var den enda riktiga vägen att gå för att skaffa arbetarklassen frigörelse, andlig som materiell. Men han citerade också Rousseaus ord: ”Så länge ett folk är tvunget att lyda och det lyder, gör det väl däri, men så snart det kan avskaka oket och det avskakar detsamma, gör det ännu bättre!”

Så började den första svenska arbetarföreningen sin verksamhet. Rörelsen hade sin egen

tidning, Reform, som startats av Borg, Bergman och Pehrsson-Nordin med mottot: ”Vad är penningen? — Allt. Vad bör den bliva? — Intet. Vad är arbetet? — Intet. Vad bör det bliva? — Allt”. I mars sändes ett upprop till landsortens arbetare med budskapet att bilda föreningar i enlighet med programmet: ”Föreningen har till ändamål att åstadkomma ett samband mellan den arbetande klassen inom Sverige för vinnande av förbättring i dess närvarande samhälleliga ställning och villkor.”

Någon svensk motsvarighet till norska thraniter-rörelsen lyckades det inte de svenska grundarna att skapa. Arbetarföreningens höjdpunkt inträffade för övrigt endast ett par månader efter dess bildande, den 12 maj 1850. Vid ett stort offentligt möte talade såväl Götrek som Fredrik Borg och Pehrsson-Nordin. Det var ett märkligt möte. Det visade hur långt i radikalism man vid seklets mitt vågade gå. Det visade också att man gick för långt. Götrek inledde med ett föredrag om Cabets utopiska kommunism, med stark betoning av det religiösa budskapet. Striden i våra dagar, sade Götrek, går mellan individualism och broderskärlek. Det var broderskärleken – kommunismen som måste segra över individualismen–liberalismen. Framtiden skulle bli arbetarnas, men inte med våldets hjälp, ”endast genom rättvisan i våra fordringar och saktmodet i sättet att framställa dessa”. Sådan kommunism kunde ståndssamhället överse med. Värre då med Fredrik Borg och hans ohöljda tilltro till förnuftet. Arvet från de franska 1700-talsfilosoferna lyste igenom när Borg bad sina åhörare tio på förnuftet och förkasta det som inte var gott. Gemensamt med de stora franska utopisterna hade han också det tidlösa kravet på kvinnans politiska rättigheter:

Kvinnan får icke förakta även politisk bildning, ty genom denna skall hon lära sig inse sin ställning, inse att hon saknar snart sagt allt, vad ett förnuftigt väsende har rätt att fordra av samhället, nämligen uppfostran, rätt att arbeta och bestämma över sitt arbete, rätt att bestämma över sin person och sina handlingar, rätt att deltaga i stiftandet av de lagar hon måste lyda.

Sist talade Pehrsson-Nordin och han gick rakt på sak och talade om socialismen — vad är det? Ja, vad var det för en svensk samhällsstormare på 1850-talet? Hur definierades målet, hur skulle det uppnås? Som så många gånger både förr och senare, tvingades talaren till en defensiv uppläggning. Det gällde att ta udden av de vulgäruppfattningar som rådde, att socialismen-kommunismen innebar att allt som var heligt skulle skändas, familjebanden upplösas, barnen slitas från sina föräldrar och placeras i kasernerna att uppfostras av och för staten, kvinnan bli ett delbart byte, Gud förhånas och förnekas, monarkin störtas och, inte minst, den heliga äganderätten försvinna. Pehrsson-Nordin framhöll därför att i ett socialistiskt samhälle skulle religionsundervisningen vara fullständigt fri, men formuleringen var underfundigt ironisk: ”På det var och en må kunna bruka sitt förnuft och dyrka Gud som honom behagar”. Alla skulle äga rätt till lika och allmän utbildning. Rösträtten skulle vara allmän och föreningsrätten oinskränkt. I kravet på föreningsrätt, som Pehrsson-Nordin formulerade, fanns dessutom hela den ekonomiska doktrin inlindad som utgjorde grunden till den socialism han förespråkade: ”Associationsrätt, rätt att ingå föreningar för att draga så stor vinst av arbetet som möjligt”. Med andra ord, genom att bilda associationer skulle arbetarna själva kunna bestämma över sitt arbete och få dess vinster.

Iden om associationer, produktionsföreningar och kooperativer spreds vid denna tid och fick raskt anhängare. Bakom låg den tilltalande idén om självhjälp för att förbättra arbetarnas läge, en idealisk kompromiss för att i stället för en konfrontation med arbetsgivarna göra en kringgående rörelse och starta egna bolag, föreningar, matassociationer etc. I sin förlängning innebar idén att arbetarna skulle bilda ett eget samhälle i samhället. I Tyskland fick självhjälpsiden under 1860-talet ett kraftigt uppsving genom dess ivriga förespråkare Schultze-Delitsch och mängder av sjukkassor, begravningskassor och andra associationer startades.

Det var varken Götreks milda kommunism eller Pehrsson-Nordins mer praktiska socialism

som väckte samhällets misshag, utan det var Fredrik Borgs plädering för det mänskliga förnuftet. Där gick gränsen 1850. Den kristna grundvalen fick inte rubbas, de kristna dogmerna inte ifrågasättas. Det fick Borg erfara, för han hotades med dödsstraff för sina hädelser. Visserligen blev han frikänd, men luften gick ur dessa tidiga radikaler. I Norge slogs Thranes rörelse snabbt ner och han och hans agitatorer fick långa fängelsestraff. Den svenska arbetarrörelsen hann aldrig komma i närheten av en sådan utveckling. Redan i juni 1850 drog sig Borg, Sjöberg och Pehrsson-Nordin ur styrelsen. Stockholms Arbetarförening fortsatte sin verksamhet till mitten av 1850-talet, under ständiga stridigheter mellan radikala medlemmar och välmenande ”arbetarvänner” som varnade sina skyddslingar för att befatta sig med politik. Efterhand drog ”arbetarvännerna” det längsta strået och Arbetarföreningen förde därefter en tynande tillvaro under ytterligare ett par år. Det främsta syftet blev att hjälpa arbetarna att förkovra sig i sina yrken.

Varför gick det då inte att politiskt organisera arbetarna under 1840- och 50-talen? Ett svar är att de mera radikala samhällsomdanarna var ute i alltför god tid, därför att arbetarklassen ännu var i en brytningstid mellan gammalt och nytt. De som hörsammat uppmaningen om organisation och bildning var de hantverkare och gesäller, som redan hade en bättre ställning än den framväxande ”slavklassen”. Å andra sidan visar exemplet från Norge att arbetarklassen var mogen för organisation och att rösträttskravet kunde finna gehör. Men thraniterrörelsens snabba undergång visar också att samhället inte stillatigande ville åse det växande medvetandet hos arbetarna.

Försök gjordes att radikalisera bildningscirklarna. Arbetarföreningarna kvävdes snabbt och i stället blev den tidiga arbetarrörelsen en rörelse ovanifrån och nedåt, som kom att temporärt fylla ut det utrymme som skråväsendet haft, men fylla det med ett harmlöst innehåll.

De socialistiska idéerna levde kvar som en kuriositet, inte som ett alternativ. Enstaka tänkare fortfor att fundera ut lösningar. Den främste var lagmannen Nils Herman Quiding, som under sjuttiotalet publicerade sina tankar genom sitt språkrör Nils Nilsson, arbetskarl i skriften ”Slutlikvid med Sveriges lag”.

Quidings samhälle var noga genomtänkt in i minsta detalj och påminde om de franska socialisternas. Det kollektiva boendet var t ex en av hörnstenarna i hans nya samhälle, likaså jämlikheten mellan könen och barnens kollektiva uppfostran, som skulle vara fri från tvång och auktoriet — och föräldrar. Quiding räknade sig inte själv som socialist men hans lära kan gott rymmas under de socialismens tre krav, vilka Fourier formulerade: rätten till existens, rätten till arbete, rätten till arbetets avkastning. Det var också från Quiding som den enkla och populära klassindelningen kom, med begreppen överklass och underklass, begrepp som i den tidiga socialismens agitation spelade stor roll.

De första fackföreningarna – de första striderna

På detta stadium utgör arbetarna en över hela landet spridd och genom konkurrensen splittrad massa. Arbetarnas sammanhållning som massa är ännu icke följden av deras egen medvetna förening utan följden av bourgeoisins förening, som för att uppnå sina politiska mål måste och tillsvidare också kan sätta hela proletariatet i rörelse.

”Kommunistiska Manifestet”

Vid mitten av seklet blev den sociala oron märkbar. Krimkriget fick direkta återverkningar på situationen i Sverige genom den stegrade livsmedelsexport som då ägde rum. Det var främst spannmål som exporterades, och det ledde till underskott på både säd och potatis, eftersom brännvinsbränningen i brist på säd använde potatis. Under den heta sommaren 1855 skakades därför landet av demonstrationer och upplopp. I Sölvesborg, Hanö och Mjölby i Blekinge tågade hundratals människor till brännvinspatronerna och bad dem minska tillverkningen. På en del platser släckte man helt resolut under pannorna. 18 000 petitionärer från Kalmar län

skrev till kungen och begärde en radikal minskning av bränningen. De blev bönhörda såtillvida att bränningen skulle inskränkas till tre månader per år 1855-56 och till två månader 1857. Det räckte ändå till för att förse det svenska folket med brännvin så att det kunde gå i rus hela dagarna.

De stegrade livsmedelspriserna framkallade både strejker och demonstrationer, där särskilt Jönköping utmärkte sig. En gemensam aktion åstadkom att brännvinsproduktionen sänktes från 800 till 300 kannor per dag hos den stora brännvinspotentaten häradshövding Frisck. Livsmedelspriserna kunde därmed sänkas och tillgången på spannmål ökas. Ändå blev facit av sommaren 1855 att 41 personer dömdes till sammanlagt 191 års förlust av friheten. Samtidigt började strejken — eller strike, som det först stavades — att tillgripas som ett vapen för att skydda sig mot en nedpressning av levnadsstandarden. 1856 strejkade sjömän i Stockholm, 1857 strejkade gruvarbetare i Falun.

Också sjuttiotalet fick vidkännas lågkonjunktur, stegrade levnadskostnader och spontana protester. Nu blev strejken ett mer allmänt förekommande vapen. 1871 inträffade sammanlagt ett tiotal strejker, varav ett flertal bland tunnbinderiarbetarna och glasmästarearbetarna i Stockholm. Det vanligaste tillvägagångssättet var att arbetarna höll möte och upprättade ett prislisteförslag, som de underställde mäster med hot om strejk i bakfickan. De flesta hantverksmästare föredrog också att skriva på, trots att kraven i denna tidiga lönerörelse kunde ligga så högt som 20-25% löneförhöjning.

Det var inom hantverksyrkena som strejken först kom till användning. Inom den begynnande industrin gick det annorlunda till. Strejken föregicks sällan av någon förhandling, utan det var spontana aktioner som vanligen inte lyckades. 1872-73 kulminerade denna tidiga strejkrörelse. 1873 inträffade den mest uppmärksammade. 800 bageriarbetare i Stockholm strejkade för att få natten till söndag ledig. De lyckades.

Samtidigt började arbetarna sluta sig samman i yrkesförbund. Inte oväntat var det inom de mest kvalificerade hantverksyrkena som tanken på en facklig sammanslutning först uppkom. 1846 grundades Typografiska föreningen, vilken brukar betecknas som Sveriges första fackförening. Det är emellertid tveksamt om dess syfte — som sammanfattades i föreningens motto: Enighet, Nytta, Trevnad — passar in på den allmänna definitionen av en fackförenings uppgift: att underhålla och förbättra villkoren för de sammanslutna arbetarna. Dess begränsade ambitioner och moderata krav liknade mer de tongångar som kunde höras i Stockholms Arbetarförening, som 1866 åter väckts till liv. Denna s k liberala arbetarförening, vars motto var bildning och självhjälp, följdes av fler och inte bara i Sverige utan i hela Norden. 1869 möttes företrädare för svenska, norska och danska arbetarföreningar i Stockholm, där det bl a anordnades festligheter i Humlegården. Resultatet blev ett Nordiskt arbetarmöte som hölls 1870 på samma plats. Man hade storslagna planer på ett vidare inter-nordiskt samarbete, som dock aldrig förverkligades. I stället samlades man åter i Göteborg 1879 för det första s k Svenska Arbetarmötet. Några större spår satte knappast detta möte. 1874 grundades den första landsomfattande fackliga organisationen i Sverige, Sveriges gjutareförening. Dess syfte stämmer bättre överens med den givna definitionen: ”Att vi så småningom och med hovsamhet arbeta för att arbetstiden må kunna begränsas till vad som är förenligt med arbetarnas krafter och andliga utveckling och att, om möjligt är, arbetslönen skall bliva höjd till det belopp som motsvarar arbetets verkliga värde.”

Det var ett språkbruk helt i de liberala arbetarföreningarnas anda, men kraven var revolutionära — framför allt den naiva begäran att arbetslönen skulle motsvara arbetets verkliga värde. Det blev också dessa fackliga organisationers öde — ett tiotal bildades under 1870-talet — att förvandlas till harmlösa sällskaps- och understödsföreningar.

Därför uppstod mot slutet av årtiondet ett nytt stilleståndi organisationsarbetet. Det var i detta tomrum, som den stora Sundsvallsstrejken 1879 ägde rum.

Ödmjuk anhållan

Vi biträden omkring Hötorget skulle vara tacksamma, om vi finge öppna kl halv 8 istället för halv 7 och 7 samt stänga klockan 9 i stället för 10 halv 11, vilket insändare tycka är för lång arbetstid, i synnerhet den här tiden, då det är litet att göra. Ödmjukeligen.

Några biträden vid Hötorget (1886)

En tillvaro på jorden

Vi socialister vilja visa folket, att det har i sin egen hand att kunna skapa åt sig här på jorden en tillvaro, lyckligare och framförallt säkrare än prästernas himmel, från vilken ingen vänt tillbaka för att tala om ifall den finns.

Hjalmar Branting,
Gävletalet 24 oktober 1886

Sundsvallsstrejken

Nu samlar sig folkmängd tillhopa och lägger det uppsåt å daga att med förenat våld sätta sig upp mot verkställighet av offentlig myndighets bud eller att den till någon ämbetsåtgärd tvinga eller att för sådan åtgärd hämnas: skingra sig de upprorsmän på offentlig myndighets befallning; då skola anstiftare och anförare dömas till straffarbete från och med sex månader till och med två år, men de övrige vare från straff frie.

Strafflagen, kapitel 10, § 7

Sundsvallsstrejken, eller den stora strejken, som den också kom att kallas, skulle leva länge i minnet och framhållas som ett varnande exempel, både från dem som sade sig värna om det bestående samhället och från dem som ville förändra det från grunden. Bevararna skulle peka på strejkens resultat och påstå, att det klart visade, att det inte tjänade något till att protestera. Omstörtarna skulle peka på samma nederlag, men som en illustration till organisationens och solidaritetens betydelse, för sundsvallsstrejken var en spontan arbetsnedläggelse bland helt oorganiserade arbetare.

Anledningen till strejken var trävaruindustrins försämrade läge under slutet av 1870-talet. Efter ett par goda år i decenniets början kom bakslaget och redan 1875 började lönerna pressas ned. Vintern 1878-79 var de så låga att nöd härskade i barackerna kring de norrländska sågverken. De bäst avlönade, sågarna, hade då en dagsförtjänst på drygt 3 kronor. Dagsverkarna som arbetade 12 timmar om dagen med en timlön av 13 öre fick nöja sig med 1:56. En del nådde inte ens upp till en krona om dagen. Men det ryktades att riksdagen skulle bevilja nödhjälp på 3 miljoner kronor för att lätta upp det betryckta läget inom trävaru-branschen. När det stod klart för arbetarna att inte ett öre av dessa pengar var avsedda för dem, utan enbart för sågverksägarna, lades arbetet ned. Det var den 26 maj 1879. Sundsvalls Tidning ger en direktbild:

En stor strejk har idag utbrutit på sågverken i Sundsvallsdistrikten. I dag morse började arbetarna vid Essvik att sätta sig i rörelse mot staden. Vid passerandet av Kubikenborgs ångsåg togo de strejkande med sig dess arbetare; detsamma upprepades vid Mons ångsåg, varest inspektor Erlandsen blivit med slag överfallen. Därefter marscherade de genom staden till Heffners och Ortvikens sågar, varest dessa verksarbetare medtogos och vid middagstiden i dag återvände utefter Storgatan österut. I spetsen bars en svensk fana och ini tåget syntes med något avstånd sins emellan tre på käppar fästade näsdukar av olika kulörer.

Därmed inleddes den strejk som kanske mer än någon annan skakade om sinnena och delade människor i för och emot. Den visade också ett samhälle i brytningstid, med rester av medeltida förhållanden och en stark patriarkalism. Så tillkallades landshövdingen Curry Treffenberg, som kom farande eskorterad av ett tjugutal artillerister för att tala den strejkande

hopen tillrätta.

De strejkande, drygt 2 000 man, samlades på skarpskytteföreningens mark utanför Sundsvall och genom sina ombud presenterade de strejkande sina krav för sågverksägarna. Det var ett modest förslag. Arbetarna krävde att arbetslönen skulle höjas till de löner som ännu gällde under fjolårets sommar och att arbetsgivarna inte skulle söka efter strejkens upphovsmän och straffa dem. Dessutom krävde strejkombuden att krogarna i Sundsvall måtte stängas, åtminstone om söndagarna.

Från alla håll blev de strejkande inringade, av militär från landsidan, av kanonbåtar och minfartyget Ran från sjösidan. Med detta bastanta stöd i ryggen talade Treffenberg den 30 maj till de strejkande och det framgick klart att deras blygsamma krav inte ens diskuterats. Tvärtom blev de hotade med tunga straff. Det enda som kunde rädda dem, framhöll Treffenberg, var att de genast återgick till arbetet, ty de skulle veta att vad de gjort var brottsligt. Endast tack vare deras arbetsgivares storsinthet skulle intet hända dem om de genast återtog sitt arbete.

Säkerligen haven I ej haft en aning om detta brotts farliga beskaffenhet, men I han emellertid övat sådant tvång ej blott vid sågverken utan ock inne i staden. Om I nu hindren dem som vilja åter inträda i arbete, så är den förutsättningen inne, under vilken jag måste skrida in med makt, Gud bevare mig från att drivas till uppfyllande av denna plikt, den vore den tyngsta för mig av alla, men så långt skall det ej gå, ty det mest rörande drag i denna rörelse och som uppfyllt mitt hjärta med vällust, det är vad jag hört, att I samlats morgon och afton i bön till Gud. Är detta sant? (Ett enhälligt ja blev svaret). Bedjen då Gud att han upplyser ert förmörkade förstånd och beveker edra förstockade hjärtan. Leve konungen! (Hurra!)

Skaran som blivit så rosad och risad hurrade med. Men de vägrade återgå till arbetet. Då sattes strejkbrytare in samtidigt som militär slog en ring runt de strejkande på Skarpskytteslätten och med hjälp av den gamla försvarslöshetsstadgan knäcktes deras motstånd totalt. 36 arbetare häktades. Massvräkningar genomfördes. Många var det som tvingades emigrera för att överleva.

I många människors rättsmedvetande jäste det. Att strejka betraktades inte som något brott utan som en rättighet. Det var rätt och rimligt att strejka om kraven inte var orimliga, om arbetsgivaren var snål och omedgörlig. Nu hade rättmätiga krav krossats med yttre våld, har då den fattige ingen rätt? blev den bittra frågan.

Andra sökte syndabockar. Någon som helst politisk organisation kunde man inte finna. Ledarna var uppenbarligen ombud för alla strejkande. Det kunde då bli som i Medelpads Allehanda den 6 juni 1879, att man mot arbetarna vände de dygder som i övrigt predikades för dem — gudfruktighet och nykterhet. Det var känt att såväl frikyrkorörelsen som nykterhetsrörelsen fått anhängare i sågverkstrakten. Ett konspiratoriskt samband mellan dessa rörelser anades:

Andliga syföreningar sömma fanorna till strejken och så börja strejkernas tåg, eggat av vinstbegär och nykterhetsiver, verkande från början mot lag och frihet.

De samhällsbevarande krafterna skulle snart få andra och påtagligare syndabockar – ”den röda farsoten” skulle snart spridas och nu inte bara beröra ett litet intellektuellt skikt utan gå rakt ner i folkdjupet.

Nyktra, stillsamma och hövliga

Sundsvall 28 maj kl 10.50 fm Chefen för civildepartementet, Stockholm

Sedan magistraten i Sundsvall under gårdagen ytterligare rapporterat att omkring tusen arbetare genomtågat staden på väg till Svartvik och förmodades återkomma manstarkare rekvirerades hundra man av Dalregementet från Sånga Mo. Vid ankomsten hit igår afton voro arbetena vid samtliga kringliggande sågverk inställda och erfor jag under samtal med flera sågverksägare, att striken föranletts av fordringar av höjda arbetslöner. Vid därefter företagen resa till Svartvik anträffades ett stycke utom staden en från Svartvik återkommande arbetarskara av omkring 600 personer, alla nyktra, stillsamma och hövliga. Under en stunds samspråk med skaran bekräftades uppgivna anledningen till striken och emottogs tacksamt mitt anbud att idag på förmiddagen å Rådhuset ytterligare överlägga med utsedda förtroendemän. Ankommen till Svartvik förspordes att nästan hela därvarande arbetarstyrkan tvungits upphöra med arbetet dock utan att såvidt ännu känt vore större oordningar i övrigt därvid förelupit. Skaran lägrad utom staden. Natten lugn. Sjuttio man av Dalregementet med befäl hava nyss ryckt in i staden. Artillerikontingenten 22 man med befäl.

Treffenberg

Telegram från landshövding Curry Treffenberg till civilminister Carl Johan Thyselius, avsänt den 28 maj 1879

Socialismen kommer till Sverige

Det värsta kommer dock till sist,
en skräddare som verksta'n mist,
han bjuder ut sitt sattyg här:
Socialism det tyget är.

Samtida skillingtryck

Den halte lille skräddare som en dag tog vägen hem igen med ett bagage av brännbart stoff, de socialistiska idéerna, var en i den långa raden av kringvandrande gesäller, som sökt bildning, spänning och utbildning utomlands och som vände hem med de senaste ideologiska nyheterna och blev deras förkunnare.

Ute i Europa hade stora förändringar ägt rum sedan 1848 års resningar och sociala oro. Nya läror hade uppstått och den som kom att få störst betydelse var den marxistiska, som just revolutionsåret 1848 gjorts tillgänglig genom utgivandet av ”Kommunistiska Manifestet”. Till och med svensk publik hade kunnat sätta sig in i de nya idéerna samma år, eftersom Götrek utgivit en översättning av manifestet där slutorden: ”Arbetare i alla länder, förenen Eder!” bytts ut mot den mindre utmanande parollen: ”Folkets röst är Guds röst.” Den hade knappast uppmärksammats mer än andra utopiska pamfletter, som Götrek gav ut. Folkbladet hade visserligen gjort sig lustig över den ”oerhörda” läran och lovade att vederlägga den och inbjöd det götrekska sällskapet att försvara den, något som bokhandlaren emellertid avböjde. Vad förkunnade då den ”oerhörda” läran?

Den lärde ”att historien om alla hittillsvarande samhällen är historien om klasskamp”. Med klass menade Marx grupper av människor som har en bestämd ekonomisk funktion. Den lärde att klasskampen var det synliga uttrycket för de inre motsättningar som varje samhällsbildning ägde och att denna kamp slutade med en revolutionär omgestaltning av samhället eller med de kämpande klassernas gemensamma undergång. På så vis kunde historien uppvisa en logisk kedja av kamp — revolution — ny klasskamp — ny revolution, så att det antika samhället föll sön der av den inbördes klasskampen likaväl som den gav plats åt det feodala samhället, vilket i sin tur avlöstes av bourgeoisins klassherravälde. Varje sådan förändring var en följd av den oundvikliga motsättning som uppstått mellan de härskande och undertryckta klasserna, då nya produktionsförhållanden så småningom avlöst de gamla och därför blivit en

förutsättning för förändring.

I och med att bourgeoisien tillskansat sig makten genom en rad revolutionära omdaningar hade klasskampskaraktären förenklats. Nu stod två klasser mot varandra: Bourgeoisien mot proletariatet, den nya klass som det industriella samhället frambragt ur den överflödiggjorda hantverksklassen och de kringskurna bönderna. När bourgeoisien avlöste feodalismen var det en progressiv och revolutionär kraft, som slet sönder de bojor och förordningar som hindrade den expansiva kapitalismen. Den var alltså nödvändig för produktionsförhållandenas utveckling — en utveckling som i sin tur var nödvändig för socialismen. Det hindrade inte att Marx liksom de utopiska socialisterna fördömde den ur moralisk aspekt:

Den har förbytt människovärdet i handelsvärde och i stället för de talrika säkerställda och väl-förvärvade friheterna satt den samvetslösa handelsfriheten allena. Den har, kort sagt, i stället för den i politiska och religiösa illusioner höljda utsugningen satt den öppna, skamlösa, direkta, kalla utsugningen.

Begreppet utsugning var i Marx' lära inte ett måleriskt ord, utan stod för ett konkret förhållande — att arbetaren inte fick ut hela värdet av sitt arbete i lön, utan en del, det s k mervärdet, ”stals” av kapitalisten. Kapital var lika med samlat arbete.

Det nya produktionssättet bar i sig fröet till sin egen undergång. Genom en ständigt fortgående kapitalackumulation som driver fram ständigt nya kapitalinvesteringar, expanderar bourgeoisin allt mer och resultatet blir oundvikligen större koncentration av kapital varvid den ene kapitalisten äter upp den andre. Allt fler varor produceras, samtidigt som den växande massan av proletärer inte förmår konsumera mer än det allra nödvändigaste, eftersom värdet av deras arbete betalas sämre och sämre. Därigenom uppstår överskott på varor och nya marknader krävs, samtidigt som de gamla blir ännu mer utsugna.

Det framgår härav tydligt, att bourgeoisin är oförmögen att längre vara härskande klass i samhället och påtvinga samhället sin klass' levnadsbetingelser som gällande lag. Den är ur stånd att härska, emedan den är ur stånd att säkra sina slavar existens ens inom deras slaveri, emedan den är tvungen att låta dem nedsjunka i ett läge, där den måste nära dem i stället för att näras av dem.

Bourgeoisins öde blir dubbelt bittert, eftersom den själv framskapat sina dödgrävare, proletärerna. Proletärerna är den enda revolutionära klassen, för alla de andra som bekämpar den nya ekonomiska ordningen — hantverkare, köpmän eller bönder — kämpar en reaktionär kamp, eftersom de vill vrida klockan tillbaka. Framtiden är den moderne industriarbetarens och hans frigörelse kommer att bli alla människors frigörelse. Frigörelsen innebär att hela det nuvarande förvärvssystemet kommer att avskaffas.

Det var en revolutionär frigörelse som skulle komma.

Proletariatet, det understa lagret i samhället, kan icke höja sig, kan icke resa sig, utan att hela överbyggnaden av det lager, som bildar det officiella samhället, spränges i luften.

Utifrån detta ungdomsverk fördjupade Marx och Engels sina teorier väsentligt, men de stora huvuddragen blev kvar.

Det är lätt att inse vilken oerhörd dynamisk kraft som fanns inbyggd i marxismen. Till skillnad från tidigare systembyggen lade den ett moraliskt ansvar på den uslaste av klasser. Det var de egendomslösa, de utsugna som tilldelades uppgiften att frälsa hela mänskligheten. Det var inte längre fråga om välvilligt reformarbete ovanifrån och neråt. Arbetarklassens befrielse skulle vara dess eget verk, och befrielsen skulle inte bara innebära en klass' befrielse och upphöjelse till den politiska makten, det skulle innebära alla människors frigörelse. Guldåldern var inte längre en svunnen, mytisk tidsålder, aldrig nåbar; den låg i framtiden som en obönhörlig konsekvens av utvecklingen.

”Kommunistiska Manifestet” var en programförklaring av ”Kommunisternas förbund”, en hemlig internationell sammanslutning, förlagd till London.

Den 28 september 1864 samlades engelska, tyska, franska, belgiska och schweiziska arbetare i St. Martins Hall i London. Den första Internationalen bildades. Dess program och stadgar var författade av Marx. Den kom framför allt att verka som en propagandaförening och var inom sig ganska splittrad. Marxismen härskade inte oinskränkt utan fick utkämpa orddueller med anarkisterna under Michail Bakunin.

Alltjämt var det i Frankrike som den sociala oron och de politiska striderna var som starkast. På våren 1871 — mitt under det tyskfranska kriget — tog revolutionärerna makten i Paris och utropade Kommunen. Den led inte brist på jämlikhetsidéer och proklamationer i mänsklighetens tjänst, däremot på analys av den konkreta situationen. Resultatet blev ett fruktansvärt slaktande sedan regeringstrupper brutit sig in i staden.

Efter Pariskommunens blodiga krossande förbjöds också Internationalen i Frankrike och dess generalstyrelse flyttade till New York, där den emellertid upplöstes 1876.

Tyskland började i stället bli den viktigaste skådeplatsen för en ny, socialistisk eller socialdemokratisk arbetarrörelse. 1875 förenades två riktningar i ett socialdemokratiskt parti, de s k lassalleanerna efter Ferdinand Lassalle, som propagerade för produktionsföreningar med statshjälp, och en marxistisk riktning under Bebel och Karl Liebknecht. Lassalles idé om produktionsföreningar baserade sig på hans tro på ”den järnhårda lönelagen”, d v s att lönen var lika med värdet av arbetskraften, som i sin tur var lika med värdet av de allra nödvändigaste utgifterna för att uppehålla livet. Sparade därför arbetaren av sin lön skulle han bara uppnå det resultatet att den sänktes. Till skillnad från anarkister och marxister tänkte sig Lassalle att det var genom staten som socialismen skulle genomföras. Det innebar att kampen för rösträtt blev den viktigaste för ”arbetareståndet”.

Endast i tre år fick det nya partiet verka innan samhället med kraft slog tillbaka. 1878 genomdrevs den s k socialistlagen som var i kraft till 1890. När den upphävdes, kunde det tyska socialdemokratiska partiet summera kostnaderna: 1 000 års fängelse, 1 300 konfiskerade skrifter och 330 upplösta föreningar.

Det var i den tyska arbetarrörelsen som August Palm blivit uppfostrad, först i en lassalleansk förening i Haderslev, sedan i det socialdemokratiska enhetspartiet. Det innebar arv från såväl Lassalle som Marx och det var en kombination av tankar från dessa storheter som Malmöborna kunde lyssna till den 6 november 1881 i Hotell Stockholms stora sal.

Budskapet skulle spridas över Sverige gång på gång. Det löd i sammandrag: Det är arbetet som är källan till all rikedom och det är arbetarna själva som bör skörda frukterna av sitt arbete, i stället för att kapitalisterna blir miljonärer genom att stoppa ”överskottet” i sina fickor. Den fria konkurrensen måste avskaffas och staten gripa in och ordna arbete — antingen genom att själv överta produktionen eller genom att ge arbetarassociationerna lån. Framför allt löd budskapet: Organisation! Bilda föreningar! Skapa arbetartidningar! Agitera i tal och skrift för att få den allmänna valrätten införd!

Det var också det handlingsprogram som August Palm själv oförtröttligt skulle komma att följa år efter år.

Palm och länsmannen

Våren 1883 gjorde August Palm sin första agitationsresa genom Blekinge. Han beslöt sig för att titta in till häradsrätten, som höll session i Lyckeby och gjorde något uttalande som retade länsmannen. Om vad som sedan hände berättar Palm i sin bok Ur en agitators liv:

Länsmannen kom nu bort till mig och frågade, vad jag ville. Jag får tillstå att jag blev lite konfys för ögonblicket och svarade, att jag inte ville honom något. Länsmannen vände sig om och

såg frågande på nämndemannen. — Sa han inte, att han ville säga länsman nå'ed? frågade denne mig, och åter såg jag hans och även de övrigas försmädliga grin. Jag svarade därför att jag inte hade sänt bud efter länsmannen, utan endast för de i förrummet stående uttalat min förvåning över att länsmannen duade de fattige bland de rättssökande samt över den partiskhet, jag för övrigt iakttagit under den tid jag varit i rättssalen.

Nu ska ni tro, att det blev livat, länsmannen tittade först en stund på mig helt förbluffad, i det han lät ögonen glida upp och ned över min person. Sedan begynte han ilskna till, visa tänderna som en ilsken hund, öppnade sin mun och väste ut mellan tänderna:

— Vem är ni som vågar störa mig under rättsförhandlingarna?

Jag upprepade vad jag förut sagt, att jag icke sänt bud efter honom, men han blev allt häftigare och oförskämdare, ville ovillkorligen veta vem jag var, varifrån jag var samt om jag hade några legitimationspapper på mig o s v.

August Palm, socialismens apostel i Sverige, 1849-1922

Bönderna blev helt förskräckta och kröp in i hörnorna och runt kring väggarna. Jag höll i början på att tappa bort kuraget, vilket gjorde att länsmannen blev ännu mera hänsynslös. Till sist tänkte jag: det må vara hänt, här skall valsas.

Vem är ni som vågar störa mig under förhandlingarna?, frågade länsmannen.

Jag upplyste honom om att jag egentligen var turist, som reste för mitt nöjes skull men som för att förena det nyttiga med det nöjsamma även studerade huru länsmän och övriga dithörande myndighetspersoner behandlade folket för att sedan publicera det, samt att han, om han ovillkorligen närmare ville ha reda på min person, kunde infinna sig på ett möte, som skulle

hållas påföljande dagen i Karlskrona.

Därmed vände jag honom ryggen och gick, och innan jag hunnit ut ur förrummet försvann länsmannen med fart in i rättsalen, i det han mumlade något mellan tänderna om ”kring-flackande uppviglare”, varigenom jag förstod att jag nu var känd av den herrn.

Några blekingebönder kom ut och skyndade efter mig. När de upphunnit mig, gav de sig genast i samtal med mig, deras anleten sken av förtjusning och den ene yttrade sedan han lagt in en väldig mullbänk och betraktat mig med en viss respekt:

— Han är allt en riktig karl han, som inte var rädd för länsman.

De första organisationsförsöken

Vi socialister vilja visa folket, att det har i sin egen hand att kunna skapa åt sig här på jorden en tillvaro, lyckligare och framför allt säkrare än prästernas himmel, från vilken ingen vänt tillbaka för att tala om ifall den finns.

Hjalmar Branting, ”Varför arbetarrörelsen måste bli socialistisk”, 1886

Malmötidningarna var oväntat positiva till Palms föredrag. Med välvillighet refererades skräddarens budskap, kanhända för att det ansågs lagom kuriöst och pikant. Efter introduktionsföredraget höll Palm i rask följd fyra stora möten till, och den 4 december kunde hans framgång krönas med att en agitationskommitté bildades. I huvudstaden hade intresset väckts och snickeriarbetarnas fackförening, ett resultat av den stora träarbetarestrejken under sommaren 1881, inbjöd Palm att komma och berätta om ”Vad socialdemokratin vill”. Det blev ett stort friluftsmöte i Lill-Jans den 26 december 1881, sedan myndigheterna vägrat upplåta Mosebacke nedre salong. Trots vintern lockades ca 1 000 människor till evenemanget. Stockholmarna fick höra samma budskap som malmöborna och i entusiasm bildades en liten förening med det pampiga namnet Allmänna svenska arbetarföreningen. Dess livslängd blev dock endast ett par månader, ett öde den kom att dela med liknande sammanslutningar de första åren.

Palm etablerade sig som socialistisk agitator i Malmö och på våren 1882 lyckades han förverkliga ytterligare en dröm — att ge ut en socialdemokratisk tidning. Den kallades Folkviljan efter dansk förebild. Snart svalnade dock det förut så milda klimatet. Liberalerna med J B Westenius i spetsen gick till motangrepp. Det blev även split och kiv inom de föreningar han organiserat och det visade sig snart att Palm hade lätt att agitera men svårt att organisera. Detta till trots utkom Folkviljan, om än sporadiskt och i all blygsamhet, i tre år. Danskarna hjälpte sin forne partikamrat och det sista numret av

Folkviljan trycktes också i Köpenhamn den 25 februari 1885, sedan den förening som Palm startat gjort en kupp mot tryckeriet för att stoppa utgivningen.

Det första hjärtliga mottagandet hade snart bytts i förlöjligande och hån. Det bidrog förmodligen till att göra Palm, om än inte socialismen, känd och beryktad i hela landet. Förutom att redigera Folkviljan åkte han landet kring. Under perioden april-september 1883 höll han inte mindre än 150 möten. Denna turné finansierades genom försäljning av Folkviljan och av det tyska socialdemokratiska partiprogrammet i dansk tappning och svensk översättning. Många människor kom på mötena; det blev rent av ett folknöje att gå och lyssna på August Palm. Förmodligen fick man valuta för besväret, för Palm var en folklig talare som aldrig blev svarslös och som måste ha fyllt mer än ett underkuvat sinne med skräckblandad förtjusning för sitt djärva tals skull.

Sedan äventyret i Malmö avlöpt så snöpligt, for Palm åter till Stockholm på våren 1885. Som stöd hade han sina danska kamrater, som bildat en förening för socialismens utbredande i Sverige. Det var med deras pengar han kunde fara iväg.

”Palm kom i behagelig tid”, skrev Axel Danielsson. ”Som skicklig taktiker uppfattade han

situationen rätt. Här nyttjade icke ett försiktigt framträdande, menade han. Några stora slag tätt om varandra skulle göra rent hus och skapa ett helt parti och med denna övertygelse öppnade han kampanjen. Det blev ett förskräckligt blodbad bland Stockholms storheter. På ett halvt år var huset rent och socialdemokratiska föreningen den livaktigaste organisationen i huvudstaden."

Vid Palms ankomst fanns förvisso en liten socialdemokratisk klubb som hade startats året innan, 1884, av cigarrarbetaren C A Johansson. Förutom klassmedvetna hantverkare, som lärt socialismen utomlands, fanns där ett kotteri av huvudstadens intelligentsia, den välburgne Fredrik Sterky, journalisten Georg Lundström alias Jörgen i tidningen Figaro, skådespelaren Emil Hillberg med flera. Någon utåtriktad agitationsförening av palmskt märke var den sannerligen inte, snarare en diskussionsklubb i Götreks anda som träffades på stadens kaféer och krogar, på Sveateatern, gamla Fenix, Hotell Östergötland, Rydbergs, Hamburger Börs eller W6. Palm ville ha massmöten, agitation och framför allt en tidning. En tidning blev det också, trots klubbens vankelmod. Den 14 september 1885 stod att läsa i den radikala tidningen Tiden, sedan 1883 fackföreningarnas organ, att "Föreningen för socialdemokratisk tidnings utgivande kallas att sammanträda mangrant måndagen den 14 september kl 8 e m i socialdemokratiska klubbens lokal, Kungsholmsgatan 2, andra ingången 1 tr, för att besluta, vartill de 108 kr, som för närvarande finns i kassan, skola användas."

Den 25 september utkom det första numret av den nya tidningen, som fick namnet Social-Demokraten. Vinjetten var franska revolutionens slagord: Frihet, Jämlikhet, Broderskap. Det första numret var Palms helt och hållet. Endast hans blandspråk hade redigerats av studenten Axel Lundberg. Social-Demokraten lovade att skoningslöst avslöja alla de fel som "vidlåda det nuvarande usla samhällstillståndet" och att arbeta med alla krafter för att "folkets producerande medlemmar, flertalet av dem som utgör samhället, arbetarståndet, skall komma i åtnjutande av en bättre och människovärdigare tillvaro". Alla de sociala, ekonomiska och religiösa bojor som tyngde arbetarståndet och förhindrade dess frigörelse måste brytas. Samhället bestod enligt Palm av två slags människor: De förtryckta och förtryckarna, och till de förtryckta räknade han in såväl hantverkare som industriarbetare, jordbruksarbetare och lägre tjänstemän. För dem lovade tidningen att slåss.

Redaktionen kom så småningom att utökas med Fredrik Sterky och på senhösten 1885 med den unge studenten och skribenten Axel Danielsson. Social-Demokraten blev en skarpt agitatorisk tidning, som i varje nummer oförtrutet upprepade: Enighet, organisation mot förtrycket – kapitalet. Socialismen presenterades. "Kommunistiska Manifestet" gick under hösten 1886 som följetong, i översättning av Danielsson. De samhälleliga orättvisorna gisslades, t ex under den återkommande rubriken "Den upp- och nedvända världen", med rapporter från dagspolitiken. Där streds mot liberalismen och nykterismen, framför allt i godtemplaruniform. Sist men inte minst rapporterade tidningen från fackföreningarna och manade till organisation bland de oorganiserade.

Det var en blandning av radikala arbetare, företrädesvis hantverkare — det fanns gott om skräddare och snickare i den tidiga arbetarrörelsen — och intellektuella särlingar som bildade den första kärnan i en socialistisk arbetarrörelse i vårt land. Tapetserare Erik Nordman, skomakare A F Andersson, smeden Anders Nordholm, skräddaren Johansson, snickaren S C Alm, för att nämna några av de namnkunnigaste, utgjorde arbetarinslaget i den första klubben. De intellektuella representerades av studenterna Atterdag Wermelin, Axel Lundeberg, Hinke Bergegren, doktorn i religionsfilosofi A F Åkerberg och direktörssonen Fredrik Sterky. Axel Danielsson utgjorde en slags förenande länk mellan grupperna, student av proletärursprung som han var.

Det var inte underligt att splittring uppstod i denna blandning av människor. Alla var inte tillfreds med Palms sätt att sprida socialismen, som grällt bröt mot diskussionsklubbens lugn.

Hans mustiga språk och enkla slagordspropaganda stötte bort dem som Palm kallade för ”intelligensarna”, likaså hans oförsonlighet mot den liberala vänstern. På våren 1886 uppstod en regelrätt brytning och Palm fick Sterky, Åkerberg, Wermelin och Hinke Bergegren uteslutna.

Sterkianerna bildade då en egen organisation, Socialdemokratiska samfundet och gav ut en egen tidning, Nya Samhället. Till den gruppen slöt sig också den unge studenten Hjalmar Branting, som under Palms första stockholmstid dragit sig ur klubben. Så kom det sig att den lilla sekten delades i två och det såg ett tag ut som om det skulle gå som i Malmö, att det hela rann ut i sanden. Tvisten bilades emellertid på hösten 1886 genom Hjalmar Brantings och Axel Danielssons förmedling. De båda organisationerna gick samman och bildade en ny organisation, Socialdemokratiska förbundet. Nya Samhället lades ned och i stället valdes Branting och Sterky in i Social-Demokratens redaktion där Palm, Danielsson och Nordman redan satt.

En av stridsfrågorna, förutom den viktiga taktikfrågan om man överhuvudtaget kunde umgås med liberaler, var hur fackföreningsrörelsen skulle förhålla sig till den politiska rörelsen. Sterky tänkte sig två jämnstarka parallellorganisationer, en politisk och en facklig. Danielsson menade att den fackliga rörelsen borde underordnas den politiska, som skulle samordna och leda striden. Det var en viktig fråga, eftersom det var där, i fackföreningsrörelsen, som dynamiken i utvecklingen låg och på 80-talet slog organisationstanken på allvar igenom.

Den fackliga rörelse som funnits under 70-talet hade, som tidigare nämnts, tynat bort på grund av depressionen åren 1872 och 1879. De organisationer som överlevde gjorde det som sällskaps- och understödsföreningar. 80-talet inleddes med en kortvarig högkonjunktur, samtidigt som urbaniseringen på allvar slog igenom, vilket innebar dels större möjligheter för arbetarna att få igenom sina krav, dels att konkurrensen om arbetarna i städerna ökade. På hösten 1880 bildades en ornamenthuggarförening och en snickeriarbetarförening i Stockholm. I snickeriarbetareföreningens protokoll kan man läsa om de problem som fått arbetarna att gå samman. Förutom lönefrågan, som var viktig nog, diskuterades splittringen mellan arbetarna och det ackordssystem, som uppstod såsom en följd av det utbredda systemet att ta sig en ”blåmåndag” och rent av en ”blåtisdag”. (Det innebar att man tog sig en ledig dag.) Dessutom diskuterades det djärva kravet på 9 timmars arbetsdag. Utöver dessa klara fackliga uppgifter ägnade sig föreningen också åt självhjälpsverksamhet. Den hade pensionskassa och en fond för understöd till arbetslösa och till medlemmar som ämnade emigrera.

Blandningen mellan en äldre typ av facklig förening och en ny är märkbar. Strejkrörelserna på sommaren 1881, när byggnadsarbetare och jordschaktare lade ner arbetet, bidrog till att ge organisationstanken spridning. Typisk för denna tidiga rörelse var strejkens dåliga planering. Typiskt var också att den liberale arbetarvännen Anton Nyström kallades till strejkledare. August Palm kom därför precis i begynnelseskedet, och snickeriarbetarföreningen och Palm beslöt att tillsätta en kommitté i Stockholm för att diskutera hur fackföreningar skulle bildas. Det resulterade i mars 1882 i ”Förslag till Program och Stadgar för Fackföreningar för arbetare”, vars syften skulle vara att ”tillgodose såväl yrkets som arbetarnas och arbetsgivarnas sanna intressen”. Författare var bl a Anton Nyström och det var också ett helt liberalt program som antogs med höjandet av såväl materiell som andlig standard som yttersta mål. Samma år bildades nio fackföreningar. Aret därpå 1883 bildades åtta, 1884 sexton och 1885 kom det stora genombrottet med ett 50-tal nybildade fackföreningar.

1883 tog träarbetarna i Stockholm initiativet till bildandet av en facklig centralkommitté som vid årets slut bestod av nio föreningar med tretton ombud. En jämförelse med 1882 års programförslag visar att de politiska idéerna började infiltrera den fackliga rörelsen. Syftet med en facklig centralorganisation skulle nämligen vara:

Att förena de olika yrkesutövarna till ett verkligt arbetareparti med syftemål att enigt verka

för sådana reformer som äro nödvändiga för en på förnuftsenliga grunder ordnad samhällsutveckling.

I FCK:s program trängdes de liberala idéerna med de socialistiska (i Palmsk tappning) på ett oharmoniskt sätt. De utgör en god illustration till dessa tidiga fackföreningars vacklan mellan socialism och liberalism. Palms inflytande visade sig i kravet på statsunderstödda associationer och ”arbetarbolag”, medan liberalernas inflytande klart kommer fram i den åttonde punkten som löd:

Främjandet av ett gott och rättvist förhållande mellan arbetsgivare och arbetstagare, så att strejker må kunna undvikas samt när stridigheter uppstå, söka bilägga dessa genom förlikningsnämnd.

I enlighet med syftet uttalade sig också FCK för allmän rösträtt för män, ett krav med större förankring i den lilla socialiströrelsen än i den liberala arbetarrörelse som nöjde sig med det mer försiktiga kravet på ”utsträckt” rösträtt. I Göteborg och Malmö bildades fackliga centralkommittéer och det var utifrån dessa propagandaorgan som de socialistiska idéerna spreds.

Det var ju inte så att Palm och de andra tidiga socialisterna arbetade i ett tomrum sedan den liberala arbetarrörelsen misslyckats. Tvärtom upplevde den liberala arbetarrörelsen sin höjdpunkt i 80-talets början, då Anton Nyström var dess ledande gestalt. I hans appell till arbetarna att sluta upp bakom kravet på ett Arbetarinstitut i Stockholm formulerade han klart sin och den upplysta medelklassens tro på bildningsvägen som den enda frigörelsevägen för arbetarna. Skillnaden mellan August Palm och Anton Nyström var som framgår av appellen, alltför stor för att kunna överbryggas:

Svärjen bildningens fana trohet och rycken upp i täta leder till ädla idrotter, uppsöken vetenskapens helgedomar! Visen det samhälle som I tillhören, att I med moraliska medel viljen verka för en fredlig, industriell och vetenskaplig kultur, att I önsken gå den fria övertygelsens väg i alla samhällsreformer!

I början av 80-talet upplevde den liberala självhjälpsidén också sin storhetsperiod med kulmen 1883 i Stockholm. Det var brännvinsfabrikören L O Smith som i stor skala lyckats förverkliga sin idé med arbetarringar. Början var att befria arbetarna från ”den oskäliga beskattningen” från de monopoliserande brännvinsförsäljningsbolagen och att pressa priserna på livsmedel, kläder och hyror. Anskaffningsbyråer, ett slags arbetsförmedlingar, upprättades och bostadsföreningar bildades. Arbetar-ringar skulle grundas, omfattande 1 000 personer vardera, vilka skulle utgöra valkretsar och välja ett ombud. Varje år skulle de sammanträda för att till regering och riksdag lämna petitioner om lagstiftning för att förbättra arbetarnas situation.

Det blev en enorm anslutning. På hösten 1883 hade rörelsen enligt sina egna beräkningar omkring 50 000 medlemmar i hela landet, varav 20 000 enbart i Stockholm. Att tillväxten gick så snabbt och blev så omfattande berodde förmodligen till största delen på ”brännvinskriget”. Från januari 1883 hade vissa restriktiva stängningsregler införts på krogarna och, vad värre var, måltidstvång hade för första gången i svensk historia införts. Man var tvungen att förtära mat för 10 öre för varje sup.

Lika snabbt som rörelsen blommade upp, lika snabbt vissnade den ned. I praktiken höll inte självhjälpsidén och därtill kom att brännvinskungen Smith hade privatekonomiska biavsikter som illa rimmade med den ideella fasaden. Kanske spelade också August Palm en roll eftersom han på sommaren 1883 fanns i Stockholm, där han spred sina Folkviljor. Palm sparade inte på krutet i sin kritik av den småborgerliga rörelsen.

Kriget mot liberalerna inom fackföreningsrörelsen var därför det viktigaste arbetet för den unga socialistiska rörelsen och därför blev frågan om fackföreningarnas roll så viktig. Sterkys idé om två parallella organisationer hade svagheten att den kunde innebära att arbetet med

fackföreningarna lämnades åt sidan medan en politisk rörelse byggdes upp. Därmed var risken överhängande att de liberala idéerna segrade inom fackföreningarna. En bidragande orsak till att schismen inom den lilla sekten bilades var att en skandinavisk arbetarkongress skulle äga rum i Göteborg. Inbjudan hade utfärdats av Göteborgs FCK. Behovet av en enig socialistisk front var stor, för som huvudpunkt på kongressen stod en diskussion om fackföreningarnas politiska program. Kongressen blev en seger för socialdemokraterna, trots att socialismen inte direkt togs upp som politiskt mål. I en resolution uttalade sig kongressen för socialismen som den riktning som bäst stod i överensstämmelse med arbetarklassens intressen. Dessutom valde kongressen den lilla nystartade tidningen Social-Demokraten som fackföreningarnas tidning, sedan Tiden hade lagts ned.

I Stockholms FCK segrade socialisterna i december 1886, sedan kommittén efter oändliga programmatiska debatter antagit följande förslag till ingress:

Utgående från den grundsatsen att arbetsvinsten bör tillfalla dem som arbetar och att alla samhällsmedlemmar böra hava lika skyldigheter och rättigheter, vilja Stockholms fackföreningar genom enig samverkan och ömsesidigt bistånd söka skydda arbetarna mot arbetsgivarnas förtryck och despotism samt steg för steg tillkämpa alla samhällsmedlemmars fulla mänskliga och medborgerliga rättigheter.

Under dessa år konkretiserades det stora socialistiska målet, att vinsten skulle tillfalla dem som arbetar, på ett sätt som förmodligen innebar att arbetarna trots allt inte tyckte att steget mellan socialismen och självhjälpsliberalismen var så stor. Det var idén, hämtad från Lassalle, att staten skulle finansiera arbetarnas egna produktionsföreningar. Den idén återfanns som en av programpunkterna i Palms ”Program för socialdemokratin”, vilket han från 1882 började sälja. Den återfinns också i ett program från år 1885, vilket den Socialdemokratiska föreningen i Stockholm lät Åkerberg författa.

I de diskussioner, som förekom inom Stockholms FCK på hösten 1886, föreslogs som en punkt på programmet upprättandet av ”statsverkstäder”. Det var ett dubbelbottnat förslag, som innebar dels att fackföreningarna skulle driva på staten att upprätta verkstäder för de arbetslösa och det var den vanliga innebörden, dels att statsverkstäder skulle vara statsunderstödda produktionsföreningar. Punkten togs med som ett ”hot”, som en av debattörerna uttryckte det, vilket tydligt visar att kravet uppfattades som revolutionärt. De som var anhängare av teorin föreställde sig förmodligen att dessa arbetarstyrda företag skulle verka som en socialismens femte kolonn innanför det kapitalistiska samhället och genom konkurrens äta upp det ruttnande systemet inifrån. Redan i det program som Axel Danielsson skrev för den skånska socialdemokratin 1888 saknas kravet helt och skulle aldrig heller återkomma i någon programskrivning. Det hade vid det laget tjänat färdigt som brygga mellan de äldre radikala idéerna med rötter i 50-talet och den nya åskådningen.

Samhället slår tillbaka

Utan att vara det minsta överraskad av denna skändliga dom, känner jag mig dock på det livligaste upprörd över fräckheten hos mina domare att i slutet av Comtes, Darwins, St. Milis och Marx' århundrade döma en man till nära ett års fängelse för religionsbrott.

Axel Danielsson, 1888

Den tyske socialdemokraten Vollmar hade en gång kortfattat beskrivit den socialistiska arbetarrörelsens begynnelsefaser. Först kommer tystnadens tid, sedan förhånandets och sist det brutala undertryckandets tid. För den svenska rörelsens del saknades det första stadiet men väl inte det andra. ”Socialismen ville jämlikhet. Liksom om en sådan kunde finnas på jorden! Yrkandet på jämlikhet strede mot naturens ordning och vore därför förkastligt”. Orden hade yttrats på ett antisocialistiskt möte i Stockholm i början av 1882. Så enkelt kunde nu inte socialismen avfärdas.

När den första häpenheten lagt sig började det konkreta motståndet. På våren 1887 skärptes 3 § mom. 7 i Tryckfrihetsförordningen, varigenom straff kunde utmätas för uppmaningar ”till myteri eller uppror eller till våld å person eller egendom”. Därmed trodde sig myndigheterna tillräckligt försedda med vapen mot den nya läran. Det visade sig dock snart vara ett ganska trubbigt vapen. Visserligen undveks alla uppmaningar till våld men man var ganska hjälplös mot de i poetisk form inlindade revolutionära budskapen, som t ex Sigvald Götssons poem, ”Liberalerna”.

Ty säg, hvi peta hår ur kungaskäggen, då huvudet kan bli en enda bit, och varför kornvis plocka bort bergväggen, då tillgång finns på bästa dynamit?

Snart kunde dock de ledande socialdemokraterna sättas bakom lås och bom och helt följdriktigt blev August Palm den förste i raden när han 1886 av Forssa häradsrätt dömdes till 3 månaders fängelse för ”smädelse mot riksdagen”. Domen sattes av Svea hovrätt ned till 1 månads fängelse och 100 kronor i böter. Det var bara inledningen för Palms del. I rask följd dömdes han för ärekränkning, smädelse, olagligt möte, smädelse mot riksdagen och, inte minst, förargelseväckande beteende. Summan blev 6 1/2 månaders fängelse och 25 kronors böter. Det var således tydligt att det socialistiska budskapet inte var straffbart enligt de gällande lagarna och att man slog hårt mot bagatellartade företeelser, framför allt mot s k religionsbrott eller för s k förargelsväckande beteende.

Detta var uppenbart i Axel Danielssons fall. Han hade i Arbetet gisslat fängelsedirektören och den ”prostituerade slinkan Justitia” med anledning av en förskingring vid Malmö fängelse, där direktören lurat av fångarna den inkomst de fick för att sy säckar å 4 öre styck. För detta fick Danielsson 8 månaders fängelse, efter jämkning nedåt. Men inte nog härmed. Kort tid därefterådrog han sig ytterligare 10 månaders fängelse för ”hädelse” och den bestod däri att han låtit publicera en artikel av den s k fritänkaren och utilisten Lennstrand samt för att han därtill hållit ett föredrag och skrivit en artikel i vilken han vänt sig till ”Världsalltets upphovsman” för att få rättvisa på jorden.

Branting stoppades också i fängsligt förvar sedan han i Social-Demokraten återgivit såväl Lennstrands som Danielssons artiklar. Ytterligare fyra socialdemokratiska redaktörer och agitatorer fick fängelse för ”majestätsbrott”, ”smädelse mot riksdagen” eller, som för J A Berg, för ”gäckeri”. Vid slutet av 1888 hade sammanlagt straff utmätts på 5 år och 1 månad samt 825 kronor i böter.

Den ”lilla socialistlagen”, som skärpningen av tryckfrihetsförordningen kallades, hade emellertid inte kommit till användning en enda gång. På våren 1889 kom därför en skärpning i lagstiftningen som direkt syftade till att förinta den socialdemokratiska rörelsen och som hade den tyska socialistlagen som förebild. ”Behovet av ett dylikt stadgande torde till fullo ådagaläggas av allmänt kända sakförhållanden och särskilt av det sätt varpå den s k socialdemokratiska agitationen enligt därom av vederbörande myndigheter meddelade uppgifter i vårt land bedrives.”

”Munkorgslagen” innebar att det i skrift eller tal blev straffbart att uppvigla eller förleda till ohörsamhet mot lag eller laga myndighet eller att uppvigla till åtgärd som innebar hot mot samhällsordningen eller fara för dess bestånd.

Märkligt nog spelade ”munkorgslagen” aldrig den roll som dess upphovsman, justitieminister Örbom hade tänkt sig — att krossa rörelsen i dess linda. Tvärtom, samma år,1889 stadgades rörelsen och ”åtalsraseriet” var över om än dess offer ännu satt i fängelse. Vid påsktiden bildades Socialdemokratiska arbetarepartiet.

Munkorgslagen

Meningen med stadgandet är att genom straffhot förebygga sådana falska, vrängda eller

våldsamma framställningar, vilka syfta till att hos den oerfarna, okunniga och lättledda mängden väcka eller underblåsa en mot samhällsordningen eller andra samhällsklasser fientlig sinnesstämning, ägnad att framkalla våldsgärningar och andra förbrytelser. . . Behovet av ett dylikt stadgande torde till fullo ådagaläggas av allmänt kända sakförhållanden och särskilt av det sätt, varpå den s k socialdemokratiska agitationen enligt därom av vederbörande myndigheter meddelade uppgifter i vårt land bedrives.

Proposition 44:1889

Och skulle jag glömma jag?

av K J Gabrielsson (Karolus)

Och skulle jag svika min fana röd
och glömma min svurna ed,
och glömma all hunger, möda och nöd
som härjar de armes led,
och skulle jag tänka: det går ändå,
om jag stannar hemma jag.
O måtte mitt hjärta förtorka då,
en sådan förskräcklig dag!

Och skulle jag glömma min barndoms hem
och faders lönlösa fjät,
och glömma oss små, vi hungrande fem,
och glömma hur moder grät,
och glömma, hur vi, när allt för hårt
oss hungern i magen slet,
på tallträd skalade barken bort
till bastet och åto det.

Och skulle jag glömma hur ut jag drev
från hemmet vid elva år,
se'n moder mins levnad slutad blev
i lungsot en kylig vår.
Och skulle jag glömma de hugg och slag,
som råhet fägnade med,
och glömma att nådehjon blott var jag,
hur villigt jag slet och stred.

Och skulle jag glömma hur tiden gick
och huru jag jämt var slav,
och huru, ju mera jag slita fick,
dess mindre i lön man gav.
Och skulle jag glömma var neslig gång
jag ödmjukt om arbete bad,
när vinter låg för mig hotande lång
med svältfyllda dagars rad.

Och glömma hur drygheten tryckte mig ned
och över axeln mig såg
och pöste ju mera, ju mer jag kved,
och kvävande över mig låg.
Och glömma att om, ”av nåd”, man mig lät
få plats — man visste min flit —
så fick jag så syndigt umgälla det
med dubbelt hårdare slit.

Nej, blev jag så tusen och tusen år
jag glömmer det aldrig, nej!
Så länge ett pulsslag i kroppen slår
dör glödande hatet ej.
Och hjälpte en skrift av mitt eget blod
och väckte det trälarna opp,
jag skulle förlösa mitt hjärtas flod
till ett brusande hejdlöst lopp.

K J Gabrielsson var byggnadsarbetare, journalist i den tidiga arbetarpressen och diktare. Han dog i lungsot 1901, endast 40 år gammal.

Sammanfattning

Medborgare i ett civiliserat samhälle! Frie oberoende arbetare! Vadan detta sabbatsfridstörande mummel i Edra leder? Varför detta sorlande knot, som stiger uppifrån de mörka gränder, där I bon, och rullar in över landet som en orkan med åska och hagel. Varför ären i ej ödmjuke och förnöjsamme som I lärden Er i skolan, i katekesen och psalmboken?

Ur Axel Danielssons tal i Lill-Jans den 30 januari 1887.

Varför fick socialismen så snabbt fotfäste i Sverige? Varför lyckades skräddaren Palm elda människor att organisera sig, där tidigare mänsklighetens välgörare fått otack och oförståelse istället?

Svaret måste ses i den väldiga industrialiseringsprocess som börjat komma igång och som under 80-talet i alltmer ökande hastighet skakade om samhället. Det fanns, kort sagt, en växande klass att organisera, en grupp människor som i detta kapitalismens anarkistiska skede tvingades ta sitt öde i egna händer för att överleva och överleva i någorlunda mänskliga former. Förebilden fanns hos de bättre lottade, hos hantverkarna, som tidigt slutit sig samman i gesällföreningar, pensions- och begravningskassor. Dessa sammanslutningar, som kan ses som en klass' försök att hindra den nya tidens obönhörligt försämrade inflytande, kom emellertid att övertas av en ny klass, industriarbetarna, och fyllas med ett helt annat innehåll.

När organiserandet av arbetarna verkligen tog fart, från 1885 och framåt, var det till stor del resultatet av de tidiga agitatorernas arbete. Socialismen spreds på ett handgripligt, konkret och lättfattligt sätt genom stora folkmöten, genom egen press, genom att socialister kom att sitta med i de viktiga fackliga centralkommittéerna och därifrån påverka utformningen av de nya fackföreningarnas organisation och program.

Det var inte bara det faktum att Sverige var ett oorganiserat land, som bidrog till socialismens snabba framgång. Det fanns i de socialistiska idéerna en oemotståndlig kraft, som gjorde att de väl hävdade sig i konkurrensen med andra frälsarläror, vare sig det gällde godtemplarnas budskap om att ”börja med att bliva nykter, fullkomligt nykter, och du skall snart erfara att allt det andra kommer liksom av sig själv”, eller frälsningsarméns extatiska lära som just vid 80-talet bröt in med pukor och trumpeter i det svenska samhället, eller liberalernas budskap som manade arbetarna till flit och bildning, så att de som värdiga samhällsmedborgare förtjänade politiska rättigheter och en bättre ekonomisk ställning.

Socialisternas budskap var precis tvärtom: Det var inte människorna som skulle ändra sig, det var samhället, det omoraliska, odugliga och slösaktiga samhället. Socialismen gav åt människorna en helt ny värdighet, ja, rent av en slags frälsarroll. Om och om igen upprepades trossatserna att det var arbetet som var källan till all rikedom och lycka på jorden. Om och om igen drogs samma slutsats, att det var orimligt att ett litet fåtal skulle stjäla andra människors arbete och berika sig själva. Om och om igen framhölls att det var arbetaren som var den nyttiga, välståndsskapande faktorn i samhället. De onyttiga och omoraliska och överflödiga var förtryckarna, kapitalisterna. Det gällde bara att gå samman och plocka bort dessa parasiter så enkelt var det! ”Ack, att I kunden lära att vilja!”, utbrast August Palm i Social-Demokratens första nummer.

Den svenska socialistiska arbetarrörelsen, som nu började ta form, var ett svar på de djupa ekonomiska och sociala förändringar, vilka det svenska samhället genomgick, men det var ett svar som översatts från framför allt tyskan. De verklighetsbeskrivningar och analyser av maktförhållandena i samhället som den tidiga socialistiska rörelsen spred, var direkt hämtade från den alltmer marxistiskt influerade arbetarrörelsen i Europa. Den socialistiska analysen av samhället blev lätt anammad och begreppen utsugning och klasskamp blev snart allmänt gods, för var hatet och misstron mot fogdar och herremän detsamma som klasskamp och fattigdom och var nöd detsamma som utsugning, så var det bara nya ord för en gammal sanning.

Smeden som inte ville bli spöad

När jag började i smedjan, var där en gammal smed som även hade arbetat där under den förste direktörens tid. Han omtalade för mig många intressanta förhållanden som då rådde där. För det första var alla arbetare städjade, dvs de kunde inte avskedas hur som helst under den tid kontraktet gällde. Men om de under den tiden gjorde sig skyldiga till förseelse, blev de straffade på olika sätt efter förseelsens art. Bland annat blev de inkallade på kontoret och placerades på en därtill avsedd bänk för att av kontorschefen tilldelas flera slag av en rotting. Så var det en

smed som blev ådömd detta straff, men som inte ville finna sig i behandlingen. Innan han gick in på kontoret, placerade han en smidesstång under sin mollskinnsväst. Väl inkommen på kontoret fick han befallningen, lägg dig där. Ja, svarade smeden, det skall jag göra. Samtidigt drog han fram smidesstången och tillade, men det första slag du slår, dr du dödens. Chefen såväl som hela kontorspersonalen flydde för den uppretade smeden, berättades det.

Oskar Hammarström f 1869, i Verkstadsminnen

Dokument

”Svenska arbetaremötet” och Sundsvallstrejken

Mötet hölls i Stockholm 1879 med deltagande av 135 ombud, varav 53 var fabrikörer, bokhållare, grosshandlare och lärare etc och de övriga välburgna hantverkare. Strejken i Sundsvall hade just ägt rum. Reaktionen på ”arbetaremötet” var blandad, som framgår av nedanstående referat av Isidor Kjellberg, en av den liberala arbetarrörelsens stora män:

Hr A F Lindström, bokhållare (?) stockholmare, framstod såsom en bland de ivrigaste under debatten — mot personlighetsprincipen och ”det simpla” folket — och lärer hans plats vara vid sidan av eller strax före, stadsbudet Lindbeck. Hr E Lindqvist, vaktmästare, representerande Stockholmssällskapet ”Enighet och vänskap”, utmärkte sig i mötets andra avdelning för stor förmåga att uttrycka sina tankar, manliga och ädla, till förmån för arbetaren; tadlade i ett väl motiverat anförande regeringens ingripande i Sundsvallsstrejken och visade huru mycket bättre det varit, att regeringen använt den halva miljonen, som härtåget kostade, till lån och understöd åt arbetarna. Han bildade sålunda en skarp och uppfriskande kontrast gentemot sin bror, hr P E Lindqvist, disponenten, vilkens ”moderata” och mäklande tal till fromma för de styrande och ämbetsmännen var ytterst pinsamt att åhöra.

”Arbetaremötet” förkastade två resolutionsförslag mot militärmaktens ingripande i Sundsvallsstrejken men gjorde däremot följande uttalande i själva strejkfrågan:

Fredliga arbetsinställelser eller striker kunna icke anses oberättigade eller olagliga, men avlöpa, om de icke äro särdeles väl förberedda och anordnade, vanligvis mera till arbetarnes skada än gagn. Allt tryck och tvång från de strejkandes sida på andra arbetare, som vilja arbeta, ogillas uttryckligen.

Arbetarrörelsens första kampsång

Denna dikt med titeln Arbetsmannen var införd i Folkviljan 1 april 1882, tre år innan Arbetets söner skrevs. Författare var en Wilhelm Åh-lund, som bearbetat en tysk text av anarkisten Johann Most. Den kan sjungas till en melodi från ett skådespel om upprorsmannen Andreas Hofer. Sången ingick i arbetarrörelsens första sångbok, som August Palm utgav 1888 och har sedan stått i många upplagor av Tidens sångbok. Arbetsmannen kan sägas vara den första mera allmänt sjungna kampsången inom svensk arbetarrörelse.

Vi återger här de strofer som vanligen sjunges.

Vem skaffar guld i dagen?
Vem odlar säd och vin?
Vem väver duk av siden,
som gör den rike fin?
Vem skaffar åt den rike bröd?
Vem lever själv i bitter nöd?
Jo, det gör arbetsmannen av proletariat. Jo, det gör arbetsmannen av proletariat.

Vem trälar hela dagen
och sliter ut sin kraft?
Åt andra skaffar skatter,
bekvämlighet och prakt?
Vem driver världens hjul så lätt
fast själv han äger ingen rätt?
Jo, det gör arbetsmannen av proletariat.
Jo, det gör arbetsmannen av proletariat.

Och svärjen trohetseden
i krets kring fanan röd.
Att såsom hjältar kämpa
för frihet och för bröd.
Vår fana fladdrar stolt och röd,
Framåt till seger eller död!
Vak upp, I arbetsmänner av proletariat!
Vak upp, I arbetsmänner av proletariat!

Socialdemokraterna, äktenskapet och fäderneslandet

Ur August Palms första agitationsföredrag i Sverige, hållet på hotell Stockholm i Malmö den 6 november 1881.

Så säges där om oss socialdemokrater att vi vill upphäva äktenskapet och införa den fria kärlek! Ja, det är också en av storborgarnas och deras press' lögner om oss — änskönt denna lögn är väl fräck. För der är vist ingen der hyller den fria kärlek mera än storborgarna, der håller damer i staden . . . När storborgaren inte är på resor — förrättnings- eller förnöjelse — så sitter han på sitt kontor, nota bena när han inte går sin motion eller är i klubben, och om aftonen, när han kommer hem, ja så har han utom sitt eget sovrum egna rum som han kan bruka, som han kan benytta, nota bena när han intet föredrar att sova i stan vid damen han håller. Annorledes förhåller det sig med arbetaren. Han är hänvisad till att dela ont och gott, både rum och säng, med sin hustru — så det bliver en stor skillnad om de lever gott tillsammans — gör de intet det, ja så vill det ju för dem själv bli ett helvete: och barnen de har vill vid att dagligen vara vittne till sina föräldrars usla sammanlevnad bliva moraliskt fördärvade.

Nej, socialdemokraterna vill intet avskaffa äktenskapet — men de vilja att det skall kunna upphöra hurtigare än det nu är tillfället, när äktefolkena intet kan leva kärleksfullt och gott i sammans — för vi påstår (och ingen rättvis människa kan bestrida det), att det föder och framkallar omoralitet och förargelse, att de som har ingått äktenskap och så intet kan leva lyckeligt tillsammans — att de skall nödgas vara förenade. Se därför begärer vi socialdemokrater att lagen skall förändras således, att skilsmässa kan uppnås hurtigare än den nu kan. Vi fördömer ett vart äktenskap som är blevet avslutat av någon annan grund än gensidig kärlek...

Så säges där om oss att vi ingen fäderneskärlek har! Ja, att socialdemokraterna är internationella är fullkomligt sant, men att de förnekar fäderneslandskärleken är intet sant. Men vi

sätter kärleken till hela världen över kärleken till fäderneslandet. Historien visar oss ju också att nationaliteten har framkallat nationalhat och nationalhatet har splittrat folken åt och framkallat dessa blodiga kriger, der har varit ett hån mot civilisationen och en förbannelse mot mänskligheten. Därför vill socialdemokraterna arbeta på att få folken att betrakta varandra som hörande till ett samfund — och endast i denna sköna och sanna lära kan frälse finnas.

När Arbetet började

Axel Danielsson har i första numret av Arbetet (provnumret utkom 7 augusti 1887, bara en månad efter att Danielsson hade anlänt till Malmö) gett en klassisk skildring av svårigheterna att finna en tryckare för den socialistiska tidningen.

Provnumret av ”Arbetet” skulle ut. Jag hade skaffat mig en förteckning på hrr boktryckare i Malmö och steg in till den förste i min väg.

— Är det bråttom här?
— Nej, visst inte, vad skulle det vara?
— Kan ni trycka en tidning?

Den jag talade med var familjeförsörjare, nedtryckt, skuldsatt och ryggkrökt av konkurrensen med yrkesbröderna. Nu, när jag framställt min fråga, for han upp, hans ögon lyste, hela ansiktet log, och innan jag hann avsluta min mening, grep han mig hårt om handloven och såg sig försiktigt omkring i rummet, där icke en katt fanns mer än vi två.

— Tst! — Han drog mig in i ett inre rum, låste dörren i dubbla slag och vände sig till mig med en vansinnigs anletsdrag. Jag började bli litet orolig.
— Hur var det? En tidning? Här i Malmö? Kommer det att betalas för tryckningen?
— Per extra kontant.

Boktryckaren omfamnade mig och grät över min axel.

— Herre, herre! Jag har stor familj. Min hustru behöver en klädning och mina barn halvsulor. Äldsta tösen skall förlova sig och har knappt en tråd på kroppen. Ack, den förbannade konkurrensen, jag är socialist in i hjärtrötterna. Gör revolution, jag skall trycka er tidning! Jag besvär er att låta mig trycka er tidning. Ingen kan göra det bättre och billigare. Jag är när som helst i konkurs. För himlens skull, gå icke till någon annan! Nu har jag vädjat till ert hjärta, ni måste rädda mig!
— Lämna mig en skriftlig prisuppgift i morgon bittida, sade jag djupt rörd, och jag tror mig kunna lova er tidningen.

Vi skildes åt under ömsesidiga tårar.

För att fullgöra mitt uppdrag besökte jag emellertid även de övriga boktryckerierna. Nästa man var en politisk personlighet. Han trädde mot mig med en hållning, som var värdig en representant för goda medborgare. Jag tror han satt bland stadsfullmäktige, eller också var det i kyrkorådet eller andra kammaren.

När jag framfört mitt ärende, bjöd han mig en stol, en cigarr och en halv bier.

— Vi äro alla socialister, sade han. Jag teg.
— Ja, återtog han, medlet är för oss alla detsamma: arbetarklassens höjande i moraliskt, ekonomiskt, politiskt och . . . och . . .
— . . . socialt, hjälpte jag.
— . . . socialt hänseende, ja. Blott sätten ä' något olika, men de jämka sig nog med tiden. Om herrn vill ha mitt tryckeri i åtanke, så skall jag trycka till lägsta möjliga pris. I morgon bittida redan skall jag ha mitt förslag färdigt.

Jag tackade och sade farväl. I dörren tvang han mig att stoppa på mig en halv låda cigarrer.

Samma behandling rönte jag på det tredje tryckeriet. Ägaren förde mig själv omkring i sitt etablissement, visade mig sina nya snällpressar och sin väl sorterade stiluppsättning samt rekommenderade sig till det bästa.

— Herrar boktryckare ha visst inte mycket att sköta i Malmö? anmärkte jag.
— Nej, vi äro för många, sade han, alldeles för många. Det vore nog med hälften.

Den natten sov jag gott. Allt syntes mig så ljust. Vilken fördomsfri stad var icke Malmö! Ingen frågade efter att tidningen skulle bli socialistisk. Här fanns ingen kälkborgerlig spökrädsla! Malmöborna voro européer.

Då jag morgonen därpå steg in till familjeförsörjaren, blev jag smärtsamt överraskad av hans nedslagna, förtvivlade, utvakade ansikte. Han var dubbelt mera böjd och hoptryckt än dagen förut.

— Hur är det fatt, käre vän? Ni ser så bedrövad ut?
— Jag? Nej visst icke! Var det icke herrn, som var här i går och föreslog mig att trycka en tidning?
— Jo visst!
— Ja, jag måste tyvärr refusera. I går visste jag inte riktigt, hur det stod till med affären, men min faktor (han hade, fan ta mig, aldrig i sitt liv haft någon faktor) upplyser mig nu om, att under de sista dagarna ingått så många beställningar, att vi knappt se oss i stånd att göra färdiga de arbeten vi åtagit oss.
— Jaså, sade jag förbluffad.

När han såg, att jag tvivlade, drog han fram stora manuskriptpackor och slängde på bordet: ”Allt det där skall vara färdigt till jul — jag kan icke!”

Jag lyckönskade den stackars mannen och gick in till politikern. Han bjöd i dag varken på bier eller cigarr, icke ens en stol. Innan jag hann öppna min mun, förekom han mig och meddelade den hugnesamma underrättelsen, att han i går eftermiddag mottagit en stor beställning från något statsverk eller dylikt, något officiellt var det i alla fall, och kunde därför icke, så ont, ja så verkligt ont det än gjorde honom för sakens skulle, antaga mitt anbud.

— Hm! sade jag, vilken lycklig dag har icke gårdagen varit för Malmö boktryckare! Nu börjar jag bli övertygad om, att alla stadens tryckerier sedan kl. 12 igår middag fått massor av beställningar.
— För resten skall ju tidningen bli rent socialistisk?
— Socialister äro vi alla!
— Ja, men sättet?
— Sätten jämka sig nog med tiden.
— Kanhända inte. Hör nu herrn! Jag vill tala uppriktigt med er. Ni skall icke döma oss för hårt. Lika gärna som herrn vill ha sin tidning tryckt, lika gärna vill var och en av oss trycka den, men vi våga icke. I går eftermiddag, strax efter det ni gått började det ringa i telefonen till oss allesamman . . .
— Vem telefonerade?
— Myndigheterna.
— Vilka myndigheter?
— Våra!
— Vilka?
— Kunderna.
— Aha.
— Förstår ni nu? Ni tror kanske, att boktryckarna i Malmö sammansvurit sig mot er. Men det är misstag. Det ni i dag kommer att stöta på och tro vara en komplott, är blott en tyst över-

enskommelse, ni kan kalla det vad ni vill, ni kan kalla det Malmö boktryckares kåranda, eller ni kan kalla det ett band av feghet, som sammanknyter oss. I går skulle vi ha slagits om er tidning, i dag vill ingen av oss ha den, om ni betalade dubbla priset. Jo, vi vill så gärna. Men vi törs inte. Om en av oss toge tidningen, skulle han ögonblickligen förlora sitt sociala anseende och sina kunder. Hans vänner skulle icke längre känna igen honom, hans hustru och barn övergiva honom, tidningarna hudflänga honom, hans moders vålnad förbanna honom, Ja, ni får inte er tidning tryckt i Malmö — så vida ni inte vill låta utgiva lika många socialisttidningar, som här finns tryckerier. Det vore en idé, ska' vi tänka på den?

Jag betackade mig och gick. I dörren bad han mig ännu en gång:

— Döm oss icke för hårt!

Den tredje boktryckaren hade undergått ungefär samma förändring. Hade också fått beställningar dagen förut!

— Men då bli vi ju tvungna att sätta upp ett nytt tryckeri!
— Ja det vill jag råda er till, ehuru det blir till min egen skada.
— Ni sa' igår, att det redan finns för många tryckerier i Malmö, att hälften vore lagomt.
— Ja, naturligtvis kan man inte så där på rak arm med noggrannhet säga hurudan ställningen är. Nu när jag räknat efter, är jag övertygad om att det är god plats för ett tryckeri till.

Överallt samma visa. Till sist gjorde jag ett förtvivlat försök hos en protektionistisk tryckare.

— Min herre, ni är ju vän av det svenska arbetet? Nu håller svenskt arbete och svenska pengar på att vandra till Danmark. Det är ju avskyvärt! Jag hoppas därför ni icke sluter er till bojkottarligan?
— Nej — jag Burénar!

Jag gick direkt ner till Köpenhamnsbåten. I Köpenhamn var jag åtminstone säker att icke stöta på ”Malmö boktryckares kåranda”.

Ordningsregler för arbetarna vid Tanto sockerbruk

1. 1 Att ordentligt fullgöra sig förelagt arbete från kl. 6.30 f.m. till kl. 6 e.m.
2. Att respektera förmän och upprätthålla godt sammarbete med kamrater.
3. Att vid ankomsten uttaga och vid slutat arbete inhänga sin nummerbricka vid påföljd af 10 öres plikt.
4. Att äta sina mål, frukost kl. 8.30-9 och middag kl. 1-2 å anvisad plats, då ej göromålen fordra andra tider.
5. Att aflemna sin aflöningsdosa på morgonen dagen före hvarje aflöning vid påföljd af 10 öres plikt.
6. Att vid för sen ankomst plikta 25 öre under första kvarten och 10 öre för hvarje af de derpå följande.
7. Att anmäla förfall för uteblifvande vid påföljd af kronas plikt för första och 50 öre för hvar af de derpå följande dagarna.
8. Att under arbetet gå ifrån sin arbetsplats och till en annan utan lof är vid plikt från 10 öre till 5 kronor förbjudet.
9. Att badning och tvättning ej utan särskildt tillstånd må ega rum före arbetstidens slut.
10. Att ej från fabrikens område medtaga några dess tillhörigheter utan lof.
11. Att på det ingen orätt må misstänkas för olofligt bortförande från fabriken af ett eller annat föremål, en hvar vid påfordran underkastar sig visitation vid utgående ur fabriken.
12. Att tobaksrökning är såväl i magasins- som fabrikslokaler strängt förbjuden.
13. Att här omförmälda plikter tillfalla Arbetarnas Sjukkassa.

Fabriksföreståndaren

Till världsalltets upphovsman

En av Axel Danielssons mest ryktbara artiklar är Till världsalltets upphovsman, införd i Arbetet 9 maj 1888. Det var för bl a denna artikel han avtjänade 18 månaders fängelse.

Okände store! Ehuru jag icke är personligen bekant med dig och följaktligen icke har någon aning om dina politiska, religiösa och juridiska åsikter, vågar jag dock träda inför ditt osynliga ansikte och be dig om ynnesten att få intervjua dig i en fråga, som bränner mycket häftigt på sinnena här nere.

Det omtvistade gudabelätet står uppställt på en sockel, som utgöres av det hårdaste av alla ämnen: koncentrerad folkdumhet. Guden själv är grovt tillyxad utan spår av verkligt konstnärskap. Han har två ben som en människa, men dessa ben uppbära trenne kroppar, vilka äro sammanväxta. Det är en gud och likaväl tre. Dessutom är den mellersta guden ytterligare kluven i tvenne, en gudomlig och en mänsklig natur, vilka ”utan sammanblandning eller förvandling äro med varandra oupplösligt och oåtskiljaktligt förenade”. Detta vidunder av mänsklig ungdomsfantasi är det nu herr Lovén vill ha kvar som ett erkänt mästerverk, lämpligt att tillfredsställa det moderna konstsinnet, medan Branting—Lennstrand hotat att ta första bästa hammare och krossa det i bitar. Justitia har prövat rättvist, att det skall stå så länge sockeln håller och att en var bötar 150 riksdaler dubbelt om han rör vid den på sådant sätt att skada uppkommer.

Smaklösheten i ovan beskrivna gudagrupp blir lätt förklarlig, då man drar sig till minnes när den komponerades och vilka mästarna äro. Först och främst upplyser kulturhistorikern om att verket är eländigt plagiat. Idén om den trehövdade guden är stulen från den indiska gudasagan. Efter denna idé blev belätet så småningom fullbordat. Upphovsmännen voro prästerna och munkarna. Gudafiguren n:r 1 togs från de gamla israeliterna. Han hette Jehovah, föreställdes som en gammal gråskägging med pannan i ödesdigra rynkor, kunde utföra diverse trollkonster såsom t.ex. förvandla stavar till ormar, skapa stjärnor, månar och solar samt göra människor av lerklumpar och stod för övrigt högt i ropet hos judarna. Guden. n:r 2 var, medan han levde, en judisk timmermansgesäll, som gick omkring bland folket och predikade social revolution, höll möten, som upplöstes av dumma poliskommissarier och blev slutligen uppspikad på ett kors, emedan han hånade prästerna och smädade rådsturätterna i sitt land. Några hundra år efter sin död blev han uphöjd till gud och fick plats på sockeln bredvid Jehovah. Beslutet härom fattades med knapp röstövervikt i en öppen votering på ett prästmöte år 325. Kort därefter uppfann pastor Athanasius guden n:r 3 som likaledes efter en omröstning pr capita med svag majoritet uppställdes vid sidan av n:r 1 och 2. Och nu var gudabilden färdig, prästerna skaffade honom ordentlig lagfart, och sedan dess står han säkert på sin sockel, skyddad av strafflagsparagrafer på alla världens tungomål.

Den borgerliga rätten

1888 var det stora åtalsåret mot den unga socialdemokratin. De fyra socialdemokratiska tidningarnas redaktörer satt vid ett tillfälle i fängelse samtidigt.

August Palm
1886 3 mån. fängelse för ”smädelse av riksdagen”. 1887 ytterligare 3.5 mån. fängelse för ”riksdagssmädelse” mm. Dessutom ett antal bötesdomar för ”olagligt möte” mm.

Axel Danielsson
Sammanlagt 18 mån. fängelse och 500 kr i böter för ”hädelse” mm, framfört i tal och skrift.

J. A. Björk
Ansvarig utgivare av Arbetet, 4 mån. fängelse för ”smädelse”.

P. K. Lyngholm
Dömd av Helsingborgs rådhusrätt för ”smädelse av riksdagen” till 2 mån. fängelse.

Hjalmar Branting
3.5 mån. fängelse för att ha avtryckt Danielssons i Malmö dömda artikel ”Till världsalltets upphovsman”. I den dömande juryn satt bl a den store liberalen Viktor Rydberg.

A. H. Janhekt
9 mån. fängelse för ”smädelse av riksdagen” och ”majestätsbrott”.

Pehr Eriksson
12 mån. fängelse för samma ”brott”.

G. A. Rydgren
4 mån. fängelse för att han i tidningen Proletären i Norrköping avtryckt ”Till världsalltets upphovsman”.

J. A. Berg
För att ha läst upp ett av Danielsson skrivet ironiskt stycke mot justitieministern dömd till 1 mån. fängelse för ”gäckeri”.

Viktor Lennstrand
3 mån. fängelse för ”hädelse av Gud”.

Kapitel 2: 1889-1911
Rösträttskamp och storstrejk

Från socialdemokratiska partiets bildande till dess första stora val-framgång

Samhälle i snabb förvandling
Arbetarrörelsens organisatoriska utveckling
Den allmänna rösträtten
Facklig kamp i med- och motvind
Storstrejken 1909
Den kooperativa rörelsen Sammanfattning
Data, händelser, dokument

Viktiga händelser under perioden

1889 Socialdemokratiska partiet bildas.

1890 1 maj firas för första gången som arbetarrörelsens högtidsdag.

1891 Gruvstrejken i Norberg börjar. Partikongressen i Norrköping gör upp med anarkisterna.

1893 Sveriges första Folkets hus och folkpark invigs i Malmö.

1896 Hjalmar Branting inväljs som första socialdemokrat i riksdagen.

1897 Socialistiska ungdomsförbundet bildas.

1898 Landsorganisationen bildas.

1899 Den fackföreningsfientliga Åkarpslagen antas av riksdagen. Kooperativa Förbundet bildas.

1902 Politisk storstrejk för allmän rösträtt. Svenska Arbetsgivareföreningen bildas.

1905 Den socialdemokratiska riksdagsgruppen uppgår till 13 man.

1906 Paragraf 23, senare 32, accepteras av LO.

1908 Hinke Bergegren och Carl Schröder utesluts ur partiet.

1909 Storstrejken proklameras efter SAF:s hot om lockout. 300 000 arbetare i strejk.

1910 Den syndikalistiska organisationen SAC bildas.

1911 AK-valet en stor framgång för SAP som får 64 platser i riksdagen.

Samhälle i snabb förändring

Den som arbetar har ett ägg,
den som inte arbetar har tjoget fullt.

Svenskt ordstäv

Under det skede, som närmast skall beskrivas — perioden från 1890 till 1911 — fortsatte omvandlingen av det svenska jordbrukssamhället till en modern industristat i allt hastigare tempo. Elektriciteten övertog ångkraftens revolutionerande betydelse. Kommunikationerna blev fler och bättre. Över Sverige drogs ett nät av järnvägar. Telefonen kom 1877 och spreds snabbt. Städerna växte sig större och större. Stockholms befolkning, som vid 1870-talet hade uppgått till omkring 136 000 invånare, hade 20 år senare stigit till över 300 000.

Den statiska livsrytmen var definitivt bruten. En rad kriser skakade arbetsmarknaden i början av 90-talet, omkring 1903 och från och med 1908. Det industriella skedets mest markanta drag, koncentrationen, tog sig uttryck i bildandet av aktiebolag, truster och karteller, i arbetsgivarnas sammanslutning i föreningar och i arbetarnas fortsatta organisering.

Nya industrier skapades vid sidan av de för svenskt näringsliv avgörande exportindustrierna: pappers- och massaindustrin, järn- och metallindustrin. Det var den lättare industrin som växte fram: livsmedelsindustrin, skoindustrin, textilindustrins utvidgning till beklädnadsindustri. De var tydliga illustrationer till den marxistiska tesen om småproduktionernas uppgående i en alltmer mekaniserad storindustri.

Hur finansierades då den svenska industrialismen? Självklart betalade de svenska proletärerna med sin billiga arbetskraft huvudparten av den processen. Men fram till det första världskriget finansierades den svenska industrialismen till stor del med utländska lån. Utan dessa förmånliga lån hade utvecklingen tagit längre tid och blivit mer betungande. Investeringar utifrån var däremot inte så vanliga, även om de förekom.

En viktig förutsättning var också bankväsendets utveckling från små sedelproducerande företag i början av 1800-talet till stora affärsbanker av typ Wallenbergs Stockholms Enskilda Bank, som skaffade sig allt större inflytande i svenskt näringsliv genom utlåning av pengar mot inteckning i företagen. En ständigt växande del av industrikapitalet tillhörde därför i själva verket inte de företagare som använde det, utan utgjordes av bankkapital eller — med en annan term — finanskapital.

En snabbt växande industri krävde självfallet allt mer arbetskraft. Befolkningstillväxten i Sverige under hela 1800-talet var emellertid så stor att — trots den väldiga strukturomvandlingen — arbetstillfällena inte förslog. En stadig ström av människor utvandrade, framför allt till USA men också till mera nära liggande länder som Danmark eller Tyskland. Man kan urskilja tre stora utflöden: det första efter den stora hungersnöden 1867-68, det andra under 80-talet och det tredje vid 1900-talets början. Först efter det första världskrigets slut upphörde utvandringen.

I början utvandrade hela familjer men senare blev det vanligare att en i familjen for iväg för att pröva lyckan och sända hem de pengar som tjänats ihop utomlands. Det var inte bara arbetslösheten eller den ekonomiska misären som låg till grund för emigrationen. Den hade många orsaker. En undersökning från 1907 visade att den ”sociala vantrevnaden” var en avgörande orsak till att människor sökte sig bort. Till social vantrevnad räknades sådant som känslan av att vara maktlös och rättslös.

Dåtidens samhälle var knappast rustat för en snabb omvandling. De medel man hade för att motverka de svåra förhållanden som uppstod var både primitiva och föråldrade och avsedda för ett helt annat ekonomiskt system. Tjänstehjonsstadgan och fabriksförordningarna var genomsyrade av ett patriarkaliskt tänkesätt. Den sociala omvårdnaden var minimal och kal-

lades fattigvård — ett namn med brutal och förnedrande innebörd. 1871 hade riksdagen godtagit en ny fattigvårdsförordning som gällde ända fram till 1918. Den hade genomdrivits under nödåren och det var främst bönderna som stod bakom. Den innebar en klar försämring för de fattiga, gamla, föräldralösa och sjuka som tidigare åtminstone i lagens namn hade kunnat åberopa en rättighet att få hjälp och vård. Från 1871 hade kommunerna endast obligatorisk skyldighet att ansvara för sinnessjuka och föräldralösa. För de övriga — fattiga, arbetslösa, gamla och sjuka — fanns bara godtycklig hjälp. ”Den plikt som kommunen har att uppfylla är icke en plikt mot den fattige utan mot staten”, förkunnade lagstiftarna.

En viss skyddslagstiftning genomfördes dock mot slutet av seklet för att i någon mån avskaffa de värsta missförhållandena. Barnarbetet sökte man reglera genom förordningarna av 1881 och 1901. Vid sekelskiftet infördes också förbud för kvinnor att arbeta under jord, i gruvor och vid stenbrott. Men det var en förmån som kvinnorna inte ville ha, eftersom den bidrog till att försvåra för dem att få arbete och utkomst. En välkommen förbättring var däremot införandet av lagstiftning som gav kvinnorna vilotid under fyra veckor efter förlossning. En lag om skydd mot yrkesfara genomfördes 1889, vilket innebar minimiskydd och viss hygienisk standard.

I det stora hela var ändå förhållandena oreglerade och nöden stor vid sjukdom, arbetslöshet och ålderdom.

I början av 90-talet fick framför allt stockholmarna men också göteborgarna och invånarna i andra större städer vidkännas den nya tidens förbannelse under flera vintrar. Krisen avsatte arméer av arbetslösa på ett dittills okänt sätt. Tidigare kriser hade inte resulterat i en så påtaglig arbetslöshet eftersom arbetarna varit rörligare och åkt tillbaka till hembygden efter korta, säsongbetonade arbeten i de större städerna. Med något mer reglerade förhållanden och med högre lön blev denna arbetskraft bosatt i städerna och arbetslösheten synbar.

En beskrivning av reaktioner och åtgärder i samband med dessa arbetslöshetsvintrar ger en illustration till ett samhälle i brytningstid. Nästan absurda situationer uppstod då den moderna industrialismens skadeverkningar skulle lindras med gamla beprövade metoder som var avpassade för ett statiskt samhälle.

Liberalerna såg arbetslösheten som ett övergångsfenomen. Den var bara det kapitalistiska systemets växtvärk som det följdaktligen inte var någon större idé att söka bota. Tvärtom vore det en dumhet, eftersom regleringar skulle kunna verka hämmande i det långa loppet.

För det nybildade socialdemokratiska partiet var arbetslösheten tvärtom ett konkret bevis på de socialistiska teoriernas giltighet. Att vuxna, arbetsdugliga människor inte fick arbete, medan deras klassbröder slet ut sig under långa, hårda arbetsdagar, var en illustration till den kapitalistiska anarkin inom produktionen. Arbetslösheten blev därigenom nytt krut till vapnen i kampen för 8 timmars arbetsdag.

Arbetslöshetens omfattning är inte lätt att beräkna men fattigvårdsstatistiken ger en fingervisning. I normala fall uppgick understödstagarna till ca 6 % av Stockholms invånare. Under vintrarna i början av 90-talet var de nära 11 %.

I Stockholm bildades De arbetslösas förening, på socialdemokratiskt initiativ. Det nybildade partiet sökte få fram siffror, en statistisk överblick över läget, vilket var av stor vikt, eftersom de makthavande inte ville erkänna någon arbetslöshet överhuvudtaget. Tvärtom skälldes de arbetslösa för sysslolösa lättingar och de stora protestdemonstrationer som hölls kallades föraktfullt för ett nytt folknöje. Det blev ofta ganska svåra sammanstötningar mellan de arbetslösa och polisen.

Nöden lindrades emellertid inte av vetskapen om att roten till arbetslösheten låg i hela det kapitalistiska systemet. En deputation från De arbetslösas förening beslöt sig därför att sända Oscar II följande skrivelse:

Till konungen!

Då som bekant f n en mer än vanligt stor arbetslöshet och därav förorsakad nöd och elände är rådande synnerligast i huvudstaden, så få undertecknade av de arbetslösas förening i Stockholm utsedda kommitterade hos Eder anhålla det Ni vidtar sådana åtgärder som äro av behovet påkallade och varigenom arbetslösheten och nöden verkligen kunna avhjälpas.

Men Sveriges Konung kunde knappast hjälpa och Stockholms stad var lika tafatt. Ett par värmestugor blev det konkreta resultatet av deras insats. Huvudstadens ansvarskännande och människoälskande filantroper tillsatte en kommitté med uppdrag att bilda en förening, som i sin tur skulle verka för byggande av arbetarbostäder. De förmådde vidare, med större framgång än de arbetslösa själva, det kungliga paret att skänka 5 000 kronor till ett folkkök.

En ”de nödlidandes förening” såg också dagens ljus i dessa bistra tider. Även Göteborg drabbades hårt av arbetslöshet och liknande verksamhet ägde rum där. Stadens absolutister bildade en välgörenhetsförening för att bisträcka de arbetslösa, men för att få hjälp fick dessa inte hylla ”socialistiska eller samhällsupplösande läror”.

Hur det kändes att ta emot sådan hjälp, när man inget högre önskade än att göra rätt för sig, visar August Strindbergs berömda scen (i Röda Rummet) från högreståndsdamernas välgörenhetsbesök i Vita Bergen:

Behagar inte frun sitta? frågade snickarn. Man pratar bättre då man sitter. Men vi ha inga stolar att bjuda på och det gör ingenting, vi ha inga sängar heller, dem tog kontribution till gasbelysningen, pro primo, för att ni ska slippa gå i mörker från teatern om nätterna; ... och till vattenledningen, pro secundo: för att era pigor ska slippa gå i trapporna; vi ha ingen vattenledning; och till kurhuset, pro tertio, för att era söner ska slippa ligga hemma ...

— Kom Eugenie för Guds skull; det här blir olidligt . . .
— Jag försäkrar er, mina damer, att det är redan olidligt, sade snickarn.

Och det kommer en dag, då det blir värre, men då, då komma vi ner från Vita Bergen, från Skinnarviksbergen, från Tyskbagarbergen, och vi komma med ett stort dån som ett vattenfall, och vi ska begära igen våra sängar. Begära? Nej, ta! och ni ska få ligga på hyvelbänkar, som jag fått, och ni ska få äta potatis, som jag fått, så att era magar ska stå som trumskinn, alldeles som om ni gått genom vattenprovet som vi ...

Folkkök, värmestugor, fattigvård och privat välgörenhet var alltså vad samhället kunde erbjuda de nödställda och ofrivilligt arbetslösa. Oförmågan att inse att den nya tiden krävde ett helt annat sätt att leva, fördela, ta ansvar, framför allt vad gällde de makthavande men också de maktlösa själva, bidrog till att industrialismens första skede medförde en direkt försämring och en större nöd för allt fler.

En konfrontation var oundviklig mellan de som representerade det gamla patriarkaliska systemet, de som njöt frukterna av det nya välståndet och den växande arbetarklassen. Vilka uttryck den tog sig skall de följande sidorna söka beskriva.

Är du nöjd?

Är du nöjd med din ställning i ett land, där blott lättjan lever i överflöd medan arbetet svälter? Eller kallar du det för arbete att två, tre timmar dagligen utdela befallningar och snäsor, att promenerande i sakta mak inspektera ett fabriksarbete eller ett bygge, att ärva sin fars pengar och förtjäna dem tredubbelt igen på den och andras möda och svett? Kallar du detta arbete? Ja, sådant är kapitalistens arbete! Men sådant arbete kallar jag dagtjuveri och bedräglighet mot det land eller den samtid, som för sin och vår utveckling fordrar vårt arbete.

K G Ossiannilsson
Är du nöjd med din ställning? 1904

Ett utsvettningssystem

Då ackordsystemet i verkligheten är ett utsvettningssystem, som endast medför en tillfällig vinst men nedsätter arbetets värde och i förtid gör arbetaren utsliten och arbetsoduglig, så uttalar kongressen som sin mening att timlönen skall vara grunden för betalningen och att ackordsystemet bör avskaffas samt att ansträngningarna böra göras att timlönen successivt höjes till den nivå som står i förhållande till levnadskostnaderna, och böra avdelningarna taga denna fråga om hand redan i år.

Svenska Gjutareförbundets kongress 1896

Barnarbete

När man så blev 7 år, var det att börja skolan och blev man så nio och tio år var det att börja gå i herrgårn. Först på vårarna med att kratta löv i trädgården och parken, då förstås varannan dag, ty varannan dag skulle man ju gå i skolan. Det var så att det fanns bara en skolsal, och i den endast fyra bänkar, en för var klass, första klassen satt närmast katedern och den fjärde längst bort. Småskolans barn gick en dag och folkskolans den andra.

Så snart man var elva år eller så kraftig att två jämnåriga kunde följa en lie och binda säd (all säd skars ju med lie då) fick man ju göra det, och detta för 25 öre om dagen. Blev man så 12 år och klarade lien ensam, ett onaturligt tungt arbete, fick vi 40 öre per dag. Blev man så 13 år till samma år man gick och läste, fick man göra karldagsverken med att köra ett par oxar och utföra alla slags sysslor, utom att plöja, ty de tunga plogarna rådde man då inte på. Och för en lön allt som allt 40 öre per dag, från 7 på morron till halv 8 på kvällen och lika på lördagarna. Det var dagsverken som kändes och man var nog icke särskilt pigg, när man kom hem om kvällarna och fått äta, att sätta sig och läsa på läxan för andra dagens skolgång. Jag vet många gånger man somnade från boken.

J Jacobsson i Statarminnen II

Arbetarrörelsens organisatoriska utveckling

Det socialdemokratiska elementet är i beredskap att skaffa sitt anhang den nödiga sammanhållningen och ledningen i det öppna krig, vari det är inbegripet emot det kristna samhället.

Proposition nr 44, 1889

Från Långholmen sände August Palm i maj 1888 ett brev till Socialdemokratiska förbundet i Stockholm och sökte, liksom så många gånger tidigare, förverkliga planerna på ett socialdemokratiskt parti. Den här gången hade han större framgång. Förbundet stödde honom. Tiden var mogen. Kriget om fackföreningarna pågick som hetast och det gällde att förekomma liberalerna som också hade partibildningsplaner. Påsken 1889 valdes till konstituerande kongressvecka. Platsen var Tunnelgatan 12 i Stockholm.

Alla organisationer som ”stod på klasskampens grund och som erkände det socialdemokratiska programmet” inbjöds. Det var en inbjudan med klar adress till fackföreningarna. Förutan dem hade inte det fåtal politiska föreningar och klubbar som fanns kunnat bilda något parti. Det var fackföreningarna som var de verkliga klasskampsorganisationerna och det var självklart att de skulle vara med, förklarade tidningen Socialdemokraten.

Det blev också på fackföreningarna som det svenska socialdemokratiska partiet byggde. Av det sjuttiotal organisationer som fanns representerade i Stockholm mellan den 19 och 22 april 1889, var femtio fackföreningar, sexton rent politiska organisationer och de övriga sjuk- och begravningskassor samt nykterhetsorganisationen Tyst från Hälsingborg.

Men fackföreningsrörelsen som helhet hade ännu inte tagit ställning för socialismen. Av de 250-270 fackföreningar som då fanns, var bara femtio representerade på den första socialdemokratiska kongressen.

Det var en liten trosviss grupp som nu samlades. Partiet hade cirka 3 000 medlemmar, varav de flesta kom via fackföreningarna. Problemen var många och att det var ett parti i krig med det bestående samhället var tydligt.

Det föreslogs att partiet skulle utbilda stenografer för att under mötena noggrant kunna stenografera ner allt som sades, och därmed ha något att sätta emot polisstenografernas nedteckningar. Det föreslogs också att partiet skulle använda ett chifferspråk vid telegramkorrespondens. Landet delades in i tre distrikt, det södra, det västra och det norra. Själva partiapparaten var mycket enkel. Mellan kongresserna skulle sju ”förtroendemän” offentligen representera partiet och söka verkställa kongressbesluten och — inte minst viktigt — hålla kontakten med socialismen utomlands. Rädslan för auktoritet och maktmissbruk gjorde att man inte tillsatte en partistyrelse. Distrikten skulle själva ordna sina angelägenheter. Enligt förtroendemännens egen berättelse till nästa kongress 1891 hade det också fungerat. ”Vad förtroendemännen uträttat såsom sådana är ej synnerligen anmärkningsvärt. Detta också i enlighet med den konstituerande partikongressens tillräckligt tydligt uttalade önskan.”

I Göteborg 1894 på den tredje partikongressen, övergavs denna lösa form och en partistyrelse valdes, en verkligt aktiv styrelse. Den bestod av nio medlemmar, varav partitidningarnas redaktörer var självskrivna. Det som bland annat drivit fram krav på en aktiv styrelse var agitationens organisering. Men lösningen med förtroendemän som en slags galjonsfigurer passade väl för den första tidens organisation. Partibildningen var en slags symbolisk handling. Man hade givit åt de socialistiska idéerna en hemvist, ett namn, och kunde erbjuda fackföreningarna en fast socialistisk förankring. Det är viktigt att komma ihåg att det egentligen inte var ett parti som konstituerades påsken 1889 på Tunnelgatan 12. Det var en rörelse som skulle organiseras. Fackföreningarna var den självklara organisation, där arbetarna kom samman. ”Arbetaren måste som andra människor gå i skola innan han kan lära något och fackföreningen är hans skola, en skola till politisk och social väckelse, en skola till socialism” skrev Axel Danielsson.

Någon slags konflikt fanns därför inte mellan den fackliga och den politiska grenen. De var två olika organisationer som arbetade för samma mål. En som direkt skulle ingripa i det dagliga livet och på kortare sikt söka göra livet mer drägligt, en som skulle söka påverka de politiska besluten och åt ”det femte ståndet” erövra den politiska makten genom den allmänna rösträtten. Den fackliga rörelsens uppgifter var för övrigt inte bara begränsade till det ekonomiska planet. Kongressen 1889 ansåg ”att fackföreningarne, för att kunna fylla sin uppgift, böra sysselsätta sig med alla sådana frågor, som äro av betydelse för arbetarne, vare sig dessa frågor äro av social, ekonomisk eller politisk karaktär; och bör mellan alla föreningar på samma plats en ordnad samverkan äga rum.”

De politiska organisationerna å sin sida hade som huvuduppgift att verka för att den fackliga rörelsen utvidgades och stärktes. De två huvuduppgifterna, som det nybildade partiet förelade sig, kunde på samma sätt ses som två stora delkrav för ett gemensamt mål: att genomdriva den allmänna rösträtten och att genomdriva den s k normalarbetsdagen, de utopiska 8 timmarna.

Utvecklingen blev emellertid en annan än vad den konstituerade kongressen hade föreställt sig. I stället för att de två rörelserna utvecklades sida vid sida, tog den fackliga grenen överhand, vilket var en naturlig utveckling eftersom industriarbetarklassen växte. 1889 fanns det sammanlagt åtta fackförbund, samtliga inom högt kvalificerade yrken. Omkring sekelskiftet fanns 32 fackförbund och de flesta omfattade arbetare inom industrin. Strejkernas antal mångdubblades. Under perioden 1886 till 1889 hade 124 arbetsnedläggelser inträffat. 1890-1899 förekom hela 840 arbetskonflikter.

Partiet blev mer och mer indraget i den rent fackliga kampen. Redan vid kongressen 1891 hade Göteborgs arbetarekommun ställt frågan om fackföreningarnas centralisation, men kongressen hade funnit det bäst att hänskjuta frågan till de olika fackliga distriktskongresserna. Samtidigt hade Axel Danielsson berört problemet och redan då deklarerat att han ville ha en åtskillnad mellan den politiska och den fackliga rörelsen. Risken fanns att partiet blev ett strejkparti. Förhoppningen att de politiska organisationerna skulle kunna hävda sig och påverka den fackliga rörelsen, lika väl som den fackliga rörelsen påverkade den politiska, gick om intet.

Danielsson konstaterade vid Norrköpings-kongressen 1891 att ”de rent politiska föreningarna ha till dags dato fört ett tynande liv, på vissa platser icke ens kunnat existera bredvid fackföreningarna, en omständighet som inverkat ensidigt både på den muntliga propagandan och partiorganets redigering”.

Först 1897 behandlades frågan mer ingående på den fjärde partikongressen. Det var nu helt klart att den fackliga rörelsens aktioner måste kunna samordnas. Någon form av centraliserande organ måste upprättas. Problemet var att den politiska navelsträngen inte fick ryckas av. Den fackliga rörelsen fick inte utvecklas oberoende och vid sidan av partiet. Enheten måste bevaras. Det fanns framför allt två förslag. Det ena innebar att ett sekretariat skulle tillsättas för att insamla statistiskt material, hålla i understödsfonder, samla in medel etc. Det skulle vara ett organisatoriskt centrum för fackföreningsrörelsen, men förbunden skulle behålla hela sin självständighet. Det andra förslaget byggde på en fastare samverkan mellan de olika förbunden, vilka skulle bistå med avlönade funktionärer som skulle bilda representantskapet. Det skulle bli en ny organisation med egna kongresser och med egna medlemmar vid sidan av partiet.

Det första förslaget innebar att partiet skulle vara den självklara överordnade instansen. Sekretariatet skulle enbart ha en avlastande funktion, inte en beslutande. Det andra förslaget skulle däremot kunna betyda en åtskillnad från partiet.

På den fjärde partikongressen överläts frågan åt de fackliga organisationerna själva, men uttryckligen fastslogs att samarbetet med partiet måste tryggas.

Det mer centralistiska förslaget blev det som i stort sett kom att ligga till grund för den nya fackliga enheten, Landsorganisationen, som bildades på kongressen den 5-8 augusti 1898. Ca 90 % av den svenska fackföreningsrörelsen var representerad. *Att* man skulle bilda en landsorganisation rådde inga delade meningar om.

Hur förhållandet till det socialdemokratiska partiet skulle ordnas blev däremot kongressdebatternas stora ämne. Beslutet blev, med 175 röster mot 83, att sambandet med den politiska rörelsen skulle tryggas därigenom att de fackförbund som anslöt sig till LO inom tre år skulle gå med i partiet. Det var den s k tvångsanslutningen. Beslutet föregicks av många och lidelsefulla debatter.

De som var motståndare till tvångsanslutningen, t ex Ernst Blomberg, representant för det stora Järn- och metallarbetareförbundet, menade att det vore en taktisk galenskap att söka tvinga in arbetarna i ett parti som de inte visste något om. Charles Lindley, transportarbetarnas förtroendeman, anslöt sig till samma linje. Många skulle avstå från att ansluta sig till en fackförening av det skälet. ”Skulle nu minoriteten utesluta majoriteten, skulle detta vara det mest vansinniga vi kunde företaga oss”, utropade han och hänvisade till den ännu rådande socialistskräcken uppe i norra Sverige, där organisationsarbetet knappast kommit igång.

Anhängarna till tvångsanslutningen kom med lika lidelsefulla argument. Skulle den fackliga rörelsen avskäras från den politiska arbetarrörelsen — ja, farväl då med den allmänna rösträtten! För att inte tala om det socialistiska målet!

Deras fruktan var att partiet genom att skiljas från fackföreningsrörelsen åter skulle bli en be-

tydelselös sekt. Kata Dalström var för anslutning liksom Branting, Sterky, F V Thorsson och flera andra av partiets ledande gestalter. För henne liksom för de andra, var tvång inte något absolut ont utan rent av ibland nödvändigt:

Ja, men ett visst tvång måste ju alltid finnas. Vi vilja ju bygga upp ett samhälle där lag och rätt skola härska, det blir ju alltid ett tvång. Låt oss ej kasta bort den fördel vi ha haft av att den politiska och fackliga rörelsen är förenade, i all synnerhet som vi ej ha råd att ha två partier.

Samma argument framförde Branting i en artikel i Social-Demokraten den 15 augusti 1898 med den belysande titeln: ”Tvång till frihet”.

Omröstningen visar att de ”politiska” segrade — en seger som förstärktes av att Fredrik Sterky valdes till Landsorganisationens förste ordförande. Sterky var helt och hållet partiets man och hade inte tillhört någon fackförening, utan var tvärtom en av de få intellektuella från högborgerlig miljö som hittills anslutit sig till den socialistiska arbetarrörelsen. Ett sekretariat valdes, bestående av fem personer, varav två utsågs av partistyrelsen.

Tvångsanslutningen hann aldrig praktiseras, för redan på nästa kongress 1900 upphävdes den. Sambandet med partiet förblev dock obrutet. Uttryckligen stadgades att LO skulle verka för att varje fackförening anslöt sig till sin orts arbetarekommun och genom den till partiet. Vidare inskrevs i stadgarna att LO:s verksamhet alltid skulle vara byggd på partiets grundsatser.

Fastän tvångsanslutningen var ur världen, försvann inte frågan om relationerna mellan parti och fackföreningsrörelse. Diskussionerna flammade upp gång på gång vid partikongresser eller i pressen, men nu ur en annan aspekt, nämligen partiets uppbyggnad med kollektivt anslutna fackföreningar som bas. Problemet kom att gå under namnet ”särskillnadsfrågan” och diskuterades livligt på kongresserna 1905, 1908 och 1911, då slutligen en utredning tillsattes för att komma med konstruktiva förslag. Att det var först då som frågan blev aktuell, berodde på den väldiga anslutning som den fackliga rörelsen fått efter sekelskiftet. Det innebar att allt fler anslöt sig till rörelsen. Många av dem kände inte till eller intresserade sig inte för den ursprungliga drivkraften — socialismen. 1911 utgjordes 84,4 % av partiets medlemmar av kollektivt anslutna fackföreningsmedlemmar. Endast 11,1 % var enskilt anslutna. Drygt 4 % fanns inom övriga organisationer som var knutna till partiet.

Särskilt vid kongressen 1905 diskuterades särskillnadsfrågan. De flesta som var emot en särskiljning av parti och fackföreningsrörelse, och det var majoriteten, var det av taktiska skäl. Endast ”borgarna” skulle glädjas, påstod många, men partiet skulle gå sönder. Det vore som en amputering, framhöll veteranen August Palm.

Liknelserna var många: Det vore som om en trädgårdsmästare för tidigt plockar bort skyddshuven över en ömtålig planta. Eller som om modern (socialismen) lämnar sitt barn innan det kan gå.

Bakom alla dessa taktiska och patetiska argument fanns rädslan att partiet inte skulle överleva en åtskillnad. Av de 63 000 medlemmar som partiet hade 1905 fanns förmodligen inte mer än ca 4 000 tvättäkta socialister, som en av delegaterna uttryckte sig. De som önskade en åtskillnad mellan parti och fackföreningsrörelse ville det just därför att de övriga 59 000 också måste vinnas för den socialistiska idén. ”Det bedrövligt klena politiska intresset” skulle bli större, försäkrade de, om rörelserna gick isär. Hela den socialistiska tanken svävade rent av i fara om den nuvarande organisationen bibehölls. Även om det bara blev 4 000 kvar i partiet, vore det bättre med en liten men kampduglig armé, än med 63 000 blinda.

Mot detta resonemang reagerade Herman Lindqvist (LO-ordförande efter Sterky) som sade sig vara övertygad om att medlemmarna i själ och hjärta var socialdemokrater, ”om ock alla icke fullt medvetna. Det gäller att väcka dem.”

Särskillnadsmännen ville alltså kämpa om medlemmarna utanför partiet, de som höll fast vid organisationen som den var, ansåg däremot att den kampen lika väl kunde föras inom partiet. Också den allmänna rösträtten, eller snarare frånvaron av allmän rösträtt spelade en stor roll för dem som ville ha det vid det gamla. Så länge arbetaren inte hade rösträtt måste organisationen vara så stark som möjligt. Men för många av ombuden vid kongresserna i början av 1900-talet var det hela bara en ”stockholmsfråga”. För dem var enheten ännu vad den varit för stockholmarna 1889, den politiska och den fackliga rörelsen som två variationer på samma tema.

På många håll ute i landet var det ännu förknippat med stora personliga uppoffringar att gå med i en fackförening. Hot om vräkning, avstängning och andra trakasserier gjorde, att ett sådant steg krävde mer än enbart den krassa materialistiska övertygelsen att det ekonomiskt lönade sig. För dem som tog det var rörelsen en och odelbar.

Trots 1911 års utredning förblev rörelsen uppbyggd efter samma principer. Vad som från början varit en praktisk fråga blev så småningom en orubblig princip. De som ifrågasatte den ansågs som verklighetsfrämmande idealister, eller rent av som fientliga till rörelsen.

Den allmänna rösträtten

Giv oss politisk rösträtt först –
den saken är av alla störst.
Ja, giv oss mänskorätt och ljus,
sen kan man bygga riksdagshus.

Samtida skillingtryck

Redan i det allra första socialdemokratiska föredraget, i januari 1881, hade den allmänna valrätten krävts. Vid den första partikongressen åtta år senare, beslöt delegaterna att arbetet för valrätten skulle vara det viktigaste politiska arbetet för den politiska rörelsen, liksom åtta timmars arbetsdag skulle vara huvuduppgift för den fackliga.

Att erövrandet av dessa medborgerliga rättigheter, rätten att få rösta och rätten att kunna bli vald till riksdagen, blev huvudsaken, är inte märkligt. Sverige var ett av de länder i Europa som låg längst ner på den demokratiska skalan i dessa avseenden. Endast ca 6 % av landets befolkning hade rösträtt. Den representationsreform som 1865 framkallat glädjekravaller i Stockholm, då den gamla ståndsriksdagen föll för tvåkammarsystemet, hade helt satt den nya klassen utanför. För att kunna rösta till andra kammaren måste man ha en årsinkomst på minst 800 kronor, ha betalt skatt till stat och kommun eller äga en fastighet taxerad till minst 1 000 kr. I praktiken kunde det därför bli som i visan:

Per Andersson i en svinagård så fin
sin hela förmögenhet lade,
och tack vare sina femhundra svin
till riksdagen rösträtt han hade!

(Samtida visa citerad av Branting i andra kammaren 1902)

Men med svinpesten försvann rösträtten och man kunde därför med fog fråga sig vem som egentligen hade rösträtt, Per Andersson eller svinen?

Att utvidga rösträtten var också en av huvudpunkterna i programmet för den liberala rörelsen. Det fanns rösträttsföreningar över hela landet sedan 1887, då Isidor Kjellberg grundade den första i Linköping. 1890 samlades de 11 000 medlemmarna i Sveriges allmänna rösträttsförbund, och de ledande männen var Julius Mankell och Mauritz Hellberg.

Självfallet kunde inte socialdemokraterna överlämna en så viktig fråga åt liberalerna, speciellt som de hyllade den marxistiska iden att arbetarklassens befrielse måste vara dess eget verk.

Redan 1889 uppstod därför frågan hur partiet skulle ställa sig till liberalerna. Samarbete eller inte, det var frågan. Palms framfart de senaste åren, med ideliga, hätska utfall mot den liberala arbetarrörelsen, gjorde självfallet inte samarbetet lättare. Inte heller det program som partiet tagit till sitt eget, det tyska Gothaprogrammet från 1875, lämnade något större utrymme åt samarbete. Däri benämndes nämligen ”alla andra klasser en reaktionär massa”.

Visserligen diskuterades inte Gothaprogrammet överhuvudtaget 1889, det behandlades snarast som en bortglömd hedersgäst. Men det låg till grund för de riktlinjer som drogs upp. Det visar kongressens resolution i samarbetsfrågan. Den löd:

Kongressen erkänner fullt ut att gent emot det revolutionära socialdemokratiska arbetarepartiet som det politiska uttrycket för den egendomslösa, arbetande klassen i samhället bliva samtliga borgerliga partier allt mera en enda reaktionär massa. Men i ett land med efterbliven ekonomisk utveckling som Sverige anser kongressen dock att det vore för tidigt att driva den alltid nödvändiga självständigheten gentemot andra partier ända till vägran av allt samarbete under några förhållanden. Med sådana grupper, som visa sig allvarligt vilja värna och utvidga folkets rättigheter, må därför tillsvidare för bestämda, nära liggande syften samverkan vid val, rösträttsagitation o. a. d. kunna äga rum...

Därpå följde att de socialdemokratiska principerna inte fick ägnas någon köpslagan.

Axel Danielsson hade från sin cell i Malmöfängelset, där han avtjänade sitt 18 månader långa straff för bl a hädelse, sänt ett eget förslag till resolution i samarbetsfrågan. Det hänvisade mer kategoriskt alla andra partier till den reaktionära massan och uttalade tydligare än kongressresolutionen att principiell samverkan inte fick förekomma, men att samarbete kunde ske med grupper av radikala element som fanns i de reaktionära partierna.

Så fanns där ytterligare ett förslag från Fredrik Sterky. Han och hans meningsfränder ville överhuvudtaget inte ha någon samverkan med liberalerna. De ansåg att partiets roll enbart skulle vara propagandapartiets och att det helt skulle hålla sig borta från det parlamentariska livet.

Poängen var ändå, att för att kunna etablera samarbete framför allt i rösträttsfrågan fick man kringgå uttrycket ”en enda reaktionär massa”. Branting gjorde det genom att hävda att de borgerliga partierna ännu inte helt blivit en enda reaktionär massa (det var hans skrivning kongressen godkände) och Danielsson genom att urskilja radikala element i den reaktionära massan.

Vad ansåg då socialdemokraterna vid denna tid, på tröskeln till 1800-talets sista decennium, att den allmänna och lika rösträtten kunde ge?

Kraven på allmän rösträtt stod högt på arbetarrörelsens program ända från början. 1884 framlade August Palm i tidskriften Tiden ett program där första punkten löd: ”Allmän och direkt rösträtt för man och kvinna, som fyllt 21 år. Valet skall förrättas på en söndag.” Pariskongressen 1889 beslöt att 1 maj-demonstrationerna skulle ägnas åt främst rösträtten och normalarbetsdagen. Denna bild togs i Sundsvall 1 maj 1899. Först 1919 blev allmänna rösträtten slutligt genomförd. Arbetarrörelsen hade då arbetat och stridit för denna självklara rättighet i nära 40 år.

Vari låg dess betydelse för ett uttalat revolutionärt parti med socialismen som mål?

Bäst formulerade kanske Branting i sitt tal i Gävle 1886 varför det var så viktigt. Det skulle vara det enda sättet att på fredlig väg uppnå den förändring av samhället man ville ha:

Allmän rösträtt är således priset, för vilket bourgeoisin kan få köpa sig avveckling medelst administration, i stället för konkurs, anhängiggjord vid revolutionens domstol.

Och i den resolution som antagits vid ett stort möte i Lill-Jans 1887 och som kongressen 1889 åter antog, hette det att ”den allmänna rösträttens snara beviljande är den enda vägen till en

fredlig lösning av den stora sociala frågan”.

Kongressen formulerade 1889 en resolution i rösträttsfrågan. Diskussionerna bakom låter sig väl anas:

Ehuru kongressen fullt ut erkänner att klassförtrycket kan bestå lika väl i länder med som utan rösträtt och ingalunda gör sig några illusioner angående de omedelbara följderna av den allmänna rösträttens införande; ehuru kongressen sålunda uttryckligen anser rösträtten blott som ett medel och icke som mål, fordrar dock kongressen den allmänna rösträtten som den viktigaste och mest uppfostrande politiska rätt i det nuvarande samhället.

Det fanns då en grupp inom partiet, däribland Fredrik Sterky, som var tveksam till rösträttens betydelse i kampen för socialism. Sterky kom emellertid snart att stödja rösträtten. Motståndarna samlades kring Hinke Bergegren, som ända fram till sin uteslutning 1908 snarast betraktade rösträtten som ”bosch”.

Det gällde också att övertyga liberalerna om den nya bundsförvantens uppriktighet i sin strävan efter rösträtt. 1891 hade ett allmänt svenskt rösträttsmöte hållits i Göteborg och där hade beslutats att en folkriksdag skulle hållas 1893. Det var en protestaktion som prövats första gången i England 1839 av chartisterna. Det unga socialdemokratiska partiet lade därför ner ett stort arbete på att genomföra den namninsamling om minst 200 000 namn som mötet beslutat om. De genomförde ett gott arbete och petitionen om allmän rösträtt undertecknades av mer än 250 000 namn. Trots det var socialdemokraterna i klar minoritet vid den första folkriksdagen 1893. Axel Danielsson hade dock valts in i folkriksdagens utskott och kom också att tillhöra den deputation som till statsminister Boström skulle överlämna petitionen. Men statsministern ville inte ta emot deputationen han förklarade uttryckligen att inget inträffat — och därför beslöts att man skulle vända sig till kungen.

Hur det kändes för de revolutionära socialdemokraterna att medverka i denna akt av ödmjuk underdånighet, ger följande skildring av Axel Danielsson besked om:

Men excellensen Boströms lakejfasoner mot folkriksdagen framkallade ett förslag om att anmäla klagomål hos husbonden själv, vilket ock folkriksdagen beslöt trots herr Janhekt från Göteborg, som var stoltare än vi andra. Vi andra befarade dessutom att valmännen i de flesta kretsar skulle komma att klandra folkriksdagen därför att den gått förbi en så viktig dörr som kungens utan att knacka på.

När adressen var skriven och uppläst, tyckte herr Sterky att den var ”äcklig” och herr Lennstrand, som gärna ville vara ett slags Robespierre och onekligen har några av dennes egenskaper, framför allt det uppstyltade och ihåliga, föreslog med sina lungors fulla kraft att uttrycket ”undersåtar skulle utbytas mot ”medborgare”. Men Robespierre hade denna gång emot sig Marat (Axel Danielssons signatur i Arbetet) som svarade att om ”undersåtar” skulle bort, borde man konsekvent även ändra ”Eders Majestät” till Herr Oscar Bernadotte och avstå från uppvaktningen. Den antagna adressen var nog sådan den borde vara för att icke kungen skulle kunna avvisa oss på grund av ohövlighet och pressen sedan på samma grund försvara honom.

Och Oscars svar?

Ja, vi känna svaret. Det löd, översatt från det diplomatiska språket: ”Sverige har icke någon konung, blott en civillista och en talande docka, vars ord och gester bestämmas av herrarna bakom draperiet.”

Det blev med andra ord inget svar alls.

Ett leve från partistyrelsen

Storstrejken har blivit en mer aktuell paroll än någonsin och överklassen sörjer själv för att den tanken alltmer tager kött och blod genom de våldsamma angreppen på föreningsrätten, all arbetarrörelses och låt oss säga all fredlig och jämn samhällsutvecklings grundvillkor i våra dagar.

Vår berättelse är slut. När sista orden inskrivas i densamma, stå vi mitt uppe i de allvarsammaste strider mot kapitalistisk övermakt och kapitalistiskt övermod. Det är ödesdigra dagar vi genomleva. Men över dagens hårda strider står organisationens och solidaritetens ledstjärna. Till alla rikta vi vårt varma tack och sända vi vår gamla hälsning:

Leve arbetareklassens frigörelse! Leve socialdemokratin!

Socialdemokratiska partistyrelsens berättelse 1898

Trots de makthavandes uppenbara och förolämpande kallsinnighet, beslöts att en ny folkriksdag skulle hållas 1896.

Inom det socialdemokratiska partiet pågick under tiden ännu diskussionen om vägen, taktiken. Rösträttsvägen var långt ifrån accepterad av alla. I Norrköping 1891, vid partiets andra kongress, blev det också en direkt konfrontation mellan en förhållandevis stor grupp, som förespråkade mer handling och våldsammare metoder, och majoriteten som höll fast vid ett mer marxistiskt synsätt och som ansåg den parlamentariska vägen värd att prövas först.

Det var kring Hinke Bergegren som oppositionen samlats. Han hade redan 1889 lämnat Social-Demokratens redaktion och grundat en ny tidning som hette ”Under röd flagg” och som väckte mycken irritation inom det unga partiet. Dess motto löd: ”Treenighetens förbannelse, d v s den privata äganderätten, religionen och äktenskapet.” Det var ett anarkistiskt utopiskt motto som det mer marxistiskt inriktade socialdemokratiska partiet inte kunde acceptera. Man slogs inte mot den privata äganderätten, utan mot det kapitalistiska produktionssättet. Man bekämpade inte religionen som sådan, trots att många inom partiet, bland annat Branting, hade starka sympatier för den utilistiska läran, ateismen. Religionen hade förklarats vara vars och ens ensak. Vad beträffar äktenskapets förbannelse slutligen, hade socialdemokraterna, allt sedan Palm höll sitt första föredrag i Malmö, starkt understrukit att de tvärtom höll äktenskapet i helgd, medan däremot kapitalismen och ”borgarna” undergrävde familjelivet.

Gruppen kring Hinke Bergegren avvek också från 1889 års utstakade linje. En rad motioner lämnades in, där medlen sattes under diskussion. De behandlade allt ifrån den konkreta frågan om inte stöld skulle kunna tänkas — så omoraliskt som nu samhället var uppbyggt, där kapitalisten stal arbetarnas arbetskraft — till mer allmänt hållna funderingar över våldets eventuellt positiva roll i klasskampen.

1889 hade kongressen gjort ett uttalande i våldsfrågan, huruvida man skulle vandra den fredliga vägen framåt, eller om man skulle ta till våld för att lösa ”den sociala frågan”. Inställningen till den allmänna rösträtten visar att den fredliga vägen åtminstone skulle prövas i första hand.

I den s k våldsfrågan antogs följande resolution: ”Kongressen förklarar att Sveriges socialdemokratiska parti i sin verksamhet för att organisera den svenska arbetarklassen till erövrande av den politiska makten endast vill begagna sig av sådana medel, som motsvara folkets naturliga rättsmedvetande.” Kupper eller andra våldsmedel avvisades bestämt. Tvärtom förklarade kongressen att den skulle göra allt för att förhindra obetänksamma och våldsamma utbrott av folkets missnöje. ”Revolutioner kunna aldrig 'göras',” fortsatte resolutionen, ”men skulle de styrandes blindhet och egoism frammana den våldsamma revolutionen som förtvivlans självhjälp, är vår plats given och vi redo att göra allt för att åt folket erövra och bevara så

värdefulla frukter som möjligt av striden, på det att dess offer ej må ha skett förgäves.”

Sådan var 1889 års linje. Motionerna vid Norrköpingskongressen visar att den inte var heligare än att den kunde sättas under diskussion. Stöldfrågan blev dock snabbt avvisad. Större energi lades ned på att markera skillnaden mellan anarkism och socialdemokrati. Det var Axel Danielsson som åtog sig den uppgiften, när frågan kom in på vilka våldsmedel som skulle kunna användas ”såsom de mest praktiska på samma gång som fullt möjliga”.

Han drog upp skiljelinjerna mellan de båda ideologierna på ett så klart och tydligt sätt att det var förvånande att kongressen inte uteslöt de anarkistiska ombuden på en gång. Anarkismen, menade Danielsson med all rätt, är en anti-socialistisk ideologi, som innebär en ensidig utveckling av den borgerliga liberalismens grundtankar, främst frihetsbegreppet. Den blir helt oförenlig med socialismens krav att produktionsmedlen skall övergå i hela samhällets hand. Den anarkistiska friheten var en chimär, eftersom friheten måste underkastas allas bästa.

Kata Dalström var den mest kända kvinnan inom den tidiga arbetarrörelsen och gjorde en viktig insats i kampen för allmän rösträtt. Andra kvinnliga ledargestalter var Elin Engström, Amanda Horney, Anna Sterky och Elna Sundkvist-Danielsson (se kapitlet Biografier). Kata var borgarnas skräck. Så här skildrade Karbasen " Kala på vikingatåg i landsorten" 1905.

Men vid denna tidpunkt var det naturligtvis inte rimligt att splittra partiet. De flesta av dem som gav uttryck för ”handlingens ideologi”, och de var ganska många, var säkerligen inte heller teoretiska anarkister, utan snarare besvikna svenska arbetare som tyckte det gick alltför långsamt fram mot målet. Lågkonjunkturen i början av 90-talet spelade helt säkert in. Väsentligt är också att samtliga ombud delade visionen av det kommande socialistiska samhället. Det som skilde var snarare att en del mer tog fasta på de utopiska dragen i den socialistiska läran än andra.

Med 38 röster mot 10 fastslogs vid kongressen 1891 återigen att den fredliga vägen, d v s erövrande av den allmänna rösträtten, skulle prövas och först därefter kunde det diskuteras om ”det organiserade våldet kan bli det lidande proletariatets slutliga förlossare”.

Det innebar på sätt och vis en skärpning från 1889. Och att de flesta var för ett aktivt tillkämpande av rösträtten visar röstsiffrorna i frågan om storstrejk som medel, 34 mot 4 röster.

Det var ett vapen med gamla traditioner inom den internationella arbetarrörelsen. Redan den engelska chartiströrelsen hade 1842 proklamerat storstrejk för att få igenom rösträttskravet, sedan en petitionsrörelse som samlade 2-3 miljoner namn fullständigt ignorerats. Det blev en

strejk som varade i tre veckor men som slutade i nederlag och svält. Det mera näraliggande exemplet kom från Belgien, där spontana storstrejker för allmän rösträtt brutit ut både år 1887, 1891 och 1893.

1894 hölls den tredje partikongressen och frågan blev nu aktuell. Skulle storstrejksvapnet tillgripas inför 1896 års folkriksdag för att ge eftertryck åt kravet? De flesta var för en storstrejk, men det fanns tvivlare. Axel Danielsson hörde till dem. Han ansåg att en storstrejk var en förtvivlans utväg och ett så pass revolutionärt steg att han undrade om den svenska arbetarklassen verkligen var mogen att ta det. Danielsson förordade i stället punktstrejker, d v s arbetsnedläggelser vid de vitalaste näringsgrenarna. Det förekom också diskussion om lantarbetarna skulle förmås vara med i en sådan storstrejk eller inte. En motion från Branting att de skulle vara med avslogs med 29 röster mot 27. I själva skrivningen av resolutionen lyser också tvekan fram: ”Ehuru kongressen icke själv tror på möjligheten av en allmän strejk i ordets egentligaste mening, uppmanar den dock Sveriges arbetare inom alla yrken att göra strejken så allmän som möjligt.”

Storstrejken var ett vapen att skaffa arbetarklassen rösträtt och den enade ”revolutionärerna” och ”reformisterna”. Den tillfredsställde de förras krav på handling samtidigt som rösträttsfrågan sattes i centrum.

Att man innerst inne inte trodde att det var möjligt att åstadkomma en storstrejk till folkriksdagen 1896 visar uttalandet ”att om den allmänna strejken ej kan göras 1896, så har partistyrelsen i uppdrag att avlysa strejken för ögonblicket i avvaktan på ett lämpligt ögonblick”.

Inom den liberala rösträttsrörelsen skrämdes man utan tvivel av storstrejksparoller och ville ogärna dras in i sådana vådligheter. Resultatet blev att valet till folkriksdagen 1896 inte fick samma anslutning som 1893, eftersom valet snarast blev att ta ställning för eller emot storstrejk. Och på 1896 års folkriksdag, den sista som hölls i vårt land, tog delegaterna avstånd från det kampmedlet med 67 röster mot 63.

Nästa fas i den långa utvecklingen fram emot allmän rösträtt, som inte var genomförd förrän 1919, kom då justitieminister Hjalmar Hammarskjöld 1902 lade fram en ny rösträttsproposition. Den innebar att en medborgare för att få rösta måste vara man, ha fyllt 25 år, ha fullgjort sin skatteplikt till både stat och kommun, ha gjort värnplikt samt ha en årlig inkomst av minst 600 kronor per år. Som en särskild favör utlovades också en extra röst åt den man som antingen fyllt 40 år eller som var gift.

Den konkreta innebörden var emellertid att endast 45 000 nya väljare skulle ha tillkommit om förslaget gått igenom. Det var därför helt oacceptabelt för arbetarrörelsen. Särskilt för de unga verkade förslaget som ett hån. De utgjorde vid det nya seklets början cirka 1/4 av arbetarbefolkningen. De skulle ha skyldighet att göra värnplikt men inte äga medborgerliga rättigheter.

Verner von Heidenstams ”Medborgarsång” tolkade precis de känslor av harm som blossade upp:

Så sant vi äga ett fädernesland
vi ärvde det alla lika
med samma rätt och med samma band,
för både arma och rika;
och därför vilja vi rösta fritt
som förr bland sköldar och bågar,
men icke vägas i köpmäns mitt
som pänningepåsar på vågar.

Storstrejken utarbetades nu på allvar. Redan i augusti 1901, då en skandinavisk arbetarkongress hade samlats i Köpenhamn, hade partistyrelsen passat på att samla till partikonferens alla de svenska ombuden för att diskutera nästa drag i rösträttsfrågan. En

storstrejksfond skulle bildas och storstrejksmedlet skulle ut i arbetarorganisationerna för diskussion och omröstning. 90 % av de 20 000 som svarat var för en strejk. Landsorganisationens ordförande var för strejk. De tveksamma stämmorna hade tystnat. Vid en extra partikongress som hölls mellan den 10 och 13 april 1902 arbetades så taktiken fram.

Medan lagförslaget behandlades i Konstitutionsutskottet, skulle arbetarna över hela landet demonstrera först varje söndag, sedan varje kväll. När riksdagen diskuterade förslaget, skulle allt arbete läggas ned.

Ett storstrejksutskott valdes, där både den politiska och den fackliga ledningens män var representerade. Det som skilde den svenska taktiken från dess utländska förebilder var just att den var så noggrant planerad. Där fanns både början och slut angivet. Storstrejken blev en förlängning av demonstrationen.

Den extra partikongressen slutade den 13 april 1902 med en väldig demonstration som gick från Lill-Jans till Folkets hus och som blev den första i den långa raden av massdemonstrationer för den allmänna rösträtten.

Den 20 april, en söndag, inleddes de egentliga massdemonstrationerna. Det blev en chockartad inledning. 20 000 människor hade samlats vid den vanliga mötesplatsen, Lill-Jans, och lyssnade på de numera välkända kraven för rösträtt. Det måste ha låtit ungefär som de kraftfulla orden i storstrejksutskottets manifest:

Regeringen har talat i rösträttsfrågan — det tillhör nu svenska folket att svara. Det gäller att göra klart för de maktägande i vårt land vad svenska folket vill, vad det väntar efter de givna löftena å 1901 års härordningsriksdag, vad det i rättvisans och samhörighetens namn fordrar såsom komplement till de ökande militärbördorna... Vi minnas de maktägandes egennyttiga klasspolitik, vi minnas svälttullarna, urtiman, åkarpslagen, kränkningarna av föreningsrätten, vi minnas massvräkningarna i Norrland och Halland, vi minnas den betungande nya värnplikten, vi minnas allt det som kännetecknat få-väldets härskarnycker under de senare åren - och vi skulle icke gå ut i ärlig strid för rättvisa och medborgarröst? Jo, förenade gå vi ut i striden för våra rättmätiga krav, och under det fälttåg vi nu rusta förvänta vi en var svensk arbetares deltagande. Varje man i ledet på sin plats till ny kamp för den allmänna rösträtten!

Därefter började massdemonstrationen. Mot Folkets hus drog det väldiga tåget, utropade leven för den allmänna rösträtten och sjöng Arbetets söner. Marschvägen gick via Jakobs torg över Gustav Adolfs torg mot Folkets hus på Barnhusgatan. Det var vid Jakobs torg, som den plötsliga sammandrabbningen med Stockholms förmodligen ganska nervösa poliser skedde. Det gällde för polisledningen att hindra kungligheterna att bevittna denna väldiga folkliga opinion och de sökte därför spärra vägen mellan Jakobs torg och Gustav Adolfs torg. Men reträttvägar fanns knappast — bakifrån trängde de tätnande leden på. Resultatet blev en blodig sammanstötning. Den ridande polisen svängde sina sablar och masshäktningar företogs. Också utanför Folkets hus förekom liknande scener:

Barnhusgatan framför Folkets hus avspärrades av poliser — och likaså besatte polis Bantorget. Folkmassor samlades det oaktat och nu började samma scener som på Jakobs torg! Det såg hotande ut! Hjalmar Branting, som var ytterst orolig, gick först ut på Folkets husbalkongen och talade därifrån till massorna och bad dem skingras — sedan gick han ner i vildaste trängseln och bad dem vara lugna — vilket många också försökte vara — men de hindrades av polisens vanvettiga framfart att komma vare sig fram eller åter.

Ögonvittnesskildringen är Kata Dalströms. Hon kom från ett möte i Vaxholm lagom för att se sammandrabbningen. Kata begav sig också ner till portalen i Folkets hus och blev genast tillsammans med de andra anmodad att skingras. ”Ingen av oss rörde oss och jag frågade: Med vad rätt befaller ni oss att skingras då vi stå i vårt eget Folkets hus, frågar jag.”

Något svar fick hon inte, däremot blev hon arresterad. Sammanlagt ett fyrtiotal personer

arresterades. Fyra skadades så svårt att de måste föras till Sabbatsbergs sjukhus för omvårdnad. Det var således den första demonstrationssöndagens facit. Resultatet blev att söndagen därpå — den 27 april — samlades fler människor än någonsin tidigare, 30 000-40 000 deltog i den söndagens demonstration som avlöpte helt fridfullt. Ett stort antal studenter och intellektuella deltog också och protesterade mot de brutala polismetoderna veckan innan.

Den 15 maj kom rösträttsfrågan under behandling i riksdagen. Samma dag lades arbetet ned. Den 16 maj strejkade 116 000 arbetare och fler kom snart till. Inga tidningar kom ut, inga spårvagnar körde. Gas- och elektricitetsarbetarna strejkade. Ett märkligt lugn härskade. Den 17 maj avblåstes storstrejken. Riksdagen hade fattat sitt beslut. Vad hade då arbetarna vunnit med denna väldiga manifestation?

Ja, inte fick det svenska folket den allmänna och lika valrätten. Högerns motstånd var segt och ihärdigt. Inte tänkte den släppa makten ifrån sig utan strid. Visserligen sades den allmänna rösträtten ligga till grund för regeringspropositionen som kom 1904, men med alla inskränkningar och beskärningar förvandlades principen till en fars. Högerförslaget 1904 innebar att 25-åriga män, som fullgjort sin värnplikt och betalt sina skatter till stat och kommun, skulle få rösta. Därtill kom att valsättet skulle var proportionellt — ett valsätt som bara gagnade den vikande konservatismen medan majoritetsval skulle ha givit liberaler och socialdemokrater ett fast vänsterblock i riksdagen.

Förslaget föll på grund av liberalernas motstånd. De hade bildat parti 1900 och partiledaren Karl Staaff fick i november 1905 bilda sin första ministär. Så blev det liberalernas tur att pröva lyckan i rösträttsfrågan.

Den liberala lösningen innebar majoritetsval, allmän rösträtt för män från 24 år, som fullgjort sin värnplikt, och enkelt s k utskylds-streck, vilket innebar att skatten till kommunen skulle vara betald. Fattigvårdsklienter ansågs heller inte värda rösträtten. Konkret innebar det liberala förslaget att väljarnas skara skulle öka från 400 000 till en miljon.

Socialdemokraterna beslöt att ge förslaget sitt stöd, trots att det tummade på principen om allmän rösträtt. Genom att avstå hade den lilla socialdemokratiska riksdagsgruppen indirekt gått förstakammarhögerns ärende, där motståndet mot det liberala rösträttsförslaget var kompakt.

Staaff-regeringens försök att lösa rösträttsfrågan till allas bästa slutade emellertid i fiasko. I stället för att få högern med sig, fick den både höger och socialdemokrati emot sig. För regeringen försökte muta de konservativa genom att i utbyte mot rösträtten lägga fram ett lagförslag som innebar att strängare straff skulle utdömas för s k antimilitär verksamhet och uppmaning till ohörsamhet mot lagar och myndigheter. Det blev de beryktade Staaff-lagarna, även kallade ”munkorgslagarna”, som kom att klubbas igenom i kamrarna, medan rösträtten föll.

Inom arbetarrörelsen fortgick diskussionerna om storstrejksmetoden för att få rösträtten, trots att manifestationerna 1902 inte gett seger med ens. Frågan om storstrejk som påtryckningsmedel gick därför ut på omröstning både 1904 och återigen på hösten 1906. Efter påtryckning från ungdomsförbundet inkallades också en extra och hemlig partikongress i april 1907 för att diskutera nästa drag sedan Staaffs regering avgått och den nya högerregimen Lindman väntades komma med ett nytt bud.

Omröstningarna 1904 och 1907 gav inte samma tveklösa svar som 1901 men majoriteten röstade ja. Men det beslöts ändå vid kongressen att denna gång avstå från storstrejk. Orsaken var högerförslaget vid 1907 års riksdag. Nu hade högern backat något litet sedan sist och övertagit Staaffs förslag, utom vad beträffar valsättet som skulle vara proportionellt. Men vad som blidkade socialdemokraterna var vissa förändringar i valsättet och valbarheten till Första kammaren. Det infördes arvode för ledamöterna av första kammaren och dessutom sänktes inkomstgränsen för valbarhet med hälften. Vidare skulle ledamöterna inte längre väljas på nio

utan på sex år.

”Det kungliga förslaget är och förblir ur arbetarklassens synpunkt absolut oantagligt”, förkunnade visserligen kongressen, men ”det har förtjänsten att ha fört även för högerns del rösträttsfrågan in på författningsrevisionens väg och det har i sin tur framkallat nya förslag, vilka i vart fall visa att vägen till frågans lösning icke längre kan gå efter den gamla liberala linjen av enbart andrakammarreform”.

Så kunde högerförslaget i rösträttsfrågan genomföras utan vare sig med hjälp eller motstånd från socialdemokraternas sida och förslaget antogs slutgiltigt vid riksdagen 1909. Det är det år som i mången historieskrivning framställs som det år den allmänna rösträtten infördes i Sverige.

”Men inget segerjubel från det svenska folket hälsade beslutet, vilket arbetarklassen måste döma som en otillräcklig avbetalning” skriver partistyrelsen i sin berättelse över år 1907 och fortsätter: ”Högerns rösträtt med sina garantier och förbehåll, med kvinnorna och ungdomen utanför och med ett valsätt som folket ej önskar tänder ingen hänförelse”. Bara 19,3 % av Sveriges befolkning fick rösträtt då. Trots reformeringen av valbarhet och valsätt till första kammaren, kvarstod den som ”överklassväldets fasta borg” med sitt ojämlika valsätt — den ”skändliga” 40-gradiga skalan, där förmögenhetsinnehav avgjorde rösteandelarna och sin på förmögenhetsinnehav baserade valbarhet.

Svinen och rösträtten var ett återkommande ämne.

Per Andersson i en svinagård så fin
sin hela förmögenhet lade,
och tack vare sina femhundra svin
till riksdagen rösträtt han hade!

Och svinpesten kom. De, som skolat för kniv
ha fallit till julaftonfesten,
de blevo varteviga levande liv,
ett offer för härjande pesten.

Per Andersson var dock, som fordom, en ka'r,
fast aldrig han velat sig brösta.
Och när så ånyo det riksdagsval var,
han gick, såsom vanligt, att rösta.

Men rösta Per Andersson nu inte fick.
”Du haver din egendom mistat.”
Han rev då sin valsedel sönder och gick,
se'n huve't fundersamt han ristat...

Per Andersson frågar sig ännu i dag,
och ni skulle se uppå minen:
”vem var det som rådde om rösträtten — jag,
i egen person, eller svinen?”

Kvinnorna hade helt lämnats utanför, trots år av arbete för allmän rösträtt. Socialdemokraterna hade valt att prioritera männen och de socialdemokratiska kvinnorna hade mer eller mindre lojalt fått finna sig i det.

Ändå stod den kvinnliga rösträtten inskriven som ett oeftergivligt socialdemokratiskt krav så långt tillbaka som på Palms program från 1882. Kvinnorna inom arbetarrörelsen hade också

snabbt tagit upp kampen för kvinnlig rösträtt. Stockholms Allmänna kvinnoklubb bildades i juni 1892, i indignationen över Norbergsstrejken. Redan i december samma år hölls kvinnomöten om rösträtten på Sveateatern för att tillförsäkra kvinnorna plats i folkriksdagen. En av de allra första som offentligt talat om den kvinnliga rösträtten var Amanda Horney, vid Lill-Jans en söndag i april 1893. Men inte förrän vid 1905 års partikongress hade frågan på allvar diskuterats. Det skedde i samband med en motion av Hinke Bergegren, som i och för sig sade sig vara ytterst lite intresserad av ”riksdagsjobbet”, men att det rörde sig om en rättvisefråga, ”ty vi kunna icke låta henne för sitt köns skulle sakna en allmän rätt”.

Majoriteten stödde emellertid partiledaren Branting, som menade att det vore otaktiskt att föra fram krav på kvinnlig rösträtt så länge som mannen inte fått sin. Det skulle bara fördröja lösningen av hela frågan, sade Branting, och så fick det bli, trots att Amanda Horney skarpt kritiserade sina manliga partikolleger. ”I föreningen för kvinnans politiska rösträtt hade man varit ytterst nedstämd över att inte ens socialdemokraterna motionerat om kvinnans rösträtt. Vi böra inte nöja oss med detta sympatiuttalande i förbifarten”. Men kvinnofronten var inte obruten. Partiets mäktigaste kvinna, Kata Dalström, som också var medlem i partistyrelsen, sympatiserade med majoriteten vid kongressen och Bergegrens motion avslogs med 96 mot 66 röster.

I början av 1906 försökte kvinnorna få en ändring till stånd och begärde hos partistyrelsen att den skulle inkalla en extra partikongress för att åter ta ställning i frågan om den kvinnliga rösträtten.

Frågan gick ut på omröstning i organisationerna, men intresset var märkbart svagt. Av partiets 171 arbetarekommuner deltog endast 96 och av dessa hade enbart 558 medlemmar röstat för en extra kongress, medan 6 545 var emot. Det var tydligt att den kvinnliga rösträtten ansågs som en lyx som fick anstå till dess det allra nödvändigaste uppnåtts. Kanske fanns en rädsla och rent av en ovilja hos arbetarrörelsens män att arbeta för kvinnans rösträtt. Det fanns en föreställning om kvinnan som konservativ, bakåtsträvande och religiös. Typiskt var det diskussionsämne som Nybro arbetarekommun hade på dagordningen 1906: ”Ha vi arbetare någon fördel av att kvinnan får rösträtt?”

Det var som synes långt kvar till det goda syskonskapet för broderskapets parti. Anledningarna var flera. I den gamla, utopiska socialismen hade visserligen ett av de viktigaste framtidsmålen varit kravet på kvinnans frigörelse. Ja, den hade ansetts vara av avgörande betydelse för att i grunden kunna förändra det orättvisa, förtryckande samhället. Inom den tidiga socialdemokratiska rörelsen försvann emellertid ganska snart frågan om kvinnans frigörelse. Den utgjorde inte något konkret kampmål och den försvann framför allt därför att den fackliga rörelsen, som i början var den starkare, inte hade något behov av kvinnans frigörelse på arbetsmarknaden. Tvärtom. Det rådde faktiskt en direkt motsättning mellan den fackliga rörelsens kamp för bättre livsvillkor och kvinnans frigörelse. Den motsättningen kom sällan eller aldrig upp på ett medvetet plan. Men den existerade. Vid ett av de allra första mötena inom den skånska kvinnoklubben i Malmö på hösten 1888 höll Janhekt ett anförande där han resolut förklarade var kvinnan hörde hemma, både i samhället och i rörelsen: ”I skarpa ordalag tadlade han det ofoget att kvinnorna deltaga i det manliga arbetet, vilket han ansåg vara detsamma som att ta brödet ur munnen på många familjer.”

Männen ville se kvinnans deltagande i rörelsen som en akt av lojalitet och trofasthet mot mannen i hans kamp. Målet var ju att mannen skulle ha en sådan tillfredsställande ekonomisk position att han kunde ha råd att ha sin hustru hemma.”... den unga kvinnan skulle läras att inse det rätta häruti, på det att hon ej som hustru få umgälla vad hon i ungdomligt oförstånd förbrutit i den vägen”, förklarade t ex en herr Johansson för Södra kvinnoklubbens medlemmar den 12 november 1896.

När de anade att kvinnornas målsättning var en annan blev de ofta bekymrade liksom herr

Pettersson, som vid samma möte ”sade sig varit ganska mycket mera i organisationerna bland männen, dock ej bland kvinnorna. Han fann dem förfärligt bittra och hårda, det kunde han aldrig tänka sig, bäst att de ej skrevo in sig. Han trodde att kvinnorna nått sitt verkliga mål, då hon blev maka och moder.”

Partiets agerande i rösträttsfrågan gav bitterheten ny näring. Det var också svårt för kvinnorna att föra fram sina krav, inte bara därför att det också bland dem fanns stor förståelse för den manliga målsättningen, utan också för att deras ställning inom den fackliga rörelsen var så obetydlig. De hade ingen kraft att sätta bakom sina krav. Det låg därför nära tillhands för de socialdemokratiska kvinnorna att söka stöd bland de borgerliga rösträttskvinnorna. Därmed hamnade de i samma taktiska bryderi som partiet själv tidigare gjort.

Skulle de samarbeta med de borgerliga rösträttskvinnorna eller skulle de bilda egna rösträttsföreningar? Misstron mot ” överklasskvinnan” var stor. August Strindberg hyllades i Morgonbris, organ för Kvinnornas Fackförbund, som en av de stora hjältarna, därför att han som ingen annan hyllat ”den naturliga kvinnan, modern”

Vad han slungat sina viggar emot, ”det var den förhatliga modedockan utan ideella intressen, överklasskvinnan under penningäktenskapet; och i denna hans kritik ha vi arbetarkvinnor förvisso all anledning att instämma.”

Men rösträttskvinnorna saknade inte ”idealitet” och de socialdemokratiska kvinnorna enades om en kompromiss: Det var bäst att själva driva rösträttskravet i egna organisationer, men det stod den som ville fritt att också vara med i de borgerliga rösträttsföreningarna.

Socialdemokraterna fortfor att motionera om allmän rösträtt efter 1907 och 1909. Då togs också kravet på kvinnlig rösträtt upp. Men den författningsrevision som skulle genomföra den politiska demokratin i landet skulle dröja ännu ett tiotal år och när den väl kom kunde den betecknas som något av en kompromiss och första kammaren skulle finnas länge än. Men kvinnornas rösträtt genomdrevs 1919 och 1921 blev det första valet i Sverige efter den allmänna rösträttens princip.

”Ingenting bliver så illa som man fruktat, men icke heller någonting så gott som man hoppas”. Orden är G Tamms, högerledamot av första kammaren, och de föll som en suck när den s k allmänna rösträtten för män gått igenom. Orden kunde lika gärna ha yttrats av en socialdemokrat. Men trots att reformen var en halvmesyr, fick den likafullt stor politisk betydelse. Den socialdemokratiska gruppen i riksdagen växte i takt med rösträttens utvidgning och snart var riksdagsgruppens arbete det viktigaste för partiet och den reformistiska, parlamentariska vägen därmed en gång för alla definitiv och odiskutabel. Mellan åren 1897 och 1902 satt Hjalmar Branting ensam i andra kammaren. 1903 fick han sällskap av F V Thorsson, Nils Persson från Malmö och Viktor Larsson från Västerås. 1906 hade partiet en grupp om 13 man i riksdagens andra kammare. Antalet ökade efter 1908 års val, trots den då ännu inskränkta rösträtten. 34 personer representerade nu arbetarrörelsen. Valet 1911 var det första som hölls efter den nya rösträttsreformen och det kastade radikalt om de politiska förhållandena i kungariket Sverige. Socialdemokratin erhöll 172 980 röster, en siffra som bör jämföras med segervalets från 1908 då 54 004 röstat socialistiskt. Gruppen i andra kammaren blev en mäktig samling om 64, samtidigt som den första inbrytningen i första kammaren gjordes med två man.

Det socialdemokratiska inflytandet sträckte sig nu också in i de kommunala institutionerna, stadsfullmäktige, kommunalnämnder, fattigvårdsstyrelser och andra organ.

Den politiska delen av arbetarrörelsen hade därmed överlevt de första årens svåra sekttillvaro och satt säkert förankrade nära makten. Agitationspartiet, partiet som organiserade fackföreningsrörelsen och strejkerna, fick på endast ett par år en helt ny uppgift. Det är givet att denna snabba förändring skapade oro, både hos de lite äldre som mindes ungdomens

kamptider och hos de unga som med oro tyckte sig se partiet förvandlas till ett socialt reformparti utan socialistiska förtecken. Den sammandrabbning som kom mellan parti och ungdomsförbund handlade också i stor utsträckning om riksdagsgruppens uppträdande och förvaltande av de socialistiska idéerna.

Axel Danielssons insats i svensk arbetarrörelse omspänner en tidrymd mindre än 15 år. Hans betydelse var ändå avgörande, både när det gäller att väcka arbetarklassen till politiskt medvetande och att utforma en ideologi för partiet. Han dog endast 36 år gammal, den 29 december 1899, bara några timmar innan 1900-talet 'socialdemokratins århundrade" — inleddes. Hans vän Bengt Lidforss skrev då denna dikt i Arbetet.

SORG
av Bengt Lidforss

Ditt verk skall gro och spira
som friska gräsen
och en gång rikt i vajande blomning gå.
Men vildskogsfriska fläkten
från ditt väsen
skall aldrig mer vår kvalmtyngda ande nå.

Ej har vårt sinne veknat,
ej modet brustit,
men nu i gryningstimman oss tycks ändå:
som hade världen bleknat
och skiftat färgen
den dagen då ditt hjärta höll upp att slå.

Facklig kamp i med- och motvind

Envar som söker vinna anhängare för socialismen eller under ett eller annat namn inrättar föreningar med radikala tendenser eller hos sig hyser agitatorer för sådana syften, varder från innehavande befattning vid bruket skild och från egendomens område avhyst.

Josua Kjellgren, brukspatron på Reimyre glasbruk, 1890

När partiet bildades, fanns det omkring 15 000 fackligt organiserade arbetare och av dem anslöt sig ett par tusen till den nybildade socialistiska organisationen. Det årtionde som följde innebar emellertid det verkliga genombrottet för den fackliga rörelsen. Vid sekelskiftet fanns fyra gånger så många fackligt organiserade arbetare som 1889, drygt 60 000 i 32 förbund. Under dessa år bildades fler fackförbund än under något annan decennium vare sig förr eller senare.

Det var inte längre de yrkesskickliga arbetarna som var bäst organiserade. Nu drogs den stora massan industriarbetare in i rörelsen. Grov-och fabriksarbetareförbundet svällde ut. Dit kom allt större grupper arbetare av olika slag, fosfatarbetare, borstbinderiarbetare, tändsticksarbetare och lantarbetare för att bara nämna några. Nittiotalet innebar att den socialistiska arbetarrörelsen segrande tog över många föreningar från den liberala arbetarrörelsen. Men framför allt var de nybildade föreningarna och förbunden resultat av de socialistiska agitatorernas verk.

Så var också agitationen partiets viktigaste uppgift under de första åren. Agitationsarbetet delades av alla den första tiden innan fasta agitatorer anställdes. Fredrik Sterky reste på fyra agitationsresor under sommaren 1894 och om Brantings arbete samma år skriver partistyrelsen i sin verksamhetsberättelse: "I november var hr Branting ute på en tripp till Gefle och Sala, i vilken sistnämnda stad ett arbetareförbund vid tillfället bildades".

August Palm gjorde också "tripper" och andra pionjärer var Danielsson och Thorsson, som for genom de norrländska sågverksdistrikten. I början av 1900-talet anställdes två fasta agitatorer, F E Elmgren och N Persson som ständigt var ute på resor. Det var ett hårt arbete agitatorerna utförde. Följande berättar Elmgren från år 1903:

I Emmaboda, dit kosan ställdes, grasserade religionsfanatismen så, att lokal till annat var omöjligt att erhålla; i Kosta var intresset stort, men ingen lokal stod att erhålla, möte hölls å landsvägen; Lessebo var omöjligt för organisationen tills vidare; Elghult, långt inne i landet

är en livlig arbetsplats med egen arbetarekommun. Vidare besöktes Orrefors och Nybro. Vid Trekanten var en stuga hyrd, men länsmannen hotade hyresvärden med 300 kronors böter och varje mötesdeltagare med 10 kronors böter; rädslan härför förorsakade mötets inställande, och på landsvägen vågade folket icke heller stanna för den hotfulle länsmannen. Härefter besöktes Kalmar, där flera möten höllos, vidare Ålem, Långemåla, Oskarshamn, Virserum, Hultsfred, Gunnebo, Västervik flera dagar, möten varje kväll. I Gamleby uppläts missionshuset, märkligt att anteckna; vidare Mjölby, Tranås, Åtvidaberg och Norrköping i Östergötland.

Det var heller inte riskfritt. Ibland blev det stryk, som för Christer Nilsson i Fritsla samma år, där länsman med följe handgripligen slängde iväg socialisterna.

Vi stego av och marscherade upp vid kyrkan och fattade posto vid muren, som omgärdade kyrkogården. Efter någon väntan började kapitalismens väktare med tillförordnade länsmannen hr Setterblad, en gammal fjärdingsman, och Kubba-Bengt i spetsen att röra sig i slagordning mot vår lilla, men käcka styrka. Första anloppet göres av en person troligen en så kallad knodd — iklädd något av grön färg, som snarare liknade en säck än ytterplagg. Han meddelar under synbar sinnesrörelse att vi böra taga oss i akt, ty det finns påkolja att smörja in oss med, om så skulle behövas. Den bålde länsmannen har nu tillräckligt orienterat sig för att kunna veta vilka som äro de våra. Han rusar in bland den lilla gruppen socialister och får tag i en av dessa, vilken knuffas och ruskas ordentligt för att sedan bli antecknad för fylleri.

När Elmgren besökte Fritsla två år senare, blev det åter bråk, men nu gav man sig inte. Han återkom nästa söndag med musik och fanor och en stor skara partimedlemmar från Borås arbetarekommun. Nu fick han tala. Under det talarna hade ordet hörde man flera arbetare säga: ”Det är alldeles riktigt vad han säger. Vi ha det för uselt här”.

Problemet var naturligtvis inte bara att få komma till tals med arbetarna och övertyga dem om organiserandets fördelar och socialismens välsignelse. Problemet var att hålla de nyskapade organisationerna vid liv. Det gällde att ha tålamod, för gång på gång kunde de slås sönder och gång på gång fick de byggas upp igen.

Svårast var det att få till stånd en varaktig organisation bland bruken, där den patriarkala andan starkt levde kvar. De småländska glasbruken till exempel var svårorganiserade.

Historien om tillkomsten av Reijmyre glasbruks fackförening är ett exempel på de svårigheter som fanns. Där härskade brukspatron Josua Kjellgren, en man av den gamla stammen som bryskt utövade sin husbondemakt: ”Det är min obestridliga rätt att såsom arbetare i det industriella etablissement jag innehar, använda endast sådana personer, om vilka jag är övertygad att de icke på ett eller annat sätt kunna vara skadliga för den verksamhet som där utövas”. Den som försökte bilda en socialistisk fackförening blev avskedad och vräkt. Först 1908 vågade sig arbetarna att i smyg bilda en fackförening, men den blev inte långlivad. Solidariteten bland arbetarna var svag av rädsla för repressalier från bruksledningen. Sedan ”upprorsmakarna” vid Reijmyre glasbruk avskedats och vräkts, dröjde det tio år till innan en fackförening kunde bildas.

Organiserandet av arbetarna fortfor trots allt med stor snabbhet. Nu började arbetsgivaresidan vakna och motåtgärderna komma. Det blev öppna eller dolda strider om föreningsrätten, för arbetsgivarna talade inte alltid samma klarspråk som vid Reijmyre bruk. Ofta kunde en lönekonflikt tas som förevändning för att en gång för alla kväsa de organiserade arbetarna.

Norbergsstrejken, 90-talets största konflikt på arbetsmarknaden, var ett sådant krig mot arbetarna. Egentligen var Norbergsstrejken en sammansatt konflikt, där en lång serie av strejker avlöste varandra. Det hela började med en strejk i Kallmora järngruva under vintern 1891. Orsaken var en lönesänkning med hela 16 %. En sådan levnadsförsämring lämnade inga andra alternativ än strejken. Arbetarna erbjöds skiljedom av en skiljenämnd med representanter från

båda håll. Arbetarna representerades av bland andra Hjalmar Branting. Men budet förkastades efter omröstning och strejken fortsatte till april, då strejkledningen i Norberg kallade till möte där budet trots allt antogs.

Den 23 april hade allt arbete återupptagits, men nu vidtog en utrensning av de aktiva strejkledarna, som avskedades. Det blev upptakten till en ny strejk, som bröt ut den 11 juni. Denna gång blev det inte skiljedom. Det blev utpressning. Om arbetet inte återupptogs den 1 september, skulle samtliga avskedas. Arbetarna föll undan, arbetet kom åter igång och utrensningarna verkställdes. Men straffet var inte slut därmed. I oktober kom besked att arbetarna skulle skriva under nya hyres- och ordningsföreskrifter, med ett direkt hot att de som vägrade underskrift avskedades. Detta blev inledningen till den tredje och bittraste konflikten. Att skriva under vore att göra sig totalt rättslös. 700 gruvarbetare strejkade därför i sex månader.

Till skillnad från den stora Sundsvallsstrejken 12 år tidigare, hade Norbergsarbetarna stöd i både in- och utlandet. När handelsboden vägrade kredit — den som inte arbetar skall heller inte äta — mobiliserades solidariteten och tåglaster med mat skickades till Norberg. Sill, margarin, mjöl och potatis sändes från hela landet till de strejkande gruvarbetarna, som fördelade maten efter ”kommunistiska” principer. Varje gruva fick sin matkommitté som delade maten rättvist till familjerna.

Men sex månader är en lång tid. Arbetarrörelsen var ännu svag och trots insamlingar och solidaritetsyttringar tvingades arbetarna tillbaka för att undslippa nöden. På våren 1892 återupptogs arbetet utan att någon förlikning skett. 80 familjer vräktes. Många emigrerade eller sökte sig till de norrländska gruvorna.

Men Norbergsstrejken var bara en av de drygt 840 arbetskonflikter som ägde rum under 90-talet. Det strejkades som aldrig förr i Sverige. Det varierade från stora, långvariga konflikter, typ Norbergsstrejken, till korta framgångsrika lönestrider på ett par dagar. I många fall var arbetarna framgångsrika, sedan lågkonjunkturen i början av 90-talet övergick i högkonjunktur. När LO bildades, skrevs i stadgarna att understöd kunde utbetalas bara i uppenbara föreningsrättsstrider. Det innebar att de flesta strejker klarades utan understöd utifrån. Men det var gott om arbetstillfällen och medan en strejk pågick kunde det mycket väl förekomma att de strejkande arbetade på annat håll.

Självfallet reagerade arbetsgivarna mot denna hotande organisering, vare sig de var bruksherrar eller moderna industrimagnater. Hos brukspatroner av typ Josua Kjellgren fanns en konservativ övertygelse om det orättfärdiga i den nya djävulsläran — socialismen. För dessa patriarker handlade det om att leda sina arbetare in på den rätta vägen och de tvekade inte att berömma sig med att de därmed gjorde dem själva och samhället en tjänst. Följaktligen fick arbetarna under den stora och svåra Sundsvalls-konflikten 1899, som nästan knäckte den fackliga rörelsen uppe i Norrland, ständigt höra att det låg i deras eget intresse att upplösa fackföreningarna. Det var kärt att tala om ”tvångssocialism” och att den redborne svenske arbetaren förfördes av slemma, despotiska socialistiska diktatorer för vilka han offrade sin frihet.

Det hände på landsbygden att arbetsgivarna med tjänstehjonsstadgan i handen höll hotfulla predikningar för de uppstudsiga arbetarna. Det var en tradition i rakt nedstigande led från Curry Treffenberg.

En bra bit in på det nya seklet fortfor den patriarkaliska andan att härska vid bruk och fabriker. Inom jordbruket fanns den långt in på 40-talet. Den stora föreningsrättsstriden vid Mackmyra sulfitfabrik 1906 var en kamp mellan gammalt och nytt rättstänkande. Resultatet visar att tiden äntligen började löpa ifrån gamla konservativa disponenter.

Uppmuntrade av de organiserade arbetarnas framgång beslöt sig en liten grupp på nio arbetare vid fabriken i Mackmyra att bilda en förening. Det blev en omedelbar reaktion från disponenten Steffansson. Han utfärdade en skrivelse till ”arbetarkåren”, vari det i klara ordalag

framkom att det sannerligen inte fick finnas några socialister vid hans fabrik. Det var ovillkorliga bud. Arbetarna skulle senast om lördag kväll klockan åtta anteckna sina namn på en lista på sulfitfabrikens kontor att de inte var med i eller hade planer på att gå in i en socialdemokratisk organisation. Arbetarna vägrade att skriva under. Det orsakade en ny vredgad skrivelse från disponenten: ”Då ni hittilldags icke velat taga reson eller förtå skäl, så är det nu icke heller värt att meddela Eder annat än orderns innehåll. Det må endast bifogas, att om Arbetarbladet fortsättningsvis innehåller vilseledande och lögnaktiga artiklar om Mackmyrafabrikens befäl eller styrelse, så kommer en ytterligare och betydligare rensning att företas bland arbetarne”.

Effekten av disponentens andra skrivelse blev emellertid den rakt motsatta. Ytterligare ett tjugotal arbetare anslöt sig till föreningen. Fler och fler anmälde sig och snart var fabriken uppdelad i en organiserad majoritet av 130 arbetare mot 30 oorganiserade. Den 15 mars 1906 bildades Mackmyra sulfitfabriksarbetarefackförening, som direkt anslöt sig till Gruv- och fabriksarbetareförbundet.

Hårt sattes mot hårt. Den 17 mars 1906 stängdes fabriken. Den 20 kom besked att arbetarna måste flytta från sina bostäder. Den 12 april kom vräkningsdomen och den 19 ställdes ett 40-tal familjer med över 100 barn på bar backe i den kalla våren med snö och kyla. Alltsedan den stora Sundsvallsstrejken 1879 hade detta varit arbetsgivarnas starka kort, eftersom arbetarna vid bruk och sågverk oftast bodde i hus som tillhörde arbetsgivarna. Men denna gång knäcktes inte arbetarna trots allt. Indignationen över vräkningarna, sympatiyttringar, stöd från fackföreningsrörelsen, allt detta bidrog till att arbetarna vid Mackmyra kunde hålla ut och efter sex månader hade de vunnit sin föreningsrättsstrid i en uppgörelse som också innebar att de strejkande arbetarna fick återvända och att inga repressalier skulle vidtas mot dem.

Motståndet mot fackföreningsrörelsen fick emellertid modernare former. Arbetarna hade visat hur effektivt sammanhållningens vapen var. Arbetsgivarna beslöt att pröva det själva. Den politiska storstrejken för allmän rösträtt 1902 blev en vändpunkt i relationerna arbetare — arbetsgivare. Nu bildades i rask takt såväl Svenska arbetsgivareföreningen som Centrala arbetsgivareförbundet och Sveriges verkstadsförening. Lockouten, också ett lånat vapen som använts framgångsrikt första gången mot arbetarna vid Lomma cementfabrik i Skåne 1889, blev nu betydligt effektivare och farligare. Kriget på arbetsmarknaden var i full gång.

1903 blev ett stridens år. Förutom sin nya sammanhållning hade arbetsgivarna ytterligare trumf på hand. Det blev lågkonjunktur och då var det alltid mycket svårare för arbetarna att hävda sig.

Det året beslöt Verkstadsföreningen att pröva sina krafter mot fackföreningsrörelsen. Upptakten till den stora striden var en bagatellartad lönetvist vid Hvilans verkstad, där 8 gjutare begärt 5 öre mer i timmen. Denna begäran avvisades. Efter diskussioner med fackföreningen enades arbetarna om ett lägre bud, 3 öre mer i timmen. Svaret denna gång blev att 5 av de 8 gjutarna kunde få en löneökning med 2 öre i timmen, ett bud som besvarades med strejk. Nu sattes lockoutvapnet in. Först sträckte sig lockouten enbart till arbetarna vid Hvilans verkstad, men snart var den utsträckt till samtliga arbetsplatser inom Verkstadsföreningens södra krets. Hotfullt följde varsel om storlockout. Om inte konflikten bilades senast den 6 juli klockan 12 skulle lockouten omfatta verkstadsföreningens samtliga medlemmar. Gjutareförbundets medlemmar röstade och beslöt sig för att ta striden.

Den 7 juli lockoutades 15 000 arbetare. Verkstadsföreningens första försök slutade emellertid i en kompromiss. Den 3 augusti avblåstes striden sedan en kommitté med representanter från båda sidor tillsattes för att behandla förhållandena. Lönetvisten vid Hvilans verkstad var ännu inte löst; den skulle en skiljenämnd ta upp. Men så hade striden heller inte handlat om 8 gjutares rätt att få 5 öre mer i timmen, men väl om deras rätt att organisera sig.

Verkstadsföreningen hade visat sina avsikter. Två år senare, 1905, slog den till igen och fram-

kallade den dittills största striden på arbetsmarknaden med 18 000 lockoutade arbetare.

Denna gång handlade det formellt inte om några öres löneförhöjning. I stället var det en öppen fråga om makt. Verkstadsföreningen krävde att en bestämmelse skulle skrivas in i avtalen att arbetarna inte kunde vägra att arbeta med oorganiserade arbetare eller ”gulingar”, vilket var namnet på de medlemmar som samlades i det liberala Svenska arbetareförbundet varifrån strejkbrytare värvades. Arbetarna vägrade och gick i strejk, Verkstadsföreningen sökte återigen med lockoutvapnet att få dem på knä. Från den 10 juni till en bit in i november månad pågick denna den största lockouten dittills i svensk historia.

Resultatet blev emellertid inte vad Verkstadsföreningen räknat med. Trots strejkbryteri, vräkningar och uppsägningar, segrade arbetarna och såväl minimilönen som föreningsrätten hade tryggats.

Den fackliga rörelsen hade klarat anstormningen. I stället för att försvagas växte den sig i början av 1900-talet allt starkare. Medlemsantalet 1906 uppgick till 144 395.

Men 1906 blev likafullt arbetsgivaresidans år. De alltmer sammansvetsade arbetsgivarna tog nu strid om paragraf 23 i Arbetsgivareföreningens stadgar, en paragraf som de ville ha godkänd av LO och inskriven i avtalen. Texten var en modernare variant av brukspatron Kjellgrens ord och löd:

Med iakttagande av avtalets bestämmelser i övrigt äger arbetsgivaren rätt att leda och fördela arbetet, att fritt antaga och avskeda arbetare samt att använda arbetare, oavsett om de äro organiserade eller ej. Föreningsrätten skall å ömse sidor lämnas okränkt. Anse arbetare, att avskedande ägt rum under omständigheter som kunna tolkas såsom angrepp på föreningsrätten, äga de att, innan andra åtgärder vidtagas, genom sin organisation påkalla undersökning för rättelse.

SAF satte maktmedel bakom orden. I december 1906 förklarade de för LO att nu måste en uppgörelse komma till stånd för att få slut på de många konflikter som pågick och för att få in § 23 i de nya avtalen. Om uppgörelse inte träffats före den 28 januari 1907 blev det lockout. Det var ett hot som gällde 70 000 arbetare. En verklig storkonflikt hotade således med fler inblandade än någonsin förut. Ändå var det många som inte tvekade om att ta strid, för § 23 spikade fast en ordning som hela arbetarrörelsen måste bekämpa, samtidigt som anställningstryggheten omedelbart svävade i fara. Men LO-ledningen ville inte ha strid. Bakom argumentet att det vore omöjligt att betala understöd till så många arbetare, dolde sig rädslan för att hela fackföreningsapparaten kunde slås i spillror i en så stor kraftmätning.

Slaget mildrades, menade dessutom LO-ordföranden Herman Lindqvist, av att fackföreningsrörelsen erkändes som arbetarsidans representant och därmed som förhandlingspart. LO hade blivit en maktfaktor med stort medlemstal och med en hyfsad ekonomi. Den ställningen ville inte LO-ledningen riskera i en storkonflikt. Men om LO därmed trott sig köpa trygghet åt fackföreningsrörelsen, räknade man fel. Det skulle dröja bara två år innan en konfrontation blev oundviklig och fackföreningsrörelsen tvingades ut i den öppna striden.

1908 vände konjunkturvinden och det började blåsa allt snålare. De goda tiderna hade avspeglat sig i en påtaglig reallöneförbättring, som mellan åren 1900 och 1904 låg på 7 % och mellan åren 1904 och 1907 på 5 %. Nu var de tillfälligtvis slut. Arbetslösheten och priserna steg. Att arbetsgivaresidan växte i styrka framkom tydligt. Av de ca 300 arbetsinställelser som ägde rum 1908 var nästan en tredjedel lockouter eller av blandad karaktär.

Strejkbrytaren var inom arbetarrörelsen mera avskydd än den grymmaste kapitalist. Denne handlade åtminstone enligt egna intressen medan strejkbrytaren var förrädare mot sin klass. Bilder av strejkbrytaren som en samvetslös mördare och rånare kunde ingen hindra. Åtgärder för att stoppa deras verksamhet var däremot förbjudna enligt Åkarpslagarna. En organisation som kallade sig Svenska Arbetareförbundet främjade strejkbryteriet. Dess ledare var Josef Nilsson, ryktbar som Gule Josef. Nedanstående dikt, med titeln Förrädare, stod i Karbasen 1905.

Vad kallas den som övergiver
sin broder i hans bittra nöd
som säljer sig och sig förskriver
förknappande sin broders bröd.
Vad kallas den?

Vad kallas den som slaviskt kryper
för tyranni och övermod
och lockar andra till polyper
som suga deras själ och blod.
Vad kallas den?

Vad kallas den som tager brödet
från likar som ha knappt och svårt
och giver det åt överflödet
och gör sin broders liv mer hårt.
Vad kallas den?

Vad kallas den som mitt i striden
till fiendena övergår
och bröderna från förr i tiden
från bakhåll söker giva sår.
Vad kallas den?

I alla tider, alla länder
så långt tillbaka det finns spår
så länge jord kring sol sig vänder
och människan sin vandring går.
Förrädare
så kallas den.

Det var ett konfliktår. Arbetarna vid järnbruksindustrin, vid gruvorna och vid sockerbruken strejkade. Transportarbetarna strejkade. Hamnarbetarna i Malmö strejkade och just den strejken ledde till en tragedi. Strejken orsakades av att hamnarbetarna vägrade att skriva in § 23 i avtalen, och trots att LO i princip gått med på att inte stödja konflikter med denna paragraf som orsak, fanns vissa speciella förhållanden i hamnen som gjorde att LO trots allt ställde sig bakom strejken.

Det blev en dramatisk konflikt. Strejkbrytare värvades från England — det gick inte längre lika lätt att skaffa fram svenska — och de placerades på fartyget Amalthea.

Avskyn mot strejkbrytare var inte bara baserad på det faktum att de saboterade försöken att göra tillvaron drägligare, både ekonomiskt och socialt; den hade också en rent moralisk grund, därför att strejkbrytarna bröt mot arbetarrörelsens första bud: sammanhållningen.

Innan den avskydda Åkarpslagen 1899 kom, en lag som skärpte straffet för hot eller våld mot ”arbetsvillig”, hade den socialdemokratiska pressen med drastiska metoder sökt isolera strejkbrytare. Det kunde ske genom att sätta strejkbrytarnas namn inom svart ram med kors. Det kunde ske med poesins hjälp, som i arbetareskalden Karolus (K J Gabrielsson) dikt:

Skam för Judas, som förrådde
arbetsmännens ädla sak och
som svekets stigar trådde
för en gunst från guldgemak!

Strejkbrytarna på Amalthea blev en provokation som de inom arbetarrörelsen, vilka hyllade handlingens ideologi, fann alltför outhärdlig. Sent på kvällen den 12 juli 1908 rodde därför några ungsocialister ut mot Amalthea och i skydd av mörkret slängde de en hemmagjord bomb in i fartyget. Resultatet blev värre än de tänkt sig. En strejkbrytare dödades och flera sårades. Ungsocialisterna blev snart gripna och domen föll hård. Det blev dödsstraff för Anton Nilsson och Algot Rosberg, medan den tredje, Alfred Stern, dömdes till livstids straffarbete.

Ett så hårt straff var även för dåtida förhållanden ovanligt och visade klassamhällets djupa rädsla. Domen blev senare omvandlad till livstids straffarbete. Amaltheafångarna släpptes 1917 som en av den liberal-socialdemokratiska regeringens första åtgärder.

1908 varslade onekligen om ofärd. SAF och Verkstadsföreningen hotade samfällt med lockout, en krigsförklaring mot 200 000 arbetare. Inför denna hotande storkonflikt beslöt regeringen medla. Och efter en rad besvärliga turer kunde jättekonflikten vid 3-tiden på morgonen den 19 juli avvärjas. Innan 1908 var tillända hade hamnarbetarna i Malmö fått krypa till korset sedan lockouthoten åter prövats. Inom verkstadsindustrin, där en rad stridigheter förekom, kom ultimatum från Verkstadsföreningen om lockout efter den 1 januari 1909 eller godkännande av följande tre punkter: 1. Häv alla blockader vid verkstäderna. 2. Förläng det gamla avtalet ytterligare 5 år. 3. Lockout eller strejk skulle inte uppfattas som brott mot avtalet.

Den sista punkten visar tydligt vilka som var på stridshumör 1908. Efter omröstning bland de berörda arbetarna gick de hårda kraven igenom.

Amalthea

Anton Nilsson var en av de tre unga män (de båda andra hette Algot Rosberg och Alfred Stern) som natten mellan 12 och 13 juli 1908 placerade en sprängladdning på det engelska logementfartyget Amalthea, som låg i Malmö hamn med last av strejkbrytare. En av dessa, Walter Close, dödades. Ett 20-tal andra skadades. Våldsdådet kritiserades häftigt också inom arbetarrörelsen. Branting citerade Danielsson: Vi stämplar dem som förrädare mot våra principer, som uppmanar till våldsmetoder mot enskilda. Nilsson och Rosberg dömdes till döden, A Stern till livstids straffarbete. Rosbergs dom ändrades efter överklagande till livstid medan Nilsson senare av ”nåd” fick samma dom. Inställningen till bombningen av Amalthea ändrades senare och en stark opinionsrörelse till de dömdas förmån växte fram. När Branting 9 år efter bombningen kom med i regeringen såg han till att Algot Rosberg och Anton Nilsson, som båda var kvar i fängelset, blev frigivna genom amnesti. Anton Nilsson utbildade sig till flygare och anslöt sig till Röda armén. Nu är han sedan många år verksam i socialdemokratin och ännu vid över 90 års ålder mycket aktiv.

Storstrejken 1909

Reta icke det folk, som producerar allt och som för att vara fruktansvärt, blott behövde vara orörligt!

Mirabeau, en av adelns företrädare under franska revolutionen

1909 fortsatte den aggressiva lockoutpolitiken. Alltjämt var det dåliga tider med stigande priser och ökad arbetslöshet. För arbetsgivarna kunde det därför i vissa lägen vara bättre med lockout än med en arbetsinskränkning. Det var också helt uppenbart att arbetsgivarsidan nu tänkte ta igen förlorad terräng. Klart kom detta till uttryck hos Hjalmar von Sydow, ordförande och verkställande direktör i SAF, i ett tal vid ett nordiskt arbetsgivarmöte i mars 1909. ”En del tänker sig kanske att passa på tillfället att helt krossa arbetarnas organisationer”, sade von Sydow, ”men detta vore att inte vilja se samhällets ekonomiska och sociala struktur som det var”. Nej, inte krossa, men tukta:

Begagna arbetsgivarna den nu rådande krissituationen så, som ovan blivit antytt, nämligen till att utan onödiga övergrepp gentemot arbetarna för en längre tid fastslå de avlöningar och andra arbetsvillkor, som de finna sig kunna erbjuda, till att kväva självsvåld och därmed övermod å arbetarnas sida, samt till att återställa arbetsgivarnas naturliga herravälde över sina fabriker eller verkstäder, så tror jag, att denna gamla sats (intet ont som inte har något gott med sig) skall besanna sig under de nu rådande dåliga konjunkturerna.

I de småkonflikter som bröt ut under början av 1909 sökte också arbetsgivaresidan att få till

stånd riksavtal med reglerade löner. Där skar det sig emellertid rejält, för i många fall menade arbetsgivarna med reglerade löner ett genomsnitt av lönerna inom branschen, med andra ord, lönesänkning för stora grupper. Skulle det regleras, skulle den högsta lönen vara den gällande, menade arbetarna.

Sågverksförbundet inledde den aggressiva politiken genom att direkt hota med en lockout om inte arbetarna godkände avtalets utlöpningstid till den 1 februari. Sågverksarbetarna, som ville ha 1 april som datum, fick böja sig. Därnäst kom Sveriges textilindustriförbund med lockouthot, stödda av SAF, om inte arbetarna godkände så kallad jämkning av lönen. De fick igenom sin vilja. Samma målsättning spårar man också bakom det nybildade Byggnadsämnesindustriförbundet, som sade upp samtliga avtal och krävde ett sexårigt riksavtal med lönesänkningar och arbetstidsförlängning.

Återigen kom lockouthotet till användning. Det genomfördes också då arbetarna inte ville acceptera en sådan försämring. När striden avblåstes hade arbetarna lyckats minska ett år på avtalslängden. Men någon seger för dem var det knappast ändå.

Detta var bara preludier. Grunden till sommarens och höstens stora urladdning låg i ett tiotal småkonflikter, som berörde 7 000 arbetare, varav nära 6 000 var lockoutade. Det var föreningsrättsstrid vid Göteborgs porslinsfabrik, det var konflikter bland skrädderiarbetarna i Stockholm, inom cellulosaindustrin, i Mockfjärd och vid Munkfors järnverk med flera arbetsplatser. Bakom de flesta konflikter låg krav på löneutjämning och riksavtal.

Den 14 juli utfärdades krigsförklaringen från SAF:s fullmäktige. Om inte konflikterna blivit bilagda på sätt som helt tillfredsställde Svenska arbetsgivareföreningen före den 26 juli 1909, skulle lockout inträda successivt från och med den dagen vid Pappersmasseförbundets träsliperier, vid företagen under Sveriges textilindustriförbund och Sågverksförbundet. Från och med måndagen den 2 augusti skulle även järnbruksförbunden utfärda lockout. Envisades arbetarna fortfarande, skulle nya lockouter komma.

LO beräknade att först skulle omkring 80 000 man drabbas, sedan ytterligare 72 500. En generallockout var att vänta, ty de andra arbetsgivareorganisationerna skulle säkert sympatilockouta. LO hade egentligen ingenting med primärkonflikterna att skaffa, det var de berörda förbundens egen sak att ta ställning till. Men krigsförklaringen var förvisso riktad mot hela den fackliga rörelsen.

Den 18 juli sammanträdde LO:s styrelse med de berörda förbunden. Hur skulle denna ohöljda aggression mötas?

LO:s ställning hade under lågkonjunkturen från 1908 undgått en försämring. De optimistiska tiderna från 1906-07 hade bytts i sin motsats. Partiet hade under 1908-09, innan storstrejken, förlorat hela 44 000 medlemmar, eller nära en tredjedel av hela sin medlemsstock. LO hade också fått vidkännas en avtappning.

Det talades om en kris inom hela arbetarrörelsen. Talet kom oftast från oppositionella grupper, t ex från ungdomsförbundet. Därtill kom att sedan Hinke Bergegren och Carl Schröder uteslutits ur partiet, först 1906 och formellt vid kongressen 1908, hade ungsocialisterna fronderat sig allt aggressivare mot socialdemokratin. I sin tidning Brand hetsade de mot såväl partiet som den fackliga rörelsen. När § 23 genomdrivits, betecknades detta som förräderi mot arbetarna. För ungsocialisterna gällde paragrafen nämligen frågan om socialism eller kapitalism i Sverige.

Fackföreningarnas roll hade också under de dåliga tiderna blivit allt mer defensiv. Det primära var, förklarade till exempel Social-Demokraten, att lönerna under dåliga tider inte pressades ned.

Men den defensiva taktiken hade en gräns och vid mötet den 18 juli var nästan alla eniga om

att LO måste svara med storstrejk. Att utmaningen måste mötas med fasthet var alla uppenbart eniga om. Telegram inkom till LO med krav från fackföreningar ute i landet om storstrejk. Det var bättre att falla i öppen kamp än fegt krypa till korset, löd den allmänna meningen. Diskussionen gällde i stället hur storstrejken skulle se ut, vilka som kunde tänkas stå utanför. Det berodde då helt på vilken karaktär som storstrejken skulle ha. Resultatet av diskussionerna den 18 och 19 juli, då LO:s representantskap sammanträdde, blev att från storstrejk undanta vård av sjuka, vård av djur samt belysnings-, vatten- och renhållningsarbetarna. Strejken skulle alltså inte riktas mot samhället, utan snarast vara en styrkedemonstration och syftet var att få ett snabbt ingripande från regeringens sida, som förklarat sig neutral.

Rent ekonomiskt skulle LO och fackförbundens medel inte ha räckt längre än till understöd i 1 1/2 vecka. Fienden, SAF, skulle däremot kunna betala ut stadgeenlig ersättning i 2 månader.

Storstrejksproklamationer började spridas i extrablad på eftermiddagen måndagen den 26 juli, sedan ett medlingsförslag av statens förlikningsmän på söndagen förkastats av bägge parter. Den 4 augusti var det magiska datum LO satt.

Alla inom fackföreningsrörelsen var inte nöjda med de inskränkningar som gjorts. Man ville också ha med renhållnings-, vatten- och belysningsarbetarna. Arbetarna vid gasverket i Stockholm gick också ut i strejk redan den 5 augusti. De vägrade att arbeta under uppsikt av militär som kommenderats till gasverket.

Andra grupper som inte heller deltog i strejken var typograferna och järnvägsmännen de två stora fackförbunden som var utanför LO. Den 9 augusti anslöt sig dock typograferna till strejken, efter tryck underifrån. Det innebar att inga tidningar tilläts komma ut, med undantag av strejkledningens tidning Svaret.

Den 4 augusti inleddes storstrejken. Omfattningen var i det närmaste total. Också oorganiserade arbetare och arbetare inom Svenska arbetareförbundet anslöt sig. Kulmen inträffade omkring den 10 augusti. Ca 300 000 arbetare strejkade. Det blev ingen kort demonstrationsstrejk. Det blev ett långt utnötningskrig. Regeringen var passiv, utom i sin granskning av strejkorganet Svaret eller i sina order till krigsmakten att hålla sig i beredskap.

Dagarna innan storstrejkens utbrott sålde vapenaffärerna ut sina lager. Borgargarden bildades. Civilministern skickade meddelanden till länsstyrelsen att hålla allt i beredskap ”men visa så litet som möjligt”. Alla som hade råd hamstrade livsmedel och andra förnödenheter i stor skala. Krogarna stängdes.

Överallt satte storstrejken sina spår. I statistiken över antalet underhållna spädbarn vid de s k Mjölkdropparna, centraler dit fattiga mödrar kunde komma och hämta mjölk till sina späda barn, visade 1909 ett dramatiskt uppsving i antalet hjälpsökande. Det var arbetarkvinnorna som sökte att åtminstone hålla svälten från de minsta barnen.

Efter denna uppladdning var det så bara att vänta. Men ingenting hände. Fackföreningsrörelsen bildade strejkutskott överallt i landet, inalles 549 stycken. Massmöten hölls. Pengar samlades in, både i Sverige och utomlands, där hänförelsen bland arbetarna var stor. Korrespondenter från socialistpressen ute i Europa reste till Sverige för att bevittna den stora kraftmätningen. Många blev säkerligen besvikna. Inte på sammanhållningen och solidariteten, som i de varmaste ordalag prisades. Men kanhända över just händelselösheten.

Hur upplevdes storstrejken runt om i landet? Självfallet väcktes det politiska intresset hos arbetarna, också de oorganiserade, och det var ett intresse som partiets agitatorer utnyttjade. Möten och demonstrationer hölls över landet. Kommittéer tillsattes, föredrag hölls, ”ingenting försummades för att utbreda socialismen” berättar partistyrelsen. I Malmö t ex höll storstrejksutskottet möten varje dag i Folkets Park. Matfrågan var emellertid den väsentligaste. Understöd kunde inte betalas ut mer än till en del. ”Brödfrågan måste redan andra veckan upptagas”, berättar Malmökommunen, ”ty de kooperativa bagerierna voro icke

undantagna från strejken”. Man ordnade det så att strejkutskottet övertog det konsumentkooperativa bageriet Solidar och bageriarbetarna skiftesvis arbetade gratis (senare utbetalades 2 kr/skift). Detta ”storstrejkutskottets bageri” omsatte bröd för 40 000 kronor och lämnade gratis ut för 3 500 kronor. ”Livsmedelsutskottet” fick snart börja pröva massor av ansökningar om annat understöd och de delade ut varor för nära 15 000 kronor. Detta bidrog i hög grad till den goda sammanhållningen.

För att kunna klara av striden rent ekonomiskt hade det behövts en summa på 3 miljoner kronor i veckan. Trots de stora belopp som insamlades, sammanlagt 2 705 915 kronor, varav 1,5 miljon enbart kom från det tyska partiet, räckte därför pengarna inte till.

Den 4 augusti 1909

av Karl-Erik Forslund

Är detta staden — vardagsstaden?
Var är allt buller, larm och jäkt -
var är den febertunga fläkt
som eljes flämtar långsmed raden
av höga dystra gråa hus?
Var trånga gators malströmsbrus,
var detta storstadslivets rus,
som rycker med
och hårt slår ned
och in i sanslös häxdans drar
var tanke lugn och klar?

Är detta staden — storstrejksstaden?
Var är den kamp på liv och död,
den vådeld rasande och röd,
man siat om i borgarbladen?
Var är revolten vild och rå,
var dessa yra pöbelhorder,
som på despotens kalla order
till storms mot rätt och lagar gå?

Lugn ligger staden, söndagsstilla.
En sommarhimmel sagoblå
sig välver över gränder grå.
Är det en trötta sinnens villa –
var gata ligger tyst och ren,
det står ett starkt och festligt sken
kring hus och träd; i alla torg
står morgonluften frisk och hög,
och se, en snövit fjäril flög
ur porten till vår egen borg!

Å vänner, gå vi här och drömma —
helgklädda mänskoskaror strömma
i gator och i gröna parker,
som genom fjärran höglandsmarker
de breda floder stilla gå.
De glida fram, de vandra så
i mäktigt lugn och högtidsstämning,
ej bittert hat, ej mörk beklämning,
ej sanslöst hetsat känslorus,
men allvar, fullt av kraft, av ljus!

Å sol, må som i dag du skina
på striden ner från himmel blå -
må städs den i ditt tecken stå!
Lys kämparna, de äro dina!
De äro vågor i en flod,
som glider fram
trots mur och damm -
de äro grenar av en stam,
som växer stark och sund och god,
som rak och lugn skall stånda
i storm och strid och vånda!

Den 1 september samlades Stockholms arbetare till ett jättemöte i Hornsbergs hage där Hjalmar Branting och Herman Lindqvist talade. Nu förde Herman Lindqvist för första gången fram tanken på en s k rationell klyvning, d v s att de arbetare som inte var under SAF skulle återgå till arbetet. Förutsättningen skulle dock vara att en återgång garanterade en lösning på konflikten. Den 4 september publicerades förslaget, precis en månad efter storstrejkens ingång. En våg av protester från arbetarna mötte förslaget. Herman Lindqvist fick finna sig i att kallas Herman Klyvare, nederlagsgeneralen, Klyvarbasen m m. Men det hade också kommit begäran till landssekretariatet alltifrån strejkens andra vecka, att få återgå till arbetet, ”men sekretariatet sade nej och höll igen, så att bildlikt talat knogarna vitnade”, enligt sekreteraren Arvid Thorberg.

Den 12 september grep regeringen äntligen in och förordnade Allan Cederborg, statens förlikningsman, tillika liberal, att medla mellan SAF och LO. Striden hade då återgått till de ursprungliga tvisterna. Hans förslag, framlagt den 22 september, om upprättande av en skiljedomstol med representanter från båda parter och regeringen avvisades från ömse håll. Den 25 september lades ett förslag fram om lösning av primärkonflikterna som i stort sett var samma förslag som före den stora urladdningen. Arbetarsidan var nu mer medgörlig och godkände i samtliga fall förslagen, utom för skrädderiarbetarna. Arbetsgivarna var mer styvnackade och godkände inte en rad.

En ny frontuträtning kom till stånd i september. Endast arbetare vid de betydelsefullaste näringsgrenarna skulle fortsätta strejka inom bl a järnindustrin och sågverksindustrin.

I och med beskedet den 4 september var emellertid storstrejken slut. Avvecklingen tog därefter mycket lång tid. I november hävde SAF lockouten vid gruvor och järnbruk. Men först i december 1910 hävdes den sista lockouten och storstrejken var formellt över.

Sviterna efter den stora strejken blev svåra och långvariga. Lakoniskt berättar arbetarekommun efter arbetarekommun om stämningen efter storstrejken: ”Efter kraftmätningen yppade sig nog däremot något missmod. Efter storstrejken har ett visst slöhetstillstånd inträtt och här fordras nu mycken agitation”. Ännu krassare talar siffrorna. Första kvartalet 1909 hade partiet 101 423 medlemmar, fjärde kvartalet bara 60 813. Innan lågkonjunkturen slagit till hade partiet 1907 haft 133 388 medlemmar.

För fackföreningsrörelsen var avtappningen likartad. 1907 fanns 186 226 medlemmar och 1908 162 392, 1909 108 079. 1911 och 1912 var medlemsantalet 85 176 respektive 79 926.

Det var inte bara nederlagets bitterhet som drev arbetarna från organisationerna. Det var snarare den bittra verkligheten. Många var de repressalier som förekom efter strejken. ”Svarta listor” skickades hemligen mellan arbetsgivarna, där de värsta ”upprorsmakarnas” namn fanns antecknade. För dem blev det att antingen leva i kronisk arbetslöshet eller emigrera. Många utvandrade. Det bildades särskilda emigrationsföreningar, framför allt bland gruvarbetarna i Bergslagen och i Norrland. Många fick också fängelsestraff eller böter för brott mot Åkarpslagen. Nästan 1 500 var det som således blev samhällets officiella syndabockar.

Det är givet att både opposition och missnöje fanns inom de egna leden. Där ville man också ha syndabockar. Det svenska folket hade i en ganska enastående seg kamp förlorat, och förlorat med det enda och, som man trodde, oövervinnerliga vapen man hade. För många blev det därför en psykologisk nödvändighet att hitta felet, inte i kampmedlet, utan bland de egna.

Den opposition mot den fackliga politiken som redan innan storstrejken funnits, slöt sig nu samman och bildade i juni 1910 Sveriges Arbetares Centralorganisation, SAC. Till skillnad från de vanliga fackförbunden skulle SAC bestå av lokala samorganisationer, där arbetare inom olika yrken samlades. Principen var att dessa organisationer skulle vara självbestämmande och självstyrande. SAC som bildats av företrädesvis medlemmar från det år 1908 bildade Sveriges ungsocialistiska parti, den snarast anarkistiska delen inom arbetarrörelsen, företrädde en decentraliserad, revolutionär linje. ”Permanent krigstillstånd på det sociala området” skulle råda. Någon allvarlig konkurrent till LO blev dock SAC aldrig.

Men fick då arbetsgivarsidan som de ville? Visserligen led också de svårt ekonomiskt avbräck, men de genomdrev dock den princip som de alltsedan verkstadskonflikten 1905 hade slagits för, nämligen riksavtal med löneregleringar.

Att arbetsgivarsidan ville ha riksavtal berodde på att de i riksavtalen ville ha inskrivna normerande arbetsrättsliga-principiella bestämmelser, framför allt den i § 23 inskrivna satsen att arbetsgivarna hade rätt att leda och fördela arbetet. Arbetarna hade alltsedan fackföreningarnas begynnelse stridit för sin rätt att sluta kollektivavtal. Det var för dem en garanti för de tillkämpade förbättringarna av arbetsvillkoren.

Motviljan från arbetarnas sida inför riksavtalen låg däri att de drabbade de bäst ställda arbetarna, som fick se sina löner sänkta i den allmänna lönenivelleringen. Dessutom innebar ett riksavtal att det var svårt att utnyttja gynnsamma konjunkturer, som kunde variera inom olika näringsgrenar. Det kunde bli arbetsfred köpt på bekostnad av rörelsefriheten.

Vid LO:s kongress 1912 förekom också en motion angående riksavtal, där motionären ville att arbetarorganisationerna bestämt skulle motsätta sig införandet av riksavtal och att de skulle bekämpa de som redan fanns samt"... ifall det skulle visa sig nödvändigt, taga under övervägande huruvida icke en strid borde tagas härför".

Motionen föranledde ingen åtgärd, mer än att kongressen rekommenderade de berörda organisationerna att pröva från fall till fall. LO:s sekretariat menade även att riksavtal gynnade också arbetarna.

Arbetsgivarsidan hade dock vunnit tillbaka lugnet på arbetsmarknaden för flera år. Endast 76 konflikter och 39 förlorade arbetsdagar rapporterades från år 1910. Den svenska fackföreningsrörelsen var inte krossad, men tuktad.

Den kooperativa rörelsen

Men det är sant att bokens helvete blir man aldrig av med utan att dränka alla önskningar som man stoppar katter i påsar och knyter ihop och slänger dem i ett gammalt gruvhål. Så stor löning får man aldrig.

Maj Hirdman, Kamrater utan fana

Under samma tid som de fackliga och politiska rörelserna växte sig starka och oumbärliga, utvecklades en tredje form av organisation, den kooperativa rörelsen. Skillnaden var emellertid den att den kooperativa rörelsen inte var en del av ”rörelsen” på samma sätt som den fackliga. Anledningarna var flera.

Den tidiga kooperationen hade helt och hållet varit en produkt av den liberala arbetarrörelsen, och ur Arbetarföreningarna hade många kooperativa företag skapats. Denna tidiga form av kooperationen var framför allt en landsbygdsföreteelse. Den nådde sin kulmen kring 1860. Ringrörelsen i Stockholm på 1880-talet hade också varit liberalt förankrad. Den fick stor framgång och hade blivit hårt bekämpad av den lilla socialdemokratiska sekten i Stockholm, främst av August Palm. Bakom socialdemokraternas kritik låg nämligen ett gammalt groll, som kan härledas till den tyska arbetarrörelsen.

En tysk liberal, Schultze-Delitzsch, hade förespråkat en slags korporativ socialism och blivit hårt attackerad av den mer marxistiska gruppen, som ansåg lösningen småborgerlig, liberal och som ett direkt hinder för arbetarna att nå ett lyckligare liv. Arbetarna hade inget att vinna på billigare levnadsomkostnader, för då skulle bara arbetsköparna sänka deras löner.

De första socialdemokraterna intog därför en skeptisk attityd till kooperationen och den ansågs inte som ett passande vapen för att främja arbetarnas intressen. Vid partikongressen 1889 hade Målareförbundet i Göteborg frågat om inte ”konsumtionsföreningar [borde] bildas bestående av klassmedvetna arbetarekorporationer?” Men kongressen lät kooperationen sköta sig själv utan aktiv medverkan från den socialistiska rörelsen. Men mot slutet av seklet ändrades inställningen. I Stockholm drev Axel Rylander, handelsarbetare och organisatör av Gross- och minuthandelsarbetareföreningen, igenom sina planer på en arbetarnas egen konsumtionsförening.

Till skillnad från den liberala rörelsen skulle den socialistiska kooperationen endast vända sig till fackligt anslutna arbetare. Det var Belgien som stod modell för Rylanders första försök. Där var det nämligen fackföreningarna som ledde kooperationsföreningarna, varför kooperationen följaktligen blev helt inordnad under den socialistiska arbetarrörelsen. Det skulle innebära att endast medlemmar fick handla i föreningens affär och att överskottet skulle gå till

en ”arbetarbörs”. Men när den första butiken öppnades av Aktiebolaget Arbetarnas Konsumtionsförening hade de engelska förebilderna segrat och det innebar ett öppnare system med fritt medlemsskap och återbäring av överskottet i förhållande till köpens storlek.

Det viktigaste för de tidiga socialistiska kooperatörerna var att söka hjälpa arbetarna att komma bort från ”bokens” tyranni. ”Boken” var det lilla häfte där konsumtionskrediten skrevs upp, ett häfte som kunde bli till en vardagens eviga boja. Att leva på kredit innebar att familjen försatts i en ömtålig och förödmjukande ställning. Om arbetslöshet eller sjukdom drabbade familjen, var den inte bara utan pengar, utan den befann sig redan i skuld.

Givetvis blev det också dyrare att handla på det sättet, både därför att man ofta köpte över sina tillgångar men också därför att kreditsystemet skulle betalas av alla, d v s de som kunde fick betala för dem som inte klarade av sina skulder. Kvaliteten på varorna blev genom systemet givetvis en andrahandsfråga. Man fick vara glad att man alls fick handla.

I propagandan mot kreditsystemet pekades det dessutom på en rad andra faktorer: Kreditsystemet medförde slarv och likgiltighet, förstörde glädjen över en extra inkomst, då den genast måste användas för att täppa till det aldrig fyllda hålet och bidrog till att hindra inte minst arbetare från att ansluta sig till arbetarrörelsen. Det sista argumentet utvecklade Axel Rylander med stort patos. Det är inte svårt att förstå att hans ord var en indirekt uppmaning till parti och fackföreningsrörelse att bistå och inse kooperationens oerhörda vikt:

Den tid är ju längesedan förbi, då en och annan bland oss trodde att det var själva masseländet som skulle direkt bliva den sociala frågans S:t Göran. Erfarenheten har nu tvärtom visat, att det alltid är de omtänksammaste, de ordentligaste, korrektaste och till följd därav i allmänhet de bäst situerade arbetarna som kunna göra något och vinna något för sin klass.

Rylander framställde kooperationen som undermedlet mot allt elände. Om arbetarna uppfostrades till att sköta sin ekonomi genom kooperationsrörelsen skulle också rösträtten kunna vinnas. De skulle då få pengar över att betala sin skatt och därmed kunna övervinna ett av de besvärligaste strecken, som hindrade dem från att utöva sin medborgerliga rättighet.

Kooperationstanken växte fram och realise rades i både Göteborg och Malmö samtidigt med Rylanders och andra arbetares strävan i Stockholm. Axel Danielsson var en av de tidiga socialdemokrater som ändrade sin inställning till kooperationen. Från att ha betraktat den som ”småborgerlig” och som ett hinder för arbetarrörelsens framväxt, såg de den nu som ett klasskampsmedel.

1899 bildades Kooperativa Förbundet med representanter från 41 föreningar med sammanlagt 9 000 medlemmar. Trots att den kooperativa rörelsen otvivelaktigt startats och genomdrivits av män som tillhörde den socialdemokratiska arbetarrörelsen var förhållandet till rörelsen ännu inte klarlagt. Partikongresserna uttalade sin välvilja. Vid kongressen år 1900 löd formuleringen: ”uttalar kongressen sin sympati för den kooperativa rörelsen såsom varande en uppfostrande övergångsform till socialdemokratins mål och ett betydelsefullt medel i klasskampen”.

Vid 1905 års kongress diskuterades om inte agitatorerna borde behandla kooperationen med mer entusiasm och söka genomdriva kooperativa föreningars bildande, på samma sätt som skedde med fackföreningarna. Partistyrelsens uttalande visar emellertid på den ännu tveksamma inställningen. Naturligtvis bör agitatorn framhålla vikten av den kooperativa rörelsen, men den agitationen skulle ”dock icke ingå såsom något bestämt moment för agitatorerna”.

Den något reserverade inställningen fanns inte bara inom partiet, den fanns hos kooperatörerna själva. I enlighet med den engelska Rochdale-filosofin borde kooperationen vara politiskt neutral. Men det liberala arvet fanns uppenbart starkt kvar, något som förmodligen själva affärsverksamheten bidrog till att underhålla. En strängt klasskampsinriktad kooperativ

rörelse riskerade ju att utestänga många kunder.

När KF vid 1908 års kongress begärde att få låna 50 000 kronor ur storstrejksfonden, märktes återigen den gamla socialistiska misstänksamheten mot den kooperativa rörelsen. ”KF har minsann annars inte visat någon större vilja till samarbete med andra partiorganisationer”, sade August Björkdahl och Charles Lindley menade att det inte fanns något socialistiskt i själva den kooperativa idén och underförstått att KF inte heller gjort något för att föra in rörelsen under socialismen. Själve August Palm dök upp i debatten och erinrade sig gångna tiders strider med ringrörelsen och berättade att han alltjämt tog avstånd från den kooperativa ”småborgerligheten”. KF fick inte sitt lån.

Men det alltmer hårdnade klimatet under tiotalet påverkade också kooperationen. Den stora margarinstriden, som rasade åren 1908-1911, blev kooperationsrörelsens elddop. Det var Sveriges förenade margarinfabrikanter som tillsammans med det 1908 bildade Sveriges minuthandlares organisation sökte få kooperationen på knä. Minuthandlarnas vrede hade väckts av att kooperationen sålde margarin billigare, något de kunde göra eftersom de fick rabatt som grosshandlarorganisation. Men i grund och botten gällde kampen kooperatörernas föreningsrätt, liksom många av de fackliga lönestriderna egentligen handlade om föreningsrätten. Minuthandlarna fick margarinfabrikanterna Zenith och Pellerin att vägra sälja till KF på grossistvillkor. KF svarade med bojkott och för att kunna förse kunderna med margarin köptes Vänersborgs margarinfabrik. Därefter följde ett priskrig så att margarinpriset på kort tid gick ner med 20 öre kilot.

När storstrejken bröt ut, höll det på att gå illa för kooperationens nystartade margarinfabrik, för arbetarna deltog i storstrejken, trots KF:s försök att få dem att arbeta. KF hade nämligen arrenderat ut fabriken till en privat ägare. Men striden fortfor också efter storstrejken och slutade först 1911. Då var margarinkartellens makt bruten och KF hade vunnit sin föreningsrättsstrid samtidigt som konsumenterna kunde glädja sig åt ett lägre margarinpris än innan.

Trots kampen bibehöll KF sin neutrala ställning och kooperationen blev inte det klasskampsmedel, som Branting en gång hoppats på. I stället för en tredje gren på arbetarrörelsens träd blev den en egen planta vid sidan om.

Sammanfattning

Utvecklingen från ett par tusen socialister till en rörelse omfattande över 100 000 människor på bara ett par decennier var överväldigande. Var det inte beviset för de socialistiska idéernas riktighet? Bekräftade inte utvecklingen själv den ödestro som fanns i marxismen, att proletariatet skulle utvecklas till samhällets ledande kraft? För socialdemokraterna blev medlemssiffrornas snabba ökning en eldande uppmuntran och agitatorer, journalister, föredragshållare och riksdagsmän fortfor outtröttligt att sprida det socialistiska budskapet. Land och rike kring for de: väckte, rosade, risade, lärde, bannade och manade fram det stora målet.

Det var en tid med hög politisk temperatur. Alltjämt var ordet socialist för många detsamma som buse. Alltjämt haglade domar över alltför frispråkiga socialister. Orden glödde som kanske aldrig förr — på bägge håll. Lyssna på ordduellen mellan godsägare Olof Hermelin, som gav ut en broschyr med titeln ”Krig mot socialisterna” och Kata Dalström. ”Krig mot tyranner och våldsmän”, skrev godsägarn, ”som sparka värnlösa kvinnor, som okväda och misshandla idoga och redliga arbetare, vilka icke äro i förbund med dem! Krig mot gudsförnekare, som smäda allt upphöjt, heligt och sedligt!” Kata svarade, skummande av vrede: ”Krig mot tyranner och våldsmän, som låta vräka havande kvinnor och barn ut i köld och natt utan tak över huvudet! Krig mot dem som frigjort sig från människokärlekens och broderskapets bud och i dess ställe stifta lagar som kränka allt vad människorätt och människovärde heter . . . Krig till dess hydran, den kapitalistiska hydran är krossad!”

De stora orden till trots var det snarare det arbete som bedrevs inom den fackliga rörelsen som övertygade arbetarna om organisationens välsignelse. Lönerna hade stigit med ca 7 % på blott ett par år i början av det nya århundradet. Arbetstiden, som före den fackliga organisationens tillkomst legat på i genomsnitt 12,6 timmar 1875, hade pressats ner till ett genomsnitt av 11,6 år 1905.

Ännu så länge hängde den fackliga och den politiska rörelsen samman. Att arbeta för partiet var detsamma som att arbeta för fackföreningsrörelsen och vice versa. Den politiska storstrejken 1902 hade självfallet inte kunnat genomföras utan den fackliga organisationens arbete liksom storstrejken 1909 naturligtvis stöddes av partiet som en självklar sak.

Trots det kalla kriget på arbetsmarknaden, med svartlistning, vräkning och avsked, trots urladdningen 1909, trots det styvnackade motståndet mot den allmänna rösträtten, utvecklades rörelsen i en lugn och fredlig fåra framåt.

När de unga männen i slutet av 1880-talet förklarat att rösträtten först skulle prövas som ett vapen i det sociala kriget, låg i en sådan förklaring ett förtäckt hot: Är det ett dåligt vapen, prövar vi ett annat.

Allt eftersom åren gick i rösträttsfrågans tecken, ändrades villkorligheten och det betraktades som självklart att vapnet skulle vara verksamt — om det alls skulle brukas vapen.

Den fredliga parlamentariska vägen till socialism gjorde givetvis också den fackliga rörelsen mindre militant, samtidigt som det just var den fackliga, defensiva linjen som förstärkte reformismen i partiet. En målsättning var därför att fackföreningsrörelsen skulle accepteras som arbetarnas viktigaste, legala redskap i förhandlingar om löner och arbetsförhållanden. När Herman Lindqvist godtog § 23, gjorde han det delvis därför att fackföreningsrörelsen därmed blev accepterad som arbetarnas språkrör — en organisation som arbetsgivarna inte kunde nonchalera.

1911 låg storstrejkens skugga ännu mörk över arbetarekommuner och fackföreningar. Leden hade tunnats ut, ja, det var inte långt ifrån att varannan man fallit ifrån. Det talades om missmod och misstämning. Samtidigt hade förutsättningarna för den politiska rörelsen radikalt förändrats. I riksdagens andra kammare satt nu en stor grupp nyinvalda representanter för ”det femte ståndet”. Det var en seger och en seger på lång sikt.

Så kraftiga förändringar på så kort tid innebar problem. Hur skulle arbetarrepresentanterna ställa sig i en rad frågor av t ex försvarspolitisk art? Vad skulle partiet göra om det blev största parti i riksdagen — bilda regering? Det var nästan en tabutanke för renhjärtade socialister, för hur skulle de kunna styra ett kapitalistiskt land?

Vad innebar samarbete på riksdagsplanet med andra partier? Risken fanns att det blev ”vi” och ”de”, att riksdagsgruppen i sin nyvunna mäktighet kom att skiljas från sina väljare, när de inte längre hade dem som ett kommenterande auditorium framför talartribunen, sedan den flyttats från landsvägar och Folkets hus till palatset vid Helgeandsholmen.

Data, händelser, dokument 1889-1911

Socialdemokratiska partiet

År	Medlemmar	Arbetarekommuner	Representanter i riksdagen	
			II kammaren	I kammaren
1889	3 194	14		
1890	6 922	16		
1891	7 534	17		
1892	5 630	15		
1893	6 571	14		
1894	7 625	19		
1895	10 250	22		
1896	15 646	28	1	
1897	27 136	44	1	
1898	39 476	66		
1899	44 489	72		
1900	44 100	75		
1901	48 241	79		
1902	49 190	87	4	
1903	54 552	95	4	
1904	64 835	112	4	
1905	67 325	137	13	
1906	101 929	170	13	
1907	133 388	239	15	
1908	112 693	296	34	
1909	60 813	296	34	
1910	55 248	334	35	
1911	57 721	427	64	2

Landsorganisationen

				Arbetsinställelser		
År	Förbund	Avdelningar	Medlemmar	Antal	Förlorade arbetsdagar (000-tal)	Berörda arbetare
1899	16	664	37 523			
1900	21	787	43 575			
1901	25	852	42 329			
1902	24	797	39 545			
1903	25	880	47 820	142	642	24 571
1904	30	1 172	81 736	215	386	12 248
1905	30	1 291	86 635	189	2 390	32 906
1906	30	1 726	144 395	290	479	18 655
1907	28	2 144	186 226	312	514	23 540
1908	28	2 172	162 391	302	1 842	40 357
1909	27	1 829	108 079	138	11 800	301 749
1910	27	1 576	85 176	76	39	3 671
1911	26	1 449	79 926	98	570	20 576

Partikongresser

1889 Konstituerande partikongressen i Stockholm.

1891 Norrköping. Uppgörelsen med anarkismen. Diskussion om våldet som medel i klasskampen alternativt parlamentarismen. Rösträttsfrågan blir partiets huvuduppgift.

1894 Norrköping. Rösträttsfrågan åter till diskussion. Nykterhetsfrågan. Den första partistyrelsen väljs.

1897 Stockholm. Organisationsfrågor. Danielssons partiprogram antas.

1900 Malmö. Diskussioner om kollektivanslutningen, om strejkmedlet och rösträtten, om den kooperativa rörelsen, om försvarsfrågan. Ett kommunalt valprogram antas.

1905 Försvarsfrågan — växande antimilitarism, unionsfrågan, kvinnlig rösträtt, första beslutet tas om suspendering av den anarkistiska delen av rörelsen.

1908 Anarkisterna (Bergegren och Schröder) utesluts. Avrustning skrivs in i partiprogrammet. Särskillnadsfrågan till diskussion.

1911 Jordfrågan till diskussion, ny programpunkt. Riksdagsgruppen och försvarsfrågan diskuteras. Enkammarsystem och republik. Tullfrågan. Partiets förhållande till ungdomsförbundet.

Andra händelser

1890 Demonstration 1 maj: 8-timmarsdagen främsta kravet jämte allmän rösträtt för första gången.

1898 Landsorganisationen bildas. 1899 Kooperativa Förbundet bildas.

1900 Partistyrelsen består nu av 23 medlemmar. Verkställande utskottet har sex medlemmar.

1902 Storstrejk för den allmänna rösträtten 15, 16 och 17 april. Demonstrationer den 20 och 21 april.

1906 Det ryska socialdemokratiska partiet håller partikongress i Stockholm ”vilket sedermera, då upptäckten gjordes, men för sent, föranledde ett förfärligt gny uti den reaktionära tidningspressen. Vårt parti bekostade lokalhyran i Folkets hus för kongressen” (partistyrelsens berättelse 1906).

1909 Storstrejk.

1910 SAC bildas.

Resolutionsförslag till partiets konstituerande kongress

Den fackliga organisationen.

Av *Blek- och färgeriarbetareföreningen* i Göteborg: Huru skola nationella fackförbund på lämpligaste sätt bildas och organiseras?

Av *Ystads Arbetareklubb*: På vilket sätt skall sammanslutningen i förbund praktiskt kunna realiseras inom de olika facken?

Av *Upsala Träarbetareförening*: Vilka åtgärder böra vidtagas till framkallande av mera håg för och väckelse i fackföreningarne? Bör där endast behandlas ekonomiska frågor, eller bör där icke även uppväckas politiska diskussioner och politisk åskådning?

Av *Målareförbundet i Göteborg*: Borde man icke försöka att åstadkomma en internationell förbindelse mellan Sveriges, Norges och Danmarks fackföreningar oavsett vad yrke som helst?

Av *Norrköpings Murarefackförening*: Kan det anses lämpligt, och om så är, böra icke landets

organiserade arbetare förena sig om en gemensam strejkkassa?

Av *Skomakeriarbetarnes fackförening i Stockholm*: Kan det verka skadligt för partiets press, att de olika facken under nuvarande förhållanden utgiva facktidningar?

Principuttalanden.

Av *Socialdemokratiska förbundet i Stockholm*: Rösträttsfrågan. Partiets ställning till andra partier. Nykterhetsfrågan. Skyddslagstiftningsfrågan.

Om och under vilka förutsättningar partiet anser våld vara nödvändigt för genomförandet av dess principer.

Av *Åmåls Arbetareklubb*: Hur skola de socialdemokratiska föreningarne samarbeta på bästa sätt med Rösträttsföreningarne, så att allmän rösträtt fortast möjligt blir en verklighet?

Av *Stockholms allmänna grovarbetareförening*: 1 betraktande av den stora betydelse vår rusdryckslagstiftning har som beskattningsfråga och dess psykologiska värde som mäktig bundsförvant med ”Högvördiga Presterskapet” i dess förfäingsarbete, frågas: om det ej vore klokt att som önskningsmål på radikala arbetarepartiets program upptoges: förbjudandet av alla rusdrycker för andra än kemiska och tekniska behov, med exempelvis 20 års avvecklingstid?

Av *Svenska Måleriarbetareförbundets huvudavdelning*: Huru lämpligast kunna genomföra minimilön och maximalarbetsdag, såväl genom fackföreningarne inom de särskilda facken, som med avseende på statens garanterande därav?

Av Y*stads Arbetareklubb*: Huru skall den normala arbetsdagen på högst 10 timmar genomföras?

Av *Norrköpings Möbelarbetareförening*: Kunna arbetarne vidtaga några åtgärder för att få införd normalarbetsdag eller böra de avvakta att reformen genomföres på lagstiftningens väg?

Av *Murarefackföreningen i Stockholm*: Till kongressen hemställes, att den ville uttala sin mening om ”ackordsystemet”.

Av *Ystads Murarefackförening*: Vem skall försörja arbetaren, som genom olycksfall skadas i sitt arbete?

Av *Målareförbundet i Göteborg*: På vad sätt skall den i alla yrken florerande s k smutskonkurrensen kunna kraftigast motarbetas, om detta endast låter sig göras på lagstiftningens väg?

Av *Upsala Kakelugnsmakarefackförening*: Önskvärdheten av sunda och under kontroll stående arbetslokaler.

Av *Upsala Typografiska förening*: 1. Kan det för närvarande anses gagna den moderna arbetarerörelsen, att dess banérförare såväl muntligen som skriftligen (i pressen) av alla krafter söka att bekämpa vår religion och över huvud taget tron på allt översinnligt, som sedan urminnes tider ansetts vara av oskattbart värde för den fattige och betungande mänskligheten?

2. Om det är sanning, att alla arbetare hava gemensamma sociala intressen och det i kampen för en bättre tillvaro är nödvändigt, att alla äro med i ledet, men finnes en stor mängd, som antingen äro i besittning av större religiositet eller ock i alla fall hysa stark antipati mot den materialistiska världsåskådningen, vore det ej ur rent praktisk synpunkt nödvändigt att söka minska klyftan mellan dessa och de politiskt vakne arbetarne?

Medlen för organisationens främjande.

Av *Åmåls Arbetareklubb*: Vilket är det bästa sättet att få alla proletärer bäst sammanslutna till klassmedvetna arbetare och att få dem beståndande så att ej någon undandrager sig utan står som en man då det gäller något, evad det vara må?

Av *Hedareds socialdemokratiska förening*: På vad sätt skola arbetarne på landet bäst

organiseras? Och hur kan denna organisation med ringaste kostnad ordnas?

Av *Blek- och färgeriföreningen i Göteborg*: Skulle det icke vara till den klassmedvetna arbetarerörelsens gagn, att allt gjordes av partiets agitatorer att, på alla platser där sådant läte sig göra, bilda fackföreningar, som sedan utgjorde avdelningar i nationella fackförbund i varje yrke, vilka avdelningar arbetade efter gemensam plan och sorterade under en för facket gemensam överstyrelse?

Av *Murarefackföreningen i Stockholm*: Då fackföreningsorganisationen utan överdrift kan och bör betraktas som den nödvändiga formen för och bäraren av arbetarerörelsen, kunna och böra partiets agitatorer ägna mer uppmärksamhet åt fackföreningsrörelsens utveckling än vad de hittills förmått göra?

Sättet för agitationens bedrivande.

Av *Vesterås Arbetareklubb*: Huru bör partiets agitation bedrivas, sedan församlingsfriheten numera är beroende av myndigheternas godtycke?

Av *Socialdemokratiska föreningen i Helsingborg*: Upprättandet av socialistiska barnskolor.

Av *Skandinaviska Tobaksarbetareförbundet i Stockholm*: Vad bör göras för att kvinnan måtte mera allmänt och med större intresse än nu deltaga i organisationsarbetet?

Av *Ystads Arbetareklubb*: På vad sätt skall man lämpligast utbreda de socialistiska idéerna på landsbygden, i synnerhet på de stora herregårdarna i Skåne?

Övriga frågor.

Av *Möbelsnickeriarbetarnes fackförening*: Böra Sveriges organiserade arbetarekorporationer landet runt demonstrera så vitt möjligt är, på samma dag och för samma sak, för att därigenom bättre väcka de maktägande klasserna till ett snarare genomförande av arbetarklassens naturliga och medborgerliga rättigheter?

Av *Vesterås Arbetareklubb*: Böra socialdemokraterna deltaga i det allmänna svenska arbetaremötet, som i år skall hållas i Stockholm?

Av *Socialdemokratiska klubben i Upsala*: Vilka åtgärder kan kongressen vidtaga för att lära svenska soldaten uppfatta sin ställning som rätt medborgare i samhället och som verklig försvarare av sitt fosterland? — Bör han som slaven blint lyda, om det skulle hända att han blir kommenderad att mörda sina bröder och medmänniskor, eller bör han endast försvara vårt fosterland mot yttre inträngande våld?

Av *Vesterås Arbetareklubb*: Bör ej kongressen antaga ett chiffferspråk att användas av socialdemokratiska föreningar vid telegramkorrespondens?

Av *Socialdemokratiska klubben i Upsala*: Då det redan inom Stockholms poliskår användes polisstenografer, som referera politiska arbetaremöten, och då det är att förutse att i och med socialismens utbredning, landsortsstädernas polismyndigheter komma att följa exemplet, och då, alldenstund polisgodtycket knappt tyckes hava några gränser, det kan vara att befara, att dessa stenografer, till olägenhet för möteshållare, kunna komma på den idén att referera falskt för att åstadkomma för dem förhatliga personers ställande till ansvar för vad de icke sagt: kan det då anses behövligt att på platser, där socialdemokratiska föreningar finnas, dessa var i sin ort föranstalta att lämplig eller lämpliga personer fullständigt undervisas i stenografi på partiets bekostnad?

Av *Röda bandet i Stockholm*: Böra sjukkassorna sysselsätta sig med politik?

Av *Målareförbundet i Göteborg*: Böra konsumtionsföreningar bildas bestående av klassmedvetna arbetarekorporationer?

Toaletter för arbetare

En ingenjör vid namn O.E. Gustafsson höll 1898 ett föredrag på Tekniska föreningen om verkstadsklosetter.

Föredraganden ansåg, att det finnes mången fabriksidkare som har iakttagit, att huru många klosetterna än äro, så äro de dock nästan alltid fullsatta och att det i många fall såge ut som de behövde ökas till antalet. I synnerhet är detta fallet vid verkstäder där arbetet ej kan lämnas på ackord. Så fort en arbetare tycker att han är trött så går han dit för att vila sig, vill han läsa en tidning eller ett brev så går han också dit, vill han röka en pipa så är lämpligaste platsen också där. Om föredraganden kände arbetarna rätt så undveko de att använda klosetten hemma hos sig, ty vem skulle i så fall betala för den tid som de förspilla på detta sätt.

I syfte att minska arbetsgivarens förluster måste toaletterna konstrueras med stor noggrannhet, framhöll talaren:

Vid beskrivandet av de olika system föredraganden sett användas indelade han dem för överskådlighetens skull i två klasser.

I klassen, klosetterna äro gjorda obekväma så att arbetaren endast av nödtvång använder dem. Denna klass kan indelas i fyra underavdelningar.

1. Sitsen göres lutande (omkring 30°) och så högt från golvet att man ej kan få fotspjärn, samt sitsen försedd med två handtag att hålla i för att man ej skall hasa ner. Denna klosett har sina goda sidor. Utom att den användes så litet till följd av sin obekvämlighet, omöjliggör den stående på sitsen och är sålunda ej utsatt för att smetas ner. Sättet är sålunda snyggt, enkelt och praktiskt på samma gång som det av den tänkande arbetaren måste anses hava en viss grad av humanitet i synnerhet om man går bekvämligheten så pass mycket till mötes att man strax nedanför placerar ett smalt trappsteg inom räckhåll för fötterna. Detta trappsteg skall vara så smalt att något egentligt spjärn icke kan åstadkommas mot hasningen utan att lårmusklerna spännas. Tar man så bort handtagen har man klosetten sådan den användes vid Svea livgardes kasern.

2. Strax ovan sitsen placeras en holk så pass lågt att man måste sitta i en mycket obekväm och hoptryckt ställning. Sättet är för det första mycket ohumant och för det andra äro en del människor konstruerade så att de i den ställningen ej kunna använda klosetten.

3. Sitsen består av en kant så smal att man icke kan sitta lång stund utan att benen domna. Detta sätt användes vid Bement o Miles Philadelfia och många andra ställen. Alla dessa sätt kunna likväl ej hindra samling av arbetare som var i sin tur berättar historier, i synnerhet om utrymmet är stort och väl belyst. Man bör därföre i allmänhet hålla utrymmet till ett minimum eller också belysningen tämligen ringa. Det förstnämnda sättet torde dock vara att föredraga.

4. Klosetterna rengöres icke, de kunna nämligen ifrån början varit bra, men genom vanvård blivit nästan oanvändbara. Det säger sig självt att denna anordning är rent av brutal.

II klassen. Klosetterna äro förlagda inom verkstäderna.

1. De äro alla belägna på ett ställe och förläggas då vanligen utmed en vägg (de måste vara luktfria). Framför raden av klosetter är en vägg ungefär av brösthöjd så att man sittande har huvudet synligt för verkstadsbasar och kamrater. Dessa klosetter kunna göras bekväma. (Dogde & Davis Cincinati).

2. Klosetterna placerade en och en i olika delar av verkstaden. En klosett för ett visst antal arbetare (30 å 40) samt klosetterna bekvämt och propert inrättade. Sättet användes till stor belåtenhet från både arbetares och arbetsgivares sida. (Vid van Duzen Gas an Gasline Engine Co. Cin.).

Väverskorna strejkar

Våren 1890 strejkade arbeterskorna vid två väverier i Norrköping: vid Norrköpings Bomullsväveri AB med 993 anställda och Bergs AB med 385 anställda. Ett invecklat ackordssystem praktiserades och nu försämrade företagsledningarna villkoren ytterligare. Chefen för bomullsväveriet sände ut ett ultimatum: de som återgick till arbetet skulle få sina krav tillgodosedda, övriga kunde hämta sina betyg. Men väverskorna misstrodde löftena och fortsatte strejken. Följande anslag uppsattes då på fabriksporten:

Arbeterskor! Bered mig icke den bittra sorgen att så lättsinnigt och utan verklig anledning öppna en strid mot den affär som dock under så många år givit Eder arbete och bröd och vars tunga följder ingen kan förutse!

Återvänd till edert arbete; däri ligger välsignelse och frid!

Jag talar som vän till Eder!

Lyssnen till mitt råd! Det är sprunget ur ett hjärta som blöder, men som dock ännu icke upphört att klappa varmt för den svenska industrien och det svenska arbetets män och kvinnor! Ni har givit detta hjärta dess blödande sår, men medvetandet bär det dock, att under gångna 13 år ha ägnat edert väl och affärens framgång i lika hög grad mina bästa krafter, mina bästa tankar. Och i detta medvetande är det som jag talar till Er!

Arbetsinställelsen av Eder försätter mig dessutom i den smärtsamma belägenheten att nödgas inställa verksamheten inom affärens övriga grenar. Lyssnen till mitt varnande råd innan allt blir för sent!

Norrköping den 8 april 1890.

Daniel Engelke Bolagets disponent

Väverskorna svarade med följande brev:

Till disponenten vid Norrköpings Bomullsväfveri-Aktiebolag.

Å bomullsväveriarbeterskornas allmänna möte igår den 8 april beslöts enhälligt att till hr disponent Engelke framkomma med följande fordringar, vilka vi alla strejkande väverskor anse vara fullt rättvisa samt alldeles nödvändiga, för så vitt vi skola kunna föra en någorlunda människovärdig tillvaro:

För det första fordra vi de gamla lönevillkoren åter införda, så att de som förtjäna 57 kronor i kvartalet få en tilläggspremie av 20 proc.

För det andra fordra vi: De bland oss som ej kunna förtjäna över 15 kronor på 14 dagar skola ha någon löneförhöjning.

Herr disponent! Det skall kännas tungt för oss alla väverskor och i synnerhet för de bland oss, som efter mångårigt träget arbete, vilket endast givit oss brödet för dagen och nu nöd, om vi nu, när livsförnödenheterna äro så dyra, få ett avslag på vår vördsamma anhållan om litet mera betalt för vårt arbete. Vi bedja Eder, herr disponent, om ett skriftligt svar, lämnat åt den kommitté som å allas vägnar nu besöker Eder.

Strejken gav resultat. Ackordsbestämmelserna ändrades och lönen höjdes. Tidningen Proletären, som utkom i Norrköping med A.H. Janhekt som redaktör, skrev den 27 april:

Seger!

Efter det hrr kapitalister envisats, vid bomullsväveriet nära 4 och vid Bergs bolag nära 3 veckor, måste de, tack vare de strejkande kvinnornas beudransvärda uthållighet, giva med sig. Det är i främsta rummet kvinnorna och därnäst de offervilliga arbetaremassorna i Norrköping som har äran av att strejken lyckades.

Kvinnorna samlades å Arbetareklubben i lördags morgon och tågade i procession till fabrikerna. Polisen, som var bittida uppe, flatnade, herrarne bleknade, kvinnorna skrattade och socialisterna, de enda som förstå att leda en strejk, jublade. Det var ej endast kvinnornas, det var hela arbetsklassens seger.

Ett par dagar senare kunde Norrköpings arbetare fira segern vid den första 1 maj-demonstrationen. Polismästaren hade förbjudit demonstrationer i stadens centrum men förbudet trotsades. Många kvinnor deltog i demonstrationen.

Ordningsregler för fattiggård

Dessa regler, som antogs 1900, skulle tryckas ”med tydlig stil” och hängas upp i fattighjonens rum. Där hängde de i en del fall kvar till in på 1930-talet.

§ 1. Att ovillkorligen lyda fattiggårdens bestyrelse, föreståndare och föreståndersk, de sistnämnda såsom husbonde och matmoder, då hjonen enligt lag kommer att stå under tjänstehjonsstadgan.

§ 2. Att visa hövlighet mot alla, iakttaga renlighet, nykterhet, ett stilla och ordentligt levnadssätt. Allt svärjande vare strängeligen förbjudet. Varsamhet med elden iakttages.

§ 3. Att vidare utöva gudsfruktan, ovillkorligen infinna sig vid bönestunderna, iakttaga sträng sedlighet samt visa kärlek och vänskap med kamrater, isynnerhet mot de gamla och orkeslösa.

§ 4. Att med flit och efter bästa förmåga utföra det arbete, som av föreståndare och föreståndersk ålägges var och en, samt att med varsamhet och omtanke använda de redskap och materialier som härtill behövas.

§ 5. Att på inga villkor hemtaga och förtära brännvin eller andra rusdrycker inom inrättningen. Skulle dock mot förmodan sådana drycker anträffas, ådrager sig innehavaren därav icke allenast särskilt straff, utan även kärlets och varans förlust genom densammas förstöring och uttömmande.

§ 6. Att icke på hur kort tid det vara må lämna anstalten utan föreståndarens tillåtelse.

§ 7. Att icke omtala eller tillvita någon om han undergått bestraffning eller förut varit straffad för brott.

§ 8. Att icke utan föreståndarens tillåtelse från köket medtaga mat eller dryck.

§ 9. Var och en som intages på fattiggården skall först badas och fullständigt rengöras. Vilket upprepas så ofta nödigt prövas, och äro hjonen, som varje söndag erhålla rent linne, ovillkorligen skyldiga, att sedan själva hålla sig snygga och fria från all slags ohyra, samt ordentligt återlämna de smutsiga plaggen till föreståndersken.

§ 10. Den som talar illa om fattiggården, föreståndaren och hans biträden, den som klandrar de kläder, matvaror och ordningsregler som å inrättningen äro antagne, eller den som utsprider rykten av vad namn och beskaffenhet det vara må, skall härför undergå lämplig bestraffning.

§ 11. De straff som vid inrättningen tillämpas äro följande:

1. Minskad matportion under en till åtta dagar.
2. Indragning av sovlet under en tid av fem dagar.
3. Förbud att utgå från inrättningen under viss tid.
4. Kroppslig aga för minderåriga.
5. Förpassning till kronoarbetskåren.

§ 12. För grövre förseelser och brott tillämpas strafflagen.

Flickorna har inget begrepp om saken...

Protokoll fört vid Södra Kvinnoklubbens extra möte den 18 mars 1897

Klubben hade till detta möte inbjudit på Hushållskolans lokal de strejkande telefonisterna, vilka utom all förväntan till en del mottagit inbjudningen. Sedan ordförande fru Broman hälsat de närvarande välkomna och förklarat varför vi hade samlats överlämnades ordet till fr R, vilken i sitt tal påminde om vilken stor nytta man har, av att vara eniga och sammanslutna, uppmanade därför dessa att de skulle tänka på att vi är arbetare alla, vilket vi hörde till överklass, medelklass eller underklass. Fr R:s tal mottogs av telefonisterna med stort bifall.

Som talet upptogs till diskussion öppnade fru Johansson detta med ett tack på telefonisternas vägnar till Fr R för hennes utmärkta tal, även tackade fru J kvinnoklubben för inbjudan, men att dessa kunde bilda en förening nu, det påstod fru J vara omöjligt dels därutav att dessa flickor inte hade något begrepp om den saken dels därav att de stod liksom under en sorts förmyndarskap av det niomannaråd som dessa hade valt för att klargöra sin sak.

Sedan några hade yttrat sig, fick man veta att dessa flickor som måste vara snygga och fina är dåligt avlönade, den löper sig ifrån 20-26 öre per timme, allt beroende på merit och hur många år som den har varit anställd. Även hade det funnits en sparkassa, den var nu borttagen. Spioner fanns till, och det klagades allmänt missnöje över.

Sedan man enats om att det vore bäst att ha en förening inom denna kår bestämdes åt kvinnoklubben att när strejken var slut att utlysa ett nytt möte och då om möjligt försöka få en förening till stånd bland telefonisterna.

Ett år som byggnadsarbetare

Här skall jag försöka att skildra ett år som byggnadsarbetare. Någon gång i början av 1900-talet var jag i Karlstad och arbetade på ett bostadshus, började på våren och arbetet gick bra. Bra husrum och bra mat hade jag hos en familj. Första oktober var huset färdigt och byggmästaren hade då icke mer att göra för oss. Det gick en månad med arbete en dag här och några dagar på ett annat ställe, sen var det stopp. Jag hyrde nu ett billigare rum och åt på kaféer. Penningarna som sparats under sommaren gick åt och arbete fanns icke att få. Byggmästaren som jag varit hos förut skulle bygga ett sågverk på en ö i Vänern som heter Hammarön, men detta arbete kunde inte börja förrän på våren, då sjöfarten kom igång.

Det var en lång och svår vinter, inget arbete och slut på slantarna. Det ena föremålet efter det andra gick till belåning. Det sista jag hade att låna på var ett bra ritbestick, som jag fick 3 kronor för. Hyran fick jag bli skyldig för, då värden fick höra, att jag skulle få arbete. Dagen före arbetets början kom bud, att jag skulle vara beredd att följa med båten. Jag hade då 5 öre som jag köpte en mjuk brödkaka för, den åt jag på kvällen. Sen blev det ingenting, förrän jag kom till arbetsplatsen, där fanns marketenteri eller ”futt”, som jag fick äta på och fick betala, då avlöningen kom. Jag bodde då i en barack, som byggmästaren låtit uppföra, då inga andra bostäder fanns. Sängarna bestod av hopslagna bräder och madrasserna utgjordes av halm. Detta var nog den svåraste vinter jag varit med om, men det var ju i den gamla goda tiden

A E Pettersson, f 1882 i Byggnadsarbetareminnen

Kata och drottningen

Den 26 mars 1896 hölls ett offentligt möte med södra kvinnoklubben i Stockholm med sömmerskor från Hermanssons ekiperingsaffär samt andra arbetande kvinnor inbjudna. Kata Dal-

ström höll föredrag och uppmuntrade kvinnorna att organisera sig, ”ty detta vore den enda väg som kunde leda till förbättrande av deras löneförhållande”. I den efterföljande diskussionen yttrade sig enligt protokollet bland andra en ”Herr Jansson” som var sömmerskornas arbetsgivare:

Han hade betalt sina sömmerskor väl, bättre än många andra och ville även giva dem mer om han kunde. Herr Jansson tillfrågade några av sina närvarande sömmerskor, om ej dessa kunde instämma i hans yttrande, varpå dessa svarade ja. Föreslog (troligen på ironi) om ej sömmerskorna skulle vända sig till Drottningen som ju vore en ädel och god kvinna, om ej hon ville behjärta deras ställning. Fru Dalström replikerade detta sist nämnda yttrande, påvisade att det ej vore välgörenhet och nådebröd som här vore fråga om utan endast betalt för sitt arbete, så att de kunde leva en människovärdig tillvaro. Betalt så att de kunde leva och njuta av allt det goda och sköna som funnes, men som är arbetsklassen förnekat, tillföljde av de små lönerna som både man och kvinna uppbär för sitt arbete.

Striden i Mackmyra

Den lilla orten Mackmyra i Gästrikland är förknippad med en av de viktigaste striderna för föreningsrätt som arbetarrörelsen utkämpat. Ledningen för sulfitfabriken sökte hindra arbetarna att organisera sig fackligt. När dessa trotsade förbudet, stängde ägarna fabriken och vräkte arbetarna, som bodde i företagets bostäder. Företagsägarnas brutala uppträdande uppväckte stark indignation i hela landet. Efter sex månaders strid vann arbetarna i Mackmyra till sist föreningsrätten.

Vi återger här bolagets skrivelse till ”arbetarekåren”:

Då det är en allmän erfarenhet, att de arbetare, som ställa sig under socialistiskt förmyndareskap, just därigenom råka under förtryck och ett olidligt beroende och att socialisternas diktan och traktan går ut på att stifta split och tvedräkt emellan arbetare och arbetsgivare till bådaderas skada, så har Styrelsen för Mackmyra Sulfitaktiebolag sedan lång tid tillbaka varit fullständigt enig om att icke under några omständigheter använda sig av arbetare, som ansluta sig till socialistisk fackorganisation.

Bolagets styrelse meddelar Eder följande, som länder Eder till ovillkorlig efterrättelse:

Senast lördag kväll kl 8 e m den 10 mars skola de anteckna sina namn på en lista å Sulfitkontoret, vilka vilja fortsätta sitt arbete under förbindelse att under den tid de äro i Mackmyra Sulfitbolags arbete icke ansluta sig till socialistisk fackorganisation och för dem, som redan antecknat sig på den socialistiska föreningslistan att stryka sina namn på anmälningslistan till den påtänkta socialistiska föreningen.

Nu nämnda anmälningar kunna ske gruppvis eller enstaka, efter fritt val, blott senast intill kl 8 på lördag kväll. Detta gäller alla arbetare, ingen enda arbetare undantagen.

De som icke anmält sig till utsatt tid, anses därmed hava valt att säga upp sin plats till avflyttning på ordinarie uppsägningstiden 8 dagar och skola i så fall bostäderna där de ägas av Sulfitbolaget, vara utrymda inom 14 dagar från nu, efter vilken tid påskyndad vräkningsdom mot tredskande sökes.

De som däremot anmält sig tillförsäkras, så länge fabriken är i drift, sin oavkortade avlöning på hittillsvarande grunder för torr massa.

Nu nämnda bestämmelser äro ovillkorliga, även med risk för fabriken att behöva slås igen för folkbrist, om förblindelse och brist på kritik hos arbetarna skulle vara så allmänt spridd, att ett större mångtal underlåter att genom anmälan av sina namn återgå till lugn och sans till arbete under större tilltro till arbetsgivare än till socialistledare.

Det må skarpt betonas att Styrelsen beslutat *hellre riskera långa tiders* stilleståndän att komma i beroende av socialistlägret, som aldrig hitintills visat sig annat än som de verkliga despoterna över de sina, tillställande split och ofrid. Detta kan tjäna Eder som ledning, om huru ni nu klokast handla. Bolagets leveranskontrakt äro också ställda så, att de icke lägga hinder i vägen för avbrott i tillverkningen av sådant slag, som sammanhänger med arbetaroro. Därjämte meddelas, att vad resultat det än blir här vid Mackmyra, så skola följande arbetare nu genast uppsägas till avflyttning om 8 dagar eller förr, om de själva så önska. Dessa äro: J E Thunberg, Johan Larsson, Paul Larsson, Karl Grönskog, Jakob Andersson, Er. Engvall, Oskar Lättman, J Nilsson, Klas Johansson, Karl Jansson, J G Hasselgren, A E Eriksson (kapare), E Eriksson.

De av dessa som innehava Bolagets rum, skola hava lämnat sin bostad senast 14 dagar härefter, varpå eljest vräkningsdom sökes.

Om någon av de arbetare, som återgår till arbetet enligt de villkor, som nu angivits, senare skulle påkommas med att vara medlem av socialistisk fackorganisation, är han i och med detsamma skild från sitt arbete omedelbart, d v s utan föregående uppsägning.

Och för framtiden: Ingenjör och underbefäl hava styrelsens ovillkorliga order att icke begagna sådant folk, som visa ett fegt, bakslugt begär att stå under socialistiskt övervälde. Då Ni hittills icke velat taga reson eller förstå skäl, så är nu icke heller värt att meddela Eder annat än orderns innehåll. Det må endast bifogas, att om Arbetarbladet fortsättningsvis innehåller vilseledande och lögnaktiga artiklar om Mackmyrafabrikens befäl eller styrelse, så kommer en ytterligare och betydligare rensning att göras bland arbetarne.

Arbetarne hava nu att själva bestämma sig. Med det goda förhållande som rått mellan flertalet arbetare och deras överordnade hittilldags, hyser Styrelsen den förhoppningen, att de flesta skola låta sig ledas av sitt eget förnuft och ej av andra. Styrelsens ståndpunkt är i varje fall orubblig.

Mackmyra den 9 mars 1906.

För Mackmyra Sulfit-Aktiebolag:
E. Steffansson

Agitation

Oktober. Hr F E Elmgren agiterade även under oktober Värmland och Dalsland. Söndagen den 1 hölls ett möte på landsvägen vid Edsvalla, på vilken plats snart ett Folkets Hus skall komma till stånd. Samma dags e m hölls möte i Seffle och den 3 i Åmål. Den 4 möte vid Liljedals glasbruk och den 5 i Slottsbron, då Folkets-husförening, fackförening och arbetarekommun bildades. I Bergvik hölls den 6 ett möte på landsvägen i mörkret och den 8 i Arvika. Vid Eda glasbruk var möte utlyst till den 9, men då lokalen ligger nära norska gränsen, var vägen dit på grund av krigsförberedelserna avspärrad för såväl gående som åkande, vadan E ej fick komma fram. Samma blev förhållandet i Charlottenberg, där knektarna tagit goodtemplarhuset till logement, vadan mötet där måste inställas. Därpå höllos möten den 11 i Amotsfors, den 12 i Kroppstafors och den 13 i Jössefors, alla talrikt besökta, varefter E den 14 talade på arbetarekommunens i Arvika femårsfest. Söndagen den 15 på f m nytt möte i Amotsfors, varvid en kommittéför bildandet av en arbetarekommun tillsattes, samt på e m möte med järnb. i Arvika. Den 17 d:o nytt möte i Arvika och den 18 d:o vid Eda glasbruk, varest denna gång mötet tilläts. Den 19 i Charlottenberg och den 20 i Magnor, Norge, varest de där anställda svenska arbetarne tillhöra såväl norska arbetarepartiet som sin fackförening. Den 21 och 22 ägnades åt Karlstad, varest första dagen den nya Folkets hus-lokalen invigdes. Måndagen den 23 gott besökt möte i goodtemplarhuset i Kil; men arbetarne där äro ganska slöa och lik-

giltiga. Dagarne 24-27 ägnades åt Karlstad, varunder höllos möten med de lockoutade, kvinnorna, sågverksarbetarne och grovarbetarne. Den 28 möte i Klarafors och den 29 i Forshaga. Den 30 nytt möte i Klarafors, varvid en arbetarekommun med 75 medlemmar bildades. Därmed var agitationen i Värmland denna gång avslutad.

Hr J Persson avreste den 12 oktober från Härnösand till industrisamhällena i höga norden. Den 18 oktober hölls möte i Koskullskulle och den 19 och 20 oktober i Malmberget. Den 21 besöktes Gellivare, 22 Nautanen, 23 Malmberget ånyo och 24 och 25 Kiruna. Den 26 nytt möte i Gellivare, varvid förberedande åtgärder vidtogos för bildandet av en arbetarekommun. Den 27 nytt möte i Koskullskulle. Nästan samtliga nu omnämda möten voro talrikt besökta.

Den 27 ankom P till Boden och höll samma dag ett möte med stark tillslutning. Den 29 hölls möte i Luleå, men de till de följande dagarne beramade mötena måste inställas, emedan P som en följd av de med organisationen i Norrland förenade strapatserna måste för några dagar intaga sängen.

November. Hr J Persson fortsatte under november sin agitation med möten i Boden och Luleå samt trakten däromkring. Därefter skulle färden gå till Haparanda, Seskarö, Båtskärsnäs m fl platser, men denna plan omöjliggjordes på grund av kommunikationsförhållandena. Däremot besöktes Piteå, där en ny och livlig arbetarekommun är i verksamhet. Skellefteå är mycket isolerad och det tyckes vara mycket svårt att bringa förståelse i därvarande arbetarebefolkning. I Umeå lyckades P bilda en arbetarekommun, som genast anslöt sig till partiet. Denna kommun tyckes ha alla förutsättningar att gå raskt framåt. I Örnsköldsvik tyckes det vara omöjligt att få till stånd arbetarekommun, trots att många ansträngningar gjorts.

Ur Partistyrelsens berättelse 1905

En drabbning i Fritsla

En av den tidiga arbetarrörelsens allra främsta agitatorer var F E Elmgren. Han var liksom lärofadern Palm skräddare. I en rapport till partistyrelsen berättar han om ett möte i Fritsla i Sjuhäradsbygden i november 1905.

Då någon av våra partivänner skildrat det brutala bemötande, som de fått röna i Fritsla, så har jag ofta tänkt:

— Nog led vår herre Kristus, men de glömma inte heller att tala om det.

Jag trodde att de överdrevo.

Söndagen den 5 november var bestämd för ett besök i Fritsla. Våra präktiga partivänner i Borås och jag reste ner på söndag förmiddag och redan på morgonen hade några rest ner, vilka affischerade mötet vid kyrkan på landsvägen.

Vi kommo kl 12 till platsen. Ganska många voro vid stationen och vi uppfattade genast att något möte icke kunde hållas.

Men när folket började strömma ur kyrkan, så började våra partivänner att utdela gratisbroschyrer. Till en början mottogos de, men så kom en välfödd kvinna, andfådd och mäkta grym, ner ifrån stationen och ropar allt vad hon orkar:

— Kasta de där skrifterna, annars får Ni sluta i morgon.

Och om icke ropet hörsammades, så ryckte hon den litteratur de fått ur händerna på dem och kastade den på vägen.

En beskedlig ”fabro”, som de våra kallade honom, hade fått litet av varje i sina händer. Den ovan nämnda kvinnan kom och skrek och gubben vågade icke behålla vad han fått. Men den,

som varit frikostig, ville icke taga det åter, och gubben lade hela ”luntan” på vägen — och gick.

Uppe på landsvägen vågade ingen av arbetarne att gå, men de stodo nere vid stationen. Så gingo några av våra dit ner, men då kom disponent Winkvist själv och skrek:

— Fabrikspojkar, gå hem med eder!

Och de försvunno fortast möjligt.

Medan jag gjorde en rond kring stationen och kyrkan, gick våra vänner åt fabriken och arbetarebostäderna. Polis och länsman hade förut varit synliga i full uniform. Men när de fingo se, att de våra gingo ner åt bostäderna, så blev det liv bland Winkvists bulvaner. De började springa allt vad de orkade, själv åkte han från sin goda middag. Nu var det väl något mer än 100 personer som stodo vid kasärnerna. En av de våra började att tala till dem. Men då kom-mo visselpiporna fram, och Winkvist började konserten. Men det var icke alla, som hade visselpipor, utan de hade gamla nycklar o.d., vilka de hade svårt att få ljud uti, men det upphjälptes av stationsskrivaren vid Fritsla, som hade ”stinspipan”.

Även länsmannen lär varit musikalisk vid detta tillfälle. Nu vända de åter, men framkomna på vägen möttes de av länsmannen, som påstod att det var enskild väg som de beträdde, vadan han med utsträckta armar skulle mota dem att komma fram. På samma gång upplyste han att ”det vore icke säkert om de fick resa till staden på aftonen”.

Men de våra brydde sig vare sig om länsmannen eller hans förbud, utan marscherade raskt framåt.

Härefter trodde man att det var slut. De förnämsta basarna började att gå hem och disponentens häst sattes i stallet. Men som vi hade god tid ännu, fick även jag lust att få se huru där såg ut. Så marscherade vi i smörja till smalbenen åter till fabriker och bostäder. Nu blev återigen liv i bulvanskocken. Hästen spändes för på nytt; Winkvist och en annan disponent, Andrén, i vagnen och länsmannen vid kusken. Alla de övriga kommo springande allt efter förmåga. En del arbetare hade tagit plats uppe på berget, där de skyggt tittade fram, som fångar bakom gallren. De som voro nere och vågade titta ut, blevo genast inkörda.

Så stannar vagnen och hela staben av Winkvists drabanter stodo omkring honom.

Så går jag fram och presenterar mig samt frågade vilken som var hr Winkvist.

— Jo, det är jag, röt en brännvinsbas från vagnen.

Jag framställde då den frågan, om det icke var ett dåligt skämt för tillfället att han ville hindra sina arbetare att få höra ett föredrag? Men nu blev det otidligheter från alla håll i stället för svar.

Jag svarade genast, att jag trodde vi lugnt kunde tala utan att skälla ned varandra. Men Winkvists sällskap tyckte det var ytterst lindrigt om jag kom ifrån det hela med lite skällning, ty det kunde vankas huden full av stryk innan jag kom dän, o s v. Och vad föredragen beträffar så svor Winkvist en dyr ed att aldrig något fick hållas. Jag försäkrade honom om att *jag skall tala å Fritsla*. Då ville han veta vilken tid. Varpå jag svarade: då det behagar mig. En annan av hans drabanter ville då, att jag skulle taga så pass med penningar med mig, att jag kunde giva arbetarne var sin femma minst. Varpå jag gemälde, att jag tror nog att arbetarne ha det så dåligt, att de kunde behöva komma i åtnjutande av allmän välgörenhet. Nu hade några arbetare med kvinnor och barn trängt sig fram för att höra hur det var. Winkvist, som såg detta, befallde genast att de skulle köras bort, och en rödskäggig skrivare rusar bort och ropar:

— In med er, ert förb—e pack!

Och de försvunne genast. Samma herre var så uppretad, att han skälvde av ilska, då han stod vid min sida. Jag märkte det och tilltalade honom:

— Ni är visst sjuk, min herre? Jag beklagar, om ni har blivit bringad att vistas uppe för min skuld, då ni bort intaga sängen.

Nu skiftar han färg; i stället för ”röd” nu blir han ”grön”.

Efter parlamenterande gick jag framåt, försäkrande att jag skulle lämna allmänheten del av ”herrarnes” intelligens och hyfsning samt lovade att återkomma, och om möjligt i riksdagen lämna interiörer om arbetarnes frihet i Fritsla till riksdagen då arbetarnes frågor skall behandlas.

Det kan ju vara av intresse att få se hur fritt, otvunget och efter moget övervägande som cirka 40 kvinnor tillsammans med disponenten hade i riksdagen petionerat om en ny åkarpslag.

Härmed var detta slut och nu blev det en kapplöpning för att få köpa kaffe. Men vi voro ”blockerade”. Hotellet var stängt och alla privata svarade, att de icke vågade sälja något till oss. Så kommer tåget som befriare och vi stuvade in oss och då det sattes i gång klämde vi i med ”Ungdomsmarschen” som sjöngs med kläm och känsla.

Snart voro vi i Viskafors, där ett möte var utlyst kl 4 e m på landsvägen. Vi funderade mycket, huru mötet där skulle arta sig. Men här avlöpte allt förträffligt. Vid mötet voro mäst kvinnor och ynglingar närvarande, och gudarna vet om där finnes några män att räkna med. 1 arbetet lär vara få, och vid mötet ännu färre, men genom den massa barn som fanns, hade de lämnat bevis för att de åtminstone funnits.

Följande söndag återkom Elmgren till Fritsla tillsammans med 130 partivänner från Borås. Ny Tid berättar:

Klockan 12 anlände tåget till Fritsla, där man vid framkomsten ej kunde märka något ovanligt. En hel del folk var nog vid stationen, men detta var ju vanligt här, där man i flesta fall ej har något annat söndagsnöje. Nedkomna på landsvägen lösgjordes fanan från ett skyddande omhölje och utvecklades; musiken och leden ordnades och redan under detta arrangemang blev det liv i de närmast liggande husen. Gardiner rycktes åt sidan, folk sprang genom trädgårdar och ut på öppna högre platser för att se vad i all världen det var i görningen vid stationen.

När så musiken klämde i och tåget satte sig i rörelse, då blev det liv i hela det förut så stilla samhället och från de längre bort liggande arbetarebostäderna sprang man upp på bergkullarne och allas blickar riktades åt det håll varifrån vi kommo. Tåget gick genom byn och bort åt arbetarekvarteren, vidare förbi dessa till en plats, där vägen var backig och fanan planterades. Sedan musiken slutat talade här vår resolute partiagitator Elmgren. Han hade förra söndagen lovat den modärne slavhövdingen Winkvist, att han skulle tala i Fritsla och det blev så. Efter honom talade å denna plats Borås arbetarekommuns ordförande, hr Stark.

För att komma till denna plats hade man måst gå över en bro över Häggån, som rinner förbi fabrikerna, och det hade naturligtvis blivit rörelse bland alla bulvaner i den Winkvistska tjänsten. Hr W själv var bortrest, vilket var synd, ty han hade säkert även behövt höra några sanningens ord om det system för vilket han är en så stor och utmärkt representant. Kontorschefer, bokhållare, mästare, förmän och andra, började komma. Endast omkring ett 80-tal personer hade kommit över till samlingsplatsen, men folket samlades på andra sidan ån och vid fabriken, dit även talarne gjort sig hörda om arbetarne fått stå alldeles stilla för de allt mer tillströmmande ”herrarne”. Men då några av dessa ställde sig mitt på bron, vågade sig ej några flera över och var det någon som ämnade sig att gå, så blev han tillropad:

”Vad f—n skall du där att göra! Gå hem i stället!”

En del basar, eller vad det för några, gingo fram till samlingsplatsen, antagligen för att se vad det var för några där. Bland dem var en från förra resan omtalad man, en hr S, som av ilska då blev grön i stället för röd. Då basarne kommo fram föranledde detta Elmgren att säga några

ord, närmast riktade till dem, vilket med livlig applåd senterades av de församlade.

Under tiden hade allt fler samlats på vägen och även på den sida om ån, där fabrikerna ligga, varför hr Birgersson och Norsell här passade på och höll var sitt anförande. Men nu blev det etter värre för bulvanerna. Nu kunde ju arbetarne få höra allt, utan att gå miste om ett enda ord, varför en herre med dogguppsyn gav order om att arbetarne skulle tillsägas att gå hem och vävmästaren Andrén sökte förmå arbetarne därtill. Då var det en av boråsarne, som frågade om förmännen rådde över arbetarne även på söndagen. Andrén kände sig nu avväpnad och lyckades endast få några att gå ett par steg tillbaka.

Nu hade även länsmannen anlänt. Han ansattes på ett oförskämt sätt att köra bort folket från den enskilda marken, men fick vederbörande alldeles riktigt till svar:

”Det hör inte mig till, det är jordägarens sak; jag är för det allmänna och härefter går mitt”, sade han, ritande med en käpp på vägen.

Då nu inte detta lyckades försökte man med det påståendet att trafiken hindrades.

— Nej, ansåg länsmannen, jag ser ingen, som vill fram, och kommer det någon, så gå de nog ur vägen. Ni kunna ju själv gå vägen fram, få vi se.

Härmed var drängen avväpnad och lommade bort några steg. Den från föregående resor till platsen beryktade ”pöbeln” kom sig inte för att vidare göra något för att störa friden, varför det hela denna gång avlöpte lugnt.

Att de tal, som höllos, rörde sig om socialismen och fackföreningsrörelsen behöver väl knappast nämnas. Under det talarne hade ordet hörde man flera arbetare säga:

— Det är alldeles riktigt vad han säger. Vi ha det för uselt här.

Från arbetarehåll finnes nog således förståelse även på denna mörka vrå av landet. De tidningar och broschyrer som medtagits för gratisutdelning, fingo denna gång åtgång; även såldes en hel del broschyrer.

Färden ställdes slutligen åter till stationen och nu tågade vi förbi arbetarekvarteren och vägen fram; tåget hade nu svält betydligt, enär många av arbetarne, särskilt de yngre, slöto sig till.

Vid stationen upplöstes tåget och nu kommo smörgåsar fram; andra försökte att hos privatpersoner få köpa kaffe; en del lyckades, andra inte. Några gingo åt kyrkan, där gudstjänst då började; detta för att komma undan den kalla vinden.

Klockan 3 reste vi åter till Borås. Vid avresan spelade musiken och sjöngs Ungdomsmarschen och kl 3.50 voro vi åter i Borås, alla ytterst belåtna med vår dag.

Följande dag avskedades åtta arbetare från fabriken därför att de stått på landsvägen, då föredraget hölls, och några dagar senare ytterligare åtta. Sex av de avskedade var kvinnor.

Dokument från storstrejken

Några råd till de kämpande

Cirkulär från Sågverksindustriarbetareförbundet att föredragas vid avdelningarnas möten.

Den kamp, som förestår, kan räcka i flera veckor. För de slantar, som stå att uppbringa, gäller det att redan före den häftigaste stridens utbrott, medan ännu förråder finnas tillgängliga, köpa det nödvändigaste för några veckor framåt.

Arbetare, som ha släktingar eller anhöriga på landet, böra resa till dessa, om så låter sig göra eller, inom barnrika familjer, söka sända åtminstone några av barnen ut till dessa släktingar.

I skogarne äro nu bären mogna, och en var har rätt att i skogarne plocka så mycket bär han

vill, blott han ej gör åverkan på buskar eller träd; därför ut i skogarna! Bär är närande föda och bärsaft till vatten är en nyttig dryck. Går det ej att få mjölk, så giv barnen förr vatten med litet bärsaft än kaffe o dyl.

Där tillfälle till fiske och jakt finnes, bör detta ej försummas, isynnerhet ej fisket.

På varje plats, där strejk eller lockout råder, bör jämte styrelsen, som har högsta ledningen, från första dagen tillsättas en strejkkommitté, som utlyser möten, mottar rapporter, går tillhanda med råd och dåd, tillser att sprit ej förtäres och att lugnet ej av kamraterna störes.

Även bör tillsättas en särskild nödhjälpskommitté, dit den familj eller enskilde kan vända sig, hos vilken livsmedlen så tagit slut, att man där står inför ren uthungring. Efter undersökning bör denna kommitté se till, att i första hand barnen inom en dylik familj få mat hos andra familjer och därefter de vuxna. Familjer, som äro villiga att på så sätt hjälpa möjligen behövande, böra anmäla detta hos denna kommitté.

För att under hela kampens gång hålla modet och entusiasmen uppe, och för att kampens gång må kunna följas i varje hem, är det av den yttersta vikt, att inom varje hem finnes en arbetaretidning. De organiserade arbetarne böra därför också ständigt verka för arbetarepressens spridning till vart enda hem. Där man ej har en sådan tidning förut och ej ensam har råd att prenumerera, kunna lämpligen ett par eller tre familjer slå sig tillsamman. Där det icke är möjligt att få prenumeration, böra de, som hålla tidningen, sedan de läst den, låta den gå vidare till dem som ingen ha eller ha en borgartidning. Borgartidningar i dessa dagar äro fullkomligt värdelösa, där de ej verka direkt skadligt genom sina lögner och förvrängningar och genom partitagande för kapitalet. Skona ingen borgerlig tidning, som det minsta sviker arbetarnes rättfärdiga sak! Mest praktiskt är att samtidigt med att strejk- och nödhjälpskommittéerna tillsättas även tillsätta prenumerantsamlare för arbetarpressens spridning.

För att organisera icke organiserade kamrater i trakten och vänligen söka få dem in i organisationen samt för att agitera bland lantarbetare och småbönder, organisera och sprida upplysning om den pågående striden och om socialdemokratin och hela arbetarerörelsens mål böra alla icke i fasta kommittéer upptagna men till förfogande stående kamrater bilda agitationsklubbar, som pr cykel eller till fots förrätta agitations- och organisationsarbete. Så blir denna kampens tid även en såddens tid, skall ge även den goda skördar för vår sak.

Storstrejkskommittn vädjar till dödgrävarna

Kamrater! Vi uppskatta till fullo Edra avsikter med att nedlägga arbetet, men vi vädja dock till Eder å Stockholms organiserade arbetares vägnar att återupptaga detsamma. Detta gagnar vår gemensamma sak bäst. Vi få ej vända allmänhetens sympatier från oss i vår stora strid. I krig, som i det sociala kriget, måste ambulansen, transport av döda och sårade etc. fortgå och dessa humanitära synpunkter måste vi respektera. Kamrater! Upptagen därför arbetet i enlighet med Landssekretariatets maning.

En vädjan om solidaritet

Kamrater!

Vi äro på storstrejkens tredje dag, och någon förändring i stridsläget har ej inträtt. Det är vår plikt att i största möjliga grad höja stridens effektivitet och därmed öka utsikterna till en snar uppgörelse med seger för arbetarnas rimliga anspråk. Ett medel att föra striden med ökad kraft är arbetsnedläggelse av järnvägsmän och typografer.

Mötet riktar därför en kamratlig vädjan till landets järnvägsmän och typografer att ej längre stå avvaktande i striden, utan rycka in i leden. Må tågen stanna! Må tidningarna upphöra att utkomma, arbetareklassens samfällda aktion kräver detta!

Järnvägsmän, typografer!

Vi vädja till Eder solidaritet i förvissning om att vår maning ej skall ljuda ohörd.

Resolution vid möte vid Lilljans Stockholm 6 augusti 1909

Upprop till Söderfors organiserade arbetare

Med anledning av den nu förestående konflikten mellan arbetsgivare och arbetare vilja vi, särskilt vad det angår ett lugnt och besinnings-fullt uppträdande, hänvisa till Landsorganisationens proklamation, däri det står: Vi mana alla och envar till lugn besinning under striden. Inga övergrepp få förekomma. Målmedvetet och besinningsfullt böra alla på den angivna dagen lämna sina sysselsättningar, och en arbetsinställelse av denna art skall med sin inneboende kraft verka så mäktigt, att intet annat moment må få tillkomma, som förvanskar styrkan däri; samt vilja vi, vad särskilt den här platsen angår, uttala den förhoppningen, att varje organiserad arbetare känner sin målmedvetenhet som sådan och som följd därutav icke tillåter sig något övergrepp mot varken eventuellt arbetsvilliga eller någon annan.

Ändock vi anse, att ovanstående uppmaning vad Söderfors organiserade arbetare angår, kunnat vara överflödig, ha vi dock inte kunnat underlåta att ytterligare betona detta samt påpekar härmed, att i motsatt fall var och en får själv svara för sina handlingar.

För Söderfors Järn- & Metallarb.-fackförening

Bryggeriarbetarna kapitulerar

Sundsvall den 31 juli 1909

Till Bryggeri-Aktiebolaget Nordstjernan

Enligt cirkulär från styrelsen för Sv. Bryggeriarbetareförbundet får härvarande avdelning av sagda förbund meddela, att vi efter omröstning inom avdelningen, vi i fullo godkänna den taktik, Landsorganisationen nu intagit i stridsfrågan, nämligen proklamerandet av allmän strejk onsdagen den 4 augusti. Och får vi härmed meddela, att vi sagde dag nedlägger allt arbete, såvida ej dessförinnan sådan uppgörelse är träffad, som av Landsorganisationen kan godkännas.

För Sv. Bryggeriarbetareförbundets avdelning n:o 41 i Sundsvall.
Styrelsen

Sundsvall den 12 augusti 1909

Samtliga oorganiserade bryggeriarbetare samlades till sitt första möte den 11 dennes för att behandla storstrejksfrågan.

Och uttalade enhälligt sitt ogillande mot arbetsnedläggande, helst som vi aldrig haft något odelat med våra arbetsgivare, utan alltid ett gott förhållande varit rådande, och beklaga vi för vår del, att vi någon gång tagit del uti arbetsnedläggelsen.

Mötet beslöt enhälligt, utom en reservant, att hemställa till våra respektiva arbetsgivare, att om ej något från deras sida hindrar omedelbart återupptaga arbetet.

Samtliga oorganiserade bryggeriarbetare i Sundsvall.

Till Nordstjernans Bryggeri AB

Då till enskilda av våra medlemmar inom föreningen framställts fordran på att börja arbetet, har föreningen vid sammanträde i dag beslutat att från och med måndagen den 30 augusti d.å. återupptaga det arbetet som vi före striden sysslade med.

Vi vilja dock påpeka, att de obehag, som äro att vänta från allmänhetens sida med detta vårt fattade beslut, icke får kastas på oss, utan helt falla på ledningen inom bryggerierna.

Sundsvall den 25 augusti 1909
Sundsvalls Ölutkörareförening

Nordstjernans Bryggeri AB

På möte med härvarande avdelning av Sv. Bryggeriarbetareförbundet den 3 september beslutades, att vi samtliga i strejken kvarvarande medlemmar ämnar inställa oss på respektive bryggerier och platser måndagen den 6 september och hoppas vi, att ej något hinder möter från bryggeriernas sida, utan att vi alla får tillträda våra platser, som vi före strejkens utbrott innehade. Och får vi på detta om möjligt anhålla om skriftligt svar.

Med största högaktning
Sundsvall den 4 september 1909
För avdelning nr 41 Styrelsen

”Anhålla vördsamt om underhandling ...”

Måviken den 13 september 1909

Till Måvikens Ångsågs Aktiebolag, Nordingrå.
H Hr Disponenten Arv. Björklund!

Som vi, Måvikens arbetare, helt oberäknat och på ett oväntat sätt kommit i konflikt med bolaget, ha vi nödgats upptaga denna strid för att försvara vår organisation. Vi äro långt ifrån stridslystna, därom vittnar ju även det förslag vi tillställde bolaget, innan strejken utbröt, och är mer än sorgligt att en så förödande strid, utan någon egentlig orsak, kunnat uppblåsa.

Vi äro likväl fast beslutna att icke överge vår organisation, men vi anhålla vördsamt om att en underhandling måtte komma till stånd, och att striden icke måtte behöva taga ännu större dimensioner, än den redan har.

Vi hemställa därför till Eder, hr Disponent, att en förlikningsnämnd kommer till stånd, och föreslå vi, att båda parterna utse vardera tre (3) representanter, samt att dessa sex utse den sjunde, och att denna måtte sammanträda om möjligt redan onsdagen den 15 d:s.

Förvaltningens svar härå utbedes godhetsfullt så fort som möjligt samt ort och ställe för förlikningskommitténs sammanträde.

I hopp om att hr Disponenten icke avslår vår begäran, hava vi äran teckna
För avd n:r 173 Måviken

Strejkutskotten slutrapporterar

Storstrejkens dagar äro nu förbi, och vi hava alla på några man när kommit i de gamla spåren. Strejken har gjort ett mäktigt intryck på en var, som tagit en överblick av densamma; vi, som varit föremålet för dessa blickar, hava ständigt haft det ömsevis stora, ömsevis tvivelaktiga nöjet att umgås med två slags människor, den ena parten hjärtligt god, den andra gränslöst ond; de senare träffas allestädes här ute och bestå mest av uppkomlingar, här hava de funnit sitt paradis likt nässlan vid avloppsdiket, dessa äro även de på människokärlek fattigaste, men på lidelser rikaste, då de finna tillfälle att besudla de i deras tycke ständigt omedgörliga arbetarne.

Lögner, smädelser och trakasserier ha varit dagligt understöd från denna nobless, men vi hava med lugn besinning förbisett deras givmildhet och endast haft ett mål i sikte, nämligen seger åt vår rättvisa sak, kanske ett hånleende åt smädaren.

Från Stockholms län

Stämningen har varit mycket god den första tiden. Men till följd av att fattigdomen är ganska stor i allmänhet här på platsen, beroende på den dåliga betalning, som städse varit rådande här och delvis på den fem veckor långa lockout, vi voro indragna uti på försommaren, så började snart nöden göra sig kännbar. Som vi ej kunde vänta något understöd, så måste vi för att kunna lindra nöden bland de mest behövande taga av de få medel, som voro kvar sedan lockouten

i Grovarbetarnes kassa. Detta kunde ju ej räcka så synnerligen länge, varför Landssekretariatets meddelande om understöd blev ytterst välkommet, men som allt flera anmälde sig för erhållandet av understöd, så var det ganska svårt att få det gå ihop, varför även tendenser till splittring började göra sig gällande. Så beslutade härvarande tunnbinderiavdelning på enskilt möte, utan att rådgöra sig med de övriga avdelningarna, som voro anslutna till samorganisationen, att återupptaga arbetet. Detta beslut följdes av ett liknande av härvarande avdelning av Järn- och Metallarbetareförbundet. Detta hade till följd, att de oorganiserade, som förut stått solidariska med oss, började återgå mangrant i arbete. Så skedde även med de mest vacklande av de organiserade grovarbetarna, så att endast 112 st uppehöll striden den sjunde september. Detta är i korthet vad vi för strejkutskottets vidkommande ha att rapportera.

Från Kalmar län

En arbetarekommun bildas

Protokoll fört vid konstituerande möte med Tungelsta arbetarekommun 31 augusti 1911.

Efter ett av Socialdemokratiska arbetarepartiets inom Stockholms läns södra valkrets riksdagsmän Herr Wallin hållit politiskt möte, framställde kamrat Wendell till de närvarande en förfrågan om de voro villiga för bildandet av en Arbetarekommun på platsen. Svaret härpå blev av de närvarande ett enhälligt ja. Kamrat Wendell lade härpå fram en anteckningslista, varå följande personer antecknade sig: K F Wendell, Skogsby, A Skog, dito, F O Löfstrand, Tungelsta, E J Karlsson, Mulsta, E G Lindström, dito, G Andersson, Sveaborg, J A Edenborg, Tungelsta, D A Ullander, Hennyhill.

§ 1. Företogs val av interimstyrelse och valdes K F Wendell ordf., D A Ullander sekr., A Skog kassör, F 0 Löfstrand och G Andersson som ersättare.

§ 2. På en av kamrat Wendell framställd förfrågan om arbetarekommunen skulle ansluta sig till Socialdemokratiska Arbetarepartiet nu eller senare beslöt densamma fr o m 1 oktober i år.

§ 3. På förfrågan av en medlem hur det var ställt med valsedelsutdelningen vid valen upplyste kamrat Edenborg, att det skulle komma 2 personer från Stockholm som skulle dela ut valsedlar. Kamrat Wendell sade också att han skulle utdela valsedlar så att inte skulle de komma att fattas.

§ 4. Arbetarekommunen beslöt låta styrelsen när den ansåg lämpligt utlysa nästa möte.

§ 5. Mötet avslutades av ordf. kl 11 em år och dag som ovan.

D A Ullander, sekr.

Visa vid stenhuggarkonflikten

I maj 1904 började i Bohuslän en arbetskonflikt inom stenindustrin, som pågick i sju månader. Under hela denna tid uppträdde inte en enda blockadbrytare för att hugga sten, skriver en krönikör, ”men arbetsgivarna fick ihop en massa slödder, som skulle lasta ut den redan färdig-huggna stenen”. I Tornevik vid Lysekil hittades dynamit, stubintråd och tändhattar i stenhögarna. Stenhuggaren R C Bergqvist anklagades för attentat samt brott mot Åkarpslagarna men frikändes. Hur dynamiten kommit in i stenhögarna har aldrig klarlagts men det misstänktes att det skett i syfte att provocera.

Följande visa sjöngs vid Lysekils arbetarekommuns sommarfest 1904. Den är författad av signaturen X-felt, d v s Johan Törnfelt, redaktör för den socialdemokratiska tidningen Lysekils-Kuriren och dömd till höga böter enligt tryckfrihetslagen för artiklar han publicerat under konflikten.

År nittonhundrafyra, en vårdag varm och skön,

vi ”lockades” från bergen och ut på marken grön.
”Nu ska ni få semester”, oss åtta bolag bjöd.
De trodde sig oss tvinga att tigga dem om bröd.

På smedjeväggar slogos en del plakater opp,
till splittringen ibland oss man satte allt sitt hopp.
Men splittring blev det icke och hoppet kom på skam,
åt slavkontrakten spottades varhelst de kommo fram.

En krona timman bjöd man för lastningsknog, hå-hå
och ändå fanns det icke en ärlig själ att få.
Stenhuggare och fiskare, dagsverkare och smed
de alla sade nio nej, och inte de gick med.

En dag det kom en ångar i Sotefjorden in
och om att få den lastad en förman lad' sig vinn.
Med pojkar och med gubbar han högg i huvudstup',
kapten gick dem tillhanda och sålde mången sup.

Men se då kom där tågande stenhuggare i rad
och lastarena genast på ryggen benen lad',
och ångaren ”Diana” till flykten även tog
se'n länsman först fått se att man därombord höll krog

Men segrarna de stodo på stranden liten stund
och sågo huru ångaren han rände uppå grund.
Och där på vilda Soten han satt — bevare oss.
Han sitter där väl ännu om han ej kommit loss.

O, människa, betänk dig och tag en varning här;
last aldrig in blockerad sten och sätt dig på ett skär,
och sök ej göra lockout och sänd ej ut kontrakt:
Den illa gör, han illa far, så har ett ordspråk sagt.

Där lastades i Pinnevik en kutter eller två,
men dynamit bland stenarna man plötsligt träffa på.
Då blev det liv i lägret, vi skyldes för ett brott,
oaktat ringaste bevis man ej emot oss fått.

Nu sändes ut ett spökskepp, som skulle sprida skräck,
en massa avgrundsandar vi sågo på dess däck.
”Den flygande holländaren”, som sagan talat om,
bebådande olycka, till våra kuster kom.
”Lump-Lena”* hette vraket, en pråm så hemsk och ful
att till och med den modige blev rädd för slikt ett skjul
Och våra bygder stöttes med ens ur himlens hägn:
I Bohuslän ej fallit se'n dess en droppe regn.**

Nu vimla våra kuster av länsmän och polis,
och själva gamle ”Svensksund” har svansat på sitt vis.
Men vi på Slätten samlats till tal, musik och sång,
och tacka våra bröder, som hjälpt oss tiden lång

* Så kallades fartyg med strejkbrytare.
** En svår torka rådde hela sommaren och detta föranledde en del småborgare och schartauaner att påstå att det var Guds straff för de stygga stenhuggarnas skull.

Kapitel 3: 1911-1917
Krig mot kriget – strid inom arbetarrörelsen

Från stormklockefalangen till partisprängningen

Arbetare och bönder — partiprogram och principer
Ned med vapnen! Arbetarrörelsen och försvarsfrågan
Kriget kommer
Arbetarrörelsen splittras
Kulturkamp och bildningsrörelse
Sammanfattning
Data, händelser, dokument

Viktiga händelser under perioden

1901 Nytt härordningsförslag antas av riksdagen. Den allmänna värnplikten ökar från 90 till 240 dagar.

1903 Det socialdemokratiska ungdomsförbundet bildas.

1905 Unionskrisen mellan Norge och Sverige.
Zeth Höglund i fängelse i sex månader för broschyren Ned med vapnen!
Ungdomsförbundets 1:a kongress — antimilitarismen allt klarare.
Partikongressen samma år kräver folkförsvar.

1908 En partioppositionell riktning inom ungdomsförbundet med Zeth Höglund som ledare startar tidningen Stormklockan.
Partikongressen inför total avrustning i partiprogrammet.

1911 Italien förklarar Turkiet krig.

1912 Insamlingen till F-båten startar.
Internationalens kongress i Basel.
Andra Balkankriget utbryter.
Vänsterföreningen bildas.
ABF bildas.

1914 Bondetåget den 6 februari.
Arbetardemonstrationer den 8 februari.
Det första världskriget utbryter i augusti.

1915 I Zimmerwald träffas representanter för Europas socialistiska partier och diskuterar en revolutionär strategi för att avsluta kriget.

1916 Ungdomsförbundet ordnar en fredskongress. Höglund, Oljelund och Hedén döms för landsförräderi.

1917 Partikongressen. Ungdomsförbundet/oppositionen går. Vänstersocialdemokratiska partiet bildas. Ett nytt socialdemokratiskt ungdomsförbund bildas.

Arbetare och bönder partiprogram och principer

Vi skola icke rida upp på teorier vare sig de kallas marxism eller annat. Huvudsaken vore bröd och lycka åt folket.
Fabian Månsson 1911

Arbetarklassen var ingen homogen grupp människor som upplevde att de alla hade samma intressen. Tvärtom var det en klass fylld av olika grupperingar inom sig, med hög och låg, ”fin” och ”simpel”. Där fanns manschettarbetarna, som visserligen hade den längsta arbetstiden

men ett arbete som inte var smutsigt eller tungt. Där fanns de nya arbetarna, de som arbetade inom industrialismens nya områden som elektriker, lokförare och chaufförer.

De som låg längst ned på den hierarkiska skalan var, förutom de arbetslösa, lantarbetarna och den talrika mängden drängar och pigor. Trots att industrialiseringsprocessen gått snabbt, var lantbruket ännu modernäringen nummer ett och 50 % av Sveriges befolkning var bosatt på landet och sysselsatt med jordbruk.

I den marxistiska ideologin spelade bonden en undanskymd roll, rollen som representant för en klass i utdöende, en klass som för socialismen var enbart hindrande och konserverande. Han, den lille självägande bonden, hade två möjligheter. Antingen kunde han proletariseras och uppgå i arbetarklassen, eller också kunde han stiga uppåt i graderna och förenas med den besuttna jordbourgeoisins skara, eftersom marxismen också för jordbruket såg en liknande utveckling mot stordrift och koncentration som för hantverk och industri. När arbetarklassen vunnit tvekampen, skulle jorden likaväl som gruvorna, skogarna och fabrikerna socialiseras, eller som Axel Danielsson formulerade framtidsprocessen 1889: ”Ty det oundvikliga måste en dag komma — en social omgestaltning, som återger folket dess jord genom att upphäva dess karaktär av privategendom”.

För den unga socialdemokratin var det naturligt att inrikta alla ansträngningar på industriarbetarklassen och deras organisering. Men trots att utvecklingen gick snabbt, gick det inte i den takt den tidiga generationen förmodligen föreställt sig. Nog minskade procentuellt sett bondebefolkningens andel av befolkningen samtidigt som industriproletariatet växte, allt i enlighet med de marxistiska förutsägelserna. Men det oaktat var ändå drygt hälften av den arbetande befolkningen sysselsatt inom jordbruket.

När det socialdemokratiska partiet började bli ett av de stora politiska partierna och rösträtten givits också åt den fattiga manliga lantarbetarbefolkningen, krävdes att det formulerade ett program i ”jordfrågan” om det inte var villigt att avstå från dessa potentiella väljarmassor åt liberalerna eller åt högern. När partiet därför samlades till kongress 1911 efter storstrejken och före det viktiga andrakammarvalet 1911, där den allmänna rösträtten för män skulle prövas för första gången, togs problemet upp. ”Vad som skett är detta”, sade Branting, ”vi säga rent ut att det finns områden, där arbetaren ännu själv äger sitt produktionsmedel och där således arbetets frukter med all rätt tillfalla honom, att vi följaktligen som motståndare till utsugningssystemet icke ha något att invända mot denna icke-kapitalistiska lilla egendom och att vi aldrig avsett den, då vi bekämpa den förtryckande och utsugande privatkapitalismen. Detta är ju inget nytt, utan gammal socialistisk sanning, men nu också uttryckt i programmet”.

1911 gjordes därför betydande ändringar i det partiprogram som Axel Danielsson skrivit till kongressen 1897. 1897 hade Danielsson delat befolkningen i ”arbetare och kapitalister, med mellanliggande lager av dels försvinnande äldre samhällsklasser — småbönder, hantverkare och småhandlare — dels uppkommande nya”. Det hade inneburit att bönderna tillsammans med hantverkare och småhandlare inte tänktes spela någon större roll i den förestående sammandrabbningen mellan kapital och arbete, utan skulle gå in i den koncentrations- och stordriftsprocess, som oundvikligen förestod. Fjorton år senare vände sig socialdemokratin i sina nya grundsatser till alla ”de undertryckta klasserna” och däri kom nu såväl småbönder som hantverkare och småhandlare att ingå, även om de nya programskrivarna underströk att deras ställning stadigt försämrades. De mellanliggande grupperna troddes inte längre direkt ”försvinna” — men inte heller bestå på det gamla sättet, endast ”formellt” och därför att deras självständighet alltmer skulle bli en chimär, kom dessa gruppers intressen att sammanfalla med arbetarklassens. Partiet breddade i de nya allmänna grundsatserna sin bas och markerade sin ambition att bli ett nytt folkparti.

Det socialdemokratiska erbjudandet till jordbruksbefolkningen 1911 blev följande: Jorden borde tillhöra hela det arbetande folket, liksom andra produktionsmedel. Det var den gamla

socialistiska sanningen som Branting talat om. Men, fortsatte programtexten, eftersom den allra största delen av jordbruksbefolkningen utgörs av småbrukare, torpare och lantarbetare och eftersom jorden för dem inte är ett medel att utsuga andra, utan i stället ett sätt att förtjäna sitt nödtorftiga uppehälle, är de liksom lönearbetarna utsugna.

Det var alla kongressdeltagare överens om, men väl inte om konsekvenserna. Partistyrelsen ville ha en programpunkt, där konkret stöd till smådriften skrevs in. Samhället skulle ha skyldighet att dela ut jord till alla dem som ville ägna sig åt jordbruksarbete och samhället skulle dessutom förhindra att jorden monopolisera des. Det var ett ställningstagande som gick emot den inställning som socialdemokratin annars hyste till koncentrationstendenserna, vilka de i princip måste gynna, eftersom de sågs som sista fasen i utvecklingen före det socialistiska maktövertagandet.

Partiledningen ville nu ha smådriften inskriven som programpunkt vid sidan av och kanske rent av före den kollektivistiska principen som innebar statens och kommunens övertagande av naturrikedomarna, som sedan kunde upplåtas till stordrift eller utarrenderas till kooperativ drift.

Insatt i sitt historiska sammanhang var detta ideologiskt kluvna program inte särskilt märkligt, det var praktiskt. Allt sedan början av seklet hade bolagen förvärvat mer och mer jord, så att de utgjorde en verklig fara för både Norrlands och Dalarnas självägande bönder. Bolagen lät antingen jorden ligga öde eller arrenderade ut den i små jordlotter. Detta var en stor politisk fråga och de borgerliga partierna lockade med egnahemslösningen, som innebar att staten skulle låna ut medel för att hjälpa dem som ville bilda mindre jordbruk. I sin propaganda mot det socialdemokratiska partiet i kampen om jordbruksarbetarnas och böndernas röster, tvekade dessa partier självklart inte att framhålla den socialistiska programpunkten, som innebar jordens församhälligande.

De borgerliga partierna var aldrig sena att utnyttja det som redan nu var, men framför allt skulle bli, socialdemokratins klassiska problem: Kopplingen mellan dagspolitiken och det utopiska programmet. Antingen kunde man inom socialdemokratin hävda den fulla socialiseringens princip och framhålla stordriftens alla fördelar, eller också kunde man söka förena principer och praktisk politik även om föreningen snarast blev två parallella linjer. Inte förvånande valdes det senare och P H Sjöblom från Norrtälje arbetarekommun uttryckte tacksamhet över förslaget för att det var så ”försiktigt”.

Förmodligen var det många som tyckte att Fabian Månsson sade de förlösande orden i denna kinkiga fråga, när han med vanlig frejdighet förklarade att ”vi skola icke rida upp på teorier, vare sig de kallas marxism eller annat. Huvudsaken vore bröd och lycka åt folket.”

I verkligheten hade inte lantarbetarnas, torparnas, statarnas problem varit ovidkommande för arbetarrörelsen. Tidigt hade försök gjorts att också organisera dem, liksom industriproletariatet. Svårigheterna var bara så mycket större. Konservatismen var mer utbredd och husbondeväldet härskade, tjänstehjonsstadgan och Bibeln var skiftliga bevis på de rådande förhållandenas naturnödvändighet.

Ändå lyckades det några av de framgångsrikare agitatorerna att ingjuta ”socialismens gift” på landsbygden. F V Thorsson, Fabian Månsson och sadelmakare Albin Hansson härjade på den skånska landsbygden och det var också i Skåne som den första lantarbetarekongressen hölls i Sverige, år 1904. De krav som där formulerades visade emellertid att lantarbetarna – och däri medräknades statare, torpare, drängar, pigor, ladugårdsskötare, mejeriarbetare med flera – helt jämställdes med industriarbetarna. De skulle ha minimilön, en lön som motsvarar ”vad rättvisa och naturliga levnadsbehov kräva” som det hette, och de skulle också ha åttatimmarsdagen.

1907 bildades Svenska Lantarbetareförbundet, som anslöt sig till LO, och samma år utbröt den stora skördestrejken i Skåne som omfattade 11 gårdar med 250 arbetare. Efter två

månaders konflikt kunde lantarbetarna inhösta en knapp seger — framför allt hade de vunnit föreningsrätten.

Men storstrejken knäckte det unga förbundet. All facklig verksamhet upphörde, tidningen Lantarbetaren fick läggas ned 1912. Först 1917 gjordes ett nytt försök, och nu från LO, att återuppliva förbundet.

I praktiken hade således agitatorer och fackföreningsmän arbetat efter teorin om lantarbetarnas delaktighet i industriproletariatets villkor. Nu, vid partikongressen 1911, skymtade en annan lösning: Lantarbetarna skulle hjälpas med helt andra medel, genom att göras till småbönder. Den lösningen blev också föremål för kritik av C N Carlesson, till 1910 redaktör för Social-Demokraten, och från K G Rosling, en av kooperationens ledande män. Bägge reagerade mot smådriftens förhärligande. ”Jordbrukets uppgift”, sade Carlesson, ”är att bereda näring åt industrins skaror och det sker bäst genom stordrift också inom jordbruket. När man som socialist är övertygad om statens förmåga att driva industrin i stordrift, hur kan man då motivera sin misstro om samhällets förmåga att driva stordrift i jordbruket?” Kooperatören Rosling menade att programmet visade ”att man ej tror att folket kan höjas till samarbete i kooperativa jordbruk eller bliva moget för de socialistiska idéernas förverkligande”.

Ungdomsförbundets representant Fredrik Ström var entusiastisk inför perspektivet att också bonden skulle dras in i klasskampen. Kanske var det därför han inte uttryckligen vände sig mot smådriftsförslaget. I stället ville han ha den kooperativa driften mer betonad i programskrivningen och dessutom — liksom för övrigt både Carl Lindhagen och K F Spak, som bägge tillhörde den framväxande oppositionen inom partiet — att en jordvärdeskatt skulle inskrivas som ett klasskampsmedel i programmet, eftersom den skulle driva in en kil mellan småbönder och storbönder.

Men Carl Lindhagen, f d liberal, intog en mer ”humanistisk” än socialistisk inställning i jordfrågan. Han pläderade för trädgårdsstäder och var helt negativ till alla former av stordrift på landsbygden. Att Lindhagen så tydligt demonstrerade att han inte var socialist gjorde att Branting i sitt försvar för partistyrelsens förslag kunde betona dess socialistiska drag medan småbruksstödet kom mer i skymundan. Partistyrelsens förslag i jordfrågan blev därefter kongressens beslut. Det hindrade inte att Lindhagen blev partiets ansikte utåt i jordfrågan. 1911 års valbroschyr ”Jordbruksprogrammet” författades t ex av honom.

Valet 1911, som var det stora genombrottsåret för socialdemokratin, innebar också att stora delar av befolkningen på den svenska landsbygden röstade med arbetarepartiet. Störst var framgångarna i jordbruksområdena strax utanför de stora städerna Stockholm, Malmö och Gävle, där 35-45 procent av samtliga röster tillföll socialdemokraterna. Därtill kom en viss framgång också i de utpräglade landsbygdsområdena kring Jönköping, i Östergötland och i Uppland.

Barnens hunger

Hela sommaren hade det blåst och kallregnat. Myrfodret växte dåligt och blev magert. Slåttern längs älvar och sjöstränder dränktes i flodvatten och kunde inte bärgas. Hårdvallshöet stod glest och kraftlöst och blekt som hullhår.

Den hösten hade vi två kor och en kviga, som skulle kalva frampå efterjulsvintern. Mor var glad och förhoppningsfull, fast det nästan artade sig till en svagårsvinter. På hemvägen från myrarna hade hon emellertid samlat gräs och så mycket löv hon kunnat finna åt och burit upp det på stuguvinden. Varje kväll, då far och mor kommit hem från starrmyrarna, hade hon haft med sig hem ett knippe löv av asp, sälg eller rönn. Hon hade också huggit björkris och plockat fräken och långstarr, som hon kommit bärande på i en svega över axeln i skymningen.

Det var på sensommarn ett av dessa hårda år. Det var en vacker solskenssöndag. Vår moster, som bodde nere i byn, kom på besök med sina båda barn, som var jämnåriga med oss.

Vi lekte våra barnsliga lekar i solen och var glada. Nu när mostern och kusinerna var hos oss, kände vi oss trygga. Det var också lika roligt som ovanligt att få besök. Vi lekte på våra stenar eller mellan den stora granens rötter. Vi inbillade oss, att vi ägde fina bondgårdar och hade stora ladugårdar fulla med kor, hästar och får. Granen vid stugknuten hade fällt sina stora kottar, och dessa var våra runda och trinda husdjur.

Vi tröttnade dock på leken, då hungern satte till. Vi kom då att tänka på rovlandet med dess frodiga blast och rovorna, som svällde upp ur jorden som dockskallar. Att ta rovor olovandes vågade vi inte, men vi kom överens om, att en av oss skulle gå in och fråga mor, om vi inte kunde få en rova. Det fick vi också, kanske därför att det var allmän feststämning på nybygget denna dag. En var men inte flera, skulle vi få. Vi tog för oss av rovorna och valde de största och rundaste. Min syster åt upp sin, men kände sig hungrigare än då hon först bet i den.

Då gjorde hon något, som jag har svårt att förstå, att hon vågade. Hon gick tillbaka till rovlandet och tog flera rovor. Hon hade tänkt gå och gömma sig för att få äta upp dem i fred för oss, men då vi andra fick se vad hon tagit sig till, rusade vi in till mor och klagade.

Mor rusade ut och var vild i blicken. Systern hade redan hunnit lägga rovorna på marken. Hon hade ordnat dem i storleksordning och skulle just till att sätta tänderna i dem. Ertappad som en syndig tjuv satt hon på marken framför raden av rovor. Mor hade en stadig björkpåk i handen, och den kände vi småbarn till sedan förr. Utan förbarmande slet hon den lilla i håret, lade henne över knäet och slog.

—Ur Saltlake och blodvälling av Lisa Johansson, f 1894

Ned med vapnen!
Arbetarrörelsen och försvarsfrågan

Att mörda sin nästa det är icke rätt den tanken vi alla ha klar och sändes till mord man på rövaresätt för andra man kulorna spar.
Ur Socialistisk sångbok, 1891

Decenniet före första världskriget var fyllt av agitation och propaganda mot krig och militarism och mot de dryga försvarskostnaderna. Att försvarsfrågan kom att spela så stor roll, hängde samman med den förändring av det svenska försvaret som ägde rum mot slutet av 1800-talet. Det gamla rote- och indelningsverket ersattes genom en rad reformer av en värnpliktsarmé av modernt snitt, med början 1885, då en lag efter mycket diskuterande gick igenom. Den innebar allmän värnplikt med 42 dagars övning. 1892 skärptes bestämmelserna. Värnpliktsskyldiga blev alla svenska män mellan 21 och 40 år och övningstiden för bevärningar utsträcktes till 90 dagar. Denna skärpning var tillräcklig för att framkalla ett hörbart missnöje, som var så starkt och allmänt att många emigrerade för att slippa ifrån detta tvång.

Det missnöjet behövde inte framkallas ”ovanifrån” genom socialistisk eller pacifistisk propaganda. Det hängde samman både med tvånget och den låga ekonomiska och sociala status som de värvade soldaterna hade. Det var gardister, pontonjärer och artillerister som ställt till med ”uppträden” och bråk på Stockhoms gator och torg under 80-talet och som alltid låg i fejd med polisen. Det senare var en inbördes fejd, eftersom värvade soldater efter fullgjord värvningstid ofta blev poliser och därigenom flyttades upp några pinnhål på den sociala rangskalan. Denna råa mentalitet skulle nu hederliga svenska arbetare utsättas för, när de tvingades in i kasernerna under ”knektarnas” kommando!

När August Palm började agitera för socialismen, vände han sig dock inte särskilt mot militarismen. Det program han spred, tryckt 1882, hade som punkt 3 på handlingsprogrammet att den stående hären borde avskaffas och en allmän folkbeväpning i stället införas. Det var ju just vad som började ske i Sverige.

Ett klarare pacifistiskt drag fanns hos en annan tidig programskrivare, A F Åkerberg i

Stockholm. Han hade på Socialdemokratiska föreningens uppdrag 1885 formulerat ett program, där det hette:

Upphävande av konungens rätt att förklara krig [...]Avskaffande av den stående hären och införande av allmän folkbeväpning (milisarmé), så länge fullständig avväpning anses olämplig.

Var denna mening Åkerbergs personliga eller var den en svensk variant av den internationella arbetarrörelsens inställning? Vad ansåg, framför allt, den tyska socialdemokratin, som spelade en avgörande roll för den svenska, om försvaret av fäderneslandet?

Något enkelt och entydigt svar är inte lätt att ge. I Manifestet hette det visserligen: ”Arbetarna ha intet fädernesland. Man kan icke fråntaga dem vad de icke ha”. Men denna formulering av Marx avsåg inte att ge en handlingsrekommendation i försvarsfrågan, utan framstod i stället som en illustration av arbetarens sociala status.

Hur skulle arbetareklassen ställa sig om det blev krig? Den frågan hade diskuterats vid Första Internationalens kongress redan 1868 och där restes för första gången förslaget att arbetarna skulle använda sitt enda vapen, strejken, också för att förhindra kriget. För krig mellan två nationer var inte något annat än ett inbördeskrig, eftersom det var klassbröderna som hetsades mot varandra i bourgeoisins intresse.

När det fransk-tyska kriget bröt ut 1870 visade det sig svårt också för socialister att hysa den uppfattningen. Ännu fanns i Tyskland inget enhetligt arbetareparti. Det skulle dröja till 1875 innan Lassalles anhängare och Bebel-Liebknechts parti gick samman. Också Tyskland självt var en sammansättning av delstater, ännu inte enat. Lassalleanerna, som strävade efter nationell enhet som frihetens förutsättning, stödde kriget och röstade för krigskrediterna i den tyska lantdagen. Bebel och Liebknecht röstade visserligen mot och fick sitta på fästning, men deras motstånd var först och främst att se som en allmän misstroendeförklaring mot regeringen, inte en gest mot kriget i sig.

Både Bebel och Liebknecht ansåg att Tysklands krig var ett försvarskrig, åtminstone fram till dess krigslyckan vände och tyskarna annekterade Elsass-Lothringen. Någon principiell pacifism eller än mindre försvarsnihilism fanns således inte alls inom den uppåtstigande tyska arbetarrörelsen, inte heller när den i Gotha 1875 gick samman och där antog det program som fram till 1897 också var det svenska partiets.

I Gothaprogrammet krävdes, liksom i Palms program från 1882 och hos Åkerberg, att den allmänna värnplikten skulle ersätta den stående hären. Det var den stående hären som ansågs vara militarismens grund och därmed helt oförenlig med det demokratiska folkförsvar som den tyska socialdemokratin ville ha. Argumenten för folkbeväpning var klart försvarsvänliga. Det skulle bli både billigare och orsaka färre materiella och personliga offer och skapa ett soldatmaterial av högre moralisk halt, eftersom soldaterna i fredstid sluppit undan det råa och nedbrytande kasernlivet. Men viktigare var att folkbeväpning ansågs utgöra en garanti mot anfallskrig.

Marx var inte speciellt tillfreds med någonting i Gothaprogrammet, som han ansåg vara en ganska eländig kompromiss. Om tanken på folkbeväpning sade han sarkastiskt att det knappast skulle bidra till att försvaga det kapitalistiska systemet. Schweiz visade ju att det kapitalistiska systemet mycket väl tålde vid milissystemet.

Diskussionerna inom den internationella arbetarrörelsen handlade mer om försöken att hindra krigets utbrott. Strejken som medel härför återkom på kongress efter kongress. Vid kongressen i Bryssel 1891 lade holländaren Nieuwenhuis fram ett resolutionsförslag om generalstrejk vid krigsfara men fick bara en minoritet med sig. Förslaget var också behäftat med en rad svagheter. Problemet vad som skulle betecknas som försvarskrig respektive anfallskrig, som redan kriget 1870-71 hade aktualiserat, kvarstod. Det hade ju visat sig att alla

krig var försvarskrig, inte minst de som startades i ”preventivt syfte”.

Ryssen Plechanov pekade på ett annat centralt problem. Tänk er, sade han, att det bleve krig mellan Tyskland och Ryssland och den tyska arbetarklassen i enlighet med Brysselresolutionen lydigt strejkade. Resultatet kunde bara bli ett, föreställde sig den västorienterade Plechanov, att de ryska kosackerna skulle komma stormande och utan motstånd rasera hela den västerländska kulturen. Nieuwenhuis fick inte majoriteten med sig i Bryssel 1891, men frågan skulle återkomma gång efter annan.

Hur kriget skulle kunna avvärjas, därom var meningarna delade. Att det var något vederstyggligt som skulle bekämpas rådde det däremot stor enighet om. Arbetarrörelsen behövde freden för att kunna bygga upp sin styrka och nå det socialistiska målet. Men eftersom krig var ofrånkomligt under det kapitalistiska systemet, kunde man inte undvika att ta ställning till det militära försvarets utformning och uppgifter. På den Andra Internationalens konstituerande kongress 1889 tog man därför samma ställning som det tyska partiet: mot den stående hären, för ett milis-system av schweizisk modell.

Åkerbergs formulering 1885 innehöll således en blandning av de tyska socialdemokraternas ståndpunkt och av de mer borgerligt-liberala pacifistiska strömningar som låg i tiden. Avvägningstanken härstammade från de fredssträvan- den som framför allt under den senare hälften av 1800-talet dök upp och som avsatte sådana resultat som Genève-konventionen 1864 och den internationella skiljedomstolen i Haag.

Kravet på avväpning togs inte med, vare sig 1889 eller i Danielssons program från 1897. Hans formulering i försvarsfrågan var ett direkt övertagande av Internationalens ord: ”Folkbeväpning i stället för stående här. Skiljedomstol vid internationella tvister. Riksdagen, och i sista hand folkomröstning, avgör om krig eller fred”.

Skiljedomstolskravet och kravet på folkomröstning hade tillkommit vid 1896 års kongress i London. Men mot slutet av 1800-talet blev försvarsfrågan allt mer aktuell. Tyskland växte fram som en imperialistisk stormakt, med all rekvisita av aggressivitet, expansionism och kolonialism som följde sådan upphöjdhet. Ett kommande krig skulle genom den tilltagande stormaktsrivaliteten anta en alltmer total karaktär. Det var inte längre begränsade nationella krig som hotade, det var imperialistiska världskrig.

1899 bröt boerkriget ut. Året dessförinnan hade engelska och franska kolonialintressen stött samman i Sudan och kring sekelskiftet började också den europeiska utplundringen av Kina.

Rustningarna ökade som en följd av oron i världen och vapnen blev alltmer avancerade, vilket i sin tur drev kostnaderna i höjden och förlängde övningstiden. Dessutom användes militär alltmer för att stävja oro inom länderna eller mot den ”inre fienden” som det hette. Soldater sattes in mot arbetarna vid demonstrationer och strejker. Det var för övrigt enbart ur den aspekten som försvarsfrågan alls hade diskuterats vid den svenska socialdemokratins första kongress 1889. ”Kongressen uppmanar partivännerna överallt att verka med alla lämpliga medel därhän att medborgare i vapenrocken under inga förevändningar låta sig brukas till våld mot de andra medborgarnas frihet och rätt”. Sundsvallsstrejken 1879 var ännu färsk i minnet.

1901 lade den svenska regeringen fram ett här-ordningsförslag, som enbart byggde på den allmänna värnplikten och som radikalt ökade övningstiden från 90 till 240 dagar. Trots stort motstånd i Andra kammaren gick lagförslaget igenom.

Därmed gjordes försvarsfrågan till en fråga av största aktualitet i svensk politik. För arbetarrörelsen var det en skymf. De medborgerliga rättigheterna ägdes endast av de besuttna, de medborgerliga skyldigheterna måste samtliga manliga medborgare fullgöra.

De gamla lägerplatserna hade legat på landet och övningarna hade ägt rum enbart på sommaren. De hade rentav kunnat bli ett välkommet avbrott i en annars enahanda tillvaro. Men i

och med 1901 års härordning sträckte sig övningstiden in över vintern och kaserner byggdes i städerna eller i dess närhet. ”Idyllen” förbyttes därmed i en renodlad ”kasernanda” och det redan starka missnöjet stegrades ännu mer.

Nu blev försvarsfrågan på allvar uppmärksammad av socialdemokraterna. Vid kongressen 1900 formulerades en resolution som kom att väcka debatt, ty försvaret hade visserligen kopplats ihop med rösträtten — de styrande kunde inte vänta sig medborgaranda i ett land där ingen medborgarrätt existerade — men resolutionen ställde inte ultimatum, rösträtten först, värnplikten sedan. Ett sådant ultimatum vill C Nilsson ha ”vilken som representant för de djupa leden protesterade emot, att man antoge en sådan resolution utan att ha sagt ifrån att man ville ha *medborgarrätt först*. Sedan skulle han gärna vara med på ett års övningstid.” Partistyrelsen motiverade sin resolution med att den velat framhålla att socialdemokratin inte vände sig mot försvaret av fosterlandet, tvärtom ville den framhålla att partiet odelat var för ”ett folkligt och på demokratisk grund byggt försvarsväsen”.

Men det var partiet alls inte, vilket kom fram redan 1900. Mot partiledare Brantings klara försvarsvilja — ”Sveriges arbetare önska nog ha kvar sitt gamla Sverige, för att inom detta bygga upp sitt nya samhälle” — stod Charles Lindleys lika klara försvarsovilja. Han var emot all förstärkning av försvaret eftersom han ”såg i militären förtryckets hantlangare”. Lindley tyckte också att försvaret var rent onödigt, eftersom han inte bedömde faran från öster som reell. ”Vi ha således just ingenting att försvara” blev hans slutsats, en tanke som skulle leva vidare. Också den rena, kristet färgade pacifismen fanns representerad vid kongressen 1900, genom E A Hörlin som ville ”ha någonting som tydde på allmänt broderskap, till exempel att vi voro motståndare ej blott till militarism utan till all slags krigsföring”.

Där fanns sist, men inte minst, de ivriga försvarsvännerna, vid kongressen 1900 representerade av Arvid Björklund, som försåtligt antydde att han kunde tänka sig mer än ett års övningstid. Det gällde ju att skydda sig inte bara mot yttre fiender, utan även ”oss mot överklassen”.

Alla dessa linjer i försvarsfrågan skulle frodas sida vid sida under åren före världskriget och väcka de livligaste debatter vid konferenser och kongresser. Extra glöd fick frågan därigenom att det nybildade ungdomsförbundet tog hand om den.

Svenska socialistiska ungdomsförbundet hade bildats i Stockholm 1897 och det var ingen tillfällighet att det kallades socialistiskt och inte socialdemokratiskt. Det förra lät nämligen ”rödare” ansågs det, och de första åren upptogs av interna diskussioner om vad detta ”röda” egentligen innebar, ett par år som förbundets krönikör Hinke Bergegren kärleksfullt kallar för slyngelåren.

Men vid ungdomsförbundets kongress i Göteborg 1900 ställdes ”kampen mot militarismen” som en av de första punkterna på programmet, ett beslut som följaktligen blev ungdomsförbundets första politiska uppgift. Bakom sig hade ungdomsrörelsen tillika Internationalens uppmaning och stöd, eftersom den vid

Pariskongressen 1900 uttryckligen uppmanat den socialistiska ungdomen att propagera mot militarism och krig. Ungsocialisterna i Sverige tog uppgiften på allvar. Redan 1902 följde således ett första beslag och ett fängelsestraff på sex månader för författaren till uppropet ”Du unge militär”, som bland annat innehöll följande erinran:

Kom ihåg, du unge militär, du kött av folkets kött, du arbetarson, som stuckits in i slaktarled för att göra dina herrars verk, göra det verk, som de ej kunna, kom ihåg ditt ursprung! Glöm icke din plikt mot mödans barn, mot den klass du själv tillhör! Bliv icke mördare av din egen frihet!

Att söka stoppa den antimilitaristiska propagandan med fängelsestraff verkade bara eggande på ungdomsförbundets medlemmar. 1903 skärptes också tonen ännu mer. Men samma år rämnade också förbundet, fastän det inte hade mer än cirka niohundra medlemmar. Anled-

ningarna var flera och både av praktisk och principiell natur. Det var på försvarsfrågan som det unga förbundet delades, vid fjärde förbundskongressen i Stockholm, där nitton ombud för förbundets tolv klubbar hade samlats. En försvarsnihilistisk resolution antogs med 13 röster mot 6. Den tog avstånd inte bara från antimilitarismen utan från varje form av försvar. Värnpliktsvägran godtogs som kampmedel.

Värnpliktsvägrarna hade sin förebild i fransmannen Gustave Hervé, som gett ut en starkt antipatriotisk bok med den betecknande titeln ”Leur patrie” — Deras fosterland.

Men Malmöklubben, vars medlemmar visserligen var antimilitarister men långt ifrån försvarsnihilister (”vi måste dock hålla på försvaret, måste söka bibehålla den nationella kultur vi funnit”) bröt sig ur och bildade samma år en ny, till partiet knuten ungdomsorganisation, Socialdemokratiska ungdomsförbundet. Deras medlemmar kallades ungdemokraterna till skillnad från det gamla förbundets medlemmar, som nu gick under beteckningen ungsocialister.

Ungdemokraternas inställning till försvaret överensstämde i början helt med partiresolutionen från år 1900. Det innebar att de intog en negativ inställning till all ”militarism” men att de hade en självklart positiv inställning till försvaret av landet. Liksom inom partiet fanns också bland ungdemokraterna representanter för en ”revolutionär” försvarsvilja. Främst var det Fabian Månsson, rallare och agitator, så småningom både riksdagsman och historiker. Han bildade rent av en arbetarnas skytterörelse i Malmö, med det vackert klingande namnet Fosterländska skytteklubben och med de revolutionäraste avsikter: ”Ty det beklagliga kan inträffa, att vi nödgas dränka privilegierna i de priviligierades blod. Osvuret är bäst”, sade Fabian Månsson.

Ett par år senare började denna starka försvarsvänlighet förbytas i sin motsats och något försvar för skytterörelsen var det inte längre fråga om, utom hos enstaka medlemmar. En av anledningarna härtill var unionskrisen, som på våren 1905 satte känslorna i svallning, både hos ”storsvenska punschpatrioter” och hos ”socialistynglet”. Det knakade i fogarna i den union mellan Sverige och Norge som existerat sedan 1814 och i maj 1905 beslöt det norska stortinget att införa eget konsulatväsen, trots den svenska regeringens uttryckliga förbud. Den 7 juni tog stortinget steget fullt ut och förklarade unionen upplöst och att Oscar II inte längre kunde anse sig som konung över Norge. I detta spända läge, då upprörda storsvenskar ville lära norrmännen veta hut, om nödvändigt med vapnens hjälp, gav ungdomsförbundet ut flygbladet ”Ned med vapnen!”, där de uppmanade arbetarna till storstrejk om det skulle bli krig och ”att vapnen — om de skulle riktas mot någon — icke borde riktas mot norrmännen ”.

Det var en uppmaning med tradition, för tio år tidigare i ett annat känsligt läge för unionen hade Branting i ett 1 maj-tal använt sig av liknande hotfulla ord:

Skulle det förfärliga verkligen bli allvar, att man ville låta de svenska gevären marschera västerut, så må den som bär ansvaret också kunna säga sig, att måhända nere i samhällets breda lager någon kan falla på den tanken att upphöja sig själv till domare och med en kula utan order söka förebygga att tiotusenden kulor på order avfyras för att lemlästa och slakta vänner och bröder.

Branting slapp år 1895 sona sina ord om ”en kula utan order” med fängelse, trots protester mot ”landsförrädaren”. ”Ned med vapnen!” gav däremot dess författare Zeth Höglund, en av ungdomsförbundets ledare, fängelse i sex månader.

Så hade ”tjuvsamhället” slagit till igen och gett ungdemokraterna nya argument. Den antimilitaristiska propagandan blev både intensivare och mer försvarsnihilistisk. Det hängde också samman med den framgång ungdomsförbundet hade. Det växte snabbt ut under 1900-talets första årtionde och blev på kort tid Europas största socialistiska ungdomsförbund. Det var ett gensvar som sporrade till fortsatt agitation. Samtidigt förhalades rösträttsfrågan och

orättvisan blev år från år svårare att fördra just för ungdomen: att sakna medborgarrätt men krävas på medborgarplikt.

På ungdomsförbundets kongress 1905 lanserade Fabian Månsson, som nu frångått sin tidigare försvarsvänliga inställning, det som skulle bli ungdomsförbundets positiva alternativ. Det var inte folkbeväpningen (även om en eller annan medlem, som t ex Gustav Möller, höjde sin röst för att arbetarna borde delta i skytterörelsen för att beväpna sig inför alla eventualiteter) utan kulturförsvaret man slöt upp bakom.

Med detta menade Fabian Månsson att de 80 miljoner kronor som då gick till försvarskostnader, istället borde gå till ett kulturellt försvar såsom till ambulerande folkbibliotek, till hönserier, mejerier och utsädesföreningar för att gynna befolkningen på landet.

Skillnaden mellan ungsocialisternas försvarsnihilism och ungdemokraternas låg inte så mycket i argumenteringen, som ofta var snarlik, utan i grundinställningen. Ungsocialisterna menade att vi inte borde försvara oss, därför att landet inte tillhörde det arbetande folket. Ungdemokraterna föredrog att basera sina argument på en förment saklig grund, nämligen att vi inte kunde försvara oss. ”Vadtill kan det nytta?” frågade de med dansken Viggo Hörup. För de människor som slöt upp för att höra dem tala, framstod skillnaden som hårfin. Borgerliga pacifister som Leo Tolstoj och Bertha von Suttner, författare till den pacifistiska kampboken ”Ned med vapnen!” citerades flitigt av agitatorer från bägge grupper och då var det framför allt militarismens omoral som häcklades. Det gav åt propagandan en nästan religiös prägel, vilket följande citat från Tolstoj visar:

Den omständigheten, att människor, som tagit sig makt över dig, fordra, att du skall begå brodermord, bevisar endast, att dessa människor äro bedragare, och att du alltså ej bör lyda dem. Det är skamligt att vara en sköka, som alltid är redo att sälja sin kropp åt den, som hennes herre pekar på, men skamligare är det att vara soldat och alltid vara beredd att göra den största förbrytelsen — den nämligen, att döda var och en som förmannen pekar på.

Sveket mot den höga idén

Kriget hade brutit ut. Ingen generalstrejk, ingen järnvägsstrejk. Ingen enda lokförare nekade köra trupptåg, ingen enda stationskarl nekade att lägga om växlarna, inte ett enda gruskorn på rälsen hindrade trupptågens gång. Människoslakten var påbörjad. Valter kastade Andra Internationalens resolution i diket och trampade den ner i dyn, djupt ner i dyn.

Kamraterna talade om kriget. De bar in torv i ladorna och gick och knäade med tunga bårar på sviktande plankor och landgångar, och de talade om kriget. Om militaristernas krig. Om andra kamraters svek mot varandra. Om det stora, obegripliga Förräderiet. Om sveket mot den höga Idén, mot kamratskapets Idé. För det var ledarnas svek och förräderi detta. De hade förpliktigat sig att hindra kriget. Och så mobiliserades icke fredens soldater, arbetarna. Det ljöd ingen signal till generalstrejk. Av ryska folket, som var oupplyst och slaget i bojor, hade man inte rätt att vänta någonting. Men Tysklands och Frankrikes upplysta och fria socialister? Vad hade deras ledare gjort? Arbetarledarna hade stått och pratat skit på kongresser. Ner i helvetet med resolutionen, lika djupt som Andra Internationalen hade sjunkit.
Vilhelm Moberg:
Soldat med brutet gevär

Likheterna mellan de två förbunden var så pass stora att flera försök gjordes att åter gå samman. Men det visade sig snart att det trots allt var mer som skiljde än enade också i försvarsfrågan. Ungsocialisterna blev allt mer öppet anarkister med tydliga syndikalistiska inslag och de bekände sig till en uttalad revolutionär väg mot det socialistiska målet: Först skulle generalstrejk utbryta. Resultatet blev efter en tid hunger och lidande, vilket i sin tur skulle vara drivkraften till nästa fas, den kaotiska, då livsmedelsbutikerna skulle stormas och massan sätta sig i besittning av produktionsmedlen. Konsumtionsföreningar skulle upprättas, vilka skulle

överta distributionen, medan fackföreningarna skulle ansvara för produktionen. Det borgerliga samhället skulle naturligtvis söka hejda denna utveckling och sätta in militär och strejkbrytare. Men militären skulle, som en följd av den antimilitaristiska agitationen, inse sin plats i klasskampen och gå över på arbetarnas sida. Med en sådan målsättning blev naturligtvis den antimilitaristiska agitationen ett rent revolutionärt kampmedel.

På partikongressen 1905 gav den antimilitaristiska propagandan resultat. I en rad motioner krävdes en öppet antimilitaristisk skrivning i partiprogrammet. Partistyrelsen hade lagt fram ett kompromissförslag som löd: Ett folkligt försvarssystem. Kamp mot militarismen. Mellanfolklig skiljedom.

Hjalmar Branting varnade de nymornade antimilitaristerna för den rena försvarsnihilismen när han presenterade partistyrelsens förslag. Det var viktigt, framhöll Branting, att betona viljan till ett folkligt försvar. Detta är motsatsen till försvarsnihilismen. De internationella kongresserna ha intagit samma ståndpunkt. Låt oss hålla fast vid detta positiva, som komplettering till det enbart negativa: Kamp mot militarismen.

De flesta som argumenterade mot Branting och för avrustning gjorde det utifrån ”vadtill kan det nytta”-tesen. A J Christiernsson från Helsingborg pekade på skillnaden mellan England och Tyskland å ena sidan och Sverige å den andra. ”De kunna försvara sig men det kunna icke vi”. Värner Rydén instämde: ”Ett folkligt försvarssystem, för såvitt därmed menas folkbeväpning, måste vara ineffektivt. Därför kunna vi gärna stryka hela kapitlet om försvar”. August Palm uttryckte sin glädje över debatten, ”nu kan det bli slut med militärkurtisen. Vi som äro ett litet folk, böra gå i spetsen för krigets avskaffande.” Men det fanns också de som varnade för en skärpning på denna punkt av taktiska skäl. F V Thorsson menade att det skulle försvåra arbetet om partiet stämplades som försvarsnihilistiskt och Nils Persson varnade för att med en sådan inställning skulle militären bli mera fientlig mot arbetarna.

Resultatet av debatten blev också att partistyrelsens förslag, där folkförsvarssystemet krävdes, antogs med 93 röster mot 75. Men redan vid nästa partikongress 1908 slopades den positiva skrivningen. Nu hette det kort och gott: ”Kamp mot militarismen. Successiv minskning av militärbördorna fram mot avväpning. Bindande skiljedomsavtal, permanent skandinavisk neutralitet, kraftig internationell samverkan mellan arbetareorganisationerna mot kriget”. Avväpningskravet hade därmed för första gången skrivits in i programmet och det var utan tvekan en stor framgång för det socialdemokratiska ungdomsförbundet. Partistyrelsen hade åter föreslagit en kompromiss: Försvarets demokratisering och successiv minskning av militärbördorna fram mot avväpning. Men 1908 var stämningen mot försvaret i majoritet. Med 162 röster mot 80 beslöt kongressen att stryka den positiva skrivningen om ett demokratiserat folkförsvar.

Hur skulle partiet ställa sig till skytterörelsen? Man kunde som Charles Lindley tveka om kulturförsvarets militära värde och vägra att acceptera den underkastelse som ”vadtill kan det nytta”-anhängarnas teori ledde till. I så fall kunde just skytterörelsen bli till nytta. ”En man, ett vapen — och det skall inte gå så lätt att övervinna oss” menade Lindley, som helt bytt ståndpunkt sedan kongressen 1900.

Partistyrelsen var också positiv till arbetarnas deltagande i skytterörelsen, vilket fick den unge Per Albin Hansson att ironisera över ”den revolutionära stämning som synbarligen besjälade partistyrelsen”. Han tog för sin del helt avstånd från all slags militarism och tyckte det var bättre att arbetarna odlade sina själar på lediga stunder framför att ägna sig åt vapenövningar. Hans förslag att skytterörelsen rent av skulle bekämpas och att partiets riksdagsmän skulle rösta mot anslag till skytterörelsen gick också igenom.

Till nästa kongress hade en rad förändringar skett. Valen 1908 och 1911 hade gett arbetarepartiet en stor grupp i riksdagen och några av ledamöterna drogs in i det parlamentariska maskineriet. F V Thorsson, skomakaren och agitatorn, fick t ex plats inom civilkommissionen,

som tillsattes 1911, för att granska utgifterna i samband med försvaret. Vidare hade riksdagsgruppen lämnat in en motion om en sänkning av försvarskostnaderna från 80 till cirka 60 miljoner kronor och en förkortad övningstid. Dessutom hade några socialdemokratiska riksdagsmän röstat för anslag till skytterörelsen. Därmed var angreppen givna för de antimilitaristiska ungdomsförbundarna, framför allt för Zeth Höglund, som mer och mer hade kommit att kritisera ”partihögerns” hållning.

Diskussionen 1911 rörde sig således inte om programändringar, även om det strömmat in motioner nu också med den rena avväpningslinjen klarare formulerad, utan om tillämpningen av programmet. När diskussionen kom igång, visade det sig att bakom 1908 års formulering i ”militärfrågan” levde de mest skiftande inställningar kvar.

Erik Palmstierna, en före detta liberal som 1910 kommit över till socialdemokratin, var klar försvarsvän och gjorde som alla de andra, hänvisade till Marx för att få teoretiskt stöd: ”Utan militärt försvar bli vi ett billigt byte för en eventuell fiende. Det är marxism att hålla på ett nödvärnsförsvar”. Gruppen kring Zeth Höglund menade att den socialdemokratiska försvarsmotionen var helt förkastlig. Socialdemokraterna skulle överhuvudtaget inte befatta sig med ämnet. Eller som Fredrik Ström, ungdomsförbundare men också partisekreterare, uttryckte saken: ”Vår lösen måste vara, ej ett öre, ej en man åt militärväsendet i det nuvarande kapitalistiska samhället”. Andra ansåg däremot den socialdemokratiska motionen om en sänkning av försvarskostnaderna vara ett steg på väg mot avrustning. C N Carlesson förordade som nästa steg ett förslag om ett folkligt neutralitetsskydd som inte behövde kosta mer än 30 miljoner kronor. Fabian Månsson hade ett ännu mer fantasifullt förslag. Eftersom vi var ett sådant litet land att allt försvar var lönlöst, kunde vi kanske för en summa av 20 miljoner kronor om året köpa oss Englands skydd, om nu ryssen kommer?

De grundläggande linjerna som kommit fram på kongressen 1900 hade inte förändrats, snarare skärpts. Där fanns försvarsvännerna, alltifrån Palmstierna och Branting till Carlesson och Fabian Månsson, som alla ansåg att arbetarna i Sveriges land hade något att försvara, även i ett kapitalistiskt land. ”Vi ha en kultur och möjligheter att förbättra vår ställning, som skulle trampas ned, om en fientlig erövrare kom in i vårt land”, menade Branting. Där fanns försvarsnihilisterna, som tvärtom ansåg att inget fanns att försvara — arbetaren har inget fädernesland. Slutligen fanns den lilla revolutionära gruppen, som tyckte att det vore bra om arbetarna kunde försvara sig mot inhemskt förtryck. ”Rätten i vårt land är ännu en maktfråga, och hade varje svensk arbetare haft en mauser på sin vägg, hade rätten sett annorlunda ut i vårt land”, sade O Olsson, Göteborg.

Riksdagsgruppen gick fri från misstroendevotum. Programpunkten ändrades inte heller i radikalare riktning, men kongressen 1911 antog en resolution av Ivar Vennerström, en av ”vänsterns” män, där det fastslogs att avväpning var den övergripande målsättningen partiet med all kraft måste eftersträva och att den successiva minskningen av försvarskostnaderna bara skulle ses som ett medel i kampen.

Samma år som den åttonde socialdemokratiska partikongressen genomfördes, 1911, började det på allvar hetta till i försvarsfrågan. En av ministären Lindmans sista regeringsbestyr hade varit att få riksdagens majoritet för anslag till att bygga en pansarbåt av så kallad F-typ. Men när de liberala och socialdemokratiska partierna efter höstvalen 1911 starkt gått framåt, fick högerregimen gå och lämna plats åt liberalen Karl Staaffs andra ministär. En av Staaffs första åtgärder var att riva upp beslutet om F-båten med motiveringen att folket i val inte hade tagit ställning för den. Därmed rev han samtidigt upp lidelserna hos både försvarsvänner och antimilitarister.

Försvarsvännerna fylkades kring Sven Hedin, som 1912 grep pennan och författade broschyren ”Ett varningsord!” som gick ut i halvmiljonupplaga. Där kunde svenska folket läsa, att ryssen praktiskt taget stod utanför dörren och att denna vilket ögonblick som helst skulle kun-

na slitas upp. Sedan Finland 1809 i praktiken skänkts till Ryssland genom det svenska folkets flathet, och sedan Norge ännu skändligare släppts 1905, stod nu Sverige helt ensamt utan sina buffertstater. Vad läget nu krävde, pläderade Hedin lidelsefullt, var pansarbåtar och åter pansarbåtar. En privat insamling för att skaffa medel att bygga F-båten startades och på kort tid kunde cirka 17 miljoner kronor överlämnas till regeringen.

En aning om den nivå på vilken propagandan fördes ger en strof av författarinnan och den ivriga försvarsvännen Annie Åkerhielm:

Så kom då, du båt, som byggdes av folkets kärlek och lust,
ja, kom då, du ädla F-båt, och värna vår heliga kust!
Du F-båt, folkbåt, värn emot ryssar och tyskar och britter,
låt dina kanoners stämma besvara fraser och fnitter.

Obesvarad blev inte Hedins broschyr, eller de försvarsvänliga manifestationerna. Ungdomsförbundets Zeth Höglund, Fredrik Ström och Hannes Sköld samlade all motagitation i skriften ”Det befästa fattighuset”, som utkom 1913. Språket var minst lika blomstrande som Hedins, lidelsen heller inte mindre: *Militarismen innebär icke bara folkens ekonomiska utsugning till blods, utan den är dråpslaget mot folkens politiska frihet, den betyder kapitalets järnhäl över arbetarklassens nacke, den betyder evig träldom och förnedring för dem som genom sitt idoga arbete uppbär samhället och kulturen — därför bekämpas den oförsonligt av arbetareklassen och dess parti, socialdemokratin. Militarismen måste dö för att folket skall kunna leva!* Vilket sedan bevisades med siffror och statistik, alltifrån fattighjonens ökning från 1810 till 1910 till pantbankernas ökade omsättning och lungsotens utbredning.

Branting sökte på ett mer nyanserat sätt ge ett annat svar på Hedins och de försvarsivrigas framstötar. Han motionerade 1912 mot militärens användning inom landet mot den ”inre fienden”, det vill säga mot strejkande eller demonstrerande arbetare. Han försökte övertyga de konservativa ledamöterna om att det faktiskt fanns ett samband mellan försvarsovilja och det faktum att militär kallades ut i konflikter, på arbetsgivarens eller ”samhällets” sida. Han lyckades emellertid inte.

Den försvarsvänliga opinionen blev allt illvilligare och riktade sig främst mot Karl Staaff. Att socialister inte var patrioter, det må så vara, men att liberalen Staaff skulle bidra till att försvaga det svenska försvaret, det var en helt annan sak. Det måste vara ryska rubler bakom, mumlades det.

Det hjälpte inte att Staaffregeringen 1913 lade fram ett försvarsförslag som innebar både förlängd värnplikt och utbyggt försvar. Det bidrog tvärtom till att isolera regeringen ännu mer. Socialdemokraterna ansåg att det var för mycket, försvarsvännerna att det var för lite.

I början av 1914 kulminerade den chauvinistiska kampanjen. Hedins ”Andra varningen” kom ut och spreds i en miljon exemplar. De aktiva försvarsvännerna manade den svenske bonden att tåga till kungs och sjunga ut sin mening om försvaret och fosterlandet. Den 6 februari 1914 samlades deltagarna i det så kallade bondetåget. De hade kommit från hela Sverige för att marschera till slottet och betyga kungen sin patriotism. Kungen svarade och sade:

I kunnen vara förvissade, att jag aldrig ämnar dagtinga med min övertygelse om vad jag i fråga om värnandet av fäderneslandets självständighet anser rätt och nyttigt ... De fordringar på fälthärens slagfärdighet och krigsberedskap, som av sakkunskapen inom min armé uppställas såsom oeftergivliga, frångår jag icke. I veten alla att detta betyder en utsträckt tjänstgöringstid för de värnpliktiga, jämväl med hänsyn till behovet av vinterutbildning. För lösandet av sina stora uppgifter måste vidare min flotta icke allenast vidmakthållas utan också i betydande mån förstärkas.

Det var klara ord och det var ord som på det mest förödmjukande sätt satte statsministern Karl Staaffs förslag i försvarsfrågan helt åt sidan. Resultatet blev en konstitutionell kris, som

slutade med att Staaff gick och en så kallad partipolitiskt obunden regering tillsattes under ledning av Hjalmar Hammarskjöld.

Innan dess hade dock bönderna fått ett annat svar än det kungliga. Den 8 februari 1914 tågade drygt 50 000 arbetare samma väg för att i sin tur protestera mot militarism och ökade försvarsbördor och inte minst mot kungens enväldiga sätt att frångå folkets vilja.

Några månader senare bröt det första världskriget ut och hastigt enades högern och liberalerna om en utpräglad högerpolitik. Det innebar ökade kostnader för försvaret till 100 miljoner kronor, samtidigt som värnpliktstiden skulle utsträckas till ett år. Också socialdemokraterna blev mer försvarsvänliga och höjde sitt bud till 70 miljoner kronor och 6 månaders värnplikt. Därmed blev skillnaden mellan försvarsvänner och försvarsnihilister allt skarpare inom partiet och en av anledningarna till den ohjälpliga spricka inom den politiska arbetarrörelsen, som 1917 ledde till partisprängning.

Arbetaretåget 1914

Den 6 februari 1914 marscherade nationalistiska, konservativa svenska bönder och likasinnade till kungen. Två dagar senare anordnades ett arbetaretåg i protest mot höga rustningskostnader och personlig kungamakt. En skrivelse med nedanstående text överlämnades till statsminister Staaff. Den var undertecknad av Hj. Branting, Erik Lange, vice ordförande i Stockholms arbetarekommun, kyrkoherden och riksdagsledamoten Ernst Klefbeck, montören Gustaf Wahl och möbelsnickaren Oscar Karlén (senare ordförande i Svenska Träindustriarbetareförbundet).

Det arbetande folket i landet, lidande under dyrtid, arbetslöshet och tunga pålagor av olika slag och ännu i avsaknad av sociala och demokratiska reformer, för vilka det i årtionden kämpat, vänder sig på det bestämdaste mot kraven på ökade militärbördor.

I anslutning till socialdemokratins pro gram och grundtankarna i den socialdemokratiska försvarsmotionen vid 1911 års riksdag kräva vi, förvissade om att därigenom landets verkliga värnkraft icke försvagas, begränsning och minskning av de redan alltför högt uppskruvade militärbördorna samt kraftigt arbete för fred och broderskap med alla nationer.

Till regering och riksdag framställa vi en kraftig vädjan att icke låta den pågående besinningslösa rustningsagitationen förleda till att svika de utfästelser, som givits folket i val. Brytandet av dessa löften är oförenligt med kraven på politisk tro och heder.

Därtill vilja vi på förekommen anledning förklara, att det svenska folket aldrig kommer att böja sig under anspråken från en personlig konungamakt, utan äro vi förvissade om, att det alltjämt skall med all kraft hävda demokratins gamla bärande grundsats att *folkets vilja* skall ensam bestämma i Sveriges land.

Krigsutbrottet

Ur ett europeiskt krig kan revolutionen framgå. Kriget kan emellertid även resultera i en lång period av kriser, mot revolutioner av ursinnig nationalism, frihets kvävande diktatur, oerhörd nationalism Det kan resultera i en lång följd av reaktionära våldsdåd samt av hat, repressioner och träldom.
Jaurès 1905

Ungdomsförbundets representanter hänvisade alltid till den internationella arbetarrörelsen för att få stöd i sina ställningstaganden mot militarismen. Så gjorde också Branting för att i sin tur visa, att hans försvarsvänligare linje var internationellt förankrad i de stora arbetarepartierna. Båda sidor hade på sitt sätt rätt.

Vid de stora internationella kongresserna i Stuttgart 1907, i Köpenhamn 1910 och i Basel 1912, ägnades huvudparten av diskussionerna åt krigsfaran och hur arbetarklassen skulle stäl-

la sig vid ett eventuellt krig samt hur arbetarklassens representanter inom de olika parlamenten skulle agera för att förhindra att krig bröt ut.

Några delegater fortfor att plädera för generalstrejken som arbetarnas svar på en aggressiv krigspolitik. Internationalen tog aldrig uttryckligen ställning för ett sådant vapen. Resolutionerna hade ett mer svävande innehåll — det talades om att använda de verksammaste medlen för att förhindra kriget och detta kunde sedan varje lands delegater tolka som de ville. I Stuttgart 1907 tillfogades en hotfull varning: om krig bröt ut skulle partierna med alla krafter söka få slut på det och utnyttja den ekonomiska och politiska kris som därvid uppstod till att befordra det kapitalistiska klassväldets fall. Det var revolutionära tongångar och användes ofta i preventivt syfte: ”De” kommer inte att våga sätta igång ett krig, för då blir det revolution.

I Köpenhamn 1910 samlades man åter. Den krigiska bakgrunden hade blivit allt mer hotfull. Rustningarna var större än någonsin förr. I Tyskland byggdes till exempel en stark flotta upp. De socialdemokratiska riksdagsmännen i alla länder uppmanades åter att rösta mot upprustningen. En resolution av engelsmannen Keir Hardie och fransmannen Valliant om generalstrejk röstades dock ned med 119 röster mot 58.

Men frågan fanns. Den svenska partiledningen tog den på allvar så tillvida som generalstrejksförslaget i händelse av krigsutbrott skulle sändas till de mest berörda fackförbunden för diskussion. Det var Sjömans- och Eldareförbundet, Transportarbetareförbundet, Järnvägsmannaförbundet, Gruvarbetareförbundet samt Järn- och Metallarbetareförbundet.

Där blev frågan diskuterad på en realistisk nivå. Transportarbetarna insåg, att blev det strejk, skulle militären ta över. Järnvägsmännen pekade på alla oorganiserade arbetare som fanns. Sjöfolket kände sig allmänt hjälplöst. De som var mest positiva var gruvarbetarna. De skulle nog kunna strejka, men skulle det hjälpa? ”Det är bra långt mellan malmbrytningen till de färdiga kanonerna.”

Partistyrelsen tog därför ställning mot generalstrejkmedlet för Sveriges del, men inte heller den ville ändå att medlet skulle definitivt förklaras som dåligt. Kanske vore det verksamt i andra länder som inte har allmän värnplikt? ”För Sveriges del ligger emellertid, som vi redan antytt, denna fråga på ett helt annat sätt än för de stora militärstaterna. Här måste arbetarna säga sig att det numera icke gärna kan bli tal om annat än att i värsta fall söka försvara sig mot inkräktare.” Partistyrelsen rådde Internationalen att inte göra ett uttalande som var bindande för alla länders arbetare.

Ändå visar denna handfasta behandling av generalstrejksfrågan att internationalismen var en levande realitet och att partierna i de olika länderna tog samma hänsyn till Internationalens kongressbeslut som till sina egna kongressbeslut. Också i inställningen till försvaret av fosterlandet intog olika länders partier, eller grupper inom dessa partier, helt olika ståndpunkter. Där fanns de andra skandinaviska partierna som gick på en ännu mer uttalad avväpningslinje än det svenska. Men de viktiga stora franska och tyska partierna intog en klarare försvarsvänlig hållning. Kravet för dem var det gamla internationella kravet; för folkbeväpning — mot en stående här.

Den rent försvarsnihilistiska propagandan hörde snarare hemma hos anarkisterna — eller deras franska variant, anarkosyndikalisterna — än hos den marxistiska socialdemokratin, som var förankrad i det stora tyska partiet. Dessa skiftande ståndpunkter gjorde det också svårt att enas i generalstrejksfrågan.

Året därpå, 1911, började nedräkningen för det krig som slutligen skulle bryta ut. Italien förklarade Turkiet krig, och den italienska arbetarklassens fredsdemonstrationer kunde inte hindra det. I oktober 1912 bröt det andra Balkankriget ut och ett storkrig var nu hotande nära. Stormakterna var uppbundna till och mot varandra genom en rad allianser och fördrag. Frankrike, Ryssland och England bildade den s k trippelententen och stod mot Tyskland,

Österrike-Ungern och Italien, vilka i sin tur bildade trippelalliansen.

En extra kongress ordnades i all hast i Basel 1912. Den hjälplöshet, som delegaterna kände och deras oförmåga att verkligen kunna stoppa ett hotande krig, visade sig i den fredsdemonstration som blev det enda faktiska resultatet av Baselkongressen. De 555 delegaterna tågade ut på gatan den 24 november med en svärm av vitklädda barn och en skog av röda fanor i täten och gick mot Mönsterdomen, där Bachs c-moll-mässa spelades. Att visa sin fredsvilja och att hota med en ”säker” revolution, det var i grund och botten det enda som hela den internationella arbetarrörelsen hade att sätta emot de imperialistiska krigsplanerna. Arbetarklassen, som lärt sig tåga i fredsdemonstrationer, skulle snart få marschera till fronterna.

När skotten i Sarajevo ekat ut och stormakterna genom sina diplomatiska turer, allianser och ententer, i augusti 1914 låg i krig med varandra, då upphörde också internationalismen att fungera inom arbetarrörelsen. Plötsligt hade kriget för både tyskar, engelsmän, fransmän och österrikare blivit ett försvarskrig och socialdemokrater röstade villigt för de tributer kriget krävde.

I Sverige präglades den varma sommaren 1914 av valkampanjer och valstrider. När kriget bröt ut, befann sig Hjalmar Branting på valturné, och från ett valmöte i Kisa sände han regeringen socialdemokratins stöd i dess strävan att hålla landet utanför kriget. Det var socialdemokratins borgfredsförklaring. Den 3 augusti 1914, samma dag som Frankrike drogs in i kriget, öppnades partiets nionde kongress. Efter två dagar beslöt man skjuta upp den, men innan dess sändes ett manifest ut, som behandlade krigets karaktär och ansvarighetsfrågan.

Krigsskulden delades i manifestet mellan de kapitalistiska vinstintressena, militarismen och nationalismen. *”Katastrofen är över oss. Den förbereddes av mäktiga kretsars vinstintressen. Den är påskyndad genom militarismens alltmer olidliga tryck över folken. Den är framdriven både av otämjda nationalistiska stämningar och av verkliga nationella rättskränkningar, äldre och nyare. ”*

Fastän Sverige inte drogs in i kriget, blev det ändå en vattendelare som skiljde partiets medlemmar i tydliga höger- och vänsterfåror. Det blev svårt för många att inte välja sida i kriget och att hålla fast vid analysen av kriget som framdrivet av kapitalistiska vinstintressen och militarism.

Riksdagsledamoten Yngve Larsson tillhörde dem som valde och han valde Tyskland, varför Ryssland följaktligen blev den verkliga krigsanstiftaren medan Tyskland endast handlat i nödvärn. ”Vapnen ha pressats i dess händer av en stor övermakt” som han uttryckte saken. Han diktade om hängivenhet också för svensk arbetarrörelse, en abstrakt hängivenhet som kunde få nog så konkreta konsekvenser: ”Låt oss icke glömma att denna vilja att inordna sig som en del i ett stort helt, att offra sig själv intill förintelsen, dock är den djupast förankrade grundvalen för varje statsordning, inte minst för en socialdemokratisk”.

Dessa ord, som återfinns i tidskriften Tiden från hösten 1914, visar att arbetarrörelsens famn var djup och att de mest vitt skilda åsikter fick rum inom den. Men när Yngve Larsson senare drog konsekvenserna av sin tankegång och manade till aktivism blev han utesluten ur partiet. Andra som också fick gå av samma anledning var G Steffen och O Järta.

Mot denna ödesdigra lojalitet mot Tyskland ställde sig på hösten 1914 både Ernst Wigforss, Erik Hedén och C N Carlesson. Ernst Wigforss uttryckte nog snarare partiets åsikt när han tog avstånd från tolkningen av Ryssland som den store boven i dramat och lade större delen av skulden för krigsutbrottet på Tyskland och Österrike-Ungern, medan sympatierna låg hos ententen, d v s England, Frankrike och därför också Ryssland.

Carlessons artikel vittnar om den sorg som fanns över Internationalens oförmåga och särskilt över de tyska socialdemokraternas svek, när de röstade för krigskrediter. Alla hade de blivit chauvinister och drömmen om en internationell arbetarrörelse hade krossats.

Det var ur denna besvikelse som ett nytt hopp föddes. Hoppet att den revolution som låtit bli att ”hända” vid krigsutbrottet skulle bida sin tid, för att vid krigsslutet vara mogen att ta över efter militarismens skövlande.

Några ansåg att läxan borde läras och ”mognaden” förberedas, andra hade den uppfattning som fanns nerskriven i kongressprotokollet från 1889, nämligen att ”revolutioner kunna aldrig göras”. Det var åsikter som skulle bli partiskiljande.

Arbetarrörelsens splittring

Det betänkligaste är dock, att man vill föra in en gradering i socialismen. Vi böra icke tillåta, att någon sätter sig på vår socialistiske herres högra hand och dekreterar, att det är bättre socialism och det är sämre socialism.

Olof Olsson, partikongressen 1911

Det faktum att ungdomsförbundet drev igenom kravet på avväpning visar att det var en maktfaktor inom arbetarrörelsen. Till skillnad från ungsocialisterna växte ungdemokraternas förbund med stor hastighet. Innan storstrejken fanns över 15 000 ungdomsklubbister och därmed hade Sverige tagit första platsen i världen när det gällde att organisera ungdomen för de socialistiska idéerna. Medlemsanslutningen var till skillnad från partiet individuell, varför ungdomsförbundet faktiskt var ett mer politiskt parti än moderpartiet självt, med dess rötter i fackföreningsrörelsen. Förbundet höll sig med egen tidning, Fram, som sedan 1903 utkom en gång i månaden och vars redaktör under uppbyggnadsåren var Per Albin Hansson och från 1908 med Stormklockan under Höglunds redaktörskap. Förhållandet till partiet var emellertid inte reglerat från början och det kom att dröja innan det blev ordentligt satt på pränt. Vid kongressen 1905 hade ungdemokraterna sökt bli erkända av partiet som dess ungdomsförbund, men då fanns ännu rivalen ungsocialisterna, som aktivt stört förhandlingarna, och frågan lämnades öppen.

I och med att förbundet växte, växte ungdemokraternas krav på inflytande. De ville också ha något att säga till om i viktiga politiska spörsmål.

Den våldsamma agitationen mot försvaret var irriterande nog för partiledningen, som hyste en mer försvarsvänlig inställning. Men när partiledningens och riksdagsgruppens handlingar började utsättas för en närgången granskning, växte irritationen. Ungdemokraterna hade lite känsla för taktik — själva ordet fick i de ras munnar en föraktlig klang — men desto större för partiets program. Snart nog hade ungdomsförbundet tagit på sig den heroiska uppgiften att vara partiets socialistiska samvete, något som partiledning och riksdagsgrupp betackade sig för.

I december 1908 utkom det första numret av en tidning som skulle ge namn åt en hel oppositionell rörelse: Stormklockan. Redaktör för tidningen var Zeth Höglund, de opponerande ungdomarnas ovalde ledare och en av författarna till skriften ”Ned med vapnen!” som gett honom 6 månaders fängelse. Stormklockans tillkomsthistoria var stormig och bidrog till att i praktiken dela ungdomsförbundet i två tydliga riktningar, en Höglundriktning och en Per Albin Hansson-riktning. Det var en schism sprungen ur en politisk och personlig motsättning och som skulle bestå i decennier.

Stormklockans språk var också betydligt fränare än Frams, Per Albins tidning, och kom att väcka debatt och bitterhet genom artiklar som ”Sömn till döds” eller ”Mot upplösningen”. Där anklagades partiledningen för passivitet och än värre: För att motarbeta alla försök att aktivera partiet och värva nya medlemmar samt för att svika arbetarna genom att låta före detta liberaler få höga förtroendeposter. ”Vänster” och ”höger” blev nötta begrepp, av ungdomsförbundet använda utan citationstecken. Att de själva representerade ”vänstern” och partiledning och riksdagsgrupp ”högern” var för dem den givna utgångspunkten, där vänster stod för en revolutionär socialistisk åskådning och höger för en reformistisk, revisionistisk linje.

I den internationella arbetarrörelsen och framför allt inom det tyska partiet stod striden het mellan ”revisionister” och ”revolutionärer” och självklart hämtade ungdemokraterna både inspiration och alibi för sina attacker mot partiledning—riksdagsgrupp ur dessa debatter.

Revisionism kallades den riktning som företräddes främst av Eduard Bernstein, och begreppet kom av att han reviderade många av Marx' grundläggande tankegångar. Bernstein hade kätterskt deklarerat att han intresserade sig mindre för ett abstrakt, gyllene mål och mer för vägen dit. ”För mig är rörelsen allt, vad som vanligen kallas slutmålet intet”. Det förde honom in på en socialreformistisk linje. Dessutom ansåg han att Marx' klasskampsteori och så kallade katastrofteori var felaktiga, det vill säga att borgarklassen och proletariatet kom att stå emot varandra tills en konfrontation blev oundviklig med given utgång: arbetarklassens maktövertagande och inledningen till det klasslösa samhällets tidsålder. Samarbete med andra demokratiskt-reformistiska grupper och partier för att gradvis förändra och förbättra det existerande samhället blev Bernsteins råd.

Mot sig hade dock Bernstein majoriteten inom den tyska partiledningen, framför allt Bebel, Singer och Kautsky. För dem var Marx' katastrofteori — att proletärerna blev alltmer utsugna medan rikedomen hos utsugarna ökade — en ytterligt central analys av en genom århundraden fortgående process som måste bilda utgångspunkt för partiets handlande. Framför allt Kautsky bevarade sin tro på den sociala revolutionens oundviklighet och Kautsky blev en av ungdomsförbundets stora auktoriteter.

När ungdemokraterna därför krävde att allt samarbete med liberalerna skulle upphöra, innebar det att de hade den uppfattningen att ”borgarna var en enhet, den enda reaktionära massan” som man således inte kunde samarbeta med. Ända sedan 1906 hade fältropet ”Ned med Staaff-liberalismen!” klingat. Riksdagsarbetet borde av liknande skäl framför allt bli ett propagandaarbete. Från riksdagens tribun skulle de socialdemokratiska representanterna visa på klassamhällets avigsidor och elände. I militärfrågan häcklades partiledningen också för sin ”25-procentiga anti-militarism”, ett uttryck myntat av Höglund när riksdagsgruppen motionerat om försvarskostnadernas sänkning från 80 till 60 miljoner kronor. Ungdemokraterna ville att riksdagsgruppen skulle föra en ren demonstrationspolitik. Skulle det motioneras, skulle motionerna gälla den totala avvägningen eller krav på införandet av republik eller någon annan programfråga — och detta i ett läge när arbetarepartiet just fått stor politisk makt genom sin nyvalda riksdagsgrupp. På partikongressen 1911 fick riksdagsledamöterna rådet att i alla debatter om försvar och militarism iakttaga en ”iskall tystnad”. Det vore en riktigare ”proletärisk” linje, det vore klasskamp!

På partikongressen 1911 blev det också en första konfrontation mellan parti och förbund. ”Det är ej oriktigt att tala om ett parti bredvid partiet. Och därifrån vill man att partiet skall lägga sina riktlinjer efter kanske några oansvariga gruppers önskningar och att sömma in oss i en tvångströja, där vi ej skulle kunna röra oss”. Dessa Brantings ord fälldes under en diskussion om ministersocialism, det vill säga huruvida socialdemokrater kunde bilda regering eller delta i en regering i ett kapitalistiskt land. För ungdomsförbundets representanter var det en vederstygglig tanke. Branting hade slagit fast att frågan för närvarande saknade aktualitet, och att han helt anslöt sig till Internationalens uppfattning, att det ”icke är att tillråda” och att det endast kunde ske i exceptionella fall. Men Branting ville inte därmed ha bundit sig för all framtid. Irritationen hos partiledaren var påtaglig och den skulle bli större. Visserligen reglerades äntligen förhållandet mellan parti och förbund vid 1911 års kongress, men sprickan fanns där ohjälpligt. Förutom de intrikata frågorna om ministersocialism och antimilitarism, drev förbundet också republikfrågan och alkoholförbudsfrågan och i alla frågor tog förbundet resolut ställning på ett sätt som ohjälpligt kom att vidga sprickan.

Kongressen tog emellertid en resolution, som skulle en gång för alla reglera förhållandet mellan parti och förbund och ta bort grogrunden till angrepp och irritation. Så var förhoppningen.

Vid partikongressen 1911 invaldes också en rad av ungdomsförbundets ledande män i partiets högsta organ. Fredrik Ström blev den nye partisekreteraren och Ivar Vennerström, Richard Sandler och Fabian Månsson blev medlemmar av partistyrelsen.

Redan året därpå gnisslade det åter rejält i samarbetet mellan partiet och förbundet. Men inte hela ungdomsförbundet kunde räknas till oppositionen, för också ungdomsförbundet visade sig ha en ”vänster” och en ”höger”. I april 1912 höll ungdomsförbundet kongress och där utsöndrades ”högern”, som var liktydig med gruppen kring Fram — Per Albin Hansson med flera. In i förbundsstyrelsen valdes nya förmågor, alla tillhörande vänsterfalangen, Karl Kilbom, pastor Spak och A J Smålan. Samma vår, i mars, hade en grupp inom det socialdemokratiska partiet bildat Socialdemokratiska Vänsterföreningen, vars mål sades vara att ”verka inom partiets ram för att befordra dels större klarhet i grundsatserna och dels större kraft och omfattning i arbetet”. Klarare uttryckt blev målsättningen i dess negativa form, det vill säga vad föreningen ville bekämpa var ”en sådan undfallenhetens och tveksamhetens politik, som under det nuvarande parlamentariska livets hårda pressning kunde leda bort från den intima kontakten med folkets behov och med socialismens klara principer, dess raka vägar och höga mål”. I vänsterföreningens interimstyrelse satt Carl Lindhagen, Richard Sandler, Fredrik Ström, Ivar Vennerström och Carl Winberg.

Partistyrelsens reaktion blev snabb och Branting skrädde inte orden i sin fördömelse av vad han ansåg vara ett försök till en direkt splittringsorganisation:

Det är dock första gången det försökes att inom partiet organisera en inre cirkel av klarare skinande socialistiska ljus, renare i tron än andra partivänner, vilka om också blott indirekt dock tydligt nog utpekas som mindervärdiga ur ideell synpunkt, besmittade med världens ondska i form av ”politiskt tryck, maktförhållanden och opportunism”.

Förgäves hävdade vänsterföreningens medlemmar och sympatisörer att syftet var enighet. Partistyrelsen antog en resolution mot ”bildandet av speciella tendensföreningar inom partiet”. Richard Sandler, Fredrik Ström och Ivar Vennerström gick därför lojalt ur föreningen.

Andra irritationsmoment för partiledningen var Carl Lindhagens motion i republikfrågan, som lämnades in samma år. Republikfrågan hade ungdomsförbundet tagit på entreprenad och på 1911 års kongress hade dess representanter förgäves sökt få in en programpunkt som krävde republiken. Motståndet var inte principiellt, det var självklart att ett socialdemokratiskt parti var för republik, men väl taktiskt. Branting ansåg det vara en sekundär fråga. Charles Lindley menade att det rent av kunde vara betänkligt ur arbetarklassens synvinkel om republik infördes innan det kapitalistiska systemet ersatts. Och onekligen haltade tankegången en aning hos anhängarna av republik, åtminstone hos dem som ville ha frågan till en dagspolitisk fråga, eftersom de samtidigt ansåg att det i stort sett kvittade lika vilka som satt vid makten i ett kapitalistiskt land, om det var liberaler eller högermän.

Det fanns i den försvarsnihilistiska propagandan ett liknande argument: det gjorde detsamma under vilken kapitalistisk nation den arbetande klassen hölls nere, det var ont som ont och i det svarta fanns inga nyanser. Republikkravet var ett typiskt ungdomsförbundskrav — mycket radikalt och det gav flera av dess förespråkare fängelse, som till exempel Einar ”Texas” Ljungberg. Men i grund och botten var den ändå en delfråga, som kunde hota och skymma den verkliga problematiken: maktförhållandena mellan kapital och arbete.

Så kom det första världskrigets utbrott och i november 1914 hölls en försenad partikongress. Nu skulle äntligen förhållandena mellan parti och opposition regleras och sprickan i arbetarrörelsen lagas. De politiska förhållandena hade radikalt förändrats sedan 1911. Höstens andrakammarval hade i ett slag gett socialdemokratin den ledande ställningen bland de politiska partierna. Frågan om samarbete med liberalerna också på regeringsnivå efter kriget blev aktuell. Partistyrelsen lade fram ett förslag till uttalande, att partiet borde ta konsekvenserna av sin bekännelse till parlamentarismen och arbeta för att skapa en bas för samarbete med

liberalerna. Liberalerna måste acceptera en författningsrevision, där den fulla rösträtten och den fyrtiogradiga skalans slopande var de viktigaste punkterna. Om det visade sig att majoriteten på kongressen inte ansåg sådant samarbete förenligt med partiets principiella hållning, fick de se sig om efter en annan partiledare, sade Branting hotfullt.

Hjalmar Branting var den svenska arbetarrörelsens främste ledare under 40 år. Men han var aldrig oomstridd. Han mötte ett politiskt och personligt motstånd som hans efterföljare som socialdemokratiska partiledare aldrig behövt känna av. 1910 fyllde Branting 50 år och blev föremål för omfattande hyllningar. Den främste oppositionsmannen Zeth Höglund utgav en bok om Branting (den första i en lång rad) och förklarade vid överlämnandet: "Detta betyder ingen vapenvila". Striden fördes således i lika hög grad inom arbetarrörelsen som mellan denna och borgerligheten.

Det var en besvärlig fråga. Inte oväntat intog oppositionen en helt negativ inställning. Ja, hellre såg de högern regera. ”Vi skulle ej blott få avstå från genomförandet av våra socialistiska krav, utan också från ett genomförande av vårt demokratiska program. Huru skola vi ställa oss till konungamakten? Kan en socialdemokrat avlägga statsrådseden?”

Lindhagen hade en storslagen lösning på hela dilemmat: ”En utväg är att en del av vårt parti samman med några liberal-radikaler bilda ett nytt parti för övertagande av regeringen. Men socialister kunna de ej längre vara, socialismen måste rädda sin själ”.

Majoriteten, 90 mot 58, ansåg likaväl att socialdemokrater kunde ha sin socialistiska själ i behåll och ändå regera samman med de liberala. Men kriget hade just börjat och frågan tappade därmed sin omedelbara aktualitet.

Försvarsfrågan var däremot aktuellare än någonsin. Där bröt sig meningarna hårdare än förut. Vänstern inom ungdomsförbundet, representerad av Zeth Höglund, Hannes Sköld och Ivar Vennerström, hade 1913 författat en skarpt försvarsnihilistisk bok, ”Det befästa fattighuset”, vari antimilitarismen blev ett direkt klasskampsmedel. Branting hade gått hårt åt boken, vars försvarsnihilism han menade inte kunde finna stöd i den internationella arbetarrörelsen, utom möjligen i grupper som nästan ställt sig utanför den, eftersom den franska hervéismen var liktydig med total antipatriotism. 1914 framträdde de två linjerna i försvarsfrågan klarare än tidigare. Avväpningskravet stod mot partistyrelsens yrkande att den vennerströmska resolutionen från 1911 skulle tas bort och att kongressen likaså skulle avstå från fördömande uttalanden

om skytterörelsen.

Resultatet blev en kompromiss, som förmodligen inte tillfredsställde någon men som avsåg att motverka ytterligare splittring. Det blev vid det gamla. I själva verket hade de olika grupperingarna inom partiet tagit ställning och enigheten, som allt starkare hävdades, blev alltmer ouppnåbar.

Den tredje ståndpunkten, som alltid hystes av endast ett fåtal, formulerades 1914 av Fabian Månsson, som återvänt till sin tankegång från 1903:

Ju mer man lär känna medelklassen och överklassen som fiskar rikedomar ur samhällsoordningens grumliga vatten, ju mer förstår man hur nödvändigt det är att arbetareklassen vapenövas och beväpnas. Det nya bondetågets deltagare skola ha gevär på axlarna och patroner i bältet. Vem det vara må, som vill hindra folkmajoriteten att ordna och uppbygga samhället skall hälsas, liksom en fiende utifrån — med bly!

Slutligen antogs en enighetsresolution, som skulle ända alla misshälligheter mellan ungdomsförbund — opposition och partiledningen. Den stipulerade ”att ungdomsförbundet överallt bör vinnlägga sig om att på partiprogrammets grund och i full överensstämmelse med av partiet och dess underavdelningar fattade beslut främja sin egen utveckling samt tjäna partiet och rörelsen i dess helhet”. Vidare beslöts att ungdomsförbundare som fyllt 21 år skulle ingå som medlemmar i partiet.

Förslaget, utarbetat av partistyrelsen, antogs med 74 röster mot 22. Skulle nu äntligen gnisslet upphöra och relationerna kunna fungera mer tillfredsställande? Det var en from förhoppning, för bara en månad senare höll ungdomsförbundet kongress och ändrade enighetsresolutionen så att dess sista mening i stället kom att lyda: ” ... i full överensstämmelse med partiets program och socialismens principer”.

Därmed hade ungdomsförbundet, nu mindre ungdomsförbund än ett nytt politiskt parti i vardande, åter dragit upp gränserna mellan sig och partiet. Den odefinierade och odiskuterade socialismen blev alibiet då, liksom så många gånger senare.

Krigsutbrottet, som framskapat glödande patrioter bland socialdemokrater både i de krigsdrabbade länderna och i Sverige, bidrog till att oppositionens antimilitarism fick en klarare ideologisk förankring. Belgiens öde att på kort tid ockuperas av en stormakt gav anhängarna av ”vadtill kan det nytta”-ståndpunkten rätt, och de stora, rustningsrusiga stormakterna Tyskland och Österrike-Ungern beskylldes främst för att ha frambesvärjt kriget.

Avgörande betydelse för oppositionens utveckling fick emellertid dess kontakt med den så kallade Zimmerwaldrörelsen. 1915 ordnade italienska och schweiziska socialdemokrater en konferens i Zimmerwald, där den proletära internationalismens sammanbrott skulle söka repareras och där lösenordet fram för allt var fred — fred utan hänsyn till chauvinistiska intressen. Eftersom en av förutsättningarna för deltagande var att de socialdemokratiska partierna tog avstånd från sitt lands borgfred och krigshandlingar, samlades i Zimmerwald så gott som enbart oppositionella grupper från olika länders socialdemokratiska partier.

Delegaterna delades i två grupper. Där var centergruppen som vände sig mot kriget av pacifistiska skäl. Inom ”vänstern”, dit Höglund anslöt sig, avstod man från att gradera de inblandade ländernas skuld till kriget, utan betonade att orsaken låg i det kapitalistiska systemet med dess oundvikliga imperialistiska strävanden. Följaktligen var det oväsentligt om ett land styrdes av en så kallad demokratisk regering, för såsom krigsregeringar skulle de likafullt bekämpas och alla diskussioner om försvars- eller anfallskrig måste upphöra. Det gjorde detsamma hur landet hade hamnat i kriget, nu måste freden återställas och det kunde endast ske genom att arbetarna i de olika länderna störtade sina regeringar och grep makten. Ett sådant revolutionärt ställningstagande var givetvis svårt för de svenska delegaterna att tillämpa på Sverige eftersom landet var förskonat från kriget.

Men besöket i Zimmerwald gjorde närmandet till partiet ännu svårare, särskilt som de anammade begreppet ”socialpatrioter”, vilket blev ett nytt invektiv att bytas mot det nu lite slitna ”högersocialdemokrater”.

Sverige befann sig visserligen utanför kriget men det var ingen garanti för att Sverige inte kunde råka i krig. Inspirerat av Zimmerwald började ungdomsförbundet att förbereda en stor kongress för arbetarrörelsens olika organisationer med syfte att motarbeta att krigsaktivisterna drog landet i krig. I Stormklockans spalter hade skribenter, framför allt Erik Hedén, pläderat för storstrejk. Det skulle inte vara som 1909, denna ”tävlan i långsvält”, skrev Hedén den 5 februari:

En storstrejk för att hindra krig blir däremot snabb, ja sannolikt ögonblickligt avgörande. Man tänke sig den febrila verksamheten som just dagarna närmast efter krigsutbrottet kräva. Man tänke sig då järnvägarne, därpå trupper och material skola transporteras till lands, hamnarne där sjötransporten förmedlas, vapenfabrikanterna som skapa krigsmaterielet, gruvorna som giva råämnen därtill, textil- och skofabrikanter som skola kläda armén, att dessa och många till stoppa. Hela krigsmaskineriet vore ögonblickligen bragt till kaos och hela krigshärligheten bragt till ett jättefiasko.

I början av 1916 tog planerna på en fredskongress fastare former. Förbundets styrelse skrev till partiets verkställande utskott om sina planer på en konferens, som det ville ha partiets välsignelse till. Men partiet föredrog att skjuta upp frågan, som bordlades till ett kommande sammanträde. Ungdomsförbundet lät sig emellertid inte hejdas och i februari 1916 sände förbundssekreteraren Karl Kilbom ett hemligt cirkulär till förbundets organisationer om kongressen och dess förbindelser. Cirkuläret var emellertid inte hemligare än att Social-Demokraten publicerade det den 23 februari, samtidigt med partistyrelsens och LO:s varning till alla arbetareorganisationer att delta i det ”illojala, disciplin-vidriga tilltaget”. I ett manifest den 15 mars utvecklade partistyrelsen och LO sin ståndpunkt vidare.

Att förbereda sådana förtvivlade aktioner kunde blott vara farligt, menade LO och partistyrelsen i sitt manifest. En storstrejk skulle vid ett krigsutbrott automatiskt övergå till en mobiliseringsstrejk, vilket i sin tur skulle leda till väpnat uppror. För en sådan förtvivlad situation kunde inga regler uppställas, fortsatte resonemanget. Denna typ av argument skulle återkomma ett år senare i ett ännu mer krisartat läge.

Trots partiets och LO:s avståndstagande genomfördes fredskongressen 18-19 mars 1916 med 254 deltagare, representerande 40 000 arbetare. Det innebar att betydligt fler än ungdomsförbundets medlemmar hade hörsammat inbjudan.

Temat var krigets avvärjande. Hur skulle Sveriges arbetare handla om landet drogs in i kriget? De parlamentariska medlen kunde inte förslå långt, det hade med stor tydlighet demonstrerats i Europa ”den svarta veckan” innan kriget bröt ut. Hedén var inte längre lika säker på storstrejkvapnets effektivitet utan ville ha till stånd en gemensam kongress med hela arbetarrörelsen. Men Hedéns propaganda hade gett resultat. I det manifest som sändes ut från kongressen rekommenderades storstrejk inte blott om kriget kom, utan att sättas in redan i ett tidigare skede, när man bedömde faran för krig som överhängande.

Storstrejken skulle med andra ord vara ett avvärjande medel och de svenska arbetarna skulle därigenom göra det som hela den europeiska arbetarrörelsen borde ha gjort för att hindra kriget. Men ungdomsförbundet gick ännu ett steg längre. Strejkvapnet ensamt var inte tillräckligt:

Skulle en svensk regering i uppenbar strid med den klara neutralitetspolitik, som praktiskt taget hela vårt folk omfattar och som även den nuvarande regeringen i överensstämmelse med den under ett sekel följda linjen för vår utrikespolitik försäkrat sig vilja följa, kasta landet i ett folkmördande krig, då kommer självklart alla förpliktelser mot en sådan styrelse att upphöra.

Manifestet slutade med orden ”Vår lösen är *fred till varje pris*”. Det var Zimmerwalds vänsterlinje på svenska och dess ord ansågs av de svenska myndigheterna vara liktydiga med försök till anstiftan till landsförräderi. Höglund dömdes till tre års straffarbete, Hedén till ett år, och en gästande ungsocialist, Ivan Oljelund, till ett och ett halvt år. I hovrätten och högsta domstolen förvandlades anklagelsen och de tre åtalade blev i stället dömda efter de s k Staafflagarna. Domarna sattes ned så Höglund fick ett år och Oljelund 8 månader, medan Hedén helt frikändes.

Domarna väckte stor uppståndelse och från alla hålla inom arbetarrörelsen, också från partistyrelsen, uttalades protester.

Fredskongressen, som uppenbart var ett svenskt försök att omsätta några av Zimmerwaldteserna i praktisk handling, kunde enbart vidga sprickan inom den svenska arbetarrörelsen. Men den var också kulmen på ett decenniums intensiva propaganda mot militarism och krig. Kongressen låg helt i linje med den tradition som utvecklats för att söka övertyga partiledningen vad den borde göra med hänsyn till sitt program och till socialismens principer. Det kunde också vara ett demonstrativt sätt att tala om för Sveriges arbetare, att partiledningen var så försoffad och ”socialpatriotisk” som man inom oppositionen anklagade den för. Se där – de ville inte ens diskutera olika möjligheter att söka stoppa ett hotande krig, de skulle också svika som alla de andra socialdemokratiska partierna svikit i augusti 1914. Så gick resonemanget.

Inom riksdagsgruppen, som svällt ut efter 1914 års val, hade en oppositionell grupp utsöndrats. Den bestod av idel välkända partikritiker: Höglund, Fabian Månsson, Ivar Vennerström, Carl Lindhagen, Fredrik Ström, Emil Hage och Carl Winberg.

En av Zeth Höglunds första åtgärder som riksdagsman hade varit att ifrån riksdagstribunen uttala sitt förakt för både monarkin och det svenska försvaret. Han begärde nämligen avslag på militärbudgeten och votering om första huvudtiteln, apanaget till det kungliga hovet. Resultatet blev att den socialdemokratiska riksdagsgruppen antog en så kallad disciplinstadga, som innebar att en socialdemokratisk ledamot inte fick gå mot majoritetens beslut vid debatt och votering. Det var i protest mot denna ”munkorgslag” som oppositionen inom riksdagsgruppen slöt sig samman.

Ytterligare ett tecken på den förestående splittringen var att en ny tidning startades på våren 1916 sedan den socialdemokratiska pressen stängts för oppositionen. Det var Folkets Dagblad Politiken, med Ture Nerman, en av de svenska Zimmerwalddelegaterna, som redaktör.

Vid 1917 års partikongress fullbordades splittringen. Partiledningen ställde ultimatum. ”Vi kunna ej låta topprida oss av en hänsynslös minoritet. Denna kongress måste komma till klarhet” sade partiordföranden. Bitterheten var stor på ömse håll och den minskade inte av att det dessutom var en kamp mellan de två före detta rivaliserande grupperna inom ungdomsförbundet, Höglund-falangen contra Per Albin Hansson-falangen. Branting konstaterade att det i grund och botten inte rådde någon principiell olikhet mellan grupperna, såvida inte alla ”vänsterns” män anslöt sig till Zimmerwaldteserna i likhet med Ture Nerman. För då erkände Branting att det var två principiellt olika grupperingar. Ström hänvisade till den internationella arbetarrörelsens taktikstridigheter och ville se händelserna i Sverige som en parallellföreteelse och citerade Bebels ord mot Vollmar:

Skola vi följa Vollmars reformistiska taktik, skulle vi bli ett opportunitetsparti i ordets allra sämsta bemärkelse. En sådan taktik vore detsamma som att bryta sönder ryggraden på en levande organism. Jag motsätter mig att socialdemokratins ryggrad brytes sönder och dess princip, kampen mot de härskande klasserna och statsmakten, skjutes i bakgrunden genom en lam taktik och ett lamt stridssätt och genom en kamp, som uteslutande avser s k praktiska mål.

Artur Engberg försvarade partilinjen och pekade på de onekligen vitt skilda åsikterna som

fanns inom oppositionen. Varför var försvarsnihilismen mer socialistisk än viljan att försvara sitt fosterland? ”Hur kan för övrigt den principtrogna oppositionen i likhet med hr Ström förlika Kautsky och Lindhagen?” Det var bara Henrik Persson från Lund som allvarligt sökte ena parterna, genom att föreslå att de norska och danska partierna skulle agera skiljedomare.

I stället fullbordades splittringen och i maj 1917 bildades ett nytt politiskt parti, Sveriges socialdemokratiska vänsterparti. Sveriges arbetare kunde därefter välja på två olika slag av socialism, ett val som onekligen mattade glansen över framtidens gyllene mål.

Vid höstens riksdagsmannaval blev styrkeförhållandet mellan det gamla och nya partiet mätt i siffror. Moderpartiet fick 86 mandat, bara ett mindre än före splittringen. Sveriges socialdemokratiska vänsterparti fick 11 mandat, varav 8 togs enbart i Norrland.

Splittringens årtal

1917 Sveriges socialdemokratiska vänsterparti bildas genom utbrytning ur socialdemokratiska partiet. 15 socialdemokratiska riksdagsmän ansluter sig till det nya partiet, dit också större delen av ungdomsförbundet går.

1921 Vänsterpartiet ombildas till Sveriges kommunistiska parti, sektion av kommunistiska internationalen, uttalar sin solidaritet med regimen i Moskva och antar de 21 teser som kommunistinternationalen uppställt för sina medlemspartier. En minoritet under ledning av Ivar Vennerström fortsätter under det gamla namnet.

1923 ”Vennerströmmarna” återgår till socialdemokratiska partiet.

1924 En grupp medlemmar under ledning av Zeth Höglund opponerar mot beroendet av Moskva och bryter med kommunistpartiet. Utger tidningen Den Nya Politiken. Partimajoriteten under ledning av Karl Kilbom behåller sin lojalitet med Moskva.

1926 Höglundsriktningen återvänder till socialdemokratiska partiet.

1929 Kommunistpartiet splittras i två delar, som båda behåller det gamla namnet. De kominterntrogna leds av Hugo Sillén (Sillénarna) och de oppositionella av Karl Kilbom (Kilbomarna). Kilboms grupp övertar partitidningen Folkets Dagblad-Politiken.

1934 Kilbomarna förenas med en grupp oppositionella socialdemokrater i Göteborg (med Albin Ström som mest kända namn), vilka uteslutits ur socialdemokratiska partiet. De båda grupperna kallar sig Socialistiska partiet. Dess verksamhet upphörde 1944, sedan partiet utvecklats i nazistisk riktning.

1937 Kilbom återvänder till socialdemokratiska partiet.

1956 Sveriges kommunistiska arbetarförbund bildas efter interna partistrider. Ledare är Set Persson.

1967 Sveriges kommunistiska parti byter namn till Vänsterpartiet kommunisterna, VPK. Samma år bildas Kommunistiska förbundet marxist-leninisterna (KFML) genom en utbrytning ur VPK. Det delas senare i olika riktningar, varav en kallar sig Sveriges kommunistiska parti, SKP.

1976 Genom en utbrytning ur VPK uppstår Arbetarepartiet kommunisterna, APK, till vilket två av VPK:s riksdagsledamöter ansluter sig.

Kulturkamp och bildningsrörelse

Arbetaren, som kröp i stoftet utan andra behov än magens har långsamt rest sig. Synfältet har vidgats, synen skärpts. Vad ser och känner han? Han ser omätliga skatter av andliga värden, dem han och hans klass varit sedan sekler berövade. Han känner en brinnande längtan att varda delaktig i kulturen. Hans missnöje har fördjupats och förfinats. Han är mogen för den

kulturella socialismen.

Richard Sandler,
Arbetarhögskolan och andra socialistiska kulturfrågor, 1908.

Självklart hade det unga partiet frågor av större vikt på dagsprogrammet än kultur och bildningsfrågor. Ändå kan man i det allra första kongressprotokollet från 1889 läsa om önskemålet att ”socialistiska skolor” skulle upprättas. Vad man vände sig emot var folkskolornas undervisning med sitt starka religiösa inslag utan att någon kunskap gavs i ”medborgerliga” frågor. ”Rationalistiska” skolor ville det nya partiet ha, som byggde på den nya rationella läran, socialismen.

Det var naturligtvis en utopi att kunna bryta ner samhällets utbildningsmonopol, men man gjorde vad som kunde göras: upprättade socialistiska söndagsskolor. Den första startades i Stockholm i början av år 1891 av Stockholms Norra Arbetareklubb och den fick snabbt efterföljare i de andra stadsdelarna. Syftet var dubbelt: I söndagsskolan skulle barnen slippa ifrån den hatade katekesundervisningen och i stället få kunskaper i ämnen som inte fanns i den vanliga skolan — socialism, naturkunskap och religionskunskap. Dessa söndagsskolors utveckling gick emellertid åt ett annat håll än grundarna tänk sig. I stället för att utgöra grunden för de socialistiska skolor man drömde om, blev de basen för ungdomsförbundet.

Men ungdomsförbundet skulle väl förvalta arvet. 1907 hade ungdomsförbundet samlats till kongress och den kom i stor utsträckning att be handla kultur- och bildningsfrågor. I ett manifest som sändes ut i en halv miljon exemplar gick ungdemokraterna till storms mot ”smuts- och kolportagelitteraturen” som de gjorde samhället ytterst ansvarig för:

Vi anklagar samhället *som är ansvarigt för skolans usla tillstånd, för att denna andliga pest redan kunnat förgifta stora lager av vårt folk.*

Vad ungdomsförbundet här vände sig emot var den typ av billiga, häftade böcker med lockande titlar som ”Bakom fällda rullgardiner” eller ”Elsa, den förföljda eller Svartsjukans offer” eller ”Liket i byrålådan”, som alla enligt ungdomsförbundet ”ockrande på de råaste instinkter, förena ett snuskigt eller meningslöst innehåll”. Det var en kampanj som också kom att vända sig mot ”smutskonsten”, mot s k hötorgskonst och mot de vitt spridda och älskade små gipskatter och porslinshundar som prydde många hem. Nick Carter-litteraturen var en annan genre som fick ungdomsförbundets hela förakt. Man höll också ett vaksamt öga på den allra senaste kulturformen, biografteaterns visningar. Men ”kulturkampen” fördes inte bara mot dessa företeelser, den hade också ett positivt innehåll. Föreläsningsturnéer skulle hållas över landet, socialistiska kurser skulle anordnas och studiecirklar och vandringsbibliotek sättas igång.

”Våra ungdomsklubbar skola bli härdarna för denna kulturrörelse inom partiet. Inom varje klubb bör finnas en studiecirkel. ” I förbundets verksamhetsberättelse kan man följa utvecklingen fram till storstrejken:

En del ha nöjt sig med bokcirklar och ett par sammanträden i månaden för meningsutbyten om det lästa, andra ha mera haft karaktären av smärre diskussionsklubbar, som vid sidan av bokcirkulationen sysslat med diskussioner i dagsfrågor och sina medlemmars parlamentariska skolning och ett mindre antal har gett studiet ökad effektivitet genom specialstudier under skickliga ledare.

Föredrag och diskussionsämnen behandlade de mest vittskilda ämnen men de vanligaste var ännu religiösa eller metafysiska spörsmål, t ex Varför är civilisationen en jämmerdal, Står kristendomen i strid med kulturen, Skolans skiljande från kyrkan etc.

Ungdemokraterna tillvaratog väl det religionsfientliga arvet som starkt funnits hos den första generationens socialdemokrater. Men till skillnad mot ungsocialisterna, som aktivt bekämpade religionen och bedrev en rent antireligiös propaganda, vände sig ungdemokraterna

mot det religiösa tvånget som fanns som en självklar grund i folkskolornas studieplan. De pläderade för att ”kulturen skulle försvara landet, inte landet kulturen”.

När partiet samlades till sin sjunde partikongress 1908, kom bildningsfrågorna också att ligga väl framme på dagordningen. Diskussionen kom att röra sig kring två frågor: skulle partiet skänka 5 000 kronor till Brunnsviks folkhögskola och skulle partiet varje år avsätta samma summa till en fond för att förverkliga en idé som förts fram av Richard Sandler om ett arbetarnas universitet, en arbetarehögskola?

Stödet åt Brunnsvik klubbades igenom. Brunnsviks folkhögskola, som kom att spela en så stor roll för arbetarrörelsens bildningssträvanden, hade grundats 1906 under ledning av Karl-Erik Forsslund. Den hade att kämpa mot stora ekonomiska problem, eftersom den inte fick vare sig statliga eller kommunala bidrag före 1912. Anledningen var att Brunnsvik sågs som en förtäckt partiskola, en härd som spred den socialistiska pesten. För till Brunnsvik kom arbetarungdom till skillnad från de andra folkhögskolorna, som hade till syfte att undervisa jordbruksbefolkningen. På Brunnsvik fanns rent av organiserade socialdemokrater som Richard Sandler anställda som lärare. Men Brunnsvik var inte någon partiskola utan en skola med syfte att lära ”insikter, inte åsikter”. Därför kom Brunnsvik att kritiseras från två motsatta håll. De ”samhällsbevarande krafterna” angrep skolan som en socialismens härd. Oppositionen inom arbetarrörelsen däremot kritiserade skolan för att den inte var tillräckligt klassmedveten.

Men vid partikongressen 1908 diskuterades mest Sandlers förslag om en arbetarhögskola; en skola som skulle utveckla den socialistiska vetenskapen, en skola för att utbilda agitatorer och tidningsmän i socialistisk teori. För Sandler var detta ingen lyx, som arbetarrörelsen i mån av tillgång kunde hålla sig med, för honom var det en förutsättning för en levande demokrati. 'Det vore en ödesdiger villfarelse att fatta parlamentarismen som en metod att överföra allt arbete för socialismen på ett fåtal befullmäktigade ombud”.

Delegaterna vid kongressen var övervägande tveksamma, om inte rent av fientligt inställda till tanken. De flesta var emot av ekonomiska skäl. ”Vi få ej säga ja och amen till alla möjliga anslagskrav”, som lundarepresentanten B Jönson formulerade sig. August Palm däremot var direkt negativ: ”Yrkar avslag. Vi kunna ej under det privatkapitalistiska samhällsskicket genomföra våra bildningsideal. Vi ha låtit dupera oss alltför länge av praktiska 'bildningsentusiaster' med mer eller mindre rena motiv. Nu kan det vara slut”.

Varför var Palm så misstrogen? Vad syftade han på? För Palm spelade uppenbarligen minnena från 80- och 90-talens stridigheter med liberalerna en stor roll för hans avvisande attityd. Den liberala arbetarrörelsen skulle ju frälsa det femte ståndet genom bildning och inte bröd, för skräddarn hade det varit tvärtom.

För Hjalmar Branting hade det inte funnits någon motsättning mellan bildning och bröd och en av hans ungdoms stora handlingar hade varit att skänka 3 000 kronor av sitt farsarv till den liberale Anton Nyströms Arbetareinstitut i Stockholm.

Palms misstro mot bildningssträvandena fanns också inom den ungsocialistiska rörelsen, som med förakt vände sig mot ”kulturflabberi” och som riktade direkt kritik mot Brunnsvik och andra ”folkhögfärdsskolor”. Grundkritiken var att bildning skapade en asocial människotyp, mer intresserad av att odla sin egen själ än att arbeta för den revolutionära omvälvningen. ”Av den socialistiskt kännande arbetaren blir icke en socialistiskt medveten, men en med ytlig kunskap behäftad. Av slaven-proletären blir icke den avgränsade personligheten, som känner sina skyldigheter till medbröder, men väl slaven-kulturflabben.”

Inom det alltmer oppositionella ungdomsförbundet började liknande tankegångar få rotfäste. Stormklockegruppen frågade: Bildning till vad? För gruppens ledare Zeth Höglund blev det ett axiom att ”de socialdemokratiska bildningssträvandena måste stå i klasskampens tjänst”. En diskussion utspann sig på Stormklockans sidor om studier, och framför allt studierna på

Brunnsvik, skapade ”snobbar” i stället för kämpar. Ungdomsförbundet började bli för mycket ”bildningsförbund” och för litet kamporganisation, menade de kritiska.

Men behovet av utbildning och kunskap växte inom rörelsens alla delar och drev utvecklingen framåt. Också KF skänkte pengar till Brunnsvik, med det klara förbehållet att de kooperativa idéerna måtte beaktas och att utbildning i bokföring skulle förmedlas. Bidrag från fackföreningar över hela landet kom också Brunnsvik till del. Vid LO:s kongress 1900 hade dessutom tanken på skapandet av en LO-skola förts fram, men den kom lite väl tidigt.

”Kulturkampen” hade därför två sidor. En var den praktiska. Det krävdes kunnigt och bättre utbildat folk i en starkt växande rörelse, inom den fackliga, den kooperativa och den politiska. Där diskuterades inte så mycket arten av kunskap och vad den skulle tjäna för syften, eftersom det var uppenbart vad som behövdes: Vidgade insikter i matematik, svenska, samhällskunskap, bokföring, mötesteknik med mera. Men den andra sidan av ”kulturkampen”, den idealistiska, var mer allmängiltig. Den strävade efter att ”göra massorna till medvetna socialister och dymedelst skaffa ett bättre människomaterial” som Sandler formulerat målsättningen vid partikongressen 1908.

Den 16 november 1912 fick bildningssträvandena sin organisatoriska form, då Arbetarnas riksförbund för biblioteks- och föreläsningsverksamhet bildades, senare Arbetarnas Bildningsförbund, ABF.

Idén om en centralisering av arbetarnas bildningsverksamhet hade förts fram på midsommaren av Richard Sandler inför Brunnsviks elever. Att idén så snabbt blev verklighet berodde på Staaffregeringens välvilja mot folkbildningssträvandena. En ny biblioteksförfattning antogs, som gav statsanslag till studiecirklars bokinköp, på villkor att böckerna gjordes tillgängliga för alla i bibliotek. Biblioteken i sin tur skulle vara anslutna till en riksorganisation med minst 20 000 medlemmar.

Till ABF anslöt sig genast KF, LO, Socialdemokratiska partiet, Ungdomsförbundet, Järnvägsmannaförbundet och Typograf-förbundet.

ABF:s medlemsantal blev raskt över 270 000. Ordförande blev LO-kassören Ernst Söderberg och sekreterare Fredrik Ström. Det praktiska arbetet utfördes av den så kallade centralbyrån, som förlades till Brunnsvik med Richard Sandler som studieledare och Yngve Hugo som instruktör.

Syftet var ”att organisera biblioteks- och föreläsningsverksamheten inom arbetarevärlden, att förmedla bokinköp och föreläsningar samt att utdela anslag till studiecirklar och föreläsningskurser”.

Blygsamt började verksamheten, som t ex i Nyköping, med att tigga ihop ett bibliotek hos ”den upplysta allmänheten, alltid finns det väl någon god bok i Edert bibliotek som Ni kan avstå åt oss, eller någon slant Ni kan göra fruktbärande på detta sätt”. Bokinköpen gjordes med omsorg, eftersom det alltid var ont om pengar. Ett studium av Nyköpingsavdelningens allra första bokinköp ger därför en slags sammanfattning över en epoks kultursträvanden inom arbetarrörelsen, en strävan sammansatt av de mest motstridiga tendenser. De skönlitterära författarna var bl a Dostojevski, Anatole France, Ibsen, Strindberg, Viktor Rydberg, Maxim Gorkij och Leon Larsson. Allmänbildningen fick tillgodoses genom Ellen Keys ”Människor och folkbildningsarbetet”, Bangs ”Europeisk kulturhistoria”, Arrhenius ”Människan inför världsgåtan” och Huxleys ”Utvecklingslära”.

Socialismen, slutligen, var mer sparsamt representerad, men den litteratur i ämnet som inköpts företrädde å andra sidan bara den revolutionära riktningen, för där fanns Kautskys ”Socialismens historia” och ”Socialism och modern vetenskap” av E Ferri, en italiensk revolutionär.

Verksamheter för barn igångsattes tidigt inom arbetarrörelsen. S k sagostunder för de minsta barnen började hållas i Stockholm redan på 1890-talet. Det var ett försök att förmedla socialistiska idéer och en föreställning om det kommande lyckoriket. Socialistiska söndagsskolor var en likartad verksamhet (ovan Eskilstuna socialdemokratiska söndagsskola 1906). Det gällde att bryta kyrkans makt över barnen och i stället uppfostra dem i socialistisk anda. Bort från katekespluggandet — fram för riktiga kunskaper om samhället, religionen och vetenskapen!

För städernas arbetare kunde en utflykt till landet vara en stor och ovanlig upplevelse. Här har Stockholms hamnarbetarefackförening ordnat en friluftsfest för medlemmar med hustrur och barn. Mannen längst till vänster är Knut Tengdahl, känd facklig ledare och kommunalman.

Sammanfattning

Våra partivänner kunna betona klasskampen och slutmålet så starkt, att reformer på vägen framåt synas dem av mindre vikt och varje samverkan med andra politiska grupper betänklig; andra åter kunna gå så helt upp i de närmaste reformkraven att gränsen mellan dem, som sträva efter ett socialistiskt ideal, och dem som vilja genom vissa jämkningar befästa det nuvarande samhället, kan börja bli otydlig.
Partistyrelsens berättelse om taktiken vid andra Internationalen i Amsterdam 1904

I socialismens namn hade arbetarrörelsens politiska enhet kluvits. Dess idéer fick inte profaneras, vanhelgas, försumpas och schackras bort i maktens korridorer. Ändå hade aldrig dessa socialistiska principer på allvar diskuterats vid någon enda av partiets kongresser, det vill säga principer som partiet skulle bygga sin verksamhet på, de allmänna grundsatserna. 1889 hade det nybildade partiet utan någon reflektion — åtminstone vad kongressprotokollet utvisar — tagit det tyska socialdemokratiska partiets Gothaprogram och gjort det till sitt. Detta skedde utan diskussion och med outtalad självklarhet; socialismen var inget att diskutera — den var sanningen.

1897 formulerades emellertid sanningen på svenska. Axel Danielsson skrev ett nytt program och även denna gång fick tyskarna stå modell med sitt nyantagna program, det så kallade Erfurtprogrammet. Då restes klagomål vid kongressen, men inte över innehållet, utan över det faktum att Danielsson satt sig över föregående kongressbeslut att tre månader i förväg sända ut programförslaget på remiss. Danielsson hade i själva verket skrivit ihop programmet över natten.

Ett litet meningsutbyte ägde dock rum vid 1897 års kongress. August Palm protesterade mot att hans ungdoms idol Lassalles tes om arbetet som ”källan till all rikedom” försvann ur programmet, som nu fick en mer marxistisk inriktning. Palm protesterade också mot uttrycket att socialdemokratin skulle ”ingripa förändrande i det borgerliga samhällets ekonomiska organisation”. ”Att verka förändrande” det ville väl alla partier, nej, ”upphäva” ville Palm att det skulle stå.

Danielsson svarade med en pedagogisk tillrättavisning att det ju var på det borgerliga samhällets ekonomiska grundval, det vill säga storproduktionen, som socialismen skulle bygga. Men kongressen ändrade ändå ordet ”förändra” till det mer revolutionärt klingande ”helt omdana” med motiveringen att därmed omintetgöra alla missförstånd utåt.

Denna lilla inblick i de teoretiska diskussionerna i början av partiets verksamhet illustrerar väl att socialismens svåra teoretiska problem var något som det nya partiet inte sysslade med, om de alls erkändes. De hyste samma uppfattning i stort som den tyske partikamraten Bebel, nämligen att socialismen ”kom av sig själv”. När bönderna skulle dras in i klasskampen, utspanns en liten diskussion, som i ett slag blottade socialdemokratins grundläggande dilemma. Stordrift och monopolisering måste i grund och botten stödjas av ett parti och en rörelse med socialism som målsättning, ty man delade synen på socialismen som ett oundvikligt stadium i

samhällsutvecklingen, som skulle komma när det kapitalistiska samhällets produktivkrafter inte längre kunde behärskas av privat ägande. Men när skulle det stadiet komma? Det var här och nu partiet verkade och det ville inte förlora en stor väljargrupp genom ett utopiskt program som inte kunde lova de jordlösa jordbruksproletärerna just någonting.

Men när ungdomsförbundet alltmer förvandlades till en oppositionell grupp inom partiet, anklagande ledningen och riksdagsgruppen för att förvanska de socialistiska idéerna, så var det inte i sådana teoretiska frågor de såg uppluckring och avståndstagande från socialismen. Det var i stället i frågor som med stor tveksamhet kunde betecknas som socialistiska, till exempel antimilitarismen. Rosling var en av de klarsynta i detta sammanhang. Vid den viktiga partikongressen 1911, där avväpningsfrågan och antimilitarismen spelade så stor roll, påpekade han stillsamt att han inte såg militarismen som den viktigaste frågan, framför allt inte för riksdagsgruppen. ”Det fanns andra, t ex en hel del ekonomifrågor, som kunde anses vara av dominerande betydelse. Riksdagsgruppen måste först och främst bekämpa klasslagar och motsätta sig en lagstiftning, som avser att utelämna arbetarna såväl ekonomiskt som ifråga om deras friheter ytterligare åt arbetsgivarväldet”.

Roslings ord drunknade i kongresslarmet, där orden avväpning, republik och nykterhet for genom luften. Jordfrågan var för ungdomsförbundet bara ”intressant” såtillvida som den kunde påskynda klasskampen, men inte ur en ekonomisk-socialistisk aspekt.

Kravet på ett aktivt agerande för republik var ett irritationsmoment för partiledningen, som alls inte ville tillbaka till sin heroiska ungdomstid, när många av dess medlemmar fått sona sina ord mot ”svärdet, kronan och penningpåsen” i fängelse. Avväpningsfrågan var lite annorlunda, för där hade ungdomsförbundet tvingat igenom kravet vid partikongresserna och sedan uppträdde de som programpunktens försvarare, en programpunkt som det alltså rådde delade meningar om.

Med 1916 års fredskongress avslöjades partiledningens totala ovilja att förbereda sig för en eventuell revolutionär situation. Det var lite av strutspolitik, när ledningen envist hävdade att sådana situationer inte kunde förberedas. ”Det enda man kan säga är att modiga och handlingskraftiga män skola göra sin plikt”. Hur den plikten skulle definieras, ja, det ville alltså partiledningen inte ta ställning till.

Ungdomsförbundets utveckling till ett oppositionsparti kan förklaras på olika sätt, alltifrån moderpartiets påstådda svek mot socialismen till att det egentligen var en generationsmotsättning, ja, en temperamentssak. Men onekligen finns det andra orsaker som kan bidra till att öka förståelsen. En viktig omständighet var att ungdomsförbundet var ett politiskt parti på ett helt annat sätt än moderpartiet, som vilade på fackföreningarnas solida grund. Det var enskild medlemsanslutning till ungdomsförbundet, vilket givetvis innebar att de 15 000 medlemmar, som fanns före storstrejken, var mer förtrogna med de socialistiska grundföreställningarna än många av partiets medlemmar, vilka blivit socialdemokrater sedan de organiserat sig i fackföreningar.

Oppositionen mot partiet blev allt starkare ju större makt partiet fick inom riksdagen. Det innebar att partiarbetet förvandlades från att vara agitations- och upplysningsarbete till att bli arbete i riksdagens utskott och kommittéer. Samarbetet med liberalerna blev alltmer självklart och det var just mot detta samarbete som oppositionen gång på gång reagerade.

Tidigare hade det gällt att hålla ihop till varje pris, trots att det ända sedan partiets tillkomst funnits grupperingar med i grund och botten helt avvikande åsikter, som till exempel Hinke Bergegrens anhängare. Men då hade utopin bundit dem alla samman, och eftersom målet låg så långt bort, blev det också meningslöst att tvista om vägarna dit. Var och en fick bli salig på sin fason och socialister är vi alla, så ungefär var den toleranta inställningen. Den försvann med makt och inflytande. Det var just vägen till socialismen som blev partiskiljande.

Familjeliv 1916

Nr 19. Hospitalagatan. Ett mycket litet spisrum på vinden. Golvyta 6,5 kvm, luftrymd 12,7 kbm. Ett mindre takfönster. Till lägenheten höra endast matskåp, vindskontor och vedbod; vatten måste hämtas på gården; avträde på gården gemensamt för fyra hushåll. Bostaden betecknas som dålig, fuktig och besvärad av väggohyra och råttor. Lägenheten bebos av en familj om man, hustru och två minderåriga barn. Golvyta per person 1,6 kvm, per personenhet 2,2 kvm; luftrymd per person 3,2 kbm, per personenhet 4,2 kbm. Årshyran 80 kr; per person 20 kr. Mannen, som endast har tillfälligt arbete emellanåt, super upp allt vad han förtjänar. Hustrun lämnar om dagarna bort barnen till en barnkrubba samt arbetar inom textilindustrin med en veckoinkomst av ca 12 kr, motsvarande ca 600 kr per år.

Undersökning rörande de mindre bemedlades bostadsförhållanden i vissa svenska städer (här Norrköping), 1916.

Data, händelser, dokument 1912 – 1917

Socialdemokratiska partiet

År	Medlemmar	Arbetarekommuner	Representanter i riksdagen	
			II kammaren	II kammaren
1912	61 000	480	64	12
1913	75 444	538	64	13
1914	84 410	780	73	13
1915	85 937	784	87	14
1916	105 275	716	72	15
1917	114 450	768	86	16

I februari 1917 lämnade 14 vänstersocialister riksdagsgruppen.

Landsorganisationen

År	Förbund	Avdelningar	Medlemmar	Arbetsinställelser Antal	Förlorade arbetsdagar (000-tal)	Berörda arbetare
1912	27	1 392	85 522	116	292	9 980
1913	26	1 433	97 252	119	303	9 591
1914	27	1 478	101 207	115	621	14 385
1915	27	1 502	110 708	80	83	5 119
1916	28	1 672	140 802	227	475	20 711
1917	28	1 953	186 146	475	1 109	46 701

Arbetarnas Bildningsförbund

År	Cirklar	Medlemmar	Bibliotek	Bokband	Boklån
1912-13	57	785	51		
1913-14	134	1 824	113		
1914-15	198	2 648	155	18 517	32 121
1915-16	258	3 134	206	27 812	51 570
1916-17	326	4 010	261	45 315	95 099

Partikongresser:

1914 Diskussioner om vänsterföreningen, samverkan mellan socialdemokrater och liberaler och en eventuell regeringssamverkan. Uteslutning av Christiansson. Förhållandet mellan parti- och ungdomsförbund regleras genom en s k enighetsresolution.

1917 Partisplittring. Diskussioner om enkammarsystem och republik, kvinnlig rösträtt, jordfrågan, nykterhetsfrågan. Uteslutning av Järte, Steffen och Larsson för ”krigsaktivism”.

Andra händelser

1912 Arbetarnas Bildningsförbund, ABF, bildas. Bokförlaget Tiden startar med Gustav Möller som förste förlagschef.

1915 Protestmöten mot dyrtiden.

1916 Arbetarfredskongressen hålls. Initiativtagare ungdomsförbundet.

Lindhagen och Bläckhornet

Bakgrunden till nedan skildrade händelse var en diskussion den 23 februari 1912 på socialdemokratiska riksdagsgruppens förtroenderåd angående sammansättningen av interparlamentariska fredsgruppen. Borgmästare Carl Lindhagen, som var en av tidens mest kända fredsvänner, ville gärna ha en plats i gruppen och ansåg sig felaktigt behandlad. Den fridsamme sjöofficeren Palmstierna, som ett par år tidigare hade övergått från liberalerna, erbjöd Lindhagen att inta sin plats i fredsgruppen, vilket denne indignerat tillbakavisade. Palmstierna anklagades för att ha sökt förlöjliga Lindhagen och denna oförrätt var så djup, förklarade den fredsälskande borgmästaren, att ”den endast kunde av-tvås i blod”. Enligt protokollet skedde därefter följande:

Efter dessa ord rusade Lindhagen upp, skrikande flera gånger ”jag har inte talat osanning” samt slog hårt med flata handen mot det vid väggen stående bokskåpet. Under fortsatt skrikande: ”ni har stulit min heder, det enda jag har”, ”jag har inte talat osanning”, störtade Lindhagen fram till det mitt i rummet stående bordet, slog våldsamt med händerna mot bordskivan, skrapade ihop papper och andra lösa föremål, slängde dem upp mot övre ändan av bordet, där hr Branting satt. Skrikande ”hycklare, ni har stulit min heder, det enda jag har” samt ropande ”skurkar” och med knuten näve riktad mot Palmstierna på andra sidan bordet skrek han ytterligare: ”lymmel”. Nu grep Lindhagen tag i ett på bordet stående bläckhorn, höjde handen som till slag, varvid bläcket

stänkte dels mot den bortre kortväggen, vartill avståndet var minst tre meter, dels i ansiktet på hr Branting. Denne blev därvid alldeles nedstänkt såväl i ansiktet som på kläderna. Lindhagen släppte nu bläckhornet, som studsade mot bordskanten och ned i golvet, där det blev liggande på mattan. Sedermera rev Lindhagen ånyo våldsamt bland papperen på bordet, skrek om sin heder och sträckte sig fram över Lindqvist, som satt vid sidan av bordet, upp till ordföranden, knöt näven mot Branting och skrek: ”du, du, du,” varefter Branting frågade: ”vad har jag med allt detta att göra”. Lindhagen svarade då: ”förlåt, kära Branting, det var bara en tillfällighet”. Härtill genmälde Branting: ”Ja, en icke tillräknelig människa måste man ju ursäkta, men det var en förfärlig tillfällighet.” Då nu några av de närvarande reste sig, vände Lindhagen ned mot bordet, grep häftigt efter ett där stående bläckhorn men fick tag blott i locket, som han kastade på golvet, där det gick sönder. Därefter lugnade sig Lindhagen så småningom, särskilt sedan Thorsson talat till honom, satte sig på en stol och då ordföranden förklarade: ”Nu slutar vi väl detta sammanträde”, svarade Lindhagen: ”Nej, nu ska vi komma till saken, jag har något att säga.” Sammanträdet avslutades härefter, varefter Lindqvist följde Lindhagen ut ur riksdagshuset. Rummet bar talrika spår av det våldsamma uppträdet. Skrivborden voro

överstänkta av bläck, likaledes papperen på bordet, däribland åtskilliga av gruppens protokoll, vägg och golv bläckiga och för övrigt alla på stora skrivbordet liggande föremål omkringkastade och papperen ihopskrynklade.

Kapitalismens tio budord

På Frams förlag utgav Einar Texas Ljungberg något år före första världskriget en Antimilitaristisk katekes. Den utkom i många upplagor och hade stort inflytande på tidens radikala ungdom. Den lilla skriften kostade 10 öre. Det kan ses som en ironisk kommentar till tidens gång att den nu kostar 30-40 kronor på antikvariaten...

Vi återger här ”första huvudstycket” som utgörs av ”kapitalismens tio budord”:

Första budet.

Du skall icke hava något annat ideal än militarismen.
Vad är det?
Vi skall frukta och älska militarismen och sätta all vår tro och lit till honom.

Andra budet.

Du skall icke nämna militarismen vid dess rätta namn ty Staafflagarna skall icke låta honom bliva ostraffad, som militarismens namn missbrukar.
Vad är det?
Vi skall frukta och älska militarismen, så att vi icke tänker på dess egentliga innebörd: mord, brand, lögn och bedrägeri, utan se i militarismen ett försvar i all nöd, tiga, lyda och exercera.

Tredje budet.

Tänk på att du helgar militarismen.
Vad är det?
Vi skall frukta och älska militarismen, så att vi icke föraktar exercisen, icke ens då vi på söndagen kommenderas att inför fronten vid musik och trummor tjäna gud, utan håller officerarna i helig vördnad, gärna övar och lär oss att mörda.

Fjärde budet.

Du skall med vapen i hand skydda den rike och mäktige även om det gäller att skjuta på fader eller moder — på det dig må väl gå, och du må länge leva på jorden.
Vad är det?
Vi skall frukta och älska militarismen så att vi icke föraktar våra förtryckare och herrar utan håller dem i vördnad, tjänar dem, lyder dem, älskar dem och hava dem för ögonen.

Femte budet.

Du skall icke dräpa, annat än vid strejktillfällen och i krig.
Vad är det?
Vi skall frukta och älska militarismen, framför allt då det gäller att skydda strejkbrytaren, så att han icke skadas till sitt liv eller lem, eller någon — trots åkarpslagen — bryter mot honom, utan hjälpa och biträda strejkbrytaren i alla faror och levnadsbehov.

Sjätte budet.

Du skall icke använda preventiva medel.
Vad är det?
Vi skall frukta och älska militarismen, genom att gifta oss i ungdomen och uppfylla jorden med många barn så att vakanserna fyllas vid armé och flotta, men också värdera och befrämja den av myndigheterna privilegierade prostitutionen.

Sjunde budet

Du får icke stjäla vid andra tillfällen än då du blir kallad ut i krig.
Vad är det?
Vi skall frukta och älska militarismen, även då vi kallas ut i krig som har stöld till mål och mord till medel, men vi får icke heller då stjäla för oss själva utan för kapitalisten och förhjälpa därtill att hans gods och näring må förkovras och beskyddas.

Åttonde budet.

Du skall icke bära gott vittnesbörd om antimilitära agitatorer.
Vad är det?
Vi skall frukta och älska militarismen så att vi icke drar oss för att beljuga, förråda, baktala, ja till och med illa berykta våra försvarsnihilistiska kamrater, aldrig urskulda dem, aldrig tänka och tala väl om dem, utan tyda deras fredsagitation till det allra värsta.

Nionde budet.

Du skall icke hava lust till kapitalistens egendom.
Vad är det?
Vi skall frukta och älska militarismen, så att vi genom den kan skydda den heliga kapitalistiska privategendomen och icke genom någon expropriation tillåta någon rättvis fördelning av arbetets frukter, utan vi skall vara kapitalisten behjälplig att han må sitt behålla och besitta.

Tionde budet.

Du skall icke med ord eller gärning förnärma kapitalistens hustru, ej heller hans frillor, ej heller hans strejkbrytare och sugrötter ej heller majestätet — hans tjänare — ej heller hans oxar — officerarna — ej heller hans åsnor — prästerna — ej heller något eller någon som kapitalisten tillhörer.
Vad är det?
Vi skall frukta och älska militarismen, så att vi med vapen i hand kan skydda det kapitalistiska samhället och dess stödjepelare militarismen, monarkien, klerikalismen, strejkbryteriet och prostitutionen och förhjälpa och tillhålla att dessa institutioner förbliver, och troget gör vad deras plikt fordrar.

Vad säger nu kapitalisten om alla dessa bud?

Det säger han:

Jag är herren din härskare som med § 23 leder och fördelar arbetet och fordrar absolut lydnad, i annat fall straffar jag proletärens olydnad med lockout, svarta listor, vräkning av kvinnor och barn allt intill tredje och fjärde led vilka är besmittade med det för dem otillåtna klasshatet, men låter min nåd skina på alla dem som fruktar mig och håller mina bud.

Vad är det?
Kapitalisten hotar att straffa alla dem som överträder dessa bud genom straffarbete, fängelse, mörk arrest, svält och lockout, vräkning, svarta listor och slavkontrakt och mycket annat, därför skall vi frukta för hans straff så att vi icke bryter mot hans bud men genom sin nåd skänker han patriotiska sällskapets medalj och tillåter välgörenhetsbasarer barn's- och gamlas dagar, grytinsamlingar, välgörenhetsmärken och upphäver med dessa tillställningar bettleriet, därför skall vi älska honom, och förtrösta på honom gärna leva efter hans bud.

Protester mot dyrtiden

Till arbetarekommuner, fackföreningar och övriga arbetarorganisationer!

Till såväl Partistyrelsen som Landssekretariatet och förbundsstyrelserna hava, alltsedan kriget och därmed dyrtiden utbröt, ingått skrivelser från anslutna organisationer rörande önskningar och krav på åtgärder av olika slag för att åt de av den härjande dyrtiden hårt tryckta folkmassorna bereda lindringar och lättnader. Alltjämt ingå dylika skrivelser, vilket ju är helt naturligt i betraktande av att levnadskostnaderna, långt ifrån att minskas, oavbrutet stiga och för närvarande nått en mycket betydande höjd.

Arbetarrörelsens representanter och huvudstyrelser hava på olika sätt sökt motverka denna dyrtid och förtaga dess värsta verkningar. Redan den socialdemokratiska partikongressen förra hösten fäste regeringens allvarliga uppmärksamhet vid de tendenser till dyrtid och nöd som redan i krigets första dagar hotade, och krävde av regeringen kraftiga åtgärder i tid till mötande av den hotande faran.

Så snart riksdagen sammanträdde angreps regeringens underlåtenhet kraftigt av den soc.-dem. riksdagsgruppen och från denna sida framfördes en rad av krav på åtgärder av olika slag. Riksdagen gav också regeringen de mest vittgående bemyndiganden till att möta den ständigt stigande dyrtiden, medgav den rätt till beslag av livsmedel, till införande av maximipriser etc. Endast motvilligt och dröjande vidtog emellertid regeringen, hos vilken producent-, rederi- och andra kapitalistiska intressen hava de djupaste försänkningar, åtgärder i rätt riktning och till de stora konsumentgruppernas fromma. Till några verkligt radikala åtgärder skred man dock icke. Något mera allmänt tillmötesgående mot arbetarna ifråga om lönetillskott eller dyrtidstillägg visade icke heller arbetsgivarna. När livsmedelspriserna alltjämt stego, steg också med rätta missnöjet hos de arbetande folklagren. Detta missnöje tog sig olika uttryck. Ett av dessa var den deputation som, på föranstaltande av Stockholms arbetarekommun med representanter från olika orter i lan det i början av sommaren uppvaktade statsministern, och frambar en rad av krav på verkligt effektiva åtgärder. Statsministern gjorde medgivanden och gav löften, men därvid blev det. Några verksamma åtgärder hördes icke av. Under hela sommaren fick jobberiet ohejdat florera, landet tömdes på livsmedel till favör för främmande länder och dyrtiden här hemma blev allt värre. Inför denna situation gjorde regeringen verkligen ett försök att avhjälpa svårigheterna, men det blev endast halva åtgärder. Under dessa brydsamma förhållanden fann sig Partistyrelsens V U och Landssekretariatet böra inkalla den samlade Partistyrelsen och Landsorganisationens representantskap till en gemensam session i september d å. Denna församling, där även Socialstyrelsens chef var närvarande, diskuterade ingående ställningen och framlade i ett utförligt betänkande sina farhågor om det allvarliga läget och preciserade de krav, som allena kunde bringa hjälp samt föreslog regeringen slutligen att samråda med riksdagen. En deputation frambar dessa krav till regeringen. Endast i obetydlig grad vunno de gehör och något samråd med en sålunda ifrågasatt urtima riksdag kom aldrig till stånd.

Dyrtiden blir allt hårdare och pressar folket allt värre.

I detta läge, där arbetarklassen har att möta en ny vinter, följd kanske även av arbetslöshet, måste Partistyrelsen och Landssekretariatet samt de utanför detta stående fackförbundens styrelser, vilka alla varit ånyo samlade till gemensamt rådslag, uppkalla folket att på allvar, genom en allmän, kraftig och omfattande folkopinion ge sin mening tillkänna och kräva sin rätt så det höres. Så länge och ofta hava vi nu genom deputationer och vädjanden sökt vinna rättelse i oefterrättliga förhållanden och gehör för de stora folklagrens rättmätiga krav, att den vägen icke mer utan det allra kraftigaste stöd från *folkmassorna själva* synes framkomlig. Nu är den tid kommen som nödvändigt kräver att det anordnas stora, väl planlagda demonstrationståg genom gatorna, däri icke minst kvinnor och barn må deltaga, att det utlyses grundligt förberedda massmöten, att oavlåtligen telegram och skrivelser avgå till regeringen och statens

livsmedelskommission, så att folkets krav må framföras från varje ort, stor som liten, i riket. Kanske kunna påtryckningar på de lokala myndigheterna att i sin ordning vända sig till regeringen även vara nyttiga. En på detta sätt i kraftiga, men korrekta former framträdande hela landet omfattande, fortgående aktion från de djupa ledens egen sida skall visa de maktägande — är det att hoppas — att dessa djupa led icke äro nöjda med de rådande förhållandena i landet och icke stillatigande tolerera ett tillstånd som närmar sig det olidligas gräns.

Vi hemställa därför till en var facklig som po litisk organisation att till allvarlig överläggning upptaga vad som kan från varje ort med kraft och beslutsamhet göras för att så ändamålsenligt som möjligt söka påverka de i samhället maktägande till verkligt effektiva åtgärder mot den folket med fördärv hotande, oavlåtligt förvärrade dyrtiden.

Stockholm i november 1915.

För Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti:
H J BRANTING
Ordf.

För Landsorganisationen i Sverge:
HERMAN LINDQVIST
Ordf.

Ungdomsrörelsen mot partiet

Socialdemokratiska ungdomsförbundets verkställande utskott inkallade i början av 1916 en kongress för att överlägga om vad som borde göras i händelse att Sverige skulle indras i kriget. Även arbetarekommuner och fackföreningar skulle bli representerade vid kongressen. Inbjudan utsändes i hemlighet men blev snart känd. Partistyrelsens VU och landssekretariatet höll den 22 februari ett gemensamt sammanträde och gjorde följande uttalande:

Det har från olika delar av landet ingått meddelande till partistyrelsen, att Socialdemokratiska ungdomsförbundets centralstyrelse utsänt ett hemligt cirkulär om inkallande av en extra kongress i mitten av mars för behandling av frågor om åtgärder mot eventuell krigsfara. Till denna kongress skulle utom ungdomsklubbarna emellertid även arbetarekommuner, verdandiloger och fackföreningar äga representationsrätt och genom klubbmedlemmarna på de olika platserna intresseras för att sända ombud. Det har vidare uppgivits att åtminstone i ett fall vid en sådan framställning man sökt ingiva vederbörande organisation den uppfattningen, att styrelserna för Sveriges socialdemokratiska parti och Landsorganisationen skulle ha skänkt dessa planer sitt stöd.

Partistyrelsens verkställande utskott och Landssekretariatet ha med anledning av dessa upplysningar vid möte beslutat offentligen förklara, att de saknat all kännedom om dessa planer förrän rapporter därom ute från landet ingått. Verkställande utskottet och Landssekretariatet, som, medvetna om sitt ansvar inför landets arbetareklass, med all uppmärksamhet följa händelsernas utveckling, vilja på det kraftigaste varna partiorganisationer och fackföreningar att på något sätt medverka i det företag, som här det Socialdemokratiska ungdomsförbundets centralstyrelse tagit på sitt ansvar att igångsätta.

Det måste tillkomma det socialdemokratiska partiets och den fackliga organisationens huvudledningar att, om tillräckliga skäl därtill föreligga, kalla partiet, resp. fackföreningarna, till kongress. Hittills ha efter vår övertygelse verkligt bärande skäl för en sådan åtgärd icke förefunnits, och det strider mot de mest elementära organisationsformer, att en utanför parti och fackföreningar stående grupp som ungdomsförbundet vänder sig till partiets och fackföreningsrörelsens avdelningar för att söka locka dem med på en extra kongress om frågor av det mest vanskliga slag, en kongress varmed det parti eller de fackförbund, vartill de äro

anslutna, icke ha något att skaffa.

Såväl den samlade partistyrelsen som Landsorganisationens representantskap sammanträda inom kort, varvid den föreliggande situationen självfallet tages under övervägande.

Den 13 mars höll partistyrelsen och LO:s representantskap ett gemensamt möte. Med 51 röster mot 4 antogs då följande uttalande:

Den samlade partistyrelsen och Landsorganisationens representantskap ställa sig helt bakom den varning mot understödjandet av Socialdemokratiska ungdomsförbundets särpolitik, som partistyrelsens v.u. och Landssekretariatet med anledning av den ”hemliga” kongressen funno sig föranlåtna att rikta till partiets och fackföreningsrörelsens avdelningar.

Denna ungdomsförbundets särpolitik, som nu utsträckts till att omfatta även det fackliga området, står i bestämd strid mot den svenska arbetareorganisationens grundprinciper, vållar förvirring och splittring samt verkar förlamande för hela verksamheten. Särskilt beklagligt är, att ungdomsförbundet genom denna särpolitik skärper motsättningarna inom arbetarerörelsen och vållar inre strider i en tid, då det mer än någonsin vore nödvändigt att Sveriges arbetareklass står enig och samlad.

Beträffande den nu av ungdomsförbundet sammankallade kongressen, vill den samlade partistyrelsen och Landsorganisationens representantskap endast fastslå, att kongressen saknar all befogenhet att tala å den organiserade svenska arbetareklassens vägnar.

Fredskongressen genomfördes planenligt, trots partistyrelsens och LO:s varning. Också på andra sätt förekom upplösningstendenser. 14 socialdemokratiska riksdagsledamöter bildade en egen partigrupp. På våren samma år startade ungdomsrörelsen en ny tidning, Politiken. I denna situation gjorde partistyrelsen följande uttalande, mot vilket ledamöterna Månsson, Ström och Vennerström reserverade sig:

Med anledning av vissa beslut på Socialdemokratiska ungdomsförbundets kongress i dec. 1914 nödgades partistyrelsen vid sitt årsmöte påkalla partimedlemmarnas synnerliga uppmärksamhet på ”denna uppenbart sönderspräng ande hållning från en rörelse, vilken gör anspråk på att samtidigt vara en del av partiet och att likväl blott följa sina egna beslut, men icke partiets längre än man själv avgör”. Ett sådant uppträdande måste, därest det vidhålles, ”på det allvarligaste äventyra den enhetlighet, som hittills utgjort en så stor styrka för hela vår rörelse”.

Under det år som gått har ungdomsförbundets ledning icke blott vidhållit, utan till det yttersta skärpt sin mot partiets hela politik fientligt avvikande hållning. Man har utan att låta sig hejdas av några varningar stormat vidare fram på vägar, som konsekvent leda bort från all samhörighet med vårt parti. I den mest allvarliga tid vårt land sedan ett sekel genomgått, då den socialdemokratiska arbetareklassen mer än någonsin behövde stå enad och samlad på vakt för freden och neutraliteten, har man icke skytt att mot partiets förtroendemän i riksdag och partiledning öppna en systematisk kampanj av smädelser och misstänkliggörande. De utmålades landet runt av ungdomsförbundets tidningar och agitatorer som ”kreditbeviljandets, borgfredens och socialpatriotismens” ömkliga stackare, alltid redo att svika folkets tillit och ”taga mera hänsyn till krigsdårarnas önskningar” än till proletariatets fredsvilja.

Men man gick än längre. Även organisatoriskt sökte man riva upp partiet, då man bakom den ansvariga ledningens rygg och mot dess energiska avrådande anordnade den bekanta kongress, i vilken man sökte förmå partiorganisationerna att medverka. Fredens bevarande angavs som kongressens mål, men dess väsentliga udd var riktad mot partiledningen, vars slöhet och feghet hettes ha framtvingat den. Att det hela väsentligen var ett led i det inre sönderrivningsarbetet inom partiet framträder också klart i denna kongress' uttalanden för fronderierna inom riksdagsgruppen och för Zimmerwaldsfronten inom Internationalen.

Dessa inom partiet rådande olidliga förhållanden ha från samma håll sin motsvarighet inom riksdagsgruppen, med fronderier som försvaga partiets parlamentariska aktionskraft. I stället för att lojalt böja sig för av gruppen fattade beslut och gå fram på obruten linje, pockar en minoritet på ett förhandsmedgivande att få gå sin egen väg, obekymrad om alla följder. Detta är fullt i stil med ungdomskongressens förklaring att, därest icke riksdagsgruppen ändrar sin politik efter dess vilja, klubbarna skola vid nästa val gå fram med särkandidater mot av partiet i vanlig demokratisk ordning uppsatta riksdagskandidater.

Dessa under senaste tider timade händelser visa med ökad klarhet, att här har inom partiets ram växt fram ett nytt parti bakom ungdomsförbundets skylt, ett parti som skapar sig sina egna organ, sin egen ledning, sin egen press, sitt eget från det gamla partiets i viktiga punkter skiljaktiga program och som fullföljer sin egen från partiet avvikande och ofta mot detsamma fientliga taktik.

De ledande inom Socialdemokratiska ungdomsförbundet ha uppenbart bedrivit och bedriva alltjämt, avsiktligt och systematiskt, en propaganda, som på det högsta skadar partiets verksamhet och förlamar dess möjligheter till aktion för arbetareklassens intressen. Ett parti, som vill förverkliga sina uppgifter, kan icke finna sig i ett sådant tillstånd. Partistyrelsen har därför för avsikt att föreslå den om möjligt redan i början av nästa år sammanträdande kongressen nödvändiga åtgärder för att söka definitivt göra slut på det inre söndersprängningsarbetet och sålunda återskänka partiet arbetsro och handlingskraft i lösandet av de allt större uppgifter, som arbetarerörelsens framryckning inom vårt folk ställer på detsamma.

Partistyrelsen, som kommer att fortsätta sitt arbete efter orubbade riktlinjer, manar vårt partis medlemmar att överallt kraftigt motverka splittringssträvandena och att sluta enigt upp kring den av våra kongresser godkända allmänna politik, som partistyrelse och riksdagsgrupp fullföljt till befordrande av våra socialdemokratiska mål och arbetareklassens intressen.

Förklaring från Ivar Vennerström:

Till socialdemokratiska partistyrelsens uttalande om de inre förhållandena i partiet vill jag bifoga följande reservation, som samtidigt innebär mitt nedläggande av mitt mandat som ledamot av partistyrelsen. I strid med partistyrelsens dom över den s k minoriteten inom riksdagsgruppen anser jag att en socialdemokratisk riksdagsman bör ha den solklara rätten att i riksdagen utan tvång och förbud från gruppmajoritetens sida framställa förslag och förfäkta åsikter, som rymmas innanför det socialdemokratiska programmets ram, det enda, vartill gruppminoritetens uppträdande syftat. Jag ser ingenting ur socialistisk synpunkt fördömligt däri, att socialdemokrater starta ett tidningsorgan för framförande av sådana principer, som äro av socialdemokratiska partikongressen godkända. Likaledes är jag bestämd motståndare till det i uttalandet skymtande hotet om kraftåtgärder, måhända uteslutning, mot ungdomsförbundet och dess män. Den ståndpunkt, partistyrelsen intagit till de nu aktuella konflikterna i partiet, och de riktlinjer, den dragit upp för framtiden, äro sålunda i väsentliga delar så skilda från mina, att en fruktbärande samverkan inom partistyrelsen hädanefter synes utesluten.

Såsom i vissa fall opponent till partistyrelse-majoritetens allmänna uppfattning har jag av partikongressen invalts i partistyrelsen. Efter den energiska position, partistyrelsen nu intagit mot partioppositionen, kan jag icke se någon möjlighet att inom partistyrelsen skaffa gehör för min uppfattning i principiella och taktiska spörsmål. Icke heller ser jag längre någon möjlighet att inom styrelsen framgångsrikt arbeta för den ömsesidiga utjämning från både majoritetens och minoritetens sida, för vilken jag sökt verka och i vilken jag sett den enda hållbara grunden för en verklig inre samhörighet och enighet inom partiet. Jag anser mig därför genom ett nedläggande av mitt partistyrelsemandat bäst underlätta för partistyrelsen att få en mera homogen sammanslutning, på samma gång jag dock självfallet behåller mitt medlemskap i partiet, beredd att på stundande partikongress kämpa för min uppfattning.

Förklaring från Fabian Månsson:

Då jag inte gillar det sätt, på vilket vänstern inom partiet behandlas i partistyrelsens nu antagna manifest och ännu mindre kan vara med om de åtgärder, som styrelsen säger sig ämna föreslå den stundande kongressen att vidtaga mot denna vänster och då, med partisekreterare Ströms avgång, den kvarvarande minoritetsgruppen i styrelsen blir så liten, att den inte har den ringaste utsikt att göra sin mening gällande, får jag härmed meddela min önskan att utträda ur partistyrelsen.

Förklaring från Fredrik Ström:

Då jag vid kongressen 1911 åtog mig kandidatur till sekreterareposten i partiet, framhöll jag att jag under alla förhållanden måste förbehålla mig att fasthålla vid mina med vänstern inom partiet i det väsentliga sammanfallande uppfattningar i principiella och taktiska frågor och känna mig förpliktad att i partistyrelsen och dess V.U. enligt min övertygelse förfäkta desamma.

Med bibehållande av min övertygelse i dessa ting har jag dock strävat efter att, där så varit möjligt, söka utjämna förefintliga motsatser på det ömsesidiga tillmötesgåendets väg.

Också polisen och andra myndigheter intresserade sig för fredskongressen. Tre av de ledande personerna — Hedén, Höglund och Oljelund åtalades och dömdes till frihetsstraff för ”landsförrädiska yttranden”. Polisen hade sina spanare på plats, vilka till sina uppdragsgivare avlämnade följande rapport:

Socialistkongressen avslutas idag, och man har enat sig om, att något måtte företagas. Två olika meningar föreligga. Den moderata, företrädd av pastor Spaak (!), anser mobiliseringsstrejk vara den klokaste åtgärden. Den andra mera radikala riktningen, som representeras av Z Höglund och Hedén, yrkar på, att man skall inställa sig till krigstjänstgöring och uttaga vapen samt därefter göra formligt uppror. Till kongressen hava inställt sig ett stort antal järnvägstjänstemän samt i stor utsträckning ryssar, för vilkas bekvämlighet ett särskilt rum upplåtits i Folkets hus. Dessa senare står i mycket nära kontakt med ryska beskickningen. En del av dessa ryssar visa sig endast om natten, en del endast om dagen. Till kongressen har anlänt en delegation från en viss Lenin — bosatt i Schweiz. Denna delegation har medfört en öppen skrivelse, vari Lenin hälsar dessa frihetssträvande män som framtidens män och Branting som socialpatrioten. För närvarande diskuterar man, vad man nu närmast skall företaga. Härvid förfäktar Z Höglund följande uppfattning. Man bör icke nu delgiva Sveriges arbetare något upprop utan i stället inrikta arbetet på åstadkommandet av en ny kongress. Bakom detta förslag torde ligga den tanken, att agitationen härigenom skall kunna fortgå ostört. Branting är missbelåten. Han hade i det längsta hoppats, att kongressen skulle förhindras af regeringen.

Den 20.3 1916.

På den i dagarna avhållna socialistkongressen har tillsatts ett tekniskt utskott, där ombud från gruppen Lenin tillhandagått svenskarna med tekniska upplysningar, särskilt avseende förstöring av järnvägsmaterielen och speciellt broarna. Man har därvid dryftat särskilt förhållandena å linjen Gävle — Norrbotten, och hava ryssarna framhållit, vilken betydelse en brosprängning där skulle få, då trakterna äro folktomma och brist på vägar råder. Man har ansett lämpligt att organisera beväpnade överfall på brobevakningarna, då man anser, att de svenska broarna äro dåligt bevakade, enär officerare saknas där.

Arbetarrörelsen och kulturkampen

Under dessa år gjordes åtskilliga försök att stärka och utvidga kultur- och bildningsarbetet inom arbetarrörelsen. Den socialdemokratiska ungdomsrörelsen gick otvetydigt i spetsen. En stor kampanj över hela landet organiserades mot smutslitteraturen d. v. s. de inom arbetar-och bondeklasserna mycket spridda undermåliga häftesromanerna Bleka grevinnan, Galärslaven

Rocambole etc. Mot denna och liknande ”litteratur” verkade vi för spridning av Dickens, Zola, France, Björnson, Tolstoj, Strindberg samt andra värdefulla författare. Bland svenska prosaförfattare, som vi banade väg för bland arbetarna, var utom Strindberg de viktigaste Selma Lagerlöf, Gustaf af Geijerstam, Ellen Key, Henning Berger, Frida Stéenhoff, Algot Ruhe, Anna Lenah Elgström, Maria Sandel, G. Hedenvind-Eriksson, Hjalmar Söderberg och Anna Branting (René), Marika Stiernstedt och Ludvig Nordström. Redan för flera år sedan hade jag recenserat och i föredrag behandlat K. G. Ossiannilsson, Anders Österling, Sven Lidman, Sigurd Agrell och Verner von Heidenstam. De var mycket glada häröver. Min avsikt var att skapa en brygga mellan arbetarna och författarna. Jag fortsatte härmed, även om Strindberg alltmer tog lejonparten av intresset. Vi samarbetade med folkbildningsförbundet, men skapade också egna vandringsbibliotek, som blev mycket välkomna, enär inga arbetarbibliotek den tiden förekom ute i bygderna. Vi blandade upp vandringsbibliotekens skönlitteratur med Frams förlags egna böcker och broschyrer. ”Det ska vara peppar till lutfisken”, skämtade Hannes Sköld. Kampen mot smutslitteraturen fick en väldig omfattning. Slutligen öppnade vi en egen bokhandel på Upplandsgatan och spridde därifrån social, politisk och skönlitteratur i stor utsträckning.

Vi hjälpte även andra förlag att sprida de s. k. enkronasböckerna, modern och klassisk skönlitteratur, som hade en strykande åtgång i småborgar- och arbetarkretsar. Svensk lyrik i frihetsvänlig riktning arbetade vi också mycket för att få ut bland arbetarna och banade väg för den tidens unga frihetsskalder (Ture Nerman, Pär Lagerkvist, Dan Andersson, Hannes Sköld, H F Spak, Karl-Erik Forsslund, Th. Tufvesson, Karl Hedmanson, Bernh. Bengtsson, Leon Larsson, Göran Gierow) och de något äldre K. G. Ossiannilsson, C. N. Carleson, Henrik Menander m. fl. Erik Axel Karlfeldt och Bo Bergman tillhörde dem, som vi alla högt beundrade och som blev mycket lästa i de unga arbetarkretsarna. Heidenstam var alltjämt mycket populär vid denna tid, innan strindbergsfejden började.

Många agitatorer höll föredrag om skalder och författare, vilka ägde ett högt anseende inom arbetarvärlden. Härtill bidrog även nykterhetsrörelsens stora insatser för skönlitteraturen och dess skapare. Den mest omhuldade författaren jämte Strindberg var Fröding. Denne ägde bland dessa tiders arbetare och småborgare en popularitet, som säkerligen ingen skald varken före eller efter honom ägt i vårt land. När Fröding dog, slöt arbetarmassorna spontant med sina fanor upp i hans liktåg och förde trots kyrktjänarnas protester de röda, sorgklädda dukarna in i kyrkan. Det var första gången röda fanor varit inne i en kyrka. Arbetarna sörjde Strindberg och Fröding, som om de varit deras ledare och stridsmän. De räknade dem som sådana, som mer än ledare, som sina fångna själars befriare. Vid Frödings bår grät den robuste ”Murar-Pelle” som ett barn, och jag kände mig stolt att stå vid hans sida.

Som motvikt mot den eländiga ”dramatik”, som utgavs på schackrareförlag i små landsortsstäder och som var en motsvarighet till den s. k. bondkomikerkonsten på förlustelseplatserna, utgav Frams förlag amatörskådespel (”Folkets-husdramatik”) av Forsslund, Stéenhoff m. fl. Dessa skådespel uppfördes av amatörer på arbetarfesterna.

Samtidigt upptog vi kampen mot den s. k. smutskonsten, d. v. s. de dåliga oljetryck av kejsar Wilhelm, furst Bismarck, bekanta rövare och tarvliga älskogsscenerier, som spriddes genom gårdfarihandlare. Vi inköpte från München, Paris och London konstnärliga reproduktioner av framstående mästares tavlor samt porträtt av berömda författare, filosofer, revolutionärer och arbetarledare från olika tider och länder. Dessa såldes dels i vår boklåda i Stockholm, dels genom en efterkravsaffär, som vi startade. Vi tryckte även vykort dels med bilder av de svenska arbetarledarna dels med politiska karikatyrer av den unge konstnären C A Jacobsson, som var en av Stormklockans tecknare liksom Ivar Starkenberg, Gösta Adrian-Nilsson m. fl.

Samtidigt härmed odlade Frams förlag och ungdomsförbundet den politiska satiren genom affischer och plakat. Även socialdemokratiska partiet upptog denna form för propaganda, se-

dan den som skriver detta blivit vald till partiets sekreterare och valledare. Även här var det Ivar Starkenberg och C A Jacobsson som var artisterna. Deras slagkraftiga konst blev mycket populär. Försiktigt följde även de andra partierna efter, och så uppstod det moderna politiska affischkriget, särskilt vid valrörelserna.

Vid denna tid startades även Föreningen Skådebanan, som gjort så stora insatser för teaterkonsten inom de bredare samhällslagren. Jag sammanstötte en dag utanför Folkets Hus med sagoförfattaren Valter Stenström, och han sporde, om han fick bjuda på en kopp kaffe på Freja. Vid kaffet berättade han, att han tänkt bilda en förening för teaterintressets spridande hos arbetarna. Han hade redan intresserat riksdagsman Wavrinsky, redaktör Gerhard Magnusson, skådespelaren Tore Svennberg, fru Anna Branting, baron Carl Carlsson Bonde och ännu några teaterentusiaster. Han undrade nu, vad jag tyckte om förslaget, och om jag ville bli med i ledningen. Jag gratulerade Stenström till idén, lovade verka för den inom den socialdemokratiska ungdomsrörelsen och skulle komma till ett möte för saken, som han ämnade utlysa. Däremot ville jag icke gå in i styrelsen, då jag hade häcken full av annat arbete. ”Detta är inget straffarbete, käre vän, detta är en glädjekälla”, sade Stenström, och hans ögon lyste av en helig eld. Stenströms möte hölls i nuvarande Viktoriasalen under Wavrinskys ordförandeskap och under medverkan av teaterintresserade och folkbildande krafter inom olika läger. ”Ett barn är fött”, sade Carl Carlsson Bonde till mig och log halvt optimistiskt, halvt skeptiskt. Skådebanan höll sig vid liv trots motgångar. Förtjänsten var Stenströms, som aldrig släppte taget. Ur Skådebanans friluftsturnéer framgick flera berömda skådespelare, bl. a. Gösta Ekman. Stenström kom ibland till mig och berättade om sin förenings segrar och nederlag. En gång undrade han, om icke ungdomsförbundet och folkbildningsförbundet ville ställa sig som garanter för en publikorganisation åt Skådebanan, ”men utan inflytande på repertoaren”. Då måste vi ju skratta, men Stenström sade allvarligt ”eljest bli vi bara oense”. Stenström, eljest så blid och tillmötesgående, lutade något åt enväldet, då det gällde hans skapelse. Stenström förde Skådebanan till seger. När han dog 1926, blev jag hans efterträdare som föreningens direktör. Men detta är en annan historia.

Ungdomsförbundet sökte vid denna tid medverka till en reform av Folkets Hus' teater. Vi förargades över att där blott spelades småborgerliga farser och vådeviller. Det var ju en inkomstkälla för Folkets Hus, och den behövdes. Men vi tyckte, att det var förnedrande och yrkade på en högre repertoar. Jag vill minnas, att Strindbergs Kronbruden då uppfördes. Men därvid blev det. Vi krävde efter en tid att politiska propagandapjäser skulle spelas. Emellertid kan jag icke erinra mig, att något försök gjordes förrän under världskriget, då en ung arbetares dramatiska verk Kejsarens överman uppfördes. Författaren hette Henning Ohlson, som sedan skrev en rad teaterstycken och filmer, bland dem Hälsingar, som länge gick på Skansen. Kejsarens överman handlade om kejsar Wilhelm och Karl Liebknecht.

Fredrik Ström: Min ungdoms strider

ABF:s föreläsningskurser

Året 1914-15 hölls inom ABF följande föreläsningskurser, enligt förbundets årsberättelse. Verksamheten var som synes av begränsad omfattning. Ämnesvalet torde vara karakteristiskt för den tidiga bildningsrörelsen. Föreläsarna utgjordes av idel välkända personer inom arbetarrörelsen.

Plats	Anordnare	Föreläsare	Ämne	Antal före-läsningar
Arbrå	B.	A. Örne	Kooperation	3
”	B.	Z. Höglund	Den socialistiska teorien ur historisk synpunkt	4
Gävle	B.	R. Sandler	Socialekonomi: Valda delar	6
Göteborg	B. F.	G. Björklund	Fack fören.-rörelsens historia	6
”	F.	Ö. Undén	Arbetsavtalet	3
Huskvarna	A. N. F.	C. N. Carleson	19:de seklets revolutioner	4
”		A. Örne	Demokratins problem	2
Hälsingborg	S.	A. Örne	Kooperation	4
Jönköping	N. S. F. A.	C. Carleson	19:de seklets revolutioner	4
”		A. Örne	Demokratins problem	2
Krylbo	A.	R. Sandler	Marxismen	4
Kalmar	F.	B. Eriksson	Kommunalkunskap	3
”			Folkpensioneringen	1
”	F.	A. Örne	Kooperation	3
”			Demokratins problem	1
Kungsör	S.	Z. Höglund	Den soc. teor. ur hist. synp.	4
Karlskoga	B.	R. Sandler	Socialekonomi	4
Lysekil	A.	B. Eriksson	Kommunalkunskap	4
Lidköping	S.	Z. Höglund	Den soc. teor. ur hist. synp.	4
Lindesberg	A.	R. Sandler	Socialekonomi	5
Malmö	K.	A. Örne	Kooperation	4
Mora	B.	C. N. Carleson	Världskrig o. socialdemokrati	3
		E. Hedén	Sociala strömningar i svensk litteratur 1809-1912	3
Orsa	A.	C. N. Carleson	Världskrig o. socialdemokrati	3
		E. Hedén	Soc.strömn. i sv. litt. 1809-1912	3
Olovsholm	K.	A. Johansson	Kooperation	4
Oskarshamn	S.	C. N. Carleson	Världskrig o. socialdemokrati	4
”	S.	J. Furuskog	Den moderna demokratin och dess problem	4
Stockholm	A. S.	C. N. Carleson	19:de seklets revolutioner	5
”		O. Olsson	Bildningsarbetet	4
”		R. Sandler	Inledning till studiet av socialismen	6
Tidaholm	S.	Z. Höglund	Den soc. teor. ur hist. synp.	4
Tillberga	F.	C. N. Carleson	19:de seklets revolutioner	5
Uddevalla	B.	A. Örne	Kooperation och trustväsen	6
Väse	A.	B. Eriksson	Kommunalkunskap	4
Åstorp	B.	E. Wigforss	Socialismen	4
		E. Hedén	Soc.strömn. i sv. litt. 1809-1912	4
				141

A. = Arbetarekommun. F. = Fackorganisation. K. = Kooperativ förening.
S. = S. D. U. K. N. = N. O. V. B. = Bildningsutskott.

Kapitel 4: 1917-1926
Arbetarmakt och regeringsmakt

Från revolutionsstämningar till Stripakonflikten

I revolutionstider
Socialdemokratin vid makten
Sammanfattning
Data, händelser, dokument

Viktiga händelser under perioden

1917 Revolution i Ryssland.
Demonstrationer och hungerkravaller i Sverige.
Matstrejker och demonstrationer bland de värnpliktiga.
”Revolution” på Seskarö.
Föreningen Soldater och arbetare bildas i Stockholm.
Den 7 maj bildas 1917 års arbetarkommitté.
Den 13 maj bildas Socialdemokratiska vänsterpartiet.
Demonstrationer och upplopp i Stockholm den 5 juni.
I oktober bildar socialdemokrater och liberaler regering.

1918 Resning i Tyskland i november.
Världskriget slutar.
Spanska sjukan härjar i Sverige.
Demonstrationer och krav på författningsrevision. Vänstersocialisterna kräver den socialistiska republiken.
I december genomförs författningsrevisionen.

1919 Åttatimmarsdagen lagstiftas.

1920 Den första socialdemokratiska ministären bildas.
SAP antar ett nytt partiprogram.
Regeringen tillsätter en kommitté för industriell demokrati och en socialiseringskommitté.
1920 års giftermålsbalk upphäver mannens målsmansrätt över kvinnan.

1921 Komintern lägger fram de 21 teserna som inträdesvillkor för kommunistpartierna.
Den andra socialdemokratiska ministären tillsätts.
Lönesänkningar och arbetslöshet. AK-direktiven skärps.

1922 I januari uppmättes den hittills största arbetslösheten i Sverige.

1923 Lockouter vid järnverken, sågverken och inom pappersmasseindustrin.

1924 Den tredje socialdemokratiska ministären tillträder.

1925 Den 24 februari avlider Hjalmar Branting, 5 maj F V Thorsson.
Strejken vid Stripa gruva börjar.
1925 års försvarsrevision.

1926 Regeringen Sandler avgår på grund av konflikten vid Stripa och AK-direktiven.

I revolutionstider

Må det nu tala detta svenska folk, så tydligt att intet missförstånd och ingen misstolkning kan vara möjlig för någon, vem det vara må, efter det folket talat.
Hjalmar Branting, valtal 1917

På våren 1917 tog potatisen nästan slut. De stora, grågula rovorna, som tog så lång tid att ko-

ka mjuka, kunde inte på långt när ersätta potatisen, stommen i de flesta hushåll. Innan de försvann ur marknaden hade potatispriset stigit dramatiskt från 27 öre per kilo i augusti 1916 till 87 öre i april 1917, om potatis alls fanns att köpa. Det rubbade den viktiga balansen i de fattiga familjernas matbudget, för potatis hade dittills varit det enda livsmedel, som inte blivit dyrare under kriget. I övrigt hade livsmedelspriserna stigit med 52 % från juli 1914 till december 1916.

I stället för potatis fick man äta gryn, makaroner och framför allt bröd. Men också bristen på bröd började bli kännbar. Skörden 1916 hade varit dålig och i januari 1917 hade brödet ransonerats. Till att börja med utdelades 250 gram om dagen, sedan sjönk tilldelningen till 200 gram. Den knappa tillgången på bröd var en av anledningarna till att efterfrågan på potatis blev så stor och gjorde att potatisen inte räckte till. En annan anledning var att bönderna — åtminstone sade ryktet så — i protest mot regeringens maximipriser lät potatisen gå till svinföda, medan människorna fick rovorna, som egentligen var menade åt grisarna.

Det var inte bara potatis och bröd som fattades i hushållen. Margarintillverkningen upphörde helt under de kritiska åren 1917 och 1918, av brist på råvaror sedan oljeimporten upphört. Smörexporten, som fortgått ogenerat under hela kriget, ställdes då in och smör började också importeras från Danmark. Men smörtillverkningen skedde på bekostnad av mjölken och osten och så kom det sig att det på våren 1917 dessutom blev akut brist på mjölk, framför allt i de större städerna och främst i Stockholm.

Vad skulle man då äta? Potatis fanns inte att uppleta, bröd, gryn och makaroner var ransonerade, mjölk och ost tillhörde bristvarorna. Köttet var rena lyxen, som de fattiga inte kunde dryga ut de svåråtkomliga basvarorna med.

Högerregeringen Hammarskjöld kunde förutom på den dåliga skörden peka på andra faktorer, som drastiskt bidrog till det katastrofalt försämrade livsmedelsläget från och med 1917, faktorer som regeringen omöjligt kunde påverka. I januari 1917 hade Tyskland och Österrike-Ungern proklamerat det oinskränkta u-båtskriget, vilket för Sveriges del innebar att importvolymen minskade med nästan 50 % från 1916 till 1917.

Men de som — i likhet med Värner Rydén — kallade Hammarskjöld för Hungerskjöld visade på att denna regering knappt gjort något för att hjälpa den stora massan som levde under knappa ekonomiska omständigheter, medan den däremot alls inte förhindrat att de som redan hade fick än mer. Rydén kunde peka på att livsmedelsexporten pågått ogenerat under hela kriget fram till 1916-17 och att ransoneringar inte vidtogs förrän bristsituationen var ett oåterkalleligt faktum. Först vid årsskiftet 1916-17 hade de första ransoneringskorten — för socker — delats ut.

Ett statligt kommissionsväsen hade visserligen skapats, men det hade framför allt varit handelspolitiskt inriktat och trots sitt statssocialistiska utseende bidrog det inte till att resurserna fördelades rättvisare. Det var härliga tider för ”jobbare” och ”gulaschbaroner” som på kort tid kunde skapa sig förmögenheter på andras elände.

Inom landets industrier pågick också en enastående utveckling med ”onormalt höga vinster”, som ekonomhistoriker lakoniskt påpekar. Det var vinster som arbetarna inte fick del i. Det hade rått en slags borgfred på det lönepolitiska området och nominallönerna hade inte höjts. Däremot praktiserades metoden med dyrtidstillägg. Resultatet blev kraftiga reallönesänkningar, eftersom lönestegringen låg på 20 % medan levnadskostnaderna stigit med det dubbla.

Det blev inte lättare att leva i Sverige under 1918 heller. Brödsädesskörden hade blivit ännu sämre, ja den sämsta sedan det stora svältåret 1867. Tillgången på bröd sjönk till hälften av det normala. Det som fanns i matväg under vintern 1918 var i stort sett kålrötter och holländsk lök. I tidningarnas råd- och receptspalter flödade fantasin och trängdes förslag på surrogat: glaserad lök med kålrotspuré, lapskojs på kolrötter, löksoppa, morotspannkaka, bröd bakat på

kålrötter, socker ur stensötan, såpsurrogat av hästkastanjer, lingonris som kaffe .. .

Till det dagliga eländet hörde också kölden och fukten, ty bränslet tillhörde bristvarorna. Den dystra hösten 1918 förde med sig ännu en olycka: Spanska sjukan, en influensasjukdom som florerade så häftigt både i Sverige och utomlands, att den under fyra månader skördade lika många offer som hela världskriget under fyra år. I Sverige dog 1918 omkring 28 000 människor i spanska sjukan. Undernäringen försvagade människornas motståndskraft och bidrog till den stora dödligheten.

Ändå var Sverige ett lyckligt lottat land eftersom det var förskonat från kriget. I de krigshärjade länderna började det emellertid komma till en punkt, bortom vilken det ”normala” inte längre var möjligt.

I februari 1917 drevs desperata petersburgsbor ut på gatorna trots den starka kölden, och ropen på bröd utlöste det uppror som ledde till tsarismens fall. Nu äntligen skulle det ryska folket få demokrati, lovade en provisorisk regering under Kerenski. Hade den också lovat fred, hade den kanske blivit mer permanent.

Under hösten 1917 grep bolsjevikerna makten, som likt en glödande kolbit slängts mellan liberaler, demokrater, socialrevolutionärer, mensjeviker och andra grupper. Nu var lösenordet fred och en dyrköpt fred slöts också med Tyskland i Brest-Litovsk på våren 1918. Ryssland, den nyfödda sovjetstaten, hade därmed brutit sig ur ententen.

Trots att Tyskland därmed fick ryggen fri, dröjde det inte många månader förrän nederlaget till sist kom, inlett med en resning i det egna landet i november 1918.

Den revolution som socialister i hela Europa hotat med och drömt om kom således, men den kom inte som ett aktivt svar mot krigshot och krigsanstiftare. Den föddes ur svält, hopplöshet och kaos. Men den väckte hänförelse och hopp runt om i världen, inte minst i Sverige, och den gav åt missnöjet revolutionär näring, ett missnöje som annars kanske förblivit apatiskt.

På våren 1917 inträffade en rad upplopp och demonstrationer runt om i landet och väckte de makthavandes oro: skulle revolutionen sprida sig österifrån?

Det började i Västervik den 16 april 1917. Den dagen samlades arbetarna för att demonstrera för en annan och bättre livsmedelspolitik. De vände sig mot regeringen i Stockholm och krävde att den skulle reglera livsmedelstillgångarna och stoppa export av livsmedel. Västerviks arbetare krävde vidare att krigskonjunkturvinsterna skulle hejdas och att de som hade en inkomst under 3 000 kronor per år skulle slippa betala skatt. De vände sig också mot de styrande i Västervik och krävde att de löften de fått om påbrödskort, d v s om extra tilldelning, skulle infrias. Och det var inte krav som kunde stoppas längst ner i en byrålåda. Arbetarna kom alla för att framföra dem muntligen.

De begav sig således till brödkortsnämndens ordförande, rådman Andersson, för att påminna honom om hans löften. Både när demonstrationståget passerade vedhandlare och mejeri, passade man på att till båda framföra sina krav på prissänkningar. I Västervik slutade möten och demonstrationer med att arbetarna antog en resolution, där kraven på förbättrad livsmedelspolitik fördes samman med krav på en rättvisare fördelningspolitik.

Arbetarna i Västervik vidgade emellertid kristidsperspektivet och upprepade det gamla kravet på 8 timmars arbetsdag och dessutom högre lön. Västerviksresolutionen fick därmed karaktär av politiskt program, som de flesta inom arbetarrörelsen kunde enas kring.

Mellan den 16 och 28 april förekom en mängd liknande demonstrationer, möten och även tvångsuppköp av livsmedel. I Tranås, Karlstad, Kalmar, Hofors, Tannefors, Borlänge, Linköping, Västerås, Norrköping, Hagfors, Åtvidaberg, Eksjö, Stockholm, Södertälje, Ådalen, Malmö, Trollhättan, Lund, Borås, Örebro, Ystad och Hudiksvall demonstrerade uppretade och hungriga folkmassor. Inslaget av kvinnor var markant och en samtida kommentator gav

följande skildring från livsmedelsdemonstrationerna i Norrköping: ”Kvinnorna åter, vilka varit i majoritet, ha uppträtt fullständigt hysteriskt och åsidosatt alla hänsyn”. Från Norrköping berättades också om en polisman som sökt lugna en gråtande kvinna som i förtvivlan ropat: ”Jag har åtta barn hemma som i två dagars tid skrikit efter bröd. Tag hand om dem, giv dem bröd ni!”

Förmodligen tog myndigheterna dock allvarligare på de uppgifter som började komma in om oro och missnöje bland de värnpliktiga. Vid I 19 i Boden utbröt den 20 april en matstrejk på grund av den dåliga födan. Också vid Svea livgarde och vid en rad regementen i Karlskrona, Östersund och i Västernorrland demonstrerade manskapet genom att i sluten tropp men utan befäl marschera genom gatorna, markerande sin solidaritet med de demonstrerande arbetarna. I Härnösand ägde den 24 april en stor hungermarsch rum, med över 7 000 deltagare och bland ropen på bröd blandade sig ropen ”Till Sollefteå! Till kamraterna i vapenrocken! Leve Revolutionen!”

Kulmen nåddes på Seskarö, en liten ö två mil sydväst om Haparanda. Det hela började på samma sätt som i Västervik, eller i Åtvidaberg eller i någon av de andra städerna. Ett möte hölls fredagen den 25 maj i Folkets hus. Läget för seskaröborna var prekärt för det rådde brist inte bara på potatis och bröd utan också på rovor. Vid mötet beslöts att arbetarna själva skulle införa en engångsransonering — ett annat ord för tvångsuppköp. Det bestämdes att ett tvåkilospaket hårt bröd skulle tilldelas medelstora familjer, trekilos för de stora och enkilos för ensamstående. Sagt och gjort. Arbetarna begav sig till Oskar Janssons bageri och fördelade lagret efter de överenskomna principerna. Man var dock noga med att ordentligt betala för sig och summan 119 kronor och 75 öre samlades in. Följande dag upprepades proceduren hos öns andra bagare.

Men nu ingrep lagens väktare. Några av de ledande i brödaktionen togs av polis och låstes in på Granviks trädgårdskontor. Ryktet spreds snabbt och en stor folkmassa samlades utanför. De inlåsta befriades och i stridens hetta låste man också in poliserna och slängde nyckeln i sjön.

Det blev naturligtvis signalen till ett större ingripande. Kronofogde, länsdetektiv och fjärdingsman var snart på plats. De anställde förhör för att få fram ett par syndabockar, ge dem deras straff och återställa lugnet.

Det var emellertid något seskaröborna till varje pris ville förhindra. I stället ville de kollektivt svara för sina handlingar inför häradsrätten. De krävde också att fjärdingsman, länsdetektiv och kronofogde omedelbart lämnade ön. För att ge eftertryck åt kraven lades arbetet ned överallt på ön. Men i stället tillkallades militär. Den 30 maj anlände 50 man från Haparanda.

Så tog förhören sin början i bagare Erikssons gård, som omringades av militär och betittades av arbetare, kvinnor och barn. Stämningen var laddad. Klockan sex drabbade arbetarna samman med militären. Kronofogden uppenbarade sig på trappan och läste upprorslagen. Men det fick motsatt effekt — den undertryckta vreden vällde fram. Skulle upprorslagen läsas för att man i sin nöd fördelat bröd emellan sig, när ingen annan insett situationens allvar? Arbetarna hade dessutom betalt för sig. I stället hade man sänt militär mot dem. Deras kamrater hölls inlåsta och förhördes som om de vore snattande skolpojkar! Stenar började vina i luften. ”Då militären sålunda utan användande av våld icke kunde skingra upprorsmännen förordade jag att upproret skulle med vapenmakt skingras”, berättar kronofogden i sin rapport, och fortsatte:

Befälhavande officerare framryckte då i samlad trupp med fällda bajonetter mot folkmassan, som torde hava uppgått till omkring ett tusen personer och bestående av män och kvinnor samt en hel hop minderåriga barn. Genom denna åtgärd vek massan ytterligare några steg bakåt, men stannade ånyo. En hel massa civila karlar kastade sig nu över militären och frånryckte dem med våld gevären.

Så hade då seskaröborna gjort revolution. Vapnen samlades ihop och i kraft av sin nyvunna styrka krävde öborna åter att militär och polis lämnade ön. Militären gav sig verkligen av och på Seskarö dansade man hela natten, sedan vapnen gömts i väggen på IOGT-logen. Redan följande dag, 31 maj, anlände emellertid isbrytaren Simson med en ny sändning militär och 1 juni kom ytterligare 125 man. Seskarö liknade en ockuperad ö med 500 soldater i beredskap mot ytterligare revoltförsök. Den 3 juni kom dock en annan sändning med båt, som bättre svarade mot vad situationen krävde: mat. Först därefter kunde upproret avvecklas. Ett livsmedelsråd tillsattes och soppkokningsanstalter ordnades. Trupperna sändes hem, sedan de gömda vapnen plockats fram och återlämnats.

Naturligtvis utsågs ändå ett par syndabockar som fick såväl skulden som straffet, trots att arbetarna åter sökte att kollektivt ta ansvaret för det inträffade. Ett antal män dömdes till fängelse i 3-5 månader.

Hur uppfångade då den politiska och fackliga arbetarrörelsen detta spontana missnöje? Det socialdemokratiska partiet hade sedan 1915 varit engagerat i dyrtidsfrågan och fört fram sina krav genom deputationer och uppvaktning. Man krävde stopp för livsmedelsexporten, representanter för det arbetande folket i livsmedelskommissionen och att en urtima riksdag skulle inkallas för att behandla livsmedelsfrågan. På hösten 1915 träffades representanter för parti och LO för att diskutera frågan och för att leda opinionsbildningen i dyrtidsfrågan. Ett cirkulär sändes ut med följande uppmaning:

Nu är den tid kommen som nödvändigt kräver att det anordnas stora, väl planlagda demonstrationståg genom gatorna, däri icke minst kvinnor och barn må deltaga, att det utlyses grundligt förberedda massmöten, att oavlåtligen telegram och skrivelser avgå till regeringen och statens livsmedelskommission så att folkets krav må framföras från varje ort, stor som liten, i riket.

1916 i december hölls en dyrtidskongress i Stockholm med ombud för 777 organisationer inom arbetarrörelsen. Kraven från 1915 förstärktes. Man krävde åtgärder mot ”jobberi”, att industrierna skulle tvingas att till skäliga priser förse landet med nödvändiga varor, att ett ”bra” prisregleringssystem skulle införas och att ransonering omedelbart skulle införas, där knapphet uppstått.

Under våren 1917 strömmade det till partiet in krav från arbetarekommuner och fackföreningar på handling, som enligt många borde utformas till storstrejk. Man krävde, liksom arbetarna i Västervik, inte bara att den akuta nöden måste lindras, utan också att demokratin måste genomföras och normalarbetsdagen, åttatimmarsdagen, bli verklighet. Kraven på storstrejk stöddes energiskt av syndikalister, ungsocialister och ungdomsförbundets medlemmar, som den 13 maj 1917 bildade Socialdemokratiska vänsterpartiet.

Händelserna i Petersburg eldade sinnena. Den 20 april 1917 bildades i Stockholm Föreningen Soldater och Arbetare på initiativ av Stockholms socialdemokratiska klubbar. Att klubbisterna varit inspirerade av de ryska proletära organisationsformerna är uppenbart. Syftet var att kamraterna på ömse sidor kasernmuren skulle sammanföras. Också på andra håll i landet bildades liknande organisationer, som i mars 1918 sammanfördes i ett riksomfattande förbund. Då hade emellertid den första revolutionära vågen redan ebbat ut.

Vänstersocialisterna i Stockholm var inte sena att utnyttja det feberaktiga tillståndet i landet. Den 21 april 1917 ordnade de en stor demonstration i Stockholm. Det var en väl vald dag, eftersom livsmedelsläget skulle diskuteras i riksdagen. Än var inte brytningen inom arbetarrörelsen djupare än att Per Albin Hansson, som blivit såväl riksdagsman som medlem av partistyrelsen, helt ställde sig på demonstranternas sida. Han kom ut ur riksdagshuset och höll tal till den stora folkmassa som samlats utanför. Han tvekade inte att ansluta sig till Västerviksresolutionen, som han emellertid kompletterade med kravet på en författningsreform för full politisk demokrati. Den 40-gradiga skalan måste bort och såväl kvinnor som män erhålla

den allmänna och lika rösträtten. Däremot tog han inte upp de ekonomiska kraven, kraven på 8 timmars arbetsdag och på en annan skattepolitik.

Men partiledningen, som bett om demonstrationer och blivit bönhörd över hövan, sökte få grepp om situationen. Den 7 maj bildades en arbetarkommitté med representanter från partistyrelse, riksdagsgrupp och LO. Branting var ordförande och de andra medlemmarna var Gustav Möller, Per Albin Hansson, Thorsson, Värner Rydén samt Herman Lindqvist och Ernst Söderberg. Det var en extraordinär handling. Dess syfte att ”klargöra vad som möjligen kan vinnas till arbetarklassens förmån” för tankarna till 1889 års uttalande i ”våldsfrågan”:

Skulle de styrandes blindhet och egoism frammana den våldsamma revolutionen som förtvivlans självhjälp, är vår plats given och vi är redo att göra allt för att åt folket erövra och bevara så värdefulla frukter som möjligt av striden.

Men med 1917 års arbetarkommitté sökte partiledningen framför allt att länka in utvecklingen i legala banor. Mot den syndikalistiska metoden med tvångsuppköp av livsmedel som praktiserades överallt i landet, senast i Ådalen, förordade arbetarkommittén att organ bestående av representanter för parti och fackförening skulle bildas på en rad platser för att i samarbete med de lokala myndigheterna övervaka livsmedelstilldelningen.

Kluvenheten, att både söka styra utvecklingen i mer normala spår och att hålla den vid liv, fanns inom arbetarkommittén själv. Branting ville ha folkmassan mullrande utanför riksdagshuset, men det var därinne som makten skulle finnas för att åstadkomma den fullständiga demokratiska författningsrevisionen. ”Hans mening är att vi inte själva böra framkalla någonting, ty i så fall kan med den starka överklass, som finns i Sverige, ett bakslag inträffa”, skriver Palmstierna i sin dagbok för den 23 april.

Andra kände historiens vingslag och talade om handling. Inom partistyrelsen var det främst Värner Rydén som förespråkade revolutionära metoder. ”Att nu icke slutföra kampen med alla till buds stående medel, vore att försitta ett historiskt ögonblick”, framhöll han vid ett Partistyrelsemöte i maj 1917. Också ute i landet hade Rydén, inspirerad av sin rysslandsresa tillsammans med Branting tidigare på våren, i entusiastiska ordalag talat för ”handling”. Inte utan oro bevittnades hans framfart. Någon borde tala ”lite lugnande med Rydén” tyckte J E Blomkvist, medlem av LO:s representantskap. Inom partistyrelsen delade emellertid Per Albin och Gustav Möller Rydéns mening att tiden var mogen för handling.

Revolutionen i Ryssland tycktes bekräfta den utvecklingsfatalistiska inställning som av tradition fanns inom partiet, ”Revolutionen i Ryssland gjordes icke, den kom”, som Richard Sandler formulerade tankegången. De revolutionära stämningarna var så pass starka, att partistyrelsen inför 1 maj antog en resolution, där kravet på författningsrevision åtföljdes av ett nödtorftigt inlindat hot. När Per Albin 1 maj talade inför 100 000 människor på Gärdet, tog han fasta på detta hot och underströk det:

Även i vårt land har fåväldets ödestimma slagit. Den ryska revolutionen har gjutit revolutionens eld i våra sinnen. Med växande otålighet kräver Sveriges folk att bliva herrar i eget hus. Tålamodet är slut. Vi låta icke längre avspisa oss med smulor från den rike mannens bord, nu fordra vi en radikal förändring, en genomgripande författningsrevision. Och, som det står i majresolutionen, arbetarklassen skall i tider som dessa icke ett ögonblick tveka att använda de vapen som kunna visa sig behövligt för att bryta motståndet från ett hänsynslöst klassegoistiskt fåtal .... Väpnar sig borgarklassen mot oss, så skall det svaras med samma mynt.

Den 11 maj sände arbetarkommittén ut ett cirkulär till Sveriges arbetande folk, vari samma revolutionära glöd spåras. ”Det ligger oss fjärran att hota”, lyder cirkuläret hotfullt, ”men vi känna tillräckligt folkets stämning landet runt. Arbetarklassen har nyss den 1 maj på det mest beundransvärda sätt visat sin förmåga till självdisciplin. Men när dessa massor nu kräva sin goda rätt, vem kan då tro att de skola låta sig avspisas med ett nej, eller med ett litet finger,

där hela handen måste givas?”

Ändå var det faktiskt det som de gjorde. Branting hade interpellerat den 27 april i författningsfrågan. Tänkte regeringen genomföra en radikal författningsrevision, vari den 40-gradiga skalan slopats och där män och kvinnor fick allmän och lika rösträtt?

Först den 5 juni kom svaret. Statsminister Schwartz, som den 3 mars 1917 hade efterträtt Hammarskjöld, lät meddela att hans regering inte tillkommit för att ge det svenska folket en ny författning. Nej, det svenska folket skulle självt få avgöra sitt öde genom att till hösten gå till val. Det var naturligtvis ett fullständigt groteskt svar. Vänstersocialdemokraten Lindhagen svarade också irriterat: ”Folket i val? Men folket får ju inte välja!” Dessförinnan hade Branting hunnit uttala sin stora besvikelse och beklagat att regeringen hade försummat att göra en stor gärning. Att det skulle bli en revision, det kunde alla vara förvissade om, sade Branting, ty demokratins tidevarv hade börjat och den kommer inte att låta sig hållas undan.

Men högern var oemottaglig för allt. ”Nöd finns alltid och kommer alltid att finnas, på ett eller annat ställe, det må vara socialdemokraterna, liberalerna eller högern som regerar”, sade högermannen Andersson i Skivarp:

Jag har intet ytterligare att tillägga, mer än att jag är viss på att det är bäst för Sveriges folk så länge vi hava den författning som vi hava och jag tror att det är en trygg ståndpunkt. Jag kommer för min del, och jag tror hela högern också kommer att kämpa för denna ståndpunkt till dess vi kunna få något bättre i stället, vilket jag betvivlar. Därom kunna herrarna vara övertygade.

Utanför riksdagshuset hade en stor folkmassa samlats på uppmaning av Socialdemokratiska vänsterpartiet. Folket skulle finnas mullrande utanför, när dess sak diskuterades i kamrarna. För högermannen Hildebrand var det tvärtom ytterligare ett bevis för att den förträffliga författning som praktiserades inte borde bytas ut mot en mer demokratisk:

Dessa demonstrationer, dessa oordningar, de strejkande arbetarnas avtalsbrott och dylikt, kan omöjligen inregistreras såsom uttryck för en samhällsgrupps lämplighet och mogenhet att övertaga ökad makt i samhället.

Där stod riksdagen den 5 juni 1917 och där gick gränslinjen i svensk politik. Mot en allt starkare och stridsberedd vänster stod en stark och enveten höger, en höger som Fabian Månsson tidigare under våren karaktäriserat med dessa ord:

Den har för litet samhällskärlek, för litet rättrådighet, för litet hjärta, för mycket matlust, för mycket lust efter rikedom, för dålig uppfostran överhuvudtaget.

Resultatet av vårens alla möten, demonstrationer, upplopp, resolutioner, manifest och kommittéer blev således beskedet att vänta till höstens andrakammarval. Ett ännu tydligare svar gavs samma dag utanför riksdagshuset vid Gustav Adolfs torg.

Att det rådde nervositet bland de makthavande inför folkets reaktion på interpellationssvaret, visade det faktum att 150 man från Svea livgarde, 100 man från Göta livgarde och 150 man från Karlsborg hade kallats samman och blandade sig med huvudstadens poliser för att hålla folkmassan i schack. Ridande polis gjorde chock rakt in i de tätnande leden. Panik uppstod, när människorna föll över varandra. Poliserna högg omkring sig med sablar. Många personer skadades allvarligt. Riksdagens ledamöter blev efter hand underrättade om vad som skedde vid Gustav Adolfs torg. Herman Lindqvist berättade indignerat, att han nästan inte blev insläppt genom poliskedjan, på väg till sessionen. Polisen bad om legitimation, vilket Lindqvist inte hade. ”Men, sade jag, mitt namn är Lindqvist och jag är representant i Andra kammaren för Sveriges stad. Jag fick då det brutala svaret: Ja, idag äro alla riksdagsmän.”

Branting gav sig ut på torget mitt under tumultet för att söka dämpa oron och mana människorna att bege sig till Folkets hus, där fler möten skulle hållas och statsministerns svar

lämnas. Upprörd vände han åter och berättade:

Jag blev precis vittne till, hur dessa chocker ägde rum. Jag höll själv på att bli överriden, men både hästarna och de konstaplar som förde dem, väjde åt sidan, när jag stod stilla. Då hästlinjen passerat, var jag på andra sidan om den men jag såg på några stegs avstånd hur sablarna höggo in på folkmassan, som stod där och icke var medveten om att ha gjort någonting som helst brottsligt eller olagligt.

I Folkets hus talade sedan Branting till den uppretade folkmassan, berättade om statsministerns svar att vänta och bida, och manade alla och envar att återvända hem. Ragnar Casparsson, som själv höll tal samma kväll, berättar hur budskapet från Branting mottogs:

Han möttes av en proteststorm utan like på ett svenskt folkmöte. Han kunde inte göra sig hörd och måste till sist kapitulera och dra sig in bakom balkongdörrarna. Storstrejk, storstrejk löd ropen från 10 000-tals som trängdes med varandra och rycktes med av ett våldsamt känslorus.

Bakom kravet på storstrejk stod framför allt vänstersocialisterna, som natten innan den dramatiska tisdagen den 5 juni hade distribuerat tusentals flygblad till Stockholms alla arbetsplatser, uppmanat till möte utanför riksdagshuset och krävt storstrejk. Kvällen därpå kallade de till nytt möte i Hornsbergs hage, den nya mötesplatsen för arbetarna sedan Lill-Jans blivit bebyggt. I en resolution till LO krävde mötet åter storstrejk.

Det var inte den enda begäran om storstrejk eller andra utomparlamentariska aktioner som under våren 1917 anlände till LO. Dessutom hade det inom fackföreningsrörelsen bildats en opposition, som vid påsktiden organiserade sig i Svenska fackoppositionen. Den stöddes av ungsocialister, av syndikalister och av det nya, revolutionära socialdemokratiska partiet. Syftet var att omdana fackföreningarna till ”revolutionära kamporganisationer” som skulle vara oavhängiga och neutrala gentemot de politiska partierna — d v s SAP — och befriade från alla bindande avtal och kontrakt. Den syndikalistiska taktiken med direkt aktion på arbetsplatsen, sabotage och obstruktion skulle användas. Fackoppositionen kunde räkna med stöd från många håll. Tanken på storstrejk levde alltjämt hos många som det enda möjliga svaret i ett visst läge. Från Skåne anlände till LO skrivelser från över 30 fackföreningar, som berättade om det spända läget, om nöden och hungerdemonstrationerna, och i över hälften kom bönen om handling, om storstrejk.

Men för LO-ledningen var storstrejk en direkt revolutionär handling, som man inte ville stå ansvarig för. Det skulle inte lindra nöden och det skulle heller inte lösa arbetstidsfrågan, menade LO-ledningen. Kaos, förstörelse och ett ännu större lidande var det enda resultat de väntade av en storstrejk. Inom 1917 års arbetarkommitté var det också fackföreningsrepresentanterna, Herman Lindqvist och Ernst Söderberg, som förhindrade att storstrejk antyddes i resolutionerna ens som ett hot. Kollektivavtalens trygga plattform ville varken Lindqvist eller majoriteten av fackförbundsordförande lämna. Stämningen fick vara aldrig så revolutionär, men de fredsförpliktelser som fanns inskrivna i kollektivavtalen fick inte rubbas.

Vänstersocialisterna vågade inte själva utfärda storstrejksparollen. Den socialdemokratiska partistyrelsen tvekade och lät sig övertalas av LO att avstå. Den 11 juni sände arbetarkommittén ut ett manifest där det uttryckligen togs avstånd från storstrejk. Tvärtom varnades för propagandan från vänster och åter manades till lugn och till deltagande i höstens val. Det blev också den sista aktionen från 1917 års arbetarkommitté.

I juni stabiliserades läget. Den nya potatisskörden blev god. Den 8 juni hade regeringen slutit en överenskommelse med England om spannmålsimport och det akuta nödläget kunde därför lindras. Den revolutionära stormen drog förbi och på hösten 1917 kunde det parlamentariska vapnet användas för att rubba högerns maktposition. I valet förlorade högerpartiet 20 mandat och fick i allt 59 mandat i Andra kammaren. Segern för arbetarrörelsen gick till det nya

vänsterpartiet, som erhöll 11 mandat. Moderpartiet SAP förlorade dock bara ett mandat och var alltjämt störst i Andra kammaren med 86 mandat.

I ett slag förändrades den politiska situationen i Sverige. Socialdemokrater och liberaler bildade regering, sedan högern vägrat deltaga i en samlingsregering. Därmed hade den parlamentariska principen segrat. Huruvida socialdemokratin kunde ta regeringsansvar eller ej var en fråga som diskuterats långt före första världskriget och det positiva principbeslutet hade tagits på kongressen 1914.

I oktober 1917 tillträdde fyra socialdemokrater sina nya poster: Branting blev trots sin stora ovilja finansminister, Värner Rydén befann sig nu långt från barrikaderna på sin post som ecklesiastikminister, Erik Palmstierna blev sjöminister och Östen Undén konsultativt statsråd. Statsminister blev liberalernas partiledare Edén.

Liberaler och socialdemokrater enades om regeringssamverkan på basis av absolut neutralitet i världskriget samt en författningsrevision med lika kommunal rösträtt, politisk rösträtt åt kvinnor och borttagande av de rösträttsstreck som ännu fanns kvar. En av den nya regeringens första åtgärder, sedan den frigett Amaltheafångarna, var därför att på våren 1918 framlägga en proposition i författningsfrågan. Men även om högerväldet var brutet i Andra kammaren, satt det ännu stadigt kvar i den första. Propositionen föll därför i Första kammaren och demokratin fick gå till utredning. Högermotståndet var orubbat och envist och några försök att med utomparlamentariska åtgärder framtvinga eftergifter gjordes inte.

Också 1918 blev ett orons år. Det förekom 2 978 lönerörelser och över 700 arbetsinställelser, som resulterade i 60 000 förlorade arbetsdagar, det mesta sedan 1909. Trycket på arbetarrörelsens fackliga och politiska ledningar blev starkare och uppenbart var, att medlemmarna inte tänkte nöja sig med en politisk författningsreform utan också krävde förbättrade levnadsvillkor och normalarbetsdag. Hela tiden underblåste det nya vänstersocialdemokratiska partiet oroshärdarna.

Våren 1918 förlöpte trots allt lugnt och ändå var läget på livsmedelsfronten lika bekymmersamt som året innan. Men det blev inga hungerkravaller på våren 1918. Den tändande gnistan som den ryska revolutionen varit saknades. I stället sågs nu med oro på utvecklingen i Fin land, där upproret lett till ett regelrätt inbördeskrig. Energin inom arbetarrörelsen gick åt till möten och kampanjer för att förhindra svensk inblandning på den vita sidan.

På hösten skulle en urtima riksdag inkallas, inte för att behandla författningsfrågorna utan för att reglera statstjänstemännens löner och diskutera frågan om vapenövningarnas eventuella inställande på grund av spanska sjukans härjningar. Händelserna utomlands väckte emellertid på nytt den revolutionära glöden och urtiman 1918 fick i all hast ta itu med författningsreformen. Den 9 november spreds nyheten att den tyske kaisern hade flytt och att arbetarna gjorde revolution i Tyskland. Det utdragna kriget i skyttegravarna gick mot sitt slut.

Dagen därpå hade Stockholms arbetarekommun utlyst en demonstration mot dyrtiden. Anslutningen blev enorm och ropen på bröd blandades snart med rop på republik och på Första kammarens avskaffande.

Den 11 november sändes ett revolutionärt manifest ut till Sveriges arbetare, bönder och soldater. Bakom stod vänstersocialisterna och Sveriges soldat- och arbetareförbund, organisationen från våren 1917 som nu levde upp igen.

”Fram för den socialistiska republiken!”, löd uppropets ingress. En revolutionär våg sveper över världen och turen är nu kommen till Sverige, detta efterblivna land som styrs av en Första kammare med rent medeltida representation. Det gäller att vara beredd när revolutionen knackar på dörren, att ordna möten och demonstrationer som skall sluta i en allmän arbetsnedläggelse för att lösa ”de krav som närmast gäller”.

Det första kravet gällde att bilda en socialistisk regering, stödd på arbetare-, soldat- och bonderåd över hela landet. En republikansk statsförfattning måste införas, Första kammaren avskaffas, allmän rösträtt införas för alla män och kvinnor som fyllt 20 år och val utlysas till en konstituerande nationalförsamling. De militära övningarna måste omedelbart inställas. Också ett revolutionärt ekonomiskt program presenterades i manifestet, med genomgripande löneförhöjningar, 8 timmars arbetsdag och arbetarkontroll över industrierna. Sist men inte minst skulle bolagens, godsens och statens jord genast ställas under samhällelig kontroll, varvid samhället definierades som statare, torpare, drängar, bondesöner och skogsarbetare. Bilda överallt arbetare-, soldat- och bonderåd!, slutade manifestet. Leve den sociala revolutionen!

Manifestet nådde allmänheten samtidigt som det första världskriget avblåstes, den 11 november 1918.

Nu vidtog en hektisk tid av möten. Partistyrelsen kallade till möte samma dag. Regeringen sammanträdde den 12 november. Den socialdemokratiska riksdagsgruppens förtroenderåd jämte de socialdemokratiska statsråden träffades den 13. LO:s representantskap kallade till extra möte den 14 och samma kväll ordnade Stockholms arbetarekommun möte. Den gemensamma frågan löd: Hur skulle det revolutionära hotet avvärjas? Inom den socialdemokratiska arbetarrörelsen formulerades ett motprogram som svar på vänstersocialisternas revolutionära budskap. Det var åter den allmänna och lika rösträtten, parlamentariskt styrelseskick, omedelbara kommunala nyval, omedelbart inställande av militärövningarna, försvarsväsendets avveckling och 8 timmars arbetsdag. Det var emellertid ett alltför radikalt program för de liberala medlemmarna inom regeringen. Kompromissen blev därför att både nedrustningskravet och 8-timmarsdagen fick strykas ur det gemensamma programmet.

Det presenterades av Branting på arbetarekommunens möte den 14 november. En författningsreform var ett oeftergivligt krav, underströk Branting. Men republikfrågan? Kravet på republik hade plötsligt lämnat det utopiska planet och fått direkt aktualitet. I kungahuset var oron stor. Skulle Sverige bli nästa land i tur att avskaffa monarkin? Till bekymren bidrog att den svenska drottningen satt internerad på ett slott i Karlsruhe, bevakad av ett soldat- och arbetarråd.

Nu hade vänstersocialisterna talat klarspråk och de kunde räkna med gehör. Inom den socialdemokratiska partistyrelsen fanns det också förespråkare för republikens snara införande:

Som man kunde vänta blev huvudfrågan republikens införande som de unga — Per Albin och Möller — hårt drevo under motivering, att folkstormen ändå för fram detta krav, och att det vore bäst om vi utövade ledningen härvidlag.

Orden är Erik Palmstiernas, i en anteckning från mötet den 14 november. Mot sig hade Per Albin och Möller emellertid både Branting, Thorsson, Rydén och Palmstierna, vilka menade att det var nödvändigt med fortsatt enighet inom regeringen. När programmet presenterades på arbetarekommunens möte, den 14 november måste Branting emellertid beröra republikfrågan. Han löste dilemmat genom att hänvisa till att den skulle tas upp ”därest folkets flertal genom ett referendum uttalar sig i denna riktning”.

Dagen därpå, den 15 november, kom LO:s och partiledningens svar på den andra utmaningen från vänster: Storstrejkskravet. Åter vädjade de till arbetarna att ta avstånd från storstrejk och att stödja regeringen i dess arbete att lösa frågan om rösträtten.

Men debatterna inom partiledningen och representantskapet, bland de socialdemokratiska redaktörerna och riksdagsmännen var därmed inte avslutade. De träffades alla den 16 november för att diskutera hur vänstersocialisternas verksamhet skulle mötas. Syndikalister, ungsocialister och vänstersocialister hade gemensamt sänt ut ett cirkulär till de fackföreningsanslutna arbetarna och uppmanat dem att pressa på underifrån med de revolutionära kraven,

med uppmaning om storstrejk.

Åter var fackföreningsrörelsens representanter de mest återhållsamma. Men de insåg också att de måste göra 8-timmarsdagen till sin egen paroll för att inte tappa ledningen över händelseförloppet. Om högern inte gav med sig och godtog regeringsprogrammet oavkortat, kunde LO-ledningen knappast förhindra storstrejkens utbrott.

Mötet den 16 november beslöt att av den samlade urtiman och regeringen kräva, inte bara den 40-gradiga skalans ersättande med den lika kommunala rösträtten samt bindande uttalanden om att genomföra den politiska rösträttens demokratisering vid nästa lagtima riksdag, utan också att 8-timmarsdagen skulle införas inom industrin, hantverket och andra jämförliga verksamhetsområden. Mötet krävde också att alla värnpliktsövningar skulle inställas och att en kommission skulle tillsättas för att utarbeta förslag om hela militärsystemets avskaffande.

Det var klara eftergifter för vänsterpåtryckningarna. Inte heller nu kunde man kringgå republikkravet, som följaktligen togs med, men sköts på en obestämd framtid genom att riksdagen först skulle ta ställning och det slutgiltiga avgörandet ske genom folkomröstning.

Det förekom allvarliga försök från vänstersocialdemokraterna att få till stånd samarbete inom hela arbetarrörelsen. Än var sprickan inte djupare mellan de två partierna än att många inom socialdemokratin tyckte att käbblet kunde upphöra och de två grupperna i dessa avgörande tider tillsammans skulle genomdriva arbetarnas krav. När vädjan om samarbete kom till partistyrelsen den 15 november, svarade emellertid styrelsen att samarbete först kunde ernås sedan vänstersocialdemokraterna tagit avstånd från bolsjevikerna.

Under tiden arbetade regeringen febrilt på ett förslag som skulle tillfredsställa såväl vänster som höger. Högern hade inte heller varit overksam utan tog i ett manifest av den 18 november helt avstånd från regeringens förslag om författningsreform.

Mellan liberaler och socialdemokrater inom regeringen förekom ingen oenighet i fråga om den kvinnliga rösträtten eller om den 40-gradiga skalans avskaffande. Däremot ville liberalerna ha kvar det kommunala utskyldsstrecket. Branting kunde tänka sig en kompromiss, men Värner Rydén förklarade att alla streck måste bort. Revolutionshotet var ett konkret hot, underströk han.

Nervositeten inom regeringen var också påtaglig. Rydén har efterlämnat anteckningar från dessa dagar och om den 12 november berättar han:

Civilministern redogjorde därefter för en rapport som polismästaren under dagens lopp avlämnat angående ordningsmaktens hållning i Stockholm. Militären vore ingenstädes att lita på. Icke ens vid hästgardet skulle en pålitlig skvadron kunna uppdrivas .... Därvid rapporterade krigs- och sjöministrarna om läget inom armé och marin. Båda vitsordade att stämningen vore mycket revolutionär. Försiktighetsåtgärder hade vidtagits i flera avseenden. Särskilt opålitliga truppförband hade hemförlovats och inom flottan avlägsnats till Karlskrona. Ur alla gevär i förråden hade slutstyckena uttagits och lämnats i förvar hos pålitliga officerare.

Statsministern sökte få Herman Lindqvists ord på att ingen storstrejk skulle genomföras. Lindqvist lovade att sammankalla förbundsordförandena men påpekade samtidigt att nu var det regeringens sak att handla och genomföra sådana radikala åtgärder — författningsrevision och 8-timmarsdag — att lugnet kunde återställas. Då skulle nog fackföreningsfolket kunna stödja regeringen, trodde Lindqvist.

Hoten haglade dessa novemberdagar 1918. Det var inte bara inom det alltmer bolsjeviserade vänsterpartiet som man talade klarspråk om revolution, republik och socialism. Också inom socialdemokratin fanns nu, liksom under våren 1917, de som menade att partiets krav måste bringas i takt med tidens revolutionära situation, att socialiseringskraven borde föras fram på

första plats och att man inte fick skygga för möjligheten att använda andra medel än de parlamentariska om så krävdes. ”Kunde dessa krav ej genomföras på frivillighetens väg, finge partiet vara berett till en revolutionär situation”, sade Värner Rydén, och han hade stöd i både Per Albin och Möller.

Också inom LO fanns förespråkare för hela arbetarrörelsens samfällda aktion. Vänstern måste enas mot högern.

Branting höll igen och varnade enträget för den revolutionära ”lösningen”. Vad som skett i Ryssland och framför allt i Finland, där den röda sidan förlorat i ett blodigt inbördeskrig, hade gjort honom än mer betänksam. Men till och med Branting hotade, när regeringen den 23 november lade proposition om kommunal rösträtt. Om den inte antogs, var inte längre den parlamentariska vägen gångbar. Socialdemokraterna hade emellertid fått lov att kompromissa. För att få igenom den lika och allmänna kommunala rösträtten hade de fått gå med på att rösträttsåldern vid kommunalval höjdes från 23 till 27 år.

Den 27 december 1918 antogs en författningsreform som innebar allmän kommunal rösträtt, att den 40-gradiga skalan togs bort och att skattestrecket uppmjukades. Kvinnlig rösträtt skulle slutgiltigt fastställas vid lagtima riksdagen. Det innebar konkret att 54 % av Sveriges invånare fick rösträtt mot tidigare 19 %.

För valbarhet till Första kammaren krävdes alltjämt (till 1953) att kandidaten var minst 35 år och (till 1933) hade en inkomst på 3 000 kronor eller ägde en fastighet taxerad till 50 000 kronor.

Likaväl hade den politiska demokratin förverkligats, om än med jämkningar. De sociala och ekonomiska reformerna väntade på sin lösning. 8-timmarsdag hade varit det andra oeftergivliga kravet, och i mars 1919 lades proposition om lagstadgad normalarbetsdag. När Första kammaren, alltjämt hårdnackad, vägrade att gå med på reformen upplöstes den. Vid det nyval som företogs enligt den nya författningen, bröts äntligen högerväldet. Högern, som i så många år kontrollerat Första kammaren, rasade från 86 till 36 mandat. Den 29 september 1919 utfärdades ett provisoriskt lagförslag om 48-timmarsveckan, som skulle träda i kraft den 1 juli 1920.

Mitt i en upprörd tid, då andra folk inträtt eller hålla på att inträda i blodiga, kulturförstörande och ekonomiskt förlamande inre uppgörelser, då vädjan till svärdet och kulsprutorna synes vara dagens lösen på många håll i världen och då särskilt arbetarklassen i så många länder måste underkasta sig gränslösa offer och lidanden, har det svenska folket och den svenska arbetarklassen, utan offerfyllda strider, endast genom det imponerande tillkännagivandet av sin fasta och orubbliga vilja, uppnått en författningsform, som innebär praktiskt taget ***Sveriges definitiva demokratisering****.*

Med dessa stolta ord tecknade partistyrelsen sin bild av 1917 och 1918 års strider. De återfinns i ett manifest från den 9 december 1918. Så gällde det också att skapa en motbild mot talet om förräderi, och om att det blott blivit en usel kompromiss av alla ansträngningar, när det socialistiska målet och republiken varit så nära.

Om SAP hade ställt sig bakom det revolutionära november-manifestet, som krävde den socialistiska republiken — något som helt stred mot hela partiets och rörelsens historia — kunde resultatet förmodligen bara ha blivit ett: Inbördeskrig. Den höger som så motvilligt gett efter i fråga om den kommunala rösträtten på hösten 1918 var sannerligen inte villig att vika en tum till, något som bekräftades på våren 1919, då den motsatte sig 48-timmarsveckan.

Inte ens om det vänstersocialdemokratiska partiet hade varit starkare, syns en revolution i dess anda ha haft möjligheter att lyckas. De relativt få soldat-, arbetare- och bonderåd som fanns hade inga utarbetade planer på en revolutionär resning. Det nya partiet var ännu en heterogen samling, med ett betydande inslag av pacifister. Den decennielånga antimilitaristiska

propagandan skulle ha skapat stor förvirring, om nu läget blivit sådant att man måste slåss med vapen i hand. Sådan situationen nu var måste vänstersocialdemokraterna få partiet och LO med sig, och trots att det fanns förespråkare också inom partiledningen för ett mer aggressivt uppträdande, bromsade partiledningen och framförallt LO.

Så leddes det revolutionära missnöjet genom partiledningens försiktiga och taktiska manöver in i en reformistisk bana. Två stora delmål hade ändå nåtts: Rösträtten och 8-timmarsdagen.

Wigforss besviken

Jag kan inte annat än bekänna, att det är synnerligen begripligt, om massor av arbetare uppfattar hela partiledningens taktik som medvetet bedrägeri. I den första revolutionära situationen skulle de aldrig ha vågat att antyda en lösning som den nuvarande. De vågade inte en gång stanna vid regeringens minimum utan låtsades på allvar diskutera republik och enkammarsystem. De båda institutionernas avskrivning ställdes bara en liten smula på framtiden. Men resten — den absoluta uppgörelsen med hela den gamla ”strejkbråten” — den fattades såsom självklar. Och så fick man massorna nätt och jämt lugna. Och under hela kampanjen vågade ingen socialdemokratisk talare viska om att detta minimum kunde prutas på. Det var bara liberaler, som vågade tala om ”utbyggnaden”. Tror du verkligen att hela den genomlupna utvecklingen varit oförutsedd? T ex av Branting? Det får ingen i mej numera. Men jag erkänner, att i detta ögonblick ingenting annat finns att göra än att acceptera. Arbetarklassens vilja är i förväg knäckt genom ledarnas nederlag. Med ett splittrat parti gör man ingen revolution. Men att en beslutsam och radikal ledning skulle ha kunnat driva igenom regeringens minimum och mer till, är jag lika övertygad om som nånsin ....

Men en stor strejk, d v s arbetarmassorna på gatorna såsom vakt omkring en socialdemokratisk — eller liberalsocialdemokratisk — regering, som sätter första kammaren ur funktion, den skulle ha segrat i samma ögonblick som den blev beslutad.

Ernst Wigfors till Östen Undén,
11 december 1918

Socialdemokratin vid makten

I dag kom den nya regeringen. Med gruppbild i DN. Såg nästan ut som en riktig regering. Vädret var vackert. Solen lyste och livet gick sin gilla gång. Inga barrikader på gatorna, inga skott från fönstren och inga kulsprutor på Gustav Adolfs torg.

Slottet stod kvar. Flaggan vajade som vanligt och på Rosenbad sutto de vanliga lunchätarna.

Hasse Z i Söndagsnisse 21/3 1920

Liberalerna följde med till dörren, det vill säga till och med genomförandet av politisk demokrati. Sedan ville man inte gå med längre. Samarbetet mellan liberaler och socialdemokrater hade inte längre någon reell grund. Tvärtom sökte sig nu liberalerna mot höger och socialdemokraterna stod ensamma i den snålblåst, som kort efter världskrigets slut började vina.

Men innan den Edénska ministären gick, hade författningsrevisionen lyckligt genomförts 1919 och normalarbetsdagen lagstadgats, om än provisoriskt. Dessutom hade övningstiden för värnpliktiga sänkts från 240 till 120 dagar.

Allt detta skedde i efterdyningarna av de stora utomparlamentariska aktionerna och mot bakgrund av de europeiska revolutionerna, ännu inte blodigt nedslagna.

Det ekonomiska nödläget från 1917-18 hade också brutits under 1919. En enastående snabb återhämtning för det svenska näringslivet skedde. Export- och importvolymerna mer än fördubblades. Varubristen hävdes och levnadsstandarden Steg mycket snabbt. Under 1919

kom lönerna i takt med prisökningarna och för första gången på flera år kunde många människor köpa kläder, skor och möbler, äta ordentlig mat och rent av få över till nöjen. Till bekymren hörde emellertid bostäderna, trånga, dyra och för få.

Men det var en tillfällig efterkrigskonjunktur, som snart bröts. Redan 1921 blev det kärvare, och 1922 blev det stort prisfall och en arbetslöshet av dittills okänd omfattning i Sverige.

Det gnisslade således i det socialdemokratiska-liberala samarbetet. Redan vid valet till första kammaren 1919 — det första efter de nya demokratiska principerna — hade liberalerna på vissa platser sökt valsamarbete med högern. Det var, inte oväntat, försöken att förändra samhällets ekonomiska struktur som skrämde iväg liberalerna.

Regeringskoalitionen sprack också på en ekonomisk fråga, kommunalskatten. F V Thorsson hade redan på våren 1918 efterträtt Branting på posten som finansminister, en syssla som denne vantrivts intensivt med men som passade Thorsson så mycket bättre. Inför 1920 års riksdag lade Thorsson fram ett radikalt förslag i kommunalskattefrågan, som innebar att skatterna skulle graderas enligt en ”intressebeskattningsprincip”.

Detta innebar en värdering av hur stort intresse vederbörande skattebetalare hade av kommunens verksamhet. Resultatet blev fyra olika kommunalskatter: en inkomstskatt, en progressiv skatt, en utvidgad fastighetsskatt och en helt ny s k näringsskatt. Särskilt de två sista skattetyperna mötte liberalernas hårdnackade motstånd. Positionerna var låsta och socialdemokraterna beslöt att avgå.

Sedan liberalerna erbjudits regeringsmakten ensamma men avböjt, gick budet till socialdemokraterna. Eftersom parlamentarismen erkänts som grundläggande demokratisk princip och eftersom partiet var det största i riksdagen, kunde man inte annat göra än acceptera anbudet att bilda regering.

1920 års socialdemokratiska regering var den första socialdemokratiska regering i världen, som tillkommit på fredlig väg.

Branting blev den självklare statsministern, Erik Palmstierna blev utrikesminister, Osten Undén justitieminister, Per Albin Hansson krigsminister, Bernhard Eriksson sjöminister, C E Svensson civilminister, F V Thorsson finansminister, Olof Olsson ecklesiastikminister, Olof Nilsson i Tånga jordbruksminister och Rickard Sandler och Torsten Nothin konsultativa statsråd.

Svårigheterna som mötte dem blev många.

Utan stödet från liberalerna befann sig socialdemokraterna i klar minoritet. Högern hade visserligen förlorat sin maktposition i Första kammaren men motarbetade den nya regeringen så gott man kunde. Särskilt normalarbetsdagen attackerades gång på gång. Arbetarna fick kämpa för att behålla 8-timmarsdagen och för att inte lönerna reducerades samtidigt med arbetstiden.

Men när högern 1920 motionerade om normalarbetsdagens avskaffande, hade 48-timmarsveckan också erkänts internationellt. Andra socialistinternationalen hade i den s k Washingtonkonventionen formulerat ett förslag i frågan som antogs av flertalet stater.

1920 blev ett år fyllt av konflikter. Det förekom 3 419 arbetstvister, som trots försök till fredliga lösningar ändå resulterade i drygt 600 strejker och över 200 lockouter. Inom byggnadsindustrin blev det storlockout, vilket blev mycket kännbart i den svåra bostadsbrist som rådde. Regeringen ingrep i konflikten i oktober 1920 och lade beslag på 100 000 fat cement, en åtgärd som fick den borgerliga pressen att rasa. Så var det också första gången en regering aktivt tog parti för arbetarsidan.

Bönderna, som den starka urbaniseringen till trots ännu utgjorde 44 % av landets befolkning,

slöt upp kring det 1914 bildade Bondeförbundet och i Jordbrukarnas riksförbund, som bildats av ledande bondetågsmän på ettårsdagen av bondetåget, två i grunden konservativa organisationer.

Till den politiska bilden hörde också att det fanns ett revolutionärt arbetareparti till vänster om socialdemokratin som till sin förebild hade bolsjevikpartiet i Ryssland. Detta sökte, i en fientlig omvärld, genomföra socialismen i ett halvfeodalt, industriellt senutvecklat land. Den sympati som socialdemokratin hyst för den ryska revolutionen och dess män, förbyttes efterhand i misstro. ”Man tror att det socialistiska samhället kan genomföras medelst dekret och våld. Detta det nyaste nya, det bjärtaste radikala, är emellertid intet annat än en tillbakagång till de första, trevande försöken att införa en socialistisk ordning” sade Branting i ett tal i oktober 1919. Men en utmaning för den svenska socialdemokratin var bolsjevikregimen likafullt, en utmaning som högljutt framfördes av Socialdemokratiska vänsterpartiet, som mer och mer drogs in i den bolsjevikiska strålglansen. Det gällde att visa vad den legala, reformistiska socialdemokratin förmådde uträtta.

Det tog emellertid ett par år innan vänstersocialisterna själva fått en enhetlig profil. Inom det oppositionella partiet fanns nämligen representanter för de mest skilda världsåskådningar. Där fanns t ex Lindhagen, som föreslog att grunden för partiet inte skulle vara ”Kommunistiska manifestet” utan ”Humanistiska manifestet”. Han bildade också under vintern 1919 Humanistiska förbundet, som dock snart tynade bort.

Vid partiets tredje kongress i juni 1919 var den stora frågan huruvida den parlamentariska vägen skulle accepteras eller ej. Det nybildade partiet fick gå igenom samma faser som tidigare moderpartiet. Resultatet blev emellertid annorlunda. Det nya partiet bekände sig till den ryska vägen till socialism, till proletariatets diktatur och till en revolutionär strategi.

Men 1919 hade kamplusten bland Sveriges arbetare redan ebbat bort, till följd av förbättrade levnadsvillkor i den korta högkonjunkturen och de nyvunna demokratiska rättigheterna. För det nybildade, revolutionära partiet innebar det, att dess propaganda för en proletär diktatur i Sverige genom revolution snarast hade motsatt effekt. Medlemstalet sjönk märkbart 1918-20. Det var heller inte sista gången som de paroller partiet sände ut antingen kom för sent eller byggde på en verklighetsuppfattning som var främmande för de flesta.

1921 förelades partiet de 21 teserna, inträdesvillkoren för medlemskap i den tredje, kommunistiska internationalen. Dessa teser innebar, att de partier som accepterade dem också godtog att omvandlas till partier av bolsjeviktyp: starkt centralistiskt uppbyggda och villiga att helt underordna sig Kominterns analys, strategi och taktik.

De 21 teserna fick en förödande verkan på Europas radikala vänsterpartier. Partier, som liksom det svenska avsöndrats ur ursprungligen socialistiska-socialdemokratiska partier, blev nu i sin tur sönderslitna och uppspaltade.

Så skedde också inom det svenska partiet. Frågan gällde om partiet skulle kvarstå i Kornintern eller inte, eftersom man redan 1919 gått med. Svaret blev upphovet till en ny partiklyvning. Majoriteten stannade kvar och accepterade de 21 teserna. Men 6 000 medlemmar i 160 arbetarekommuner och två hela partidistrikt med två tidningar — den s k Vennerström-gruppen — försvann och letade sig tillbaka till SAP.

I ledningen för Sverges kommunistiska parti, som man nu kallade sig, satt alltjämt den före detta ungdomsförbundaren Zeth Höglund. Det skulle dock inte dröja många år, förrän också han fick nog av den totala underkastelsen med en ny partisplittring till följd.

Den socialism, som de svenska kommunisterna höll fram som föredöme, kunde socialdemokratin visserligen förkasta och kalla en primitiv vrångbild, men socialismen varken kunde eller ville den förkasta. Det programmatiska slutmålet sköts allt närmare, sedan den politiska demokratin, som ansetts som den största och viktigaste förutsättningen, hade erövrats. Det

verkliga arbetet måste börja, arbetet på att nå det mål som sedan 1880-talet fängslat och eldat och som inspirerat människor till skapandet av den starka politiska och fackliga arbetarrörelsen.

Men målet, det något luddiga begreppet socialism, måste definieras. Bristen på en sedan definition kändes besvärande. ”Den socialistiska skolningen är under all kritik”, skrev Arthur Engberg. ”Vi slungas tämligen oförberedda in på uppgifter, där vi famlar i mörker, utan fasta hållpunkter.”

Tidigare hade frånvaron av en klar definition av begreppet socialism inte uppfattats som ett problem, därför att man tveklöst inom socialdemokratin bekänt sig till den marxistiska föreställningen om socialismen som en oundviklig konsekvens av det kapitalistiska systemet. Likt en fågel Fenix skulle socialismen, den dag tiden var mogen, uppstå ur det kapitalistiska systemets politiska ruiner. Utvecklingen under det senkapitalistiska stadiet skulle så att säga ha haft den socialistiska strukturen förpuppad. I stort sett var det enbart den politiska makten som skulle erövras och därefter kunde de av kapitalismen skapade abnormiteterna lyftas bort, framför allt det privata ägandet och vinstintresset, och ersättas med statliga, arbetarkontrollerade Organ.

Men eftersom man erkänt den parlamentariska vägen, hade man också accepterat en socialism som infördes steg för steg. Vid Andra internationalens kongress 1920 fick denna bekännelse sin resolutionsform: ”Socialiseringen måste ske Steg för steg, från en näringsgren till en annan, i enlighet med förhållandena i varje särskilt land.” Och som andra viktiga princip gällde att socialiseringsaktionerna inte fick innebära konfiskation. Resolutionen fortsätter:

Ehuru socialismen står i skarp motsättning till ett produktionssystem med blott privatvinst för ögonen, måste den dock undvika att störta densamma i någon näringsgren intills den är i stånd att sätta en mera tillfredsställande organisation i dess Ställe. En sådan gradvis skeende socialisering utesluter expropriation av privat äganderätt till jord och kapital utan ersättning, såsom allmän regel.

Men en mer detaljerad och konkret förklaring krävdes nu av den svenska socialdemokratin. Vad menade den med socialism och hur skulle det rent praktiskt gå till att socialisera Sverige? Svaret kom till stor del i det nya partiprogram som kongressen 1920 antog, men får också vaskas fram i den pressdebatt som nu inleddes.

Partiprogrammets formulering var svepande. Socialdemokratin ville ”erövra den politiska makten och på den väg och i den ordning utvecklingen själv anvisar, genomföra samhällets socialistiska organisation.” Partisekreterare Gustav Möller hade i en artikel i Tiden redan på hösten 1918 beskrivit denna process så, att arbetarrörelsen måste skaffa sig allt större majoritet och med denna som bas lagstiftningsvägen genomföra socialismen. Socialismen definierades, liksom tidigare, som ett allmänt församhälleligande, vilket skulle ske genom en gradvis process. Man skulle börja inom de områden som hade den största betydelsen för det allmänna. Till skillnad från tidigare program preciserades i 1920 års program de ”väsentligaste produktionsmedel” som borde vara det arbetande folkets egendom. Det var ”alla för en planmässig folkhushållnings genomförande erforderliga naturrikedomar, industriföretag, kreditanstalter, transportmedel och kommunikationsleder”.

Vid sidan av socialisering steg för steg, började man intressera sig för en mer kooperativ form av socialism, den s k gillessocialismen. Idén kom från England och innebar ekonomisk och industriell demokrati på basplanet. Företagen och industrigrenarna skulle bilda självständiga organisationer som styrdes av råd med representanter för samhälle, arbetare och konsumenter. En sådan form av industriell demokrati kunde också ses som ett första förberedande steg mot en större, samhällelig socialism. I partiprogrammet 1920 avsatte denna tanke emellertid inga andra spår än formuleringen att ”arbetare och konsumenter deltaga i samhällsföretagens förvaltning” och ”samhällelig kontroll över företag som kvarstå i enskild ägo”.

Det nya var det kraftiga betonandet av att det krävdes något mer än en annan form av ägande och fördelning för att socialismen skulle uppnås. Det krävdes en allmän höjning av produktionen. Det var en av Möllers huvudtankar. Han hade här att kämpa mot decenniers vulgäragitation: se de rika, hur de vältrar sig i lyx och överflöd; om man gav åt var och en lika mycket skulle lyckoriket på jorden uppstå. Men fattigdomen kunde inte avskaffas genom en annan fördelning, menade Möller. Fattigdomen kunde avskaffas först när landet producerade tillräckligt åt var och en. Det var också en väsentlig invändning mot den revolutionära vägen till socialism, eftersom man förutsatte att revolution medförde kaos och elände och förstörde produktionsapparaten så att en allt större nöd i stället blev resultatet.

I 1920 års partiprogram formulerades det så, att den ”nuvarande planlösa varuproduktionen (ersättes) med en socialistisk, efter samhällets verkliga behov planlagd, för välståndets höjande stegrad produktion”.

Det socialistiska samhälle, som socialdemokratin i början av 1920-talet såg som möjligt att uppnå, kännetecknades således av en hög produktivitet, av statligt ägda produktionsmedel och av en förvaltning av de tekniskt och kommersiellt mest utbildade tillsammans med representanter för konsumenter, anställda, arbetare och samhället.

Och hur skulle socialismen uppnås?

Den skulle nås genom att följa ”utvecklingens egna förutsättningar”. Partiet bekände sig till en åskådning om ”en fortgående ekonomisk utveckling” som språket lyder i de direktiv som en år 1920 tillsatt s k socialiseringsnämnd fick. Att följa utvecklingens egna förutsättningar och att bidra till produktionsökning var således vad socialdemokraterna aktivt kunde och ville göra.

Att till varje pris socialisera var därför inte alls den aktuella uppgiften. I samma direktiv till socialiseringsnämnden står uttryckligen: ”Som en ledstjärna vid utredningen må framhållas synpunkten, att produktionen icke får sjunka vid överflyttning i allmän ägo av viktigare naturtillgångar och större produktionsmedel”, en synpunkt som onekligen tyder på att man ansåg kapitalismen på sina håll vara överlägsen.

För socialdemokratin i regeringsställning måste därför det aktuella målet vara att göra kapitalismen så krisfri och för arbetarna oskadlig som möjligt, så att dess ekonomiska effektivitet och utvecklingslusta inte hämmades, eftersom den var främsta förutsättningen för den framåtskridande socialismen.

Men det fanns också en politisk uppgift som helt enkelt bestod i att erövra den politiska makten. Det skulle ske genom att de ”utsugna klasserna” gav socialdemokratin sitt förtroende. I de tidigare partiprogrammen hade benämningen varit ”de undertryckta klasserna”. Anledningen till att formuleringen ändrades, var att programskrivarna ville betona det ekonomiska vinstmotivet i det kapitalistiska systemet — utsugningen. Att någon var undertryckt innebar att den härskande klassens politiska makt betonades. Med den allmänna rösträttens erövrande gällde det att i stället betona den ekonomiska maktlösheten som ännu bestod och därmed den nya målsättningen att erövra den ekonomiska demokratin.

Till de utsugna klasserna räknades i 1920 års partiprogram inte bara arbetarklassen. Dit hänfördes också de gamla mellanklasserna, som under den ekonomiska omvandlingsprocessen mist sin forna ekonomiska frihet och självständighet, samt ”jordens verkliga brukare”. Med det förstods inte bara lantarbetarna, som direkt kunde jämställas med industriarbetarna, utan också självständiga småbönder, eftersom de försatts i ”ekonomisk ofrihet, tributpliktiga till en kapitalism i ständig utvidgning”.

Kort efter 1920 års partikongress bildades således den första socialdemokratiska regeringen. Den satt inte länge. Redan på hösten fick den avgå och då hade den ändå överlevt ett nederlag om kommunalskatten, samma fråga som fällde den liberal-socialdemokratiska koalitions-

regeringen. Den satt kvar därför att Ålandsfrågan hade blivit aktuell. Ålänningarna hade uppvaktat den svenska regeringen och bett att få tillhöra Sverige, något som gjorde relationerna till Finland spända. Frågan hänsköts till det efter kriget bildade Nationernas Förbund som senare dömde till Finlands förmån.

Under sin korta regeringstid hade socialdemokraterna tillsatt två kommittéer i partiprogrammets anda: en socialiseringsnämnd och en kommitté för att utreda frågan om industriell demokrati. Socialiseringsnämnden kom att få lång livstid och mycket liten praktisk betydelse. Hur det gick för kommittén för industriell demokrati beskriver Edvard Johansson, en av dess ledamöter och senare LO-ordförande:

Vi gick ut för att fälla ett mastträd, och sen har vi kapat ner det och kapat ner det, så nu är det bara en tändsticka kvar, och ändå är det för stort.

Kampen för den industriella demokratin kom inte att avlösa kampen för politisk demokrati. Anledningarna kan diskuteras. En av de viktigaste var förmodligen, att de förslag som arbetades fram fortfarande var baserade på den privata äganderätten och att de driftsråd som föreslogs som lämplig modell, och där representanter för företag och arbetare skulle samsas, skulle ha enbart rådgivande funktion. Om arbetarna fick insyn i företagen, kunde det inte innebära att fackföreningsrörelsen försvagades som kamporganisation? Hur skulle det i praktiken kunna förenas med paragraf 23? Det var den som gav arbetsgivaren rätt att oinskränkt leda och fördela arbetet och att anta och avskeda arbetare. Det fanns ett drag av den gamla 1800-talstanken att det hängde på arbetarnas egen duglighet och rådighet, om dessa driftsråd skulle kunna få verklig betydelse. Var inte risken den att arbetarna skulle få mer ansvar och fackföreningarna mer arbete, utan att de därmed fick utökad makt i utbyte?

Vid partikongressen 1924 föreslog programkommissionen att kravet på industriell demokrati skulle föras in i partiprogrammet.

Förslaget var emellertid modest: ”Arbetarna tillförsäkras medinflytande inom företag i enskild ägo.” Mer rakt på sak var det motförslag som S Luterkort formulerade: ”Arbetarna tillförsäkras genom lagstiftning medbestämmanderätt uti privatkapitalistiska företags förvaltning.” Efter en sofistisk debatt om skillnaden mellan medinflytande och medbestämmande segrade kommissionens förslag.

Frågan om den industriella demokratin lämnades därefter därhän och skulle inte aktualiseras förrän efter det andra världskriget. 1924 hade också en karg verklighet gjort partiet mindre benäget till kampglada formuleringar. Andrakammarvalet på hösten 1920 blev det första stora nederlaget för socialdemokratin, som fick se sina mandat reducerade från 86 till 75.

Den första socialdemokratiska regeringens facit blev, förutom de två tillsatta kommittéerna, att värnpliktstiden minskades till hälften. Det var ett verk av den gamle antimilitaristen Per Albin, som till mångas skräck eller skadeglädje placerats på posten som krigsminister. Under socialdemokratins ledning togs också ett viktigt steg på den långa vägen till kvinnoemancipation: 1920 års giftermålsbalk upphävde mannens målsmansrätt över kvinnan. Detta var ju ändå bara detaljer, som inte ändrade de grundläggande förhållandena mellan kapital och arbete. Kanske några erinrade sig de ord som en gång fällts av den franske socialistledaren Jaurès:

Socialismen kan icke mottaga en del av makten. Den måste vänta tills den får hela makten. Om den bara har en del, har den ingenting.

Socialdemokratin avlöstes av två fackmannaministärer, den ena under ledning av Louis de Geer, den andra av Oscar von Sydow. 1921 års andrakammarval fick åter rätta till det tillfälliga avbrottet i det unga parlamentariska systemet.

Kanske hade valdeltagandet 1920 varit så svagt, endast 55 %, just i väntan på 1921 års

andrakammarval. För första gången fick både män och kvinnor rösta och ingen hindrades heller från att utöva sin medborgarrätt på grund av fattigdom. Nu hämtade socialdemokraterna tillbaka sina förlorade mandat och det med råge. 18 nya mandat gav partiet 93 i Andra kammaren. Det nya Kommunistiska partiet, sektion av Kommunistiska internationalen, erhöll 7 och resterna av det vänstersocialdemokratiska partiet — det nybildade Socialdemokratiska Vänsterpartiet — erhöll 6 mandat. Tillsammans hade de socialistiska partierna 106 mandat mot högerns, liberalernas och bondeförbundets 124. I hela riksdagen var maktbalansen 159 socialister mot 221 borgerliga.

Efter sonderingar hos liberalerna om de inte ville vara med och dela regeringsansvaret, vilket de avböjde, återstod inget annat än att åter bilda en socialdemokratisk minoritetsregering. Programförklaringen blev synnerligen modest. Den andra socialdemokratiska regeringen förklarade att den enbart till namnet var socialdemokratisk, och att den skulle ”söka utföra en svensk folklig landsregerings värv under synnerligen svåra förhållanden”. Den inbyggda ursäkten var välbehövlig. Den kortvariga högkonjunkturen efter kriget förbyttes i kris. Arbetarna, som överlag dittills hade lyckats förhindra att 8-timmarsdagen reducerade lönerna, fick under 1921 vidkännas kännbara lönesänkningar med 20-30 %. Timlönen för en industriarbetare sjönk från 1:80 till 1:10.

Men allvarligast var den enorma arbetslöshet som följde i krisens spår. I december 1921 var 33 % av de fackligt anslutna arbetarna utan arbete, en rekordsiffra för Sverige. Och värre blev det. I januari 1922 nåddes kulmen med 162 000 arbetslösa, vilket var ungefär en tredjedel av samtliga organiserade arbetare. En sådan arbetslöshet var något helt nytt. Före kriget hade arbetslöshetssiffrorna legat omkring 2-3 % under sommarmånaderna och mellan 6-12 % under vinterhalvåret. Nu var siffran uppe i 30 % och det även under sommaren.

För de borgerliga nationalekonomerna och politikerna var detta ett resultat av 8-timmarsdagen och löneökningarna. Driften hade gjorts mindre lönande och resultatet hade blivit att industrin måste mekanisera driften, på bekostnad av den mänskliga arbetskraften. Den medicin som krävdes för att bota samhällssjukan blev följdriktigt att föra en positiv näringspolitik samt att se till att den naturliga balansen mellan tillgång och efterfrågan återupprättades. Det innebar i klartext sänkta löner, eftersom det var lönerna som rubbat balansen; priset på arbetskraft var för högt. Arbetarna hade med hjälp av sina starka fackliga organisationer praktiskt taget våldfört sig på marknaden. Arbetslösheten var hämnden. Arbetarna måste inse att om man slaktade den höna som värpte guldägg, så var det de själva som förlorade. ”Friheten är utvecklingens källa och livsluft”, som högerledaren Lindman så poetiskt uttryckte denna liberala ekonomiska doktrin. Därför måste också arbetslöshetspolitiken präglas av en ofrånkomlig hårdhet. Hjälpen, vare sig kontant eller i form av arbete, måste regleras så att den inte hindrade näringslivets tillfrisknande.

På hösten 1914 hade staten, som befarat en omfattande arbetslöshet, inrättat Statens arbetslöshetskommission — AK — för att möta den väntade påfrestningen. Men tvärtom hade kriget fört med sig nya arbetstillfällen och därför hade AK:s politik kunnat bli ganska generös. De nödhjälpsarbeten som inrättades hade betalats efter lägsta grovarbetarlön på orten. De arbetare som vägrat arbeta för en lön som låg under gällande kollektivavtal hade också betraktats som oförvållat arbetslösa.

Men med det tidiga 20-talets arbetslöshetssiffror stundade bistrare tider. Redan 1920 hade nödhjälpsarbetarlönerna sänkts till en nivå under lägsta marknadslöner, med motiveringen att nödhjälpsarbetarna inte fick konkurrera med — och alltså störa — den öppna marknaden.

På våren 1921 ändrades också AK:s inställning till kontantbidrag till arbetslösa, när konflikt inom deras förutvarande arbetsområde pågick. När eldarna och sjömännen strejkade sedan de förkastat redarnas löneförslag, vägrade AK att i fortsättningen betala understöd åt arbetslösa sjömän. Samma förfaringssätt tillämpades på de byggnadsarbetare i Stockholm, som vägrade

arbeta för Lotsstyrelsen, eftersom arbetet var blockerat sedan flera år.

Också socialdemokraterna betraktade arbetslösheten som en orimlighet i systemet och som något övergående. Men de vägrade att godta de borgerligas försäkran att arbetslönens storlek var den avgörande faktorn. Det var störningarna efter världskriget och världens allmänna fattigdom som var den yttersta orsaken, menade de; det var produktionens förskjutning och penningvärdets fluktuationer, som var den direkta anledningen. För Sveriges del berodde arbetslösheten först och främst på krisen utomlands, som medförde att exportindustrin gick tillbaka.

Men något riktigt bra argument mot de borgerliga ekonomernas lönesänkningsprogram hade man inte och det berodde på att också socialdemokraterna ansåg att alltför höga löner faktiskt var en direkt orsak till arbetslösheten. I deflationstider, sådana som rådde i början av 20-talet, hade arbetarna i praktiken en högre reallön än som framgick av lönebeskedet. Detta, menade Nils Karleby, en av partiets teoretiker, medförde arbetslöshet och produktionsminskning. Det viktigaste för en socialist, fortsatte Karleby, var att fråga sig hur man bäst främjade produktionens växt och utveckling. Den statliga arbetslöshetspolitiken kunde därför inte vara mer än en tillfällig hjälpåtgärd:

Den statliga arbetslöshetspolitiken är — med Thorssons väl funna uttryck — en garantiförsäkring av arbetskraften, en uppoffring som landet gör för att bevara sin arbetarstam intakt, för att hålla dem över vattnet under en övergångsperiod, till dess ett någorlunda klart läge inträtt. Något annat och mera kan den icke vara. Den socialistiska riktlinjen är att arbetslöshetspolitiken skall vara ett hjälpmedel att hålla det viktiga mänskliga produktionsmedlet intakt och underlätta dess inpassning i nya produktionsförutsättningar, icke ett medel att åt arbetarklassen tillskansa sig så mycket av samhällskakan som möjligt. Det är produktionens ställning som måste vara utgångspunkten för omdömet, icke arbetarklassens omedelbara intressesynpunkter.

Det var ord som både högern och liberalerna kunde instämma i. Som ett socialdemokratiskt program i arbetslöshetsfrågan var det emellertid inte mycket värt. Socialdemokraterna hade inte heller något självständigt program, mer än att de förordade en generösare politik av humana skäl. Striden mellan de borgerliga och socialdemokratin kom därför att handla om hur AK skötte sitt arbete och vilka direktiv som borde gälla för dess handlande.

1921 skärpte AK sin politik gentemot de arbetslösa. Vid allmän konflikt i hela landet eller vid en viss ort, skulle samtliga arbetslösa inom den berörda näringsgrenen avstängas. Om det var en partiell konflikt, fick de lokala arbetskommittéerna träffa avgörandet men först efter att ha rådgjort med kommissionen. Det visade sig snart att dessa direktiv i praktiken blev orimliga. 1922 blev det lockout inom sågverksindustrin och arbetslöshetskommissionen beslöt i april 1922 att arbetslös, som haft sitt senaste stadigvarande arbete inom sågverksindustrin, skulle avstängas från både kontantunderstöd och nödhjälpsarbete. Det kommunistiska partiets styrelse överklagade då hos regeringen, som emellertid inte vidtog någon åtgärd, varmed AK:s handlande i princip godkändes. Motviljan och avskyn mot AK växte bland arbetarna. AK framstod för dem som en statligt accepterad strejkbrytarbyrå, eftersom kommissionen hänvisade arbetslösa arbete vid blockerat arbete och vägrade betala understöd om de inte åtog sig arbetet.

Den socialdemokratiska regeringen förklarade också att sådana åtgärder var ödesdigra för hela samhället och att den inte ville medverka till en sådan arbetslöshetspolitik. Nya direktiv arbetades fram. De blev en provisorisk kompromiss som inte tillfredsställde någon. Det bestämdes att en partiell konflikt skulle betraktas som allmän, om den syftade till att påverka de allmänna löne- och arbetsvillkoren inom sin näringsgren. Regeringen genomdrev däremot att arbetslösa inte fick hänvisas till strejkbrytararbete.

1923 hårdnade läget på arbetsmarknaden och ett nytt 1909 verkade nära. Det var lockout vid järnverken och snart utvidgade SAF konflikten till allmän lockout också inom sågverks- och

pappersmasseindustrin. I början av februari var cirka 65 000 arbetare lockoutade, 20 000 strejkade och drygt 50 000 var arbetslösa. AK vägrade då att betala understöd till de arbetare som tillhörde de lockoutade branscherna, vilket i praktiken innebar, att 4 000 arbetare fråntogs sina understöd. LO klagade hos regeringen och krävde ändring av direktiven. En proposition framlades i februari, som bland annat innehöll regeln att arbetare som varit arbetslös sex månader före konflikt inte fick avstängas. Andra kammaren antog förslaget men Första voterade till förmån för statsutskottets förslag, utformat av liberalen Ekman, vilket innebar att kommissionen fick avgöra från fall till fall.

Regeringen tog konsekvensen av sitt nederlag och avgick. Regeringsmakten gick till högern under Ernst Trygger.

Partiet befann sig därför i opposition vid 1924 års val till andra kammaren. Det blev ett val i försvarsfrågans tecken, samtidigt som 10årsminnet av världskrigets utbrott blev anledning till en rad fredsmöten och resolutioner med det enkla budskapet: aldrig mera krig!

Högern hade ringa framgång i valet, medan socialdemokraterna gick framåt och erövrade 104 mandat i andra kammaren.

Åter fick partiet påta sig regeringsansvaret. I den nya ministären var Branting självklar som statsminister. Östen Undén blev utrikesminister, Thorsten Nothin justitieminister, Per Albin Hansson försvarsminister, Gustav Möller socialminister, Viktor Larsson kommunikationsminister, F V Thorsson finansminister, Richard Sandler handelsminister samt Ernst Wigforss och Karl Levinson konsultativa statsråd. Snart nog blev det ändringar i regeringen. Den 24 februari 1925 dog Hjalmar Branting och den 5 maj följdes han av Thorsson. Richard Sandler fick ta över statsministerposten och Ernst Wigforss blev finansminister. Därmed hade ett totalt generationsbyte ägt rum i socialdemokratins ledning. De styrande var nu män i 35-40-årsåldern.

Den tredje socialdemokratiska ministärens bekymmer kom att likna de båda andras. Den kom också, liksom de, att stupa på arbetslöshetsdirektiven. 1925 blev åter ett svårt år på arbetsmarknaden. Kollektivavtalen för 150 000 arbetare hade sagts upp vid årsskiftet. Så småningom blev det uppgörelse för omkring 65 000 utan att konfliktåtgärder hade tillgripits, trots att arbetsgivarna var på stridshumör och öppet talade om ett nytt 1909. Lönerna måste sänkas! De ekonomiska lagarna går inte att kringgå!

Men inom en rad företag — bl a inom textil-, choklad och konfektindustrierna samt vid pappersbruken — vägrade arbetarna att godta en lönesänkning. Den 14 februari hotade därför SAF med total lockout, om inte LO såg till att förbunden tog sitt förnuft till fånga och lät bli att kräva det nationalekonomiskt orimliga.

Kommunisterna krävde generalstrejken som enda värdiga svar. Löneökningar borde krävas och den socialdemokratiska regeringen skulle med sin politiska makt stödja de revolutionära kraven och den generalstrejk som skulle komma.

Syndikalisterna hade en annan lösning. De uppmanade arbetarna att praktisera det nya vapen som de italienska arbetarna introducerat — att ockupera fabrikerna.

Men LO höll sig troget till den defensiva linjen. Man önskade ingen jämförelse med 1909, inte ens om SAF förverkligade sitt hot om lockout. Detta gjorde SAF den 16 mars, sedan den av regeringen tillsatta medlingskommissionens förslag strandat. Det blev emellertid inte någon långvarig konflikt. Redan den 27 mars kunde den avvecklas, trots att vissa kategorier, t ex gustavsbergsarbetarna, fått lönesänkning.

Arbetslösheten var ännu besvärande, trots att den gått ned i förhållande till 1922. Den statliga hjälpverksamheten bestod främst i att ordna nödhjälpsarbeten såsom skogsarbeten, väg- och järnvägsbyggen, vattenregleringsarbeten. På sitt sätt var dessa arbeten naturligtvis produktiva,

men regeln gällde att de inte fick hindra arbetskraftens yrkes- och platsrörlighet eller hämma den öppna marknadens löneutveckling. Att nödhjälpsarbetet dessutom hade den allra lägsta status är inte förvånande. Hur det upplevdes visar följande bittra rader, hämtade ur G H Nordströms bok, ”Att vara arbetslös”:

Jag var en AK-arbetare. En som inte gjorde rätt för sig. Reservarbeten som gick med förlust. Som betalades av skattebetalarna. Av bondtjuven där. Att han fick en väg i stället, det hörde inte hit.

Dessutom sjönk lönen för AK-arbete stadigt. Vid södra Sveriges statsarbeten hade dagslönen 1920 legat på över 9 kronor, 1924 betalades endast 4:75 för motsvarande arbete. Andra kom inte ens upp till 4 kronor om dagen och i riksdagen 1926 gay kommunisten Spångberg exempel på att timlönen på ett vägarbete i AK-regi varit endast 30 öre. För en timmes arbete kunde en nödhjälpsarbetare således köpa sig en liter mjölk och få 7 öre över.

Ändå var det största missnöjet med AK inte lönen utan reglerna för vilka som fick understöd och arbete och vilka som lämnades utan. Hur det i verkligheten kunde bli, berättade riksdagsledamoten C E Törnkvist (s) 1926 i en av riksdagens stora debatter om AK-direktiven:

Man tänke sig en arbetare, som arbetat inom jordbruket under ett tiotal år, men sedan övergått till en industri, t ex stenindustrin, och arbetat inom denna industri även i tio dr. Han blir arbetslös på grund av att konjunkturerna bli sådana, att denna industri icke längre kan lämna honom arbete. Han har sedan vandrat omkring i landet och slutligen lyckats få arbete t ex i Värmland, vid ett av järnbruken där, och har haft delta arbete i tre eller fyra månader. Så kan inte heller denna industri sysselsätta honom längre, utan han får avsked på grund av brist på arbete. Sedan kommer han tillbaka till sin hemort, låt oss säga Småland, och genom arbetslöshetskommittéernas hjälp får han komma in vid statens nödhjälpsarbeten. Under tiden uppstår en konflikt vid dessa järnbruk i Värmland och då skall, enligt dessa direktiv, denna person, som genom att han sist var anställd några månader vid ett järnbruk, få sig påsatt etiketten, att han är järnbruksarbetare och följaktligen kastas ut i svält och nöd för sig och sin familj.

Genom den naturliga solidaritet som fanns bland arbetarna kunde det också förekomma, att många förlorade understöd eller AK-arbete därför att de vägrade att anta vad de ansåg vara strejkbryteriarbete. Kommissionen kunde då hänvisa ytterligare arbetslösa till samma arbete, som i sin tur vägrade och därmed också förlorade möjlighet till annat arbete eller understöd.

Missnöjet med AK:s politik kulminerade under 1926 och bidrog till regeringen Sandlers avgång. Anledningen denna gång var en strejk vid Stripa gruva i Nora bergslag. Den hade inletts i mars 1925, sedan arbetarnas krav på löneförhöjning med 25 % hade avslagits. Majoriteten av dem var syndikalister och tillhörde SAC. Därför hade man vid Stripa gruva inte varit med i de riksavtal som 1925 slutits mellan Mellansvenska gruvförbundet, Järnbruksförbundet och Gruvarbetareindustriförbundet. I december 1925 begärde företagarna vid Stripa gruva arbetskraft, d v s strejkbrytare, hos Arbetslöshetskommissionen. De fick dock avslag eftersom lönen vid gruvan låg under den normala. Då höjdes lönerna, och nu såg kommissionen inget hinder att sända dit arbetslösa. Samtidigt betecknades strejken inte längre som partiell utan allmän och många arbetslösa avstängdes från understöd, personer som tidigare haft någon form av stadigvarande arbete inom gruvnäringen.

Beslutet överklagades. Regeringen Sandler tog den 21 maj klart ställning mot kommissionens beslut. Den menade att strejken var partiell och att avstängningen från understöd och hänvisning av arbetskraft till gruvan inte borde ha förekommit. Åter kom regeringen, liksom 1922, att stå mot statsutskottet, vilket helt tog parti för AK. Det var, liksom 1922, de frisinnades ledare C G Ekman som såg sin chans att fälla den socialdemokratiska regeringen.

Kompromissen från 1922 revs upp. Statsutskottet lade fram förslag till nya direktiv för AK

som innebar en klar skärpning genom att anvisning till konfliktindragna företag kunde godtas. Det blev votering och statsutskottets förslag segrade. Regeringen avgick.

Kommunisterna rasade. De ville att regeringen skulle stanna kvar och kämpa genom att upplösa Andra kammaren och låta folket gå till nyval i frågan. Men regeringen Sandler höll sig strikt till de parlamentariska reglerna. Det är bättre, sade Sandler, ”att denna regering faller, än att regeringsmakten lämnas att förfalla”.

Sammanfattning

Vårt parti är fullt medvetet om vanskligheterna. Intet försök har gjorts eller kommer att göras för att överskyla det uppenbara faktum, att det allmänna politiska läget i vårt land icke motiverar en socialdemokratisk regering.

Hjalmar Branting, 1920

1926 hade socialdemokraterna sammanlagt suttit fyra år vid makten. Vad hade de åstadkommit och hur skall deras maktutövning bedömas? De hade fört en politik som givit få synbara resultat. Sverige hade trots Högerns motstånd blivit medlem i Nationernas Förbund. Legostadgan hade avskaffats. Men huvudsakligast hade de olika ministärerna tvingats föra en rent defensiv politik. Främst hade det gällt att försvara vad som uppnåtts 1919.

De storstilade reformförsök som gjorts av den första socialdemokratiska regeringen hade lett till ingenting. Den kommitté som skulle utreda den industriella demokratin hade i mars 1923 lagt fram ett betänkande så utslätat att det inte väckt entusiasm någonstans. Industriell demokrati hade förvandlats till ett förslag om driftsnämnder, med representanter för arbetsgivare och arbetare och med enbart rådgivande funktion, som skulle präglas av ”ömsesidig vilja till samverkan”. Socialiseringsnämnden förvandlades till ett slags permanent organ, som först på 30-talet lämnade något ifrån sig och då i mycket tveksamma ordalag.

1920-talet — ”de tomma åren” för att använda Erlanders uttryck — blev därför en föga ärofylld period för socialdemokraterna. Många ansåg att det gamla marxistiska arvet spökade och gjorde de socialdemokratiska regeringarna helt handlingsförlamade i väntan på att ”ödet” skulle visa vägen.

Andra hävdade att problemet tvärtom var att arbetarrörelsen övergett marxismen och därför gjort socialdemokratin ideologiskt hemlös. Men vid 1920 års kongress hade ett program i klar marxistisk anda antagits och samtidigt hade linjerna börjat dras för hur den sociala och ekonomiska demokratin skulle kunna förverkligas. Hindren var emellertid många. Det var först nu som diskussionen började, om hur socialismen skulle genomföras med legala medel, en diskussion som hållits tillbaka i väntan på den stora rösträttsreformen. Med ens staplade sig problemen på varandra. I vilken ordning skall socialiseringsåtgärderna företas? Vad händer med produktionen inom socialiserade företag? Dessutom befann sig socialdemokratin hela tiden i klar minoritet. Högern, som tvingats gå med på landets demokratisering, sökte under dessa år bevara vad som gick att bevara av det gamla systemet, ja helst också avskaffa vad som uppnåtts, t ex 8-timmarsdagen. Därtill kom att liberalerna övergav samarbetet med socialdemokratin och i stället kom att spela en reaktionär roll.

Som riksdagens största parti kunde socialdemokratin heller inte avstå från att ta på sig regeringsansvaret, det vore att svika väljarna.

Men det var inte bara därför att tiden inte var ”mogen”, vare sig för socialism eller för socialdemokratiska regeringar, som åren blev ”tomma”. Det var också på grund av det uppenbara faktum att socialdemokratin inte hade någon självständig ekonomisk politisk teori att sätta emot den liberala doktrinen. Därför famlade partiet i den viktiga arbetslöshetsfrågan. Det skulle dröja ännu några år innan socialdemokratin hade något annat än humanistiska argument att ställa upp emot de borgerligas förment vetenskapliga.

Data, händelser, dokument 1917 – 1926

Socialdemokratiska partiet

			Representanter i riksdagen	
År	Medlemmar	Arbetarekommuner	II kammaren	I kammaren
1918	129 432	804	86	19
1919	151 364	1 079	86	49
1920	143 090	944	75	50
1921	134 753	1 007	93	50
1922	133 042	1 008	93	50
1923	138 510	1 045	99	52
1924	153 187	1 108	104	52
1925	167 823	1 206	104	52
1926	189 122	1 309	105	52

Kvinnoförbundets utveckling

År	Medlemmar	Klubbar
1920	3¨000	67
1921	5 084	146
1922	5 195	149
1923	4 499	162
1924	5 263	170
1925	5 219	180

Ungdomsförbundets utveckling

År	Medlemmar	Klubbar
1917	1 200	26
1919	5 032	123
1922	11 402	249
1925	21 489	472

Landsorganisationen

				Arbetsinställelser		
År	Förbund	Avdelningar	Medlemmar	Antal	Förlorade arbetsdagar (000-tal)	Berörda arbetare
1917	28	1 953	186 146	475	1 109	46 701
1918	30	2 305	222 185	708	1 436	61 223
1919	31	2 652	258 996	440	2 296	81 041
1920	31	2 799	280 029	486	8 943	139 039
1921	32	2 783	252 361	347	2 663	49 712
1922	33	3 207	292 917	392	2 675	75 679
1923	33	3 448	313 022	206	6 907	102 896
1924	34	3 810	360 337	602	752	16 173
1925	34	3 901	384 617	779	1 754	98 630
1926	35	4 042	414 859	721	1 412	17 987

Arbetarnas Bildningsförbund

År	Cirklar	Medlemmar	Bibliotek	Bokband	Boklån
1917-18	423	5 535	304	54 236	116 090
1918-19	515	6 741	358	61 019	112 508
1919-20	811	11 252	425	80 309	176 876
1920-21	1 097	15 495	491	92 405	246 215
1921-22	1 387	19 060	620	119 481	386 896
1922-23	1 638	21 685	702	144 290	396 958
1923-24	1 783	22 943	723	167 524	409 847
1924 25	2 005	25 496	791	193 465	483 689
1925-26	2 251	28 757	881	212 918	475 537

Partikongresser

1920 Ett nytt partiprogram antas. Alkohol- och förbudsfrågan diskuteras. Frågan om industriell demokrati, om socialdemokratin och regeringsmakten. Affären Svensk Import.

1924 Arbetslöshetsfrågan, industriell demokrati, socialiseringsnämnden diskuteras.

Andra händelser

1917 Dyrtidskongress i Stockholm.
Arbetarkommittén bildas. Tillkommen ”för att göra tjänst som samlande organ för den pågående folkrörelsen för en demokratisk författningsrevison” (Partistyrelsens berättelse 1917).
1 maj den största demonstrationen hitintills: i Stockholm ca 100 000 demonstranter och 587 135 i hela riket.

1919 3-10 februari samlas Internationalen åter.
Kominterns 1:a kongress.

1920 Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoförbund bildas: Ordförande Signe Wessman, sekreterare Anna Svensson, kassör Anna Lindhagen.

1922 Förhandlingar med vänstersocialisterna om sammanslagning.

1923 Några vänstersocialister återvänder till SAP.

1924 Stora fredsdemonstrationer — ”Aldrig mer krig!”

1925 Hjalmar Branting och F V Thorsson dör.

1926 Den 17 januari går höglundsgruppen tillbaka till SAP.

Potatisupproret i Norrköping 1917

En söndagsmorgon, innan jag ens hunnit ur sängen, kom en kamrat, som hette Johansson på besök. Han var klädd i jackett, käpp och styv hatt. Jag hade knappast aldrig förut sett honom så uppsträckt. Han riktigt glödde av iver, och jag kunde inte riktigt förstå, vad det var fatt, innan han fick målet ur munnen:

”Det är revolution i Ryssland”, sade han och fortsatte: ”Nu skall du få se att det är snart slut på kriget. Sanna mina ord! Det kommer att sprida sig även till de andra länderna.”

Han var eld och lågor och medan jag ställde om så att jag kom i kläderna, siade han om den ljusa framtid, vi nu skulle gå till mötes och om det tusenåriga riket som nu randades. Och han

lovade att bjuda på en flaska vin på ”Röda stugan”, ett utvärdshus ute vid Bråviken.

De närmaste dagarna var ryska revolutionen enda samtalsämnet. Livsmedelsbristen och Hammarskjöld kom nästan i glömska.

Men så en dag brakade det löst igen. Redan tidigt på morgonen började man hojta, att vi skulle ut på verkstadsgården för att hålla ett s k verkstadsmöte. En hyvlare, som hette Karlsson, hade självvald åtagit sig ordförandeskapet. Han höll ett väldigt brandtal och viftade med ett par ynkliga frukostsmörgåsar.

”Se här!” sade han, ”Detta är den brödranson, som man skall leva av en hel dag. Nej! nu skall vi gå ut på bondvischan och se efter hur bönderna har det. Om de inte lagrar potatis och spannmål för att sedan exportera det till Tyskland och få bra betalt. Och här skall vi gå och svälta. Nej! låt oss följa ryssarnas exempel och göra rent hus med våra blodsugare.”

Men då var det en i skaran som hov upp sin röst och sade: ”Det var väldigt, vad du tar i. Du är ju inte ens med i fackföreningen.”

Karlsson kom av sig och svalde några gånger. Han var nämligen struken för bristande inbetalning. Och han måste nu om han ville ha återinträde, betala 35 kronor.

Men Karlsson hämtade sig snart och fortsatte: ”Jag vet, att det är sant som du säger. Men ni vet alla, som känner mej, hur svårt jag haft det ekonomiskt med min stora familj. Jag har inte 35 kronor på mej, (han gjorde en gest åt bakfickan) men så snart jag får avlöning skall jag betala, om jag också sedan skall bli tvungen att gå ut och tigga mat åt käring och ungar. Det kan ni lita på.”

Denna hans försäkring godtogs av mötet och han fick fortsätta att vara ordförande. Och det beslöts att man i samlad tropp, skulle gå ut på landsbygden och inventera böndernas potatisförråd.

Dagen förut hade arbetarna vid International Harvesters verkstäder förfarit på samma sätt och det var deras initiativ som man nu ville ta efter.

En kommitté tillsattes, vilken sedan fick i uppdrag att gå in till ledningen och begära permission för hela styrkan. Karlsson var ju så gott som självskriven i kommittén. Sedan valdes en reslig smed. Han hade ståtlig skäggfrisyr och på sitt huvud bar han en mycket solkig s k knallhatt. Tredje man blev en filare, som alltid visade sig besitta ett lugnt och sakligt uppträdande. Han skulle väl verka som något slags broms på den upphetsade revolutionära stämningen.

Om en stund signalerades det, att vi åter skulle ut på verkstadsgården för möte. Karlsson skötte fortfarande ordförandeskapet, men i stället för frukostsmörgåsarna, så viftade han nu med ett par 100-kronsedlar. Han meddelade, att vi fått permission för dagen allesamman. Chefen hade sagt, att han förstod nöden. Men han ville, att vi skulle sköta oss och inte begå några olagligheter utan begära att få köpa potatis kontant, om vi kunde uppbringa någon. Det senare betvivlade han dock. Ur egen plånbok tog han sedan upp ett par 100-lappar och överlämnade dessa att användas som betalningsmedel.

Och så ställde vi upp i kolonn och tågade ut mot landsbygden i Borgs socken.

Vi hade kommit ut på landsbygden. Vårsolen strålade från en klarblå himmel. Det började kännas riktigt ljumt i luften och lärkorna drillade över fälten. Bredvid mig i ledet gick en man och ventilerade sina bekymmer. Hans hustru var textilarbeterska och barnen fick vistas på en barnkrubba under dagarna. Det gick ju an, där fick de åtminstone mat. Men det var ynkligt att släpa dit ungarna i ur och skur och tidigt varje morgon. Mannen var lång till växten och mycket mager, och de smala benen glappade i skaften på långstövlarna. Jag hörde, hur det gjordes skämtsamma anmärkningar därom i ledet bakom oss och hur det gjordes liknelser om slinger-

växter i krukor. Mannen ifråga var specialist på att skörda maskrosor. Han hade gjort sig en liten händig stickspade varmed han lätt kunde gräva upp de långa rötterna ur marken. Maskrosrötterna använde han till kaffesurrogat, dels för eget behov, dels för avsalu.

Vi tog av från stora landsvägen upp mot en bondgård på en backe. Barn och kvinnor försvann från gårdsplanen, då demonstrationståget närmade sig. Jag såg hur ett par kvinnoarmar sträcktes ut genom springan på en halvöppen dörr och snabbt ryckte till sig ett litet barn, som stod på trappan. En manlig person, som höll till på gårdsplanen, stannade dock modigt kvar och tog emot oss, spörjande om vårt ärende.

Jo, vi sökte gårdens ägare, men fick det beskedet, att han inte var hemma utan var någonstans ute på ägorna. Och jag såg samtidigt en man borta på åkrarna komma med raska steg mot gården. Det visade sig senare, att det var ägaren. Det var uppförsbacke mot gården och mannen var andfådd och kinderna blossande röda, när han kom fram. Flämtande frågade han vad vi ville. Jo, vi ville köpa potatis.

Men gårdsägaren påstod, att han hade inte mer potatis än för gårdens egna behov. Han hade hämtat sig något och var ej längre så andfådd, fastän rösten skälvde något. Jag tyckte mig märka, att han var både ilsken och nervös. Han hade fattat posto uppe på trappan till mangårdsbyggningen och frågade med vad rätt vi gjorde intrång på hans gård.

Men den reslige smeden med den pålitliga skäggfrisyren och solkiga ”knallhatten” på sitt huvud, tycktes också ha fattat humör och svarade: ”Vi är i vår fulla rätt att komma hit och be att få köpa potatis, om vi också kommer lite mangrant. Vi tänker inte stjäla utan vill köpa kontant. Men jag förstår, ni vill inte sälja till oss, ni får för litet betalt. Det är bättre att skicka potatis, smör och spannmål till Tyskland, det lönar sig bättre. — Vi ska' be att få se potatisförrådet.”

Men ägaren skrek till svar: ”Jag har inte sålt något till Tyskland och jag har ingen skyldighet att visa er mitt potatisförråd.”

Smeden genmälde: ”Vi vet, att ni bönder skickar rubb och stubb till Tyskland för att ni är så snikna och får så bra betalt. Men vi tänker inte att finna oss i att svälta ihjäl för den saken, utan då kommer vi hellre att ta det vi behöver.” Sedan vände han sig till hopen och frågade: ”Ska' vi tvångsinventera gården?”

Ett samfällt, långdraget ”Ja!” fick han till svar. Men då var ägaren kvick in efter nycklarna till potatiskällaren. Filaren, som vi kan kalla tredje man i kommittén, passade på att varna för överilade handlingar.

Karlsson, som hade hand om kassan, kände sitt unga ansvar därför och hade inte yttrat sig.

I sällskap med gårdsägaren synade kommittén potatisförrådet. Det visade sig, att ägaren hade rätt. Där var ej mera än som behövdes för gårdens behov.

Men nu var det Karlssons tur att ta till orda och han frågade ägaren, om han inte hade någon potatis gömd i stukor ute på åkrarna. Han gjorde samtidigt en gest åt några högar, som syntes ute på fältet. Men ägaren förklarade: ”Det är dynghögar. Tror ni mej inte, så kan ni gå och se efter.”

Man nöjde sig med förklaringen, ty ingen hade lust att trampa fram i plöjfårorna, så här i källossningen. Utan demonstrationståget satte sig åter i rörelse ut mot stora landsvägen.

Men när vi kom dit var det stopp. En automobil hade körts fram och stod på tvären över vägen. Ur den steg landsfiskalen i full uniform, eskorterad av en poliskonstapel från Borgs villasamhälle.

Landsfiskalen höll ett kort, vänligt tal till oss. Han sade, att han förstod vår nöd. Men ville, att vi skulle inställa den där potatisinventeringen, vilken han inte trodde skulle giva något positivt

resultat.

”Som representant för ordningsmakten ber jag er att gå hem igen och i stället vädja till myndigheterna så att dessa får vidta åtgärder för att lindra nöden.”

Det var alldeles märkvärdigt vad alla överordnade var mjukryggade denna dag.

Men nu var det Karlsson, som tog till orda och uttryckte sig ungefär så: ”Vi ha fått permission allesamman, för att gå ut och försöka skaffa potatis. Och det är klart att vi skulle gå i samlad trupp. Bönderna kanske blir lite villigare att göra affärer på det viset, när de kommer i direkt kontakt med de hungrande massorna. Vi tänker varken stjäla eller begå några andra olagligheter. Vi vill bara köpa kontant. Vi ha fått pengar av chefen till att betala med.”

Och han drog åter fram de anförtrodda 100-lapparna och flaggade med dessa. Landsfiskalen tycktes nu ge upp och sade:

”Ja, ni skall väl gå då. Men jag skickar i alla fall med poliskonstapeln, här.” Och så körde han undan bilen.

Karlsson stod uppklättrad på den högt liggande dikesrenen. Han ansåg sig väl nu som anförare. Och alla tyckte nog, att han talat så bra att ingen ville bestrida honom den äran.

Och likt Döbeln vid Jutas, såg Karlsson ut över sin slitna flock och kommenderade: ”Framåt marsch!” Det ryktades redan när vi kom hem till verkstaden, att det varit oroligheter i staden. Jag tog spårvagnen och kommen till staden var där en väldig villervalla. Gatorna var fulla av folk, och sönderslagna butiksfönster syntes här och där. Det var i första hand kvinnorna, som demonstrerat och tilltvingat sig bröd och andra livsmedel utan ransoneringskort, slagit sönder butiksfönster och plundrat. En gubbe, som hade mjölk och brödaffär, sålde allt vad han hade utan kuponger. Sedan tog han kassaskrinet med sig och gömde sig i källaren. Han trodde att det var ryska revolutionen, som kommit till Sverige. Det som satt en sådan skräck i honom var en kvinna, som kom in i affären och skrek:

”Nu är det slut med det här. Nu ska' jag ha bröd utan kuponger. Förbannade Hammarskjölden.” Trots dagens strapatser, dansade jag senare på kvällen på kontoristföreningens lokal. Så konstigt det än låter, var jag inbjuden, till samkvämet, av matmors dotter. På alla tillställningar var det karlbrist, ty Norrköping var på den tiden de många och vackra flickornas stad.

Verkstadsminnen

8-timmarsdagen i Bergslagen

Vid en konferens bland metallarbetarna i Fagersta i april 1918 diskuterades 8-timmarsdagen — det gamla utopiska kravet. Ur protokollet:

Frågan: Är tidpunkten lämplig för genomförande av 8-timmars arbetsdag? upptogs.

Inledare: Leon Pettersson, Fagersta.

Inledaren framhöll att kampen om förkortning av arbetstiden pågått sedan århundraden tillbaka, så länge som det funnits arbetare och arbetsgivare.

Under denna kamp var det som organisationstanken slagit igenom och organiserat arbete för denna fråga tillkommit på allvar. Visade genom exempel från utländerna hur denna kamp börjat och utvecklats, huru allt från början arbetarna haft att kämpa, inte endast mot arbetsgivarna utan även mot myndigheterna som från början kämpat på arbetsgivaresidan.

Det kunde väl fordras att efter så många år arbetarna skulle kommit till 8 timmars arbetsdag, men såg i stället ut som om allt arbete, alla demonstrationer skulle vara av noll och intet

värde. Dock har jämt tidpunkten ansetts lämplig, nu vore den dock ytterst lämplig därför att ransoneringen på livsmedel gjorde det hart när omöjligt att arbeta mera än högst 8 timmar och utnyttja vi ej denna tidpunkt kunna vi säga oss själva att vi försuttit tiden och kunde för ingen del räknas som goda stridsmän för våra livsfrågor.

E. Nyman, Guldsmedshyttan. N hade sedan 1890 varit med om demonstration för 8-timmarsdagen. Då var det intresse för saken, sedan hade politiken tagit hand om saken vilket gjort att allt blev mera slött, det var ett huvudfel att släppa politiken så långt att den tog huvudintresset.

N ansåg även han att vi nu ha särskilt motiv att få denna fråga löst. Kunde för sin del ej för stå hur de som gick skift om 8-timmar kunde stå ut därmed, då ju allt arbete på järnbruken vore tungt. N riktade den maningen till arbetarna att ej vänta på parlamentet. Kunde arbetarna komma överens om att införa 8 timmar så gick det, i annat fall fick man vänta länge.

Tysklind, Stjärnsund, konstaterade att vi allt mer och mer närma oss den tidpunkt då vi måste lösa frågan, frågan är nu så aktuell som den kan bliva. Riksdagen har tillsatt en utredningskommitté och då var tidpunkten inne för oss att höja kravet. När vi ej få den näring vi behöva kan ingen begära längre tid än 8 timmar.

Berg, Kolsva, erinrade om alla strider som förts på detta område. De föregående talarna hade ansett tidpunkten lämplig. B höll med om att tiden ur en del synpunkter var lämplig, men om den var lämplig ur alla, kunde diskuteras. Ser man frågan ur internationell synpunkt var det ej så lämpligt. Från Englands arbetare hade meddelats, att de ej kunde, särskilt ur konkurrenssynpunkt från Tyskland, vara med på frågan.

Matfrågan var ju visserligen för oss hjälpande, men B undrade om det funnes möjlighet att taga konsekvensen av en arbetsnedläggelse. För sin egen del ansåg han det omöjligt. Att allt arbete som förts på detta område var resultatlöst kunde B ej hålla med om och att gå i en konflikt för frågan finnes inga möjligheter, ty det finns arbetare som ju ej kunna skaffa mat när de arbeta var dag, hur mycket mindre då om de ej ha någon förtjänst alls. Exempel fanns på arbetare som ej vill hava kortare arbetstid utan längre för att få en möjlighet att försörja sig och dessa tänkte endast på att de fick mindre betalt för kortare tid, att under sådana förhållanden tänka på en aktion var lönlöst.

L Pettersson, Fagersta, replikerade Berg. Påvisade att Englands arbetare var de som hade den kortaste arbetstiden och högsta betalningen och faktum var att de arbetare som ha den kortaste arbetstiden ha den högsta avlöningen. I fråga om England och Tyskland stod arbetstiden för de förra i genomsnitt 9 timmar, för de senare 11 timmar och betalning resp 1 200 och 900, detta visar att det ej är så helt med att argumentera mot 8-timmarsdagen genom internationella exempel.

Karl Pettersson, Fagersta: Jämt har framhållits att tidpunkten varit lämplig, sant är också att de rörelser vi sett i grannländerna inverkat på hoppfullheten och om tillräcklig kraft sättes bakom kravet så våga ej arbetsgivare och regering driva till det yttersta utan ge med sig. Enighet är nödvändig finns denna så går det. Landsorganisationen har i sin egenskap av försvarsorganisation bundit sig själv, därför måste vi lita på oss själva. Ett förbund ensamt är för svagt att genomföra kravet, därför är det nödvändigt att parollen utgår till alla. Att motivera avslag på 8-timmarsdagen genom att förkunna att ej den svenska industrien kan stå i konkurrensen, är en svag motivering när man ser de krigsvinster som bolag och industrier hava. Att förbundsstyrelserna antagit denna paroll var mer än beklagligt.

Berg, Kolsva, vände sig mot klandrande av Landsorganisationen. Det var Sveriges organiserade arbetare som bildat denna och bestämt dess stadgar, att smutskasta den var att smutskasta oss själva. B betvivlade att vi hade kraft nog att genomföra 8-timmarsdagen, en grupp för vilken dock försök borde göras var martinarbetare.

Sjöberg, Boxholm, ansåg att en av förbundsfunktionärerna bort vara närvarande. Om vi i en aktion för frågan kunde få alla arbetare med, kunde finnas en möjlighet, men för järnbruken ensamma och därtill utan prekuniärt understöd ansåg S vara en lönlös kamp, och att besluta om en aktion då han hade den uppfattningen att det blev fiasko ville S ej vara med om.

Sundstedt, Borlänge, meddelade att den avd han representerade företagit omröstning om frågan med gott resultat. Övertidsarbetsfrågan ansåg han ej spela någon roll och att säga, tid punkten är ej lämplig på grund av arbetslöshet var ju att vända upp och ned på frågan, är majoriteten för en kraftmätning på frågan så vore den snart löst.

Göransson, Sandviken, erinrade om att det fanns grupper som hade cirka 75 timmars arbetstid per vecka, det kan väl ordas att något göres för sådana.

Berg, Kolsva, avd 42, hade även företagit omröstning om frågan och var majoriteten för en aktion genom förbund och Landsorganisation, blev det endast järnbruken kunde ej avd vara med att kasta ut någon paroll.

Andersson, Laxå, ansåg det alldeles på sin plats att nu få 8 timmar, då man fick så lite mat, ansåg att ej splittringen bland arbetarne, auktoritetstro och dylikt få stå hindrande i vägen.

L Petersson, Fagersta, svarade varför ej förbundsstyrelsen var inbjuden, var därför att dess ståndpunkt visste vi genom brev och vår fick dom veta efter konferensen, detta vore nog. P visade på de framställningar som gjorts om 8-timmarsdag. S A C var till en del redan ute i strid för densamma, ansåg att ej enbart matfrågan fick fälla utslaget.

Förnell, Munkfors, redogjorde för Munkfors avdelningens ställning till frågan, ansåg i likhet med övriga talare att 8-timmarsdagen är ett så gammalt socialistiskt krav, så vi ha skyldighet att förverkliga detsamma så snart som möjligt. Ansåg att tiden i visst avseende vore lämplig nu, särskilt med hänsyn till den knappa matranson som vi f n få, men betvivlade att alla förutsättningar för frågans lyckliga lösning förefanns. Avd har uttalat sig mot direkt aktion i frågan och i stället pekat på att vi borde uppsäga vårt nuvarande avtal nu i höst och i kommande förhandlingar om ett nytt avtal framföra kravet på 8-timmars normal arbetsdag som det väsentligaste.

Vid av ordf framställd fråga, om dagordningens punkt 5 a, kunde anses nog diskuterad, besvarades denna med ja.

Vid proposition om konferensen ansåg tidpunkten lämplig för genomförande av 8-timmars arbetsdag, besvarades denna med enhälligt ja.

Herrar patroner tar fel

Sv Lantarbetarförbundets avdelning nr 13 i Tågarp har hållit ordinarie möte, varvid flera nyinflyttade kamrater hälsades välkomna såsom nya medlemmar i avdelningen.

Ja, nu är flyttningen över för denna gång och den har detta år varit rätt omfattande på gårdarna i Tågarpstrakten, detta till stor del beroende på den avoghet från arbetsgivarnas sida, som kommit deras tjänare till del sedan lantarbetarrörelsen till arbetsgivarnas stora förargelse fått en stor framgång här i orten. Ty hrr patroners avsikt var nog den, att kunna vi blott få de gamla tjänarna bort och de som ställt sig i spetsen för föreningsrörelsen skingrade åt alla håll, då äro vi herrar på platsen och skall nog styra så till, att ej de nya tjänarna skola komma i någon förening.

Men hrr patroner! Ni ta storligen miste denna gång, ty nu har lantarbetaren insett vikten av att tillhöra sin organisation och att de äro människor och vilja även bli behandlade som sådana. Men tyvärr finns här många av våra s k patroner, som ej lärt sig att värdera sina tjänare som människor utan göra vad de kunna för att utrota allt vad fackföreningsrörelse heter.

Undertecknad vill för allmänheten framdraga blott ett enda exempel på en sådan herre. Vi ha nämligen en gård härstädes, som heter Norrtycke, vars ägare har gjort till sin uppgift att utrota både föreningen och dess medlemmar och har ej kunnat utgrunda vad ont han skulle kunna göra sina avflyttade tjänare och i all synnerhet dem, som på något sätt vågat ställa sig i spetsen för arbetarrörelsen på platsen. Och den som skriver dessa rader, har nog varit en av de största syndabockarna i denna patrons ögon, i det att han ej har uraktlåtit något medel för att göra mig arbetslös under detta år. Då det till slut ändå lyckades för mig att erhålla plats, sökte ovan nämnde patron att med alla till buds stående medel omintetgöra detta. Men som den nye arbetsgivaren ej lät sig övertalas eller skrämmas av denne bålde herre, utan hade mera känsla för den fattige arbetaren, så strandade detta försök ohjälpligt för hr patronen, som i stället blev, sig själv ovetande, en av våra bästa agitatorer, därför att både hans egna och andra arbetare lärt sig att känna hans goda sinnelag, och därför också kommit till insikt om betydelsen av att tillhöra sin organisation.

Därför, ni kamrater, som ännu ej gått in i föreningen, gör det med det fortaste.

Vid mötet valdes ombud till Eslövskonferensen den 7 december och utsågos därtill: C Almkvist, L Gullstrand och N Olsson. Många andra frågor förekommo till behandling och medlemmarna deltogo livligt i diskussionen.

Kamrater! Möten upp och samlas mangrant vid nästa möte, som hålles den 21 dec kl 2 e.m. Visa att även vi arbetare ha mod att kämpa för frihet och vår rättvisa sak.

Och nu till slut en uppmaning till eder alla kamrater: håll eder med en arbetartidning så att ni kunnen vara med och följa tidens händelser. Prenumerera på tidningen Arbetet, ty denna är just den tidning som framför arbetarnas talan och visar oss den väg som vi böra gå. Arbetet bör och får ej saknas i något arbetarhem. Bannlys ”Skramlan” och håll Arbetet.

Nya Lantarbetaren 1919

Ingen hälsning till Rysslands arbetare

Bolsjevismens seger i Ryssland blev en händelse av stor betydelse också för den svenska arbetarrörelsen. Den kom att förstärka och fördjupa den motsättning som redan fanns och som hade delat arbetarpartiet på våren 1917. Så tidigt som 1920 fanns misstron hos socialdemokraterna mot den nya regimen, något som tydligt avspeglas i följande debatt vid Grov- och fabriksarbetarnas kongress 1920:

Hr C J Olsson, Stockholm, begärde härefter ordet och föredrog ett förslag till uttalande av följande lydelse:

Svenska Grov- och Fabriksarbetareförbundets 13:de kongress sänder Rysslands arbetare sin broderliga hälsning. I anslutning till av Internationella Fackliga Centralens och Metallarbetareinternationalens uttalanden uppmanar kongressen förbundets samtliga avdelningar och medlemmar att giva det verksammaste understödet åt den ryska arbetareklassens strid för sitt oberoende mot den internationella kapitalis men, genom att med fördubblad energi upptaga striden i vårt eget land mot reaktionen och de imperialistiska maktinstitutionerna, vilket är det enda medlet till att rädda de ryska kamraternas genom revolutionen tillkämpade vinster och säkerställa den sociala omdaningens fortskridande.

Samtidigt förenar sig kongressen i kravet på regeringen att snarast återupptaga de fulla förbindelserna med arbetarnas Ryssland, så mycket nödvändigare som detta är enda sättet att undgå den massarbetslöshet, vilken står hotande nära också för den svenska arbetareklassen.

Leve den internationella solidariteten!

Leve Arbetarnas Ryssland!

Hr *A Nordqvist,* Malmö, föreslog att förslaget remitterades till redaktionsutskottet.

Hr *Aug Carlsson*, Stockholm, yrkade bifall till förslaget om uttalande.

Hr *Frans Lundgren*, Göteborg, ansåg att det låg politik i uttalandet och fann icke skäl föreligga för kongressen att befatta sig därmed.

Hr *Aug Carlsson*, Stockholm, motiverade närmare förslaget och ansåg det såsom en internationell solidaritetsplikt att kongressen antog detsamma.

Hr *Olof Andersson*, Malmö, påpekade att bifall till uttalandet vore ett erkännande av det bolsjevikiska statssystemet, vilket han för sin del icke ville vara med om.

Hr *A Nordqvist,* Malmö, ville uttala sin sympati för den ryska fackföreningsrörelsen, men icke för dess bödlar, bolsjevikerna.

Hr *A L Börjesson*, Göteborg, talade för remiss till redaktionsutskottet.

Hr *C Jonasson*, Stockholm, uttalade sin stora förvåning över det mottagande förslaget rönt på kongressen. Det gällde ju intet annat än en hälsning och en sympatiförklaring för Rysslands lidande och kämpande arbetarklass. Yrkade bifall till förslaget.

Hr *N R Etling*, Stockholm, anförde, att om kongressen godtager detta förslag till uttalande, kommer F. D. Politiken och bolsjevikerna här hemma att utlägga detsamma till ett politiskt ställningstagande.

Hr *Arvid Thorberg*, Stockholm, redogjorde närmare, för innebörden i fackliga internationalens uttalande angående Ryssland.

Kongressen beslöt avslå förslaget om remiss. Kongressen beslöt med 132 röster mot 64 avslå det föreliggande förslaget till uttalande. Mot beslutet anhölls att till protokollet få antecknat följande reservation:

Enär jag anser beslutet att ej sända den föreslagna hälsningen till Rysslands arbetare samt kravet på regeringens upptagande av de fulla handelsförbindelserna med Sovjet-Ryssland vara en kränkning av den internationella arbetaresolidariteten, får jag härmed anmäla min reservation mot detta beslut.

Ragnar Byström avd. 390, Brättne, Arvika

Rapport från kamratmöte i SSU 1925

Skutskärskamraterna var nere vid tåget och mötte och ledsagade oss till Godtemplarlokalen, som var hyrd för tillfället. Vid framkomsten blev vi bjudna på kaffe. Under kaffedrickningen musik av Skutskärskamraterna.

Ejnar Jonsson öppnade mötet och föredrog förslag till dagordning som godkändes enligt följande:

1. Arbetets söner (sång)
2. Val av ordf och sekr
3. Diskussion: Har socialdemokratin förborgerligats? Inledare: Volf Gevle
4. Kaffedrickning
5. Föredrag: Socialdemokratiska kampmetoder
6. Sång, deklamation, musik m m

Till ordförande valdes H Magnusson, Stockholm, sekreterare: G Valström, Karholm, referent: Zethraeus, Stockholm.

Ordföranden lämnade nu ordet till Volf Gevle, som förtjänstfullt inledde frågan. Han började med att säga, att arbetaren rynkar på näsan åt borgaren men ansåg det som ett fel. Arbetaren har det i våra dagar för bra och man kan inte längre skilja på en arbetare och en borgare. Talaren ansåg, att socialdemokratin i början hade något av religiös folkrörelse över sig, och då levde arbetaren mera i enkelhet än nu. Han ansåg i alla fall att det var felaktigt att tro, att arbetarna redan var i majoritet i landet. Men vi kan bli det. Likaså berörde han hurusom en klass inom klassen håller på att bildas, på grund av de olika yrkesgruppernas olika avlöning. Försvarsfrågan berörde han något lite och ansåg att vi där ej nu kunde komma längre, med riksdagens nuvarande sammansättning. Den slutsats han drog var att socialdemokratin ej hade förborgerligats men väl människorna. Formerna kan ändras, allt kan ändras, men principerna står kvar.

Diskussionen som följde var mycket livlig, många talare var uppe, bland dem Ejnar Jonsson, som sade att arbetaren inte hade förborgerligats därför att han nu hade en bättre rock än förr. Skillnaden mellan arbetaren och borgaren var den, att borgaren lever på aktier men en arbetare på sina händers arbete.

Efter kaffedrickning höll Ejnar Jonsson sitt föredrag. Han ansåg att vi ska lägga an på den yttre agitationen. Han liknade våra vänner kommunisterna vid en kullig ko, som ser rätt så ofarlig ut, men vi får inte vara släpphänta. Det fanns exempel på att kommunisterna, trots minoritet, ledde stora fackföreningar. Sådant ska vi motarbeta. Vi får inte vara så slöa. Föredraget slutade med orden: Vi har inte samlats för vårt nöjes skull, utan för att skola våra verkliga krafter.

Sen måste vi springa till tåget.

Berättat av Anders Björkman, född 1903, i boken Folkbildningsminnen

---

Oorganiserade parasiter

Följande rapport från det stridbara 1920-talet, när organiserandet på allvar tog fart också bland kvinnorna, är hämtad ur Sveriges Hotell- och Restaurangpersonals förbunds berättelse för 1921:

Som i annat sammanhang framhållits har förändringar måst företagas under året med funktionärerna inom distrikten. Sålunda avgick f d ombudsmannen N G Stridh från sin verksamhet inom 2:dra distriktet med mars månads utgång och tillsattes icke då någon ersättare för honom. Detta såväl som andra bidragande orsaker ha varit anledning till att icke ett verkligt organisationsmässigt planerande av agitationsarbetet kunnat företagas, som önskvärt hade varit. Frkn Elsa Zetterlund har emellertid företagit en resa till orter, där avdelningarna uppehållits samt även besökt en del andra orter. Något återupptagande av avdelningarna, som av skilda orsaker nedlagts, har trots upprepade försök icke varit möjligt.

Likaledes har förbundsordföranden, på sensommaren samt omedelbart före avtalets uppsägning besökt samtliga avdelningar i och för agitation.

Styrelsen har alltmer bibringats den uppfattningen, att det särskilt på grund av bristande intresse att erhålla styrelser å de mindre orterna, är omöjligt att för närvarande få fart på organisationsarbetet ute i landet. Det nödvändiga intresset för organisationen och viljan till arbete måste först föreligga hos de anställda själva.

Dels de stora kostnader som agitationen drar samt dels svårigheterna för organisationens ombud att komma in på arbetsplatserna och erhålla den kontakt med de anställda där, som förutsättes för ett effektivt agitationsarbete, gör nödvändigt, att varje medlem alltmer bör beflita sig om att vinna sina å arbetsplatsen arbetande kamrater för organisationen. Denna

agitation, man och man emellan, är nämligen den mest effektiva. Den oorganiserade sidokamraten i arbetet är nämligen detsamma som en fiende, vilken i varje ögonblick, då det framförallt gäller enig sammanhållning mellan samtliga anställda, kan falla de organiserade i ryggen. Det är ett faktiskt förhållande, att de oorganiserade icke känna den intima samhörigheten med de övriga organiserade arbetskamraterna, varför de skola behandlas därefter.

Dessutom äro de oorganiserade parasiter, som leva på de organiserades av kamp och uppoffring uppnådda resultat. Den tolerans, som i allt för stor utsträckning råder inom vårt fack, gentemot de oorganiserade bör inte längre fortgå. Den öppna agitationen på arbetsplatsen är visserligen avtalsenligt förbjuden, men ingen kan väl förhindra den organiserade, att visa sin oorganiserade sidokamrat sitt förakt samt att alltid undvika lämna den oorganiserade någon handräckning, som dagligen de anställda sinsemellan äro i behov av. Vilja de oorganiserade stå utanför kamratkretsen i organisationen, så skola de också vid alla tillfällen bliva medvetna härom tills de känna att de äro isolerade.

Fackligt vardagsslit

Bilder från det slitsamma fackliga vardagsarbetet från avdelningarna inom Kommunalarbetarförbundet. Året var 1922.

Avdelningarna n:rs 7, 77, 98, 120 och 140, Hälsingborg, fingo även denna gången i rikt mått erfara det arbetsgivarevälde som av tidigare lämnad redogörelse gjort sig bredd och hemmastatt i stadens avlöningsnämnd. Att det icke även kom till strid vid detta tillfälle berodde uteslutande därpå, att våra medlemmar i ro avvaktade det tillfälle — årsskiftet — då högern fick stryka på foten och lämna plats för en socialdemokratisk arbetaremajoritet i nämnden. När nu så äntligen blev fallet sluppo avdelningarna att gå ut i strejk och fingo utan större svårigheter vårt förslag genomfört, endast med den ändringen att avtalet blev halvårigt.

Sedan vi nu av nämnd orsak efter varandra lämnat redogörelse för resultatet av de lokala underhandlingarna för de av våra Skåneavdelningar, vilka voro berörda av de centrala förhandlingarna, fortsätta vi här nedan med redogörelse om frågans utveckling i den ordning som förhandlingsorganisationens löneförslag överlämnades.

Avdelningarna n:ris 29 och 44, Sundsvall. I denna träbaronernas stad ha våra kamrater under de senare åren fått föra en mycket hård kamp för erhållande av en någorlunda dräglig lön. Tid efter annan ha våra medlemmar nödgats tillgripa strejkens vapen för värnande av sina rättigheter och så har det också fått gå denna gång. Då emellertid denna sak närmast tillhör 1923 års verksamhet och följaktligen när den skall skrivas närmare kommer att behandlas, skall det nu endast i korthet meddelas att vid de lokala underhandlingar, som även där blev en följd av de centrala förhandlingarnas strandande, var det absolut omöjligt att få ett för arbetarna antagligt resultat till stånd. Sundsvall är den enda stad bland de som berördes av de centrala förhandlingarna där icke avtal nu är träffat och detta måste helt och fullt tillskrivas myndigheternas halsstarrighet. Som belysande för denna mindre vackra egenskap skall här blott meddelas att vederbörande icke ens sökte att få överenskommelse till stånd, utan helt enkelt från och med årsskiftet sänkte lönen till och med under vad som stadens representanter föreslogo vid de centrala förhandlingarna. När detta skrives pågår för den skull strejk på platsen sedan en månad tillbaka och huru eller när den kommer att lösas kan icke nu förutsägas.

Kapitel 5: 1926-193
År i opposition

Från högkonjunktur till depression

Kapitalismens kris
Arbetarrörelsen — stark men splittra(
1928 års arbetsfredslag
Våren 1931: Halmstad och Ådalen
Arbetslösheten
Socialiseringsfrågan
Krisprogrammet
Sammanfattning
Data, händelser, dokument

Viktiga händelser under perioden

1926 En facklig enhetskommitté bildas som oppositionell organisation inom LO.

1928 Svenska Gruvindustriarbetareförbundet samarbetar med den sovjetiska fackföreningsrörelsen.
”Kosackvalet” blir ett nederlag för SAP.
Regeringen Ekmans lagförslag om arbetsdomstol och kollektivavtal går igenom.
LO och näringslivet håller konferens — mondist-kongressen.

1929 Kommunistpartiet sprängs i två delar, Sillénkommunister (Kominterntrogna) och Kilbomskommunister, senare Socialistiska Partiet SP.

1930 Den internationella krisen kommer till Sverige.
Det socialdemokratiska partiet lämnar in sin stora krismotion där det nya krisprogrammet för första gången presenteras.

1931 Strejkbryteri och upplopp i Halmstad och Ådalen. Militär skjuter fem arbetare.
Arbetslösheten uppgår till 26,5%.

1932 Arbetslösheten är uppe i 31 % i december. I mars kommer Kreugerkraschen.
Krisprogrammet antas av partikongressen.

Kapitalismens kris:

Högkonjunktur – depression 1926-1932

1 dessa kriser händer det med jämna mellanrum att en stor del inte bara av existerande produkter utan också av tidigare skapade produktivkrafter förstörs. I dessa kriser utbryter en epidemi som under alla tidigare epoker skulle ha betraktats som något absurt — överproduktionens epidemi.

”Kommunistiska Manifestet”

Aren mellan 1926 och 1932 var ingen ”period”, inte ett skede då något uppstod, blomstrade och upphörde. Åren följde helt enkelt på varandra i en förvirrad blandning av ljusaste optimism och djupaste depression.

Den senare hälften av 1920-talet var ”det glada tjugotalet”. Det var åren mellan 1924 och 1929, då det allmänt troddes att efterkrigsdepressionen äntligen var över och att allt åter kunde bli ”normalt”, som det varit förut, före det stora kriget. ”Tillbaka till 1913” var en slogan för ett vagt ekonomiskt program. Efter den häftiga krisen vid årtiondets början med katastro-

fala prisfall och väldig arbetslöshet, följde redan efter 1922 ett snabbt uppsving, som fördjupades än mer åren 1925-29. Världens industriella produktion ökade under dessa fyra år med 20 %.

Det var en väldig omvälvning och utveckling som ägde rum. Den utslitna produktionsapparaten byttes ut och en mekaniserad och elektrifierad industri kunde förse världen med allt fler och helt nya varor. Vad slagordet ”tillbaka till 1913” således stod för var återgång till de mer tillitsfulla och stabila förhållanden som rått inom det kapitalistiska systemet före kriget.

Men kriget och dess följder hade i grund förändrat den gamla tilltron till systemet. De snabba politiska förändringar och de revolutionära omvälvningar som ägt rum i Europa gjorde riskvilligt kapital sällsynt. Kortfristiga kapitalrörelser avlöste långfristiga, så att kapitalet vid politisk oro snabbt kunde dras tillbaka. Handelspolitiken runt om i världen blev alltmer protektionistisk; slutenhet och misstro hade fötts ur det stora världskriget. Ett annat tidens tecken var den tydliga trenden till allt större ekonomiska enheter, monopolism.

Den utveckling, som i korta drag beskrivits, var naturligtvis långt ifrån enhetlig. I USA var det goda tider från i stort sett 1922 till kraschen 1929. 1 England var däremot svårigheterna större, framför allt inom exportindustrin. 1927 skakades landet av en storstrejk som slutade i nederlag för arbetarna och som självfallet innebar en kraftig tillbakagång för näringslivet. Tyskland var den ”sjuke mannen” i Europa, det land som också bokstavligt fick betala mest för världskriget genom det skadeståndsbelopp som landet dömts att erlägga. Österrike-Ungern, en gång det stora mäktiga centrum i Europa, hade delats upp och blivit två små och ekonomiskt försvagade riken. Sovjetunionen gick sina egna vägar och bemöttes med fientlighet och misstro. ”Tillbaka till 1913” blev därför en tämligen patetisk paroll och som ekonomiskt världsprogram i hög grad utopisk.

Men den snabba produktionsökningen och välståndshöjningen inbjöd kanske till enkla slagord. 1 Sverige talades det om att ”den andra stormaktstiden” hade inletts, så utpräglad var högkonjunkturen. Den industriella produktionen växte med cirka 35 % under åren 1925-29. Det var en högkonjunktur utan prisstegring, eftersom den starkt stigande importen betalades med en i sin tur allt mer växande export.

1913 utgjorde produktionen av pappersmassa cirka 1,2 milj ton. 1929 hade den stigit till 2,5 milj ton. Exporten av papper och massa var dubbelt så stor 1929 som 1913 och utgjorde 26 % av det totala exportvärdet.

Välståndshöjning följde. Reallönen för industriarbetare steg med 35 % från 1913 till 1929. Det blev utrymme för ”lyxkonsumtion”, vilket innebar att allt fler kunde köpa något bättre mat, gå på bio då och då, köpa en cykel eller nya möbler. Bostadssituationen ljusnade också lite från att ha varit rent eländig under och efter kriget.

Men den ljusa bilden av ”den andra stormaktstadens” Sverige hade sina mörka skuggor. Under hela perioden rådde arbetslöshet, som inte ens under de goda åren drog sig nämnvärt under 10 %. Det var framför allt vissa grupper som drabbades, främst sågverksarbetarna. De fick känna av konkurrensen från Finland, som hade en expanderande sågverksindustri och betalade arbetarna löner långt under de svenska.

Siffrorna för arbetstvister, strejker och lockouter, talar sitt tydliga språk om den otrygghet, fattigdom och tristess, som trots högkonjunktur rådde. 1926 var antalet arbetsinställelser 721, 1927 var de 459 och för åren 1928 och 1929 var de 639 resp 444.

Bland de 25 % av Sveriges befolkning som räknades in under benämningen bönder och jordbruksarbetare hade välståndsökningen heller inte avsatt några synliga spår. Fattigdom och misär hörde ännu inte det förgångna till, de levde i statarlängorna ett till synes evigt liv.

Den 24 oktober 1929 har gått till historien som ”den svarta fredagen”. Det var då den stora

börskraschen inträffade på Wall Street i New York. 13 miljoner aktier såldes och kurserna föll rekordartat. Det kapitalistiska systemets dittills värsta kris fick därmed sin dramatiska inledning.

Industrikrisens orsaker kan sammanfattas i tre ord: överinvestering, överproduktion — ett resultat av världskrigets produktionsomläggning — och överkapacitet. Detta orsakade bristande balans mellan produktionskapacitet och efterfrågan. Konsumtionsförmågan kunde inte hålla jämna steg med den växande produktionen, vilket ledde till ett stopp. Produktionsapparaten utvidgades inte mer. Det blev arbetslöshet, minskad köpkraft och ytterligare produktionsminskning. Hela den depressiva kretsgången hade därmed dragits igång.

Också jordbruket skakades av väldiga svårigheter. Redan innan den industriella krisen utlöstes, hade jordbrukets överproduktion — orsakad av tekniska framsteg och väldiga nyodlingar — lett till drastiska prisfall, framför allt på vegetabiliska produkter. De orsakades av samma förhållande som inom industrin: bristande balans mellan produktion och konsumtion. Kreditsvårigheterna 1929 bidrog till att utlösa den dubbla krisen, eftersom lagren kastades ut på marknaden, vilket ledde till ännu större prisfall, som i sin tur drog med sig höjda tullar, vilket åter ledde till överproduktion. För att möta prisfallet förstördes stora partier brödsäd, kaffe, socker och andra livsmedel, ett förfaran de som i sin brutala primitivitet gav krisen en djupt omoralisk prägel.

Produktionen minskade överallt. I USA och Tyskland sjönk den industriella produktionsvolymen med 25 % mellan 1929 och 1931. Andra siffror belyser krisens omfattning: 1929 producerades 1 217 miljarder ton stenkol, 1931 endast 971. Kaffeproduktionen gick under samma tid ner med 37 %, råg med 18 %, gummi med 14 % och socker med 10 %. Tyskland var det land som drabbades svårast i Europa. Strömmen av utländskt kapital till Tyskland upphörde och en kapitalflykt inträdde 1930. Arbetslösheten blev enorm. Sex miljoner tyskar var utan arbete. Penningvärdet var i fara. I september 1931 övergav England guldmyntfoten och Sverige följde kort tid efter.

På sensommaren 1930 nådde krisen Sverige. Exportindustrin drabbades hårt. Värdet av utrikeshandeln sjönk med 1,5 miljarder, exporten av svensk järnmalm till hälften. Arbetslösheten, som aldrig försvunnit, ökade nu med väldig fart, främst inom sten-, sågverks-, gruv-, metall- och pappersmasseindustrierna. Mot slutet av 1931 var 26,5 % av de organiserade arbetarna arbetslösa. I december 1932 hade siffran stigit till 31 % och i mars 1933 var 186 600 man arbetslösa, motsvarande 28,7 %.

Arbetslösheten blev därmed i ännu högre grad än förr den stora samhällsfrågan, det svåra ekonomiska, sociala och politiska problem som satte samtliga partier på prov, inte minst det socialdemokratiska.

Under denna period — som inte var någon ”period” — styrdes Sverige av regeringar från högern och liberalerna. Det parlamentariska läget var prekärt. När ”ministärdödaren”, de frisinnades partiledare Carl Gustaf Ekman, övertog regeringsansvaret efter Sandler 1926, hade han ett minst sagt uselt parlamentariskt underlag. I andra kammaren kunde han räkna med 33 anhängare, i första blott 32. Något fast block skapades inte, vare sig mellan liberaler-frisinnade och högern, eller med socialdemokraterna, trots att dessa var villiga till samarbete. I stället regerade Ekman med än den ena, än den andra gruppens stöd. Det var den så kallade vågmästarepolitikens tid. På det viset kunde han t ex genomföra 1927 års stora skolreform med stöd av samtliga partier, utom högern.

Valet 1928 förbättrade inte heller den parlamentariska situationen. Socialdemokratin förlorade mandat i stället för att erhålla den majoritet som skulle ha löst så många problem för dem och befriat partiet från oppositionsställningen. Regeringsmakten gick till högern under ledning av Arvid Lindman.

Det var således en högerregering som fick ta de första stötarna av den stora krisen. Inrikespolitiken kom att domineras av de svåra jordbrukspolitiska problemen. Dessa ledde 1930 till regeringens avgång, sedan dess förslag om höjda spannmålstullar och om inmalningstvång vid förmalning av importerat vete avslagits av såväl socialdemokrater som de frisinnade.

1930 stod således frågan åter öppen om socialdemokrater och liberaler inte skulle samsas och tillsammans ta regeringsansvaret. Socialdemokraterna lade fram ett förslag om samverkan i de viktigaste frågorna, jordbruket, socialpolitiken och försvaret. Men något gehör hos Ekman fick de inte. I stället bildade denna sin andra ministär på ett parlamentariskt underlag som var ännu svagare än förra gången, med endast 23 frisinnade i första kammaren och 28 i andra.

Minoritetsparlamentarismen med dess hoppande koalitioner fortsatte. Parlamentarismen som politiskt system tycktes kunna ifrågasättas. Det som bringade Ekman på fall var också verkningarna av den stora krisen, även om de nu tog sig ett mer indirekt uttryck. Kreugerkraschen ledde till Ekmans avgång. Den svenske finanskungen tog sitt liv i mars 1932 sedan hans gigantiska affärer fallit samman som ett korthus. Det framkom då att Ekman hade fått partistöd från Kreuger på 50 000 kronor, något som sattes i samband med att Ekman hjälpt Kreuger till stora krediter i Riksbanken. När det senare visade sig att Ekman erhållit ännu mer pengar, trots tidigare förnekande, tvingades han avgå, både som statsminister och som ordförande i Frisinnade landsföreningen. I augusti 1932 blev Felix Hamrin ny statsminister.

Högkonjunktur, välståndsökning, depression, minoritetsparlamentarism och arbetslöshet kännetecknade dessa år. Hur utvecklades den svenska arbetarrörelsen under sådana betingelser? Vilket arv förde den med sig och gav till oss?

Arbetarrörelsen – stark men splittrad

Jag erinrar er därom, att Bucharin på den ryska kongressen förklarade, att tiden nu är inne att skärpa kampen emot socialdemokratin. Den skall enligt hans paroll bekämpas med alla medel. Jag erinrar er om den oerhörda resolution, som man antog på exekutivmötet i Moskva och som går ut därpå att fackföreningsrörelsen skall sönderfrätas, skall undermineras och förstöras och att det är en plikt att begagna varje förekommande arbetskonflikt till en plattform för att, som det heter, ”avslöja” och nedsvärta de s k reformistiska fackföreningsledarna. Det är med andra ord ett program, riktat mot själva hjärtat av den arbetarrörelse, för vilken socialdemokratin är det politiskt mest framträdande uttrycket.

Arthur Engberg, partikongressen 1928

Arbetarrörelsen var starkare än någonsin. Inte bara de politiska och fackliga organisationerna växte; kooperationsrörelsen blev också allt större. Det blev alltmer en självklar solidaritetshandling att göra inköpen i Konsum eller ”Koppra”. Under denna tid utvecklades också hyresgäströrelsen. HSB bildades och sökte i samarbete med konsumentkooperationen och fackföreningsrörelsen lindra bostadsnöden och erbjuda bra och billiga bostäder åt medlemmarna. ABF:s verksamhet hade kommit förbi pionjärstadiet och utvecklades stadigt. LO-skolan på Brunnsvik började sin verksamhet. Tillströmningen till fackföreningarna pågick oavbrutet. 1925 fanns det 385 000 organiserade arbetare i sammanlagt 34 fackförbund. 1932 var de 639 000 i 41 förbund. Partiet, som framför allt byggde på fackföreningar, växte likartat, från 168 000 medlemmar 1925 till 313 000 1932.

Men arbetarrörelsen var inte längre en enhet. Den tragik, som splittringen inneburit både i Sverige och Europa från 1917 och åren som följde, blev under 1920- och 30-talen allt tydligare. Det hårdnande ekonomiska och politiska klimatet krävde mer än någonsin enhet och solidaritet. Men i stället kom åren kring tjugotalets slut och trettio-talets början att präglas av inbördeskrig mellan arbetarpartierna, med den bitterhet och det hat som är brödrafejdens kännetecken.

Socialdemokratin och kommunismen utgjorde inte längre två grenar av samma träd. Det kommunistiska partiet hade mer eller mindre frivilligt lämnat den gamla grogrunden och i stället sökt utveckla ett rotsystem i närheten av det ryska bolsjevikpartiets. Smärtfritt hade den omplanteringen inte gått. Redan 1921 hade det unga partiet således spaltats upp i två delar, för och emot Kominterns 21 teser.

I augusti 1924 skedde en ny splittring. Nu var det Zeth Höglund och Fredrik Ström som kom i konflikt med Komintern, sedan de envisats med att hävda att religionen var individens ensak och sedan de offentligt tagit parti för det norska partiet, då det trotsat Komintern. Höglund och Ström förde med sig 4 000 man ur det redan förut lilla partiet, som efter den åderlåtningen endast hade 5 000 medlemmar kvar. Också Höglund och Ström sökte överleva vid sidan av eller mitt emellan socialdemokrater och kommunister med ett tredje socialistiskt alternativ, men fann utrymmet alltför litet och återvände 1926 till socialdemokratin.

1929 skedde den tredje stora splittringen under dramatiska former, då Karl Kilbom kom i fejd med Komintern. Kilbom lyckades bättre än de två tidigare utbrytargrupperna överleva som socialistiskt tredje alternativ. Under några år, från 1929 till 1932, fanns därför två kommunistiska partier i Sverige. Kilbom-partiet döpte 1932 om sig till Socialistiska partiet. Det hade då 12 000 medlemmar och fick vid andrakammarvalet 1932 5,3 % av rösterna och 6 mandat. Partiet var därmed klart före Komintern-kommunisterna (Sillénarna), som fick bara 3 %.

Ur dessa splittringar utvecklades så småningom ett kommunistiskt parti, som inte längre hade mycket gemensamt i sin ideologi med socialdemokratin. De försök till försoning och hoplappning som förekommit ända sedan den första splittringen 1917 hade därför inte längre några förutsättningar att lyckas.

Skärpningen blev än mer uttalad efter Kommunistiska internationalens sjätte världskongress på sommaren 1928. Där fastslogs en strategisk och taktisk linje, som innebar en regelrätt krigsförklaring mot socialdemokratin. Komintern förklarade i sin analys att socialdemokratin övergått från ett ”skamligt försvar” av det kapitalistiska systemet till att bli dess ”aktiva anhängare”. Man hävdade att den socialdemokratiska samarbetsideologin i väsentliga delar var besläktad med fascismen. Socialfascism blev det nya invektivet i den polemiska kampen. För de svenska kommunisternas del ställde Komintern upp ett revolutionärt mål: att upprätta proletariatets diktatur inom en inte alltför avlägsen framtid. Ty Sverige, bedömde Komintern, var ett av de högst utvecklade kapitalistiska länderna i världen, med mäktiga produktivkrafter, starkt centraliserad produktion och med en redan etablerad borgerlig-demokratisk regim.

Det var sannerligen ett gigantiskt arbete som Komintern förelade det lilla svenska kommunistpartiet, som inte heller fick söka bundsförvanter i striden utan som förväntades genomföra arbetet på egen hand, sedan det ”underifrån” enat arbetarna.

Den socialistiska internationalen hade året innan tagit klart avstånd från Sovjetunionen och jämställde å sin sida fascism med bolsjevism i en världsomspännande aktion mot diktatur och för demokrati.

Motsättningarna gick inte att överbrygga. Kommunisterna proklamerade klasskampen, socialdemokratin gick motsatta vägen och införlivade i sitt språkbruk begreppen folkhem, folkparti och samarbete. På det fackliga planet blev motsättningarna mest konkreta. Redan 1917 hade det bildats en organiserad facklig opposition med syfte att omvandla fackföreningarna till revolutionära kamporganisationer. 1919 bildades det fackliga propagandaförbundet med det socialdemokratiska vänsterpartiet som initiativtagare och i syfte att samla alla inom fackföreningsrörelsen med en revolutionär, socialistisk åskådning. Dessutom fanns SAC, syndikalisterna, som hade såväl annan målsättning som andra stridsmetoder.

Någon framgång hade dessa försök emellertid inte. 1925 sökte kommunisterna åter att organisera oppositionen. Initiativet togs av Metalls avdelning 41 i Göteborg, där kommunisten

Ernst Ohlsson var ordförande. Avdelningen vände sig till LO:s sekretariat med begäran om en konferens för att diskutera frågor som facklig enhet och strejkbryteri. Denna begäran avslogs, men konferensen kom likväl till stånd i Göteborg i januari 1926. Syftet var klart. Ett fast organiserat vänsterblock skulle bildas enligt beslut av det kommunistiska partiets arbetsutskott. Därigenom hoppades man att hela fackföreningsrörelsen skulle aktiveras, framför allt i kampen mot strejkbryteriet. Register skulle upprättas över strejkbrytare och medlemmar i fascistorganisationer. Vidare tänkte sig konferensens deltagare att det skulle bildas fasta ”arbetarevärn” beredda och rustade att ”effektivt skydda arbetarna mot de beväpnade strejkbrytarehorderna”.

Konferensen valde en enhetskommitté på 19 man, som mellan åren 1926 och 1928 utvecklade stor aktivitet och utgav tidningen Facklig Enhet. Efter 1928 skärptes taktiken från kommunisternas sida. Profintern, den ”röda” fackföreningsinternationalen, hade på sin fjärde världskongress på våren 1928 beslutat, att strejker skulle genomföras också mot de fackliga reformisternas vilja — ett beslut som givetvis skärpte motsättningarna ännu mer.

Slutet för den organiserade fackliga oppositionen kom på våren 1929. Den hade då inkallat en ”Arbetarnas fackliga landskonferens”. Målet var att ”ta ledningen över arbetarmassorna” genom att enhetskommittén blev ett självständigt och konkurrerande organ till LO, fastän den alltjämt skulle verka inom LO. Men LO reagerade kraftigt och sände ut ett cirkulär, nr 638, vari fastslogs att fackföreningsmedlem inte kunde vara medlem av både LO och enhetskommittén. Detta tog loven av oppositionen. Den fackliga enhetskommittén upplöstes, eftersom den enhet, som kommunisterna avsåg att förverkliga, uttryckligen måste nås ”underifrån”, det vill säga inom fackföreningarna och inte vid sidan av dem. Efter LO-cirkuläret koncentrerades ansträngningarna på att skapa fraktioner inom fackföreningsrörelsen men med föga framgång. Den fackliga rörelsen undgick alltså att splittras såsom hade skett med den politiska arbetarrörelsen.

Spänningen mellan kommunister och socialdemokrater inom LO växte också under 1928, då Svenska Gruvindustriarbetareförbundet aktivt samarbetade med den sovjetiska fackföreningsrörelsen. Bakgrunden var en långvarig konflikt, där gruvarbetarna sökte försvara sina löner mot en varslad lönesänkning, sedan avtalen sagts upp 1927. En vänskaps- och samarbetskommitté bildades av representanter för svensk och sovjetisk fackföreningsrörelse med syfte att ömsesidigt stödja varandra ekonomiskt och moraliskt. LO:s ledning ansåg detta vara en sovjetisk inblandning i svenska angelägenheter. Hur skulle det samarbetet se ut, eftersom sovjetiska arbetare knappast kunde förväntas strejka?

I de resolutioner som kommittén sände ut framhölls att aktionerna inom svensk fackföreningsrörelse huvudsakligast varit defensiva. Nu skulle kapitalet aktivt bekämpas. Vad innebar det? Vad krävde ryssarna i gengäld för den ekonomiska hjälpen? Var det inte en politisering av strejkmedlet de eftersträvade? LO:s representantskap ställde åter ultimatum: om gruppen inte avbröt förbindelserna med de sovjetiska fackföreningsrepresentanterna, blev dess medlemmar uteslutna ur LO.

Gruvindustriarbetareförbundet tog ställning vid en konferens i Stockholm i juli 1929, långt efter det att strejken avblåsts och utan att någon part utgått som segrare. Trots att styrelsen höll fast vid samarbetet och menade att det vore omoraliskt att klippa av banden efter det storartade bistånd de svenska gruvarbetarna fått, röstade ändå en knapp majoritet för att hellre tillhöra LO. Bitterheten på ömse sidor hade emellertid fått ny näring.

Och medan tjugo-talet gled in i ett trettio-tal, som skulle föra med sig kris och krig, rasade inbördesfejden mellan de olika grupperna inom svensk arbetarrörelse vidare. Socialdemokraterna, som trodde att det kapitalistiska systemets värsta kriser hade övervunnits, var angelägna om produktionsökning och var påverkade av den liberala ekonomiska teorin. De manade till samarbete och förståelse mellan samhällets olika grupper. När arbetsgivarsidan menade att en

lönesänkning var ofrånkomlig, fick de därför ofta stöd av de socialdemokratiska förbundsrepresentanterna. Kommunisterna ä sin sida ville tillvarata de motsättningar som fanns, i enlighet med klass mot klass-taktiken. De motsatte sig alla lönesänkningar, krävde tvärtom generellt högre löner och manade till aktivt uppträdande. Även om en strejk ekonomiskt sett blivit ett misslyckande, hade den skärpt klassmedvetandet hos de strejkande arbetarna, ansåg de. Strejken skulle inte bara vara ett fackligt medel utan i lika hög grad ett politiskt.

Mot socialdemokraterna slungades skällsorden. I kommunistisk press gick de under namn som klassförrädare, kapitalets drängar och lakejer samt socialfascister. Socialdemokraterna svarade med en blandning av ilska och information. I Henning Thylins broschyr ”Den kommunistiska karusellen” får den hederlige kommunalmannen och socialdemokraten Axel Lövgren en dag ett utbrott och ställer både Sillénare och en Kilbomare mot väggen för allt det ”skoj” som deras partier bedriver. Och han slutar sin avhyvling:

Det är förresten skrattretande att höra er tala om klass-samling, ni, som uteslutande inrikta er kraft på att söka misstänkliggöra den svenska arbetarklassens massparti, socialdemokratin. Ni nöjer er inte med att söka väcka misstro till socialdemokraternas förmåga (...) utan ni söker helt enkelt bland arbetarna uppväcka misstro mot socialdemokraternas g o d a v i l j a att uträtta något för arbetarna och småfolket.

Men också i detta sammanhang kom samförståndsidén fram, ty snart nog hade Lövgren lyckats övertyga sina antagonister om det oförnuftiga i de olika kommunistiska riktningarnas politik och fått dem att inse att det var socialdemokraterna som ensamma företrädde arbetarklassens intressen — på allvar.

Men någon enhetlig taktik mot kommunisterna hade man inte. Vid 1928 års partikongress diskuterades frågan, aktualiserad av det förestående valet och om partiet också denna gång skulle ha valtekniskt samarbete med kommunisterna på några orter. En grupp bland kongressdelegaterna ansåg att kommunisterna trots allt var deras bröder, som trots sina ohyfsade fasoner ändå tillhörde familjen. Motståndarna till valsamarbete, främst företrädda av Arthur Engberg, menade tvärtom, att ingen som helst släktskap förelåg, att den kommunistiska ideologin var väsensfrämmande, att kommunisterna var rena skadegörare inom arbetarrörelsen och att de med all kraft måste bekämpas.

Båda sidor talade utifrån egna erfarenheter. På lokalplanet kunde det gott råda sympati mellan kommunister och socialdemokrater och åsikterna var mera ett arv än ett genomtänkt ställningstagande. Kanske var man barndomsvänner, grannar eller arbetskamrater och hade det gemensamt att man ville ha socialism i Sverige. Över allt käbbel stod därför det gemensamma målet, fastän man sedan kunde diskutera vägarna dit. Vid 1 maj brukade också tillfälligt enigheten infinna sig. På många platser i landet demonstrerade kommunister, syndikalister och socialdemokrater tillsammans. De upphörde med detta först omkring 1931.

Arthur Engberg däremot förde en daglig strid i tidningsspalterna mot såväl Sillénare som Kilbomare — och inte mot slutvisionen utan mot dagspolitiken. För honom fanns inget gemensamt.

Vid 1928 års kongress beslöts emellertid att valsamverkan skulle äga rum, ett beslut dikterat av rent taktiska skäl för att rädda 13 mandat. Det blev dyrköpta mandat, ty denna valsamverkan skulle komma att utnyttjas av högerpartiet i en hänsynslös propaganda, där socialdemokrater och kommunister sades vara ett och samma djävulstyg. ”Kosackvalet” 1928 blev ett nederlag för socialdemokratin.

1928 års arbetsfredslag

Det där med arbetsfred och samförstånd var nog en bra idé utav hr Mond. Vi hoppas denna anda ska bestånda också dan efter som är — arbetsmånda!

Social-Demokraten 3 december 1928

1928 var också det år som statsmakterna sökte reglera stridigheterna på arbetsmarknaden, både med hjälp av lagstiftning och med ”samförstånd” genom överläggningar mellan parterna. På våren 1928 genomdrev den Ekmanska ministären en så kallad arbetsfredslag mot en i denna fråga helt enad arbetarrörelse. Bakgrunden var i korthet följande:

Under hela tjugo-talet hade de borgerliga partierna i riksdagen gjort den ena framstöten efter den andra för att lagstiftningsvägen söka reglera strejkandet, för övrigt ett gammalt högerönskemål ända sedan arbetarrörelsens barndom. Under den Sandlerska regeringen hade slutligen socialminister Möller på våren 1926 tillsatt en kommitté för att utreda frågan, för att ta vinden ur seglen för de borgerliga, men också för att även han i princip var beredd att acceptera en sådan lagstiftning. ”Orubbad arbetsfred är ett så betydelsefullt samhällsintresse”, menade Möller, ”att nämnda konflikter hålla den offentliga debatten om möjligheterna att skapa mera verksamma garantier för arbetsfredens stabilitet ständigt levande. Då det från skilda utgångspunkter måste anses önskvärt att den industriella rättsordningen icke genombrytes av avtalsbrott, synes frågan om obligatorisk skiljedom i rättstvister böra hänskjutas till nämnda utredning.”

En niomannadelegation tillsattes med tre representanter från LO, tre från arbetsgivarna och tre från staten. Den fick namnet arbetsfredsdelegationen. Under Ekmans ministär beslöts att nya sakkunniga skulle tillkallas, varvid LO-delegaterna avgick i protest. Redan 1927 lade den nya delegationen fram ett lagförslag om kollektivavtal och om arbetsdomstol. Förslaget kritiserades emellertid både från LO och från borgerligt håll. Det drogs då tillbaka och utredarna fortsatte sitt arbete. På våren 1928 kom det slutliga förslaget.

Inom LO rådde delade meningar om hur man skulle förhålla sig till lagstiftning på det fackliga planet. Majoriteten var klart emot, med det tungt vägande skälet att parterna inte var jämställda på grund av § 23, som gav arbetsgivarna hela bestämmanderätten på arbetsplatsen. Men där fanns en positivt inställd minoritet, som i likhet med Möller menade, att förslaget låg i linje med den utveckling som ägt rum för den politiska rörelsen. Hade man accepterat parlamentarismen och demokratin, då måste man också acceptera en laglig reglering av förhållandena på arbetsmarknaden. I grund och botten var det en fråga om hur man såg på staten — nationen. Ansågs staten vara det kapitalistiska systemets politiska maktapparat, en institution för den ena klassens maktfullkomlighet gentemot den andra, då blev lagstiftning oundvikligen detsamma som att arbetsgivarnas intressen lagfästes. Men den politiska demokratins erövring och delaktighet i regeringsansvaret hade förändrat denna svart-vita bild och gjort inställningen till nationen mer positiv.

Den nuvarande svenska staten, vars regeringsmakt trenne gånger legat i arbetarpartiets händer, kan icke utan vidare stämplas såsom kapitalets förtryckarapparat. Den har tvärtom förvandlats så, att arbetarklassen velat taga positivt ansvar för den, både utåt och inåt.

Så skrev Rickard Lindström, då ordförande för det expanderande ungdomsförbundet.

Men 1928 års lagförslag riktade sig mot den fackliga rörelsens mest vitala intressen. Det stipulerade nämligen:

Arbetsgivare eller arbetare, som äro bundna av kollektivavtal, må under den tid avtalet är gällande, icke vidtaga arbetsinställelse (lockout eller strejk), blockad, bojkott eller annan därmed jämförlig stridsåtgärd;

1. på grund av tvist om avtalets giltighet, bestånd eller rätta innebörd eller på grund av tvist, huruvida visst förfarande fortfarande strider mot avtalet eller mot vad i denna lag stadgas;

2. för att åstadkomma ändring i avtalet;

3. för att genomföra bestämmelse, avsedd att träda i tillämpning efter det avtal utlupit.

Vidare förbjöds stridsåtgärder till förmån för part som själv var bunden av kollektivavtal, där stridsåtgärder var förbjudna. Att lämna ekonomiskt bistånd till part eller enskilda som brutit mot ovanstående regler skulle också vara olagligt.

En arbetsdomstol skulle upprättas med ordförande jämte två representanter från vardera SAF och LO och därtill två opartiska.

Solidariteten och strejkrätten, den fackliga rörelsens hörnstenar, kom därmed i farozonen. Reaktionen blev också kraftig. Från över 2 000 fackföreningar och andra lokala arbetareorganisationer kom protester. Generalstrejk ansågs vara det enda värdiga svaret. Den 25 april gjorde LO:s representantskap ett skarpt uttalande mot lagen, dock inte lika starkt som kommunisterna, som lånade Mirabeaus berömda ord: ”Om I stiften denna lag, så svära vi att aldrig lyda den!”

Någon generalstrejk blev det inte. Men 360 000 arbetare demonstrerade och inställde som protest allt arbete under tre timmar. Motståndet tycktes kompakt och arbetarrörelsen var för en gångs skull enig i sitt motstånd. Men de stridsåtgärder som föreslogs, att till exempel vägra att ingå avtal under de nya betingelserna, tillgreps inte. Och redan 1930, när kommunisterna motionsvägen sökte upphäva lagen, fick de inte stöd av en enda socialdemokrat. I Ny Tid skrev Per Albin, som året innan själv hade lämnat in en motion mot lagen, tvärtom ett försvar för den:

Organisationsfriheten finns kvar, strejkrätten lämnas orörd — rätten att eventuellt strejka mot avtal är ingen rätt, det är våld — och arbetarklassens solidaritetsbegrepp kränkes icke.

Varför denna förändring? Kanske hade de som redan från början ansett att man borde acceptera en statlig reglering av arbetslivet lyckats övertyga de klentrogna. De kunde med hjälp av statistik visa att Arbetsdomstolen mellan den 1 januari 1928 och den 28 juni 1931 hade behandlat 307 mål, varav 214 anhängiggjorts av arbetareorganisationer. Kanske hade ingen förändring alls skett utan de starka protesterna 1928 hade varit ägnade endast att tillmötesgå den starka opinionen inom rörelsen — det var ju ändå valår.

Att viljan fanns till samförstånd, med syfte att lag och ordning skulle upprätthållas, visade sig också senare samma år, på hösten 1928. LO inbjöds då till att gemensamt med representanter för näringslivet diskutera hur man skulle kunna ”främja samförståndet mellan arbetsgivare och arbetstagare till gagn för ökad arbetsfred”.

Idén till denna rundabordskonferens kom från England, där kemitrustens grundare sir Alfred Mond tagit ett liknande initiativ efter den uppslitande storstrejken. Mondism blev därigenom ett nytt begrepp, flitigt använt som skällsord av kommunisterna. Efter de tidigare kraftiga protesterna mot arbetsfredslagen kunde man vänta att LO skulle lämna ett klart nej som svar på inbjudan. Men åter bröt sig meningarna inom LO.

Några motsatte sig absolut ett deltagande och talade liksom syndikalister och kommunister om förräderi mot arbetarnas sanna intressen och klasskampen. Andra menade tvärtom att det existerade gemenskap och lika intressen mellan arbetsgivare och arbetare och att det därför var rimligt att arbeta för att stärka grunden för detta samförstånd. Ett samförstånd kunde, menade Sigfrid Hansson, som hörde till den sidan, leda till att frågan om industriell demokrati åter blev aktuell.

Hansson föreslog också vid överläggningen — ty LO tackade ja — att årliga konferenser mellan parterna inom respektive yrkes- eller industrigren skulle hållas. Där skulle tekniska, sociala och ekonomiska frågor diskuteras. Men arbetsgivarna uppfattade detta som ”stridssignaler”. Det visar tydligt att för dem innebar samarbetet att detta helt skulle ske på deras egna villkor. De ville heller inte diskutera någon uppmjukning av_§ 23 — arbetsgivares rätt att leda och fördela arbetet. Den som hade ansvaret han skulle också ha makten, därom gick det inte att diskutera.

Trots dessa meningsmotsättningar tillsattes en delegation som skulle sammanfatta konferensens olika synpunkter och föreslå åtgärder för samförstånd och arbetsfred till gagn för näringsliv och samhälle. LO och SAF hade vardera fem representanter, Kungl Maj:t tillsatte ytterligare ett par, däribland ombud för ingenjörer och underbefäl. Delegationen förvandlades snart till en arbetsfredskommitté på fem personer. Efter händelserna i Ådalen 1931 gick LO-delegaterna ur i protest.

LO:s deltagande i ”mondistkongressen” väckte protester. Vid LO-kongressen 1931 krävdes i en rad motioner att LO med kraft skulle verka för att ”strejklagen” upphävdes och arbetsdomstolen avskaffades. Motionerna avslogs emellertid, och så skedde även vid kongressen 1936, när samma krav framställdes. Den motivering som gavs var helt enkelt att det inte fanns någon anledning att söka få en änd ring till stånd. ”Däremot kunde vid lägligt tillfälle förslag framföras om lagstiftningens modifiering, där detta ur arbetarnas synpunkt kunde anses nödvändigt.”

Året efter arbetsfredslagstiftningen och arbetsfredskonferensen gjordes ytterligare en framstöt från borgerligt håll om att reglera förhållandena på arbetsmarknaden, denna gång i frågan om tredje mans rätt vid stridigheter. Man krävde rättsskydd åt så kallad neutral tredje part. Det var ett gammalt önskemål från de samhällsbevarande partiernas sida. Det stannade vid diskussioner men frågan återkom och blev politiskt brännbar när socialdemokraterna åter satt i regeringsställning.

Sacco/Vanzetti

Målet mot Sacco och Vanzetti, två italienska socialister i USA, var ett av 1920-talets stora rättsfall. Männen anklagades för rånmord och dömdes till döden. Den radikala opinionen i stora delar av världen engagerade sig för deras sak. I Sverige ledde Georg Branting kampen för deras frigivande. Efter sju års processande verkställdes avrättningen. Omkring femtio år senare ogiltigförklarades domen av delstatens guvernör. Sacco och Vanzetti var med största sannolikhet oskyldiga. De blev ett offer för de amerikanska klasslagarna.

Varning!

Herrar trädgårdsägare och kolleger varnas härmed för platssökande trädgårdsarbetare från Hässelby v-stad.

Dessa hava nämligen genom sitt uppträdande gent emot de icke organiserade. och i strejken ej deltagande trädgårdsbiträdena tillfyllest visat, vad de trädgårdsägare ha att vänta, som anställa dylika med bolsjevikfasoner utrustade herrar.

För att lättare kunna kontrollera sökande från Hässelby namngivas här nedan några av de aggressivaste oroselementen:

Karl Alfred Öhman (f. 11/9 1899, ordf.) Gunnar Georg Emanuel Sträng (f. 3/2 1906, sekr.), Gustaf Gerhard Thomasson, Karl Anton Sundberg, Bror Axel Larsson, Sven W. Ehrenström, Aug. H. Andersson, Knut Palmborg, E. Pettersson, Henri Lagerkvist, J. Eriksson, Harry Persson, Nils Eriksson, Gustaf E. Karlsson, Knut Jansson, Sten Hammar m. fl.

Vidare upplysningar kunna erhållas efter skriftlig hänvändelse till nedanstående sign., adr. Viola, Lästmakareg. 12, Stockholm, f.v.b.

Blockerade trädgårdsmästare

Svarllistningsannons införd i trädgårdstidningen Viola 1928. En av de svartlistade är Gunnar Sträng (vars födelsedatum angetts felaktigt).

Den idealiske partivännen

Han finns och dess bättre i många tusentals exemplar. Utan honom skulle vi aldrig ha kunnat resa ett parti så starkt som vårt ändock är, utan honom skulle socialdemokratin icke ha varit den starkaste politiska makten i vårt land, utan honom skulle vi icke blicka mot framtiden med den förtröstan, som vi faktiskt äga. Och hur ser han då ut? Ja, det är inte så lätt att säga. Det finns många typer. För det första behöver han inte alls vara han. Han kan lika bra vara hon. Den idealiske partivännen lever för och i partiet. Han sitter i styrelsen eller kommittéer, han åtar sig kommissionärskap och husagitation. Han har talets gåva eller han har den inte, men han är alltid med på ett och annat sätt, han har en underbar förmåga att alltid få tiden att räcka till för partiet. Han belastas med förtroendeuppdrag, men han håller kvällarna för partimötena lediga för dessa: han släpper gärna ifrån sig uppdrag till yngre krafter, men han vakar över att de skötas, han förstår att partiet är förmer än sig självt, om så må sägas, att det är det instrument, varigenom han får tillfälle att göra sitt medborgerliga intresse fruktbärande. Han är därför så livligt intresserad av att detta instrument alltid hålles i bästa skick.

Per Albin Hansson, 1931

Våren 1931: Halmstad och Ådalen

Slå tung din hårda arbetshand
i offentlighetens bord
så att det hörs kring allt vårt land
att dråp är dråp och mord är mord.

Social-Demokraten 6 maj 1931

Verkligheten lämnade inte mycket utrymme över till idylliskt samarbete. Krisen kom och stridigheterna på arbetsmarknaden blev bittrare. En av de främsta anledningarna till de allvarliga konfrontationer som inträffade på våren 1931 var arbetsgivarnas envisa användande av strejkbrytare vid konflikter. Strejkbryteriet hade förvisso inte upphört trots arbetarrörelsens långa kamp. Det härskade två slags rättsuppfattningar i samhället, vilket gjorde att tal om samarbete på lika villkor skorrade illa i arbetarnas öron.

Strejkbryteriet hade blivit organiserat. Där fanns sammanslutningar med namn som Samhällshjälpen, Arbetets Frihet och Svenska nationella skyddskåren, som alla levererade strejkbrytare. Dessa ”svartfötter” var allmänt hatade av de organiserade arbetarna, som vägrade att hysa någon förståelse för deras handlande. Ändå var de ofta offer för depression och arbetslöshet. Sedan de en gång blivit strejkbrytare, var det nästan omöjligt att skaka av sig stämpeln.

Skotten i Ådalen den 14 maj 1931 var slutet på ett långvarigt drama, med upprinnelse i Sundsvallsstrejken 1879. Akterna hade varit många och den som kom närmast före Ådalen utspelades samma vår i södra Sverige, i Halmstad.

Bakgrunden var en relativt obetydlig strejk i stadens brädgård, en av det tidiga 30-talets otaliga småstrejker. Men sedan strejkbrytare satts in, försvann brädgårdsstrejkens syfte ur sikte och i stället blev det en drygt tio dagar lång konfrontation mellan de två rättsuppfattningar som rådde.

Naturligtvis demonstrerade Halmstads arbetare mot strejkbrytarna. Vad som väckte arbetarnas harm och bitterhet var ryktet — sant eller osant — att strejkbrytarna var beväpnade och hade skjutit skarpt. Demonstrationerna blev dagliga och det rådde inte längre någon tvekan om att strejkbrytarna var beväpnade. Polis tillkallades från Göteborg. Ny Dag — Sillénkommunisternas tidning, som hade den intensivaste bevakningen och följde händelserna i april dag för dag med stigande entusiasm — rapporterade från den 22 april: ”Flera tusentals arbetare mötte strejkbrytarevakterna. Många skadade.”

Den 23 april nåddes kulmen. Strejkbrytarna sköt skarpt och tre arbetare blev skadade. Borgmästaren trädde fram och läste upprorslagen men effekten blev inte den avsedda. I stället blev demonstrationerna allt våldsammare och särskilt polisens försök att skydda strejkbrytarna stegrade förbittringen ytterligare.

I stället för att avlägsna orsaken till uppploppen, strejkbrytarna, tillkallades militär. Kulsprutor hölls i beredskap och fanns också utplacerade på taken i Halmstads centrum. Invånarna kunde läsa på anslag att det var förenat med livsfara att gå ut på stadens gator efter mörkrets inbrott. Taggtrådsstängsel sattes ut i stadsparken. Halmstad började likna en belägrad stad.

Kommunisterna manade till lokal generalstrejk. De spelade en pådrivande roll, även om den inte var så stor som den borgerliga pressen påstod. Denna skrämde sina läsare med rapporter om att röda garden drogs samman mot Halmstad.

Sprickan inom arbetarrörelsen framträdde nu i hela sitt djup. Socialdemokraterna tog helt avstånd från demonstrationerna och från det våld som förekom från arbetarnas sida — misshandel av strejkbrytare, stenkastning mot polis, sönderskjutna gatlyktor. ”Arbetarrörelsen är för medveten om att en strejk icke vinnes med dessa metoder för att den på något sätt skulle vilja solidarisera sig med uppträden av detta slag. Även om närvaron av strejkbrytare måste föranleda irritation är det dock nödvändigt att man ålägger sig behärskning”, skrev Ny Tid den 24 april, efter kvällens stora slag.

Kommunisterna menade inte oväntat tvärtom: ”Kampstämningen bland arbetarna blir alltmer begeistrad och de inser i allt större utsträckning att reformisternas rekommendation med 'kalla huvuden' och 'låt strejkbrytarna vara i fred' icke är hållbar om det skall lyckas att rensa bort slöddret.” Vid första maj delade Halmstads kommunister ut flygblad till ”kamraterna i vapenrock”. För dem var Halmstad en försmak av revolutionen som de hälsade med glädje ”Må denna kamp bli ett föredöme för de svenska arbetarna”, löd Ny Dags slutkommentar.

Konflikten löstes dock i slutet av månaden, sedan en mindre löneförhöjning beviljats de strejkande brädgårdsarbetarna och strejkbrytarna tagits bort.

Halmstad borde ändå ha blivit en sista varning för arbetsgivarna och fått dem att inse det fåfängliga i att söka hålla arbetet i gång under pågående konflikt. Men kanske var det också splittringen inom arbetarrörelsen som hindrade denna insikt.

Genom att socialdemokraterna så helt tog avstånd från händelserna i Halmstad flyttades diskussionen över från frågan om strejkbryteri till frågan om våld. Skulden lades helt på kommunisterna, som ansågs ha provocerat uppträdena för helt andra syften än att få bort strejkbrytarna.

Bara några veckor efter händelserna i Halmstad kom skotten i Ådalen. På Kristi himmelsfärdsdagen 1931 dödades fem människor. Bakgrunden var identisk med det som hade hänt i Halmstad. Åter var det arbetsgivarna som med strejkbrytarehjälp försökte omintetgöra arbetarnas kamp mot sänkta löner.

I Ådalen hade 1920-talet knappast upplevts som någon ”andra stormaktstid”. Eftersom det var ett sågverksdistrikt, hade arbetslösheten varit omfattande och djupgående. Trettio-talskrisen blev bara en fortsättning.

Konflikten började redan i augusti 1930 med en avtalstvist vid AB Långrörs sulfitfabrik i Marma utanför Söderhamn. Dess verkställande direktör var Gerhard Versteegh, som hade fler fabriker i Marma-Långrörs-koncernen. De tryckta konjunkturerna hade lett till att driften inskränkts mer och mer och under sommaren 1930 hade fyra dagars arbetsvecka införts. Avtalet löpte ut i augusti och det nya avtalet sänkte lönerna från 1:18 till 1:14 i timmen. Dessutom höjdes både hyror och vedpriser. Arbetarna svarade med att kräva oförändrade löner, i några fall smärre löneförhöjningar.

Överläggningarna strandade. Fabriken för klarades i blockad den 4 oktober 1930 och i början av 1931 började medlingsförsöken. Bolagsledningen hade emellertid skärpt sina krav och i det nya budet hade lönerna sänkts till 1:10 i timmen. I april lade förlikningsmannen fram det gamla arbetsgivarbudet 1:14 i timmen. Pappersindustriarbetareförbundet rådde arbetarna att acceptera budet, men de fortsatte strejken efter omröstning.

1 maj 1931 sympatistrejkade arbetarna vid koncernens samtliga sågverk; i Långrör vid Marma, vid brädgården och hyvleriet i Söderhamn och vid sågverket och hyvleriet i Lottefors.

Strejkbrytare hade anlitats redan under vintern för att utföra lastningsarbete. 1 maj kallades fler in. De anskaffades från den så kallade surtaxkommittén, en arbetsgivareorganisation som levererade strejkbrytare just för lastningsarbeten. Den 12 maj anlände de till Härnösand och därifrån fraktades de med båt till Lunde, där de inkvarterades i en barack i hamnområdet.

Dagen därpå fortsatte transporten till Sandviken, där de skulle börja lastningsarbetet på ångaren Milos. Ostört skulle det emellertid inte ske. Kommunisterna utfärdade samma paroll som i Halmstad: ”Slå igen sågverken och fabrikerna! Generalstrejk i hela Ådalen!” De kallade till samling klockan tolv vid idrottsplatsen i Kramfors för en massdemonstration.

Redan från början tog således kommunisterna initiativet. Axel Nordström, ledande kommunist i Ådalen, talade i Kramfors inför de hundratals människor som samlats och framförde åter kravet på generalstrejk. När mötet slöt i demonstration, ökade antalet deltagare och snart strömmade ett tåg om 4-5 000 människor i väg mot strejkbrytarna på Milos. De lyckades ta en annan väg än vad utposterade poliser hade tänkt sig och kom in på hamnområdet. Många äntrade Milos. Så blev det slut på den fredliga demonstrationen. Några strejkbrytare fångades in och släpades med till Kramfors, där de placerades på en makadamhög och utsattes för regelrätt förhör. Åter var det Nordström som tog ledningen. Han frågade dem om de visste vad de egentligen gjorde och uppmanade dem att återvända hem. Det var i stort sett ett mönster som kändes igen från Halmstad och en tämligen enhällig press var inte sen att fördöma uppträdet.

Mönstret från Halmstad upprepades också när polis och militär från Stockholm, Härnösand, Sundsvall och Västernorrlands regemente tillkallades, sammanlagt ett 60-tal man under befäl av kaptenen Nils Mesterton. Liksom i Halmstad blev det anledningen till nya demonstrationer. En stor folksamling mötte militärerna vid Sprängsvikens station och ropade åt dem att åka tillbaka. Här och var hördes rop om att de skulle vända sina vapen åt ”rätt” håll. Det slutade med rökgasbomber, stenkastning och landshövdingen som läste upprorslagen.

Dagen därpå, den 13 maj, blev det nya demonstrationer, sedan ett möte i Frånö Folkets hus samlat stora skaror. Genom den stora tillströmningen blev det tämligen oordnat och det gick inte att upprätthålla krav på att mötesdeltagarna skulle visa fackföreningsbok. Mötet hade utlysts av Transportarbetareförbundets avdelning i Lunde men det togs snart över av kommunisterna under Axel Nordströms ledning, som åter förde fram kravet på generalstrejk.

De större fackliga organisationerna hade inte hunnit med händelseutvecklingen. Medan det stora demonstrationståget tågade i väg mot Lunde, sökte de reparera skadan och både de socialdemokratiska och kommunistiska representanterna satt på fackföreningsstyrelsens möte och sökte enas om formerna för strejkaktionen.

Men när mötet var slut, hade den stora demonstrationen redan nått Lunde. Det var ett spontant, oorganiserat tåg, som efter vägen fick tillskott av nya deltagare.

I Lunde väntade polis och militär, utplacerade på vad som troddes vara strategiska platser. Men tåget vek av tidigare, ner mot färjeläget, en väg som helt överraskade ordningsmakten. En liten ryttarpatrull fanns på plats. Skrämda av det väldiga demonstrationståget sökte soldaterna hejda det genom att skjuta lösa skott. Men tågets egen dynamik gick inte att stoppa. De bakre leden pressade obevekligt framåt. Det blev tumult och stenkastning. Hästarna skrämdes.

Kaptenen Nils Mesterton förlorade besinningen och vrålade: ”Halt i lagens namn, annars skjuter jag!” Han avfyrade några skrämskott. Då rörelsen ändå fortsatte, kommenderade han eld. På ett ögonblick hade tragedin fullbordats. Fem unga människor dödades ögonblickligen. Det var fyra arbetare som deltagit i demonstrationen, och en ung flicka, Eira Söderberg, som stått vid sidan och tittat på. Flera personer sårades.

Reaktionen på skotten i Ådalen blev våldsam. Arbetarrörelsens talesmän, oavsett partifärg, kallade Mesterton för mördare och det som skett för arbetarmord. Den borgerliga sidan tecknade en bild av en handfull värnlösa soldater, som mot massans våld tvingats försvara sina liv. Den anklagade också arbetarna för att själva ha skjutit och därmed provocerat eldgivningen.

Kommunisterna var inte oväntat de som hördes högst. I riksdagen utbrast kommunisten Spångberg i så våldsamma anklagelser mot den sittande regeringen, vars avgång han krävde, att talmannen förklarade sammanträdet upplöst, ett unikt förfarande i svensk riksdag. Kommunisterna utvidgade sina krav till landsomfattande generalstrejk. I Stockholm demonstrerade såväl socialdemokrater, syndikalister som kommunister, visserligen var för sig. Vid kommunisternas demonstration blev det en sammandrabbning med polisen. Sven Linderot, den blivande kommunistledaren, dömdes till 8 månaders fängelse.

I Ådalen blev det allmän strejk. I flera veckor låg allt arbete nere och återupptogs inte förrän den 26 maj, då strejkbrytarna återkallades och en kommission tillsattes för att utreda vad som verkligen hänt. Den 21 maj begravdes de fem dödsoffren. Ådalens kommunister marscherade bredvid kistorna iförda Röd-Front-uniformer. Denna demonstration väckte socialdemokraternas avsmak och gjorde på nytt motsättningarna akuta.

De stupade

Så har Ni stupat i kampen och gett Edert dyrbara blod,
fallit som offer för svälten, där striden som hetast stod.
Det var hunger, som drev i kampen, men hunger var brott.
Det var bröder, som sköto mot Er sina dödande skott.

Ni begärde ju endast få leva, begärde ju endast Ert bröd,
ty Ni svulto och fröso som slavar i bittraste nöd!
— Kamrater i svält! Det är skam, det är smuts uppå herrarnas hand
att de låtit det flyta, Ert blod, i vårt fredliga land!

Nu gå vi i sorg, alla trälar, vi böja oss djupt vid Er grav.
Vi känna oss skyldiga Eder vårt tack för det blod, som Ni gav.
Dock vilja vi ej att i kampen skall flyta det härliga blod,
som brinner av längtan och frihet, som sjuder av kamplust och mod.

Ni föll såsom kämpar i striden, Ni stred ju för sanning och rätt.
Ni stred emot lögnen och svälten med tro på en ädlare ätt.
Kamrater i nöd! Det är skam för vårt land, att en uthungrad träl
skall plikta med blod för sitt fattiga liv eller svälta ihjäl!

Det ropar från jorden Ert blod: Vakna upp alla trälar i svält!
Vakna upp och gå med uti leden i stridernas fält!
Upp till kamp emot svält alla unga i sorg och låt fältropet bli
att de stupades blod skall en gång göra slavarna fri!

Vilhelm Vallgren

Gravskrift

Här vilar
en svensk arbetare.
Stupad i fredstid.
Vapenlös, värnlös.
Arkebuserad
av okända kulor.
Brottet var hunger.
Glöm honom aldrig.

Erik Blomberg

Erik Bombergs dikt infördes i Social-Demokraten tre dagar efter dödsskotten i Ådalen. Vilhelm Vallgren var själv närvarande vid händelserna.

Min man for till demonstrationsmötet i Frånö för att på bästa sätt gagna arbetarna och ingalunda med den tanken att vilja storma och slåss. Jag fick inget besked om, att han blev skjuten, men jag hörde talas om händelserna, och när han icke kom hem började jag bliva orolig och förstod att något var som det icke skulle vara. Jag for ned till Kramfors, och i likboden därstädes blev jag förvissad om vad som hänt. Där låg min fredlige man, som Mesterton och Påhlman stämplat som upprorsdeltagare och som sådan har han blivit dödad... Min man var en fredlig arbetare och ingalunda en sådan som förordade revolter och upplopp, och han har under många år tillhört det socialdemokratiska partiet såväl som dess ungdomsförbund, och nu då han har måst dö för militärens kulor har jag i dess ställe tagit hans plats i det socialdemokratiska partiet, ungdomsförbundet tillhör jag förut.

Änkan efter dödade arbetaren Viktor Eriksson, Väja.

Till statsminister C. G. Ekman.

Sextusen industriarbetare i Ådalen, samlade till möte och demonstration i Frånö, kräva av regeringen att omedelbart draga tillbaka utkommenderad militär. Under dagens lopp ha fyra arbetare dödats av militären och flera allvarligt skadats. Vill regeringen undvika ytterligare blodsutgjutelse måste militären hemkallas före mörkrets inbrott. Om svar anhålles omgående till undertecknad Andersson, telefon Kramfors 68.

Ådalsarbetarnas aktionsutskott e. u.
P. E. Wickholm. K. Andersson.

Statsministerns svar:

Först när ordning iakttages och hotet mot människors liv och frihet upphör kunna de för ordningens upprätthållande vidtagna åtgärderna inställas.

I princip tog socialdemokraterna helt avstånd från de våldsamma demonstrationerna i Ådalen, precis som de gjort det i Halmstad. LO:s ordförande Edvard Johansson jämställde arbetarnas våld med militärens: ”Från mina utgångspunkter är båda händelserna lika fördömliga.”

Men de domar som omsider föll, visade att en sådan jämlikhet inte existerade i det svenska rättsväsendet på 1930-talet. Klart framkom att det var arbetarnas stenkastning och misshandel av strejkbrytare som var det mest straffbara och brottsliga. Axel Nordström fick 2 år och 6 månaders fängelse för sin ledarroll. Kapten Mesterton, dramats andra huvudperson, bestraffades med 8 dagars arrest utan bevakning. Löjtnant Beckman, som ivrigt skjutit skarpt, fick 10 dagars arrest. Därtill kom en rad åtal för ärekränkning. Arthur Engberg som kallat Mesterton för mördare dömdes till 3 månaders fängelse och 1 000 kronor i böter men fick amnesti. Karl

Kilbom dömdes till 2 månaders fängelse och Knut Olsson, Sillénkommunist och skribent i Ny Dag, fick 8 månader, båda för ”smädelse”.

Halmstad och Ådalen kom att sätta punkt för 1920-talet, som dröjt sig kvar in på det nya decenniet. Ty därmed upphörde en epok i relationerna mellan arbetare och arbetsgivare/samhälle. Militär kallades därefter inte längre in vid sociala konflikter och det organiserade strejkbryteriet gick mot sitt slut.

Protest mot Ådalsmorden

Hässelby Arbetarekommun har på ordinarie möte (3 juli 1931) beslutat uttala sin harmfulla protest mot de lömska mord på 5 svenska arbetare som utfördes ”Kristi himmelsfärdsdag” trehundradeandra dagen av Hans Kristliga Excellens Carl Gustav Ekmans andra regering 1931. För första gången i svensk historia har svensk militär dödat svenska arbetare.

Härmed har tillfullo bevisats att det är en evinnerlig lögn, när de borgerliga gaphalsarna skria om, att militär inte är avsedd mot arbetare, utan endast mot de s k yttre fienderna. Den lögnen kan tydligen inte upprätthållas längre, sedan man skjutit ned fredliga svenska arbetare.

Vi äro även förvånade att ”Officers ära kan mätas i guld”.

Alltnog: Kristi himmelsfärdsdag i nådens år 1931 var åter en svart dag i Sveriges historia, gjord av svensk militär.

Ett tack till redaktör Engberg, att han modigt trätt fram och uttalat den mening som alla arbetare tänker. Låt svaret på denna åtalshets bli: Bort med borgartidningarna ur varje arbetarehem. Nu mer än någonsin är det nödvändigt att slå vakt om vår egen press. Fram för Social-Demokraten!

Arbetslösheten

De var inte tillräckligt hungriga att slå in dörrar, och de var inte tillräckligt välnärda att känna sitt eget värde. De var bara en ofarlig, halvsvulten, frysande hop som stod i kö för att få en stämpel på sitt personliga kort, vilket så småningom skulle berättiga dem att kvittera ut några luskronor.

Allan Eriksson: Vägen vi byggde, 1946

Att avskyn mot strejkbryteriet tog sig så våldsamma uttryck som i Halmstad och Ådalen berodde inte bara på att det kraftigt försvagade det enda vapen som arbetarna hade: strejken. Strejkvapnet blev dessutom under lågkonjunktur ofta verkningslöst. Det var arbetslösheten, depressionens följeslagare, som drev människorna till desperation. Arbetslösheten hade inte försvunnit ens under högkonjunkturen, utan legat på så pass hög nivå som ca 10 %. Under krisen steg siffran med över det dubbla. Samhället, stat och kommun, ingrep egentligen inte mer nu än det gjort under slutet av 1800-talet, då arbetslöshet i stort betraktades som en epidemi eller som lättja. Soppkök kunde kanske ordnas, men mer grundläggande hjälpåtgärder stred mot både den liberala ideologin och mot traditionen att själv är bästa dräng.

Men arbetslöshetskommissionen, AK, som delade ut nödhjälpsarbete och kontanta understöd, fanns ju till skillnad från 1890-talet? Visserligen fanns denna statliga institution, men det arbete den kunde erbjuda betalades med löner långt under de avtalsenliga, och de bidrag den delade ut gick inte att leva på. Dessutom var det bara en liten del av de arbetslösa som fick hjälp.

I december 1925 blev på detta sätt 4 689 personer hjälpta av stat och kommun. Samtidigt fanns 15 611 anmälda hos Arbetslöshetskommissionen och LO kunde rapportera att 39 439 personer registrerats som arbetslösa. Det var siffror från de ”goda” åren, som ändå inte

speglade verkligheten, för det fanns fler arbetslösa än statistiken kunde berätta om.

Omkring 60 % av de arbetslösa var unga människor, som efter skolan inte fått arbete och som följaktligen inte kunnat ansluta sig till någon fackförening. Dessa ungdomar drog omkring i samhället på jakt efter tillfälliga arbeten och utgjorde en grupp som knappt hade tillträde till proletariatet utan riskerade att hamna i ”trasproletariatet”, den grupp som i Tyskland så verksamt bidrog till nazismens makterövring.

Det gick inte längre att blunda för verkligheten och säga att krisen var ett efterkrigssymptom av övergående natur. Detta onda tycktes i stället bli alltmer permanent. Arbetslösheten vändes också mot arbetarna som ett vapen på mer än ett sätt. De borgerliga ekonomerna menade att arbetslöshet var ett rättmätigt straff för att arbetarna genom sina sammanslutningar hade tillskansat sig alltför höga löner och därigenom rubbat den ekonomiska harmonin. Insatt i sina teoretiska ramar såg hela problemet ut så här:

Sparande är bra, ty genom sparandet ökar de välståndsskapande krafterna. Eftersom sparandet är störst i de högre inkomstklasserna skulle en inkomstutjämning automatiskt leda till minskad välståndsökning. Det ekonomiska livet borde lämnas åt sig självt att frodas. Det råder nämligen en ekonomisk lag, som innebär att utbudet skapar sin egen efterfrågan. Det garanterar att allt som produceras också konsumeras. Om bara marknaden får vara i fred, utnyttjas automatiskt hela produktionspotentialen. Och eftersom allt som produceras automatiskt konsumeras, garanteras också att alla resurser utnyttjas och att arbetskraften blir fullt sysselsatt. Arbetslöshet kan därför i princip bara förekomma som ”friktionsarbetslöshet”, det vill säga när en störning inträtt i näringslivets harmoni. Ekonomiska kriser är symptom på en sådan störning och det enda sätt som näringslivet kan återhämta sig på. Störningen innebär att man levt över sina tillgångar, det vill säga att lönerna varit för höga. Arbetslöshet och lönesänkningar är därför det enda botemedlet.

Sådan var teorin. Det är därför förståeligt att AK-politiken inte kom att utmärkas av någon större generositet. Det fanns inte heller i Sverige någon statlig arbetslöshetsförsäkring, till skillnad från i de andra nordiska länderna och de flesta andra industristater i Europa. De hade infört det så kallade Gent-systemet långt före första världskriget och före den verkliga massarbetslösheten. Gent-systemet innebar i korthet att staten och kommunen lämnade bidrag till de frivilliga arbetslöshetskassor som fanns, i allmänhet till fackföreningarnas kassor.

De borgerligas motstånd mot arbetslöshetsförsäkring bottnade också i föreställningen om självläkning. Även om man insåg det socialt berättigade med försäkring, menade man att en sådan i längden skulle förstärka och permanenta krisen och rent av bidra till att skapa ännu större arbetslöshet.

Missnöjet med arbetslöshetspolitiken — AK-eländet kallat — var stort. Arbetslöshetskommissionen hade små möjligheter att hjälpa. Två huvudsakliga utvägar stod till förfogande: arbetslinjen och kontantlinjen.

Arbetslinjen innebar att det var bättre att skaffa arbete och hålla de arbetslösa sysselsatta än att bara betala ut understöd. Men problemen kring AK-arbetena, nödhjälpsarbetena, reservarbetena var många. Dessa statliga eller stats-kommunala arbeten fick inte permanentas. Arbetskraften skulle vara tillgänglig och snabbt kunna sättas in i produktionen, när hjulen åter började snurra. Dessutom måste AK-jobben nödvändigt vara av grovarbetarkaraktär så att alla möjliga slag av arbetslösa kunde utföra dem. Detta skapade givetvis problem med de andra icke-arbetslösa grovarbetarna, eftersom de inte fick konkurreras ut.

Arbetena skulle inte vara produktiva, men självfallet blev allt arbete i viss mån produktivt. Nödhjälpsarbetare byggde Bromma flygfält och Svarteborgs flygfält i Bohuslän, de byggde järnvägen mellan Ulricehamn och Jönköping, de byggde Soten-kanalen och Muskö kanal, de utvidgade Simrishamns fiskehamn och byggde Kubikenborgs skidbacke och Målilla idrotts-

plats, för att bara nämna några exempel.

Kontantlinjen var AK:s andra möjlighet d v s att betala ut understöd åt arbetslösa. Den stora arbetslösheten under början av tjugotalet hade tvingat fram sådana bidrag men de avvecklades efter hand. Dessutom fanns en slags hyreshjälp. Mellan 1925 och 1930 förekom inte någon statlig kontant understödsverksamhet. Därefter blev denna hjälpform åter använd och svarade fram till 1933 för ungefär hälften av AK:s verksamhet. Understöden var små och även när de kompletterades med hyresbidrag var det svårt att en längre tid leva på dem. Maximalt arbetslöshetsunderstöd per vecka under vintern 1933 för en ungkarl varierade mellan 7:50 och 12 kronor (i Stockholm) och för en familj på 5 personer mellan 17:40 och 28:80.

Eftersom socialdemokratin under slutet av tjugotalet var starkt påverkad av det liberala ekonomiska tänkandet, var partiets linje i arbetslöshetsfrågan ännu konturlös och föga kraftfull. Det är givet att partiet krävde en bättre arbetslöshetspolitik. Både 1927 och 1928 motionerade socialdemokraterna om att staten borde utvidga sina hjälpverksamhet till att gälla alla arbetslösa (den omfattade i praktiken 5065'o av de hjälpsökande). De krävde vidare att understöden borde höjas och nödhjälpsarbetena ökas så att den arbetslösa kunde ”bereda sig uppehälle på den fastställda nödhjälpslönen”, det vill säga existensminimum. De krävde helt enkelt en humanare inställning till de arbetslösa, att de borde hjälpas av mänskliga men inte av ekonomiska skäl.

Arbetslöshetsförsäkringen blev en av de stora frågorna för partiet. Förslag till åtgärder fanns redan 1923 men de blev uppskjutna genom den andra Brantingska ministärens avgång i april samma år. Den Sandlerska regeringen arbetade 1926 fram ett nytt förslag om arbetslöshetsförsäkring, men hela frågan förhalades därför att liberalerna hade stora, principiella invändningar.

Många inom socialdemokratin ville att regeringen trots allt skulle lägga fram sitt förslag i arbetslöshetsfrågan och stupa på det, men regeringen gick liberalerna till mötes och hänsköt frågan till ny utredning. Eftersom regeringen i alla fall fick gå, på grund av Stripa-direktiven, förlorade socialdemokraterna greppet över utredningen. När dess förslag lades fram 1928, hade liberalerna ännu inte kunnat ta ställning.

Socialdemokraterna ville ha en obligatorisk försäkring, som garanterade arbetslös understöd i 20 veckor per år. Kostnaderna skulle bestridas av arbetsgivarna med 11,2 miljoner, av arbetarna med samma summa och av staten med 5,9 miljoner.

Vad hade då kommunisterna för förslag i arbetslöshetsfrågan? De kritiserade såväl Gentsystemet som det socialdemokratiska förslaget till arbetslöshetsförsäkring. Den borde, enligt kommunisterna, omfatta alla arbetare och vara så rikligt tilltagen att den möjliggjorde full försörjning. För kommunisterna var det vidare självklart att kostnaderna helt skulle delas mellan arbetsgivare och stat. Deras önskelista när det gällde arbetslöshetspolitiken var lång. Nödhjälpsarbetarna skulle betalas med avtalsenliga löner. Arbetslöshetskommissionen skulle avskaffas som administrativt organ och arbetena i stället ledas och organiseras av socialdepartementet. Det var ett radikalt program, utan möjlighet att kunna genomföras, inte bara för att kommunisterna var så få, utan också därför att det byggde på föreställningen om ”det onda samhället”— att pengar och resurser fanns, bara inte viljan.

Spekulationerna över arbetslösheten, dess orsaker och konsekvenser, var legio. Den var tidens stora fråga och diskuterades på alla plan. Var det inte så, kunde man få höra, att hela problemet skulle lösas om arbetstiden förkortades? Varför skulle en del slita ut sig totalt medan andra gick sysslolösa? Det vore rimligare att dela på arbetena.

Till socialdemokraternas partikongress 1932 motionerade Klas Pettersson från Hälsingborg ”att uppdraga åt partistyrelsen att till nästa kongress företaga utredning och framlägga förslag om huruvida den gifta kvinnans förvärvsarbete inom industrin ej bör inskränkas, samt att

rörande frågan om den gifta kvinnans anställning vid de statliga och kommunala verken sådana åtgärder vidtagas, att fortsatt anställning för gift kvinna kommer att förbjudas med den övergång, som kan vara berättigad".

Partistyrelsen ville emellertid inte bifalla motionen utan hänvisade kort till att lösningen av arbetslöshetens problem fick sökas efter andra linjer. Men den långa debatt som följde visade att Klas Pettersson hade många sympatisörer. "Även om vi måste tillgripa svärdet för att bortdriva de gifta kvinnorna, få vi lov att göra det", ansåg Axel Svensson, som slutade sitt anförande med de märkliga orden: "Varje människa bör ha rätt till arbete. Att vara socialist förpliktar enligt mitt förmenande." De få representerade kvinnorna vid 1932 års partikongress försvarade sin rätt till arbete och de gjorde det med dåligt undertryckt raseri. Therese Svensson från Göteborg avslutade sitt inlägg med orden: "Antingen måste jag vara socialist eller också inte, och det beror nu på hur partikongressen här i dag fattar sitt beslut. Låt oss inte deklarera för världen utanför oss, att vi för en enda sekund varit borgare och inte socialister!" Motionen avslogs.

Klas Petterssons och Axel Svenssons tankar låg i tiden. Det hade till och med bildats en Männens förening samma år, med det uttalade syftet att verka för "en rättvis fördelning av arbetstillfällena". Den skulle med alla lagliga medel förhindra dubbelanställningar och att gift kvinna "undanträngde" mannen på hans naturliga arbetsområden. Föreningen gav också ut en Männens tidning.

Arbetslösheten förbittrade relationerna inte bara mellan män och kvinnor, utan också mellan gamla och unga arbetare, mellan organiserade och inte organiserade. Det var inte bara den materiella nöden som den arbetslöse måste hålla från dörren. Också självföraktet måste man söka motarbeta, för trots allt kvarlevde den grumliga föreställningen om den arbetslöse som lat, oduglig och mindrevärd. De litterära vittnesbörden från denna tid är många. Här är ett ur Rudolf Värnlunds bok "Allt börjar på nytt", från 1934:

De komma urverksregelbundet, tre dar i veckan till stämplingsköerna, ta plats, följa med och lämna automatiskt själlöst fram sina kort, det är ingenting att säga om den saken, det är deras yrke för närvarande: kortstämplare. I korridorerna står dag ut och dag in samma kö av ungdomar för att hämta matpolletter och logianvisningar. Det luktar alltid fuktigt om dem, det är som om de voro kroniskt våta och ruggiga som vinterkråkor. Genom mottagningslokalerna går en jämn ström av hjälpsökande, uppfyllande själva luften med en lukt av fattigdom.

Socialiseringsfrågan

Nu förstå vi att den politiska makten ej är nog, och att det är så mycket annat, som skall göras; att samhällets omdaning överhuvudtaget först börjar då denna makt är uppnådd, och att denna omdaning är en långvarig historia.

Hjalmar Branting, 1924

Medan tiderna ännu syntes goda blev det dags att gå till val, på hösten 1928. I två år hade socialdemokraterna befunnit sig i opposition trots att de var Sveriges största parti och fastän det pågick en obruten tillströmning till hela rörelsen.

Samtidigt som motsättningarna mellan de två arbetarpartierna ökade, vidgades också klyftan mellan höger och vänster i svensk politik. Liberalerna avvisade alla försök till samarbete med socialdemokratin och högern bedrev en hänsynslös propaganda, där socialdemokrater och kommunister framställdes som en politisk enhet, med kommunisterna som den styrande svansen.

Arbetslösheten låg på en konstant nivå, den kommande krisen var ännu inte skönjbar, tiderna ansågs mycket goda och nu skulle det bli val. Det rådande parlamentariska dödläget måste brytas. Det svenska folket måste välja så att linjerna klarnade.

Inom socialdemokratin diskuterade man vid partikongressen 1928 före valet hur man skulle ställa sig till regeringsansvaret. Någon enhetlig linje fanns inte. En del menade att det vore bättre att helt avstå från regeringsansvar så länge majoritet saknades. Risken fanns, ansåg de, att svaga socialdemokratiska regeringar förstörde vad hela arbetarrörelsen byggt upp under decennier. Andra hävdade tvärtemot att det alltid var bättre med socialdemokrater i regeringen, eftersom de skulle utgöra en slags garanti för att utvecklingen inte vreds tillbaka, även om de inte kunde göra mycket annat. En sak var alla eniga om: att söka nå majoritet vid 1928 års val. Med majoriteten bakom sig kunde man bryta dödlä get, förverkliga partiprogrammet och flytta socialismen närmare verkligheten.

Vilket program gick då socialdemokratin ut till väljarna med under sensommaren 1928? Vad var det som skulle samla, väcka och entusiasmera väljarna?

Socialdemokraterna hoppades att det skulle vara socialismen, ty med partiprogrammet som valprogram gick man ut i kampen. De stora parollerna löd: den verkliga demokratin måste förverkligas, den sociala och ekonomiska demokratin måste följa den politiska. För att fördjupa demokratin måste samhället kontrollera de stora naturrikedomarna, skogarna, gruvorna, vattenfallen. En moderniserad arvsbeskattning i egendomsutjämnande syfte skulle införas. En statlig affärsbanksrörelse skulle begränsa storfinansens makt inom näringslivet. Det var således socialdemokratins socialiseringsteori, uppdelad i fyra block, som presenterades väljarna.

På våren 1928 hade partiet lagt fram en rad motioner som syftade till utjämning i egendomsförhållandena. Det var motioner om höjd inkomst- och förmögenhetsskatt, om statlig affärsbank och inte minst den Wigforsska arvs-skattemotionen. I korthet gick Wigforss' förslag ut på att en förmögenhet första gången den ärvdes skulle beskattas tämligen lindrigt, andra gången skulle minst halva förmögenheten gå till staten och fonderas för att betala statsskulden, tredje gången skulle hela arvet konfiskeras.

Wigforss' motion användes skickligt för att underblåsa socialistskräcken vid 1928 års val. Nationella ungdomsförbundet, en framväxande nazistisk grupp — ännu verksam inom högerpartiet, brytningen ägde rum först 1934-35 — satte sin prägel på valet genom att sprida ett antal affischer finansierade av bankiren Högman. Dessa skickligt ritade affischer framställde den svenska arbetarrörelsen som en despotisk, rysk och våldsam förtryckarmakt. Någon åtskillnad mellan socialdemokrater och kommunister gjordes inte. Propagandan utnyttjade maximalt det faktum att teknisk valsamverkan förekom mellan arbetarpartierna. ”Arbetare, protestera mot den skam Edra ledare drar över Eder. Rösta ej tillsammans med Bolsjevikerna. Återupprätta Edert gamla parti med fosterländska män i täten.”

Strejkbrytare framställdes som de hederliga, ariska svenska arbetarna, vilka hotades till livet av en skara fackföreningsbusar, när de av omsorg om sin svältande familj ville arbeta. På andra affischer kunde man se hur det skulle bli om arbetarpartiet segrade. Kvinnorna bortauktionerades under klagan och jämmer till liderliga sällar, fattigdom och nöd rådde under knutpiskans välde.

Både högerpartiet, bondeförbundet och de frisinnade gick ut med en valpropaganda dominerad av värnet om den privata äganderätten. Arvsskattemotionen kom därför att spela en stor roll. Med välbehag citerades en mening, som ansågs vara det avgörande beviset på att socialismen i sin grund drevs av girighet och avundsjuka: ”Fattigdomen fördrages med jämnmod då den delas av alla.” Fortsättningen, som inte återgavs, löd emellertid: ”Den blir outhärdlig, då den dagligen kan jämföras med andras överflöd och om den framstår som onödig, såsom ett tillfälligt resultat av sådana anordningar i samhällslivet som kunna ändras.”

Valet 1928 blev ett stort nederlag för socialdemokratin. 15 mandat förlorades och med den drömmen om en majoritetsregering. Segrare blev högern och bondeförbundet. Men också kommunisterna gick framåt. Motsättningen inom svenskt politiskt liv blev klart markerad.

Skulle man skylla nederlaget på socialiseringsbudskapet? Var det arvsskattemotionen? Var det den demagogiska högerpropagandan? Eller var det det enkla faktum att det rådde högkonjunktur och att en viss stabilitet i det ekonomiska livet uppnåtts? Eller var det så att parollerna varit alltför granna och att väljarna saknat ett mer vardagligt perspektiv, ett handlingskraftigt dagspolitiskt alternativ till den borgerliga politiken?

Det dagspolitiska program som socialdemokratin fört fram vid valet hade följt samma linjer som under tidigare år, det vill säga ett något humanitärare program än de borgerligas men ett program, som inte gick utanför det socialpolitiska svängrum som det ekonomiska systemet tillät. Både före och efter valet fanns ett dilemma, som var detta: hur skulle partiet utforma ett ekonomiskt handlingsprogram som på kort sikt hjälpte människor och på lång sikt ledde fram till målet — socialismen?

Det som gjorde problemet akut var att man visserligen kunde säga hur det borde vara: den privatkapitalistiska äganderätten till produktionsmedlen måste upphävas och läggas under samhällets kontroll och besittning, den planlösa hushållningen ersättas med en socialistisk, ”efter samhällets verkliga behov planlagd, för välståndets höjande, stegrad produktion”, som det stod i partiprogrammet. Men för de rådande ekonomiska problemen hade man inte något alternativ, därför att också ledande socialdemokrater inom såväl parti som LO i grund och botten delade uppfattningen att för ökad tillväxt krävdes ökat sparande och ökat sparande krävde ojämlik inkomstfördelning. De botemedel som därför anvisades mot kriser och arbetslöshet — sänkta löner och en restriktiv arbetslöshetspolitik — syntes ur det perspektivet således ekonomiskt rimligt.

I stället blev det efter humanitetens linjer som argumenteringen fördes, när socialdemokratin yrkade mer och bättre hjälp åt fattiga, gamla och arbetslösa. Det vore farligt för ett samhälle, sade man, att inte ordentligt ta hand om sina medborgare, trots att det på sätt och vis stred mot fundamentala ekonomiska lagar. Ur detta dilemma föddes Per Albin Hanssons folkhemsvision.

Första gången han framförde det berömda begreppet (som användes vid försvarsdebatten 1912 av Manfred Björkquist) var vid remissdebatten 1928, i ett försök att övertyga om att hjälp till fattiga och arbetslösa var moraliskt nödvändig och att det kommande klasslösa samhället var ett mål och ett ideal som alla borde omfatta:

Hemmets grundval är gemensamheten och samkänslan. Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre, där försöker ingen skaffa sig fördel på den andres bekostnad, den starke trycker inte ner och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet. Tillämpat på det stora folk- och medborgarhemmet skulle detta betyda nedbrytandet av alla sociala och ekonomiska skrankor, som nu skilja medborgarna i privilegierade och tillbakasatta, i härskande och beroende, i rika och fattiga, besuttna och utarmade, plundrare och utplundrade.

Efter dessa linjer handlade också partiet. Samma vår framlades tre motioner syftande till långsam egendomsutjämning. Försök gjordes att formulera ett socialpolitiskt alternativ — begränsat av de ekonomiska lagar som sades råda. Vi har råd, sade Möller vid partikongressen 1928, att genomföra en radikal reformpolitik bara genom att avveckla fattigvårdssystemet. Detta skulle inte, betonade han särskilt, innebära någon större ekonomisk påfrestning för samhället. Den socialdemokratiska måttfullheten i budgivningen om kostnaderna för arbetslöshetsförsäkringen eller andra socialförsäkringar gavs således hellre en moralisk än en ekonomisk motivering. Detta kunde leda till att man också där hamnade på en konservativ ståndpunkt: ”Det finns vissa grundregler för socialförsäkring, som man alltid måste ha i minnet”, skrev Möller i en valbroschyr 1928.

Människorna ha en syndfull natur, och deras svagheter äro sådana, att många icke skulle

motstå frestelsen att missbruka försäkringen om den bleve alltför liberal.

Vid partikongressen 1928 erkändes bristen på ett eget ekonomiskt handlingsprogram. Kongressen beslöt utan debatt, att partistyrelsen till nästa kongress skulle lägga fram ett genomtänkt förslag. Däri skulle riktlinjerna dras upp för ”socialiseringssträvandena i vår tid och partiets närmaste uppgifter även på det ekonomiska området”.

Fyra år senare fick kongressdelegaterna ta ställning till handlingsprogrammet. Men det var ett handlingsprogram utan de riktlinjer som uttryckligen skulle ha legat som grund: ”för socialiseringssträvandena i vår tid”. I stället blev det en konfrontation mellan partistyrelsen och en rad motionärer, som lade fram förslag om socialisering. Den stora världsdepressionen hade kommit och med den övertygelsen att kapitalismens sista stora kris skakade världen. Därför manade dessa motionärer partiet att bereda sig för sin historiska uppgift — att införa socialismen — och därför var det hög tid att socialiseringsfrågan allvarligt övervägdes. Programmålen skulle ner på det dagspolitiska planet. De krävde av partistyrelsen att utarbeta en tioårsplan för att steg för steg socialisera Sverige.

Men partistyrelsen ville inte binda sig för något beslut i den riktningen. Den föreslog kongressen att anta ett radikalt principuttalande i socialiseringsfrågan ”med särskild hänsyn till den ekonomiska krisen”. Men tioårsplaner eller andra konkreta aktioner fick vänta med hänvisning till Socialiseringsnämnden, som ännu inte lämnat sitt slutbetänkande.

Det blev en rätt omfattande debatt på kongressen 1932 — visserligen engagerade försvarsfrågan som alltid mer — men det var egentligen första gången som socialiseringsfrågan i sig diskuterades på en socialdemokratisk partikongress utan samband med ändringar i partiprogrammet.

Partistyrelsens förslag att vänta och se, att göra vissa positiva men till intet förpliktande uttalanden i socialiseringsfrågan, försvarades av Sandler, Sköld, Wigforss och Möller. Deras gemensamma grund var, att de till skillnad från socialiseringsentusiasterna tilltrodde det kapitalistiska systemet betydligt större överlevnadsförmåga. Krisen var en av det kapitalistiska systemets kriser — inte den definitiva. Sandler varnade för alla experiment. Som en av utredarna i Socialiseringsnämnden hade han ingående studerat det stora experimentet i Sovjetunionen. Trots att han imponerats av den kraft och vilja till handling, som han sett där och som onekligen var ett föredöme för de europeiska socialistpartierna, ansåg han likväl att resultatet inte var imponerande och absolut inte borde kopieras. Socialiseringsaktionen fick komma i framtiden, slutade Sandler.

Sköld var ännu mer negativ. Det är förvisso bättre, ansåg han, att inget göra än att göra något galet. Mot sig hade de bland andra Georg Branting, som bedömde tiden som mer än mogen. ”Den ekonomiska katastrofen väntar inte på Socialiseringsnämndens utlåtande.” Här och nu måste partiet ta ställning. Krisen skänkte ju praktiskt taget staten företag och banker som inte längre klarade situationen. Det var bara att ta för sig, menade Branting. Han fick mothugg av Sköld som energiskt varnade för att socialisera bankrutterade företag. Möller spädde på och gav exempel på, att även om hela bankväsendet var socialiserat, var inget vunnet så länge industrin var privatägd.

Slutresultatet blev att socialiseringen överhuvudtaget började ifrågasättas. Skillnaden från 1928 års kongress var slående. Att steg för steg socialisera framstod nu som både ohanterligt, opraktiskt och nästan omöjligt — var skulle man börja? Att totalsocialisera hade redan tidigt avskrivits som både odemokratiskt och farligt för välståndet i landet, eftersom man ansåg att det skulle innebära en drastisk produktionsnedgång.

Wigforss sökte länka tankebanorna i en annan riktning. En socialisering steg för steg kommer inte att lösa de problem som finns, därför att det inte kommer att kunna rycka det svenska näringslivet ur den fria marknaden och dess kaos, framhöll han.

Vi kunna socialisera den ena näringsgrenen efter den andra. Men vi äro inkopplade i ett stort ekonomiskt-liberalt system med den fria prisbildningen på marknaden som bestämmande faktor.

Kärnan i Wigforss' anförande var att socialisering inte utan vidare var detsamma som en planmässig hushållning. Däremot måste de socialiseringsåtgärder som vidtogs kopplas in i ett större sammanhang. Därför var det nödvändigt att parallellt med socialisering genomföra en planmässig hushållning. Men han gick ett steg vidare. De var nu, i krisens Sverige, viktigare för partiet att följa en planhushållningslinje än en socialiseringslinje, om partiet som främsta målsättning ville hjälpa de människor som just nu drabbades av krisen. Till skillnad från socialisering kunde uppenbarligen planhushållning genomföras steg för steg.

Slutligen blev det omröstning. Valet stod mellan motionernas huvudfråga: att sätta socialiseringen i centrum och utifrån det perspektivet utarbeta ett dagspolitiskt program; och partistyrelsens resolution: ett radikalt principuttalande om den pågående krisen men att i övrigt avvakta och se Socialiseringsnämndens resultat. Det var detsamma som att skjuta socialiseringsfrågan på en mycket avlägsen framtid, eftersom Socialiseringsnämndens slutbetänkande gång på gång uppskjutits.

Partistyrelsen vann men med knapp marginal: 157 röster mot 149. Vad innebar dessa siffror? Var de belägg för ett i sin centralaste fråga djupt splittrat parti?

Motionärerna hade hotat med massflykt från partiet om inte socialiseringsfrågan fick en positiv behandling. Någon massflykt blev det dock inte, förutom i Västernorrland, där många lämnade partiet och slöt sig till kommunisterna.

Det var handling som socialiseringsanhängarna krävt vid partikongressen. Krisen varslade om det kapitalistiska systemets snara sammanbrott. Tiden var mogen. Att handla måste bli detsamma som att omsätta partiprogrammet i verkligheten. Att handla måste vara att genomföra socialismen.

Partistyrelsen visade en annan möjlig handlingsväg. Trots att nära hälften av kongressdelegaterna fick se sina förhoppningar svikna, behövde de därför inte återvända helt tomhänta från Stockholm. De fick ett dagspolitiskt handlingsprogram, alternativet till den förlamande borgerliga doktrinen om passivitet och sparsamhet.

Sverige på 30-talet

Det är beklämmande att se, hur håglösa och utan framtidsvyer ungdomarna ute i de spridda byarna gå och driva på lediga stunder. Helt säkert bottnar spritmissbruket i denna brist på innehåll i tillvaron. Även i en officiell berättelse som denna måste vi åberopa den stora vikten av idealitet i ungdomens syn på livet, att den har något att hoppas på och arbeta för. Det är den nödtvungna isoleringen och dåliga skolgången, som göra att ungdomen känner sig tillbakasatt och förbigången av andra i tävlingen om bättre villkor här i livet. Först med att ungdomen får en uppgift och något bättre att ägna sig åt än de tomma och skadliga nöjen den nu har, kan det bli ändring i förhållandena. Det är ej rätt

att skylla missförhållandena på bristande begåvning och vilja hos ungdomen. Orsakerna ligga i andra ting. De bottna i låg levnadsstandard, torftig och glädjelös tillvaro, osäkra och dystra framtidsutsikter. Det fordras en viss grad av välmåga och trygghet för att skapa de kulturvärden vår bygd är så fattig på. I den mån dessa villkor bli allmänt rådande får kultur- och bildningsarbetet bättre jordmån. Men de dåliga inkomster, som skogsarbetet ger, äro icke just ägnade att skapa vare sig välmåga eller en i någon avsevärd grad glädjande tillvaro.

Om förhållandena i Arvidsjaur kring mitten av 1930-talet, skildrade i Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor (Sveriges Officiella statistik 1938).

Krisprogrammet

”...att kongressen fäster statsmakternas uppmärksamhet på arbetslöshetsproblemet och att staten igångsätter större arbeten där de arbetslöse med fördel kunna användas, exempelvis utdikning och torrläggning av moss- och myrmarker i södra Norrland. Genom denna åtgärd skulle arbetslöshetsproblemet lösas på ett ganska tillfredsställande sätt, staten därigenom betydligt öka den odlingsbara jorden, och nationalförmögenheten oavbrutet stiga.”

Motion nr 165 från Bollnäs vid SA P:s kongress 1908

Det var Ernst Wigforss som spelade huvudrollen vid 1932 års partikongress. Det var Wigforss som presenterade partistyrelsens nya handlingsprogram och de idéer som låg till grund för det, och det var förmodligen tack vare hans pedagogiska skicklighet som socialiseringsanhängarna trots allt kunde lämna kongressen vid gott mod. Han började med att söka en förklaring till den passivitet och handlingsförlamning, som hade präglat partiet under det senaste decenniet. Han ville se orsaken i den kluvenhet som fanns i den socialdemokratiska ideologin. Den hade nämligen två rötter, menade Wigforss:

Å ena sidan (ha vi) haft denna marxistiska uppfattning, tolkad på det reformistiska sättet, som ställer oss relativt passiva vid sidan av utvecklingen. Vi skola följa med, och när tiden är inne, skola vi ingripa och göra någonting. A andra sidan ha vi haft en aktuell socialistisk politik, grundad på ekonomisk liberalism.

Marxismen tolkad på det sättet spelade självklart en stor roll för frånvaron av aktiv handling. Det hade för övrigt visat sig tidigare i debatten, när Möller förklarat att socialdemokratin visst skulle kunna handla, om det blev katastrof, ett tänkande som känns igen från de revolutionära åren 1917-18.

Men frågan var om inte Wigforss ansåg den ekonomiska liberalismen vara mer handlingsförlamande:

Man hör inom det socialdemokratiska partiet yttranden och läser uttalanden, som visa en sådan omsorg om vad som kallas det fria näringslivet, att man numera knappast i hela världen träffar på motsvarigheter därtill annat än hos de mest förbenade ekonomiska liberalerna.

Denna inställning hade, som tidigare framkommit, lett till frånvaron av ett självständigt ekonomiskt program. Bara punktreformer hade föreslagits, reformer i humanismens namn för att något förbättra de obesuttnas och arbetslösas situation. Krispolitiken, som den nya ekonomiska politiken kallades för, löste emellertid den motsättning som rått mellan viljan att föra en radikalt förbättrad arbetslöshets- och socialpolitik och vissheten om att en sådan hjälp var samhällsekonomiskt oförsvarbar. I en stor motion på våren 1930 presenterades dessa tankar för första gången.

Teorin som Wigforss framlade på partikongressen gick rakt emot den förhärskande ekonomiska teorin. Han visade att det förvisso inte var helt klart att sparandet i sig alltid är en dygd. Tvärtom kunde just sparandet i tider av lågkonjunktur och underkonsumtion leda till en fördjupad kris. Krisens orsaker — överinvestering, överproduktion och överkapacitet — ledde till en bristande balans mellan produktionskapacitet och efterfrågan. Konsumtionsförmågan kunde inte längre hålla jämna steg med produktionsförmågan. Produktionsapparaten utvidgas då inte mer, det leder till arbetslöshet och minskad köpkraft som i sin tur leder till att produktionen minskar ännu mer och så vidare. Den onda cirkeln har slutits. Allt påverkas:

Bygga hus lönar sej inte, eftersom hälften av de gamla stå tomma. Nya möbler vill ingen ha och inte husgeråd heller. Kläderna sliter man på de gamla och radio och grammofoner äro överdriven lyx. Ännu mindre lönar det sej att bygga nya fabriker och tillverka nya maskiner, då de gamla inte på långt när kan komma till användning.

Som Wigforss såg det, måste samhället — ”det allmänna” — gripa in och söka bryta den onda

cirkeln genom att utvidga de offentliga företagen och genom att öka företagsamheten. I stället för att spara skulle det allmänna öka sina utgifter.

Det synes endast vara uttryck för vanligt sunt förnuft att medborgare som ändå inte kunna lämnas att svälta ihjäl utan måste ha sitt livsuppehälle av det som i samhället produceras, beredes tillfälle att utföra nyttigt arbete.

En ny cirkel, eller snarare spiral, skulle ersätta den onda kriscirkeln. Material och arbetsverktyg för de nya allmänna arbetena måste rekvireras från enskilda företag, som således fick utvidga sin produktion. De nyanställda skulle få ordentlig lön och alltså vara i stånd att konsumera mer. Så skulle efterfrågan sakta öka och producenterna åter få avsättning för sina varor, produktionsapparaten utvidgas, fler anställas, som i sin tur blev köpstarka konsumenter etc.

Wigforss själv uttrycker bäst det viktigaste i sitt resonemang när han framhåller att ”kritiken träffar själva livsnerven i det kapitalistiska systemet, då den underkänner de enskilda företagarnas kalkyler över vinst och förlust såsom rättesnöre för vad som från hela samhällets synpunkt skall anses gagneligt”. Med denna ekonomiska teori fick således partistyrelsen inte bara ett alternativ till den borgerliga ekonomiska politikens småskurenhet och snålhet utan också ett alternativ till socialisering.

Vi lämnar den successiva socialiseringens linje, sade Wigforss på partikongressen, för att gå över till ett mera allmänt behärskande av det ekonomiska livet. Förstatligande skulle inte längre vara ett mål i sig, i stället skulle man söka skaffa sig kontrollen över priser, handel och kapitalbildning. Det var en teori som perfekt passade den reformistiska vägen till socialism. På sikt kunde man föreställa sig en successiv utveckling av samhällets egen produktiva verksamhet, som undan för undan trängde bort den kapitalistiska produktionen. Kontroll jämte en aktiv socialpolitik, som mitt i det kapitalistiska systemet förverkligade de socialistiska idéerna om jämlikhet — så skulle den dagspolitik utformas som var gynnsam för människor på kort sikt och som ledde fram till målet på lång sikt.

Redan 1930 hade Wigforss övertygat partistyrelsen om sin teori. Samma år lade också partiet fram en motion i arbetslöshetsfrågan som byggde på dessa idéer. Däri krävdes att hela AK-systemet skulle avvecklas och ett helt nytt system införas som byggde på principen om produktiva arbeten till avtalsenliga löner. Ansvaret för arbetarna skulle läggas på regeringen. Som produktiva arbeten föreslogs skogsarbeten och vägbyggen, där stor vikt lades på byggandet av viadukter. Det var således inte någon större skillnad mot de nödhjälpsarbeten som redan fanns. Olikheten låg i satsningen. I motionen begärdes att 20 miljoner kronor skulle anslås för nödhjälpsarbeten, en siffra som bör jämföras med de 8 miljoner kronor som partiet tidigare motionerat om och med de 2,9 miljoner som riksdagen året innan beviljat.

De produktiva arbetena skulle kompletteras med en arbetslöshetsförsäkring, som skulle vara obligatorisk och utgå i 20 veckor per år. Kostnaderna skulle delas lika mellan arbetsgivare och arbetare, men staten skulle bistå med en femtedel.

Motionen bifölls inte, men en utredning tillsattes där motionens syften diskuterades. Vid landstingsvalet 1930 hade partiet chans att pröva sitt nya program. De stora granna parollerna från 1928 togs inte fram. Valet blev en framgång, om det var för valpropagandans skull — där viaduktlösningen av arbetslöshetsproblemet fick stor plats — eller för att krisen närmade sig är däremot diskutabelt.

På hösten 1931 tillsatte partistyrelsen en kommitté, bestående av Wigforss, Sköld och Ivar Vennerström, med uppgift att utarbeta riktlinjer för en socialdemokratisk krispolitik. Resultatet av detta arbete blev bland annat de motioner som lades fram 1932 och som tillsammans kan kallas för det socialdemokratiska krisprogrammet, varom mer i nästa kapitel.

Sammanfattning

Jag menar därför att vi inte skola vara så alldeles säkra på att kapitalismen är död. Fabian Månsson trodde, att det nuvarande kapitalistiska systemet är slut. Det kan ju jag också tro. Jag vet ingenting om det, men om det kommer ett annat kapitalistiskt system i stället, så är det också kapitalism.

Per Edvin Sköld, partikongressen 1932.

I Birger Normans pjäs ”Sol, vad vill du mej?” grälar socialdemokraten Axel och hans son Ture, som är kommunist. De grälar om hur arbetarna bäst ska klara sig genom den stora krisen:

Ture: Men titta dej omkring! Kris efter kris. Den ena större än den andra. Det kapitalistiska samhället har kört fast. Det skakar. Dom däruppe förlorar fotfästet. Dom ramlar på varann som i ett logslagsmål. Sen försöker dom stampa ner oss för att få fotfäste. Res dej och vält dom! För gott. 1909! Proletariatet är en världsmakt nu!

Axel: Du menar Sovjet?

Ture: Än sen då?

Axel: Tror du kamrat Stalin kommer hit och hjälper dej om du går ut och bryter nacken av dej själv och organisationerna? Det är här vi är, Ture. Och därför måste vi hålla skallen kall.

Ture: Kall. Sa du kall?

Axel: Just precis.

Ture: Och ta ett steg i sänder?

Axel: Ja.

Ture: Men fattar du inte ett enda förbannade dugg? Jag är över tjugo år och den enda fackförening jag har rätt att vara med i är Arbetslöshetsföreningen. Vad är det för samhälle? Vad har jag för framtid? Ska vi ha det så här och bara se på?

Det som skiljer dem åt framför allt är ålder och erfarenhet. Axel minns 1909 och varnar för storstrejken. Ture ser generalstrejken som det enda värdiga svaret på lönenedpressningar, strejkbryteri och lockouthot. Nerman skildrar den förståelse som fanns mellan arbetarpartierna framför allt ute i landet, partigrälen till trots. Målet var ändå detsamma, både för Axel och Ture. Men kriget inom arbetarrörelsen var inte bara en generationskamp, en oundvikligen återkommande uppgörelse mellan nya handlingssugna generationer och äldre ansvarsuppbundna. Kriget inom arbetarrörelsen var en internationell företeelse.

Vad som hände i Sverige var bara en svagare variant av vad som hände i andra länder, framför allt i Tyskland. Där ägnade sig arbetarpartierna åt att bekämpa varandra medan den döende demokratin banade väg för nazismen. Socialdemokratin hade misslyckats i sina regeringsförsök och tysk arbetarrörelse hade hamnat i en kris. Lika lite som de svenska socialdemokraterna hade de tyska haft något konkret handlingsprogram — hos dem spökade än mer Bebels ord om socialismen: ”Die kommt von selbst” — den kommer av sig självt. Lika lite som de svenska socialdemokraterna ville de tyska genomföra genomgripande socialiseringsaktioner, eftersom också de starkt tvivlade på deras värde.

Partierna under dessa år blev en slags karikatyrer av sig själva. Kommunisterna som valt den revolutionära sidan av den socialistiska ideologin blev patetiska parollrevoltörer, som mest ägnade sin tid åt interna kupper och stridigheter mot dem som stod närmast.

Socialdemokraterna utvecklade det liberala, socialreformistiska draget i samma ideologi och höll på att förlora sin identitet. Det ständiga bråket dem emellan förstärkte givetvis bådas särart.

För tysk arbetarrörelse blev resultatet katastrof och förintelse i de nazistiska koncentrationslägren. I Sverige, där demokratin trots allt fungerade, gick utvecklingen i en annan riktning. Det som tvingade fram handling var krisen och arbetslösheten. 1928 hade socialdemokraterna gått till val med stora vackra paroller men med ett ganska vagt handlingsprogram. I landstingsvalet 1930 tog partiet däremot sin motion om en ny arbetslöshetspolitik som valprogram. Den byggde på konkreta reformer. AK-systemet skulle bort. Hela arbetslöshetspolitiken skulle läggas om efter principen produktiva arbeten till avtalsenlig lön. Arbetslöshetspolitiken hade varit en viktig motor bakom den nya krispolitiken. De fackliga förbunden hade sedan tjugotalets mitt gång på gång krävt av LO att en annan arbetslöshetspolitik måtte skapas. De hade pekat på nödhjälpsarbetena, som utgjorde en fara för deras medlemmar, eftersom kommunerna frestades att förvandla normala kommunala arbeten till nödhjälpsarbeten för att på så vis få dem billigare utförda. Det förekom just av den anledningen att nödhjälpsarbeten blockerades.

I stadsfullmäktigeförsamlingar runt om i landet satt dessutom socialdemokratiska representanter och sökte finna en lösning på arbetslöshetens ekonomiska problem. Vore det inte bättre med högre lön från AK än att nödhjälpsarbetarna sedan måste tas om hand av fattigvården?

Krispolitiken som började arbetas fram och som fick sitt uttryck i 1930 års motion hade därför en mycket konkret, praktisk bakgrund. Om man så vill, kan man i den se traditioner långt tillbaka. Den finns t ex i Bollnäsmotionen från kongressen 1908 som krävde att staten skulle sätta i gång stora statliga arbeten och bl a motiverade det hela med att hela nationalförmögenheten då skulle öka.

Krispolitikens rötter har också sökts i tiotalet, i de engelska fabianernas idéer, hos den engelske ekonomen och liberalen Keynes via Wigforss. Wigforss själv har hänvisat till det marxistiska arvet i kombination med sunda förnuftet.

När krav på socialisering kom, hade därför partistyrelsen redan utarbetat ett program, som visserligen inte behövde utesluta en aktiv socialiseringspolitik, men som gjorde den om inte direkt till ett hinder så klart mindre angelägen. Wigforss förklarade också öppet på partikongressen att socialiseringen fick vänta. Han ville prioritera planhushållningslinjen på socialiseringslinjens bekostnad. Men förvisso tänkte han sig inte det nya ekonomiska krisprogrammet som någon ersättning för socialism, för socialism utan planhushållning hörde hemma i 1800-talets utopivärld och vad planhushållning utan socialism var, kunde man snart studera i Tyskland.

Men att det skett en kursändring är uppenbart. Motionärerna, som krävde socialisering, var konsekventa; de följde riktlinjerna från föregående kongress. Men varför hade de andra, de ledande männen inom partistyrelsen, förlorat tron på socialiseringsmedlet? Var det Socialiseringsnämndens nedslående arbetsresultat och kluvenhet som påverkade den? Det spelade givetvis in. Men viktigare för kursändringen var förmodligen farhågan för att såväl en steg-försteg-socialisering som en totalsocialisering skulle innebära en kraftig nedgång i produktionen. Det var tydligt att de tilltrodde det kapitalistiska systemet stor förmåga, inte bara att överleva men också att effektivast producera. Idén om att kontrollera dessa krafter, att tämja det kapitalistiska vilddjuret samtidigt som man tillgodogjorde sig dess styrka, måste följaktligen synas som den ideala lösningen.

Data, händelser, dokument 1926 -1937

Socialdemokratiska partiet

År	Medlemmar	Arbetarekommuner	Representanter i riksdagen	
			II kammaren	I kammaren
1926	189 122	1 309	105	52
1927	203 338	1 397	105	52
1928	221 419	1 471	90	52
1929	234 962	1 480	90	52
1930	277 017	1 660	90	54
1931	296 507	1 737	90	55
1932	312 934	1 957	104	58

Kvinnoförbundets utveckling:

År	Medlemmar	Klubbar
1927	5 715	184
1928	5 900	198
1929	6 440	223
1930	7 302	231
1931	8 198	256
1932	8 738	252

Ungdomsförbundets utveckling:

År	Medlemmar	Klubbar
1928	42 422	802
1931	64 383	1 106

Landsorganisationen

				Arbetsinställelser		
År	Förbund	Avdelningar	Medlemmar	Antal	Förlorade arbetsdagar (000-tal)	Berörda arbetare
1926	35	4 042	414 859	721	1 412	17 987
1927	36	4 247	437 974	459	634	14 625
1928	36	4 386	469 409	639	3 847	54 332
1929	36	4 546	508 107	444	647	10 373
1930	37	5 064	553 456	675	961	15 889
1931	40	5 398	589 176	594	749	11 511
1932	41	5 783	638 593	712	3 230	44 485

Arbetarnas Bildningsförbund

År	Cirklar	Deltagare	Bibliotek	Bokband	Boklån
1926-27	2 390	29 983	933	241 266	537 585
1927-28	2 737	35 648	974	265 794	558 977
1928-29	2 912	38 695	1 021	295 701	591 960
1929-30	3 051	41 752	1 053	296 497	320 368
1930-31	3 430	47 774	1 063	322 860	609 961
1931-32	4 306	61 316	1 097	350 209	813 460
1932-33	5 309	77 733	1 131	389 966	1 016 768

Partikongresser

1928 Viktiga diskussioner om försvarsfrågan, nedrustning, socialdemokratin och regeringsmakten, socialiseringsnämndens arbete, arbetsfredslagstiftningen.

1932 Viktiga diskussioner om försvarsfrågan, nedrustning, socialiseringsfrågan — planhushållningen, lantarbetarfrågan och nykterhetsfrågor.

Andra händelser

1927 Socialistiska Internationalens exekutivmöte: kampanj mot krigsfaran, mot diktatur och förtryck.

1928 Demonstrationsstrejk den 22 maj kl 14 mot avtalslagstiftningen och arbetsdomstolen.

1929 Partiets 40-årsjubileum
Freds- och avrustningsmöten över landet.

1931 Avrustningspetition. Massmöten över landet, resolutioner från 5 422 organisationer.

Ett mötesprotokoll

Arbetarrörelsens vardag studeras kanske allra bäst i de lokala organisationernas protokoll. De är inte alltid avfattade på perfekt svenska (cirkulär kan bli ”serkt” som i detta protokoll). Men här talar ändå det demokratiska framstegsarbete, som generationer svenska arbetare har utfört, med autentiska röster.

Protokoll fört vid möte med Avd 127 Holm-sund av Svenska Sågverksindustriarbetareförbundet 2.5 1928.

§1 Mötet öppnades av ordf Bäckström kl 7 e.m. i närvaro av 75 medlemmar.

§2 Protokoll från föregående möte uppl och godk till justering.

§3 Till inträde i avd anmälde sig Magnus Tegenfeldt, Elov Rundman, Vilhelm Hörnström vilka avd beviljade inträde.

§4 Serkt från förbundet angående omröstningen för den extra uttaxeringen och att 1 kr i veckan i 9 veckor hade gått igenom med stor majoritet. Avd beslöt att uppta det till behandling. Och avd beslöt på förslag av Anberg att lägga det med godkännande till handlingarna.

§5 Ordf föredrog serkulär från Malmö om att det var avsänt en vagnslast barnvagnar från strekbrytarfirman Nilsson, Malmö. Adresserat till Holmsund. Avd beslöt att hänskjuta serkt till styrelsen och att den skulle höra sig för om det kom några varor från den firman. Och då ingripa enligt föreningsformen.

§6 Serkt från Försäkringsanstalten Folket med en uppmaning att avd skulle arbeta för att medlemmarna skulle försäkra sig i anstalten. Och att avd hade 3 kr på varje medlem som försäkrade sig. Avd beslöt att uppmana medlemmarna att teckna försäkring hos anstaltens ombud som äro Albert Nilsson och Yngvald Lindgren.

§7 Rapport från insamling för Obbola arbetare. Och insamlingen hade inbringat kr 886:10 som var överlämnat till Obbola avd. Avd beslöt att godkänna rapporten och att listorna skulle med tacksamhet för insamlarna läggas till handlingarna. Rapport från balkommittén för samma ändamål avlämnades. Och det hade blivit en behållning av kr 14:90. Rapporten godkändes och lades till handlingarna.

Ordf meddelade att det hade influtit ett bidrag till dem efter redovisningen till Obbola. Så att avd skulle besluta om avd skulle sända dem till Obbola eller skulle avd behålla dem och använda dem till att hjälpa de medlemmar som hade sämst ställt att betala den extra uttaxeringen. Avd beslöt att dem skulle ligga i kassa för hjälp med extra uttaxering.

§8 Janson begärde att få uppskov med att avlämna rapport från Folkparkens årsmöte till nästa möte som avd godkänt.

§9 Ordf rapporterade att en del av styrelsen och en kommitté på 3 st hade haft ett sammanträde med Inspektoren om att få upp priset på ombärning av färskt virke. Och att de hade gått med på samma pris som inbärning på 3: je fot. Avd godkände rapporten.

§10 Ordf rapporterade att styrelsen hade varit kallad till Disponenten angående övertidsarbete på sågen i likhet med föregående år. Mer dubbelvakt. Och han begärde avd svar så fort sig göra lät. Avd beslöt att uppta frågan till behandling. Avd beslöt enhälligt att avstå övertidsarbete vid sågen. Och uttalade sig att om det skulle bli dubbelvakt att dem skulle köra med minsta antal ramar. Och att om det skulle fattas folk skulle dem låna dem från sådana verk som var nedlagt i Seskarö. Och undertecknade föreslog att om det skulle bli dubbelvakt skulle det turas så alla skulle få dubbelvakt, som avd godkände. Och uppdrog åt Styrelsen att framföra beslutet.

§11 Avd beslöt att på grund av att Samorganisationens årsmöte skulle hållas i början av juni i Rundvik att diskutera frågan om uppsägning av riksavtalet. Bäckström föreslog att de valda ombuden skulle få i uppdrag att rösta för uppsägning. Avd beslöt enligt Bäckströms förslag. Och avd beslöt att dagtraktamentet till ombuden skulle utgå med 5 kr per dag och ombud. Och avd beslöt att sända 4 ombud. Och till ombud valdes R Bäckström, Algot Jonsson, A Nordkvist, Sigfrid Karlsson, ersättare Y Lindgren, A Berg, David Johansson, Kalle Nilson.

Bäckström föreslog att avd skulle motionera om att representationsrätten skulle ändras så att en avd hade rätt att sända ombud för vart påbörjat 25 medlemmar intill 100 medlemmar och sedan ett för vart 50 tal medlemmar. Avd godkände förslaget och uppdrog åt Bäckström Anberg Lindgren att avfatta den.

§12 Lindgren föreslog att på grund av att bolaget hade utsatt affischer angående kokplattor och enligt dem skulle vi ej ha rätt att använda. Och nu fanns det många medlemmar som hade köpt sig sådana så han föreslog att styrelsen skulle få i uppdrag att undersöka den frågan. Och avd beslöt enligt Lindgrens förslag.

§13 Jonsson begärde att avd skulle tillsätta en kommitté som fick i uppdrag att på grund av det rykte som var i omlopp att när han arbetade hemma ej fullgjorde sina avgifter till avd. Och han föreslog de avgående revisorerna att undersöka saken och avlämna rapport till nästa möte avd godkände Jonsons förslag.

§ 14 Anberg gjorde anmärkning mot att titelbladet på avtalet var ändrat. Avd beslöt att uppta det till behandling. Ordf meddelade då att styrelsen hade påpekat det åt Inspektoren och han påstod att det var tryckeriets fel.

Som ej vidare förelåg avslöts mötet.

Dag som ovan.

Ossian Fällam
Sekreterare

Just. den 20/5-28
J R Bäckström

Striderna kring arbetsdomstolen

Motviljan mot arbetsdomstolen kommer väl fram i denna motion från avdelningen i Iggesund till Metallindustriarbetareförbundets kongress 1929:

Mot en allmän opinion av den svenska fackligt organiserade arbetarklassen genomfördes vid 1928 års riksdag kollektivavtalslagen och lagen om arbetsdomstol. Den härskande kapitalist-

klassen skapade åt sig härigenom ytterligare ett maktinstrument i kampen mot arbetsklassen. Kollektivavtalslagen avser skapandet av arbetsfred under tid kollektivavtal gäller, vilket ofta kommer att innebära att arbetareklassen måste avstå från att kämpa för berättigade intressen under nämnda tider, då kollektivavtal är i kraft. Kapitalistklassens instrument att övervaka kollektivavtalslagen är arbetsdomstolen. Såväl genomförandet av kollektivavtalslagen som arbetsdomstolen var ett slag i ansiktet på den svenska arbetareklassen.

Då det sagts och lagens och arbetsdomstolens genomförande motiverats med, att dessa skola avgöra rättstvister mellan arbetarna och arbetsköparna, vilja vi i detta sammanhang påpeka, att det icke finns och aldrig kommer att finnas rättstvister mellan arbetarna och arbetsköparna i deras förhållande av utsugna och utsugare. I varje samhälle som är kluvet i flera klasser finns klassrättvisa, men ingen objektiv rättvisa gällande samtliga samhällsklasser. Detta gäller allt, som avser klasskampen, allt som tar sikte på förändring av klassgestaltningen i samhället, d.v.s. i allt som rör den sociala kampen. I detta avseende har kapitalistklassen sin rättvisa och arbetareklassen sin. Det arbetareklassen anser vara rätt, anser arbetsköparen vara orätt och tvärtom. Exempel i mångfald skulle kunna andragas härpå, men vi anse det överflödigt som motivering till denna motion.

Alltså äro alla tvister mellan kapital och arbete intressetvister och icke rättstvister. Arbetsdomstolen har sålunda till uppgift att slita intressetvister mellan arbetarna och arbetsköparna. Tolkningen av kollektivavtal berör alltså icke rättstvister utan intressetvister. Det ligger nämligen i arbetsköparens intresse att tolka kollektivavtalet på sätt, som motsvarar hans intresse. Å andra sidan är det ett arbetareintresse att tolka avtalet till arbetarnas förmån. Utan att det förelåg olika intressen att tolka avtalet på olika sätt från arbetare och arbetsköparepartens sida skulle aldrig en tolkningstvist uppstå, ty man tvistar inte om ingenting. Inte arbetareklassen och dess motsats kapitalisterna. Under varje tolkningstvist mellan dessa parter ligga klara intressemotiv.

Arbetareklassens intressen kunna ej tillvaratagas av arbetsdomstolen, vilken är ett kapitalistiskt organ för tillvaratagande av borgareklassens intressen. Intressetvister mellan arbetareklassen och kapitalistklassen kunna avgöras till arbetareklassens fördel endast genom kamp. Denna princip är oomkullrunkelig och förändras icke av, att några fackliga ledare löpa iväg och bli medlemmar och suppleantmedlemmar i arbetsdomstolen. De ha i arbetsdomstolen intet annat att välja på ån att medverka till främjandet av arbetsköparnas intressen, vilket redan skett genom domslut av arbetsdomstolen, eller också spela neutrala marionetter, d.v.s. att de utifrån ”samhällssynpunkt” den ena gången medverka till att arbetsköparens synpunkter bli accepterade av domstolen och den andra gången arbetarnas. Men härigenom ha de också avstått ifrån att tillvarataga arbetarnas intressen, ty dessa medgiva icke att arbetsköparesynpunkterna vinna gehör i arbetsdomstolen i något enda fall. Vinner arbetsköparesynpunkterna gehör blir det på arbetarnas bekostnad.

Vårt fackförbund har sig icke förelagt att i något enda fall kämpa för arbetsköparnas synpunkter. Däremot har förbundet sig ålagt att vid alla tillfällen och med alla tänkbara medel ständigt kämpa för förbundets medlemmars intressen.

Utifrån det anförda finna vi vår förste ordförandes uppträdande, då han accepterat suppleantmedlemskap i arbetsdomstolen, stridande mot hans arbetsuppgifter som funktionär i Svenska Metallindustriarbetareförbundet. Vi anse det nödvändigt, att kongressen tager ställning till denna viktiga fråga, nämligen om förbundet i fortsättningen skall ledas av samma principer som tidigare eller om detsamma skall slå in på en ny väg, som anvisats av hr Fritjof Ekman genom suppleantledamotskapet i arbetsdomstolen och genom hans engagemang i arbetsfredsdelegationen.

Med anledning av det anförda, föreslår avdelningen:

att kongressen beslutar förbjuda förbundets funktionärer att vara medlemmar i arbetsdom-

stolen;

att förbundets funktionärer icke få engagera sig i von Sydows och Kreugerregeringens ar-bets fredsdelegationer, samt

att funktionärerna skola helt ägna sig åt förbundets verksamhet.

Instämmanden föreligga från avdelningarna 22, Hudiksvall, och 228, Blomstermåla.

Ögonvittne i Ådalen

Följande skildring av händelserna i Ådalen 14 maj 1931 har lämnats av Kondrad Östberg i Väja, en känd arbetarjournalist i Ada/en (signaturen Knidix). Den ingår i hans bok Ådals-händelserna 1931 i ord och bild:

Det var inte bara arbetare som voro ute under dagen, utan en hel del borgare syntes även till, vilka voro nyfikna att se, och för övrigt syntes sensationslystnaden vara mycket stor. Tåget var cirka en kilometer långt. Vid en grindstabbe intill Frånö Folkets park fanns ett anslag uppsatt, som förtäljde om, att Stuveribolagets inhägnade område i Lunde samt Sandvikens fabriksområde var förbjudet att beträda, och att det var förenat med ett vite upp till 100 kr. för dem, som bröto mot detta förbud. De som deltogo i demonstrationståget och de som läst anslaget voro med anledning av detta förordnande på det klara med, att utanför området hade de rätt att färdas fram, vilket var fullständigt juridiskt riktigt. Långt före innan tåget ankom till Lunde hade redan mycket folk gett sig i väg till platsen för att skåda på tåget när det drog genom samhället. Och innan tåget anlände fick folket gå som de behagade utan att spärras av militären. Under det tåget var i gång hoppade jag in här och där för att få en bild av stämningen bland deltagarna. Jag kunde inte finna, att det var upprorsmakare som voro ute för att demonstrera, utan det var Ådalens arbetare. Tåget hade inte före kl 3 e.m. anlänt till Lunde, men redan kl 2 e.m. hade landsfogde Påhlman från länsstyrelsen bekommit telegram som skulle meddelas arbetarna, och vilket telegram meddelade, att länsstyrelsen funnit nödigt föreskriva att t v lastningsarbetet icke fick bedrivas av i Lunde kasernerade strejkbrytare. Cirka 20 min innan tåget anlände till Lunde hade landsfogden lämnat förläggningen och begivit sig i väg mot demonstrationståget i avsikt att för demonstranterna uppläsa detta viktiga meddelande. Det finnes många personer, som sågo när landsfogden begav sig i väg, men när han hörde musikens toner och när han hörde ”Arbetets söner” sjungas och när han erfor arbetarnas kampstämning mot strejkbryteriet, vände han tillbaka mot förläggningen och försummade att lämna arbetarna detta viktiga meddelande. Arbetarnas tåg gick sin väg fram och i tåget voro de olika politiska partierna icke inställda i vissa grupperingar, utan deltagarna i tåget föllo in där det lämpade att inställa sig, och i själva täten av tåget voro både socialdemokrater och kommunister.

När tåget drog genom samhället sprang jag över ängen till andra sidan för att komma in på en väg för att på så sätt möta tåget. Så började skotten smälla och jag såg hur Mesterton rörde sig nere på området. Det kom allt flera skott. Runt omkring mig voro män och kvinnor. De anropade varandra, ty de menade, att om männen och kvinnorna gingo ihop till en klunga, så skulle militären icke beskjuta dem för kvinnornas skull. Så skreks, att en kvinna var dödad! Det började att bli hemskt ute på fältet — slagfältet.

Jag sprang fram varifrån jag hörde ropen och under tiden slutade skjutningen. Framkommen möttes jag av att några kamrater kommo bärande den dödsskjutne Viktor Eriksson, Väja. Från ett tvåkronors stort sår i armen kom hans röda blod forsande. Han och övriga skjutna hopsam-lades och fraktades till läkare. Det blev en tryckt stämning. Folkmassan stod undrande och sörjande. Snart voro alla samhällets flaggor på halv stång, en hemsk och förunderlig syn. Militären vilade på hanen och gjorde inga ansatser att ta vara på de personer de dödat. Efter skottlossningen, sedan arbetarna sett det ohyggliga eländet som militären åstadkommit, är jag övertygad om, att om 50 personer i sitt raseri rusat över militären, hade en mycket stor del av

de församlade gått efter och ett stort blodbad hade uppstått där säkert många, många liv gått till spillo. Militären med sina dödskulor utmanade ett sådant krig, men förnuftet bland arbetarna segrade. Några minuter efter skotten gick jag in till en butik för att sätta mig i telefonförbindelse med Social-Demokratens redaktör, A Engberg, för att förmå honom att omedelbart underrätta socialministern om det skedda och få honom att taga härifrån strejkbrytarna och militären. Till den handelsbutiken kom just ett presstelegram med samma meddelande som förut kommit till landsfogden och som gällde strejkbrytarnas avlägsnande. En kamrat sprang ut med telegrammet och föredrog detsamma för massan och en stark lättnad syntes komma till stånd, men det ropades, att detta meddelande borde ha kommit till demonstranternas kännedom tidigare. Deltagarna drogo sig så småningom tillbaka från Lunde. En del stannade kvar vid ett möte i Frånö, men den största delen drog sig hemåt. De dödade voro redan förda till olika likbodar och de sårade intogos å olika lasarett. Så gott som alla Ådalens fackföreningar samlades senare på kvällen till möten.

Sedan folket dragit sig bort från Lunde samlades militären till en festmiddag där spriten serverades och lät sig väl smaka.

Skottlossningen vid Lunde stannade först sedan en besinningsfull ung man i musiken blåst ”Eld upphör” med sitt instrument. Skyttarna från sina gravar uppfattade signalen som från eget läger och med anledning därav upphörde eldgivningen. Man vilade endast på hanen och väntade nya order om att spelet skulle på nytt sättas i gång. Men kulorna hade spelat tillräckligt. Medan arbetarna spelade Internationalen och under det liken plockades upp och de sårade omhändertogos satt den fege, nedbrutne landsfogden i förläggningen vid skrivbordet och lämnade lögnaktiga rapporter till länsstyrelsen, vari han gör gällande att demonstranterna sköto först och att han för egen del fått pucklor i huvudet av stenkastning. En nedbruten landsfogde kunde inte göra upp bättre rapport, och så gick den till regeringen och ut till landets folk. Det var inte nog med att vi skulle beskjutas vi skulle också beljugas, skamligt, fult och barockt.

Per Albin om folkhemmet

Vid högtidliga och för övrigt ibland även vid vardagliga tillfällen tala vi gärna om samhället — staten, kommunen — såsom det för oss alla gemensamma hemmet, folkhemmet, medborgarhemmet. Bilden har måhända efter den senaste stora författningsreformen fått en flitigare användning än tillförne, men även under det politiska fåväldets tid tillgreps den från makthavarnas sida i synnerhet när det gällde att hos massorna inpränta känslan av förpliktelse till det allmänna, skyldigheten att bära bördor och bringa offer. Det är kanske också i pliktkänslan som uppfattningen om samhället såsom det gemensamma hemmet starkast och bäst kommer fram. Sin egen rätt och sin egen andel är den enskilde sällan sen att hävda, men i omtanken om andra är han icke lika snar.

Hemmets grundval är gemensamheten och samkänslan. Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre, där försöker ingen skaffa sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ner och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet. Tillämpat på det stora folk- och medborgarhemmet skulle det betyda nedbrytandet av alla sociala och ekonomiska skrankor, som nu skilja medborgarna i privilegierade och tillbakasatta, i härskande och beroende, i rika och fattiga, besuttne och utarmade, plundrare och utplundrade.

Det svenska samhället är ännu icke det goda medborgarhemmet. Här råder visserligen en formell likhet, likheten i politiska rättigheter, men socialt sett består ännu klassamhället och ekonomiskt råder fåtalets diktatur. Olikheterna äro stundom skriande; medan några bo i palats betrakta många det som en lycka om de få bo kvar i sina kolonistugor även under den kalla vintern; medan en del leva i överflöd, gå många från dörr till dörr för att få en beta bröd, och

den fattige ängslas för morgondagen, där sjukdom, arbetslöshet och annan olycka lurar. Skall det svenska samhället bli det goda medborgarhemmet måste klasskillnaden avlägsnas, den sociala omsorgen utvecklas, en ekonomisk utjämning ske, de arbetande beredas andel även i det ekonomiska förvaltandet, demokratin genomföras och tillämpas även socialt och ekonomiskt.

Per Albin Hansson:
Folkhemmet, medborgarhemmet, 1928

Sverige på 30-talet

En skogsarbetare berättar. Jag är gift och har ett barn, två år gammalt, att försörja. Jag bor i en förhyrd lägenhet med kök och alkov, mycket kall och primitivt inredd. Lägenheten är inrymd i en uthusbyggnad på övre våningen, och en motsvarande lägenhet på andra änden av uthusbygget bebos av en chaufför. I nedre våningen finnes inredd ett bageri och bilgarage. Under vintern var det så kallt i lägenheten, att en fuktig golvtrasa, som händelsevis blivit kvarlämnad på golvet i närheten av spisen över natten, befanns vara hopfrusen på morgonen. På grund av den lilla inkomsten man har såsom säsongarbetare har man ej någon möjlighet att anskaffa och betala någon bättre lägenhet.

Som fallet var sistlidne vinter (ogynnsamma väderleksförhållanden) kunde något nämnvärt skogsarbete icke påbörjas före nyåret, men sedan var det att hugga i med kläm.

Läget för avverkningen var dock under fjolvinterns arbete gott; jag kunde bo hemma hos mina föräldrar varför utgifterna för bostad och mathållning kunde ordnas på ett tillfredsställande sätt. Men med dagspenningen däremot var det uruselt. På grund av samverkande omständigheter, lågt beräknat ackordspris, ogynnsamma väderleksförhållanden och dålig skog var det icke möjligt att ens förtjäna i genomsnitt 4 kronor pr dag trots forcerat och krävande arbete. Hela vinterns inkomst inskränkte sig till ej fullt 295:— kronor. Jag slutade skogsarbetet omkring den 25 april.

Sammanlagda årsinkomsten utgör 1 180:—kronor. Av denna inkomst åtgår 180:— kronor till hyran, lyset 50:— kronor, vedbrand 50:—kronor, och utgifterna för familjens behov av mjölk uppgår till 130:— kronor. Summa 410:—kronor.

Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor, Sveriges officiella statistik 1938

Kapitel 6: 1932-1939
Den utopiska reformismen

Från valframgång till världskrig

Krispolitiken inför verkligheten
Arbetare och bönder
Den tredje mannen
Försvarsfrågan
Reformpolitiken
Den utopiska reformismen
Sammanfattning
Data, händelser, dokument

Viktiga händelser under perioden

1932 Socialdemokraterna bildar regering. Per Albin Hansson statsminister. Strejk inom pappersmasseindustrin. Konfrontation mellan strejkbrytare och strejkande i Byske, Klemensnäs och Sandarne.

1933 ”Kohandeln” genomförs. Socialdemokrater och bondeförbundare gör upp om samarbete.
I maj klubbas ”välfärdsprogrammet” igenom. Byggnadsarbetarestrejk i Stockholm.
Strejk bland sjöfolket.
Kjellaffären i Göteborg föranleder LO att sända ut cirkulär nr 807 mot ”skadegörarna inom fackföreningsrörelsen”.

1934 Konjunkturerna börjar bli bättre.
Arbetslöshetsförsäkringen införs.
Frågan om ”tredje mannen”, dvs allmänhetens intressen vid arbetsmarknadskonflikter, blir akut.
Regeringen tillsätter ”mammututredningen” — för arbetsfred och statlig ekonomisk kontroll.

1935 Befolkningskommissionen tillsätts.

1936 Förhandlingar inleds mellan LO och SAF.
Försvarsfrågan löses efter socialdemokraternas reträtt.
Regeringen går på pensionsfrågan.
Ny lantarbetstidslag genomförs.
På hösten bildar socialdemokrater och bondeförbundet en koalitionsregering.

1938 Tvåveckorssemester införs i Sverige. Saltsjöbadsavtalet mellan LO och SAF slutes.

Krispolitiken inför verkligheten

Kan man inte åstadkomma det stora folkpartiet, det vill säga den stora samlingen av arbetare och bönder, som bilda ett verkligt regeringsunderlag, så föreställer jag mig att framtiden kommer att bli ganska besvärlig för demokratin.
O W Löwgren, partikongressen 1928

Under svår kristid går Sveriges folk till val. Det privatkapitalistiska systemets svagheter och

faror ligga blottade som aldrig förr. Rikedomen på naturtillgångar, kapital och arbetskraft är större än någonsin. Detta jämte den utomordentligt högt utvecklade tekniken borde leda till en rikare och lättare tillvaro för människorna. Med de produktiva resurser av aldrig förut kända mått, som stå till mänsklighetens förfogande, borde en jämn och god försörjning lätt nog kunna tryggas för alla. I stället se vi en kris utveckla sig, som söker sina offer i alla samhällslager. De väldiga produktivkrafterna kunna under kapitalismens system icke behärskas. Mitt i överflödet på allt det, som människorna behöva för att producera, råder elände och arbetslöshet nästan utan motstycke.

Så löd inledningen till det socialdemokratiska valmanifestet inför 1932 års val, det val som man hoppades skulle ge arbetarpartiet makten åter att regera och genomdriva det krisprogram som arbetats fram under början av 1930-talet. Det var mitt under plågsam kris. Självklart utnyttjades den för att visa väljarna det kapitalistiska systemets avigsidor och förmå dem att rösta fram socialdemokraterna till regeringsställning för ett annat samhällssystem.

Valpropagandans viktigaste budskap var att socialdemokratin förklarade att något kunde göras åt krisen och att den inte var en naturkatastrof som måste passivt genomlidas. Om människorna litade till sina egna krafter och om man gemensamt införde samhällelig kontroll över landets ekonomi, skulle krisen lösas och någon liknande aldrig mer behöva uppstå. Den nya ekonomiska politiken presenterades för ett större forum än riksdagen.

Socialdemokraterna föreslog att man skulle satsa 93 miljoner kronor för att aktivt bekämpa krisen. Som jämförelse kan nämnas att försvaret samtidigt kostade 121 miljoner kronor. Dessa pengar skulle fördelas i ungefär tre lika stora delar: till att skapa produktiva statsarbeten (30 miljoner kronor), till kontanta understöd (20 miljoner kronor) och till jordbruket (24 miljoner kronor).

Skillnaden mellan de statliga beredskapsarbeten, som socialdemokratin föreslog, och de existerande nödhjälpsarbetena var således att det skulle skapas nyttiga och behövliga arbeten som betalades med normala löner. Framför allt skulle vägar och skenfria korsningar byggas. Ingen skulle längre behöva knacka makadam, ett arbete som i sin meningslöshet utomordentligt väl motsvarade nödhjälpsarbetets syften.

Men eftersom alla inte kunde få arbeten måste också kontanta bidrag finnas för att lindra nöden, och de borde vara så stora att den arbetslöse slapp anlita fattigvården.

För det svenska jordbrukets svåra kris hade socialdemokratin inför valet 1932 ett program med rationalisering och samhällelig planering i större skala så att jordbruksprodukterna säkert skulle kunna avsättas både utomlands och hemma. Mot ”högerpartiernas” — det vill säga högerns och bondeförbundets — patentlösning med höga tullar, riktade socialdemokraterna hård kritik. Det gjorde man därför att denna hjälpform verkade blint — de som producerade tullbelagda varor fick större inkomst oavsett deras ekonomiska ställning — men framför allt för att konsumenterna fick betala. Det var ”en ren utmaning mot samhällssolidaritetens princip”, hette det. I stället skulle reda pengar sättas in för att hjälpa de skuldbelastade småbruken, de som måste betala räntor, skatter och arrenden.

Planhushållningstanken — det vill säga statens kontroll och planering av näringslivet och landets ekonomi — presenterades också för 1932 års väljare. Staten hade skyldighet, förklarade socialdemokraterna, att gripa in med en långsiktig planering för att förebygga kriser och nöd. Framför allt skulle de tre industrigrenar, där arbetslösheten var som störst, undersökas. Det gällde skogsindustrin, gruvindustrin och stenindustrin. Fler förädlingsindustrier måste upprättas, svenska produkter måste användas inom landet. Staten skulle till exempel stimulera användandet av svenska produkter inom landet, framför allt sten för gatubeläggning.

De produktiva statsarbetena skulle vara en del av den större statliga planeringen. I tid skulle

staten veta att stimulera nya arbetstillfällen, när den privata företagsamheten sjönk och arbetslösheten hotade.

Så gick man till val år 1932, det stora nödåret med en registrerad arbetslöshet på över 22 %. Socialdemokraterna samlade ensamma över en miljon röster, fick 14 nya mandat i andra kammaren och 41,7 % av hela väljarkåren. Med kommunisternas röster, både Sillénarnas och Kilbomarnas, tog de socialistiska partierna precis hälften, 50 %.

Efter misslyckade försök att få till stånd en borgerlig samlingsministär gick budet till Per Albin Hansson att bilda regering. Han gjorde sonderingar hos de frisinnade men mötte inget gensvar. Så bildades på nytt en socialdemokratisk minoritetsregering efter sex års opposition. Skillnaden mot 1920-talets svaga socialdemokratiska regeringar var emellertid stor. Det parlamentariska underlaget var säkrare och regeringen hade ett starkt program.

I den nya regeringen samlades partiets ledande män. De var förhållandevis unga, mellan 40 och 50 år, och med ett långvarigt förflutet inom den svenska arbetarrörelsen. Statsminister blev givetvis Per Albin Hansson, utrikesminister Rickard Sandler, justitieminister Karl Schlyter, försvarsminister Ivar Vennerström, socialminister Gustav Möller, kommunikationsminister Henning Leo, finansminister Ernst Wigforss, ecklesiastikminister Arthur Engberg, jordbruksminister Per Edvin Sköld och handelsminister Fritjof Ekman. Konsultativa statsråd blev Torsten Nothin och Östen Undén.

Samma dag som regeringen bildades, den 24 september, lämnades programförklaringen. Den var fylld av reformkrav, med den nya ekonomiska politiken som bas och med arbetslöshetsfrågan och jordbruksfrågan som de två viktigaste uppgifterna. Där gavs också löfte om en radikal och omfattande reformpolitik. Sverige skulle äntligen få en arbetslöshetsförsäkring. Folkpensionerna skulle förbättras så att det gick att leva på dem; pensionärerna skulle inte behöva anlita fattigvården. Skogs- och lantarbetarnas sociala och ekonomiska situation skulle förbättras.

Regeringen lovade förvisso sträng sparsamhet, liksom tidigare högerregeringar, men med det klara förbehållet att sparsamheten inte fick gå ut över de fattiga folkgrupperna. Däremot skulle man spara på försvarskostnaderna. I regeringsdeklarationen återkom än en gång det större perspektivet, det som dragits upp av Wigforss på kongressen 1932:

För vårt land såväl moraliskt som ekonomiskt hårt påfrestande händelser ha aktualiserat frågan om en samhällelig kontroll över handhavandet av samhällets ekonomiska värden. Regeringen finner det naturligt att ägna denna fråga synnerlig uppmärksamhet.

Men i praktiken gick det inte så lätt att förverkliga det handlingskraftiga programmet. De borgerliga partiernas avoghet och misstroende var stort. 200 miljoner kronor sammanlagt begärde regeringen av riksdagen 1933 för att krisprogrammet skulle kunna genomföras. 160 miljoner kronor skulle gå till beredskapsarbeten, 40 miljoner till arbetslöshetshjälp av annat slag. Den stora summa som beredskapsarbetena tänktes kosta berodde på att pengarna skulle räcka både till anslag till bostadsbyggande, till kommunala arbeten och till lån och subventioner till enskilda företag. 90 000 arbetslösa skulle därigenom kunna hjälpas, det var förhoppningen. Dessutom räknade man med att den satsningen skulle få en stimulerande effekt på andra, indirekt påverkade industrier.

Kraftåtgärder var också nödvändiga. I mars 1933 nådde arbetslösheten sitt maximum med 186 600 registrerade arbetslösa.

Krisprogrammet hänvisades till ett särskilt utskott som kom att kallas välfärdsutskottet. Det hade 13 representanter för de tre borgerliga partierna och 11 från socialdemokratin. Det blev segslitna förhandlingar. De borgerliga representanterna var inte beredda att acceptera mycket av den nya politiken. Framför allt var motståndet stort mot att de nya statliga beredskapsarbetena skulle betalas med marknadslöner och att hela AK-systemet skulle slopas. Det talades

rent av om riksdagsupplösning och nyval på våren 1933. Skulle minoriteten inom partistyrelsen ändå få rätt, de som i september hade varnat för att bilda regering?

Men Per Albin letade utvägar. Han överlade med de andra partiledarna enskilt och i tur och ordning för att söka finna samarbetspartner. Den 22 maj återupptogs förhandlingarna med den borgerliga oppositionen. Statsministern hotade med riksdagsupplösning, om de inte gav resultat. Lördagen den 27 maj kom det överraskande beskedet, att socialdemokratin och bondeförbundet nått en överenskommelse, som gjorde det möjligt att i det stora hela genomföra regeringsprogrammet.

Naturligtvis fick man betala för att få det parlamentariska underlag som krävdes för att rösta igenom den nya arbetslöshetspolitiken. Bondeförbundet lovade socialdemokratin sitt stöd mot att regeringen genomförde en jordbrukspolitik som hade en omisskännlig bondeförbundsprägel. Det var den största eftergiften, men det gjordes också andra. När ”välfärdsprogrammet” i mitten av juni 1933 klubbades igenom, hade det fått åtskilliga skönhetsfläckar. I stället för 200 miljoner kronor, som tidigare krävts för krisprogrammet, fick man 180 miljoner. AK-systemet avskaffades inte heller, trots att det förändrades. Visserligen sökte man bagatellisera eftergifterna och hävdade att av AK återstod blott två bokstäver. Men det innebar ändå att de gamla reservarbetena fortfor att existera vid sidan av de nya beredskapsarbetena och rentav blev den dominerande hjälpformen. Men ”Stripa-direktiven” försvann; en arbetslös kunde inte längre tvingas ta arbete vid arbetsplatser, där det rådde konflikt.

En annan stor och viktig eftergift var att finansieringen av det nya programmet inte skedde med skattemedel, främst genom en arvsskatt, utan huvudsakligast genom lån.

Därtill kom andra omständigheter som gjorde att det ståtliga arbetslöshetsprogrammet inte genomfördes i praktiken. En långvarig och omfattande byggnadsarbetarestrejk i Stockholm från april 1933 till vintern 1934 verkade effektivt hämmande på regeringens planer att med ett subventionerat bostadsbyggande häva en stor del av huvudstadens arbetslöshet. Dessutom vände äntligen konjunkturerna och från år 1934, när regeringsprogrammet först började verka, var konjunkturen på klart uppgående igen. Redan 1935 hade arbetslöshetsarmén krympt med över 50 000 man, från 114 800 till 61 600, och i jämförelse med det dystraste året, 1933, med över 100 000. Arbetslösheten var visserligen fortfarande hög, men minskade för varje år som gick. När andra världskriget bröt ut var bara omkring 17 000 utan arbete.

Arbetslöshetsförsäkringen blev inte heller som den hade sett ut på papperet. Först 1934 voterades den igenom och byggde på principen om statlig hjälp till de frivilliga arbetslöshetskassorna. Däremot frångick man den viktiga principen att arbetsgivarna hade såväl ekonomisk som moralisk skyldighet att bidra till finansieringen, en princip som fanns i regeringspropositionen men som utskottet ändrade. Den arbetslöshetsförsäkring som Sverige slutligen fick innebar i praktiken att en arbetslös kunde få 2-6 kronor i understöd om dagen, om han tidigare betalt 26 veckoavgifter under ett år. Bidraget utgick i högst 120 dagar.

Men den största eftergift som regeringen gjorde för att kunna genomdriva det reducerade arbetslöshetsprogrammet var på jordbrukspolitikens område. Den enorma pressdebatt, som ”kohandeln” väckte, handlade också till stor del om svek, och inte bara av det parti som troget hållit sig i högerns fotspår under tidigare år, bondeförbundet, utan främst av socialdemokratin. Hade partiet inte tillmötesgått denna ”högerns drängstuga” väl mycket? Svek man inte sin tradition, sin historia? Offrade man inte arbetarklassens intressen för makten? Frågorna var många i 1932 års ”svekdebatt”.

Sverige på 30-talet

År 1925 var mannen, som nu är 36 år, första gången ute på reservarbete. Sedan dess har han med några kortare uppehåll försörjt sig och sin familj genom reservarbete. Vid de tillfällen han varit utan har familjen levt på kommunalt understöd. Mannen har i regel aldrig varit borta

från hemmet mer än 14 dagar. Han har haft ”turen” att alltid få vara i hemtrakten.

Familjen har tre barn, alla i skolåldern, de äro snyggt och trevligt klädda, men verkar magra. De äta på barnbespisningen, som kommunen och bolaget underhålla. De få frukost där varje skoldag.

Arbetsförtjänsten går mycket sällan över 4 kr. Ändock har familjen skaffat sig en egen stuga. Mannen hade litet pengar ihopsparade. Resten ordnades genom ett egnahemslån å 1 500 kr. Han amorterar och betalar i ränta omkring 80 kr. om året. På söndagar och kvällstimmar har mannen gjort omfattande reparationer både utvändigt och invändigt. För den utvändiga reparationen har han fått ett ”förbättringsbidrag” å kr. 150. Invändigt har han utom alla träarbeten målat och tapetserat. Målningen är, trots att han inte förr tagit i en pensel, gjord med omsorg och konstnärlighet.

Familjen odlar potatis till husbehov. Potatisen är det viktigaste födoämnet. Mannen lever till stor del på torrskaffning och kaffe. 2 liter mjölk varannan dag köpes. Den kostar 18 öre. Mycket sällan får man kött. Ett halvt kg köttfärs är i regel veckoransonen. Någon extraförtjänst kan det aldrig bli tal om. Hustrun har fullt upp att göra i hemmet. Hon syr barnens kläder. Symaskin har familjen tagit på avbetalning: 5 kr. i månaden.

Några pengar till nöjen kan det aldrig bli tal om. Men i år har mannen låtit äldsta flickan laga tänder för 34 kr. Hon har flera tänder trasiga.

Under mannens bortovaro ordnas i regel hans inkvartering i någon torparstuga. I vintras låg man tre stycken i ett litet rum hos en torpare. Potatis kokade man ihop, men sovlet hade var man för sig. Bäst är det naturligtvis, när han får komma hem till kvällarna.

Mannen har nyligen fått anställning vid — gruvfält i — socken. Han trodde inte det var sant, att han verkligen fått ett ordnat arbete efter 10 års reservarbete.

Hädanefter kommer han att tjäna minst fem kr. om dagen.

Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor, Sveriges officiella statistik 1938

Arbetare och bönder

Den borgerliga margarinpolitiken är ett attentat mot de fattigare folkklassernas försörjning med matfett och till de fattigare folkklasserna kunna också räknas många mindre jordbrukare.

Socialdemokratisk valbroschyr 1932

Det är självklart, att den svenska arbetarklassen vill betala de förnödenhetspriser, som garantera lantarbetarna och småbrukarna en dräglig levnadsstandard.

Socialdemokratisk valbroschyr 1936

Krisen inom jordbruket kom tidigare än den industriella krisen. Redan på hösten 1928 föll priset på socker. 1929 drabbades spannmålen av prissänkningar. Anledningen var överproduktion av livsmedel, resultatet av nya, tekniska metoder och konkurrens från nya livsmedelsproducerande stater som Australien och Nya Zeeland. Dessa blev efter det första världskriget farliga konkurrenter till de traditionella producenterna av smör och bacon, begärliga varor i tyska och engelska industricentra.

Det svenska jordbruket hade innan krisen en omvälvande period bakom sig. I grunden minst lika genomgripande som den industriella revolutionen, en förändring från självförsörjande småenheter till storproduktion och livsmedelsexport. Samtidigt som produktionen steg, minskade andelen människor sysselsatta inom jordbruket. 1870 tillhörde ännu drygt 70 % av svenskarna ”bondeklassen”, 1930 blott 35 % och den siffran sjönk år för år.

En annan viktig förändring inom det svenska jordbruket var övergången till animalieproduk-

tion. Den svarade under denna tid för större delen av jordbrukarnas inkomster, ofta ända upp till 90 %. Smörexporten till exempel hade kraftigt stegrats från senare hälften av tjugotalet, från 7 miljoner kilo 1925 till 23 miljoner 1929. När smörpriset därför under krisen sjönk drastiskt, innebar det en liknande inkomstminskning för den svenske bonden. För de 7 miljoner kilo smör som exporterats 1925 hade bönderna fått 28 miljoner kronor. 1934 krävdes en export av 23 miljoner kilo för att få samma belopp.

Året när sockerpriset sjönk, 1928, tillsatte den borgerliga regeringen en parlamentarisk utredning för att möta de nya problemen. Fram till 1933 lämnade den en rad betänkanden som kom att ligga till grund för jordbrukspolitiken.

Denna sökte skydda bönderna mot det inkomstbortfall, som de internationella låga priserna innebar, genom en rad statliga ingripanden. 1930 beslöt till exempel regeringen om inmalningstvång; en viss kvantitet svensk säd skulle malas in i den importerade utländska. 1932 års mjölkreglering grundade sig på samma princip: att de svenska böndernas varor skulle garanteras avsättning. En så kallad mjölkavgift togs upp för all mjölk som producerades, pengar som sedan användes för att underlätta exporten av smör och ost.

Högern och bondeförbundet hade alls inte samma tvekan eller skräck inför statsingripanden och statlig planering när det gällde jordbruket, som de hade på arbetsmarknaden. Tvärtom önskade de mer regleringar och statliga prissättningar på jordbruksprodukterna. De slogs också för höga tullar som det effektivaste sättet att skydda svenskt jordbruk.

1930 föll högerregeringen Lindman just på frågan om höjda spannmålstullar. Mot sig hade högern ett tillfälligt enat vänsterblock av socialdemokrater och liberaler som var svurna tullfiender.

Inom svensk arbetarrörelse fanns alltsedan slutet av 1800-talet, då amerikansk spannmål vräktes ut över världen och framkallade protektionistiska åtgärder, ett starkt motstånd mot tullar och en lika stark övertygelse om frihandel som det enda rätta. En av den unga socialdemokratiska rörelsens allra första politiska aktioner hade varit demonstrationen den 7 februari 1886 mot ”svälttullarna”. Argumentationen då skilde sig inte mycket från det tidiga trettiotalets: tullarna var ett medel att berika de redan feta storbönderna på de fattiga arbetarnas bekostnad.

Men där fanns också föreställningen om frihandeln som kapitalismens naturliga sätt att organisera den internationella handeln, vilket i förlängningen skulle leda till att koncentrationstendenserna påskyndades och därmed den inneboende motsättningen inom systemet. En protektionistisk handelspolitik med höga tullar och andra restriktioner skulle således försena den historiska processen fram mot det socialistiska samhället.

I vardagen spelade naturligtvis sådana ideologiska spekulationer ingen roll. Det avgörande var att tullarna gjorde maten dyrare för arbetarna. Det fanns en grundläggande motsättning mellan arbetare och bönder, allt tal om samarbete och brödraskap till trots. Bönder var för marxistiskt skolade socialister medlemmar av en klass i utdöende. Därför måste deras strävanden efter bättre livsvillkor komma i motsättning till arbetarnas krav på billiga livsmedel och en planerad jordbrukspolitik i statlig regi.

Den motsättningen blev av taktiska skäl aldrig klart uttalad. Visserligen föreställde sig den tidiga arbetarrörelsen att också landsbygden måste ”kapitaliseras”, det vill säga utvecklas mot stordrift så att de små gårdarna slogs ihop till stora, ekonomiskt bärkraftiga enheter. Men det hindrade inte att det redan tidigt fanns stor förståelse för småböndernas ”jordhunger”. I programmet 1911 inskrevs en dubbel lösning. Partiet skulle verka både för en socialisering av jorden och för hjälp åt fattiga bönder enligt traditionella metoder — mer jord och liknande åtgärder för att underlätta deras ekonomiska läge. Det var ett socialt program snarare än ett ekonomiskt. Småbönder som levde på vad jorden gav kunde knappast räknas in i den ”utsu-

gande klassen”. De tillägnade sig ju inte frukten av andras arbete. Tvärtom kunde de hänföras till den stora gruppen utsugna.

Detta formulerades klart vid partikongressen 1920. Genom skuldsättning hade småbönderna blivit tributpliktiga till kapitalet. De skulle stödjas genom en jordbrukspolitik, som gjorde deras jordbruk lönsamma utan att därför konsumenterna skörtades upp. Den hjälp socialdemokratin ville sätta in för att hjälpa bönderna, när krisen kom vid slutet av tjugotalet — frånsett de vaga formuleringarna om en allmänt produktionshöjande och produktionsdirigerande jordbrukspolitik — var ett system med kontanta bidrag för att bistå de skuldsatta småbönderna. Det var tänkt att fungera efter behovsprövning och skulle fördelas efter samma princip som den hjälp samhället gav fattiga och arbetslösa. Nämnder skulle inrättas över landet för att granska de behovssökande och dela ut bidragen. På så vis skulle hjälpen utgå till dem som verkligen behövde den, till skillnad från generella åtgärder som också kom de förmögna bönderna till del. Efter de linjerna hade den socialdemokratiska propagandan dragits upp vid valet 1932, när alla partier friade till bönderna.

När partiet kom i regeringsställning, hade emellertid jordbrukskrisen förvärrats. På sommaren 1932 hade det gamla frihandelslandet England frångått sina traditioner och infört restriktioner och tullar på importerade livsmedel.

Inom socialdemokratin hade det redan i början av 1930-talet funnits de som börjat ifrågasätta den gamla frihandelstraditionen och som hade förståelse för statliga subventioner. Inmalningstvånget hade till exempel både Wigforss och Sköld funnit rimligt, till skillnad från andra som bara såg till konsumentintresset. När Per Edvin Sköld blev jordbruksminister, var en av hans första åtgärder som statsråd att genomföra mjölkregleringen. Den nya regeringen lovade också att låta de regleringar som fanns kvarstå.

Således fanns redan före kohandeln en liten grupp inom socialdemokratin som hade en annan syn på lösningen av jordbruksproblemen än den traditionella. Den innebar att man accepterade att bonde- och arbetarintressen inte alltid kunde förenas och att bönderna måste hjälpas med medel som gick rakt emot konsumenternas-arbetarnas intressen.

Krisuppgörelsen med bondeförbundet innebar att jordbrukspolitiken fortsatte i de gamla fårorna och att nya protektionistiska åtgärder kom till. Därför fortsatte spannmålsregleringen och därför gavs stöd åt betodlarna liksom åt den animala produktionen. 1934 tillkom prisstöd både för kött, fläsk och ägg. Till och med vissa tullhöjningar och importregleringar infördes.

Den livliga pressdebatten efter kohandeln gav stort utrymme åt det faktum att socialdemokratin hade accepterat margarinaccisen. Just i den frågan hade partiet en intensiv propaganda enligt mallen att accisen skulle berika de redan rika och utsuga de fattiga. Den hade också fått tjäna som illustration till socialdemokratins försök att sammanföra arbetare- och småbrukarintressen genom att göra också småbrukare och lantarbetare till i första hand konsumenter. ”Icke minst de fattiga jordbrukar- och lantarbetarhemmen skulle drabbas hårt av ett margarinförbud.” Efter krisuppgörelsen gjordes arbetare och bönder jämbördiga på ett annat sätt, som två kuggar i ett maskineri: ”Bondenöd är arbetarnöd och tvärtom. Det som gagnar arbetare och bönder gagnar hela samhället.”

Men lantarbetarna då? De hade för socialdemokratin fungerat som den förenande länken mellan arbetare och bönder. Kom inte den gruppen i kläm i partiernas stora uppgörelse på våren 1933? Lantarbetarna hade självfallet räknats till proletariatet och varit föremål för partiets organisationsförsök, om än inte i så hög grad som industriarbetarna. Men ännu under 1920- och 30-talen var lantarbetarnas organisationsfråga olöst. De försök, som gjorts i seklets början, hade avstannat vid storstrejken, som slog sönder det lilla som uppnåtts.

1917 tog LO nya tag, anslog ett belopp på 10 000 kronor och uppdrog åt agitatorn och organisatören Albin Hansson att på nytt söka organisera lantarbetarna. I konkurrens med det

nya vänsterpartiet bildades i oktober 1918 Sven ska Lantarbetareförbundet, som genast drogs in i svåra löne- och föreningsrättsstrider. Där industriarbetarna efter decennier av kamp tillskansat sig både högre lön och kortare arbetstid samt tvingat arbetsgivarna att förhandla med sina organisationer, stod lantarbetarna med hela detta gigantiska arbete framför sig.

Du pratar pöjkjävel

I början på trettiotalet kom jag med i lantarbetareförbundet. Agitationen bland de oorganiserade bedrevs av 2 à 3 man i varje agitationskommitté.

I mitt fall gick det till på följande sätt: Jag satt en kväll och intog kvällsmaten, då två karlar från en gård i socknen stegade in. ”Du är inte med i fackföreningen men nu är du så gammal så du ska med”, sa dom. I min enfald sökte jag komma ifrån saken med diverse mer eller mindre sakliga argument. ”Du pratar pöjkjävel”, svarade en av besökarna — en karl, som var två meter i strumplästen — ”du pratar som du har förstånd till, jag skriver upp dig”.

Ja, argumentationen från min sida tog slut och på nästa avdelningsmöte blev jag medlem. Agitationen var som synes rätt grovkornig men utan tvivel effektiv. Och den behövdes. Jag var sedermera själv ute i samma uppdrag tillsammans med denne tvåmeters-karl. Han var alltid rakt på sak och renhårig. Utan tvivel en bra kamrat och en bra arbetare.

Men föreningsarbetet krävde alltmer kunnande av sina medlemmar. Vi började också få in representanter i kommunala organ. Allt detta krävde mera kunskap. Vi måste lära oss mera. Nu var studiecirkeln den form av skola vi måste anamma, och det var ingen dålig skolform.

Den första cirkeln jag var med i var en lantarbetarecirkel i kommunalkunskap. Vi samlades tio stycken i hemmen en gång i veckan. Där pluggade vi och diskuterade igenom de problem vi stötte på i kursen. De äldre och erfarna gubbarna dominerade givetvis, men ingen av oss yngre tog illa upp av detta. Att den erfarne och garvade har mycket att ge en yngre och oerfaren kamrat går ju aldrig att förneka. Vi hade alltid vissa uppgifter att lösa mellan sammankomsterna. På dessa gick vi sedan igenom vars och ens svar och diskuterade sedan fram den bästa lösningen.

Efter ett par timmars diskussion och arbete bjöd värdfamiljen på kaffe. Dessa cirkelträffar var alltid trevliga och efterlämnade en stark känsla av gemensamhet och samtidigt ett personligt ansvar. Kommunalkunskap, bokföring, föreningskunskap var mycket vanliga ämnen för cirkelstudier bland lantarbetarna på trettiotalet. Detta berodde väl på det ökade ansvar som följde på deras aktivitet inom föreningsliv och kommunal förvaltning.

Thure Lundgren i Lantarbetaren och boken

Det var mycket som måste göras. Arbetstiden var ännu 12-14 timmar om dagen, lönerna — en blandning av natura- och kontantlön — var rent 1800-talsmässiga.

Det var statarsystemet, en vanlig avlöningsform inom jordbruket. Det innebar att en arbetare med familj anställdes för ett eller för ett halvt år i taget mot ersättning i form av bostad om ”minst” 35 kvm och spannmål, potatisland och mjölk. Kontantlönen var 1930 som lägst 750 kronor per år, som högst 1 070. Det var bara familjer som kunde bli statare, därför att också hustruns arbetskraft utnyttjades, mer eller mindre godtyckligt. Vad det innebar i praktiken visar följande ”statarminne” från början av 1900-talet:

Mor hade dålig mage, så hon var rätt klen till hälsan, men när hon var kry så hjälpte hon till med mjölkningen vid gården. Hon började då klockan 4 om morgonen och mjölkade mellan 15-20 kor, 3 gånger dagligen, för 12 kronor i månaden. Jag minns att förvaltaren skickade bud med far, att ville mor ej mjölka så kunde de flytta, för det var överenskommet att frun vid påfordran skulle mjölka och det ansåg förvaltaren vara detsamma som att mor skulle mjölka

varje dag — där togs ingen hänsyn till sjukdom. Mors magsår övergick så småningom till kräfta och hon blev endast 53 år gammal.

Den personliga friheten kränktes svårt av legostadgan, som var i bruk ända till 1926, då den formellt avskaffades. Också sedan den försvunnit, levde den patriarkaliska inställningen kvar. Den stora lantarbetarstrejken i Södra Möre i Småland 1929 var lika oförsonligt hård som industriarbetarnas och framför allt bruksarbetarnas föreningsrättsstrider i början av seklet.

Strejken hade börjat den 23 juli 1929, vid 19 gårdar, sedan arbetsgivarna vägrat underteckna det nya avtalet. Det var inte själva lönen, som de fann oskälig — den kunde man till nöds betala. Nej, det var sättet att framställa löneanspråken på, som man inte kunde acceptera. Arbetsgivarna vägrade förhandla med arbetarnas representanter. De skulle komma personligen som förr i världen, och inte genom fackliga ombud., Det blev en mycket lång strejk, som väckte harm och bitterhet. Strejkbrytare inkallades. De strejkande lantarbetarna blev vräkta under hösten 1929: Det var 32 familjer, sammanlagt 164 personer. Först i augusti 1931 kunde striden avblåsas men någon seger för de strejkande lantarbetarna blev det knappast. Arbetsgivarna påstod sig visserligen vilja respektera föreningsrätten och återanställa minst tolv av de tidigare uppsagda arbetarna. Men alltjämt vägrade de att acceptera kollektivavtalet.

Ett liknande drama ägde rum ett par år senare vid Asa egendom i Småland som regerades av änkefru Claire Hugo-Stinnes. Inte heller hon kunde förstå att Lantarbetareförbundet skulle ha något med hennes anställda att skaffa utan tänkte göra som hon alltid gjort, ”till full belåtenhet å ömse sidor”. Hennes anställda hade en timlön på 35 öre, vilket var 10 öre under avtalet. De arbetare, som trots allt inte var så belåtna, blev vräkta.

Samhällskrisen drabbade självfallet lantarbetarna, som fick sina redan mycket små löner ytterligare nedsatta. En statavlönad kördräng till exempel fick vidkännas 10 kronors avdrag på årslönen, som därmed blev 620 kronor. Att strejka under sådana förhållanden var oftast utsiktslöst. Arbetslösheten bland lantarbetarna var dessutom mycket hög. 1933 var 21 % av Lantarbetareförbundets medlemmar arbetslösa och det var en siffra som betraktades som nästan normal. Till den långa arbetstiden, de låga lönerna och de ofria arbetsförhållandena kom också de usla bostäderna. De var trånga, smutsiga, kalla, dragiga och ohälsosamma. Det var ett deprimerande liv som levdes i dessa fallfärdiga gråa och röda träkåkar. 1933 tillsatte den socialdemokratiska regeringen en utredning om lantarbetarnas bostadsfråga, som på sikt kom att medföra förbättringar.

Lantarbetarna hade alltså varit länken mellan arbetare och bönder i den socialdemokratiska propagandan och de hade varit föremål för arbetarrörelsens intensiva organisationsförsök under 1920- och 30-talen. Vräkningarna i Södra Möre hade till exempel filmats av socialdemokraterna och användes i den fackliga agitationen. Lantarbetarna var en potentiell ny väljargrupp och det uppfattades som mycket viktigt att de insåg att deras plats var inom arbetarrörelsen, inte hos högern eller smågrupperna ännu längre höger ut.

I och med kohandeln upphörde naturligtvis inte intresset för lantarbetarna, dessa folkhemmets mest försummade barn. Men hjälpen fick en annan inriktning. Det var en hjälp som syftade till att ”göra bönder av lantarbetarna”. I stället för den socialdemokratiska linjen att garantera lantarbetarna lagstadgad minimilön blev det som bondeförbundet ville, att lantarbetarlönerna gjordes avhängiga jordbrukets priser. Så kom det sig att det i den socialdemokratiska valpropagandan inför andrakammarvalet 1936 kunde låta så här:

Det är självklart, att den svenska arbetarklassen vill betala de förnödenhetspriser, som garantera lantarbetarna och småbönderna en dräglig levnadsstandard.

Krisuppgörelsen på våren 1933 var förvisso en ”kohandel”, där parterna bytte med varandra för att få igenom det de helst ville ha genomfört. Att uppgörelsen lyckades och att bondeförbundet, som så länge legat i högerns farvatten, kunde acceptera principerna i den socialde-

mokratiska politiken, berodde till stor del på finansminister Wigforss' pedagogiska skicklighet. Han lyckades övertyga bönderna om att köpkraftsteorin skulle gagna också dem, eftersom avtalsenliga löner för nödhjälps- och statsarbeten skulle innebära att arbetarna fick mer pengar att köpa böndernas produkter med. Den propagandan började genomsyra det svenska samhället. Till och med i reklamen slog den igenom, som i denna annons för Ekströms bakpulver:

Ett aktuellt samtal. Han: Ja, nu börjar vi alla tänka nationalekonomiskt. Och vårt folk tycks önska att vi arbetare håller ihop med bönderna och att vi köper varandras varor. Hon: Jaa, det är så riktigt ... Å vad de' beträffar bakpulver, så har vi också där svensk kvalitetsvara, vi har Ekströms.

Genom krisuppgörelsen kunde parlamentarismen äntligen få den stadga, som efterlysts under hela 1920-talet. Det var en viktig sak i ett Europa, som började tappa tilltron till det demokratiska systemet. En uppgörelse med bondeförbundet innebar därför inte bara en kortsiktig möjlighet att genomföra krisprogrammet. Den betydde också att bondeförbundet länkades samman med socialdemokratin, med demokratin. Utvecklingen kunde ha gått i motsatt riktning. Den sociala krisen kunde, som i Tyskland, övergå i en politisk. Exempel fanns också på närmare håll, som den fascistiska Lapporörelsen i Finland. Också här hemma började extremistiska smågrupper fria till bönderna, som i Nationella ungdomsförbundets Örebroprogram från år 1929:

Med hänsyn till jordbrukets betydelse böra statens skyddsåtgärder i första hand gälla denna näringsgren. En oberoende och välvårdad bondebefolkning är vårt samhälles fasta grund och den svenska folkrasens bästa kraftkälla.

Och några lystrade. Vid valet 1932 röstade 15 170 människor med Nationalsocialisterna, som de då kallade sig. Vid det nästföljande andrakammarvalet 1936 fick de ytterligare 5 000 röster och dessutom samlade en grupp som kallade sig Den nationella 26 750 röster.

Men det var ändå lite jämfört med dem som socialdemokratin samlade. Valet 1936 var ett segerval, som gav partiet majoriteten i andra kammaren. Säkert är att en del av vinsten hämtades på landsbygden.

Den tredje mannen

Om icke kraftigt motstånd reses, hotar fackföreningarnas tvång att lamslå all verksamhet, allt initiativ, all personlig frihet.

Ur högerbroschyren ”Blockadterror och tredje mans rätt”, 1930

Depressionen medförde inte bara arbetslöshet utan också kraftigt sänkta löner. 1932 blev ett år med stora lönesänkningar. Meningarna inom fackföreningsrörelsen gick isär om hur arbetarna skulle möta dessa attacker mot deras levnadsstandard. Inom fackförbundens ledning liksom i LO- styrelsen fanns en ganska vitt utbredd förståelse för att arbetarna måste finna sig i de försämrade villkoren.

Bland de fackföreningsanslutna arbetarna fanns emellertid viljan att inte utan strid gå med på lönesänkning. När arbetarna i Surahammar och Sandviken trots förbundsledningens ovilja ändå strejkade, uppnådde de att lönesänkningen inte blev så stor som arbetsgivarna varslat. I stället för en åttaprocentig lönesänkning av de fasta lönerna och 12 % på ackorden blev det 4 respektive 6 %.

Vid sågverken var det svårare att förhindra kraftiga löneförsämringar på grund av sågverksindustrins dystra läge. När lönesänkningsbudet kom, 9 % resp 6 %, manade Sågverksarbetareförbundet sina medlemmar att trots allt acceptera. En strejk nu kunde bara gynna såg-

verksfabrikanterna, menade det. Valet stod i realiteten mellan lönesänkning och arbetslöshet. Också Kilbomskommunisterna varnade för strejk. Vid Svartviks sågverk bröt ändå en vild strejk ut under Sillénkommunisternas ledning. Deras filosofi var, att en strejk alltid var lönsam, om än inte ekonomiskt så politiskt. Den vinst de inhöstade denna gång var dock inte stor. Sågverksarbetarnas fackförening i Svartvik uteslöts ur LO.

Det var inom massaindustrin som läget var som svårast och som meningarna inom arbetar rörelsens olika falanger bröt sig som mest. Den varslade lönesänkningen låg också där på omkring 20 %.

LO-ledningen menade trots detta att arbetarna borde acceptera budet. Men omröstningen bland arbetarna gav det motsatta svaret och det blev strejk för alla företag anslutna till Pappersmasseförbundet på våren 1932. Det blev en lång och svår strejk. Under sommaren 1932 sinade förbundets strejkkassa och de strejkande fick söka klara sig så gott de kunde själva. Först i augusti blev det en överenskommelse, som arbetarna inte vann mycket på. Men då hade konflikten lett till en rad uppträden som påminde om Halmstad och Ådalen. I Byske den 23 maj blev det konfrontation mellan transportarbetarna, som vägrade lasta massan, och ditkallade strejkbrytare och poliser. Liknande konfrontation blev det längre fram på sommaren i Klemensnäs och Sandarne. Sillénkommunisterna Filip Forsberg — Röde Filip och Fritz Wall, som bägge varit aktiva organisatörer, fick sona sina ”brottsliga upptåg” med vardera 2 1/2 års fängelse.

1933 inleddes med en strejk bland sjöfolket. Den hade alla de kännetecken som präglade stridigheterna under slutet av tjugotalet och början av trettiotalet. Där fanns lönesänkningen på 10-15 %, där fanns kommunisternas ivriga uppmaningar till arbetarna att inte vika en tum eller acceptera ett enda öres lönesänkning, där fanns slutligen sedan strejken blivit ett faktum, det militanta uppträdandet mot strejkbrytarna. Det som gjorde sjöfolksstrejken extra olustig var den så kallade Kjellaffären, efter fartyget Kjell i Göteborg, där strejkbrytare logerade. En sillénkommunistisk ”chockbrigad” äntrade 22 mars 1933 fartyget och tog i land fem ”brytare”, som sedan i regelrätt lappostil slängdes in i en bil och fördes ut i skogen och misshandlades. Kjellaffären blev droppen som kom bägaren att rinna över. Vid LO:s representantskaps möte i april samma år antogs cirkulär nr 807, ”Mot skadegörarna inom fackföreningsrörelsen” det vill säga mot Sillénkommunisterna i den av dem organiserade Röda Fackoppositionen, RFO. Resultatet blev att ett hundratal RFO-anhängare uteslöts.

Men det var inte bara kommunisterna inom fackföreningsrörelsen som bidrog till LO-ledningens och även SAP:s bekymmer. I april 1933 utbröt den långvariga strejken inom byggnadsindustrin, som försatte den nya regeringen i förlägenhet både ekonomiskt och politiskt. Lönesänkningarna, som var den oundvikliga anledningen, låg på 30-35 % och framstod som helt oantagbara. Arbetarnas representanter kunde gå med på en lönesänkning på 14 % under förutsättning att 42 timmars arbetsvecka infördes och semesterrätten vidgades. Det blev en långvarig strejk, som inte slutade förrän i februari 1934.

På grund av byggnadsstrejken kunde regeringens nya ekonomiska program inte genomföras i full skala, eftersom de nya statliga beredskapsarbetena till stor del låg inom byggnadsindustrin. Riksdagen vägrade lämna regeringen anslag för att bygga statliga byggnader innan konflikten hade avblåsts. Dessutom var byggnadsindustrin en nyckelbransch för hela näringslivets ekonomiska återhämtning. Regeringen gjorde därför vad den kunde för att få ett snabbt slut på strejken. Sedan medlingskommissionens bud den 13 augusti förkastats, ingrep regeringen direkt i konflikten. Både Per Albin och Möller sökte tala parterna tillrätta. Den 20 september lade de fram ett förslag till uppgörelse, som arbetarsidan kunde acceptera men som avvisades av arbetsgivarna. Läget var orubbat och den nya regeringen fick tåla stor kritik för sin ”oneutrala” inblandning.

Politiskt gav strejken högern propagandamaterial för dess kamp för ”tredje mans rätt” i

konflikter. Förvisso var det en gammal högerdröm att genomdriva en lagstiftning till förmån för ”tredjeman”. 1929 hade högern motionerat i frågan och haft framgång så tillvida som en utredning under professor Ragnar Bergendals ledning hade tillsatts. Lagom till byggnadsarbetarestrejken kom hans betänkande. Högern hade själv aktivt bidragit med att samla material om fackföreningarnas ”tyranni” och ”blockadterror” genom ”Byrån för arbets- och näringsfrihet”. Stockholms organiserade murare framstod i dess materialsamling som de värsta blockadbusarna, som ingrep med rena maffiametoder om någon vågade så mycket som att mura en spis åt sig utan deras gillande.

Beckerkonflikten var ett annat av deras exempel för att visa hur fel fackföreningsrörelsens blockad- och bojkottmetoder slog och hur neutrala, oskyldiga människor drabbades. I augusti 1930 förklarades Beckers firma i bojkott. Vad som väckte högerns vrede var att bojkotten utsträcktes till samtliga firmor som hade förbindelse med Beckers och till alla butiker som förde Beckers färger och andra varor, även om dessa utgjorde bara en liten del av sortimentet.

”Blockadterrorn” bakades ihop med ”Bolsjevikhotet” för att bli ett, som man hoppades, förödande vapen också mot socialdemokratin. Valet 1928 var nämligen inte alls slutet på högerns propagandametod att jämställa socialdemokrater och kommunister. Ådalen, där både socialdemokrater och kommunister uttryckte sin harm och vrede över de dödande skotten, gav högern ytterligare argument:

Kommunisternas aktivitet i Ådalen var av den art, att samhällets ordningsmakt endast med anlitande av sina yttersta hjälpmedel kunde bemästra situationen. Men vad hände då?

Jo, socialdemokraterna och deras talesmän och regering och riksdag kastade sig över den ordningsmakt, vilken haft den tunga uppgiften att på högsta myndigheters order inskrida mot upprorsmännen, med en frenesi som ej stod kommunisterna efter.

1932 motionerade högern om förbud mot högförrädiska rörelser, det vill säga mot kommunisterna. Det skulle inte bli sista gången. Frågan om tredje mans neutralitet och skydd var därför en del i ett större anfall från höger mot vänster. Den bergendalska utredningen, som kom i november 1933, tillfredsställde många av högerns krav, främst att en arbetare som stannade på sin arbetsplats efter utbruten konflikt skulle betraktas som neutral, tredje man. Det var en klar kränkning av fackföreningsrörelsens långa och hårda kamp mot strejkbryteriet. Vidare krävde utredningen att skadestånd skulle betalas till tredje man och att blockadvakthållning skulle förklaras olaglig.

Vid 1934 års riksdag kom det stora anfallet. Det var inte bara högern som motionerade i tredjemannen-frågan. Även bondeförbundet lämnade en motion som huvudsakligast byggde på den bergendalska utredningen. Men också de frisinnade ville ha lagstiftning, som de ville utsträcka till att gälla förbud mot kollektivanslutning och möjligheter till ingripande vid samhällsfarliga arbetskonflikter.

Det var mycket som stod på spel. LO protesterade kraftigt, framför allt mot skyddet av strejkbrytare, som skulle bli resultatet av lagen om den gick igenom, men också mot den diskriminering det innebar att arbetarrörelsens organisationer ständigt skulle arbeta under full offentlighet, medan arbetsgivarsidans organisationer lämnades därhän.

För att möta attacken tillsatte regeringen en kommission för att pröva frågan ytterligare. Den arbetade snabbt och redan i början av maj 1934 kom dess förslag. Det skilde sig inte mycket från det bergendalska förslaget. Den för hela arbetarrörelsen oacceptabla åsikten, att oorganiserade arbetare stod utanför alla konflikter mellan fackföreningsrörelse och arbetsgivare och därför var neutrala och skulle åtnjuta skydd, fanns klart inskriven i kommissionens förslag.

Remisstiden sattes till den 1 september. Lagstiftningsivrarna ville att regeringen skulle inkalla urtima riksdag för att behandla frågan, vilket visar att de ville ha snabbt beslut. Urtima riksdag hade inkallats bara sex gånger sedan 1866. Någon urtima blev det emellertid inte, men till

våren 1935 hade regeringen en proposition färdig i den kinkiga frågan. Den tog givetvis hänsyn till LO:s kritik och strök helt tredjemannaskyddet åt alla kategorier strejkbrytare liksom förbudet mot kollektivanslutningen och utdelning av blockadlappar. Däremot skulle det vara förbjudet att förfölja religiösa och politiska grupper med sådana stridsmedel, liksom utpressningsblockad och stridsåtgärder i syfte att förmå någon att avstå från sin rättmätiga lön.

Vad regeringen framför allt gjorde var att utsträcka lagens giltighet att omfatta alla slag av organisationer och grupper, alltså inte bara förhållandet mellan fackföreningsrörelse och arbetsgivarnas organisationer. Syftet var att skilja bondeförbundet från högern och få bönderna att i stället känna samhörighet med socialdemokratin, eftersom böndernas unga organisationer, framför allt RLF, i mycket tagit över fackföreningsrörelsens kampmetoder.

Propositionen väckte en våldsam aktivitet: 25 motioner lämnades in. Kommunisterna krävde folkomröstning. Den socialdemokratiska partistyrelsen samlades och förberedde sig på att hellre låta regeringen falla än att medverka till en restriktiv lagstiftning.

När lagutskottet i juni 1935 lade fram sitt yrkande, som innebar en skärpning gentemot regeringsförslaget, inträffade emellertid den antiklimaxen att högern inte fann utskottets skrivning vara restriktiv nog. Regeringen kunde därför avstå från att driva igenom förslaget och så föll hela frågan.

Det betydde inte att den var ur världen, den var bara tillfälligtvis borta ur det politiska spänningsfältet. Högern återkom varje år med nya motioner. Men socialdemokraterna föredrog att gå en annan väg. I valmanifestet inför 1936 års val motsatte sig partiet uttryckligen lagstiftning ”som blir till förfång för arbetarorganisationerna och jordbrukarnas ekonomiska sammanslutningar i deras utövande av sina samhällsnyttiga funktioner.”

Åter ställde socialdemokraterna bönderna vid sin sida i akt och mening att förhindra en front höger-bondeförbund mot fackföreningsrörelsen.

Men visst delade den socialdemokratiska regeringen den borgerliga uppfattningen att arbetsfred borde råda: ”Det stora samhälleliga intresset är att motverka störningar i det ekonomiska livet samt att trygga produktionens normala gång och en jämn folkförsörjning”. Så stod det i direktiven till den utredning som regeringen tillsatte på 1934 års sista dag, den så kallade Mammututredningen.

Men dess syfte var inte bara att utröna hur arbetsfreden skulle gagnas, vilket var de borgerligas första och viktigaste krav. Utredningens område utsträcktes till att gälla ”ingripanden från samhällets sida på vissa områden av det ekonomiska livet”. Det kunde vara frågan om samhällelig medverkan vid lönesättning, om den industriella demokratin, de anställdas trygghet, kontroll över bankväsendet och andra liknande ingripanden, som socialdemokratin menade skulle bidra till att skapa verklig arbetsfred. Om organisationernas handlingsfrihet eventuellt skulle behöva inskränkas, hade samhället skyldighet att själv tillvarata de intressen som kunde hotas.

På så vis bedrev regeringen en slags utpressning. Ville de borgerliga, som annars värnade om individers och företags suveränitet och frihet, frångå den principen när det gällde fackföreningsrörelsen, fick de också finna sig i att samma princip skulle gälla över det ekonomiska livet som helhet. Men utpressningen kunde också sägas vara riktad åt ett annat håll, nämligen mot fackföreningsrörelsen. Ty i utredningens betänkande som kom ett år senare, framhöll utredarna, att det ändå vore bäst om parterna på arbetsmarknaden kunde göra upp i godo så att man slapp ifrån lagstiftning.

Och vad var det som skulle göras upp i godo? Utredarna föreslog en rad åtgärder som radikalt skulle ändra fackföreningarnas struktur. Omröstningsförfarandet inom fackföreningsrörelsen borde regleras så, att ett förslag som godkänts av parternas huvudrepresentanter inte skulle ut i organisationerna för omröstning. Det ansågs helt ofrånkomligt att fackföreningsrörelsen måste

centraliseras. De som inte ville organisera sig skulle vidare garanteras ett bättre skydd. Rättsskydd skulle lämnas mot missbruk av blockad- och bojkottvapnet. Och sist men inte minst framhöll utredarna att staten måste ha rätt att ingripa i samhällsfarliga tvister. Det blev också som regeringen ville. Det blev ingen lagstiftning. Det blev en uppgörelse i godo, en samförståndslösning av det slag som 1930-talets socialdemokrater strävade efter för att förverkliga sin ”reformistiska utopism”, för att låna Wigforss' ord.

I mars 1936 tillkännagav LO:s ordförande Albert Forslund att förhandlingar med SAF skulle inledas. Den 22 maj träffade de samman och bildade den så kallade arbetsmarknadskommittén med sex representanter för vardera sidan. Förhandlingarna fördes i Saltsjöbaden och den 20 december 1938 kunde kommittén meddela att man kommit överens och slutit ett avtal, som kom att kallas Saltsjöbadsavtalet.

Det gemensamma målet från bägge håll var ostörd arbetsfred. Därför skulle en arbetsmarknadsnämnd inrättas som en central förhandlingsinstans med tre representanter från vardera sidan. I den skulle alla frågor om uppsägning av avtal, om permittering, om tolkning och tillämpning av avtalets bestämmelser, och om konflikter som berörde samhällsviktiga funktioner behandlas. Tvister som rörde arbetsvillkor eller andra förhållanden i övrigt skulle inte hänskjutas till arbetsdomstolen eller föranleda strejker eller lockouter förrän man sökt förhandla med varandra. En rad detaljerade regler för att skydda tredje man — huvudsakligast baserade på regeringspropositionen från 1935 — skrevs in i avtalet.

Men paragraf 23, paragrafen som erkände arbetsgivarnas husbonderätt över sina anställda, gick orubbad genom saltsjöbadsförhandlingarna. Endast en liten uppmjukning fick LO igenom. Vid uppsägning och permittering skulle arbetsgivarna en vecka i förväg tala om det för fackorganisationens representant vid arbetsplatsen. Dessutom skulle arbetsgivare vid anställning, där valet stod mellan två lika meriterade arbetare, ta hänsyn till den som hade störst försörjningsbörda.

Någon förändring i fackföreningsrörelsens struktur berörde emellertid inte avtalet. Den saken ordnade LO internt. Vid 1941 års LO-kongress centraliserades organisationen. LO:s sekretariat fick då insyn i förbunden för att verka för en enhetlig planläggning av fackföreningsarbetet. Dessutom gick förslaget igenom, att LO-ledningen skulle ha sista ordet i fråga om strejk, om den skulle komma att beröra mer än 3 % av organisationens medlemmar. Det väckte opposition. Motståndarna kunde mildra förslaget genom att tillfoga att sekretariatet fick bestämma endast om strejken kunde väntas medföra avsevärda olägenheter utöver den berörda organisationens eget verksamhetsområde. Vid samma LO-kongress gavs vidare vetorätt åt förbundsstyrelserna i frågor om avtal eller stridsåtgärder.

Vad betydde då Saltsjöbadsavtalet konkret? Det innebar att arbetarna fick avstå från vissa stridsmetoder, som blockad, bojkott och repressalieåtgärder mot ”tredje man”, till exempel familjeföretag som med familjemedlemmarnas hjälp utförde arbete för egen räkning. Det var ingen förlust, menade Arnold Sölvén, som varit arbetarrepresentationens sekreterare under förhandlingarna; de gav föga resultat och var bara ”ägnade att misskreditera fackföreningsrörelsen. Den uppgörelsen ger arbetarna å andra sidan en ökad trygghet och en starkare rättsställning på arbetsplatsen”.

Den åsikten delades emellertid inte av alla inom fackföreningsrörelsen. Typograferna till exempel var djupt missnöjda och menade att avtalet helt enkelt innebar att arbetsgivarsidan nu visste hur de bäst skulle kunna trakassera arbetarna. Typograferna förundrade sig över hur arbetarnas egna representanter hade kunnat låna sig till detta skändliga svek. Andra, som inte använde samma kraftiga språk, men som också var oroade, tröstade sig med att av två onda ting var Saltsjöbadsavtalet det minst onda. Man hade sluppit lagstiftning.

Att kommunisterna enhälligt fördömde ”sveket” var väntat, men också bland de nazistiska grupperna kom kritik mot de ”korporativistiska” tendenserna i avtalet, en något egendomlig

kritik för att komma från det hållet.

Frågan om ”den tredje mannen” var emellertid löst. Fackföreningsrörelsen hade påtagit sig en nationell roll. Solidaritetsbegreppet sträcktes ut till att omfatta nationen, välståndet och arbetsfreden. Lojalt hade den fackliga rörelsen genomfört sin del i det nya socialdemokratiska projektet, det svenska folkhemmet.

Saltsjöbaden 20 december 1936: Det historiska avtalet undertecknas. Vid pennan LO:s ordförande August Lindberg (tv) och SAF:s ordförande J. Sigfrid Edström

Försvarsfrågan

I stället för militärväsendet skulle jag vilja se en allmän arbetslöshetsförsäkring införd.
Hildegard Ström på partikongressen 1928

”Partivänner! Det är många gamla avrustare, som nu är i själsnöd, och jag är en av dem”. Så började O W Löwgren sitt inlägg i försvarsdebatten vid 1936 års kongress. Det var en bekännelse som kunde delas av många vid denna kongress, då avrustningsanhängarna böjde sig för de hårda realiteterna.

Många var de, för avrustningstanken hade funnits levande och stark inom partiet ända sedan antimilitarismens dagar. Gång på gång hade den blossat upp efter det första världskriget. När socialdemokraterna delade regeringsmakten med liberalerna, hade nedrustning stått på programmet. Redan vid 1919 års urtima riksdag hade regeringen sänkt övningstiden för de värnpliktiga från 240 till 120 dagar och i slutet av november samma år hade den liberal-socialdemokratiska regeringen tillsatt en försvarsrevi- sion. Världskriget gjorde för övrigt alla parter benägna att skära ner försvarskostnaderna. Inom arbetarrörelsen gick man givetvis längst. Aldrig skulle det kunna bli krig igen. Världskriget var den sista stora katastrofen i mänskligheten historia.

När partiet samlades till kongress 1920, hade avrustningsidén för första gången verkat praktiskt genomförbar. Nu fanns ett internationellt organ, Nationernas Förbund, med syfte att förhindra uppkomsten av nya krig och som på ett förnuftigt sätt skulle bidra till att reglera förhållandena mellan nationerna. Att ett litet land som Sverige då kunde avrusta helt, verkade självklart. Utan större diskussioner ändrades i partiprogrammet formuleringen ”successiv minskning av militärbördorna fram mot avväpning” till det enkla ”avväpning och internatio-

nell ordningsmakt”. Vidare krävdes att den hemliga diplomatin skulle avskaffas och folket ges kontroll över utrikespolitiken.

I mars 1923 avgav försvarsrevisionen sitt betänkande och riksdagspartierna lämnade in sina bud. Högern ledde med 136 miljoner kronor, mellanpartierna kom därefter med 123 och socialdemokratin markerade sitt nedrustningskrav med 100 miljoner kronor.

Den tryggerska regeringen misslyckades att få igenom sitt bud i försvarsfrågan och det blev den tredje socialdemokratiska ministärens uppgift att avgöra försvarsfrågan. Det blev 1925 års försvarsordning med den stora ”regementsdöden”. 17 truppförband drogs in, övningstiden för infanteristerna sänktes till 140 dagar och totalkostnaden skulle vara 107 miljoner kronor. Som jämförelse kan nämnas, att hade 1914 års härordning bestått, skulle försvaret ha kostat drygt 180 miljoner kronor.

Det var under denna tid som idén om det ”elastiska” försvaret presenterades från socialdemokratiskt håll. Det innebar helt enkelt att i tider av lugn och politisk stabilitet i världen skulle försvaret skäras ner till ett minimum, för att snabbt byggas upp om det politiska läget försämrades.

Inom den revolutionära delen av arbetarrörelsen var förvirringen till en början större, när det gällde att ta ställning till det svenska försvaret. Det nya vänsterpartiet hade bildats av de mest försvarsnihilistiska krafterna och i dess första program hade krav på total avrustning självklart inskrivits. Men i och med anslutningen till Komintern blev det svårare att hitta en ståndpunkt, ty pacifismen var för Komintern en borgerlig företeelse. Följaktligen var ett av Kominterns villkor 1921 att partierna skulle ”avslöja pacifismen” och tvärtom kräva arbetarklassens beväpning. Det svenska kommunistpartiet fick hjälp av ”kamrat Robert”, utsänd från Komintern, som tillsammans med kommunistpartiets ledning — det var efter Höglunds uteslutning — skrev det så kallade Örebroprogrammet. Detta blev därför kommunisternas ståndpunkt i försvarsfrågan och deras inlägg i försvarsdebatten inför 1925 års försvarsrevision. Det var kort och kärnfullt: ”Militärfrågans lösning måste ske på grundval av arbetare- och bondemilis”.

Trots allt fanns pacifismen levande inom det kommunistiska partiet, till stor irritation för Komintern. 1927 gick kommunisterna samman med SAC och några andra småorganisationer i ett upprop mot krigsfaran, ett dokument som av Komintern betecknades som pacifistiskt dravel, liksom den motion, inlämnad samma år, vari krävdes Sveriges utträde ur Nationernas Förbund. Kommunisternas motivering var att Sverige måste vara neutralt i ett kommande krig och därför redan nu gå ur NF. Neutralitet var omöjlig, menade däremot Komintern. Men pacifismen inom partiet var ändå så stark att kommunisterna motionerade i riksdagen 1929 om svensk isolerad avväpning att genomföras inom tre år.

Exemplen visar klart att inom svensk arbetarrörelse levde avskyn mot militärväsende och krig lika stark som under 1900-talets början. Det var också ett gemensamt arv för både kommunister och socialdemokrater.

Vid 1928 och 1932 års socialdemokratiska partikongresser kom rent av den gamla försvarsnihilismen tillbaka. Det var Elof Lindberg som stod för den. Han hade tillsammans med Höglund, Vennerström och Fredrik Ström efter 1924 års partisprängning återvänt till socialdemokratin. Lindberg och de som sympatiserade med honom menade, att hotet mot Sverige var så obetydligt att det var onödigt med ett dyrbart försvar. Dessutom fanns nu Nationernas Förbund. Den tekniska utvecklingen inom vapenindustrin hade dessutom gjort vapnen så förödande, att det inte längre var möjligt att skydda sig. Det var det välkända resonemanget från tiden för första världskriget som nu dök upp på nytt: Till vilken nytta? Skulle landet ändå bli ockuperat, fortsatte Lindberg, skulle svenskens frihetskänsla garantera att det blev en kortvarig ockupation. Det fanns andra, och framför allt billigare sätt att försvara landet med, än de konventionella, till exempel generalstrejk eller gerillakrigföring.

Men Lindberg fick inte sista ordet. Mot sig hade han främst Möller. I ett läge, där demokratin hotas och diktaturerna går segrande över världen, skulle det bli ett dåligt jämviktsförhållande om demokratierna nedrustade medan diktaturerna rustade sig allt starkare. Det om något vore en krigsfara, menade Möller.

Utanför de två stridande falangerna, där parterna kom från partistyrelsen eller riksdagsgruppen, fanns en tredje grupp — förmodligen mer representativ för inställningen till försvaret bland vanligt folk inom arbetarrörelsen. Den gruppen var mer tystlåten och saknade kanske de ideologiskt färgade argumenten, men dess försvarsnegativism var begriplig nog:

Vi har förlorat allt vad vi ha. De flesta av oss ha ingenting annat än arbetslöshet och dåliga löner. Vi ha inte råd att offra mer på det militära vansinnet. Vi ha andra krav på samhället. De pengar, som möjligen gå att lösgöra, behövs så ofantligt väl för social omvårdnad.

Orden yttrades av grovarbetaren Nils Grönlund i försvarsdebatten vid 1932 års partikongress. Vad Grönlund sade, var själva kärnpunkten för socialdemokraterna när de skulle ta ställning i försvarsfrågan — nämligen kostnaderna. Det var den gamla bitterheten som fanns kvar från tiden före rösträtten, då samhället krävt offer utan att ge något igen. Nu fanns visserligen rösträtten. Men så länge som arbetslöshetsförsäkringen inte fanns, så länge som folkpensionerna inte var tillräckligt stora att leva på, så länge en radikal socialpolitik saknades, så länge framstod de dryga försvarskostnaderna som omoraliska.

Just försvarsanslagen väckte därför en lidelse inom arbetarrörelsen som inte hade någon motsvarighet i någon annan fråga, inte ens den om socialismen. Inte underligt då att till partikongressen 1932 kom inte mindre än 15 motioner i försvarsfrågan, alla med krav på radikalare uppträdande från partistyrelse och riksdagsgrupp. Partistyrelsens majoritet hänvisade till den försvarskommission som tillsatts 1930 och menade att man borde vänta och se vad den kom fram till. Så blev det också, men det innebar inte att det uppfattades som ett nederlag för nedrustningstanken. Per Albin framhöll att just inom kommissionen skulle avrustningstanken få den allsidiga belysning som den förtjänade, och med det lät sig avrustningsvännerna nöja.

Försvarsfrågan glömdes för den skull inte bort. Tvärtom hölls runt om i landet möten, som gick i nedrustningens tecken. Från Helsingborgs arbetarekommun till exempel fick partistyrelsen det klara beskedet så sent som i april 1935 ”att vi på inga villkor vilja medverka till en ökning av den militära budgeten”.

På hösten samma år överlämnade emellertid försvarskommissionen sitt betänkande till regeringen. Det var bara tre år sedan den socialdemokratiska partikongressen diskuterat avrustning som ett reellt alternativ. Mycket hade emellertid inträffat som gjorde, att den ”riksordning” för ca 25 miljoner kronor, som Elof Lindberg då föreslagit som ett billigt alternativ till försvaret, nu framstod som en helt verklighetsfrämmande konstruktion och som gjorde Helsingborgs arbetarekommuns uttalande bekymmersamt för partiledningen. 1933 hade Hitler tagit makten i Tyskland och i rask takt avskaffat de demokratiska fri- och rättigheterna. Den 2 maj 1933 krossades hela den starka tyska fackföreningsrörelsen, sedan det kommunistiska partiets medlemmar jagats in i koncentrationslägren, för att snart följas av socialdemokraterna.

Hitler markerade klart sin ståndpunkt i utrikespolitiken genom att utträda ur Nationernas Förbund och genom att återinföra den allmänna värnplikten. Aret därpå, 1934, krossades arbetarrörelsen i det röda Wien. Den 12 februari drabbade den halvfascistiska Dollfussregimens väpnade styrkor samman med Wiens arbetare i ett blodigt inbördeskrig. 1935 började Hitler sin expansionistiska utrikespolitik genom att tåga in i Saar. Samma år överföll Italien Abessinien och Nationernas Förbunds svaghet avslöjades inför hela världen, trots dess försök att avvärja kriget genom sanktioner och bojkott. 1936 slöt Hitler och Italiens fascistiske diktator Mussolini förbund. Diktaturerna visade sin styrka. Demokratierna började inse att de måste sätta hårt mot hårt.

Att i den alltmer laddade atmosfären tala om nedrustning var inte längre opportunt. Det visade sig också i försvarskommissionens betänkande. Majoriteten inom den var borgerlig och dess bud låg på 148 miljoner kronor, detsamma som mellanpartiernas bud. Flyget skulle byggas ut och övningstiden för de värnpliktiga öka. Socialdemokraterna inom kommissionen var delade i tre grupper. En grupp, Vougt och Åkerberg, kunde tänka sig att försvaret fick kosta 114 miljoner kronor och att framför allt armén och flyget byggdes ut. En annan grupp accepterade samma summa, men ville att flottan skulle behålla sin betydelse. Slutligen fanns Elof Lindberg, som under trycket från de mer försvars-vänliga frångick den totala avrustningen och presenterade ett förslag, där försvaret kunde få kosta 98 miljoner kronor. Helst borde emellertid frågan gå ut på folkomröstning, menade han.

Inom partistyrelsen insåg man att försvarsfrågan kunde bli regeringens fall. På våren 1935 var det nästan bara regeringschefen själv som ansåg att försvarsfrågan trots det borde avgöras 1936 och att man borde söka enas med mellanpartierna. Sköld menade tvärtom att tiden var kommen för regeringen att avgå och att den lika gärna kunde stupa på försvarsfrågan. Nu hade den betat av vad de sex åren i opposition hade sått. Också Möller höll med honom, men tyckte det var bättre att regeringen föll på pensionsfrågan. Men i november 1935, när partistyrelsen åter var samlad, fick Per Albin med sig de flesta på sin sida, att regeringen skulle gripa sig an försvarsfrågan och söka samförstånd med mellanpartierna. Regeringen arbetade fram en proposition som gick åtskilligt längre än socialdemokraterna i försvarskommissionen. Mellan 130 och 135 miljoner kronor blev det nya socialdemokratiska budet för vad det svenska försvaret kunde få kosta. Flottan skulle få behålla sin forna betydelse och övningstiden för de värnpliktiga ökas till 180 dagar.

Den 30 mars 1936 lämnades regeringsförslaget. Om regeringen trott att 130-135 miljoner skulle beveka mellanpartierna så att en samförståndslösning kunde åstadkommas, bedrog den sig. Mellanpartierna stod fast vid sina 148 miljoner. Inte heller kompromisspartnern bondeförbundet ville vika en tum i försvarsfrågan. Regeringen fick tvärtom höra att förslaget var en utmaning och en akt av ansvarslöshet. I det läget höll partiet sin femtonde kongress och inte oväntat blev försvaret åter ett av huvudämnena.

Men frågan löd inte längre: försvar eller inte försvar? Frågan var om regeringen skulle sitta kvar eller gå. Sitta kvar kunde den göra bara om mellanpartiernas pris accepterades — de 148 miljonerna. Statsministern själv ansåg det bäst att sitta kvar. Risken fanns, menade han, att mellanpartierna annars gick samman och att ett mittenblock skulle uppstå i svensk politik. Men inte alla inom regeringen höll med Per Albin. Sköld kom åter med sin åsikt att regeringen borde gå, om de borgerliga vann i försvarsfrågan. Wigforss, som redan tidigare haft betänkligheter mot summan 130-135 miljoner kronor, var nu ännu mer betänksam. Det var inte principen han bekymrade sig om, det var pengarna. Vem skulle betala? Vi kan visst gå med på ett starkt försvar, sade Wigforss, men då måste vi få garantier för att det skall betalas av de stora förmögenheterna, av dem som har råd i samhället och att pengarna inte tas av de fattiga.

Så fick det bli. Partikongressen godkände regeringens strävan efter en samförståndslösning men med det klara förbehållet att det yttre försvaret inte skulle bli till förfång för ”det inre” — alltså den sociala standarden.

På borgerligt håll fanns emellertid inte alls någon förståelse för att koppla samman försvarsfrågan med frågan om den sociala omsorgen. Tvärtom, försvarsfrågan skulle lyftas över partierna, menade bondeförbundets ledare Bramstorp. Det var som om denna nationella fråga inte fick profaneras genom att på något vis jämställas med andra viktiga politiska frågor.

I början av juni 1936 skulle försvarsfrågan avgöras av riksdagen. Regeringen lovade att respektera beslutet, även om deras proposition röstades ner. Några garantier för att de borgerliga partierna i gengäld skulle bifalla regeringens förslag i pensionsfrågan fick den emellertid inte.

En sådan bytesaffär avvisades bestämt av de borgerliga partierna, trots att Per Albin gjorde sitt bästa för att få dem att förstå det samband som fanns mellan försvar och viljan att försvara:

Det bör vara klart att tillgodoseendet av den militära delen av försvaret icke får ske på bekostnad av den omvårdnad som är en förutsättning för en levande försvarsvilja inom folket. Medel för militära avgifter kunna icke fås genom beskärningar av till exempel de sociala och kulturella utgifterna. — Vad man begär av oss är ingenting mindre än att vi i dag skola taga ansvaret för en ytterligare ökning av militärutgifterna med 30 miljoner, men finna oss i att man på lördag svarar de fattiga gamla på dyrorterna: Vi ha icke råd att sörja för er så att ni kunna leva utan fattigvård. Förstå ni verkligen icke hur orimligt detta är?

Men de tre borgerliga partierna ville inte förstå. Försvarskostnaderna — 148 miljoner kronor — röstades igenom och på lördagen avvisades regeringsförslaget om högre pensionstillägg på dyrorter. Då lämnade regeringen in sin avskedsansökan.

Sverige på 30-talet

Då mannen stigit upp på morgonen strax efter klockan 6, har hustrun kaffet kokat. Arbetet börjar kl. 7 och det är 10 minuters väg till arbetsplatsen. Under arbetet hålles en halv timmes rast, varvid förtäres ett par smörgåsar, som sköljas ned med kaffe ur en termosflaska. Arbetet slutar kl. 3.30 em. Vid återkomsten från arbetet måste han först byta kläder, emedan han är genomvåt. Gruvkläderna hängas i taket ovanför spisen för att torka. Då hustrun tillreder maten på spisen, händer det ofta att stendamm eller s. k. gruvmull rasar från kläderna ned i maten, ehuru ingen tänker därpå. Då mannen fått mat, går han sommartid ut och arbetar på torpet en stund, vintertid ligger han på soffan en stund, varefter han ägnar kvällen åt läsning eller brevskrivning. Hustrun sköter kon, hushållet samt hemmet i övrigt. Maten utgöres av middagsmålet, bestående av salt fläsk, kött eller sill med soppa; på kvällen ätes av den överblivna middagsmaten, vartill kommer gröt. Till söndagarna köpes i regel färskt kött eller korv. Förutom de först nämnda nöjena kan familjen gå ut någon söndagseftermiddag och hälsa på släktingar och vänner. På sommaren har mannen en veckas semester, då familjen kan resa bort någon dag, vilket dock sker i undantagsfall. Familjen lever mycket enkelt och enformigt. De äro också mycket sparsamma, och deras tillgodohavande på banken växer med något hundratal kronor för varje år. Sommartid badar mannen och hustrun i öppet vatten 4 à 5 gånger, gossen oftare.

Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor, Sveriges officiella statistik 1938

Fabian Månsson

Fabian Månsson var en av den svenska arbetarrörelsens ursprungligaste och originellaste begåvningar. Han var rebell och patriot, forskare och agitator, författare och journalist. Han ägnade svensk historia djupgående studier och utgav flera lärda verk. Han intresserade sig för kyrkliga angelägenheter och satt i 1919 års psalmbokskommitté. Fabian var en festlig talare, som kunde hålla sin publik fängslad i många timmar. Här är han i arbetsrummet tillsammans med sin hustru, Maria Qvist-Månsson, kamrater sedan tiden i Malmö socialdemokratiska ungdomsklubb i början av seklet. Den mest bekanta av Fabians dikter är Stridssång, som har en återklang av den ljusa idealismen från Tegnérs ”Det eviga”. Vi återger här de bekanta slutstroferna:

Jag skulle bli slav! Nej så djävlar anamma!
Om biltog och brödlös jag blir gör detsamma, men
frihet skall kämpa om fädernas jord;
så länge en man mäktar öppna ett öga,

så länge en trasa finns kvar av de höga,
de trotsiga, skumstänkta klippor i nord.

Jag hälsar er, frithetens fylkade leder!
Det stundar till strid, låt mig få ibland eder
en plats under frihetens röda banér.
Jag kväves i tröghetens äckliga gömma,
vill ut! dit de sjudande dropparna tömma
sig ut ur mitt hjärta på slagfältet ner.

Och randas den dag, då jag friheten sviker
och ut ur dess led *för en övermakt* viker,
och feg eller trolös ur striden ses fly.
Då måtte mig fädernas skuggor förbanna,
och tankarnas ljus släckas ut i min panna,
och tärnorna mig som en pestsmittad sky.

Och sviker jag även, ej rättvisan sviker,
den undan, men blott för ett ögonblick, viker
och skaffar i vildmarken stridbara män.
Och falla vi alla, ej sanningen faller —
den sönderslår bojor och bommar och galler
och samlar en skara till striden igen.

Reformpolitiken

Staten skall ej blott vara en nattväktarestat utan också en välfärdsstat.

Ferdinand Lassalle

Under sommaren 1936 styrdes Sverige av ”semesterregeringen”. Den bildades av bondeförbundet ensamt. Det blev inte som Per Albin fruktat, att mittenpartierna fann varandra.

Partiet gick därför till val i oppositionsställning och naturligtvis blev frågan om dyrortsgrupperade tilläggspensioner ett av de stora slagnumren i den socialdemokratiska valpropagandan.

Valet på hösten 1936 blev ett segerval för socialdemokratin, som tog 8 nya mandat och 45,5 % av alla röster och därmed för första gången uppnådde egen majoritet i andra kammaren. Trots detta inleddes förhandlingar med bondeförbundet och en koalitionsregering bildades. Anledningarna var flera och skall beröras längre fram. Ett av de villkor som bondeförbundet måste godta för att få dela regeringsmakten var att acceptera tilläggspensioner, baserade på dyrortsgruppering. 1937 kunde därför pensionsfrågan äntligen föras i hamn och principen hade segrat, att gamla och fattiga inte skulle behöva anlita fattigvården för att överleva. I praktiken skulle det dock dröja tills 1948, då 1946 års lag om folkpensionering trädde i kraft, innan detta verkligen fungerade.

Arbetslöshetsförsäkringen och folkpensioneringen hade varit de två stora, tunga reformer som socialdemokratin haft på sitt program sedan 1932. Bägge dessa reformer var en fortsättning på en tidigare socialpolitik med rötter i det sena 1800-talet. I olika etapper från 1891 till 1931 hade till exempel den statliga hjälpen till sjukförsäkring utvidgats, vilket innebar statsbidrag till de enskilda sjukkassorna. Ett visst skydd gav också lagen mot skador och sjukdomar som tillfogats i arbete. 1913 under den liberala regimen Staaff hade pensionsförsäkringslagen genomdrivits. Den byggde på rena försäkringsprinciper, vilket gjorde att avgiftspensionen

blev mycket liten. Senast 1935 hade socialdemokraterna med bondeförbundets hjälp höjt den allmänna folkpensionen, så att maximalt 320 kr per år betalades ut, mot tidigare 225 för män och 210 för kvinnor. 1918 hade en ny fattigvårdslagstiftning äntligen avlöst den från 1871. Den fick mycket stor betydelse, eftersom en rad andra grundläggande försäkringar saknades och fattigvården fick gripa in för såväl arbetslösa som fattiga. Med 1918 års lag blev rätten till hjälp klart uttalad, vilket var viktigt.

Detta innebar att ett betydande socialpolitiskt arbete redan var genomfört, när socialdemokraterna inledde vad de efteråt kallade sin första skördetid. Alla de stora reformerna hade påbörjats: sjukförsäkring, pensionsförsäkring och fattigvårdslagstiftning. Principen bakom — samhällets skyldighet att ta hand om oförskyllt improduktiva människor — godtogs förvisso av alla politiska partier, även om de borgerliga partierna hade lättare att ställa stora reformer på framtiden. Men under den socialdemokratiska regeringen gjorde sig en ny princip gällande, och de reformer den avsatte under trettiotalet lade grunden för ett helt nytt sätt att uppfatta relationerna mellan samhälle och den enskilda människan.

Det var principen om statens skyldighet att inte bara av ”nåd” och ”godhet” ta hand om fattiga och gamla. Uppgiften var att göra landet till en välfärdsstat: att rätta till missförhållanden, höja standarden, förebygga nöd, uppfostra syskonen i folkhemmet till att dela rättvist på tillgångarna. Det som var nytt med 1930-talets reformpolitik var därför inte arbetslöshetsförsäkringen eller tilläggspensionerna. Det var i stället det påbörjade reformarbetet inom mödravård, barnavård och på det bostadssociala området.

Den socialdemokratiska regeringen fick emellertid en något oväntad hjälp, när det gällde att få gehör för den nya reformpolitiken. 1934 utkom boken ”Kris i befolkningsfrågan” av Alva och Gunnar Myrdal, som skulle komma att skrämma borgerliga politiker till en större förståelse för sociala reformer. Dessa två radikala socialdemokratiska akademiker slog nämligen larm om landets framtid i den mest fundamentala meningen: det kommer inte att finnas svenskar tillräckligt om utvecklingen fortsätter som hittills. De hänvisade till alarmerande siffror. Aldrig förr hade det fötts så lite barn i Sverige. Sverige slog rent av rekord i nativitetsminskning i hela Europa, där en liknade utveckling ägde rum. Raskt tillsattes en befolkningskommission, som under kort tid genomförde en rad stora undersökningar och lade fram en mängd betänkanden, vilka spelade en avgörande roll för trettiotalets reformpolitik.

Makarna Myrdal hade redan i sin bok dragit upp riktlinjerna för hur de ville att socialdemokratin skulle lösa befolkningsfrågan. Det skulle ske genom en kvalitativ befolkningspolitik, det vill säga att man med hjälp av sociala reformer skulle underlätta för barnfamiljer att höja sin standard och att man skulle göra det attraktivare för människor att skaffa sig barn.

Men med en kvalitativ befolkningspolitik menades också ”ett bättre tillvaratagande av folkmaterialet” som det uttrycktes i befolkningskommissionens direktiv, att bättre ta hand om de människor som redan levde. Det gällde att betona den kvalitativa aspekten, ty befolkningsfrågan kunde också, som i Italien och Tyskland, lösas med kvantitativa metoder, genom att mer eller mindre hårdhänt förmå kvinnorna att föda fler barn.

Risken fanns hela tiden att den kvantitativa aspekten skulle få övertaget och inom arbetarrörelsen, främst hos kvinnorna, väckte hela befolkningsdebatten avsmak och bitterhet. För dem var det mer ansvarsfullt att inte föda barn till en värld med kronisk arbetslöshet, med krigshot och där redan så många barn for ont. ”Tack Gud, att staten än så länge inte kan tvinga oss att föda barn” menade de socialdemokratiska kvinnorna i Götene i Skaraborgs län, och detsamma menade den motionär som till 1936 års socialdemokratiska partikongress krävde att kongressen skulle ta avstånd från all fruktsamhetshöjande politik: ”Svenska arbetare bör känna sig för goda att köpa sociala reformer och social rättvisa med barn som de bringas att producera.” Men socialminister Möllers lugnande svar visade att han hade samma inställning som makarna Myrdal, även om han långt ifrån delade deras farhågor för det svenska folkets

framtid:

Jag får säga, att jag inte ett ögonblick tvekar att skrämma hur många högermän och hur många bondeförbundare och folkpartister som helst med hotet om att vårt folk eljest kommer att dö ut, ifall jag med det hotet kan förmå dem att rösta för sociala förslag som jag framlägger. Det är min enkla syn på befolkningsfrågan, och den räcker för mig.

De reformer som genomfördes mellan 1936 och 1939, då kriget satte stopp för fortsatt utveckling, hade också en kvalitativ inriktning. Mödra- och barnavården byggdes ut. Förlossningsvården blev gratis och nya barnbördshus började byggas. En fond på två miljoner kronor till bosättningslån beslöts vid 1937 års riksdag. Förhoppningen var att allt fler unga skulle kunna gifta sig tidigare. 1938 genomfördes fri tandvård för alla barn upp till 15 år, och vid samma riksdag höjdes hyresbidragen för barnrika mindre bemedlade familjer. Dessutom infördes skattelindring för barnfamiljer, framför allt efter tredje barnet. I mycket liten skala började man på landsbygden försöksverksamhet med skolbespisning. Dessutom inrättades ett institut för folkhälsan. Men när befolkningskommissionen föreslog en moderskapspenning på 75 kronor till alla kvinnor som födde barn, oavsett deras ekonomiska status, blev det en storm av protester vid 1937 års riksdag. En sådan premiering av barnafödandet tyckte man var ovärdig. I stället blev moderskapspenningen behovsprövad. 75 kronor utgick till barnaföderskor som ensamma eller med sin man inte kom upp i en inkomst över 3 000 kr per år.

Ännu tydligare kom det kvalitativa synsättet fram när den gamla preventivmedelslagen från seklets början avskaffades, den som förbjöd utannonsering och försäljning av preventivmedel. De barn som föddes skulle vara önskade och planerade.

I den radikala socialistiska pressen hade annonser om preventivmedel ändå alltid funnits. Kampen mot den gamla, kristna sexualmoralen hade varit ett led i strävandena mot den nya, fria socialistiska människan. Indirekt, men fullt förståeligt hade t ex Fram annonserat om ”franska gummivaror” eller om ”sjukvårdsartiklar”. Sexualupplysning hade varit en del av framför allt den ungsocialistiska rörelsens stora verksamhetsfält, främst tack vare Hinke Bergegrens propaganda. Redan 1910 hade han blivit åtalad för sina föredrag om Kärlek utan barn.

Det fanns också en annan aspekt på befolkningsfrågan. Om alla kvinnor som blev gravida verkligen födde sina barn skulle Sverige överhuvudtaget inte ha en befolkningsfråga. Men tiotusentals kvinnor — exakta uppgifter saknas naturligt nog — föredrog att göra abort, trots att fosterfördrivning var illegalt och belades med höga straff, trots att det var smärtsamt och ytterligt riskabelt och trots att många kvinnor dog i sviterna.

Det var en pinsam fråga som det krävdes mod för att öppet dra fram. Den var så pinsam, att när Anna Johansson Visborg på 1928 års socialdemokratiska partikongress sökte intressera kongressmännen för denna stora sociala fråga, blev hon bryskt avbruten av ordföranden. ”Herrarna är kanske inte så intresserade av detta, och jag kan ju förstå er”, replikerade hon bittert.

Det som drev kvinnorna till abort var den dubbla katastrofen: den ekonomiska och den moraliska. Ännu fanns små möjligheter för en ensamstående kvinna att försörja sig och sitt barn. Den moraliska domen över en ensam mor hade knappast ändrat sig sedan 1700-talets dagar, även om den ”syndiga” inte längre behövde sitta vid skampålen eller bära horluvan.

Genom befolkningsdebatten drogs abortfrågan in i det politiska spänningsfältet och en abortkommitté tillsattes. Kvinnorna inom arbetarrörelsen, socialdemokratiska kvinnoförbundet och Stockholms fackliga centralorganisations kvinnosektion arbetade tillsammans med det nybildade RFSU på att få en friare abortlagstiftning till stånd. De ville att aborterna skulle avkriminaliseras och att kvinnor skulle få göra legal abort av sociala eller ekonomiska skäl och inte bara av medicinska eller arvsbiologiska.

I abortfrågan blev det till slut en kollision mellan dem som satte befolkningsfrågan först och dem som främst ville ha en radikal socialpolitik. Befolkningskommissionen avstyrkte nämligen aborter på sociala indikationer medan abortkommittén tillstyrkte. Befolkningskommissionen segrade och i 1938 års abortlag togs därför inga hänsyn till sociala omständigheter utom socialmedicinska, varvid menades att abort kunde ges åt utsläpade mödrar som hade 11-12 barnsbörder bakom sig. Ett sådant beslut kunde förvisso försvaras med att man inte fick acceptera de urusla sociala förhållandena som de var, utan samhället skulle tvingas ändra dem, så att det blev både socialt och ekonomiskt möjligt för alla att föda sitt barn. Mot det kunde de radikala kvinnorna däremot invända, att så lång tid kunde ingen vänta och att en sådan lagstiftning satte staten som förmyndare över kvinnan. Abortfrågan blev inte löst och de illegala aborternas antal sänktes inte, trots mödrahjälp, trots moderskapspenning.

Många av de vackra reformtankarna stannade på papperet. Men visioner saknades inte. 1930-talet var en tid av möjligheter och drömmar, även om de gavs en strikt funkisform. Där fanns drömmen om den fria kvinnan och det var bland annat den drömmen som gjorde att befolkningsfrågan, trots arbetslösheten, inte urartade till myter och propaganda om kvinnan som Moder. I stället gjordes försök att få kvinnans funktioner som både biologisk och social varelse att gå ihop. Det framställdes, bland andra av Alva Myrdal, Eva Wigforss och Signe Höjer som ett nästan enbart praktiskt problem, fullt möjligt att inom kort lösa. Idén om kollektivhus med gemensam matlagning och storbarn-kammare presenterades, inte som en utopi, utan som en självklarhet i den nära framtiden.

I verkligheten fanns omkring 1938 bara 80 stycken barnkrubbor i hela landet, de flesta i städerna, och ungefär lika många barnträdgårdar. Sammanlagt fanns omkring 10 000 ”daghemsplatser” i hela Sverige.

Den förebyggande socialpolitik som inleddes på 1930-talet — vid sidan av de reformer som byggde vidare på en äldre princip om statens skyldighet att värna om fattiga, sjuka och föräldralösa — passade mycket väl ihop med ”folkhemstanken”. Det började bli samhällets plikt att se till att människor bodde bra, hade ordentligt med kläder och skor, åt näringsriktig mat och skötte sina tänder och sin hälsa.

Denna omsorg riktade sig också i första hand mot människor som redan ansågs som mer eller mindre omyndiga: barn, kvinnor, fattiga åldringar, arbetslösa familjeförsörjare, människor som fick fattigvårdsunderstöd. Det fanns tankar, till exempel inom befolkningskommissionen och hos Myrdals, att staten borde gå ännu längre och direkt dela ut vad dessa människor ansågs behöva in natura. Det skulle, sade dessa förespråkare, samtidigt kunna lösa jordbruks-krisen genom att staten köpte upp och fördelade mjölk, smör, frukt och grönsaker till ammande mödrar och barn under 7 år. Genom att dessutom prisrabattera skyddsfödoämnen (mejerivaror, kött, ägg, fisk, grönsaker och frukt) kunde även barnrika familjer, änkor och ogifta mödrar få näringsriktig föda, samtidigt som jordbruket fick garanterad avsättning för sina produkter.

Socialdemokratin kunde således genomdriva en rad reformer. På det bostadssociala området, både i stad och på land, skedde förbättringar. Lantarbetarnas situation uppmärksammades också. 1936 genomdrevs en lantarbetstidslag som betydde att 8-timmarsdagen gällde också inom jordbruket. 1938 kom ytterligare en efterlängtad reform, tvåveckorssemestern.

De borgerliga partierna hade inga principiella invändningar mot den nya socialpolitiken, men de menade överlag att landet inte hade råd med den. Skattepolitiken, som hade börjat läggas om från en lågskattelinje till en högskattelinje, oroade dem också. Statsutgifterna hade ökat från 746 till 1 181 miljoner kronor. Betydde det inte att landet levde över sina tillgångar? Vem skulle betala notan? De lät sig inte övertygas av Wigforss' lugnande ord, att landet visst hade råd, att det tvärtom var en nationalekonomisk investering med en omfattande socialpolitik. De improduktiva utgifterna betalades tillbaka på sikt.

Men mot slutet av 1930-talet började den reformistiska delen av arbetarrörelsen leta efter nya vägar mot målet. Därför drevs inte reformpolitiken så långt den kunnat. I 1938 års statsverksproposition lovade Wigforss att regeringen skulle vara mera återhållsam med kostbara sociala reformer. Det tolkades som ett löfte om reformstopp, vilket det också blev genom det andra världskrigets utbrott.

Den utopiska reformismen

Eftersom samhället är en organisation stadd i ständig förändring, kan jag tänka mig ett successivt upphävande av de ekonomiska motsättningarna och därmed en gradvis avveckling av klasskampen.

Per Albin Hansson, 1936

Varför lovade finansministern återhållsamhet på reformpolitikens område? Vilka motiv låg bakom bildandet av en koalitionsregering 1936?

Att landet inte skulle ha råd med sociala reformer var förvisso en borgerlig propagandafras, ty Sveriges ekonomiska läge förbättrades stadigt alltifrån 1934. Konjunkturen vände uppåt. Produktionsökningen kunde betraktas som i hög grad tillfredsställande. Arbetslösheten var i sjunkande.

Socialdemokratins politiska läge var också lysande. Folket i val hade gång på gång visat att det stödde den nya politiken. Vid 1936 års andrakammarval hade 46,9 % röstat med socialdemokraterna, vid 1938 års landstingsval hela 49,5 %. Politiskt sett var krispolitiken en succé.

Vilken reell betydelse den hade för det ekonomiska uppsvinget är däremot vanskligare att säga. Redan året efter krisuppgörelsen började arbetslösheten sjunka, vilket inte kunde bero på den nya regeringens åtgärder, eftersom de ännu knappast satts in. Tvärtom var det förmodligen exportindustrins snabba återhämtning som fick hjulen att snurra igen. Dessutom hade inte regeringens stora satsning på arbetslöshetspolitiken blivit så radikal som den ursprungligen var tänkt, eftersom uppgörelsen med bondeförbundet tvingat till nedprutning. Men krispolitiken var inte bara en kortsiktig nödhjälpspolitik utan hade betydligt större ambitioner än så. När ministären Hansson tillträdde 1932, antydde den också detta i regeringsdeklarationen:

För vårt land såväl moraliskt som ekonomiskt hårt påfrestande händelser ha aktualiserat frågan om en samhällelig kontroll över handhavandet av samhällets ekonomiska värden. Regeringen finner det naturligt att ägna denna fråga synnerlig uppmärksamhet.

Det var idén från partikongressen samma år som nu fördes fram i regeringens deklaration, idén om den kontrollerade kapitalismen. Tanken på samhällets kontroll över näringslivet hade inte inskränkt sig till att gälla bara under den aktuella krisen — den hade ställts som alternativet till socialisering. Kontroll över näringslivet krävdes, menade de socialdemokratiska teoretikerna, för att också nya kriser i framtiden skulle avvärjas och för att göra det privata näringslivet mer effektivt. Samhällelig kontroll över de ekonomiska värdena var ett första steg på väg mot det ”förnuftiga” samhället.

Redan 1933 tillsattes två undersökningar i detta syfte. En gällde möjligheterna att inrätta ett finansinstitut för långfristiga industrikrediter, en skulle utröna vilka försörjningsmöjligheter den svenska skogen och industrin kunde erbjuda. Under åren som följde tillsattes utredningar om byggnadsindustrin, om cementindustrin, om hur exportindustrins ställning kunde stärkas, om hur lönsamheten för gatstensindustrin kunde höjas, om hur Bohusläns näringsliv skulle främjas med mera. När den borgerliga attacken kom mot fackföreningsrörelsen i frågan om lagstiftning till förmån för tredje man, svarade regeringen med en utredning ”angående ingripande från samhällets sida på vissa områden av det ekonomiska livet”, den utredning

som kom att gå under namnet Mammututredningen.

Men trettiotalets utredningar hade inte till uppgift att förbereda ett församhälleligande av naturrikedomar och produktivkrafter. Tvärtom syftade de till ett bättre fungerande kapitalistiskt system, ett ”näringsliv för full maskin”. Socialisering avvisades nu av de socialistiska debattörerna som ett mål i sig. Socialisering skulle vara ett alternativ bland många och huvudregeln gällde att produktionen och välståndet skulle höjas.

Men samtidigt med att socialiseringen alltmer hänvisades till ideologins vindsrum, pågick en utveckling mot ett allt större samhälleligt inflytande på en rad områden. Statens inflytande stärktes och det var en utveckling helt i linje med socialdemokratins strävanden. Staten hade för länge sedan upphört att vara något i sig ont. När arbetarrörelsen nu var i besittning av den politiska makten, blev staten naturligt nog ett instrument att göra gott: att öka produktionen och att rättvist fördela det producerade. För de borgerliga partierna tedde sig lika naturligt utvecklingen mer skrämmande. De fruktade staten ”också då den tycktes komma med skänker”, som Wigforss formulerar det i sina ”Minnen”. De såg i planhushållningen ett hot att näringslivet skulle komma att förstelna och

att den i sin yttersta konsekvens ledde till politisk diktatur. Att staten däremot skulle ha befogenheter att ingripa mot fackföreningsrörelsen, hindra strejker, förbjuda ”samhällsomstörtande” partier med mera, var för dem ingen motsägelse.

Den expansiva staten var däremot inte en exklusiv svensk erfarenhet. Den följde med den allmänna ekonomiska och industriella utvecklingen. Däri hade de utopiska socialisterna onekligen haft rätt — i tanken att en samordning och en planering måste komma att avlösa den anarkistiska kapitalismen. Men den utvecklingen visade sig kunna ta olika vägar och hitta olika former. Nazismen och fascismen var otvivelaktigt förespråkare för den starka, expansiva staten; den stalinistiska planhushållningsmodellen likaså.

För den som var pessimistiskt lagd tycktes också mellankrigstiden visa att demokratierna inte hade förutsättningar att klara av de uppgifter som den utvecklade kapitalismen lade på samhället. Diktaturerna växte sig däremot allt starkare. Låg det då något i de totalitära ideologiernas propaganda mot demokratin och dess politiska svaghet? Den hoppande svenska parlamentarismen under 1920-talet hade hotat bringa det unga demokratiska systemet i vanrykte. Ty demokratin var inte heligare under mellankrigstiden än att den kunde ifrågasättas och betraktas endast som ett alternativ. Uppgörelsen med bondeförbundet måste därför betraktas också ur detta perspektiv. Den stärkte svensk demokrati och hjälpte det parlamentariska systemet att övervinna sin kris. Att mot bondeförbundet driva en ”liberal” frihandelsvänlig jordbrukspolitik hade kunnat innebära att bönderna drivits till den yttersta högerkanten, rakt i famnen på väntande nazistiska grupper. Att den ekonomiska och sociala krisen kunde förvandlas till en politisk fanns det belägg för.

När socialdemokratin vann sin stora seger vid 1936 års val, var därför en fortsatt samförståndspolitik något att allvarligt överväga. Vad socialdemokraterna ville, var ju att genomföra sin politik i samförstånd med så många som möjligt.

Jag för min del, lika litet som mitt parti, har något behov av att proklamera den oförsonliga motsättningens politik. Jag tror tvärtom att jag säkrast kommer till målet, det klasslösa samhället, om jag utnyttjar alla de möjligheter till samarbete som erbjuda sig mitt uppe i motsättningarna. Därför kan för mig en politik, syftande till socialistisk ordning, vara en samförståndspolitik.

Orden är statsminister Hanssons i en andrakammardebatt 1936. Det var den uppfattningen som gjorde att partiet efter valet 1936 bildade en koalitionsregering med bondeförbundet, trots att det hade kunnat bilda en stark socialdemokratisk regering för första gången.

Anledningen var också den att 1936 hade den akuta krisen övervunnits och partiet hade inte

längre ett så självklart handlingsprogram som 1932. Det var nu som äventyret att kontrollera näringslivet skulle börja och det var inte ett företag som man ville eller kunde göra mot näringslivets vilja. Kanske var de socialdemokratiska ledarna alltför naiva i sin reformism, men det tycktes dem svårt att förstå att näringslivets män, de privata företagarna, inte själva insåg hur mycket de hade att vinna på samarbete. Den enskilda företagsamheten skulle stärkas och hjälpas. Vad socialdemokratin vände sig emot var att ”fri företagsamhet” ibland fick katastrofala följder för hela samhället. Det var detta som skulle elimineras genom statlig planering, inte företagsamheten i sig. Det var samarbetstanken som gjorde att regeringen på våren 1938 lovade att dra ner på reformtakten. Det måste finnas endräkt i landet för ett fortsatt reformarbete, menade finansminister Wigforss.

I den andan höll han ett föredrag inför Börs-sällskapet i Göteborg i november 1938 med titeln ”Samarbete mellan staten och det enskilda näringslivet”. Den utopi som Wigforss i sitt föredrag presenterade innebar ett samarbete mellan stat och privat näringsliv som skulle öka välstånd, trygghet och produktion. Tillsammans skulle nya naturtillgångar kunna utnyttjas rationellt och ny teknik frambringas. Staten skulle bidra till att öka tillgången på riskvilligt kapital genom att lämna garantier. Utrikeshandeln skulle genom statlig planering bli ett effektivt instrument för att höja produktion och välstånd, liksom en aktiv konjunkturpolitik som grep in med rejält statligt stöd under dåliga tider.

På våren 1939 inbjöd regeringen representanter för det enskilda näringslivet till diskussioner och överläggningar. ”Den givna utgångspunkten är det för alla gemensamma intresset att höja näringslivets effektivitet och därmed öka hela folkets inkomster”, hette det bland annat i regeringsinvitationen. Samarbetet kom också igång lite trevande under sommaren 1939. Men hösten kom med krig och så avbröts det svenska samarbetsexperimentet.

Sverige på 30-talet

Man och hustru i 50-årsåldern. Fem barn, därav endast två söner i åldern 18 och 20 år hemma. Såväl mannen som sönerna ofta arbetslösa. Inkomsten för fadern 900 kr. per år, och sönerna har icke beskattningsbar inkomst. Ett torp, som föder 2 kor, bostad om ett rum och kök, arrende 80 kr. pr år. Vedbränsle å rot fritt.

Arbete tillhandahålles i skogarna runt bostaden, men mellan arbetssäsongerna är det ofta arbetslöshet. Mjölk och smör får familjen från ladugården. En gris och en kalv slaktas om hösten. Köttet och fläsket nedsaltas och får utgöra sovel under det följande året. Då arbetslöshetsunderstöd utbetalas i kommunen, har mannen kommit i åtnjutande av sådant. Mannen är mycket enkelt klädd. En svart kostym, som han köpte till sitt bröllop, är ehuru hårt sliten, hans enda högtidsdräkt. Hustrun är också mycket enkelt klädd och i saknad av moderna kläder.

Maten är ensidig och utgöres av salt kött och fläsk jämte sill, potatis, välling, gröt och pannkaka.

Till hushållet köpes för omkring 700 kr. pr år. Då sönerna ha arbete, betala de efter råd och tillgång för maten. Mannen förbrukar snus för omkring 30 kr. per år. Nöjen för de äldre förekomma icke. Söndagarna gå de ofta fram till bygden och övervara gudstjänsten i kyrkan. Mannen tillhör fackföreningen.

Sönerna äro något bättre klädda än föräldrarna, dock ej tidsenligt. De förbruka en del penningar på nöjen vid dansbanorna samt på cigarrettrökning.

Skogsbydens arbets- och levnadsvillkor, Sveriges officiella statistik 1938

Sammanfattning

”Det viktigaste är väl ändå, att människorna får bröd och arbete — inte bara i ett kommande socialistiskt samhälle, utan i det nuvarande, ty tillsvidare har heller icke arbetarna något annat samhälle att hålla till i, varför det inte kan vara likgiltigt hur det är ställt i detsamma.”

Henning Thylin, ur Den kommunistiska karusellen, 1933.

Med 1932 års val inleddes den 44-åriga socialdemokratiska regeringseran, avbruten endast av ”semesterregeringen” under sommaren 1936 och av krigets samlingsregering. Vad innebar det då för arbetarrörelsen att dess representanter satt vid makten?

Under 1920-talet då socialdemokratin haft regeringsmakten i ett par omgångar, väckte detta en viss opposition i de egna leden, vilket kom fram vid partikongressen 1928. Det vore bättre att socialdemokratin lät bli att regera, menade de kritiska, eftersom den inte annat gjorde än fortsatte en borgerlig politik. Men 1932 års socialdemokratiska regering lovade en annan politik, och även om en närgången granskning i efterhand kan visa, att det i praktiken inte blev så radikala förändringar, upplevdes det som en förändring, som om dödläget äntligen brutits och något nytt och bättre kommit.

Men försvarsfrågan gjorde regeringsproblemet aktuellt igen. Skulle nu en socialdemokratisk regering ta ansvaret för en nationell politik, som större delen av svensk arbetarrörelse i grund och botten motsatte sig? Regeringen valde att ta ansvaret. Om den inte tog det, skulle det inte betyda att det svenska folket fick bära ännu tyngre militära bördor? Men det berodde också på att försvarskänslan onekligen var större i partiets ledning än ute i landet. Någon allvarlig motsättning mellan partistyrelsen och rörelsen blev det inte. Tvärtom visar röstsiffrorna att människor i allt större utsträckning stödde sina representanter i regeringen och manade dem att fortsätta.

Under 1930-talet minskade klyftan mellan nationell politik och arbetarepolitik, till följd av samförståndspropagandan men också därför att socialdemokratin med allt större självmedvetenhet kunde säga att staten, det är vi. Det rådde inte längre någon motsättning mellan nationell politik och arbetarpolitik, sade man, även om det betydde högre skatter, för att betala försvaret, eller högre livsmedelspriser, för att betala bönderna.

Naturligtvis saknades inte anklagelser om svek och förräderi, att den socialdemokratiska regeringen och LO-ledningen sålde arbetarnas sanna intressen för en plats i solen. Men de kom från vänster, från Kilbomare och Sillénare. Trots att beskyllningarna förgiftade allt samarbete och undergrävde förtroendet, vägrade socialdemokraterna att ta dem på allvar. Det var ju också svårt för Kilbomskommunisterna att vinna tilltro för påståendet att den svenske arbetaren fick det materiellt sämre under den socialdemokratiska regeringen. Människorna fick det tvärtom långsamt bättre efter den stora ekonomiska krisen — om det sedan var socialdemokratins förtjänst eller inte — och de fick dessutom en vision av ett rättvist samhälle, möjligt att uppnå också för dem och inte bara för barnbarnen.

Men 1930-talet var ett mörknande årtionde, då diktaturerna växte sig starkare och människovärdet kränktes. Svensk arbetarrörelse slogs mot nazism, fascism eller nationalism med stor medvetenhet och att döma av Helsingborgs arbetarekommunstyrelsens uttalande från 1932, också med en stor ansvarskänsla:

Arbetslösheten frestar kanske till desperata handlingar, men vi får inte glömma, att det mest välkomna för den borgerliga och fascistiska reaktionen skulle vara att arbetarna förlorade besinningen och själva avveko från demokratins väg. Europas miljontals arbetare förvänta att Sveriges arbetare skola bli den mur, som obevekligt stänger vägen för den fascistiska reaktionen. Förmå vi motsvara dessa förväntningar, så komma Sveriges arbetare att i historien framstå som kulturens och folkfrihetens främsta värn.

Den ansvarskänslan kom väl till pass, när regeringen senare vädjade om förståelse för de höjda livsmedelspriserna eller för det politiska samarbetet med bondeförbundet i regeringen.

1930-talet var kanske det sista decenniet, då allt ännu tycktes genomförbart. Problemen var naturligtvis enorma, hoten sammanpressat mörka. Men ändå fanns tron på förnuft, på framsteg, teknik och vetenskap, på människans grundgodhet. Där fanns rentav tron att socialismen skulle kunna växa fram ur ett förtroendefullt samarbete mellan stat och näringsliv.

Allt var ännu möjligt.

Sverige på 30-talet I

Matsedeln för en vecka ställer sig i huvudsak sålunda:

Måndag: Frukost: Välling av gryn eller mjölk samt smörgås. Middag: Potatis och sill, mjölk. Kvällsvard: Gröt, mjölk och smörgås.

Tisdag: Frukost: Filbunke, mjukt bröd. Middag: Uppstekt potatis, fläsk, saftsoppa. Kvällsvard: Gröt, mjölk och smörgås.

Onsdag: Frukost: Saftsoppa från föregående dag samt smörgås. Middag: Potatis, fisk, smörgås och mjölk. Kvällsvard: Gröt, mjölk och smörgås.

Torsdag: Frukost: Uppstekt potatis och fläsk, filbunke. Middag: Ärter och fläsk. Kvällsvard: Pannkaka med bärsylt, mjölk.

Fredag: Frukost: Uppvärmd pannkaka med sylt, mjölk. Middag: Potatis och fisk, mjölk. Kvällsvard: Gröt och mjölk, smörgås.

Lördag: Frukost: Välling och smörgås. Middag: Uppstekt potatis och fläsk, soppa. Kvällsvard: Filbunke med mjukt bröd.

Söndag: Frukost: Mjölkgröt med smör. Middag: Råskalad potatis (ibland potatismos), kålrötter, fläsk eller kött. Kvällsvard: Pannkaka med bärsylt.

Under skogsarbetet ätes hemma en lätt frukost, bestående av filbunke och bröd eller smörgås och mjölk. I ryggsäcken medföres dagens proviant, som utgöres av smörgås med rökt fläsk eller ost samt kaffe. Två korta matraster hållas under dagen. Vid hemkomsten på kvällen ätes vanligen gröt och mjölk samt någon gång potatis.

Sverige på 30-talet II

En snickeriarbetare med hustru och ett barn på 4 år. Han har ingen beröring med jordbruk utan lever av sin kontantinkomst, köper alla sina hushållsvaror och hyr bostad om ett rum och kök.

Anställningsvillkoren äro osäkra. Några skriftliga avtal eller kontrakt om arbetet finnes ej; han får arbeta så länge fabrikören anser sig behöva honom. Vissa år kan arbetssäsongen ha blivit kortare än 200 arbetsdagar. Under övrig tid har han dessa år arbetat några dagsverken här och var med smärre reparationer och byggnadsarbeten och dessemellan gått arbetslös. Även år 1934 och 1935 har han haft arbete året om. Avlöningen har utgått efter timpenning, som nu för honom är 70 öre. Den varierar mellan 60-80 öre efter anställningstid och skicklighet. Som jämförelse kan nämnas, att i denna by utbjuda byggnadsarbetare och t.o.m. sågare vid klingsågen sitt arbete för 60 öre i timmen.

Ar 1934 en inkomst på 1 540:— med 275 arbetsdagar. Några veckor var han ledig och arbetade under denna tid med att hugga till famnved ett parti björk han köpt. Dessutom tog han sig några dagars ledighet under högsommaren för att fiska. Eljest tillåter ej hans inkomst några nöjen eller förströelser som kosta pengar. En radioapparat är den enda ”lyxartikeln”.

Hushållsbok föres och visar, att matkostnaderna — utom mjölk och potatis — uppgå till 40-55 kr. per månad eller närmast 600 kr. om året.

Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor, Sveriges officiella statistik 1938

Data, händelser, dokument 1933-1939

Socialdemokratiska partiet

			Representanter i riksdagen	
År	Medlemmar	Arbetarekommuner	II kammaren	I kammaren
1933	326 734	2 112	104	61
1934	330 350	2 208	102	62
1935	346 786	2 271	101	65
1936	368 158	2 314	112	66
1937	398 625	2 374	112	66
1938	437 239	2 474	115	67
1939	458 831	2 522	115	72

Kvinnoförbundets utveckling:

År	Medlemmar	Klubbar
1933	12 711	347
1934	15 137	396
1935	17 795	442
1936	19 945	496
1937	22 450	572
1938	24 633	604
1939	26 307	648

Ungdomsförbundets utveckling:

År	Medlemmar	Klubbar
1934	100 482	1 763
1935	192 347	1 821
1936	104 032	1 837
1937	103 182	1 832
1938	101 116	1 796
1939	97 240	1 744

Landsorganisationen

				Arbetsinställelser		
					Förlorade arbetsdagar	Berörda
År	Förbund	Avdelningar	Medlemmar	Antal	(000-tal)	arbetare
1932	41	5 783	638 593	712	3 230	44 485
1933	41	5 906	633 351	622	5 999	57 693
1934	41	6 043	653 331	725	1 214	33 141
1935	42	6 318	701 186	428	668	10 100
1936	41	6 622	757 376	174	234	3 972
1937	41	7 045	840 234	939	887	35 668
1938	42	7 407	897 947	367	1 068	24 971
1939	45	7 860	961 216	276	124	2 779

Arbetarnas Bildningsförbund

År	Cirklar	Medlemmar	Bibliotek	Bokband	Boklån
1933-34	5 826	80 391	1 170	419 260	1 224 268
1934-35	5 793	76 809	1 338	457 866	1 160 164
1935-36	5 886	76 365	1 431	488 702	1 135 770
1936-37	5 894	78 844	1 469	517 475	1 101 260
1937-38	6 136	79 096	1 509	549 131	1 061 006
1938-39	6 897	88 381	1 539	575 072	1 097 082
1939-40	6 138	83 343	1 497	612 942	1 111 482

Partikongresser

1936 Viktiga diskussioner om försvarsfrågan — avrustningstanken avskrivs. Arbetslöshetsfrågor, befolkningsfrågan, lantarbetarnas bostadsfråga, dyrortsgrupperingen —

pensionsfrågan.

Andra händelser

1934 Masspetition för bättre folkpensionering:
”Den 14 april i år togo ett antal kalkarbetare i Torbjörnstorp initiativet till en landsomfattande opinionsrörelse till förmån för det regeringsförslag till förbättring för folkpensionerna som framlagts vid årets riksdag. Appellen vann gehör över hela vårt land och på något mer än en månads tid instämde 968 840 svenska män och kvinnor i den vädjan till regering och riksdag, som återfinns på medföljande listor, vilka härmed överlämnas till regeringen inbundna i 44 band” (partistyrelsens berättelse 1934).
Kvinnoförbundet 15 år — jubileumskampanj.

1935 I augusti anordnades en agitations- och propagandadag — Arbetare- och Bondeting i Norrköping.

1939 Partiets 50-årsjubileum — stora demonstrationer.

Den stora krisen

Huvudämnet vid 1932 års partikongress var den ekonomiska krisen. Kongressens resolution i ärendet är ett viktigt historiskt dokument. Ur protokollet:

Hr P Albin Hansson, partistyrelsen, föredrog följande förslag till uttalande rörande socialiseringsfrågan och den ekonomiska krisen från redaktionskommittén:

Världsekonomins nuvarande kris är kapitalismens stora kris. Aldrig förr har det kapitalistiska systemet så uppenbarat sin oförmåga att bemästra de mäktiga produktionskrafter, det kallat till liv. Arbetare, sysslolösa i mångmiljontal, kapital overksamt i miljardtal, lager och förråd överfulla, produktionsapparaten utbyggd och rationaliserad, men massornas elementära behov tryckta ned till nödens tröskel eller därunder — sådan är kapitalistisk civilisation av idag.

Makten att förfoga över de produktiva resurserna är makten att förfoga över medborgarnas ekonomiska välfärd. Inför folket oansvariga enskilda kapitalister inneha under rådande samhällsordning den fulla privata bestämmanderätten över kapitalresursernas och därmed även arbetskraftens användning. Krisens skarpa belysning faller nu över följderna. Ur själva överflödet växer masseländet fram. Producenterna förslavas eller kastas på skrothögen av den produktionsapparat de själva frambragt. Människans sunda förnuft vägrar försona sig med fortbeståndet av en dylik oordning. Dess övervinnande är hela samhällets frigörelse, betingelse för dess uppstigande till en högre form av civilisation.

Tillförsikten att kapitalismens system skall inom sig alstra självläkedomens krafter får allt tveksammare uttryck. Arbetarmassorna och växande folklager vid deras sida ställa som aldrig förr sina förväntningar till en genomgripande samhällsomdaning. Kampen mot krisens verkningar ställer folkets rena självbevarelsedrift i förgrunden som ögonblickets första självklara omsorg. Men den har en naturlig tendens att vidga sig till en kamp för kapitalismens avlösning genom en av socialismens anda behärskad hushållning. Detta läge ställer socialdemokratin i varje land inför större uppgifter och tyngre ansvar än någonsin.

Den svenska socialdemokratin, medveten härom, fattar som en sin ofrånkomliga plikt att inom vår nationella hushållnings ram, utifrån det svenska samhällets sociala struktur, organisera samhällets socialistiska omvandlingsprocess. Härför kräves en socialiseringsaktion, vars fullföljande genom växlande förhållanden nu blir partiets största, ja väsentliga uppgift.

Partikongressen fastslår som den svenska socialdemokratins än en gång bekräftade uppfattning, att dess socialistiska aktionsprogram måste vila på och genomföras under politisk, social och ekonomisk demokrati. Folkens olika produktiva grupper måste för den skull tydligt förnimma, att partiets aktion till syfte och metoder avser att grundlägga ett av ömsesidig

solidaritet genomsyrat, för samfälld bärgning och trygghet organiserat svenskt folkhushåll, icke uppbyggt bakom en farlig självtillräcklighets avspärrning utan i fri och öppen förbindelse med världshushållningen.

Ett sådant socialistiskt handlingsprogram kräver självfallet sin sorgfälliga förberedelse. Det har att samla skilda folklager till gemensam aktion. Insatserna måste mobiliseras över en bred front. Främjandet av socialiserade former inom näringslivet, överförandet i sådan gestalt av vissa för folkvälfärden viktiga privatkapitalistiska företag, åtgärder att genom skatte-, skol- och socialpolitik jämnare fördela och effektivare använda samhällets tillgångar, nedbrytande av privilegier utövade i privategendomens missbrukade namn, arbetarnas lyftande till aktivare ställning som producenter, ökad trygghet mot exploatering åt varje redbar insats i produktionen, fördjupad demokratism inom alla samhällsområden — alla dessa aktionslinjer sammanlöpande i ett syfte: Samhällets omdaning i överensstämmelse med solidaritetens idé, det innefattas i ett socialistiskt aktionsprogram.

Aldrig förr har nödvändigheten av att energiskt fullfölja en sådan omdaning framstått så klart som nu.

Tidsläget sporrar. Gemensamt vilar nöden på folkets skuldra. Gemensamt arbete allena kan avlyfta bördan och grundlägga välstånd. Socialistisk blir den utveckling och den gärning, som ersätter klassfördelars vinnande med hela folkets gagn och bästa.

Kongressen beslöt att bifalla förslaget.

Mot arbetslösheten

Nedanstående uppgifter avser s k reservarbeten i Uppsala under året 1 juli 1933 — 30 juni 1934 och är hämtade ur en redogörelse avlämnad av Svenska Kommunalarbetareförbundet.

		Antal				.
	Arbete	man	dag	Dags-verken	Nöd hjälps-kostn. Kr.	Anm
1.	Ombyggnad av trappa från Bondkyrkan t. Riddartorget.	5	20	100	1 500	Arbetet pågår.
2.	Norbyvägen från Eriksbergsvägen till stadsgränsen	30	80	2 400	31 000	Statskommunalt Uppg. lämnad tid.
3.	Norbyvägen från Villavägen till Eriksbergsvägen	20	33	660	12,000	” ” ”
4.	Idrottplats vid Fyrisbadet	30	55	1 650	22 000	” ” ”
5.	Vägport i Strandbodgatan	50	100	5 000	104 500	Uppgift lämnad tidigare. Kostnaden ej beräknad efter nödhjälpslöner.
6.	Gångbana vid Stockholmsvägen utmed stadsägan 670	8	10	80	5 200	Uppg. lämnad tid.

7.	Friluftsteater i a)	10	18	180	3 300	” ” ”
	Galgbacken b)	10	22	220	4 000	” ” ”
8.	Odinslund, ledningar och planering	10	20	200	3 400	” ” ”
						Färdigt.
9.	Kulvert vid Gamla Uppsala-	8	32	256	5 250	Arbetet utfört.
	gatan					
10.	Makadamslagning					Avslutas den 20/10.
11.	Kantstenshuggning	10	175	1 750	–	
12.	Gångväg till Boivies backe	5	9	45	500	
13.	Avloppsledning till planen vid Bondkyrkan	8	15	120	1 300	Arbetet pågår. Uppgift lämnad.
14.	Spånt vid ån					
	a) västra sidan till Kap	24	113	2 712	71 400	
	b) östra sidan till Ekolnsvarvet	24	50	1200	31 600	
	c) vid Hospitalet	24	139	3 336	87 700	
	d) Lerbryggan-motorbåtshamnen	24	17	408	10,700	

En statares självförsvar

Jag minns en dag, som jag aldrig kan glömma. Min yngste bror och jag voro ute och lekte. Nedanför ladugården flöt en bäck. Där höllo vi ungar till med vårt vattenhjul vi fått av patrons pojke, som nu var 14 år och växt ifrån lekarna. Den pojken var lika god som patron var orättvis och hård. Det var på våren, snön hade nyligen smält bort, solen strålade mellan regnskurarna. När vi som bäst höllo till borta vid bäcken och lekte, fingo vi se far komma springande ut från stora byggningen. Far var vit i ansiktet som ett lik. Han sprang hem till vår stuga. Min bror och jag sprungo efter. Mor stod ute på gården och hängde tvättkläder. Vad är det, som hänt, hörde jag mor fråga i förskräckt ton. Far skrek till:

— Nu har jag slagit ihjäl den förbannade människo- och djurplågaren. Jag tog dynggrepen och slog till den fan i skallen så han stöp.

Mor stirrade förskräckt på far.

— Vem har du slagit till? sa hon.

— Bondtjuven förstår du väl! skrek far. Han kom ner till mig och sa, jag skulle gå upp till kontoret, när vi fått ifrån oss med forningen. Han har varit arg länge för att jag gett korna för mycket hö. De skulle ha mer halm, säger han. När jag gett dem halm och de mjölkat för dåligt, får jag skäll för det. Det går inte att vara till lags på den här går'n. Jag förstod vad det gällde så jag tog med mig dynggrepen och ställde den i farstun. När jag korn in, röt han, att det blev för lite mjölk. Korna fick för mycket hö, det var ej bra hur jag bjöd till. Då blev jag rasande och sa åt honom, det var bäst han skötte lagårn själv. Då blev han arg, fick fram en

påk och skulle börja prygla mig. Han rusade på mig, men jag skrek åt honom, att var det någon som skulle ha stryk, så var det han. Jag fick upp dörren, fick fatt i grepen och slog den fan i skallen. Nu är han väl död och i helvetet, sa far.

Jag minns sedan, att far satt vid fönstret med blicken stelt riktad utåt vägen.

Vi unga förstodo snart nog av de vuxnas samtal, att far satt i fängelse. Han skulle få sitta inne 2 månader för misshandel. Patron hade blott dånat av vid slaget han fått. Patron var känd för sin hårdhet mot sitt tjänstefolk, därför fick far slippa med 2 månaders straff, annars hade det nog blivit mer. Vi fick bo kvar vid gården mot att min 11-åriga bror arbetade där. Vi fick flytta in i en gammal brygghuskammare. Den stugan vi bodde i, dit skulle en annan kogubbe komma.

Min syster fick på sin lilla lön — 60 kr om året, ett klänningstyg samt ett par skor — lämna mor lite pengar, så att vi slapp svälta allt för mycket. Hennes husbondefolk voro snälla människor. De skickade varje gång hon var hemma med henne lite mjöl, en fläskbit och annat som vi behövde. Så ofta min syster kunde, kom hon hem. Det var ju en tröst för mor i hennes bedrövelse. De bägge månader far var borta gingo långsamt. Värst var det ju för mor. Vi ungar voro ju för små för att riktigt kunna förstå detta sorgliga. Vi voro nu också mer fria, fick springa hur vi ville nu. Far var ju alltid så sträng emot oss. Far ville att vi skulle fostras strängt efter lagen. Mor var ju mycket snällare mot oss. Men nu när far var borta, glömde vi ju bort, hur sträng far hade varit mot oss. Nu längtade vi i alla fall efter att far skulle komma hem. Hur tråkigt vi hade, så gingo dock dagarna. Så till sist, det var en lördagsmorgon, sa mor åt oss: i dag kommer far hem! Jag minns så glada vi blevo. Far skulle få komma hem. Nu blev det slut med bekymren trodde vi.

Sommaren stod nu i sitt fulla flor. Ute i hagarna växte gullvivor och liljekonvaljer, björkarna stodo så vackra med sina vita stammar och vackra grönska. Nu tyckte vi, att alla våra sorger voro glömda. Nu tänkte vi ej längre på att vi voro ett par fattiga statareungar. Vi plockade stora fång av blommor och bar in dem till mor. Vi tyckte, att det torftiga rummet med sina skamfilade, fattiga möbler, blev som rikare och ljusare, när blommorna stodo där.

Det dröjde nästan hela dagen, innan far kom. Mor hade dukat fram och plockat bort flera gånger. Min yngste bror och jag sprungo flera gånger ut och in och tittade efter far. Det blev en lång väntan. Vi trodde inte, att far skulle komma den dagen, så vi slutade att springa och titta. Det var i kvällningen, klockan var strax 7, jag stod ute på trappan och tittade bortåt vägen. Då fick jag se far. Han kom plötsligt fram där borta i vägkröken, han gick fort men verkade trött. Han gick framåtböjd med nedsjunkna axlar och han hade något sorgset i blicken.

Mor, nu kommer far! skrek de. Vi sprang och mötte far alla tre. ”Så roligt att Ni kommer hem far!” sa vi. Far log litet mot oss. ”Ni har varit snälla mot mor har jag hört Eva sagt”, sa far. Eva det var vår syster. Hon hade varit och hälsat på far två gånger på fängelset. Mor kom nu fram till oss. Hon grät, men nu var det glädjetårar.

Ja, nu har jag tjänat av mitt straff, sa far. Nu blir det att börja vid en annan gård igen.

Märta Andersson i Statarminnen II

Lantarbetarens gummiannonser

Ett antal av motionerna gällde fackorganet. Kongressordföranden läste.

— Avdelning 238 föreslår att kongressen måtte uppta tidningens redigering. Avdelning 367 föreslår att tidningen utgår endast till medlemmarna, och att all prenumeration upphör. Avdelning 23 föreslår förändrad dag i veckan för utgivning av tidningen. Avdelning 198 föreslår att sjuka och arbetslösa erhåller tidningen gratis. Avdelning 142 föreslår att tidningen vid anskaffandet av annonser iakttar en strängare urskillning.

Förbundsstyrelsen hade avstyrkt alla motionerna. Men det blev för en gångs skull livlig debatt.

— Ordförande, lät det från en mängd håll.

Naturligtvis kom preventivannonserna på tapeten. Och det var där meningarna bröt sig. Kring enbart gummiannonserna uppstod en hel diskussion, som drog långt ut på tiden.

Ingen kvinna var med på lantarbetarnas kongress. Men männen satt i skjortärmarna och var varma, de pustade i hettan. Ingen tycktes heller tänka på att det låg något märkvärdigt i att man avhandlade dessa ting utan att några kvinnor deltog. I det fallet uppträdde de fattiga lantarbetarna som vördade, skäggiga patriarker.

— Är det nödvändigt att förkorta de insända meddelandena och notiserna så starkt? frågade ett av ombuden. Det tycks mej och flera som om annonserna om sanitetsvaror och värvning av militär inte alls hörde hemma i vår tidning.

Plötsligt tilldrog tidningen sig allt intresse. Men det var inte först och främst det vanliga textinnehållet, utan annonserna. Frågorna som rörde alstrandet självt kom via tidningen in som brännbart kongressämne.

— Det är också ologiskt, förklarade en annan talare. Först förhindra mänsklighetens utbredning och sen hindra de unga att ta värvning.

Förresten behöver militären bättre folk, vi behöver få in lantarbetare i regementena för att kunna påverka militärlivet till det bättre. Men står gummiannonserna där blir det ju inga att värva. Men tidningen behöver få inkomster. Det är det jag menar.

En delegat som var upprörd över mötesnotisernas nerskärning begärde ordet.

— Tidningen skulle kosta tretti tusen om året, och det tyckte vi var mycket förut, men nu har den kostat sjutti tusen. Och ändå får vi inte namnen på skubbarna. Bara deras medlemsavgifter skulle kunna täcka tidningens kostnader.

Vår tidning borde vara till bland annat för att hålla efter skubbare.

Det tidningen kostade i utgivning lät för lantarbetarnas öron som astronomiska tal. Och likväl läste man den knappast.

— Ändå får vi inte in mötesreferaten obeskurna, sa en kongressdelegat halvhögt till en annan, och det syntes att han bet på något ”avhåller”, som han fått rättat någon gång och inte glömt.

Så var man äntligen framme vid gummiannonserna. Kongressombuden satt svettiga i skjortärmarna. Det var näst sista dagen på kongressen. Det var strax innan man skulle ut till de olika kyrkogårdarna och lägga ner kransar på de döda ombudsmännens gravar.

— Annonserna behövs nog, det är många lantarbetare som skaffar till världen fler barn än de kan försörja, och för övrigt så betyder ju annonserna en inkomstkälla för en så dyr tidning, förklarade ett ombud som om frågan fortfarande gällt bara männen.

Jag höll med gummiannonsernas försvarare i det sagda. Det gällde att skapa lycka åt de mänskor, som redan fanns, och åt de kommande som inte på grund av sin stora talrikhet skulle behöva förslavas av arbetsgivarna. Jag hade insett att lantarbetarna skulle få leva i sitt slaveri i evighet, om de lydde kaninlärans föreskrifter. De religiösa var emot födelsekontrollen, det var deras sak. Prästernas och till och med frikyrkopredikanternas barn blev akademiker, inte statare. Om de hade blivit statare, skulle de också ha betänkt sig. Mitt i de socialistiska kvarteren låg en gummiaffär. Jag fann det naturligt att det skulle ligga en gummiaffär där.

Debatten fortsatte ivrigt. Kongressen hade kommit smått i uppror. Det var avlandets centrala problem det gällde, och alla var intresserade. Bara de utländska gästerna satt och följde förstrött med, utan att kunna göra sig reda för var det var man talade om.

Alla väntade att också förbundsstyrelsen skulle motivera sitt förslag. Man väntade på ett uttalande, om vilka alla kunde enas. Den självsäkra ombudsmannen GS, som tidigare varit trädgårdsarbetare och till vilken man redan vant sig att lyssna, begärde ordet och reste sig. Han kisade alltid först med ögonen, sen blev blicken fast, stålad som två borr. Munnen satt på något sätt mitt i ansiktet på honom, när han talade.

— Det skadar inte alls med annonserna för sanitetsvaror, sa han med stadig och bärkraftig röst. Även medlemmarna inom vårt förbund bör lära sej skillnaden mellan kontrollerad och okontrollerad barnalstring. I den misär som lantarbetarna lever i kan dom inte tänka på någon annan kultur som exempelvis läsning, förrän de för barnöverflödets skull kan få en vrå och en ordentlig lampa, där de någon gång kan få sätta sej ner och läsa i en bok. Jag yrkar bifall till förbundsstyrelsens förslag.

Det var trots sin korthet ett av de mest uppmärksammade inläggen under kongressen, och det märktes mer än väl, att det betydde en klar seger för talaren.

— Bravo, var det flera som skrek och än flera mumlade bifall, medan kongressen med en överväldigande majoritet beslöt bifalla förbundsstyrelsens förslag.

Preventivannonserna skulle få vara kvar i tidningen. Tre hundra ombud hade beslutat om miljoner ofödda, ”Alla tiders”, ”Jätte”, ”Är ni säker?” skulle också i fortsättningen till någras förargelse skrika ut sina budskap från förbundsorganets sista sida, den som man vände nedåt då man tog tidningen som underlägg vid spisen.

Det var inte alls något pikant med debatten om preventivannonserna på kongressen. Den återspeglade ett led i den sociala kampen, ett led som de andra arbetargrupperna för längesen var förbi. Men gummiannonserna utgjorde på sitt sätt dynamiten i fackförbundets tidning, man hade märkt att det försiggick en åsiktsstrid där.

Preventivannonserna utgjorde bara en liten del av tidningens innehåll, men det var den detaljen det talades om, en detalj så allvarlig som allvar någonsin kunde vara.

Inom förbundsstyrelsen hade det bestämts att den unga ombudsmannen med svallhåret, GN, till hösten skulle överta tidningen som redaktör, när den gamla statistikförarn skulle sluta med att vara det.

Ur Socialisten av Ivar Lo-Johansson

Bohuslän 1933

Socialdemokratiska partidistriktets styrelse skriver i sin verksamhetsberättelse för detta dr:

Agitationen under året har varit synnerligen livlig och det har varit samma fart nära nog som under ett valår. Som distriktsstyrelsen förebådade på kongressen anordnades under våren en längre turné med red. Gunnar Lundberg som talare. Turnén blev för talaren ganska ansträngande, enär ett koppel kommunister av båda schatteringarna samt syndikalister förföljde honom under nära nog hela turnén och det blev i regel långa diskussioner efter varje föredrag. Red. Lundberg var en ypperlig talare och hade icke svårt för att giva opponenterna det besked de förtjänade.

Efter riksdagens slut togos riksdagsmännen Mårtensson och Karlsson mera i anspråk för föredrag på olika platser i distriktet, närmast för att belysa krisuppgörelsen i riksdagen, för vilken man hyste ett utomordentligt intresse, ej minst på landsbygden.

Genom medverkan från Sv. Stenindustriarbetareförbundets sida anordnades under oktober och början av november en turné med Landsorganisationens ombudsman, red. Valter Åman, Stockholm, som talare. Han nödgades emellertid bryta turnén innan samtliga platser som av-

setts blivit besökta men han lovade fortsätta i början av 1934 och fullfölja planen. Även han fick en ”diskussionsturné” men gjorde utmärkt ifrån sig.

I november ägde fru Floods turné rum. Vi ha redan omnämnt resultatet av hennes verksamhet. Såväl Fru Flood som hrr Lundberg och Åman ställdes gratis till förfogande, de båda förstnämnda av partistyrelsen och hr Åman av LO. Distriktet fick bekosta reklamen för talarna under det att de lokala organisationerna fingo ombesörja lokalhyrorna.

Med hänsyn till att distriktets tillgångar var och äro mycket knappa stå vi i stor tacksamhetsskuld till partistyrelsen och LO för deras medverkan i agitationen inom detta utsatta område.

Hr Lundberg höll 35 föredrag, hr Åman 29 möten, fulltaligt besökta, fru Hållander 4, fru Flood 13 offentliga och 5 förberedande möten.

Gustaf Karlsson har hållit 21 föredrag, riksdagsman Mårtensson 15, vartill kommer föredrag av red. Hugo Wingård, Edvin Malmsjö, Evert Frankenberg, C. Brännberg m. fl.

Därtill kommer en del föredrag, anordnade av endera arbetarekommunerna själva eller av kretsorganisationerna, samt deltagande i många diskussionsmöten.

Belysande för omsvängningen på sina håll är att bondeförbundet sökt samverkan med vårt folk då det gällt debatt med speciellt nazisterna.

Ehuru icke direkt i distriktets arbete har ungdomsdistriktet utfört ett energiskt och givande arbete för att vinna ungdomen åt ungdomsrörelsen. I denna berättelse är det på sin plats att giva ungdomsrörelsen en honnör för dess enträgna arbete i partiets och socialismens tjänst. I striden om ungdomen fyller vårt ungdomsdistrikt en utomordentlig uppgift i vilken det icke får förtröttas.

Som ett led i agitationen har ingått viss verksamhet bland reservarbetarna. I och med att partiets riksdagsgrupp positivt medverkat till lösning av krishjälpsfrågan tog partiet också direkt ansvar för vad som skedde på detta område. Riksdagsbeslutet innebar att partiet i vissa delar fick frångå regeringsförslaget och bl. a. bibehålla A. K. och reservarbetsbegreppet, dock med vissa viktiga avvikelser från det föreg. systemet. I vissa stycken uppnåddes sålunda det man ansett sig böra önska och i andra stycken blev utformningen av beslutet icke det man väntade och som sig skulle. Från kommunistiskt och syndikalistiskt håll startades genast en häftig propaganda mot krisuppgörelsen över huvudtaget och särskilt med sikte på reservarbetarna. I sina aktioner hade dessa missnöjespredikanter tyvärr god hjälp av lokala arbetsledningar, som gjorde sitt till för att förändringen och förbättringen skulle bliva så obetydlig som möjligt.

I denna situation ansåg distriktsstyrelsen det nödvändigt att med kraft sätta in sina resurser, ej blott för att hålla kritikerna på mattan än även för att medverka till att riksdagsbeslutet i verkligheten genomfördes. Följden blev att distriktet blivit åtskilligt engagerat i denna verksamhet, både genom att sprida upplysning om uppgörelsens verkliga innebörd och genom praktiskt arbete för att uppnå förbättringar. Detta har skett dels genom besvärsskrivelser till vederbörande myndigheter över tillämpning av olika bestämmelser och genom anmälningar om missförhållanden, om rättelser icke kunnat uppnås vid förhandlingar med arbetsledningarna. I detta arbete ha vi haft mycket värdefull hjälp av Sv. Stenindustriarbetareförbundet, vars ledning välvilligt ställt såväl medel som personlig medverkan till förfogande. Gemensamt med förbundsstyrelsen verkställdes en uppvaktning hos regeringen ifråga om A. K:s tillämpning av de nya bestämmelserna och gemensamt bekostades en undersökning vid vissa reservarbeten i norra och mellersta Bohuslän, som utfördes av riksdagsman Mårtensson på ett mycket förtjänstfullt sätt. Undersökningen resulterade bl. a. i att en rad misshälligheter blottades och att distriktsstyrelsen fick lokalkommittéer vid de flesta av förläggningarna, genom vilka kontakten med reservarbetarna kunde upprätthållas.

”Vårt ryska broderförbund”

Motion från avdelningen i Jössefors till Svenska Pappersindustriarbetareförbundets kongress 1933:

Som bekant beslutade förbundet vid sin kongress år 1928 att avbryta förbindelserna med vårt ryska broderförbund.

Sedan dess ha stora och viktiga händelser inträffat. Historiens hittills kända största ekonomiska kris skakar den kapitalistiska världen i sina grundvalar. I krisens spår följer arbetslöshet, nöd och umbäranden för många miljoner människor.

Å andra sidan: Sovjet-Unionen (en sjättedel av jordens befolkning), där socialismens system håller på att förverkligas, där arbetslösheten är likviderad och arbetslönen stiger trots krisen i den kapitalistiska världen, där arbetsdagen förkortas och där nya fabriker byggas, som ge arbete och bröd åt hundratusentals arbetare som den kapitalistiska världen icke kan sysselsätta.

Kunna vi under ovan anförda förhållanden avstå ifrån att återknyta förbindelserna med vårt ryska broderförbund? Varje ärlig medlem måste svara nej.

Om vi hänvisa till stadgarnas ingress mom. 34 och förbundets medlemmar mena allvar härmed, blir återknytandet av förbindelserna än mera av behovet påkallat, då Sovjetunionens arbetare redan i praktiken genomfört vad som i anförda moment anges som mål, vilket förbundets medlemmar skola kämpa sig fram till och vilket arbete helt säkert kan befrämjas genom att inhämta erfarenheter från våra ryska kamrater.

Slutligen vilja vi framhålla och påminna om de svårigheter förbundet stod inför i slutet av förra årets massakonflikt, då understödet indrogs därför att förbundsstyrelsen ej kunde uppbringa lån. Vilken inverkan denna åtgärd fick på konfliktens utgång, den betydelse en förbindelse med vårt ryska broderförbund kunnat få, behöver här ej särskilt framhållas.

Med det anförda bortse vi på intet sätt från det moraliska och ekonomiska stöd, som självfallet kunde begäras från den svenska arbetarklassen, men där ord användes i stället för solidaritet i handling.

I anledning ovan anförda föreslår undertecknad avdelning

att kongressen beslutar återknyta förbindelserna med vårt ryska broderförbund.

Utlåtande nr 42

Då ett samarbete i enlighet med vad i motionen åsyftas icke låter sig förenas med medlemskap i Landsorganisationen, samt med hänvisning till

vårt förbunds beslut å kongressen 1928 hemställer förbundsstyrelsen och representantskapet till kongressen

att avslå motion nr 168.

Strand, förtroendeman: Föredrog och yrkade bifall till förbundsstyrelsens utlåtande nr 42.

Kongressen beslöt utan debatt att bifalla förbundsstyrelsens förslag.

Idrott och politik — 1935

Ur handlingarna från Svenska Metallindustriarbetareförbundets kongress i september 1935. Motionerna avslogs.

Motion nr 125. Avdelning 18, Arvika.

Angående ställningstagande till olympiaden i Berlin

Förbundet har i vår facktidning Metall-arbetaren konsekvent arbetat på att upprätthålla bojkotten mot nazityskland. Med anledning av detta konsekventa ställningstagande kan man draga den slutsatsen, att förbundet också är motståndare till att förbundsmedlemmar deltaga som gymnaster eller idrottsmän i den till Berlin förlagda världsolympiaden, där alla världens stater komma att tävla i utsökt nationalism. För att få frågan allsidigt utredd och behandlad får avd. 18 föreslå kongressen besluta:

att fatta ett klart principiellt bindande beslut i denna fråga i överensstämmelse med förbundets antinazistiska inställning.

Motion nr 126. Medlem 2095 Herbert Gustavsson, avd 33, Sundbyberg.

Angående olympiaden i Berlin

I Österrike kunde Starhemberg till stor del tack vare den borgerliga vitgröna idrottsrörelsen sätta in sin dödsstöt mot våra klasskamrater där. Fascismen i Italien använder diktatoriskt idrotten såsom en nationell alarmtrumma. När det gäller för Hitler att försöka få den civiliserade världen att glömma riksdagshusbranden, bokbålen, koncentrationslägren, den klumpigt teatermässiga s k processen mot den arme Lubbe samt, inte att förglömma, 30 juni-morden mm mm, då får idrotten tjänstgöra såsom kuliss och idrottsmännen såsom statister, t o m arbetaridrottsmän kommenderas fram. Trots att arbetarorganisationerna i gemen här i landet bojkottat Tyskland, bedriver en stor del arbetaridrottsmän via idrotten samarbete med denna vår oblidkeliga fiende. För att inte arbetarorganisationerna skola förlora de idrottande medlemmarna eller riskera, att dessa en vacker dag stå i fascismens tjänst, är det en trängande nödvändighet, att vårt förbund går i spetsen för ett arbetarnas eget idrottsförbund, liknande det som finnes i Norge. Föreslår därför kongressen besluta:

att organisatoriskt och ekonomiskt stödja A I U, Arbetarnas Idrotts Union, som arbetar på samma sätt som det norska förbundet, samt att ställa en uppmaning till LO att också stödja A I U och proklamera förbud mot deltagande i Olympiaden i Berlin.

Förbundsstyrelsens utlåtande:

I motionerna 125 och 126 yrkas, att kongressen i anslutning till förbundets ställning till bojkotten mot tyska varor skall fatta bindande beslut mot medlemmars deltagande i olympiaden i Berlin år 1936.

Då yrkandet i motionerna närmast är att betrakta som en skärpning av bojkotten mot tyska varor, får förbundsstyrelsen fästa uppmärksamheten på att parollen om bojkott utgått från den socialistiska och fackliga internationalen. Förbundet har icke utfärdat denna bojkott utan endast som medlem i Landsorganisationen i Sverige varit med om att besluta respektera densamma. Om en skärpning skall påbjudas, bör således en sådan åtgärd beslutas av de organisationer, som utfärdat bojkotten.

Hr *Lennart Eckerström*, Stockholm: Vi böra icke blanda ihop idrott och politik. Det är två skilda saker. Jag vill erinra om att A I F ingalunda är politiskt neutral. Jag yrkar bifall till förbundsstyrelsens utlåtande.

Hr *Gunnar Andersson*, V U: I anledning av Dahlgrens anförande vill jag deklarera förbundsstyrelsens ställning. Vi ha frågat oss, om förbundet som sådant hade någon anledning att taga ställning till denna fråga. Vi ha kommit till det resultatet, att så icke är fallet. Om den motion, som föranlett denna debatt, skall ses i sammanhang med tyskbojkotten, så måste man fråga sig, om den är väl genomtänkt. Är det icke på det sättet, att vi genom att antaga Dahlgrens uttalande samt godkänna föreliggande motion i själva verket splittra oss i vår kamp mot nazismen? Uppfattningen om Berlinolympiaden skiftar väsentligt inom arbetarrörelsen. Det vore oklokt av Metallindustriarbetareförbundet att ställa sig i motsatsställning till övriga

grupper inom svensk arbetarrörelse, som ej anse sig böra fatta något beslut. Jag yrkar bifall till förbundsstyrelsens utlåtande.

Hr *Hilding Sahlström*, Göteborg: Jag måste säga, att jag icke förstår Eckerström. Vi vända oss mot den nazistiska idrottsrörelsen, som är en propaganda för nazismen. Olympiaden är ingenting annat än en internationell agitation för tysk nazism. Jag yrkar bifall till Dahlgrens uttalande.

Hr *Rickard Andersson*, Stockholm: Jag vill erinra om att olympiska kommittén år 1928 fick en ansökan från Tyskland om att detta land önskade anordna olympiaden 1936. Bestämmelsen alltså att olympiaden skulle gå av stapeln i Tyskland kom till före nazismens genombrott. Det har här sagts, att vi ej haft någon landskamp med Tyskland någon gång. Detta kan vara riktigt, men jag vill erinra om att tyskarna alltid varit med på olympiaderna. Jag är själv gammal idrottsman och sitter nu med i ett flertal styrelser. Jag känner sålunda rörelsen och vet, att det icke är någon fara med den. Låt medlemmarna i fråga om berlinolympiaden få sin fullständiga frihet. Jag yrkar bifall till förbundsstyrelsens uttalande.

Hr *Paul Tankre*d, Sundbyberg: Det är för att Tyskland blivit nazistiskt som vi vända oss mot att svenska idrottsmän skola resa dit. Tysk idrottsrörelse av i dag har helt andra bestämmelser än övriga länders rörelser. Sålunda få icke judarna vara med på tävlingarna. Det var därför som Amerika icke ville sända någon trupp till olympiaden. Vidare vill jag säga, att Eckerström icke bemött Dahlgrens anförande. Ec kerström har gått på sidan om saken. Vi bör i detta fall säga ifrån att inga arbetare böra resa till olympiaden. Beträffande A I F:s politiska inriktning så vill jag säga, att denna är arbetar-betonad. Detta tycker jag är en fördel. Idrottsfolket bör vinnas för arbetarrörelsen. För övrigt vill jag meddela, att många ungdomsklubbister äro medlemmar av A I F. Slutligen vill jag som organiserad socialdemokrat säga ifrån att vi icke kunna låta våra arbetarpojkar resa till olympiaden. Jag yrkar bifall till Dahlgrens uttalande.

Hr *Albert Nicolaisen*, Göteborg: För icke så länge sedan hade arbetarrörelsen en annan inställning gentemot idrottsrörelsen än vad nu är fallet. Man ville icke veta av den. Nu däremot är läget ett annat. Idrottsrörelsen har blivit en maktfaktor och från arbetarrörelsens synpunkt ha vi alla anledning att söka taga hand om den. Vad är för övrigt en politiskt neutral idrottsrörelse? Inom A I F finnas icke mindre än tre riktningar. Där finnas socialdemokrater, socialister och kommunister. Vi måste ställa oss frågan hur vi skola få bort arbetarungdomen från den borgerliga miljön inom den borgerliga idrottsrörelsen. Detta kan endast tillgå på ett sätt: genom att arbetarna bilda egna idrottsorganisationer. Dahlgren vill, att vi skola göra ett uttalande till förmån för arbetaridrottsrörelsen. Jag yrkar bifall till detta. Vägen är för övrigt icke så farlig att beträda. Norge har gjort det för länge sedan.

Hr *Sven Jonsson*, Stockholm: Jag har själv varit idrottsman, och den förda debatten har tvingat mig att taga till orda. Jag vill säga ifrån att det icke är på grund av att arbetaridrottsrörelsen är något eftersträvansvärt som Finland och Norge samt Österrike och övriga länder startat sådan rörelse. Nej, tvärtom, det är på grund av vidriga omständigheter som denna splittring av nationerna kommit till stånd även på idrottens område. Man felbedömer i denna debatt våra idrottsmän. De äro icke så omdömeslösa som man vill göra gällande. Tvärtom. De vet nog att skicka sig. Läktarpubliken däremot vill jag icke uttala mig om. Beträffande uttalandet och föreliggande motion anser jag dessa farliga. De kunna användas som sprängkilar inom arbetarrörelsen. Jag yrkar bifall till förbundsstyrelsens utlåtande.

Partiets ledande roll

Slutord i verksamhetsberättelse för 1932 avlämnad av styrelsen för Medelpads socialdemokratiska partidistrikt, daterad mars 1933:

Det är en mörk och hård tid som vi uppleva. Krisen blir allt mera omfattande och elakartad, beroende av anarkin ute i världen och i det ekonomiska systemet. Demokratin kämpar en allt svårare strid för sin existens i flera länder. Läget kräver ökad vaksamhet från arbetarklassens sida mot de krafter och strävanden som vilja äventyra demokratin även i vårt eget land. Det sociala missnöjet inom breda lager av befolkningen i anledning arbetslöshet och ekonomiska svårigheter av olika slag kan endast mötas genom en vidsynt och radikal reformpolitik som söker taga folkhushållets tillgångar i anspråk för att åstadkomma en bättring i läget. Men därtill kräves ej minst en vilja och uppfostran till lugn, besinning och disciplin för att övervinna svårigheterna och hindra provokatörerna att vinna sitt spel. Särskilt gäller det för arbetarklassen att söka hålla huvudet kallt och på allt sätt hindra kommunisternas splittring av den politiska och fackliga rörelsen. Det gäller för socialdemokratin att bevara och stärka sin ställning såväl inom samhället som inom arbetarklassen då den är det främsta bålverket för demokratin i vårt land. Ljuspunkten här hemma är den socialdemokratiska regeringens allvarliga vilja att genom långt gående åtgärder söka hjälpa de nödställda i samhället samt arbetarklassens ständigt ökade förtroende för arbetarpartiets politik. Detta avspeglas även inom vårt distrikt, där vi trots det prekära ekonomiska läget och kommunisternas splittringsarbete ändock befäst våra positioner. Utan att snegla varken åt höger eller vänster, utan att rädas för varken de borgerligas motstånd eller kommunisternas beskyllningar, utan att taga annan hänsyn än vad vi själva anse klokt och möjligt, måste vi fortsätta vårt arbete och vår politik för de nödställdas undsättning och för demokratins värnande. Partiet äger den ledande ställningen inom arbetarklassen av alla kategorier och bär det största ansvaret inom det kommunala och statliga livet. Denna roll måste partiet behålla och stärka. Ansvaret vilar på varje enskild medlem. Ingen får svika på sin post. Genom arbete lägga vi grund för nya segrar.

Gunnar Sträng om 30-talsnazismen

En gång när vi hade möte i Auditorium med Arthur Engberg som talare släppte nazisterna stinkbomber så att vi fick avbryta och vädra lokalen en timma. En annan gång satt jag inklämd bland fanatiker på läktaren och höll på att bli lynchad, när jag vägrade resa mej och delta i deras kampsång.

Nej, rädd var jag aldrig. Men man var ju i en våldsam kampstämning varenda gång man mötte dom.

Ute på landsbygden mötte man ofta nazistsympatisörer. Adolf Hitler i förstoring på en godsägares skrivbord — men inte bara det: Där fanns desperata lantarbetare, som sa att här måste bli en ändring. Vad som helst utom det liv vi lever nu! Där fanns grogrund för nazismen. Vi visste att vi måste slå tillbaka det hotet genom sociala reformer, det var enda vägen.

Jag minns en natt på ett hotellrum i Falkenberg. Jag hade varit ute och talat och kom dit mitt i natten. Hela hotellet var annekterat av nån nazistisk sekt, det fanns ju flera riktningar. Vid ettiden kom hela gänget insmällande i rummen intill. Dom var högröstade. Och där satt de om natten och gjorde upp arkebuseringslistor på folk i andra nazistfalanger. Dom vart oeniga. Dom bråkade om vilka som skulle skjutas först.

Och observera nu att vi levde i kamp mot två meningsriktningar, som med våld skulle omstörta det här samhället, nazisterna och bolsjevikerna. Vi hade bestämt oss. Vi skulle ta hand om det här landet med reformer och röstsedel.

Intervju i pensionärstidningen Solidaritet för trygghet, valrörelsen 1973

Kapitel 7: 1939-1945
Arbetarrörelse i kristid

Från samlingsregering till partiregering

Den svenska utrikespolitiken
Kristidens vardag
Kriget och arbetarrörelsen
Inför freden
Sammanfattning
Data, händelser, dokument

Viktiga händelser under perioden

1939 I augusti sluts nonaggressionspakten mellan Sovjetunionen och Tyskland.
I Sverige upplöses folkfrontsorganisationen Antifascistisk Samling.
1 september förklarar England och Frankrike krig mot Tyskland sedan Polen bombats.
Regeringen ombildas till samlingsregering.
Utrikesminister Sandler avgår efter konflikt i mineringsfrågan (Ålandsöarna).
Vinterkriget börjar i december.
LO sänder ut cirkulär mot kommunisterna.

1940 I mars upphör vinterkriget.
I Luleå tänder finlandsfrivilliga eld på Norrskensflammans lokaler och tre personer omkommer.
Transport förbudet antas i regeringen.
9 april ockuperas Norge och Danmark.
Sverige blir inspärrat.
1 maj ordnas medborgartåg i stället för demonstrationer.
Regeringen medger transitering av tyska trupper. Omsättningsskatt på mat införs.

1941 Sovjetunionen kommer med i kriget.
Tyskarna kräver partiförbud mot kommunisterna.
Regeringen medger transport av division Engelbrecht.
Prisrabatter på livsmedel delas ut.

1942 Pris- och lönestopp införs.
Stor försvarsdebatt i riksdagen om det framtida försvaret.
Tyskland lider nederlag vid Stalingrad.
På hösten börjar en stark opinionsrörelse mot premittenttrafiken.
1 maj åter arbetarnas dag.

1943 Permittenttrafiken upphör på sommaren.
Efterkrigsprogrammet börjar diskuteras ute i organisationerna.

1944 Efterkrigsprogrammet antas.
AK-valet blir en förlust för socialdemokratin och en stor framgång för kommunisterna.
En kommission för ekonomisk efterkrigsplanering tillsätts.
Partikongressen antar ett nytt partiprogram.

1945 Freden kommer den 7 maj.
På sommaren bildar Per Albin en socialdemokratisk regering.

Den svenska utrikespolitiken

Det är i själva verket tre krig och inte ett som pågår: en fortsättning på det gamla kriget mellan tysk och brittisk imperialism, ett krig mellan kapitalism och ekonomiska förändringar samt ett krig mellan ett fritt, demokratiskt styrelsesätt och det totalitära systemet.
Lars Moen, amerikansk författare

Den 1 september 1939 bröts Versaillesfreden sedan Hitler släppt lös den tyska krigsmaskinen mot Polen. Ansvaret var ensamt Tysklands, sedan 1933 Hitlertyskland, där nazismen härskade med en totalitär despotism som saknade motstycke. Nazisterna hade kommit till makten i ett land, som aldrig hunnit hämta sig efter det första världskrigets nederlag. De hade kommit till makten genom att använda sig av det demokratiska systemets medel i kombination med öppen terror. I riksdagsval hade det nazistiska partiet lyckats bli det största i riket. I juli 1932 kunde nazisterna fira sin stora valseger, sedan de erhållit 230 platser i riksdagen jämfört med socialdemokraternas 133 och kommunisternas 89.

Men varför hade inte den tyska arbetarrörelsen, en gång den mäktigaste i världen, kunnat förhindra nazismens seger? Att ge ett entydigt svar är inte lätt. Men den viktigaste anledningen var utan tvivel arbetarrörelsens djupa splittring. Socialdemokratin hade inte lyckats skapa en stabil och arbetsduglig regering under 1920-talet och rädslan för ett kommunistiskt maktövertagande hade drivit den in i samarbete med reaktionära krafter. Kommunistiska upprorsförsök hade brutalt slagits ner. Svåra ekonomiska kriser hade avlöst varandra. 1923 hade en galopperande inflation utbrutit och förvandlat landet till ett overkligt dårhus, där priset på köttfärs steg till miljonbelopp och där lönerna fick betalas ut minst två gånger om dagen för att hänga med i inflationsgaloppen.

1930-talets depression hade drabbat Tyskland hårdast. När läget var som allvarligast, fanns i riket en arbetslöshetsarmé på över 6 miljoner människor. Att nazismen, med sin frälsarlära och syndabocksfilosofi, kunde breda ut sig i tristessens och fattigdomens Tyskland är därför förklarligt, också med hänsyn till att socialismen inte längre var ett självklart, enhetligt begrepp.

Nazisternas stora valseger i juli 1932, då de erhöll 230 platser mot socialistpartiernas gemensamma 222, blev en chock. Vid nyvalen i november 1932 lyckades dock socialistpartierna komma i majoritet, socialdemokraterna med 121 mandat och kommunisterna med 100 jämnt. Samtidigt gick nazisterna ner något, till 196 platser. Men det var för sent. Snart satt Hitler vid makten. Demokratin, som aldrig hunnit få verkligt fäste i Tyskland, krossades. På kort tid hade den tyska arbetarrörelsen bokstavligen satts bakom taggtrådsstängsel.

Den tyska krigsmaskinen rustades upp, trots att det stred mot Versailles fördraget. Att Hitler ville ha ”livsrum” kunde vem som helst få veta genom att läsa ”Mein Kampf”. Versaillesfördraget reviderades också både 1935 och 1936, då de tyskspråkiga områdena Saar och Rhenlandet återfördes till Riket. Visst höjdes protester mot dessa flagranta brott mot avtalet, men det fanns också en viss förståelse för Hitlers handlande. Versaillesfredens orättvisor kunde också nazismens motståndare erkänna. Men när Österrike på våren 1938 inlemmades i Riket och när Hitler sedan förklarade att situationen för sudettyskarna i Tjeckoslovakien blivit alltmer outhärdligt, insåg de klarsynta att kriget var oundvikligt.

Västmakterna var emellertid ännu osäkra på hur man skulle möta Hitler. De trodde att de genom att göra vissa eftergifter — den så kallade appeasementpolitiken — skulle kunna stilla Hitlers makthunger och rädda freden i Europa. Så offrades Tjeckoslovakien i september 1938 genom Münchenöverenskommelsen, som helt enkelt innebar att landet styckades. På våren 1939 förvandlades Tjeckoslovakien slutgiltigt till tysk lydstat. I april 1939 visade den italienska fascismen sin expansiva sida och tog Albanien. De två fascistiska diktaturerna tycktes i lugn och ro få möblera om på den europeiska kartan, medan England och Frankrike blundade och bönade om fred i vår tid.

Men efter den tyska inmarschen i Prag i mars 1939 började västmakterna söka förhindra vidare tysk expansion. De lämnade garantier för Polens säkerhet — det land som stod närmast på Hitlers önskelista — och inledde trevande förhandlingar med Sovjetunionen, det nazistiska Tysklands främsta ideologiska fiende. Men förhandlingarna, som fördes under sommaren 1939, präglades av ömsesidig misstro och snart var positionerna låsta.

Det blev ingen fredsfront mellan västmakterna och Sovjetunionen. Det blev en nonaggressionspakt mellan Sovjetunionen och Tyskland i stället. Till världens häpnad och mångas förskräckelse undertecknade de forna fienderna den 23 augusti 1939 ett avtal. Hakkorsflaggan vajade i Moskva, när utrikesminister Ribben-trop anlände för att skriva under. Både Tyskland och Sovjetunionen och deras vänner fick använda mycket av sin energi den följande tiden för att förklara att politik och moral inte hör ihop. Fördelarna för de båda staterna var också stora. Tyskland fick ryggen fri i det kommande kriget, det krig som Sovjetunionen nu trodde sig ha undsluppit.

En vecka senare, kl 5.45 på morgonen den 1 september 1939, inleddes det tyska fälttåget mot Polen. Den 3 september förklarade både England och Frankrike Tyskland krig. Det var bara något över 20 år sedan ett krigsutmattat Europa hade räknat sina döda i miljoner och svurit: Aldrig mer krig. Sedan Tyskland erövrat Polen - varvid Sovjetunionen den 17 september fått sin del genom sin ”aktiviserade fredspolitik” som det officiellt kallades — avstannade stormaktskriget för en tid.

I stället drogs Finland in i krig, sedan Sovjetunionen krävt baser i landet, samma krav som de baltiska staterna tidigare sett sig tvungna att acceptera. Torsdagen den 30 november bombarderades Helsingfors av sovjetiska plan, sedan förhandlingarna brutit samman ett par veckor tidigare. Finnarna hade vägrat att uppge en tumsbredd finsk mark. Den finska regeringen hade också sökt få hjälp från Sverige. Men mer än moraliskt stöd ville den svenska regeringen inte lova, trots att utrikesminister Sandler rekommenderade en mer aktiv nordisk neutralitetspolitik. I oktober 1939, när de finsk-sovjetiska förhandlingarna börjat, föreslog han regeringen att Sverige skulle minera inloppet till Ålandsöarna. En sådan aktion var naturligtvis riskabel eftersom den kunde uppfattas som ett tecken på svensk-finsk militär samverkan. Att i det nya spända läge som uppstått föra fram det förslaget kunde därför tolkas som inget mindre än att Sverige skulle lämna verkliga garantier för Finland i en krissituation.

Det blev också kris i den svenska regeringen. Sandler fick stöd enbart av Arthur Engberg. Majoriteten var ovillig att ställa sig bakom hans förslag. Wigforss hotade med avgång om det gick igenom. Det gjorde det inte, trots medkänslan med Finland och trots aktivisternas försäkran att det vore bättre att stämma i bäcken än i ån. Den finske statschefen, som kom till Stockholm i mitten av oktober för att söka utverka garantier från den svenska regeringen, fick återvända tomhänt, förutom minnet av den stora folksamling som utanför slottet sjöng den gamla psalmen ”Vår Gud är oss en väldig borg”, med särskild styrka på strofen: ”Mörkrets furste stiger ned, hotande och vred”.

Det finska vinterkriget, detta krig i kriget, försatte grannen Sverige i ett nästan hysteriskt spänningstillstånd. Finland hade ju en gång varit en del av Sverige och den moraliska frågan, vad krävs av mig? ställdes av de flesta svenskar.

Den svenska regeringen ombildades till en samlingsregering, där alla riksdagspartier var med utom kommunisterna. Den farliga situationen tvingade fram ett gemensamt program: Sverige skulle inte överge neutraliteten, ett svenskt militärt ingripande skulle inte komma i fråga.

I den nya regeringen, som skulle komma att arbeta fram över krigsslutet sex år senare, innehade socialdemokraterna de viktigaste posterna. Per Albin Hansson var självklar statsminister, Sköld, Möller och Wigforss behöll sina poster som försvars-, social-, respektive finansminister. Herman Eriksson förblev likaså på sin plats som minister för det 1939 inrättade folkhushållningsdepartementet. Högern blev representerad med Gösta Bagge som

ecklesiastikminister och Fritiof Domö som handelsminister. Bondeförbundet erhöll justitieministerposten och jordbruksministerposten med K G Westman och Axel Pehrsson-Bramstorp. Folkpartiet slutligen kunde placera sin partiledare Gustaf Andersson i Rasjön som kommunikationsminister och Torwald Bergquist som konsultativt statsråd. Utrikesminister efter Sandler, som redan vid vinterkrigets utbrott lämnat in sin avskedsansökan, blev yrkesdiplomaten Christian Günther, tidigare ambassadör i Oslo.

Samlingsregeringen, som tillträdde 13 december 1939 och avgick 31 juli 1945. Fr. vänster: högerledaren Gösta Bagge, folkpartiledaren Gustaf Andersson, Thorwald Bergquist, Gustav Möller, K G Westman, Nils Quensel, Christian Günther, Fritiof Domö, statsminister Per Albin Hansson, Ernst Wigforss, Per Edvin Sköld, bondeförbundsledaren Axel Pehrsson-Bramstorp, Herman Eriksson.

Neutralitetspolitiken till trots var Sverige under vinterkriget ett land som befann sig i ett tillstånd mellan krig och fred. Eller som Molotov lite syrligt uttryckte saken efter kriget: Vinterkriget, det var ju ett krig. Sverige hjälpte Finland med mat och kläder, vapen, pengar och frivilliga. Gränsen för den svenska hjälpinsatsen gick vid militär intervention. Raskt bildades en rad hjälporgan. Nationalinsamlingen för Finland tillkom redan den 7 december. Bakom stod de mest väsensskilda organisationer som LO, SAF, Ungsvenskarna och Högerns ungdomsrörelse. Under mottot ”Finlands sak är vår!” hölls möte efter möte runt om i landet. Harry Martinsons bild ur ”Verklighet till döds” ger oss stämningen denna vinter 1939-40 och visar också hur de olika hjälporganisationerna rivaliserade om folkets stöd:

Finlandsaftnarna kunde räknas i hundratal per månad och landskap. Från Skåne till Lappland bänkade sig i kalla lokaler den del av det svenska folket som inte blivit inkallad. Tåligt lyssnade man till de utsända apostlarna som sinsemellan ofta konkurrerade. Om en finlandsafton ville ha frivilliga och vapenhjälp, så hasade den väckta entusiasmen härför fort nog på ett sluttande plan, då nästa finlandsafton i samma lokal krävde enbart humanitär hjälp och detta ofta i sådan ton och med sådana pukor att frivilligrörelsens anhängare misstänkliggjordes eller helt öppet framställdes som ansvarslösa aktivister. Dessemellan kom Röda korset med egna aftnar. Så kom aftnar för neutralitetsvakten, aftnar för tvättambulans,

aftnar för strumpstickning, aftnar för moralisk beredskap. I möteslokalerna upprepades den gamla svenska historien om konkurrerande sekter som på väckelsemötena se snett på varandra och kasta sina heliga fläskben mellan missionshusen. Att se på denna splittrande enighet med humor var svårt. Humorn frös ner, ty ångesten låg för nära inpå. Sinnesförfattningen denna vinter var så underlig att svensken inte kände igen sig själv. Folket var väckt men yrvaket.

Viljan att hjälpa var mycket stor. I. reda pengar samlade svenska folket in 145 miljoner kronor. Tillsammans med den statliga hjälpen blev det ett imponerande belopp på 490 miljoner kronor.

Det som gjorde att hjälpen kändes meningsfull var att den finska fronten märkligt nog höll. Till en världs beundrande förvåning höll finnarna ställningarna under krigets två första månader och tillfogade till och med ryssarna flera nederlag. Men i februari 1940 sattes en avgörande sovjetisk anfallsvåg in och de finska krafterna började svikta. Åter uppkom rykten om svensk intervention. Både statsministern och kungen förklarade emellertid att något militärt ingripande från Sverige inte kunde komma i fråga. I början av mars, när Finlands läge började bli kritiskt, framställde västmakterna en begäran hos de norska och svenska regeringarna att via deras länder militärt få bistå Finland, något som i detta skede föga skulle ha gagnat Finland men som sannolikt hade förvandlat Skandinavien till krigsskådeplats. Både Sverige och Norge vägrade också bestämt.

Den 13 mars 1940 slöts freden mellan Sovjetunionen och Finland. Den svenska regeringen kunde andas ut. Risken var över för att landet skulle kunna dras in i stormaktskriget. Det blev emellertid en kort andhämtningspaus.

Under tiden hade världskriget stannat av. Det talades om ”the phony war”, låtsaskriget. Hitler hade fått det han önskat utan större ansträngning. Vad skulle hända nu? Svaret kom den 9 april 1940. Ytterligare två länder blev offer för tysk expansion, Norge och Danmark. Norden blev åter centrum för krigshändelserna och Sverige hamnade på nytt i en kritisk situation. Kriget väntades var stund och högsta krigsberedskap vidtogs. Danmark föredrog att i ett hopplöst läge falla undan för den tyska övermakten. I Norge pågick striderna uppe i norr till det bittra slutet. När Tyskland krävde transitering av krigsmateriel till sina trupper i Narvik, som slogs mot norrmännen tillsammans med allierade trupper, vägrade dock den svenska regeringen, under hänvisning till att stridshandlingar alltjämt pågick. Men den 18 juni, sedan striderna upphört, gick den svenska regeringen med på en tysk begäran att få transportera permittentsoldater och krigsmateriel genom Sverige.

Sveriges läge var knappast sådant att regeringen kunnat vägra. Handeln västerut hade avskurits. Norge och Danmark var ockuperade. På kontinenten hade de tyska arméerna svept över Holland och Belgien och tågat in i Paris.

På hösten 1940 sökte Tyskland bomba England till sammanbrott men misslyckades. Kriget gick åter i vinterdvala. Men våren 1941 fortsatte den segerrika tyska blixtkrigstaktiken, som nu riktades söderut, mot Balkan och Grekland. Under tiden hade den tysksovjetiska vänskapen börjat svikta, sedan Sovjetunionen på sommaren 1940 införlivat Bukovina och Bessarabien, landskap i norra Rumänien mellan floderna Dnjestr och Prut, och därmed kommit alltför nära de oljekällor som var ett livsintresse för tyskarna.

På våren 1941 hade Sovjetunionen demonstrativt slutit en vänskapspakt med Jugoslavien, som då hotades av Tyskland. Rykten började cirkulera på våren 1941 om ett kommande tyskt angreppskrig mot Sovjetunionen. Den 22 juni 1941 överskred tyska trupper östgränsen och trängde in i Sovjetunionen.

Än en gång såg det ut som om den tyska blixtstrategin skulle lyckas. Sovjetunionen blev helt överrumplat av den tyska attacken, trots tydliga varningar hela våren 1941, och de tyska

trupperna kunde på sommaren 1941 tåga ända fram till Moskvas utkanter. I och med det tyska angreppet på Sovjetunionen ändrades hela krigsbilden. Tyskland invecklades i ett tvåfrontskrig och nu kom äntligen det samarbete till stånd mellan västmakterna och Sovjetunionen — senare också USA — som så ömkligt brutit samman under sommaren 1939.

För Sveriges del innebar den nya vändningen i kriget åter tyska krav. Tyskarna begärde att få transportera en hel truppdivision genom Sverige, division Engelbrecht som var förlagd i Norge, för att sättas in i kriget mot Sovjetunionen. Också den finska regeringen ställde sig bakom denna begäran, ty Finland hade ställt sig på tyskarnas sida i det stora ”korståget mot bolsjevismen”.

Det blev nervösa dagar kring midsommar 1941, innan tyskarna fick det önskade svaret. Ärendet vållade slitningar inom den socialdemokratiska riksdagsgruppen och bland de socialdemokratiska regeringsledamöterna.

Majoriteten inom riksdagsgruppen var klart emot. Vid den första omröstningen avvisade 159 ledamöter mot 2 de tyska kraven. Inom regeringen var Möller, Wigforss och Sköld också klara motståndare till ett medgivande. Det vore en uppenbar neutralitetskränkning, ett första steg in under totalt tyskt beroende och dessutom ett ställningstagande i kriget för Tyskland mot Sovjetunionen. Och hur skulle det påverka folkmoral och stridsvilja? Men statsministern bedömde risken för att svara nej som alltför stor och fruktade för enigheten inom samlingsregeringen. Han fick gruppen att vid en andra omröstning i praktiken ge med sig. Han lät den rösta för ett nytt ställningstagande, om de borgerliga partierna alltjämt höll fast vid sin linje att bejaka de tyska kraven, också sedan de fått veta hur starkt socialdemokratins motstånd var. Med 72 röster mot 59 — 30 avstod — beslöts att ”i enighetens intresse medverka till ett tillmötesgående svar om transiteringen av ifrågavarande trupper”.

Socialdemokratins försök att få ta ställning på nytt, sedan de borgerliga partierna hörts i frågan, gick emellertid om intet, ty statsministern hade bråttom och satte sig helt enkelt över gruppens beslut, och så blev den svenska regeringens svar ja till tyskarna.

Visserligen var Engelbrechtsdivisionen en engångseftergift, men svensk neutralitet var ändå allvarligt i fara. Dessutom fortgick permittent-trafiken oavbruten fram till augusti 1943, då den tyska krigslyckan vänts i begynnande nederlag. Tyska kurirplan flög över landet. Censur och indragning drabbade antinazistiska tidskrifter, böcker, filmer och teaterpjäser. Tryckfriheten beskars och partiförbud hotade.

Men långsamt krossades den tyska övermakten, både vid fronterna och i de ockuperade länderna. Underjordiska motståndsrörelser växte sig starkare och hotade allvarligt den inhemska ockupationsarmén i Norge, Danmark, Frankrike, Jugoslavien, Polen med flera länder. På våren 1944 öppnades äntligen den andra fronten.

Engelska och amerikanska trupper landsattes på den normandiska kusten den 6 juni. Men det skulle dröja ytterligare nära ett år innan den villkorslösa tyska kapitulationen kom och kriget i Europa var över.

Kristidens vardag

Det allmänna smörgåsbordet har förbjudits. Från och med den 16 juli få högst 6 assietter serveras till samma måltid, och matsedeln får endast uppta fyra huvudrätter av kött och fläsk, av vilka högst två få bestå av rent kött.

Förbud från år 1941, ur Ett folk på marsch

De stora försvarsanslag som utan diskussioner klubbats igenom vid vårriksdagarna 1938 och 1939 räckte inte för att statsminister Hanssons trygga ord om vår goda beredskap skulle äga verklig innebörd. På hösten 1939 beviljades därför över 300 miljoner extra till försvaret. Med ett så nära och skrämmande hot mot den långa freden försvann hos de flesta den sista resten

av försvarsnegativism. Försvaret fick kosta vad det måste. Att ifrågasätta dessa kostnader blev närmast detsamma som landsförräderi. Nu inleddes den tid, då svenskhet och försvarsvilja var honnörsord, en tid då det inte väckte anstöt att motionera om ”tittarfrågan” i riksdagen, men då det var tabu att ifrågasätta om miljonerna till försvaret verkligen innebar större säkerhet för landet.

Den svenska ekonomin blev i grunden förändrad. 25 % av industrins totala produktionskapacitet och 20 % av dess personal ställdes till försvarets förfogande. De väldiga kostnaderna grävde ett jättehål i den svenska budgeten. Varubristen drev upp priserna. Risken för inflation blev akut och ett av de stora inrikesekonomiska problemen kriget igenom. Försvaret måste betalas, människornas försörjning tryggas och deras levnadsstandard i möjligaste mån behållas. Det var i stort samlingsregeringens program. Socialdemokratin menade emellertid att var och en skulle bidra i proportion till sina krafter. ”Bördor efter bärkraft”, lydde parollen. Det första världskriget levde ju ännu i medvetandet, minnet av ett system som inte förhindrat att några få berikat sig på andras elände och som heller inte förhindrat att livsmedel exporterats, medan hungerköerna växte utanför livsmedelsbutikerna.

Det var naturligtvis lättare att formulera en slogan som ”bördor efter bärkraft” än att genomdriva dess principer i praktisk politik. Det var förvisso socialdemokratins paroll, inte samlingsregeringens. Högerpartiet, som nu fick ett av sina stora mål uppfyllt — ett starkt försvar — var inte alls villigt att låta det betalas främst av de stora förmögenheterna.

Den möjlighet som kriget gav, att föra en radikal omfördelningspolitik, tillvaratogs därför inte, eftersom samlingen inte fick äventyras. Det var först mot slutet av kriget som frågan om en rejäl beskattning av förmögenheter togs upp, framför allt av kommunisterna. Den frågan drevs då som ett led i deras allmänna anklagelse, att kriget gjort de rika rikare och de fattiga fattigare. Det fanns också många socialdemokrater som gärna såg en skärpt förmögenhetsskatt genomförd, men frågan kom att kopplas samman med konjunkturläget efter kriget, och eftersom man väntade en svår lågkonjunktur, lät man det hela bero.

Dock genomdrev Wigforss på hösten 1939 två skatter som byggde på principen om bördornas rättvisa fördelning. Det var dels en krigskonjunkturskatt, som skulle göra det omöjligt att berika sig på kriget, dels en allmän progressiv värnskatt. Det var emellertid inte på långt när nog för att fylla det enorma hål som försvarsutgifterna grävt i budgeten. Andra skatter kom slag i slag. Att det var kris och allvarstider förstod envar, om inte förr så när brännvinspriset i oktober 1939 höjdes med hela 3 kronor, från 4:95 till 7:95 litern. Snart nog var också andra tröstemedel beskattade, som kaffet och tobaken. Sedan Norge och Danmark ockuperats började svårigheterna på allvar. Handeln västerut spärrades av. Bara ett litet antal lejdbåtar tilläts så småningom bryta blockaden och ta in små kvantiteter kaffe, olja, gummi och andra viktiga förnödenheter. Det blev brist inte bara på vissa livsmedel utan också på viktiga råvaror för såväl industri som jordbruk. Och som en bekräftelse på det gamla ordspråkets sanningshalt, att en olycka sällan kommer ensam, slog skördarna fel både sommaren 1940 och 1941. Vete- och rågskördarna blev ända upp till 40 % mindre än normalskördarna före kriget.

Det innebar att det fanns två stora ekonomiska problem som stod i motsatsställning till varandra: varuknapphet och inflation. För att komma till rätta med inflationen måste köpkraften minskas. Men om köpkraften sjönk, förvärrades det redan svåra försörjningsläget för många människor.

På hösten 1940 kom en ny konsumtionsskatt, den även för socialdemokraterna i grund och botten djupt osympatiska omsättningsskatten. Men det främsta syftet med omsättningsskatten var inte att driva in mer pengar, även om de givetvis behövdes, utan att hålla köpkraften nere. För att inte de fattiga och barnrika familjerna skulle drabbas alltför hårt hade finansministern tagit undan varor som mjölk, smör, grädde, margarin, potatis och mjöl från omsättningsskatt.

Ett rättvisare sätt att hantera varuknappheten var ransoneringarna. De första ransonerings-

korten delades ut på våren 1940 och snart var det mesta ransonerat, från livsmedel till textilvaror, skor, tvättmedel och tvål. Man försökte ransonera det som fanns så rättvist som möjligt, så att barn och havande kvinnor fick extra tilldelning av mjölk och smör och grovarbetarna av bröd och kött. Det fanns också ett annat sätt att dela ut ”åt var och en efter hans behov” — genom prisrabatter. Från och med våren 1940 fick familjer med en beskattningsbar årsinkomst under 1 500 kronor prisrabatt på smör. 1941 utdelades rabattkort på mjölk och inkomstgränsen sänktes samtidigt till 900 kronor per år.

Att fattigt folk skulle köpa mjölk och smör billigare än andra var av tradition en princip som socialdemokratin stod främmande för. Det luktade välgörenhet och skymde blicken för det viktiga kravet att arbetarna skulle ha så mycket betalt för sin arbetskraft att inga allmosor behövdes. Men under 1930-talet hade natura-hjälpstanken dykt upp också hos radikala socialdemokrater, exempelvis Myrdals, som ett idealiskt sätt att lösa jordbrukskrisen och höja fattiga människors standard. Kriget kom att luckra upp den gamla aversionen. Så många fick rabatt att fattigstämpeln försvann. Enligt en undersökning från 1944 fick 30-40 % av landets befolkning någon form av rabatt.

Ett mer direkt sätt att minska köpkraften var att hålla lönerna nere. I december 1939 slöt LO och SAF ett första så kallat ramavtal. Det fastslog att kompensationen för dyrtiden bara blev 75 %. Några svårigheter att få arbetarna att visa krigsårens främsta dygder — återhållsamhet och lojalitet — fanns inte, inte heller året därpå när kompensationen blev bara 50 %. Trots detta fortfor inflationen och 1942 togs ett drastiskt steg när pris- och lönestopp infördes. Hur mycket reallönen då sjunkit är svårt att fastställa. Siffran varierar mellan 10 och 12 %. Det var också stora skillnader mellan olika grupper arbetare. Lantarbetarna fick det faktiskt bättre under kriget, men så hade också de haft de lägsta lönerna innan kriget.

1942 var också det år, då försörjningsläget var svårast. 1941 års skörd hade slagit fel och avspärrningens verkningar visade sig samtidigt som förkrigslagren började sina.

Allt som kunde tas till vara utnyttjades. Återanvändning var ett ord som ännu inte fanns men som fungerade i praktiken. Det svenska folket manades genom hurtiga appeller, tävlingar eller tvång att samla — alltifrån ekollon, vass, ägg från mås och trut till gummiskrot och kapsyler. Nya exotiska maträtter dök upp. Kojuver lanserades, om inte som delikatess så dock som fullt ätbar vardagsmat, liksom grävling och kråka. Sådan matbrist som under det första världskriget blev det dock aldrig.

Kriget innebar inte bara att levnadsstandarden försämrades. Det betydde ett mer påtagligt ingrepp i familjernas liv genom inkallelserna, eller ”utkallelser” som man hellre sade. För den inkallade vid världskrigets utbrott på hösten 1939 kunde det bli svåra ekonomiska problem om han hade familj, jordbruk eller en rörelse av något slag. Allt beredskapsmännen fick var ett ”mobiliseringsunderstöd”, en kvarleva från det första världskriget, och det förslog inte långt. På våren 1940, kort efter 9 april, antogs i all hast en krigsfamiljebidragslag, som skulle garantera hemmavarande familj existensmöjlighet, så att fattigvården inte behövde anlitas. Men det gällde inte bara att dela ut pengar, det gällde också att i så stor omfattning som möjligt få ut hemmakvinnorna på arbetsmarknaden, nu när männen låg inkallade. Bidraget fick alltså inte sättas så högt att det syftet motarbetades. Dessutom hade SAF genomdrivit att arbetsplikt inskrevs i den nya lagen, men som så många andra tvångslagar under kriget blev den aldrig utnyttjad. Ansvaret för bidragen lades på lokala organ, familjebidragsnämnder, som raskt bildades över hela landet. De skulle sköta prövning, beslut och distribution och uppmanades till ”stränghet mot de arbetsovilliga”.

Bidragen som delades ut var till en början inte särskilt stora. För en familj i ortsgrupp 2, hustru och 3 barn varav ett var över 16 år, blev den totala summan 5 kronor och 65 öre om dagen. Därför fick man söka både bostadsbidrag, bränslebidrag, sjukbidrag och begravningsbidrag. Tog man sig igenom paragrafdjungeln, kunde kriget bli riktigt lönsamt,

för så småningom höjdes bidragen och kom generellt att ersätta 75-85 % av inkomstbortfallet. I en del fall blev familjerna rent av ”överkompenserade”; det var de som hade mycket låga inkomster, som statare eller lantarbetare. I bästa fall kunde alltså krigsfamiljebidragen också passa in under den socialistiska parollen ”åt var och en efter hans behov”, ty familjer med mycket höga normalinkomster fick mindre kompensation.

Krigsfamiljebidragen vände på sätt och vis upp och ned på alla föreställningar om hur stort ansvar för den enskilda människan som det var rimligt och möjligt för staten att ta på sig. 19401941 kostade bidragen staten ca 120 miljoner kronor per budgetår, alltså lika mycket som hela försvarsbudgeten i början av 1930-talet. Det var en större summa än någon social reform fått kosta ditintills. Som jämförelse kan nämnas att pensionsreformen, som trädde i kraft i januari 1937, kostade 69 miljoner kronor. Varifrån kom nu pengarna? Hur kunde det finnas så sto ra summor tillgängliga, när alla medel gick till försvaret? Svaret är att pengarna togs från försvarsbudgeten, under posten ”övriga utgifter.”

Det som varit omöjligt i fredstid blev alltså möjligt nu. Gränsen för vilken börda som samhället och den enskilde kunde bära flyttades fram. Det visade sig också att cirka 20 000 barn kunde erbjudas fria sommarresor 1940, en reform som under trettiotalet stött på stort motstånd för att den skulle bli för dyrbar. Men nu mullrade bombplanen i fjärran och sommarresorna var i själva verket en regelrätt evakuering av stadsbarn.

Också rabattsystemet innebar en socialpolitisk reform av en storleksordning, som före kriget skulle ha förefallit orealistisk. Detta var värdefulla erfarenheter för framtiden. Flera gränser hade sprängts. Man hade fått en försvarsbudget som trotsade tidigare föreställningar, en skattepolitik som enligt samma föreställningar borde ha förvandlat det svenska folket till utsugna slavar, men också en hårt dirigerad statlig fördelningspolitik, där trots allt lite av den gamla doktrinen fanns i botten, av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov.

Kriget och arbetarrörelsen

Utan detta land som självständigt äro våra strävanden slut. Om vi vilja förbättra de sociala förhållandena, om vi vilja arbeta för fred på jorden, om vi vilja skapa ett samhälle som är bättre i det eller det avseendet, så bygga vi först och främst på att vi ha en fri arbetsplats, där vi kunna utnyttja våra krafter. Den arbetsplatsen är Sverige och för att kunna bevara den finns egentligen ingen gräns för de offer som vi böra ta på oss.

Per Edvin Sköld i riksdagen 17 juni 1942

Det andra världskriget drabbade inte världen plötsligt och utan varning. Tvärtom var 1930-talets sista år fyllda av krigsprofetior och varningar. Hur hade då den socialistiska internationalen och de socialistiska partierna denna gång tänkt avvärja ett hotande krig? Det var förvisso inte längre tal om generalstrejker för att tvinga krigsgalna regeringar till besinning. I stället sköts ansvaret över från arbetarklassen i de olika länderna till det internationella fredsorganet, Nationernas Förbund. Men Nationernas Förbund blev en besvikelse liksom generalstrejksiden blivit. NF kunde inte motsvara de krav som ställdes. När sanktionsvapnet första och enda gången tillgreps, 1935-36 mot Italien sedan det överfallit Abessinien, visade det sig vara ineffektivt. Idén om den kollektiva säkerheten kunde ännu omhuldas. Den socialistiska internationalen hyllade den, liksom det svenska socialdemokratiska partiet. Men idé och handling är två olika saker. Efter kriget mot Abessinien förklarade den svenska regeringen att den ansåg sig fri att handla som den ville i kommande kris- och krigssituationer och att själv få avgöra om den ville medverka vid sanktioner eller inte. I praktiken blev den kollektiva säkerheten — det vill säga ett solidariskt och enhetligt uppträdande från NF:s medlemsstater för att skrämma de aggressiva staterna till fred — snarast bara ett ideal, liksom generalstrejksiden varit det under åren före första världskriget och lika verklighetsfrämmande.

I praktiken stod såväl den svenska regeringen som arbetarrörelsen för neutralitet.

Det gällde bara dess huvudgren, socialdemokratin. Den kommunistiska rörelsen hade ett annat förslag om hur krig och krigsaggressioner skulle stoppas. Det var genom den så kallade folkfrontstaktiken, lanserad vid Kominterns stora kongress sommaren 1935. Folkfrontstanken lade större vikt vid de enskilda ländernas arbetarrörelser och manade dem till samarbete för att stoppa den fascistiska faran också inom det egna landet. För de enskilda kommunistpartiernas del innebar 1935 års kongressbeslut att fientligheterna mot socialistpartierna inställdes, och att man i stället skulle samarbeta så långt det var möjligt. Från Frankrike, där idén fötts, kunde också samarbete mellan arbetarpartierna utvecklas ända till en folkfrontsregering. I Sverige blev Sillénkommunisternas samarbetsförsök snarast patetiska underkastelseprov, som vid 1 maj, då kommunisterna avstod från egna fanor och paroller och bildade eftertropp till socialdemokraternas tåg. Inom socialdemokratin lät man sig heller inte bevekas. Misstron var djup och orubbad.

Men enskilda socialdemokrater greps av samarbetsidén och menade att det var viktigare att gemensamt bekämpa fascism och krigsfara än att fortsätta det gamla bråket mellan arbetarpartierna. I ledningen för Svenska hjälpkommittén för Spanien, SHfS, som bildades 1936 på initiativ av kommunisterna, fanns flera socialdemokrater, bland andra Georg Branting. I november 1938 bildades den genuina folkfrontsorganisationen Antifascistisk samling. En rad kända kulturpersonligheter satt i ledningen, både socialdemokrater och kommunister. Där satt läkaren Nils Silverschjöld och advokat Georg Branting tillsammans med kommunisterna Anton Strand och Hjalmar Werner. Där fanns också representanter från både syndikalister och Flygsocialister. För en gångs skull gick alltså företrädare för svensk arbetarrörelse samman, men inom socialdemokratins ledning såg man på denna samling med djupaste misstro. Den ansågs vara en kommunistisk täckorganisation och i början av 1939 tog både Per Albin och August Lindberg avstånd ifrån den. I maj 1939 sände LO ut ett cirkulär att Antifascistisk samlings verksamhet inte överensstämde med fackföreningsrörelsens syften. LO kunde sköta vakthållningen mot fascism och nazism själv.

I och med den tysk-sovjetiska nonaggressionspakten upplöstes Antifascistisk samling och kommunisterna förlorade genom sitt reservationslösa stöd för den nya sovjetiska utrikespolitiken i ett slag det lilla förtroende de hade lyckats bygga upp. Kommunisterna menade att kriget var ett imperialistiskt rövarkrig, där alla de inblandade parterna var lika onda. Arbetarna borde ta avstånd från allt som hade med kriget att skaffa, främst från försvarskostnaderna.

Därmed blev distansen till socialdemokratin ännu mer markerad. Socialdemokraterna befriade sig från den sista lilla resten av försvarsnegativism och satte, liksom andra politiska partier, försvaret av Sverige främst. Under de första krigsåren lades arbetarrörelsens politiska och fackliga strävanden delvis åt sidan och de starka organisationerna användes mest till andra uppgifter än att tillvarata arbetarklassens särintressen, eftersom man menade att det främsta intresset var att hålla landet utanför kriget.

Visserligen fick Fredrik Ström en del kritik på partikongressen 1940 för att han vid remissdebatten 1940 helt tagit avstånd från sin tidigare antimilitarism — det var ju onödigt att fästa andras uppmärksamhet på detta besvärande förflutna. Men många var det förmodligen som stödde honom i hans drastiska yttrande: ”För egen del skulle jag vilja ge ut den parollen att hela arbetarrörelsen och bonderörelsen borde bli en skytterörelse.”

Enligt vittnesbörd vid partikongressen 1940 gjordes också försök att omvandla Ströms ord till verklighet. Hjalmar Mehr berättade från Stockholm, med tydlig uppmaning till organisationerna ute i landet att ta efter:

Det enda riktiga är att göra på samma sätt som i Stockholm, och även på andra håll i landet, nämligen att arbetarrörelsen sätter in hela sin organisatoriska kraft för att få in arbetarna i

skytteföreningarna. På initiativ av det socialdemokratiska ungdomsdistriktet bildades tidigt i våras en arbetarrörelsens skyttekommitté här i Stockholm med representanter för arbetarkommun och facklig central. Tillsammans med Stockholms skytteförbund startade denna kommitté en kampanj, som på några månader gav till resultat att mellan 16 000 och 18 000 nya medlemmar tillfördes skytterörelsen, av vilka de allra flesta kommo från fackföreningarna.

Gammal misstro satt dock djupt, eftersom skytterörelsen hade varit en organisation riktad mot arbetarrörelsen och en hemvist för extremister på högerkanten. Folke Malmkvist från Bjuv berättade att där satt alltjämt nazister i ledningen för skytterörelsen och att det var en anledning till att arbetarna höll sig utanför. Skytterörelsen måste bli demokratisk, innan Ströms paroll kunde förverkligas.

Det fanns också gränser för hur långt arbetarrörelsens folk ville gå i sin nit att försvara landet. När förslag om värntjänst kom i december 1940, hördes kraftiga protester från både kvinno- och ungdomsorganisationerna. Värntjänstförslaget innebar att pojkar från 12 års ålder skulle övas i handgranatkastning och korthållsskjutning. Ungdomsförbundets remissvar bar spår av gången tids antimilitarism:

Vi se i det föreliggande förslaget ett offer åt tidens förvända fostringsprinciper, de ha inlindats i bomull och motiverats med svensk folkhemsmentalitet, men det är likvisst ett odlande av den mentalitet, som utmärker den vidbröstade kommandolystrande ungdomen, vars reaktioner ske eller få ske endast efter impulser från andra.

Det blev ändå värntjänst för skolungdom, men med den uppmjukningen, att skjutövningarna gjordes frivilliga.

År 1942 höll riksdagen den stora försvarsdebatten om en ny femårsplan. Det var alltså framtidens försvar som riksdagen skulle besluta om. 1942 fanns det ingen, inte ens bland kommunisterna, som ifrågasatte ett starkt försvar. Vad man möjligen funderade på var, om det verkligen behövde kosta så mycket som 755 miljoner kronor, vilket föreslagits. Fyra socialdemokrater och en folkpartist uttalade också reservationer i en motion. Det var dock en antydan om att det alltjämt fanns ”obotliga idealister” i partiet, som bara väntade på freden för att åter ta upp nedrustningstanken.

Vid partikongressen 1944 kom de tydligare fram, när den omstridda avrustningspunkten skulle strykas ur programmet. Utan diskussion gav de sig nämligen inte. De reagerade skarpt mot att partiledningen betecknade hela fredsidén som ”skådebröd” och de varnade kongressen för att kasta ideal och principer på avskrädeshögen. Olivia Nordgren, en av de få, vågade hoppas att orden ”aldrig mera krig!' åter en gång skulle bli en arbetshypotes och inte bara en fras. Men hon blev satt på plats liksom de andra avrustningsanhängarna. Avrustningen ströks ur programmet och Olivia Nordgren tillrättavisades av partiledaren:

I fråga om avrustningspunkten har jag verkligen mycket svårt att taga upp någon diskussion, ty så snart som man kommer med sådana känsloskäl, som särskilt Olivia Nordgren här utvecklade, finnes ju inget utrymme för någon diskussion.

Skillnaden mot första världskriget var påtaglig. Det hade alstrat en enda, världsomfattande känsla att nu måste det för alltid bli slut med alla krig och den hade avsatt konkreta resultat i form av avrustning i flera länder i Europa. Det andra världskriget däremot födde hos en pinad och bedragen mänsklighet en djup misstro.

Under kriget hade man utan protester accepterat att landets produktivkrafter främst bistod försvaret. Det fick kosta vad det ville, bara landet förblev självständigt. Men samlingsregeringens utrikespolitik kunde just av samma orsak väcka djupa betänkligheter också inom arbetarrörelsen. Det var en politik dikterad av två mäktiga faktorer: hotet utifrån och strävan 'till sammanhållning inåt. När regeringen i juni 1940 tvingades medge tyskarna transitorätt för

material och soldater, var läget emellertid sådant att det var lätt att förstå regeringens handlande. Likväl väckte det oro och förbittring. Var det rimligt att så stora summor lades ner på försvaret, när regeringen sedan lät den potentielle angriparen diktera sina villkor?

Det var inte bara kommunisterna som stod för den kritiken. Den fanns också hos dem som skapat en ny organisation ur spillrorna från Antifascistisk samling. Den hade, som tidigare nämnts, rämnat i och med nonaggressionspaktens tillkomst i augusti 1939. Kommunisterna, som helt slöt upp bakom Sovjetunionens överraskande utrikespolitik, kunde inte längre betraktas som pålitliga antifascister och uteslöts. Samlingen, som tidigare varit klart orienterad åt öster och prisat Sovjetunionen, fick nu ändra inriktning: från antifascism och stöd till Sovjetunionen till antinazism och stöd till England. Världskriget krossade den antifascistiska samlingens mål i grunden. Men det föll sig samtidigt naturligt för de aktiva att på nytt söka bekämpa den nazistiska diktaturen. Samtidigt som statsministern deklarerade att tryckfriheten var en dyrbar gåva — alltså inte en rättighet — som måste behandlas med varsamhet, startade Ture Nerman en ny tidskrift med namnet Trots Allt! Motiveringen löd: ”Arbetarrörelsens folk förstår betydelsen av att ha ett fritt, av alla diplomatiska hänsyn oberoende organ som kan kalla svart för svart och vitt för vitt och nazisterna på ärlig svenska ett rövaresällskap”.

Tidningen fick ekonomiskt bistånd från olika fackföreningar och fackförbund, till exempel Transportarbetareförbundet, Typografförbundet, Murareförbundet, Bleck- och Plåtslageriarbetare förbundet och Stockholms Fackliga Centralorganisation. Nära lierad med tidningen Trots Allt! var en grupp människor som den 10 december 1939 bildade förbundet Kämpande Demokrati. Medlemmarna, som aldrig blev talrika — som mest var de cirka 2 000 — kom framför allt ur socialdemokratin. Trots Allt! fick däremot snabbt stor spridning. På våren 1943 utkom tidningen i en upplaga lika stor som Social-Demokratens, 45 000 exemplar.

Dessa kämpande demokrater och läsare av Trots Allt! var ju till övervägande delen socialdemokrater och det är givet att de blev ett irritationsmoment för den socialdemokratiska ledningen, som hade en helt annan syn på hur Tyskland och nazismen skulle bemötas. Trots Allt! kunde inte beskyllas för någon ljummen neutralitet utan tog klart ställning för England mot Tyskland. Tidningen drabbades av flera tryckfrihetsåtal. Den tillhörde också den grupp tidningar som på våren 1940 råkade ut för regeringens tvehågsna debut som censor och tryckfrihetsövervakare. Trots Allt! belades med transportförbud, en åtgärd som i främsta hand var riktad mot kommunistpressen för dess ställningstagande för Sovjetunionen under vinterkriget men som också gällde publikationer som skrev oroväckande smädligt om Tyskland. Det innebar att staten inte åtog sig att transportera sådana tidningar med buss, tåg etc. Men medan Ny Dag och andra kommunisttidningar fick leva med transportförbud i tre år, från mars 1940 till mars 1943, undslapp Trots Allt! med ett knappt års förbud, från april 1940 till januari 1941. Åtalen och transportförbuden mildrade sannerligen inte Trots Allts kritik av regeringens ”undfallenhetspolitik”. Vid sidan av skildringar av nazismens våldsbrott och frihetshotande ideologi, ägnades mycket utrymme åt regeringens eftergiftspolitik mot tyskarna, även om man aldrig riktade direkt kritik mot Per Albin eller de andra socialdemokratiska regeringsledamöterna.

På hösten 1942 började också en opinionsrörelse mot permittenttrafiken växa sig stark. Den första fackförening som protesterade var typografernas, som höll ett möte om permittenttrafiken i december 1942. Sammanlagt inflöt 150 resolutioner från fackföreningsrörelsen. Den 5 april 1943 kulminerade protestaktionerna med ett stort möte i Stockholms konserthus. Arrangörer var Typografiska föreningen, Byggnadsfackens samorganisation, Kommunalarbetareförbundets avdelning 5 och Folkpartiets ungdomsförbund. Mötets resolution slutade med följande ord:

Det kränker rättskänslan hos en växande svensk opinion, att vår hållning under det andra världskriget skall präglas av denna eftergift till förmån för en makt, som förtrycker Norge och

en rad andra länder. Denna politik är icke Sverige värdig, den sänker vår prestige som demokratisk rättsstat och minskar våra möjligheter att värna om våra och Nordens intressen och ideal. Vi vädja enträget till regeringen att avveckla 'resetrafiken' genom Sverige.

Den regeringstrogna Social-Demokraten fann emellertid denna protestaktion stötande och jämförde den med de hetsmöten mot regeringen, som hållits under vinterkriget för en ”aktiv” insats för Finland. Den förhatliga permittenttrafiken avvecklades likväl senare under sommaren 1943.

Det var inte bara permittenttrafiken som kritiserades. Till ”undfallenhetspolitiken” hörde också inskränkningarna i yttrande- och tryckfriheten. Redan vid krigsutbrottet hade Per Albin manat pressen till självcensur: ”Vi värderar högt vårt fria ord och ingen hos oss vill förkväva det. Så mycket mera ha vi rätt att kräva ansvarskänsla och självtukt vid handhavandet av denna dyrbara gåva”.

När transportförbudet behandlades i riksdagen, var det dock ingen socialdemokrat som motsatte sig förslaget. Genom en motion av socialdemokraten Hage skärptes tvärtom förbudet till att innefatta också motorfordon i enskild trafik. Det var för övrigt enda gången under kriget som riksdagen gick längre än regeringen ifråga om inskränkningar i tryckfriheten.

Men när det gällde kommunisterna, hade socialdemokraterna inga bekymmer med sina demokratiska samveten. Stridigheterna inom fackföreningsrörelsen under tjugo- och trettiotalen satt kvar i sinnena, liksom minnen av den kommunistiska propagandan mot socialdemokraterna som ”socialfascister” och liknande. För kommunisterna gällde inte demokratins lagar. Tvärtom hade demokratin skyldighet att ingripa. Under hösten 1939 hade LO riktat sin vrede mot kommunisternas reservationslösa uppslutning på Sovjets sida under vinterkriget och i ett cirkulär manat fackföreningsmedlemmarna att förverkliga parollen: Ut med kommunisterna ur fackföreningarna!

Svaga protester från socialdemokraterna kom först på våren 1940, när en regelrätt inskränkning i tryckfrihetsförordningen genomfördes. Den avsåg skrifter som vid upprepade tillfällen varit ägnade att framkalla fara för rikets säkerhet eller som förberedde samhällsordningens omstörtande med våldsamma medel eller med hjälp av främmande makt. Den främste förespråkaren för oinskränkt tryckfrihet också under kristid var emellertid folkpartiet. Bara ett fåtal socialdemokrater i riksdagen tog till orda mot denna nedtrappning av demokratin: den oförbätterlige Carl Lindhagen, Zeth Höglund och Arthur Engberg.

Frågan om att införa partiförbud var betydligt mera komplicerad för riksdagens socialdemokrater. Åter var kommunisterna det tilltänkta offret. När Tyskland hade återställt den ideologiska harmonin och angripit sin före detta paktbroder Sovjetunionen, i juni 1941, förklarades detta vara ett ”korståg mot kommunismen” och alla villiga erbjöds delta. Finland passade på tillfället att söka återta förlorade landområden och i Sverige höjdes åter ropen att Finlands sak var vår, men nu var kören fåtalig. Kommunistpartiet i Sverige blev därmed en utrikespolitisk angelägenhet av första rang. Det var ingen hemlighet att Tyskland förväntade sig att Sveriges regering skulle lämna sitt bidrag till korståget: partiförbud.

Högerpartiet hade sedan 1930-talet sökt få kommunisterna ”olagliga”. Partiet bröt nu mot samlingsregeringens första bud — enighet — och ställde ultimatum: partiförbud eller högerns uttåg ur samlingsregeringen. Socialdemokraterna i samlingsregeringen ställdes i ett svårt dilemma. Det var en sak att kasta ut kommunister ur fackföreningar och att hindra deras propaganda genom transportförbud. Det var något helt annat att på order av Tyskland och genom hot från högern förbjuda ett politiskt parti. Ändå fanns det redan sedan våren 1940 en fullmaktslag om partiförbud, tillkommen under de upprörda dagar i februari 1940, när hatet mot kommunisterna var allmänt. Högern hade krävt partiförbud men socialdemokraterna hade snärjt sig ur situationen genom en lag som sköt upp avgörandet. Det skulle därmed bli regeringens sak att när fara förelåg ensam besluta om upplösning av ”samhällsfarlig sam-

manslutning”. Riksdagen skulle underställas beslutet 30 dagar innan det verkställdes. Upplösningen kunde avse sammanslutningar som syftade till att med våldsamma medel eller med hjälp av främmande makt omstörta eller förändra rikets statsskick eller som bedrev en verksamhet ägnad att allvarligt skada rikets försvar eller förhållande till främmande makt. Bara ett fåtal riksdagsmän röstade nej till fullmaktslagen i februari 1940. Där var givetvis kommunisternas tre riksdagsmän, där var två folkpartister och där var slutligen socialdemokraterna Allan Vougt, Elof Lindberg, Frans Severin och Tage Erlander.

Vad det gällde på hösten 1941 var därför om lagen skulle tillämpas. Högerledaren Bagge förklarade att han var hårt trängd av sitt parti. Frågan verkade också uppslitande inom socialdemokratin. Vid partistyrelsens möte bröts meningarna. Också Wigforss hotade att avgå om partiförbudet genomdrevs. Sköld kom åter med sin patentlösning, att de alla skulle lämna regeringen och vägra ta ansvaret för en sådan politik. Om de allierade vann kriget, hade man kompromitterat sig genom denna eftergift mot tyskarna och vann tyskarna, fanns det i alla fall ingen plats för socialdemokrater. Mot sig fick han Möller, som menade att det tvärtom var av yttersta vikt att socialdemokraterna stannade i regeringen. Risken att glida in under tyskt kommando blev ännu större utan socialdemokraterna, eftersom de borgerliga var ännu ”räddare” än socialdemokraterna. Inom LO fanns däremot inga betänkligheter mot ett partiförbud.

Lösningen på denna allvarliga kris blev att socialdemokraterna förklarade att de kunde gå med på ett förbud endast om det också tillämpades mot de nazistiska grupperingarna som fanns: Svensk socialistisk samling, Svensk opposition och Sveriges nationella förbund.

Upplösningen av dramat blev snarast en antiklimax. Högern tvekade att ta ansvaret för en regeringskris och meddelade i början av januari 1942 att man avstod från att driva frågan.

Det som väckte beklämning och oro, när det gällde inskränkningarna av tryckfrihet och församlingsfrihet, och inte bara hos ”kämpande demokrater” eller trogna läsare av *Trots Allt!*, var demokratins förhållande till diktaturen. Var det en demokrati värdig namnet om den med medel, som hörde diktaturerna till, sökte manövrera till sig handlingsfrihet gentemot dessa diktaturer? Kunde demokratin använda sig av en jesuitmoral, att ändamålet helgar medlen, utan att den förlorade sin själ? Här låg Sverige inklämt mellan länder som antingen förblödde i krig eller led nöd under ockupation. Varför skulle just vi besparas allt lidande och hur förvaltade vi den frihet de andra slogs för?

Vartefter hotet minskade och freden kom närmare, ökade dessa frågors aktualitet. Det blev nödvändigt att summera krigsårens händelser.

1944 utkom broschyren ”1940 års män. Historiska citat av Rickard Lindström, Allan Vougt, Harald Åkerberg och Ivar Österström”. De tre första var inflytelserika socialdemokratiska redaktörer och riksdagsledamöter, som blev granskade av Ture Nerman för sina ställningstaganden under de tidiga krigsåren. Nerman framställde med lösryckta citat bilden av en anpassningsbar socialdemokrati, som haft tysk seger som arbetshypotes. Skriften bidrog till att förhållandet till de regeringsfientliga ”kämpande demokraterna” blev allt sämre. Vid partikongressen 1944 blev det också en formlig utrensning av både Trots Allt!s upphovsmän och medlemmar av förbundet Kämpande Demokrati. Det var inte bara de regeringsfientliga uttalandena som låg till grund för beslutet. Det underlättades av att ”demokraterna” här och var bildat fraktioner. Redan vid kommunalvalet 1942 hade de uppträtt som eget parti eller som socialdemokratisk partifraktion på flera platser i landet. I januari 1944 hade Kämpande Demokratis avdelning i Göteborg bildat ett nytt politiskt parti, Radikala partiet, vilket i maj 1944 ombildades till en riksorganisation, Radikala landsföreningen. Det nya partiet hade ett ultrademokratiskt program, alltifrån industriell demokrati och kooperativa driftsformer till genomgripande socialförsäkringssystem. Men valet på hösten 1944 till andra kammaren spolade bort denna krigsföreteelse. Bara 6 790 människor lade sin röst för det nya partiet.

Men partibildningsförsöket kom att, avsiktligt eller inte, undanskymma det faktum att

Kämpande Demokrati och Trots Allt! faktiskt var två skilda ting. Trots Allt! var en tidning, inte en partifraktion, och hade onekligen fyllt en viktig uppgift som arbetarrörelsens samvete under de svåra åren. Men genom denna hopkoppling behövde inte de anklagelser som fanns tas upp. Zeth Höglund, en av de utpekade illojala också under detta krig, framhöll vid partikongressen, att det inte bara var i Trots Allt! som kritik riktats mot regeringen:

Till dem som nu angripa oss opponenter på denna punkt, vill jag säga att vi dock varit i ganska gott sällskap i vårt parti, när det gällt denna opposition. Jag erinrar om att partiets tidskrift Tiden har på det skarpaste gått emot inskränkningarna i tryckfriheten, jag erinrar om att Tiden hade inne en artikel vari man mycket fränt riktade sig mot vår partivän Allan Vougt och hans utrikespolitiska uttalanden, som han samlat i en bok. Jag erinrar om att tidskriften Fackföreningsrörelsen innehöll ett våldsamt angrepp mot försvarsminister Sköld på grund av att den ansåg, att han visar sig alltför tolerant mot nazistiska strömningar. Jag erinrar om att Aftontidningen, Landsorganisationens tidning, många gånger uttalat meningar som avvikit från den officiella politiken i vårt land. Jag erinrar om att i riksdagen sådana män som Sandler, Undén och åtskilliga andra vid aktuella tillfällen på samma sätt trätt i mycket stark opposition emot vissa sidor av regeringens politik.

Som helhet hade emellertid arbetarrörelsen lojalt stött såväl statsministern som samlingsregeringen. Det hade till exempel visat sig under vinterkriget, då Per Albin blivit hårt kritiserad av aktivisterna. Fackföreningar och arbetarekommuner svarade med att sända in en ström av förtroendeuttalanden. Vid andrakammarvalet 1940 — som genomfördes efter viss tvekan om det var rådligt att hålla val i så oroliga tider — fick socialdemokratiska partiet större anslutning än vid något tidigare val. Segern överträffade alla förväntningar. Per Albin menade rentav att den var större än han önskade.

I riksdagen var det bara de socialdemokratiska kvinnorna som stod för en viss opposition. Som helhet hade de dock lojalt underställt sin organisation samhällets nya krav och på sommaren 1940 samman med en rad borgerliga kvinnoorganisationer bildat Husmödrarnas samarbetskommitté, med syfte att sprida kunskap om den ”av krisen nödvändiggjorda konsumentanpassningen”.

Kritiken mot regeringen i riksdagen rörde prisrabatterna. De socialdemokratiska kvinnor na ville ha ett strängare behovsinriktat system så att hjälpen blev effektivare och rabatterna kunde utsträckas till andra varor än mjölk och smör, då helst kött och fisk.

I livsmedelsfrågan var det emellertid känsligt med opposition. Kommunisterna, som inte var bundna av samma lojalitetsband som de andra politiska partierna och som var det enda oppositionspartiet, ägnade just försörjnings- och livsmedelsfrågan sitt stora intresse. De bedrev en propaganda mot regeringen som i långa stycken kunde ha varit hämtad från socialdemokratins uttalande mot regeringens livsmedelspolitik under första världskriget. Regeringens problem var att det fanns ett underlag för kritik och missnöje. Det hade rent av förekommit enstaka demonstrationer ute i landet mot varubrist och höga livsmedelspriser. De kommunistiska kvinnorna hade också haft viss framgång med en proteströrelse, som de börjat i Tranebergs barnrikehus på hösten 1940 och som sedan spritt sig över landet och samlat över 9 000 namnunderskrifter för krav som billigare och bättre mat, tvättmedel och barnstugor.

I november 1941 samlades de socialdemokratiska kvinnorna till konferens för att diskutera dyrtiden. De krävde i en resolution lägre livsmedelspriser, samtidigt som de kommunistiska kvinnorna lämnat in sin önskelista till socialminister Möller. Trots att de socialdemokratiska kvinnorna inte gick på samma linje som de kommunistiska, behandlades de nedlåtande av statsministern. När denne före valet 1942 talade om försörjningsläget inför ungdomsförbundet, buntade han samman sina kritiker för att därmed avfärda dem:

Jag har fått många resolutioner från kvinnomöten av olika slag. Större betydelse tillmäter jag en resolution som jag för några dagar sedan fick från gruvarbetare i Koskullskulle. I den sa-

de man ifrån att ransonerna var så små att arbetarna blir försvagade.

De socialdemokratiska kvinnornas aktion var dock unik. Arbetarrörelsen som helhet gick snarare i dvala under de första krigsåren. Fackföreningarna accepterade den restriktiva lönepolitiken och det förekom blott enstaka, mycket små konflikter på arbetsmarknaden. Under vinterkriget mobiliserades visserligen hela fackföreningsrörelsen, men det var för Finland. LO manade de svenska arbetarna att arbeta en dag frivilligt till förmån för Finlands folk. ”Den som arbetar för Finland, arbetar för Sverige”, som LO-ledaren August Lindberg formulerade det. På trettondagen 1940 arbetade över 90 000 svenska arbetare vid omkring 400 fabriker och skänkte hela dagsförtjänsten till Finland. Fackföreningsrörelsen spelade också en viktig roll i arbetet att rekrytera frivilliga till Finland.

Inkallelserna hindrade självfallet det normala organisationslivet och bidrog till att antalet arbetarkommuner minskade. Under 1939 försvann 39 och 1940 ytterligare 14. I partistyrelsens årsberättelse från 1941 får man följande inblick: ”Mötena äro fåtaligt besökta. Organisationerna ha fastnat i gammal vana”. För att stimulera organisationslivet beslöt därför partistyrelse och LO att samarbetskommittéer skulle bildas på varje ort med representanter från den fackliga och den politiska rörelsen för att gemensamt bryta dödläget och stimulera mötesverksamheten.

Ytterligare ett tidens tecken var, att arbetarnas särskilda mötesdag 1 maj 1940 och 1941 förvandlades till medborgardagar med samdemonstrationer med de borgerliga partierna under parollerna ”enighet” och ”frihet”. ”Nu ha vi svenskar blivit *ett* folk och den svenska flaggan dess enande och sammanhållande symbol”, skrev Norrtelje Tidning efter medborgartåget den 1 maj i staden, där hälsningstalet hållits av högermannen och borgmästaren W E Hallin.

Från andra håll i landet var entusiasmen måttligare: ”Första majfirandet slog helt slint beroende på förbudet mot offentliga möten utomhus. Egendomligt nog tilläts såväl idrottstävlingar som vissa tillställningar av opolitisk art”, rapporterade Bohusläns arbetarekommun, något ironiskt, och fortsatte ”men får vi behålla freden och det ånyo blir fred i världen kunna vi taga skadan igen”.

1942 började rörelsen att leva upp. 1 maj blev åter arbetarnas dag. Samma år var det kommunalval och det blev mer normalt än 1940 års krigsval. Den socialdemokratiska valpropagandan — den som inte berörde den akuta försörjningssituationen — återknöt till trettiotalets tankegångar:

Den nuvarande krisen har på nytt visat nödvändigheten av en samordning under samhällelig ledning av de för folkets levnadsmöjligheter väsentliga verksamheterna. Den särskilda förvaltning genom kommissioner, styrelser och nämnder, som måste uppbyggas för folkförsörjningen under denna tid, är en tillfällig skapelse. Den hör icke normala tider till och bör avvecklas. Men samhällets förpliktelse att trygga en god försörjning upphör icke med krisen. Samhällets kontroll och ledning kan icke uppgivas.

Valresultatet var också mer normalt än 1940, med en liten ökning för socialdemokratin jämfört med 1938 års kommunalval, från 49,5 till 50,4 %. Redan året därpå, 1943, var arbetet i full gång inom fackföreningsrörelse, arbetarekommuner, ungdoms- och kvinnoförbund med att planera för en krigsfri framtid.

Inför freden

Om liket skall vi emellertid slåss om rätten att begrava den västerländska kulturens stympade lemmar

Karl Vennberg Halmfackla 1944

1943 vaknade arbetarrörelsen ur sin krigsdvala. Kriget på östfronten visade att Hitlers arméer kunde besegras. Västmakterna och Sovjetunionen samarbetade för att krossa den tyska krigsapparaten. I de ockuperade länderna blev motståndet hårdare och kännbarare.

Inom arbetarrörelsen hölls möten om efterkrigstiden. Under parollen ”Krigets produktivkrafter åt fredens arbete! ”samlades 80 830 människor på 845 möten landet runt, de stora städerna Stockholm och Göteborg förutan. Krigets erfarenheter skulle diskuteras för att tillvaratas under den kommande freden. Lite bittert konstaterade Möller:

Två gånger under den generation jag tillhör har människor haft 'full sysselsättning'. Två gånger ha vi praktiskt taget ingenstädes kunnat tala om någon arbetslöshet. Detta 'lycko'-tillstånd har rått under de båda världskrigen 1914-1918 och nu sedan 1940. Vad vi nu fråga är: Skall det som visat sig möjligt för att göra kriget effektivt, för att döda människor, för att utplåna städer, för att förinta industrier, för att skapa hemlöshet åt miljoner, skall detta verkligen vara omöjligt då det gäller att bygga upp samhället, då det gäller att förse människorna med materiella och kulturella nyttigheter i tillräcklig eller riklig mängd!

I arbetarrörelsens efterkrigsprogram, som publicerades lagom till 1 maj 1944 och höstens andrakammarval, besvarade man Möllers fråga med nej. Det var fullt möjligt att skapa ett effektivt samhälle, där det kapitalistiska systemets avigsidor eliminerats, ett samhälle med full sysselsättning, rättvis fördelning, hög levnadsstandard och demokratiskt näringsliv.

För den som följt med i 1930-talets debatter om den ekonomiska politiken var det inga nyheter som efterkrigsprogrammet kom med. Statens möjlighet att trygga den fulla sysselsättningen måste öka, genom penningpolitiska medel för att hålla priserna nere, genom att samordna näringslivets strävan att vidmakthålla och öka sysselsättningen, genom att industrins exportmöjligheter blev en statlig angelägenhet så att exportkrediter kunde delas ut och småindustrier få hjälp att etablera kontakter utomlands.

Åter intog bostadsbyggandet en nyckelposition när det gällde att planera bort väntad arbetslöshet. En annan av trettiotalets idéer togs fram i samma syfte: statens planering och bistånd för att massproducera kvalitetsgaranterade konsumtionsvaror. Ökad levnadsstandard och rättvisare fördelning skulle åstadkommas genom fortsatt socialpolitik och höjda reallöner. Både arbetslöshetsförsäkringen och sjukförsäkringen skulle göras allmänna och folkpensionerna åter förbättras. Barnkostnaderna skulle till en del vara samhällets. Daghem och lekskolor skulle byggas. Syftet var i främsta hand att avlasta husmor, inte att underlätta hennes arbete utanför hemmet. Den generösa socialpolitiken motiverades inte humanitärt, utan var ett led i den nya ekonomiska politiken. De stora sociala utgifterna skulle enligt efterkrigsprogrammet inte vara en tärande post i statsbudgeten utan en produktiv:

Ty enligt förut framlagda förslag skall de socialpolitiska åtgärderna i alla de fall där så är möjligt och lämpligt utformas på sådant sätt, att effektiviteten i näringslivet stegras även på andra vägar än genom en höjning av människornas arbetsförmåga. Bostadskrediterna och subventionerna skall förenas med åtgärder åsyftande en rationalisering av byggnadsverksamhet och fastighetsförvaltning. De befolkningspolitiska åtgärderna skall icke endast vara en omfördelning av kontantinsatserna till barnfamiljernas förmån. De skall bland annat även stimulera till rationell produktion i 'långa serier' av högklassiga standardvaror, som kontrolleras till kvalitet och pris. Genom ett system av avsättningsgarantier och subventioner

till förmån för barnfamiljer och åldringar, skall producenterna tillförsäkras en viss minimiefterfrågan å dessa produkter, varigenom kostnaderna bör kunna begränsas. Även när det gäller att skaffa byggnadsmaterial eller jordbruksutrustning skall utvecklas liknande former av samköp och standardisering, varigenom kostnaderna sänkes och produktionen rationaliseras.

Men vart tog det socialistiska samhället vägen? Det kom fram i den tredje stora punkten, större effektivitet och mer demokrati inom näringslivet. Men socialiseringen fick, nu liksom under 1930-talet, underordna sig planhushållningen. Samhället skulle planera investeringsverksamheten, leda utrikespolitiken, stimulera rationaliseringar vare sig det var inom jordbruket, byggnadsbranschen eller i hemmet. Därför blev det också viktigt att staten gav allt stöd åt teknisk-ekonomisk forskning.

Som punkt nummer 23 i efterkrigsprogrammets 27 punkter kom så det laddade ordet socialisering: ”Stöd åt allmännyttig produktion eller socialisering på områden där enskild företagsamhet medför misshushållning eller monopolism”. Socialiseringen blev alltså reducerad till ett medel bland många för att uppnå största möjliga effektivitet. Staten skulle gripa in och ta över först sedan den enskilde företagaren misslyckats. Näringslivet skulle också förmås att öppet redovisa vinster, priser och kostnader.

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram var något av en utopi och ett stycke poesi trots sin torra, effektivitetsladdade prosa. För drömmen om det förnuftiga och välmående samhället var samma gamla dröm som eldat generationerna före, men metoden att söka förverkliga drömmen var nu helt annorlunda. Visionen av det socialistiska samhället presenterades kort i efterkrigsprogrammets slutord och visade att det var målsättningen ”ett demokratiskt och socialistiskt framtidssamhälle” som legat till grund för de 27 punkterna. Det var också den frejdigt uttalade målsättningen som skulle ge efterkrigsprogrammet dess radikala, socialistiska förtecken.

I februari 1944 tillsattes en kommission för ekonomisk efterkrigsplanering med Gunnar Myrdal som ordförande. Den skulle behandla två stora frågekomplex: den expansiva ekonomiska politiken och näringslivets strukturrationalisering. Kommissionens arbete kom att präglas av Myrdals och andra ekonomers dystra visioner av framtiden. De tänkte sig, att efter kriget skulle en stagnation följa, avbruten av en kort och hektisk återuppbyggnadsperiod med åtföljande högkonjunktur, varefter en mycket allvarlig ekonomisk depression skulle komma.

Myrdalskommissionen föreslog därför åtgärder som innebar att den stundande depressionen skulle stoppas i sin begynnelse, framför allt genom en investeringspolitik med syfte att hålla företagen i gång. Liksom i efterkrigsprogrammet koordinerades socialpolitik och konjunkturpolitik. Staten skulle stimulera avsättningen av varaktiga konsumtionsvaror och vid hotande kris förmå företagen att producera för lagren i stället för att inställa driften. Företagsamheten skulle stimuleras och arbetsmarknaden fungera smidigare. Nu infördes begreppet ”rörlig arbetskraft” och kommissionen utarbetade förslag på flyttnings- och omskolningsbidrag.

Liksom Möller efter första världskriget påpekat vikten av ökad produktion, gjorde Myrdal det efter andra. Fördelningen av rikedomen sköts över till socialpolitikens område, inte som ett huvudmotiv utan som en bieffekt. Allmänt välstånd kunde bara nås genom ökad produktion, inte genom omfördelning av rikedom.

Myrdalskommissionen blev mot slutet av kriget ett redskap för socialdemokratin för att omvandla sina idéer till praktisk politik. Inom samlingsregeringen fanns inte den möjligheten, men genom kommissionen och de motioner den avsatte, kunde en radikal socialdemokratisk politik föras, med syfte att förbereda landet på den kommande freden och den väntade krisen. På det sättet tillsattes en rad viktiga utredningar motionsvägen, trots borgerligt motstånd, till exempel om handeln med olja, kol och koks, om gat- och kantstensindustrins problem, om

skol- och läroboksföretagen.

Vid partikongressen 1944 märktes också viljan till handling. Den förra partikongressen hade hållits mitt under den mörkaste perioden på våren 1940, och då hade kongressdelegaterna i stort fått nöja sig med att informeras av sina partikamrater i regeringen. Programdiskussionen, som börjat före kriget, kom av sig. Men den kom åter igång 1944 och en omfattande programrevision blev resultatet. 1920 års program hade förvisso kritiserats förut. Under 1930-talet hade till exempel Rickard Lindström velat rensa ut begrepp som ”utsugning” och ”klasskamp” med motiveringen att de var otidsenliga, ovetenskapliga och otaktiska. Och han hade inte varit ensam. Vid 1940 års kongress tillsattes en programkommission för en total översyn av programmet och 1944 kom resultatet av dess arbete. I det förslag som kongressdelegaterna nu hade att ta ställning till hade man också rensat ut just de laddade orden och skrivit in planhushållningstanken, men den gamla dispositionen behöll ännu sin makt över programskrivarna:

1944 års program

Socialdemokratins mål är att så omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation, att bestämmanderätten över produktionen lägges i hela folkets händer, flertalet frigöres från beroenden av ett mindretal kapitalägare och den på ekonomiska klasser byggda samhällsordningen lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande medborgare.

1920 års program

Socialdemokratin skiljer sig från andra politiska partier därigenom att den vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation och genomföra de utsugna klassernas sociala frigörelse till betryggande och utveckling av den andliga och materiella kulturen.

Överhuvudtaget mildrade 1944 års partiprogram språkbruket i sin analys av samhället och dess brister, jämfört med tjugotalets kortare, klara marxistiska analys. Bakom det mjukare språket fanns den nya övertygelsen om kontroll och planering i stället för socialisering:

1944 års program

Det avgörande kännetecknet på den borgerliga hushållningen är nämligen icke att enskilda besitta egendom, men att äganderätten och rätten att bestämma över de väsentliga delarna av samhällets materiella produktionsmedel ligger i ett mindretals händer, medan ett flertal är utestängt från delaktighet i denna äganderätt och vinner en otrygg bärgning såsom av kapitalets ägare anställda lönearbetare.

1920 års program

Huvudorsaken till de lyten som vidhäfta våra dagars civilisation, är nämligen det privatkapitalistiska produktionssättet, som lagt äganderätten i ett mindretals händer, dömt fler till egendomslöshet och beroende samt gjort motsättningen mellan arbetare och kapitalister till det nuvarande samhällets bestämmande drag.

Genom att anta det nya programmet bragte man principprogrammet i harmoni med handlingsprogrammet, med arbetarrörelsens efterkrigsprogram. Det var länge sedan socialdemokratin vänt sig mot äganderätten till produktionsmedlen. Det var kampen om kontrollen över produktionsmedlen det nu gällde. Kritiken mot det kapitalistiska systemet gällde också i första hand dess dåliga planering och fördelningen av produktionsresultatet, inte dess struktur:

Fattigdom mitt i ett överflöd av produktionsmedel, arbetslöshet mitt under brist på arbetets

produkter, den uppenbara klyftan mellan den bärgning som de produktiva tillgångarna synes ställa i utsikt för människorna och den som verkligen faller på deras lott, allt detta har undergrävt tron på den kapitalistiska hushållningen såsom den bästa formen för ekonomisk organisation.

Kongressen antog det nya programmet. Men utan diskussion avfördes vare sig ”utsugningen” eller ”klasskampen”. Till det gamla programmets ivrigaste försvarare hörde Georg Branting och Per Emil Brusewitz och för dem gällde det inte bara formen utan ideologins grundval. Branting erinrade om, att när Rickard Lindström velat ta bort ”utsugningen” så tidigt som 1928, hade den grava invändningen gjorts att tar man bort ”utsugningen”, tar man också bort en väsentlig del av den socialistiska åskådningen.

Richard Sandler, som en gång tillhört 1920 års programskrivare, ville också ha det gamla programmet kvar, om inte annat så för att det fanns risker med att ändra partiprogram i så oroliga tider som rådde. Förutom Sandler var Möller den ende i partistyrelsen som inte heller ville ändra, med samma motivering: det vore oklokt att ändra program i ett oklart världsläge. Möller siade om revolutionära omvälvningar ute i Europa och menade, underförstått, att det då kunde vara mer taktiskt att ha kvar det gamla odiskutabelt marxistiska partiprogrammet.

Sandler ironiserade över motståndarnas inställning till utsugningsbegreppet — ”inte kan man väl hålla på och kalla våra dagars välklädda svenska arbetare för utsugna!” Han menade att de måste förstå att det var en benämning på ett ekonomiskt system som innebar att en människa kunde leva på andras arbete:

Det är fråga om en social kategori, som vi icke kunna utmönstra ur det kapitalistiska systemet utan att detta väsentligen förlorar sin karaktär. Om alla realinkomster i samhället skulle bara fördubblas, så att arbetarna levde på dubbelt så hög standard som nu, tro ni då att utsugningen skulle vara borta för det? Det tror säkerligen inte Wigforss och det tror inte jag heller. Det hela har bara lyfts upp på en högre nivå, men utsugningen finns kvar, ty den har ingenting att göra med hur välklädda arbetarna äro eller på vilken standard de leva.

Wigforss gav Sandler rätt men ansåg att detta inte längre var kärnfrågan:

Om vi själva ha allt vad vi behöva, tänker jag nog vi mena att det inte gör så förfärligt mycket, om den ena förtjänar lite mer än den andra. Då skulle vi framför allt säkerligen vända oss mot att det ligger så stor makt i händerna på dem, som sitta med bestämmanderätten över de stora kapitalen.

Så försvann ”utsugningen” och ”klasskampen” och med den den entydiga marxistiska analysen ur programmet. Samtidigt började den lite naiva visionen av socialismen som det förlovade landet att kännas gammalmodig och rent av besvärande. Det var en markant skillnad mellan den visionen och den nya, effektiva radikalism som Wigforss och Gunnar Myrdal var de främsta förespråkarna för. På partikongressen 1940 hade en sådan framtidsdröm, kriget till trots, fångats in i en motion som i allmänna ordalag uttryckte oro över partiets väg. Samarbete och sociala reformer i all ära, menade motionärerna, men socialiseringsidén fick inte komma bort:

Som en lysande stjärna i fattigdom och nöd har emellertid förhoppningen om det socialistiska samhället framstått för oss arbetare och därför skulle besvikelsen bli både stor och allmän bland arbetarklassen om kravet på samhällets socialisering skulle skrinläggas.

Inte heller 1944 saknades liknande ”ekon ur det förgångna”, varmed Per Albin 1940 avfärdat motionen. Kungshamns arbetarekommun hade till 1944 års partikongress inlämnat en motion som gav uttryck för samma oro och som slöt med att önska en ”analys av vad som gör människorna lyckliga respektive olyckliga ....”

Efter partikongressen kom andrakammarvalet på hösten 1944. Det var ett spännande val, därför att det kunde berätta hur det svenska folket upplevt sina partier under kriget, om tillit

eller misstro och om vilja till förändring. För socialdemokratin var 1944 års val lite av en dom. Hur tyckte väljarna att partiet skött sig under krigsåren? Hur hade arbetarna reagerat på lönesänkning och försörjningssvårigheter?

Valpropagandan tog dock fasta på freden och talade om kommande reformer i arbetarrörelsens efterkrigsprograms anda. ”Fullfölj välfärdspolitiken. Rösta med Arbetarepartiet!” manade Gustav Möller från affischer på väggar och vedstaplar, som om kriget aldrig funnits.

Den enorma valsegern från 1940, när socialdemokratin tagit 53,8 % av samtliga röster, upprepades inte. Procenttalet föll till 46,7 och hela 19 mandat gick förlorade för partiet. Valets segerherrar var i stället den värste konkurrenten, kommunistpartiet, som fick 10,3 %.

Kommunisternas läge under det andra världskriget kan ritas med hjälp av en kurva som beskriver djupa svackor och branta stigningar. När nonaggressionspakten mellan Hitlertyskland och Sovjetunionen slutits blev reaktionen mot de svenska kommunisterna och deras ivriga försvar för Sovjetunionens ”nya” utrikespolitik milt uttryckt upprörd. I Arbetet den 26 augusti skrev Allan Vougt:

Det är svårt att finna tillräckliga uttryck för avskyn över en rörelse som denna. Underligt vore om demokratin icke skulle utspy ur sin mun, gripen av äckel över en människotyp så förnedrad till de oskäligaste kräkens nivå, en sådan mänsklig varietet av slemdjuren som världen aldrig skådat ... .

När sedan kommunisterna energiskt försvarat också Sovjetunionens överfall på Finland, gällde indignationen inte bara deras moraliska halt, utan deras förmenta landsförrädiska hållning: ”Icke en dag längre bör detta förräderi tolereras. Arbetarrörelsen är brottslig mot sig själv om den icke håller rent inom sig för de kommunistiska skadegörarna och deras lika skadliga tidningsorgan”, skrev Norrländska Socialdemokraten den 5 december 1939 och kort därpå utfärdade LO påbudet ”Ut med kommunisterna ur fackföreningarna!”

Regering och riksdag förbjöd spridning av deras press. Polisen gjorde razzior både på partilokaler och i enskilda partimedlemmars hus. Ett attentat mot Norrskensflammans lokaler i Luleå den 3 mars 1940 kostade fem människors liv. Dessutom upprättades särskilda ”arbetskompanier” för kommunister, så att de inte skulle beblandas med övriga inkallade. Det mest kända låg i Storsien, där drygt 350 man samlades in under vinterkriget.

Kommunisterna hade ställt sig och ställdes utanför samhället. Det var hårda tider för de enskilda kommunister som lojalt höll fast vid sitt parti och som inte offentligt annonserade i pressen att de lämnat det, något som också förekom. Stämningen mellan socialdemokratiska och kommunistiska arbetare på arbetsplatserna kunde vara explosiv. Kommunisten Gottfrid Gustavsson från Ludvika berättade om hur läget var, när vinterkriget bröt ut:

Redan samma dag konflikten utbröt, började också hetsen på arbetsplatserna,... På torsdagen föreslog avdelningsordföranden vid ASEA, 'Rusthållarlasse' som han nu populärt kallas, att vår kamrat där, Danielsson, skulle sändas hem från arbetet. Resultatet blev att verkstadsledningen tillrättavisade dessa tokiga socialdemokrater. Då beslöt avdelningsstyrelsen att skriva ut en lista, där man krävde att de ledande kommunisterna skulle kastas ut från fabriken. Men de reaktionära socialdemokraterna fick inte ens sina egna partivänner att skriva på den. Då organiserade man en del ledande socialdemokrater till att under arbetstiden gå fram till Danielssons svarv, de spottade på honom, stannade svarven.

Trots detta hade partiet vid 1940 års val ändå inte förlorat röster, vilket sannolikt berodde på att det flygsocialistiska partiet upplösts och att många hemlösa socialister röstade med kommunisterna, medan andra svek. Men organisationerna slogs sönder och partiet förlorade över 7 000 medlemmar, mer än V3 av hela medlemsantalet. Värst var läget i Norrland där ungefär 2/3 gick ur. Någon egentlig politik hade partiet knappast kunnat föra under sådana omständigheter. De försök som gjordes, till exempel att motionera mot omsättningsskatten

eller för en radikal förmögenhetsskatt, gick spårlöst förbi. Kommunisterna var isolerade och när de talade i riksdagen, föredrog många att demonstrativt gå ut.

Efter det tyska överfallet på Sovjetunionen ändrades emellertid förutsättningarna radikalt för de svenska kommunisterna. Den antifascistiska taktiken kunde återupptas och partiet ta ett stort steg in i den svenska samlingen genom att ge sitt bifall till de stora försvarsutgifterna. Eftersom de nu bejakade det som ärliga svenskar måste bejaka, försvaret och fosterlandet, blev samtidigt deras ekonomiska politik något mer trovärdig.

Det var en politik som framför allt kritiserade regeringens ekonomiska politik med tonvikt på fördelnings- och försörjningspolitiken. Det var en politik som liknade socialdemokratins under första världskriget, när den bekämpat ”Hungerskjölds” styre. Inför 1942 års val påstod kommunisterna att regeringen mitt i värsta bristtider exporterade stora mängder livsmedel till Tyskland och Finland. Denna propaganda krävde genmäle från socialdemokraternas sida och gjorde valet 1942 till ett sifferkrig om mängden ton eller kilo vete, potatis, med mera som exporterats. Vid 1942 års val markerade kommunisterna tydligt sin återkomst i svensk politik efter de första krigsårens ökenvandring genom att ta hela 5,9 % av rösterna. Det var en klar framgång eftersom siffrorna före kriget legat kring 3-4 %.

Något som också bidrog till kommunisternas framgång var att Komintern i juli 1943 under timida former förkunnade sin upplösning. Bandet till Sovjetunionen skulle därigenom formellt vara avklippt. Det bidrog också till en mer förutsättningslös analys av Sveriges läge. Kommunisterna förkunnade mot krigsslutet att socialismen var nära och att den kunde uppnås på fredlig, parlamentarisk väg. De tog också avstånd från ”proletariatets diktatur” och bytte ut främmande benämningar som politbyrå och centralkommitté mot de gängse svenska orden arbetsutskott och partiledning. En morgon var hammaren och skäran borta från Ny Dags första sida och till partikongressen 1944 smyckades podiet i kongressalen i Folkets hus med en svensk fana bland alla de röda.

De svenska kommunisternas ansikte genomgick således en markant förändring från bolsjevikiskt, antiparlamentariskt till radikalt socialistiskt med tillägg och betoning av det nya honnörsordet demokrati.

Sovjetunionen, som trots allt oundvikligen förknippades med kommunisterna, hade också börjat värderas om. Minnena från vinterkriget bleknade. I stället blev Sovjetunionen symbolen för motståndet mot nazismen. Landet hade gjort de största offren i kriget mot tyskarna. Stalins samarbete med Roosevelt och Churchill bidrog också till att mildra intrycket av despotisk bolsjevism.

Kommunisternas stora valseger 1944, deras framgångar vid de fackliga valen och deras envetna försök till ”enhet” med socialdemokratin, som tog sig sådana uttryck som att de ödmjukt bad att få demonstrera gemensamt vid 1 maj eller helt frankt gjorde Arbetarrörelsens efterkrigsprogaram till sitt eget — allt detta bidrog till att väcka stor olust och förstämning inom socialdemokratin. Tiga ihjäl dem gick sannerligen inte längre, vad skulle man då göra? Med sin uppmjukade bolsjevism och sin nya ”demokratism” var kommunisterna ett konkret alternativ till socialdemokratin. De kunde fritt utnyttja missnöjet och det ofrånkomliga faktum att kriget inneburit lönesänkningar och andra stora personliga uppoffringar.

Den socialdemokratiska partiledningen möttes i november 1944 för att diskutera det politiska läget efter valet, bland annat de stora kommunistiska framgångarna. Vad Per Albin fruktade var att kommunisterna skulle fortsätta på den inslagna vägen och bli ett radikalt oppositionsparti vid sidan om socialdemokratin, utan de negativa bindningar som det gamla kommunistpartiet hade. Ett sådant politiskt alternativ inom arbetarrörelsen bedömde han som mycket riskabelt för socialdemokratin. Risken fanns att socialdemokratin kunde komma att bli ett mellanparti. Sköld var ännu mer pessimistisk:

Det är möjligt att socialdemokratin är trött och känner sig ungefär som man gjorde i det romerska riket omkring 100 år efter Kristus. Det tog lång tid innan det riket försvann. Men det gick obönhörligt om än långsamt mot upplösningen. Vi ha ont om folk inom partiet som visar den rätta viljan till makt. Och det är detta som ger anledning till oro. Men det som alldeles särskilt oroar är frågan om kommunisternas framtid.

Det var inte bara läget i Sverige som oroade Sköld utan mer utvecklingen i Europa, där motståndsrörelsernas kärna ofta bestod av kommunister. De fick nu i krigets slutskede mer och mer makt. Tänk om det nu var socialdemokraternas tur att uppleva sekttillvaron?

Nu tyckte de flesta att Sköld var väl pessimistisk, men oron delades av alla. Harald Åkerberg föreslog rentav att man skulle överväga att gå ihop med kommunisterna ”i alla fall”.

Något måste göras. Det var klart att kommunisternas framgång hade sin orsak i människornas önskan till radikala förändringar. Socialdemokratin måste bryta sig ur samlingsregeringen och själv företräda den radikalisering av svenskt politiskt liv som kommunisterna nu ensamma gjorde anspråk på. Samlingsregeringen måste offras och med den Per Albins dröm om ett slags permanent samlingsregering. ”Om jag finge sköta denna sak på det sätt jag anser lyckligast, skulle vi försöka få ha samlingsregeringen kvar, men skulle detta icke motsvara partiets mening kommer jag icke känna några personliga hämningar att gå fram på en annan linje”, hade statsministern deklarerat, när frågan diskuterades.

Men alla avvisade samlingsregeringen som alternativ och tyckte att Per Albins bedömning av möjligheterna för en framtida samlingsregering var alltför optimistisk. Möller ville ha en rent socialdemokratisk regering. Sköld och Wigforss kunde däremot tänka sig nytt samarbete med bondeförbundet som enligt Sköld ”kommer att gå med på allt, bara det självt får monopol på jordbruksfrågorna”. De flesta tyckte som Möller.

Det var inte bara valsiffrorna som visade på kommunistisk frammarsch. Ute på arbetsplatserna, i det fackliga livet, blev kraven på aktiv lönekamp allt högljuddare. Arbetarnas fördragsamhet med lönestoppspolitiken avtog. Lönestoppet hade förvisso aldrig varit populärt. Det vittnade LO-ledaren August Lindberg om på partikongressen 1944, när han berättade att ”det var ju i alla fall inte så roligt att på hösten 1942 resa ut på de möten som höllos av de fackliga centralorganisationerna, och motivera pris- och lönestoppet”. Kommunisterna hade till en början sökt visa förståelse för regeringens politik och den kommunistiske partiledaren hade också erkänt under hösten 1942 att läget var sådant att ”det är möjligt att det inte kan gå nu att få höjd levnadsstandard”.

På sommaren 1943 var förståelsen förbi. Parollen ”Bryt lönestoppet!” höjdes och LO fick en inbjudan från det kommunistiska partiet att vara med i lönekampen. Inför valet 1944 hade kommunisterna sin dom klar: Under kriget hade de rika blivit rikare och de fattiga fattigare. Näringslivet hade gjort enorma vinster, medan arbetarna fått vidkännas sänkt reallön med, enligt kommunisterna, snarare 20 o än 10 %.

När hotet inte längre var akut och kriget gick mot sitt slut, ökade missnöjet. Samtidigt som den sista krigsvåren inleddes, i februari 1945, utbröt den största arbetskonflikten i Sverige sedan storstrejken. Det var inom verkstadsindustrin som Metallindustriarbetareförbundet bröt den fackliga borgfreden. Mycket berodde detta på kommunisterna. Dessa hade sedan 1941 genom Metalls cirkulär nr 3 varit berövade alla maktpositioner inom förbundet. Sedan det upphävts, hade de tagit kraftig revansch. De behärskade avdelningarna både i Stockholm och Göteborg och inom förbundsstyrelsen var ställningen på hösten 1944 139 socialdemokrater mot 110 kommunister. När verkstadsklubbarna valde representanter till avtalskonferensen för verkstadsindustrin, segrade kommunisterna och ”de frifackliga”, som också var i opposition och stod kommunisterna nära.

I december 1944 inleddes förhandlingarna mellan två parter som hade helt olika syn på hur

det nya avtalet skulle se ut. Verkstadsföreningens bud innebar en faktisk lönesänkning, kommunisternas och de frifackligas 15 öre i lönehöjning, vilket skulle ha höjt reallönen till samma nivå som före kriget. Socialdemokraternas bud låg på 8 öre. Förhandlingarna strandade och strejk bröt ut den 5 februari 1945. Strejken, som omfattade 130 000 arbetare, blev lång och pågick in på sommaren 1945.

Vartefter som strejken fortfor blev arbetarnas läge allt mer pressat. Det var ingen gynnsam tidpunkt för en strejk. Verkstadsindustrin led av materialbrist. Hade strejken inte kommit, skulle det förmodligen ha blivit driftstopp i alla fall. Förbundskassan räckte inte långt och bidragen fick skäras ner radikalt. Många arbetare hade tänkt ta skogsarbete för att klara ekonomin, men arbetsgivarna vägrade att anställa strejkande.

Kommunisterna önskade ett regeringsingripande, men regeringen var passiv, helt i linje med LO:s representantskap som också sade nej till politisk intervention. Ville de ha strejk skulle de få strejka.

Och strejkviljan var stor. I mars avslog de strejkande förbundsstyrelsens förslag att söka återuppta förhandlingarna med 8 öres löneförhöjning som nytt bud. I maj kom medlingskommissionens bud, 6 öre, som också avslogs. I juni skärptes situationen. Verkstadsföreningen hotade att dra in omkring 50 000 järnbruksarbetare i konflikten om inte de strejkande accepterade. Det slutade med att Metalls kassor var definitivt tömda. Metalls överstyrelse utnyttjade sitt veto och avbröt konflikten när budet låg på 8 öre, trots att strejkviljan fanns klart manifesterad. LO hade visserligen godkänt strejken men stödde lojalt regeringens ekonomiska pris- och lönestoppspolitik och vägrade att ställa hela fackföreningsrörelsens ekonomiska resurser bakom de strejkande.

Strejken blev således ett nederlag för kommunisterna, och lönestoppet bröts inte. Metallstrejken hade emellertid visat kommunisternas makt och att arbetarna var trötta på att bära bördor utan ersättning. Samlingen inom samlingsregeringen blev alltmer en chimär. Regeringen satt ändå kvar ett par månader, sedan freden i Europa äntligen var kommen.

Sammanfattning

Styrelsen uppmanar oss att hålla vår rörelse stark, att inte låta oss gripas av panik eller oroas av stämningar, ej minst i fråga om vår försörjning.

Södra Kvinnoklubben i Stockholm, protokoll 11 september 1939

Vad kom då kriget att betyda för arbetarrörelsen? Medlemssiffrorna visar på en stadig, om än liten ökning. Distrikten berättar om avmattning, om svårigheter att få medlemmar till möten. Det klagades över slentrian och en viss tristess. Där så kunde ske gick livet sin gilla gång. När Hässelby arbetarekommun hade möte den 28 april 1942 hade arbetet alltjämt samma karaktär som under mellankrigstiden:

Paragraf 6:

Rapporterade kassören att den Norge-afton som kommunen anordnade av ett brutto å 145 kr och ett netto å 58:50, som skulle gå till Norge-hjälpen, vidare att Norge-nålen skulle hemtagas till försäljning. Rapporten godkändes.

Paragraf 8:

Rapporterade kommunens ordförande att 1 maj-demonstrationen i år i likhet med förra året skulle äga rum i Spånga med där varande arbetarekommun och uppmanade medlemmarna att de skulle agitera för densamma samt att möta upp mangrant.

Paragraf 9:

Redogjorde Olof Lundström över den bordlagda frågan angående f d statsrådets Albert Forslunds interpellation i riksdagen om att förstatliga S. V.B:s järnväg. Kommunmötet beslöt

enhälligt att inte diskutera frågan eller komma med några förslag utan att frågan skulle avskrivas.

Men transiteringsfrågorna, de inskränkta demokratiska fri- och rättigheterna, det bekymmersamma försörjningsläget, den sjunkande

reallönen, allt detta krävde moteld från partiledningen och upplysningsarbetet blev allt intensivare. Kurser startades i aktuella inrikes-och utrikespolitiska frågor. SAP-information var en tidskrift för partiarbetare som startat just före kriget och nu kom ut allt oftare och informerade om matfett och mjölkrabatter, livsmedelsexport och försörjningsläge.

De tyska transiteringarna genom landet krävde extra information. ”Med anledning av medgivandet av transitering av en division tyska soldater till Finland, vilken åtgärd givetvis väckte uppseende, anordnades en serie informationsmöten inom hela distriktet vid vilka riksdagsmännen medverkade.”

De som ändå kände sig svikna av regerings-och riksdagskollegerna hade två möjligheter. De kunde ansluta sig till de kämpande demokraterna eller till kommunisterna. De flesta var dock lojala. När statsministern angreps av aktivisterna under vinterkriget för att prisge Finland, svarade arbetarrörelsen med en masspetition från hela landet, vari man uttalade sitt fulla förtroende. Samma förtroende visades senare samma år, vid andrakammarvalet 1940, då socialdemokratin vann sin allra största seger någonsin med 53,8 % av alla röster och fick in 134 riksdagsmän i andra kammaren.

Det var dock mot slutet av kriget, som missnöjet började växa sig starkare. Socialdemokratin kunde inte blunda för att de radikala krav som framfördes av kommunisterna också hade genklang bland de egna medlemmarna. Det var krav på en annan fördelningspolitik, på en radikal arvs- och förmögenhetsbeskattning, på större inflytande över det egna arbetet m m.

Kraven förstärktes av det krigströtta Europas längtan efter en helt annan ordning utan krig, orättvisor, diktatur och våld. Skulle åter folkresningar skaka Europa, nu liksom efter det förra kriget? Klart var att kommunistpartierna i Europa hade vinster att hämta efter år av motstånd mot de tyska ockupanterna.

Socialdemokratin måste bryta sig ur samlingsregeringen och själv stå för radikalismen inom svensk politik. En socialdemokratisk regering bildades på sommaren 1945 sedan formella sonderingar gjorts bland de borgerliga partierna om eventuellt samarbete och sedan kommunisternas tidstrogna appell till ”vänsterregering” avvisats. En rent socialdemokratisk regering skulle alltså möta den fruktade fredsdepressionen och de förväntningar på en radikal och socialistisk politik som nu vällde fram efter de gråkalla krigsåren. Men det var ingen handfallen regering som gick freden till mötes. Den var tvärtom beväpnad med ett slagkraftigt program, Arbetarrörelsens efterkrigsprogram.

Data, händelser, dokument 1940- 1946

Socialdemokratiska partiet

År	Medlemmar	Arbetarekommuner	Representanter i riksdagen	
			II kammaren	I kammaren
1940	487 25	2 493	134	75
1941	498 209	2 479	134	75
1942	519 322	2 511	134	77
1943	538 747	2 546	134	81
1944	553 724	2 578	115	82
1945	563 981	2 612	115	83

Kvinnoförbundets utveckling:

År	Medlemmar	Klubbar
1940	26 882	663
1941	27 847	674
1942	29 611	696
1943	34 008	741
1944	36 527	794
1945	38 787	840

Ungdomsförbundets utveckling:

År	Medlemmar	Klubbar
1940	102 422	1 686
1941	104 677	1 965
1942	104 000	1 679
1943	101 017	1 667
1944	100 021	1 739
1945	101 260	1 793

Landsorganisationen

				Arbetsinställelser		
År	Förbund	Avdelningar	Medlemmar	Antal	Förlorade arbetsdagar (000-tal)	Berörda arbetare
1939	45	7 860	961 216	276	124	2 779
1940	46	7 862	971 103	216	66	1 519
1941	46	8 002	991 285	215	96	2 593
1942	46	8 137	1 023 139	152	33	783
1943	46	8 214	1 038 808	142	27	1 391
1944	46	8 336	1 069 287	211	228	6 746
1945	46	8 622	1 106 917	172	11 311	131 722

Arbetarnas Bildningsförbund

År	Cirklar	Medlemmar	Bibliotek	Bokband	Boklån
1940-41	5 687	82 673	1 471	632 537	1 135 364
1941-42	6 725	92 217	1 455	671 407	1 401 694
1942-43	7 003	91 203	1 445	709 992	1 452 605
1943-44	7 285	95 052	1 427	728 335	1 336 701
1944-45	8 153	106 904	1 416	760 107	1 328 852
1945-46	9 494	122 544	1 394	788 749	1 261 319

Partikongresser

1940 ”Informationskongress” — de socialdemokratiska regeringsmedlemmarna informerar om försvaret, försörjningen m m.

1944 Nytt partiprogram tas. Efterkrigsprogrammet antas. Diskussion om Kämpande demokrati och Trots allt! och om lönestoppspolitiken.

Andra händelser

1940 1 maj blir medborgarmötet under parollen ”Ett enigt folk för fred och frihet”.

1942 1 maj åter endast arbetarrörelsens, ”Fram under frihetens fanor”.

1943 Stor kampanj för efterkrigsprogrammet under parollen ”Krigets produktionskraft åt fredens arbete!”

Arbetarekommunmöte under krigsåren

Protokoll fört vid möte med Hässelby Arbetarekommun den 28 april 1942 i Folkets hus B-sal.

§1 Mötet öppnades kl 20.15 av ordf. Olof Lundström som hälsade Kommunmedlemmarna välkomna samt föredrog följande förslag till dagordning vilken godkändes.
1. Mötets öppnande. 2. Val av ordf. till mötet. 3. Protokolluppläsning. 4. Skrivelser. 5. Rapporter. 6. Bordlagda frågor. 7. Angående ”höstens val”. 8. Angående ”Sommarfester”. 9. Bokrecension av Ernst Lindgren. 10. Eventuellt. 11. Avslutning.

§ 2 Att leda dagens förhandlingar valdes enhälligt Einar Grönlund.

§ 3 Protokoll från föregående möte föredrogs och godkändes.

§ 4 Förelåg skrivelse från Partidistriktet som hade följande rubrik, jorden som bör tas vara på, beslöts att lägga skrivelse till handlingarna.

§ 5 Förelåg en inbjudan från Trädgårdsabetarfackföreningen i Hässelby att deltaga i nämnda organisations 25 års jubileumsfest som skulle avhållas i Hässelby Folkets hus onsdagen den 13 maj. 2 st biljetter hade sänts med inbjudan. På förslag av Herr Lindgren med instämmande av Herr Brodd beslöt Kommunmötet, att Styrelsen skulle få utse representanter inom sig.

§ 6 Rapporterade kassören att den Norgeafton som Kommunen anordnade av ett brutto på 145 kr och ett netto å kr 58:50, som skulle gå till Norgehjälpen, vidare att Norgenålen skulle hemtagas till försäljning. Rapporten godkändes.

§ 7 Rapporterade Gösta Eriksson från Partidistriktets Kongress. Rapporten godkändes.

§ 8 Rapporterade Kommunens Ordf. att 1 maj demonstrationen i år, i likhet med förra årets skulle äga rum i Spånga med därvarande arbetarekommun, och uppmanade att medlemmarna skulle agitera för densamma samt att möta upp mangrant.

§ 9 Redogjorde Olof Lundström över den bordlagda frågan angående f.d. Statsrådets Albert Forslunds interpellation i riksdagen om att förstatliga S.V.B.s. järnväg. Kommunmötet beslöt enhälligt att inte diskutera frågan eller komma med några förslag utan att frågan skulle avskrivas.

§ 10 Eftersöktes den från föregående mötet bordlagda Rapporten från Kommunalnämnden. Då det visade sig att den rapportskyldige inte var närvarande beslöt Kommunmötet att ge Styrelsen i uppdrag att vidtala vederbörande det gäller, att inkomma med Rapporten till Kommande mötet.

§ 11 Den bordlagda frågan angående Reseersättning vid Sammanträde med Kyrkofullmäktige och Kyrkofullmäktigegruppen som varit hänskjuten till Styrelsen för utredning. Gösta Eriksson redogjorde över utredningen. Kommunmötet beslöt utan debatt enhälligt att ersättning skulle utgå till nämnda ledamöter.

§ 12 Upptogs den bordlagda frågan angående den av Partidistriktet anordnade Valledarkurs i Bommersvik den 10-16 maj. Olof Lundström meddelade att Styrelsen undersökt möjligheterna av att kunna sända ett ombud men det hade visat sig omöjligt att genomföra. Kommunmötet beslöt att lägga inbjudan till Handlingarna.

§ 13 Tillsattes en valberedningskommitté för att komma med förslag på Kandidater till Kommunal å Kyrkofullmäktigevalen i Höst. Kommittén består av 5 st ledamöter med Herr N. Hultkvist som sammankallande, övriga Gösta Eriksson, Axel Partell, John Andersson, Fru Monny Eklund. Kandidatlistan skulle vara fastställd till den 15 maj.

§ 14 Förelåg ett förslag från Styrelsen att Arbetarekommunen skulle anordna 2 st sommarfester. En i midsommar tillsammans med Folkets Hus styrelsen och en i juli

tillsammans med Kvinnoklubben. Kommunmötet beslöt enhälligt att godkänna Styrelsens förslag och mötet gav Styrelsen full handlingsfrihet i frågan.

§ 15 Förekom bokrecension av Herr Ernst Lindgren som skildrade Upton Sinclairs liv. Skildringen som åhördes med mycket stort intresse och avtackades med kraftiga applåder.

§ 16 Då intet vidare fanns att behandla, avslutades mötet kl 22.20

Dag som ovan Justeras

Henry Finnerud Sven Fredriksson

vice sekr. t.f. ordf.

Kvinnorna mot kriget

Uttalande antaget vid ett möte, tillkommet på initiativ av socialdemokratiska kvinnoförbundet, med 24 kvinnoorganisationer den 12 februari 1940 i Stockholms konserthus:

”24 ledande svenska kvinnoorganisationer, representerande 520 000 kvinnor med skilda ideella och politiska åskådningar, vända sig härmed till kvinnor i alla länder och uppmana dem att besinna vad det totala kriget i all dess omänsklighet leder till.

Finland har nu drabbats av denna omätliga olycka. Dagligen hemsökes Finlands fredliga bebyggelse även i avlägsna trakter av bombraider. Kvinnor och barn, sjuka och gamla dödas eller såras, sjukhus och hem förintas och göras obeboeliga, fredliga människor tvingas i timmar och dagar under den starka kölden att söka skydd i källare och skogar. Hemlösa mödrar och barn drivas från den ena uppehållsorten till den andra.

Vi instämma i Svenska Röda Korsets vädjan till världens samvete att göra slut på dessa grymheter.

Samtidigt medför krigföringen framför allt i de nordliga ödemarkerna under den osedvanligt kalla vintern oerhörda lidanden även för de ryska soldaterna, som strida i främmande omgivning långt ifrån sina förläggningsorter.

Vi vända oss också mot den omänskliga krigföringen till sjöss, varigenom även fredliga staters fartyg sänkas och sjömännen bringas om livet.

Dessa övermått av fysiska och psykiska lidanden måste tvinga kvinnorna i alla länder till gemensamma ansträngningar för att finna utvägar att hejda det fruktansvärda, som nu pågår.

Inför dagens allvarliga läge äro de svenska kvinnorna beredda till alla personliga och materiella offer, om det skulle gälla vårt oberoende och vår frihet. Men vi äro alltjämt övertygade om att endast folkförsoning och en internationell rättsordning kunna skapa en grundval för sann mänsklig kultur och varaktig fred. Därför uppfordra vi kvinnor och kvinnoorganisationer i hela världen att omedelbart var i sitt land samla kvinnorna till en enig opinion mot det ohyggliga kriget var det än uppträder och nu i första hand i Finland.

Låt oss träda i aktion och uppbjuda vårt yttersta för att stoppa ödeläggelsen och förhindra den överhängande katastrof, som hotar mänskligheten.”

Kvinnoförbundet och kriget

Här följer utdrag ur ett antal protokoll från möten med förbundsstyrelsen inom det socialdemokratiska kvinnoförbundet krigsvintern 1940. Hjälpen till Finland innebar ingen konflikt för det starkt pacifistiska förbundet, som mitt under kriget kallade till fredsmöte. Större problem orsakade Lottarörelsen. Hur skulle förbundet ställa sig till dess verksamhet? Protokollen ger oss inblick i debatterna.

9 januari 1940

Ordföranden meddelade att de närvarande sammankallats med anledning av föregående sammanträdes diskussion om bildande av en kommitté för det praktiska arbetet under nuvarande kris.

Över den från förra sammanträdet bordlagda frågan lämnade ordföranden ett sammandrag. Dessutom meddelade hon att hon och Ruth Gustafson varit kallade av Mattis Hörlén till ett sammanträde, där även Sigrid Hansson varit närvarande. Diskussionen där gällde bildandet av en kvinnornas samarbetskommitté för Stockholms stad med uppgift att tillverka varma plagg åt neutralitetsvakten. Dessutom andra praktiska uppgifter som kunde behövas under nuvarande förhållanden.

Då frågan emellertid redan varit uppe i VU ansågs det naturligt att detta initiativ kom att gälla hela förbundet. Som läget är kritiskt och de utkallades svårigheter stora måste frågan snabbt behandlas. Vidare omtalade ordföranden att utifrån landet både per brev och telefon, kommit förfrågningar om det kan anses strida mot våra principer att göra detta praktiska arbete.

Ruth Gustafson hade meddelat att hon anslöt sig till förslaget om kommitténs bildande. Vidare kunde ordföranden meddela att Sigrid Hansson åtagit sig ordförandeskapet i kommittén samt Mattis Hörlén att vara den praktiska experten. Vidare stodo Edit Sköld och Helga Wagnsson till förfogande.

Holmfrid Eriksson föreslog en inventering av arbetskraften i klubbarna. Hon hade tänkt att vi också kunde ordna med kaffevagnar vid förläggningarna. Även upplag av barnkläder torde bli mycket välkomna i händelse av evakuering.

Anna Rudling hade tänkt sig att klubbarna kunde utgöra arbetsblock. Deltidsarbete torde kunna presteras så att de ställde sig till förfogande vissa timmar. Vidare torde klubbarna kunna ordna med någon förströelse åt neutralitetsvakten genom enkla aftonunderhållningar.

Eva Wigforss påpekade att vi redan förut varit inne på linjen om deltidsarbete och senast med vår skrivelse till socialminister Gustav Möller.

Beda Jansson var inte färdig taga ställning till förslaget om denna nya arbetsuppgift för förbundet.

Hulda Flood föreslog att VU tackade de fyra, som redan ställt sin kraft till förfogande samt att kommittén utökades med Eva Wigforss, Holmfrid Eriksson och Anna Rudling. Denna kommitté skulle sedan göra en hemställan till försvarsministern för att få behovet klarlagt.

VU beslöt att bilda den föreslagna kommittén. Valda blevo de föreslagna sju kvinnorna. Disa Västberg fick i uppdrag att sammankalla till första sammanträdet, samt ansågs det naturligt att hon skulle vara självskriven medlem av kommittén.

9 februari 1940

Ordföranden meddelade att underhandlingar förts med henne, Anna Johansson-Wisborg och Märta Almkvist om en tvättambulans till Finland. Ritningar företeddes från AB Calor. Vagnen skulle bestå av en stor stålambulans med elektriska tvättmaskiner, centrifuger etc samt en släpvagn med decinfektionsrum och lagningsrum. Priset skulle bli 35 000 kronor.

Tvättproblemet för frontsoldaterna är svårt beroende på de dåliga transportmöjligheterna och kölden. Redan nu har svårigheter uppstått med ohyra, skabb och det finns fara för andra hudsjukdomar på våren. Frågan diskuterades, varefter VU enhälligt beslöt att förbundet tillsammans med Kooperativa Kvinnogillesrörelsen, Fackliga Centrals Kvinnosektion och tidningen Socialdemokraten skulle göra en insamling och sända en tvättambulans till Finland.

Ett juridiskt kontrakt skulle upprättas och ett postgiro öppnas under benämningen ”Kvinnornas Tvättambulans till Finland”.

Med anledning av att så många listor av olika typer utsänts skulle i detta fall endast en vädjan om bidrag utgå till allmänheten och organisationerna med angivande av postgironumret.

Protokollet justerades omedelbart.

26 februari 1940

Ordföranden meddelade att ett kvinnornas opinionsmöte mot krig hållits i Stockholms konserthus måndagen den 12 februari. Som huvudtalare hade utrikesminister Christian Günther medverkat och dessutom hade korta anföranden hållits av Disa Västberg, Signe Höjer, Kerstin Hesselgren, Elsa Cedergren, Hanna Rydh, Elisif Théel och Inga Bagger-Sjöbäck. Mötet var anordnat av 24 kvinnoorganisationer på initiativ av vårt förbund. Konserthusets stora sal var fylld till sista plats. Disa Västbergs, utrikesminister Günthers och Kerstin Hesselgrens tal hade radierats under kvällen likaså hade den på mötet antagna resolutionen sänts ut genom TT på utländska kvarten i radio.

Program och resolutionen bilägges protokollet, skriftlig rapport och kassatablå bilägges senare.

Talen och resolutionen komma att sammanföras i en broschyr och säljas till de olika organisationerna till ett pris av 25 öre.

Signe Höjer underströk att mötet varit synnerligen lyckat och hade letts på ett storartat sätt. Det hade blivit en stor vinst för vårt förbund, som initiativtagare till detta möte.

VU beslöt att hemtaga 1 000 exemplar av broschyren ”Mot det totala kriget för fred och folkförsoning”.

I samband med rapporten uppläste Disa Västberg ett brev från några damer i Liége, sänt genom utrikesministeriet, med tack för att opinionsmötet mot det totala kriget kommit till stånd.

5 mars 1940

Inledaren Beda Jansson började sitt anförande med att ge en information om lottarörelsens stadgar. Enligt dessa måste det råda en sträng militärisk disciplin. Den aktiva lottan bär uniform, och broschen tycks vara det obligatoriska och synbara tecknet på medlemskap i en lottaförening. Lottornas arbetsuppgifter under fredstid består bl a i att bedriva insamlingsverksamhet för att få medel till sin utbildning, samt till att stödja utbildningen av landstormsbefäl. I krigstid skola de ställa sig de militära myndigheterna till efterrättelse.

Inl. framhöll att frågan om hur våra medlemmar skola ställa sig till ett eventuellt medlemskap i lottaförening blivit högst aktuell på senaste tiden. Vi måste, sade inl., ge klara direktiv till våra medlemmar i förbundet, inte bara hur de skola själva ställa sig till frågan utan också ge dem besked om förbundsstyrelsens syn på frågan. Våra medlemmar klaga ofta över hur betungande det är med de avgifter de ha att erlägga till klubbarna. Att under sådana förhållanden allt för lättsinnigt engagera sig för nya uppgifter i samband med bildande av nya organisationer leda till att vår organisation gör förluster i både medlemmar och ekonomiskt.

Det plötsligt uppflammande intresset omkring lottornas organisation torde enligt inledarens mening bero på att lottorna på sitt arbetsprogram har en del praktiska saker, som lämpar sig särskilt bra för kvinnorna. Inledaren nämnde t ex stickningen till neutralitetsvakten men framhöll att inte behöver väl kvinnorna ikläda sig en uniform för att utföra detta och liknande arbeten för det allmännas bästa.

Där det nu bildas lotta-föreningar bör vi se till att inte våra klubbar engagera sig.

Disa Västberg: Mycket tyder på att vi måste revidera vår uppfattning om lottorna och deras verksamhet liksom människor i allmänhet har fått göra till försvarsfrågan. Vårt parti har att taga ställning till en hel rad militära frågor och ungdomsförbundet har på senaste tiden gått in

för en demokratisering av försvaret. Skytterörelsen hade tidigare inget gehör bland vårt folk, men hur är det nu?

Vi får inte ställa oss utanför möjligheterna att försvara demokratin, och principiellt är det lika om jag stickar strumpor till neutralitetsvakten eller är lotta och har bevakningstjänst eller står vid en kokvagn. Lottornas utbildning för olika ändamål låter oss se hur handikappade vi äro som inte ha någon utbildning alls. Med vårt inflytande borde man kunna nå till en demokratiserad lottarörelse. Då klubbarna gjort förfrågningar ha de fått besked om att ingenting hindrar att de gå med i lottaorganisationerna som enskilda medlemmar, men samtidigt fått besked om att vi inte skall gå med som organisation.

Vera Söderström var tacksam för att frågan kommit upp till diskussion ty klubbarna äro mycket tveksamma. Tidsandan fordrar att vi tar ställning till problemet. Nämnde att Fackliga Centralorganisationens kvinnosektion enhälligt beslutat bilda en lottaorganisation.

Holmfrid Eriksson ville att förbundsstyrelsen skulle uttala sig för att våra medlemmar kunna vara med i lottaföreningar som enskilda medlemmar.

Hulda Flood trodde nog att vi alla göra vad vi kunna, när det gäller att hjälpa till med praktiskt arbete. Men, vi måste hålla huvudet kallt, ty det kommer en tid efter denna. Finns det då något kvar av våra idéer?

Ebon Andersson trodde inte på en demokratiserad lottarörelse. I Kvinnornas Beredskapskommitté ha vi gjort den erfarenheten att lottorna inte äro så värst angelägna om att få arbetarkvinnorna till medlemmar. Men frågan är högst aktuell, och därför måste vi här klart säga ifrån om hur vi skola ställa oss för framtiden.

Den gloria som nu omspinner lottorna kunde betydligt neutraliseras om vi såge till att våra medlemmar få en del praktiska arbetsuppgifter, t ex stickning till neutralitetsvakten m m. Därigenom komma de att känna att de fylla en samhällsnyttig uppgift, och det är det de vilja. Kunde vi sen få våra kvinnor med i beredskapskommittéerna och genom dessa få dem i arbete skulle mycket vara vunnet. Föreslog att förbundsstyrelsen sände ut en skrivelse till klubbarna och däri framhölle vikten av att våra medlemmar skaffa sig största möjliga inflytande i Kvinnornas Beredskapskommitté.

Alida Ruuth var inte själv motståndare till lottarörelsen, men av situationen att döma vill man ha besked om det är lämpligt för våra medlemmar att vara med i lottarörelsen. Ansåg att den som ville vara lotta bör få vara det.

Eva Wigforss hade inte stor tro till att folk från två olika läger kunde smälta samman om de fick en gemensam arbetsuppgift. Lottorna släpper inte fram vem som helst. Fann det lämpligt att göra en hänvändelse till socialministern med begäran om att den kvinnliga arbetskraften tages i anspråk, men att vi samtidigt skulle begära att kvinnorna skulle ha betalt för det arbete de på så sätt utföra.

Anna Wallin var som fredsvän inte intresserad av lottarörelsen. Angående stickningsarbetet till neutralitetsvakten så har det varit klagomål över att beredskapsmännen inte få något av de saker, som stickats. Undrade om inte det som förfärdigas skall in i kronans förråd och uppföras på materialförteckningen.

Annie Wallentheim: Det är viktigt att vi klara ut begreppen så att vi kan besvara de frågor som ställas. Ansåg intresset kring lottarörelsen vara en stämningsvåg, som just nu går genom landet. De som vill bli lottor må bli det. Kan vi praktiskt sysselsätta vårt folk i klubbarna så skall vi se till att göra detta. Framhöll att vi visst inte har reviderat vår uppfattning utan endast tagit de självklara konsekvenserna av vad som sker. Vi ha ingenting att förebrå vår rörelse, vi följer anvisningarna om den väg utvecklingen gått fram. Vi vill mota våldet på det enda sätt som förstås.

Märta Öberg ansåg likaledes att kvinnorna själva få välja och vi skola akta oss för att göra reklam för lottarörelsen. Instämde i förslaget om att Kvinnornas Beredskapskommittéer ta hand om den fredliga verksamheten samt uttryckte den förhoppningen att kriget inte måtte vara så länge som tills att lottarörelsen blev demokratiserad.

Agnes Söderqvist vägrade att godkänna lottarörelsen som det väsentligaste i samhället, inte ens under nuvarande tid. Våra medlemmar har lite sans och besinning kvar och det skola vi vara glada för.

Sedan flera talare haft ordet för repliker beslöt förbundsstyrelsen att tillsätta en kommitté bestående av Disa Västberg, Ebon Andersson och Ruth Gustafson, vilka skulle uppvakta försvars- och socialministrarna och med ledning av den diskussion, som förts lägga fram förbundsstyrelsens synpunkter på de problem, som här berörts, samt framhålla vikten av att Kvinnornas Beredskapskommittéers verksamhet kommer under statens kontroll.

Vidare beslöts att sända en skrivelse till klubbarna och meddela förbundsstyrelsens ståndpunkt i lottafrågan.

21 oktober 1941

Ebon Andersson inledde en diskussion om kvinnoklubbisternas förhållande till lottarörelsen. Hon påpekade, att hon på sina turnéer under hösten på flera håll, bl a i sitt eget distrikt märkt i vilken hög grad kvinnorna från vårt håll engagerat sig som hemvärnslottor, vanliga lottor, medlemmar i Rödakorsorganisationerna o s v. Detta splittrar deras intresse och leder det bort från arbetet för kvinnoklubben. De anser sig icke som förut ha tid för politiskt arbete. Förbundet kan icke försöka avstyra klubbisternas engagemang i beredskapsorganisationerna, men vi måste på något sätt få dem att förstå och känna att de dock i första hand är kvinnoklubbister.

I den efterföljande diskussionen underströks av alla talare svårigheten med att söka hålla våra medlemmar borta från beredskapsarbetet, men att vi måste söka få fram den uppfattningen hos dem, att det är som kvinnoklubbister de deltar i detta arbete. Vi borde även få våra klubbar att förstå, av vilken stor betydelse för själva partiarbetet kvinnorna är just nu med männen i militärtjänst, och få dem att inse sina skyldigheter mot arbetarekommunen och partiet.

I enlighet med under diskussionen framkommet förslag beslöt VU att hänskjuta denna fråga till politiska rådet med uppdrag att till ett nästkommande VU-sammanträde föreslå lämpliga åtgärder.

Riksdagsgruppen om tysktransiteringarna

Efter anfallet mot Sovjetunionen i juni 1941 vände sig Tyskland till den svenska regeringen med begäran att få transportera en division trupper på cirka 15 000 man på svenska järnvägar från Oslo till Finland, där de skulle sättas in i kriget.

De tyska kraven utlöste en kris inom samlingsregeringen och inom den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Protokollet från gruppens sammanträde på midsommardagen den 24 juni 1941 avspeglar ledamöternas svåra situation, olust och rädsla över de tyska kraven.

Per Albin Hanssons agerande under dessa dagar har varit föremål för flera historikers uppmärksamhet. Satte han sig över riksdagsgruppens beslut och genomförde en kupp? Saken behandlas på sid. 312 f.

Partistyrelsens protokoll berättar följande om vad som skedde.

Herr ordföranden öppnade sammanträdet med att uttala sin glädje över att kallelsen till detta sammanträde, som utgått genom radio, nåtts av så många som den visat sig göra.

Sammmanträdet är utlyst för att riksdagsgrupperna i dag och riksdagen i morgon skall få uttala sin mening i för vårt land synnerligen viktiga spörsmål. Sedan kriget nu utbrutit mellan Tyskland och Ryssland hade utrikesministern haft besök av en tysk minister Schnorre, som framlämnade en skrivelse från tyska regeringen, en skrivelse, som upptog vissa krav, som den ville att vårt land skulle tillmötesgå. Det krav som stod främst på listan var, att Tyskland skulle få transportera en division trupper på 15 å 16 000 man på svenska järnvägar. Transporten skulle gå från Oslo till Finland. Vidare skulle de få rätt att transportera olika förnödenheter till de tyska trupper som äro förlagda i Finland och rätt att disponera ledigt svenskt tonnage. Enstaka tyska flygplan skulle få rätt att fara över Sverige och vid behov av nödlandning ville de ha sig anvisade landningsplatser. Vidare gällde det minspärr, tyska sjöstridskrafter skulle få gå i svenska farvatten även om det stred mot gällande neutralitetsbestämmelser och Sverige skulle uppehålla sjötrafiken i svenska farvatten.

Även Finlands minister hade uppvaktat utrikesministern och framhållit att det var Finlands önskan att Sverige tillmötesgick de tyska kraven. Härutöver framställde finske ministern en vädjan om hjälp till Finlands folkförsörjning och Sveriges understödjande av frivilligas inresa till Finland.

Efter den redogörelse som här endast i huvudsak refererats fortsatte statsministern: det är som ni förstår mycket allvarliga spörsmål som vi ställts inför. Utrikesnämnden hade under gårdagen sammanträde och idag har socialdemokraterna inom regering och utrikesnämnd haft sammanträde för fortsatt överläggning och övervägande. Under förutnämnda besök av den tyske ministern hade utrikesministern frågat: 'Hur skulle den tyska regeringen uppfatta ett avböjande svar från Sverige? Skulle det uppfattas som en ovänlig handling? Svaret hade blivit: 'Ja, minst sagt.' Vad som kan hända om vi säger nej vet vi inte, men säkrast är att räkna med det värsta. Svara vi ja veta vi ej heller vilka konsekvenser det kan få. I det fallet har vi väl närmast att räkna med att England och Amerika komma att reagera. Hur vårt folk kommer att reagera för det ena eller andra svaret veta vi icke heller. Ett veta vi, det svenska folket vill inte genom egna åtgöranden dragas in i kriget. Är det berett att säga nej och taga alla de risker, som därmed kan följa, även kriget? Ä andra sidan kan befaras att om vi tillmötesgår framställningen detta framkallar försvarsolust särskilt hos dem som nu ligger ute i bevakningstjänst.

Det inre politiska läget är också mycket ovisst, då olika meningar finnas såväl inom regeringen som inom utrikesnämnden och jag skulle tro även inom partigrupperna. De borgerligas representanter inom regeringen vill säga ja, socialdemokraterna däremot vill avvisa de framställda kraven. Inom utrikesnämnden äro de borgerliga så gott som eniga att säga ja, socialdemokraterna äro splittrade. Det går säkerligen icke att få enighet om att säga nej. Konungen såväl som kronprinsen har ställt sig på utrikesministerns sida och vill lämna ett tillmötesgående svar. Konungens uppfattning var så bestämd, att han sagt sig hellre vilja avgå än att genom ett nej utsätta landet för ett krig. Trots allt hade likväl de socialdemokratiska ledamöterna i regeringen ställt sig avvisande då vi måste räkna med att för varje gång vi äro tillmötes gående ökas kraven från tysk sida. Ett tillmötesgående berör visserligen icke vår suveränitet men strider mot vår förut förklarade neutralitet. Berörde de inre förhållandena, som kunde uppstå, om socialdemokraterna skulle anse sig böra lämna regeringen, vilket kunde tänkas, då de företrädde en annan uppfattning än konungen. Vilken väg man lär välja och som kan vara den bästa är mycket svårt att avgöra. ”Jag har velat lägga upp hela frågan och nu gäller det för en var att taga sitt ansvar utan att falla tillbaka på vare sig konung, regering eller utrikesnämnd. Regeringen har icke ännu tagit slutlig ståndpunkt. Den skall göra det i kväll efter respektive partigruppers sammanträde och vid morgondagens riksdagsplena skall regeringen ge sin mening till känna.

Herr Undén, som härefter erhöll ordet, förklarade, att han för sin del ansåg, att svaret till Tyskland borde bliva avböjande. Då det är i hög grad önskvärt att största möjliga enighet

råder inom riksdagen föreslog han, att gruppen skulle vädja till de borgerliga att dessa måtte medverka till ett avböjande svar.

Herr Åkerberg ville för sin del svara ja och motiverade denna sin ståndpunkt åt vilken han givit uttryck inom utrikesnämnden.

Herr Vougt hade inom utrikesnämnden avstyrkt framställningen. Frågan har dock nu blivit mer komplicerad sedan man fått höra konungens uppfattning och splittringen inom regeringen.

Herr Andersson i Löbbo talade varmt för ett avvisande.

Herr Paulsen förordade ett medgivande, svenska folket vill inte krig.

Herr Oscar Olsson förordade ett avvisande av kraven.

Likaså herr Erik Brandt i andra kammaren framhöll att det folk, som icke vill slåss för sin frihet är icke värt att leva.

Herr Engberg förordade ett bestämt nej, om icke skulle vi uppgiva vår självständighet.

Herr Severin: Gruppen bör stödja partivännerna i regeringen då samtliga dessa vill säga nej.

Herr Sandler: Det är bra om så många som möjligt säger sin mening. Hade själv icke möjlighet att ge uttryck för folkmeningen. Hade för sin del tillrått nej, då det icke är säkert att ja räddar oss undan kriget.

Herr Lindberg i Stockholm: Vi lära säga nej. Svarar vi ja så är det icke alls säkert att vi får vara i fred i fortsättningen.

Herr Sundström i Skövde: Kan inte enighet nås med att svara nej, tillråder jag tillmötesgående.

Herr Linder: Det som vinner tid, vinner allt, förordar tillmötesgående.

Herr Ward förordade tillmötesgående svar, varest icke kommer snart nya krav.

Herr Fast: jag är beredd att säga nej i första omgången. Det är farligt med splittring inför ett farofyllt läge.

Herr Pettersson i Hällbacken förordade förhandling för att uppnå enighet och därmed kunna undslippa kriget.

Herr Persson i Tidaholm var beredd att taga ansvaret för ett nej.

Herr Theodor Magnusson: Var rädd för att vi kunde råka in i kriget på Tysklands sida. Uppgörelse med de borgerliga önskvärd.

Herr Pauli förordade ett nej och att gruppen efter sådant beslut meddelar de borgerliga därom.

Herr Bergström var förekommen av herr Sundström och instämde med honom och Fast. Mycket talar för ett nej men hur skall vi kunna hävda oss med vapenmakt?

Herr Lindberg i Umeå: Jag är inte pacifist eller defaitist, men förordar nej och litar fullt på statsministern.

Herr Branting: Jag är beredd att taga det yttersta konsekvenserna av att säga nej.

Herr Strand: Det tjänar ingenting till att spekulera, men för denna grupp finnes väl inget annat svar än nej. Inför krigsfaran måste vi vara eniga, förhandlingar härom därför önskvärda.

Herr Gustafsson i Bogla: Risk finnes vilken väg vi ev väljer. Vi böra dock överväga att svara ja.

Herr Kilbom instämde med Fast, vilken ansett ett nytt övervägande önskligt.

Herr Karl Johan Olsson förordade nej och att detta meddelades de borgerliga.

Herr Hällgren: Vi böra söka undvika kriget. Herr Björklund instämde med K.J. Olsson. Herr Hermansson hade svårt att taga ställning.

Herr Wallentheim: Jag föres till nejlinjen och förordar förhandlingar.

Herr Spångberg förordade nej. Det går icke att hålla ihop vårt folk, om de får se det ena tyska tåget efter det andra.

Herr Nilsson i Kristinehamn ville icke ge något oreserverat nej.

Herr Lövgren: Man kan icke springa ifrån döden med några eftergifter. Svaret måste bliva nej

Herr Hoppe: Sympatiserade med svaret nej. Alla vägar måste försökas att få enighet.

Herr Fredrik Ström ville med bestämdhet hävda nejlinjen.

Herr Lindström: Om gruppen stode inför ett ultimatum, skulle de troligen icke säga nej. Förordade ja.

Herr Johan Bärg meddelade att han i utrikesnämnden talat för tillmötesgående svar.

Herr Lindquist deklarerade att han i utrikesnämnden stått på samma sida som herr Bärg.

Herr ordföranden svarade på en del under debatten ställda frågor och framhöll nödvändigheten av att gruppen bestämmer sig. Nu gäller det Sverige och vad som härför kan vara bäst.

Herr Gustavsson i Västerås förordade nejlinjen.

Herr Wigforss ville utan att yttra sig i sakfrågan framhålla önskvärdheten av att gruppen fattar beslut och delgiver de andra grupperna detta sitt beslut.

Herr Martin Andersson förordade en försöksomröstning.

Herr Hoffman talade om det allvarliga läge vi befinna oss uti, men hade ingen bestämd mening om vilket svar, som kan vara bäst.

Herr Mårtensson förordade ett nejsvar.

Herr Olsson i Mellerud: Om vi skall säga nej, måste vi alla vara eniga härom.

Fru Alvén: Regeringen bör sitta kvar. Det är kanske icke nog stora värden att taga krig för.

Debatten var härmed slut och man skred till fattande av beslut.

Först beslöts med 159 röster mot 2 att meddela de borgerliga partierna att gruppen för sin del förordade ett avvisande av de tyska kraven och hemställa till de borgerliga grupperna att sluta upp på samma linje.

För det andra beslöts med 72 röster mot 59 att om de borgerliga icke ville medverka härtill och säga nej, ansåg sig gruppen nödsakad i enighetens intressen medverka till ett tillmötesgående svar om transitering av ifrågasatta trupper. Vad gällde de andra kraven utgick gruppen ifrån att förhandlingar därom skulle komma att föras.

Sammanträdet pågick i över fem timmar.

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram

1944 framlades arbetarrörelsens efterkrigsprogram som utarbetats av företrädare för arbetarrörelsens huvudorganisationer. Partiet företräddes av Ernst Wigforss och Karl Fredriksson, LO av August Lindberg, Gunnar Andersson, John Grewin och Oscar Westerlund, kvinnoförbundet av Alva Myrdal och ungdomsförbundet av Bertil Johansson (Sännås). Gunnar Myrdal och Mauritz Bonow medverkade som experter. Richard Sterner och Gösta Rehn var sekreterare. Ernst Wigforss var kommitténs ordförande.

Vi återger här programmets 27 punkter, samlade under tre huvudrubriker:

I Full sysselsättning

1. Prisstegring förhindras. Vid bättre varutillgång bör priserna sjunka. Ett prisfall får inte gå så långt, att det skapar depression inom näringslivet.

2. Näringslivets strävan att vidmakthålla och öka sysselsättningen samordnas under statens ledning.

3. Industrins exportmöjligheter måste fullt utnyttjas. Exportkredit under statlig medverkan. För småindustrin öppnas vägar till främmande marknader. Importen av nödvändiga råvaror tryggas genom handelspolitiken.

4. Bostadsbygge enligt en långtsyftande plan för att höja vår bostadsstandard.

5. Förbilligad massproduktion av kvalitetsgaranterade konsumtionsvaror.

6. Förbättringsarbeten för jordbruket, skogsbruket och fisket.

7. Offentliga arbeten utökas vid minskad sysselsättning i det enskilda näringslivet.

8. Effektiv arbetsförmedling och omskolning. Förbättrad yrkesutbildning och yrkesvägledning. Mera arbete åt partiellt arbetsföra.

II Rättvis fördelning och höjd levnadsstandard

9. Höjning av reallöner och övriga realinkomster i de breda lagren.

10. Solidarisk lönepolitik. Lika inkomst för lika prestation, både vid jämförelse mellan jordbruk och andra näringsgrenar och mellan män och kvinnor.

11. Trygghet mot inkomstbortfall. Arbetslöshetsförsäkringen och sjukförsäkringen görs allmänna. Daghjälpsbeloppen ökas så att de blir tillräckliga för livsuppehället. Folkpensionerna förbättras.

12. Bättre yrkeshygien. Effektivare skydd mot yrkessjukdomar och olycksfall i arbete.

13. Arbetstidsförkortning, i första hand i mer påfrestande sysselsättningar.

14. Verksamma åtgärder för folkhälsans höjande.

15. Utjämning av barnkostnaderna genom socialpolitiska förmåner för familjerna. Lättnader i hemarbetet genom daghem och lekskolor, social hemhjälp, arbetsbesparande hemutrustning.

16. Lika bildningsmöjligheter för all ungdom, oberoende av föräldrarnas inkomst och boningsort.

17. Likvärdig levnadsstandard och utjämning av klasskillnader.

III Större effektivitet och mer demokrati inom näringslivet

18. Samhällelig planering av investeringsverksamheten.

19. Utrikeshandeln under samhällets ledning. Svensk medverkan i internationellt ekonomiskt samarbete.

20. Stabilisering och rationalisering av byggnadsverksamheten. Kvarterssanering. Tomtmarken och hyreshusen i städerna överföres gradvis i kommunal ägo.

21. Rationalisering av jordbruket. En jordreform som inriktas på att ofullständiga jordbruk förändras till fullständiga bärkraftiga jordbruk.

22. Rationalisering av hemarbetet under samhällelig medverkan.

23. Stöd åt allmännyttig produktion eller socialisering på områden, där enskild företagsamhet

medför misshushållning eller monopolism.

24. Kartellavtal och liknande prisöverenskommelser göres offentliga. Öppen redovisning av sammanhanget mellan vinster, priser och kostnader.

25. Ökat stöd åt teknisk-ekonomisk forskning.

26. Konsumtionsvarorna under offentlig kvalitetskontroll. Verksamma åtgärder för spridning av objektiv varukunskap.

27. Ökat arbetarinflytande över produktionens ledning.

I socialistisk riktning

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram avslutades med följande ord. Formuleringen om att omdana samhället i socialistisk riktning utnyttjades av de borgerliga motståndarna till häftiga angrepp mot arbetarrörelsen.

Att förverkliga detta program är att ge näringslivet en ny organisation och att omdana samhället i socialistisk riktning. Det kan inte ske efter en i förväg uppgjord planritning av ett framtida samhälle. Men det sker på grundval av en djup övertygelse om vad som är vrångt i vårt nuvarande samhälle, som vid detta omdaningsarbete måste följas. Arbetarrörelsen har vuxit fram med den moderna ekonomiska utvecklingen. Den ser och erkänner vad som under denna utveckling vunnits av materiella framsteg. Den ser tekniska möjligheter att bereda hela folket en levnadsstandard långt högre än äldre släktled kunnat föreställa sig. Arbetarrörelsen vill inte kväva enskilda människors lust och förmåga att göra insatser i det ekonomiska livet. Den är inte blind för den roll, som en obeskuren och ofta hänsynslös enskild företagsamhet spelat, då det gällt att för en ökad produktion utnyttja naturens tillgångar, vetenskapens upptäckter, teknikens uppfinningar och människornas arbetskraft. Men den vet att denna företagsamhet redan i avsevärd mån och till allmänt gagn förts in under medborgarnas gemensamma kontroll. Den tror det vara möjligt att i än högre grad ta människornas företagsamhet och initiativförmåga i samhällets tjänst. Det sker genom samordning under det allmännas ledning av både enskild, offentlig och kooperativ företagsamhet. Det sker också genom utvidgning av samhällets gemensamma företag. Att föra över viktiga naturtillgångar och stora anhopningar av kapital i samhällets hand skall tjäna detta syfte. Men det skall också göra hela folket delaktigt av äganderätt och bestämmanderätt över de produktiva tillgångarna, av vilkas utnyttjande deras bärgning beror. I samma mån som en demokratisering av äganderätten, i enskild eller kollektiv form, fortskrider jämsides med en demokratisering av själva förvaltningen av egendomen, i samma mån blir också den mer jämlika fördelningen av produktionens avkastning en självklar sak, och samhället är på väg mot det upphävande av klassmotsatserna och på väg mot den gemenskap av fria och likaberättigade medborgare, som är målet för arbetarrörelsens strävan.

Kapitel 8: 1945-1975
Omvälvningarnas tid

Från fredsförväntningar till valnederlag

Ekonomi och politik under 1940- och 50-talen
Skördetid
Det kalla kriget
Svensk atombomb?
Efterkrigstiden och socialismen
Sammanfattning
Data, händelser, dokument

Viktiga händelser under perioden

1945 De första atombomberna fälls över Hiroshima och Nagasaki.
Planhushållningsmotståndet (PHM) börjar.

1946 Per Albin Hansson dör.
Tage Erlander blir ny statsminister och ny partiordförande. Pensionerna höjs.

1947 Wigforss' arvsskatteförslag förorsakar stor oro. ”Vanstyreskampanjen” inleds.
Högern och folkpartiet demonstrerar i Stockholm.

1948 AK-val. Stor seger för folkpartiet. Socialdemokraterna går något tillbaka.
Kommunisterna förlorar över hälften av rösterna från 1946 års segerval.
I Tjeckoslovakien tar kommunisterna makten — den s k Pragkuppen.
Allmänna barnbidrag betalas ut.

1949 Ernst Wigforss lämnar sin post som finansminister.

1950 Regeringen kräver lönestopp.
Koreakriget utbryter i juni.
”Stockholmsappellen”, ett kommunistiskt initiativ, samlar 300 000 underskrifter mot atomvapen.

1951 En koalitionsregering bildas mellan socialdemokrater och bondeförbundare.
Inflationen uppgår till ca 20 procent. Debatten om ”tredje ståndpunkten”.

1953 Den allmänna sjukförsäkringen träder i kraft.

1954 ÖB kräver anslag till svensk atombomb.
Hamnarbetarna och stuveriarbetarna i Göteborg strejkar.

1955 LO och regeringen i stark motsättning om lönepolitiken.

1956 Det socialdemokratiska kvinnoförbundet avvisar svenska atomvapen vid sin kongress.

1957 Bondeförbundet lämnar regeringen.
Allmän folkomröstning i ATP-frågan.
Försvarets forskningsanstalt (FOA) kräver medel till forskning om svenska atomvapen.

1958 Riksdagens andra kammare upplöses sedan det socialdemokratiska förslaget om tjänstepension röstats ner.
AMSA — Aktionsgruppen mot svenskt atomvapen bildas.

1959 ATP-reformen antas. Oms införes.

1960 LO tar ett nytt program: ”Samordnad näringspolitik”.

1962 Lagen om allmän försäkring ersätter lagarna om sjukförsäkring, moderskapshjälp, folkpensioner och ATP. Ny kommunindelning.

1963 Fyra veckors semester.

1967 Ny författningsordning antas.
Nytt näringspolitiskt program antas vid SAP:s extra partikongress.
Jämlikhetsdelegationen tillsätts.

1968 Riksdagen säger nej till svenskt atomvapen.

1969 Tage Erlander avgår som partiordförande och statsminister, efterträds av Olof Palme.
Den stora gruvstrejken i LKAB.

1971 Enkammarriksdagen börjar sitt arbete.

1976 SAP förlorar regeringsmakten efter 44 år. Principbeslut om löntagarfonder tas på LO-kongressen.

Ekonomi och politik under 1940- och 50-talen

Hela folket i arbete är första målet för vår ekonomiska politik. Penningväsen och offentliga finanser, prispolitik och lönepolitik, enskild och offentlig företagsamhet — allt skall tjäna till att bereda full sysselsättning åt arbetskraft och materiella produktionsmedel.

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram, punkt I

Med freden kom förväntningarna. Flera års tillbakahållna krav och önskemål pockade nu på att förverkligas. Den nya handelsministern, ekonomen Gunnar Myrdal, talade om den skördetid som nu var kommen för arbetarrörelsen, trots att han var orolig för den väntade efterkrigsdepressionen. Reallönen skulle återfå sitt för-krigsvärde. De stora socialpolitiska reformer, som kriget bromsat upp, kunde nu genomföras. Utredningarna hade arbetat under hela kriget och förslagen hopade sig nu på utskottens bord: barnbidrag, fria skolmåltider, höjda pensioner, allmän sjukförsäkring.

Regeringen var beredd att möta arbetslöshet och lågkonjunktur med en ekonomisk politik, som var baserad på lärdomarna från trettiotalet. Det innebar att staten skulle gripa in i stor skala med en omfattande investeringspolitik för att få igång ekonomin igen. Om så krävdes skulle också socialiseringsmedlet användas, *om* det gagnade effektiviteten och *om* det enskilda näringslivet inte klarade av krisen.

Freden blev annorlunda. Det blev inte någon återgång till ett gammalt, välkänt mönster, nu lika lite som efter det första världskriget. Ja, frågan var om det ens blev fred. Spänningarna i världen släppte inte, nationerna rustade inte ned, tvärtom började rykten spridas om det tredje världskrigets oundvikliga och snara utbrott. Den högkonjunktur som följde krigsslutet, och som ekonomerna såg som ett kort mellanspel före en djupgående depression, försvann inte. Anledningarna var flera. Med det kalla kriget började en väldig stegrad upprustning, främst av supermakterna USA och Sovjetunionen. I Europa pumpades amerikanska dollar in för att de krigshärjade länderna snabbt skulle komma på fötter igen och bilda en buffert mot öststaterna.

Dessutom uppförde sig den kapitalistiska ekonomin inte längre på det sätt den ”borde”. Iden om statsingripanden för att styra och leda produktion, tillgång och efterfrågan hade slagit rot. Därför fortfor krigstidens stora ekonomiska problem att alltjämt behärska svensk inrikes-ekonomi: inflation och köpkraftsöverskott. Ännu ett par år efter kriget bestod varuknappheten och det dröjde innan utrikeshandeln kom igång. Någon arbetslöshet blev det däremot inte, eftersom landets produktionsförmåga utnyttjades maximalt, därtill uppmuntrad av en intensiv statlig investeringspolitik. Efterkrigstidens ekonomiska bild är därmed given: full sysselsättning, köpkraftsöverskott och instabilt penningvärde.

Regeringen försökte snabbt normalisera ekonomin efter kriget. Lönestoppet upphörde och lönerna steg med ca 10 % mellan 1945 och 1947. Räntan sänktes, ransoneringarna upphörde — utom på kaffe — och alla importregleringar slopades. Den illa omtyckta omsättningsskatten togs bort på sommaren 1947. Däremot behölls priskontrollen och regleringen av kapitalrörelserna.

Men den ekonomiska situationen normaliserades inte. 1947 blev tvärtom ett kritiskt år med dollarkris i Europa, missväxt här hemma och med en sviktande handelsbalans, eftersom vi importerade mer än vi exporterade. De svenska varorna stannade till stor del kvar i landet, för köpkraften var stor och utlandet hade svårigheter att betala i hårdvaluta. Det ledde till ett drastiskt beslut om importförbud på våren 1947 och till att lönestoppet åter infördes.

De följande årens ekonomiska politik kom därför att påminna om krigsårens. En restriktiv politik fördes med priskontroll, lönestopp och regleringar, främst inom byggnadsverksamheten. Importen blev medlet för att hålla inflationen nere, men samtidigt förde regeringen en expansiv, statlig utgiftspolitik för att hålla sysselsättningen på högsta möjliga nivå. I valet mellan inflation och arbetslöshet valde socialdemokratin och hela arbetarrörelsen inflationen. För den som mindes 1930-talets otrygghet var detta också det viktigaste av allt: det fanns arbete.

Inte oväntat tog de borgerliga oppositionspartierna fasta på de mörka inslagen i denna ekonomiska bild och en våldsam ”vanstyres-kampanj” igångsattes mot finansministern Ernst Wigforss.

Den dröm om samarbete över partigränserna för landets och demokratins bästa, som Per Albin skisserat så sent som 1944, försvann i det nya hårda klimatet. I sina memoarer skriver Erlander: ”Det var en vacker tanke, men dess realiserande tillhörde inte dagspolitiken”.

Socialisten Wigforss var det dagliga angreppsmålet i den borgerliga pressen. Redan 1945 startade en artikelserie i tidskriften OBS! med titeln ”Wigforss eller välstånd”. Med snudd på ärekränkning kunde en tidning skriva: ”Det är en olycka att vårt lands ekonomiska politik skall ligga i händerna på en man som har så lite ansvarskänsla, som så lätt låter sig ryckas i väg av demagogiska instinkter och begäret att vara publiken till lags att lova valmännen ymniga fördelar”.

Redan innan samlingsregeringen var upplöst hade de borgerliga partierna börjat förbereda sig för strid. Aren av samarbete tycktes bara ha lagrat motståndslustan i stället för att bidra till förståelse över partigränserna. Folkpartiet leddes nu av nationalekonomen Bertil Ohlin och gick mot en framgångsperiod. Trots att han under 1930-talet hade stött socialdemokraterna i debatten om krispolitiken blev han nu en av den socialdemokratiska regeringens främsta kritiker. Den tid var sedan länge förbi, då samarbete mellan liberaler och socialdemokrater varit det naturliga. Tvärtom sökte sig folkpartiet mer till högern, som visserligen genomgått en föryngringskur både i ledarskiktet och av idéerna sedan Jarl Hjalmarsson 1950 blivit partiledare, men där den gamla konservatismen dock lyste igenom, trots allt tal om egendomsägande demokrati. Också bönderna leddes sedan 1949 av en ny man, Gunnar Hedlund i Rådom.

Det var främst höger och folkparti som misstrodde den nya socialdemokratiska regeringen och som gjorde det politiska klimatet avsevärt hetare än på länge. Redan 1945 startade det som Per Albin döpte till PHM — planhushållningsmotståndet. Det var ett välorganiserat motstånd som drevs affärsmässigt av en rad organisationer såsom ”Byrån för ekonomisk upplysning”, ”Näringslivets information” och ”Institutet för samhällsfrågor”. Bakom dessa förtroendeingivande ”objektiva” namn stod privatföretagare, som delade den återuppståndna skräcken för socialisering. Organisationerna sköttes modernt och rationellt som reklambyråer och det var borgerlig propaganda de marknadsförde. De stod till exempel bakom utgivandet av F A Hayeks bok ”Vägen till träldom”, en bok som drev tesen att socialism och frihet var

oförenliga och att socialism med nödvändighet måste leda till diktatur. Det var gångbara tankegångar i det kalla krigets tidevarv.

Det var inte vad socialdemokratin faktiskt gjorde, som utsattes för misstro i så hög grad, även om det naturligtvis också kritiserades, utan det var vad kritikerna menade att de ville och skulle göra som rönte den starkaste kritiken. Den socialdemokratiska regeringen anklagades för smygsocialisering och för att dölja sina avsikter bakom en mask av lagom svensk försiktighet.

Ett exempel var kredit- och handelsavtalet, som slöts med Sovjetunionen redan under samlingsregeringens tid. När handelsminister Myrdal sökte slutföra det, utbröt en våldsam debatt. Varför, frågade motståndarna, skulle Sverige lämna Sovjetunionen så förmånliga villkor? Var det inte så att regeringen rentav tillgrep diktaturmetoder mot företag som vägrade sälja till Sovjetunionen? Det var framför allt i Dagens Nyheter som kampanjen fördes genom den nye chefredaktören Herbert Tingsten. Resultatet blev att handelsavtalet aldrig realiserades. Sovjetunionen drog sig ur. Myrdal, som inte var lika härdad inför angrepp som kollegan Wigforss, föredrog att lämna regeringen.

Nästa storm blåste upp kring den nya skattereformen 1947. Wigforss hade bland annat föreslagit en kvarlåtenskapsskatt, vilken innebar att innan arv skiftades, skulle en viss summa utgå i skatt. Wigforss blev nu anklagad för att dra ner Sverige till en tredje rangens nation, eftersom skattens verkningar på lång sikt sades leda till landets totala utarmning. Kritikerna kunde glädja sig åt att också Svea hovrätts president, Arthur Lindhagen, ställde sig på deras sida och förklarade en sådan lagstiftning strida mot rikets grundlag. Kyrkans män menade att Wigforss' skattereform skulle ”upplösa den enhet som kristendomen anser familjen vara även i ekonomiskt hänseende”. Det var ord som kunde vara hämtade från det sena 1800-talets antisocialistpropaganda.

Vanstyreskampanjen var som intensivast från våren 1947 till och med andrakammarvalet 1948. Importförbudet på våren 1947 fick högern och folkpartiet att kräva riksdagsupplösning och nyval. På hösten samma år tillgrep de rentav utomparlamentariska medel för att understryka sitt missnöje. Så kunde stockholmarna i oktober 1947 demonstrera med högern ”mot tvångsstyret” och ett par dagar senare med folkpartiet under parollen ”Frihetens dag”. ”Tvångsstyret” — det var priskontrollen, hyresregleringen, som höll hyrorna kvar på 1942 års nivå, det var importrestriktionerna som drabbade bilar, kaffe och bensin och det var högskattesystemet.

”Friheten” som folkpartiet ville erbjuda det svenska folket i stället för det socialdemokratiska tvånget, var det liberala frihetsbegreppet, som utgick från individens frihet och som var en frihet från staten. Den enskilda äganderätten uppfattades som synonym med individens frihet och det var den som nu hotades av bland annat kvarlåtenskapsskatten. En sådan skatt innebar, sade de liberala ideologerna, att en självtillräcklig majoritet satte sig över en minoritets rättskänsla.

För arbetarrörelsen stod friheten för frihet till utveckling. Därför krävdes ett samhälle som gav möjlighet till social och ekonomisk frihet och trygghet; ett fritt val blev möjligt först sedan de elementära materiella behoven var tillgodosedda. Det blev därigenom en frihet genom staten.

Vid valet 1948 ägde den stora sammandrabbningen rum. De borgerliga partierna drog ut för att värna ”friheten” med metoder som liknade dem från 1928 års ”kosackval”. ”Än har vi FRIHET att välja” manade en högeraffisch med den underförstådda meningen att utvecklingen i det socialdemokratiska Sverige gick åt ett alltmer totalitärt håll.

Socialiseringen var de borgerliga partiernas huvudämne — både när Ohlin och Erlander valtalade i Vasaparken och i tidningarnas tolkningar av socialdemokraternas uttalanden. En reflektion av Per Edvin Sköld, att det inte kunde vara rimligt att ett litet antal människor utan

ansvar skulle ha rätt att utan kontroll använda allmänhetens pengar för att motarbeta en regeringspolitik i folkets intresse, tolkades snabbt som ett varsel om bankernas snara socialisering.

Valdeltagandet blev rekordstort. 83,7 % av de röstberättigade deltog. Det blev en klar seger för de borgerliga partierna även om segern inte blev så stor som Dagens Nyheter lite förhastat trodde på valnatten, då man lät trycka stora svarta rubriker som förkunnade att det socialistiska styret nu var brutet.

Framför allt tycktes folkpartiets frihetsappeller ha funnit gehör. Det vann 31 nya mandat 22 % av väljarkåren — och blev därmed det största oppositionspartiet. Socialdemokratins förlust var inte stor, 0,4 % och det höga valdeltagandet hade trots förlusten gett partiet fler röster än någonsin tidigare. Nästan 2 miljoner väljare gav regeringen och den nya partiledaren och statsministern, Tage Erlander, sitt stöd. I sina minnen ger den dåvarande statsministern följande beskrivning av valet:

Arbetarrörelsen kände sig kränkt av motståndarnas propaganda. Den uppfattades som ett medvetet försök att föra väljarna bakom ljuset. Det fanns ett starkt inslag av moralisk upprördhet i hela valrörelsen. Valmötena blev riktiga massmöten. Det var som om arbetarrörelsens folk riktigt ville demonstrera sin uppslutning kring ledare och idéer som så besinningslöst angreps.

Åren efter valet 1948 blev lugnare. Visserligen medförde Koreakriget att det blev en kraftig tjugoprocentig inflation här hemma, men den ekonomiska politiken blev inte längre utsatt för samma intensiva motstånd. En anledning var att den blev mer liberal och att ”tvånget”, det vill säga regleringarna försvann (förutom hyresregleringen som kvarstod). Ransoneringarna upphörde. Sist försvann kaffekorten 1951. Den huvudansvarige för ”vanstyret”, Wigforss, drog sig tillbaka 1949. Efter ett kort mellanspel av David Hall, blev Per Edvin Sköld den nye finansministern.

Valet 1948 blev ändå en tankeställare för socialdemokratin. Arbetarpartiernas gemensamma andel av väljarkåren var lägre än den varit någon gång de senaste tio åren. Vad innebar det? Var det bara ett tillfälligt bakslag eller var det ett första tecken på att arbetarklassen nått sitt maximum och var i avtagande? Partiet måste nå ut över sina gränser och söka samarbete med andra grupper. Samarbete med kommunisterna var ännu mer otänkbart nu än tidigare. I det politiska klimat som rådde var det tvärtom av yttersta vikt att de isolerades och att den fundamentala skillnaden mellan socialdemokrater och kommunister kraftigt underströks. Nu återstod endast bondeförbundet att knyta an till, liksom socialdemokraterna gjorde på 1930-talet. Redan efter valet 1948 prövade därför socialdemokratin möjligheten att nå en uppgörelse med bönderna.

Det dröjde emellertid ända till 1951 innan en röd-grön koalition kom till stånd. Det var många faktorer som då låg bakom, men den främsta var den kraftiga inflationen till följd av Koreakriget. Läget krävde impopulära åtgärder och ett fast regeringsunderlag. Det fanns också en önskan att förhindra att de tre borgerliga partierna bildade ett block mot socialdemokratin.

I den ekonomiska politiken kunde bondeförbundet och socialdemokratin enas i en viktig och omstridd fråga — den låga räntan. I utrikespolitiken, som brände till under sommaren 1951, fick regeringen också stöd av bondeförbundet när Sverige som enda västeuropeiskt land lade ner sin röst i FN i frågan om sanktioner mot Kina, som ansågs vara krigsanstiftare i Koreakriget.

I september 1951 bildades koalitionsregeringen. Nu avgick Gustav Möller och kvar från trettiotalets regeringar fanns nu bara Per Edvin Sköld. Gunnar Sträng efterträdde Möller som socialminister. Fyra bondeförbundare fick plat ser i regeringen, däribland Gunnar Hedlund som blev inrikesminister.

Men vad blev det av efterkrigsprogrammet under dessa betingelser? Det var knappast kring

efterkrigsprogrammet som bönder och socialdemokrater denna gång enades för att regera tillsammans.

Redan 1951 ansåg socialdemokraterna att efterkrigsprogrammet var överspelat i den mån dess krav inte redan var uppfyllda. Efterkrigsprogrammets första huvudpunkt, den fulla sysselsättningen, hade inte krävt de medel som programskrivarna tänkte sig. Det var medel där staten spelade en huvudroll för att stimulera produktion, samordna och planera mot lågkonjunktur och depression.

De utredningar i efterkrigsprogrammets anda som hade tillsatts mot krigsslutet om naturrikedomarnas utnyttjande, om staten och näringslivet, om planhushållning, kom därför inte att leda till något resultat. Endast en utredning föreslog förstatligande och det var av oljeindustrin. Men då, när 1947 års valutakris var det allt överskuggande ekonomiska problemet, ansåg finansministern att det skulle bli alltför dyrt att lösa in de utländska oljeintressena och förslaget föll.

De andra utredningarna utmynnade i förslag om teknisk rationalisering, förbättrad personalpolitik, kvalitetsdeklarationer på varor med mera. Viktigare var de branschråd som föreslogs för samarbete mellan stat och näringsliv. Deras funktion skulle vara enbart rådgivande med syfte att öka planering och forskning samt förbättra arbetarskyddet. Men försök att etablera branschråd inom till exempel möbelindustrin misslyckades — motståndet från de borgerliga partierna var kompakt.

Det var emellertid inte bara det kärva politiska läget som begränsade de radikala förändringar, som utlovats i efterkrigsprogrammet. Den ekonomiska verkligheten blev en helt annan än vad programskrivarna räknat med. Högkonjunkturen fortsatte och löste sysselsättningsproblemen utan statlig inblandning. Det betydde att socialdemokratin åter stod utan en vägledande ekonomisk teori och liksom under 1920-talet var mer eller mindre beroende av en allmän liberal ekonomisk doktrin. Detta erkändes av Wigforss på partikongressen 1948, ett år innan han drog sig tillbaka:

Jag tror, att i nuvarande ögonblick är det en och kanske den största uppgiften för vår propaganda utåt att göra klart att socialdemokratin inte ser sina uppgifter begränsade, vare sig till att åstadkomma en mer rättvis fördelning av det som produceras, inte till att genom restriktiva åtgärder hindra produktiva krafter att komma i rörelse, utan att vi har till uppgift att se till att det ekonomiska livet i stället för att hindras, snabbare kan utvecklas till en höjd produktion. Det är på de punkterna som vår ekonomiska politik ännu inte är utklarad. Vi är ännu inte på det klara med, på vilka linjer en sådan utveckling ska äga rum.

Efter Wigforss' avgång kom den ekonomiska politiken att än mer liberaliseras och försöken att lösa problemet med att förena den fulla sysselsättningen med ett stabilt penningvärde kom alltmer att följa traditionella vägar.

Modellen blev då följande. För att erhålla ett stabilt penningvärde måste köpkraften dämpas genom att man stramade åt den statliga investeringspolitiken och höll lönerna nere. Men om det var ekonomiskt sunt att skära ner statsutgifterna, så förlorades i stället vad som uppnåtts inom socialpolitiken och indirekt blev också sysselsättningen hotad. Eftersom socialpolitiken och den fulla sysselsättningen var stommen i socialdemokratins politik, återstod bara arbetarnas löner att laborera med.

1950 krävde därför regeringen på nytt återhållsamhet av LO. Det var ett hårt krav, eftersom lönestoppet från 1948 upphävts så sent som 1949. Det ledde också till en stark spänning mellan regeringen och LO. Vad skulle då fackföreningsrörelsen spela för roll, om regeringen dikterade lönepolitiken eller klart markerade dess gränser? LO var förvisso ingen kamporganisation, tvärtom hade fackföreningsrörelsen alltsedan saltsjöbadsavtalet 1938 alltmer tagit på sig sitt samhällsansvar. 1941 förklarade till exempel en femtonmannakommitté, tillsatt vid

LO-kongressen 1936, att fackföreningsrörelsen varken ville eller kunde undandra sig sitt samhällsansvar och att den inte ifrågasatte att staten skulle stifta regler för arbetsmarknaden men väl hur. Och 1951 formulerades som en av fackföreningsrörelsens viktigaste uppgifter att ”understödja och främja en utveckling som leder till höjd effektivitet inom näringslivet”. Orden återfinns i ett betänkande som kom 1951, ”LO och den fulla sysselsättningen”. I samma skrift behandlades också lönestoppspolitiken, där problemet formulerades i klartext:

Den avgörande invändningen mot en lönepolitik av 1948 och 1949 års svenska modell som en långsiktig lösning av det förevarande problemet ligger dock på det fackligt-ideologiska planet. Styrkan i fackföreningsrörelsens verksamhet under de gångna årtiondena har varit att medlemmarna i stor utsträckning kunnat identifiera sina intressen med den fackliga politik som förts. En permanent facklig återhållsamhet gör en sådan identifiering allt svårare, även om träget upplysningsarbete kan underlätta förståelsen.

1950 kunde dock konflikten biläggas och de fackliga organisationerna gick med på att avtalen prolongerades. Men 1955 blev det åter en sammandrabbning mellan regering och LO, när finansminister Skölds inflationsbudget krävde återhållsamhet av LO-medlemmarna i samhällssolidaritetens namn, det vill säga status quo. Hur detta mottogs av LO berättar Ulla Lindström om i sina memoarer:

Efter Skölds budgetpresentation på riksdagsgruppens möte uppsteg LO-ordföranden Axel Strand och med en hetta som vi aldrig tidigare sett prov på hos denne stillsamme, nästan loje man, gav han uttryck åt arbetarnas bitterhet över att inflationshotet alltid aktualiserades just när de ska inleda sina löneförhandlingar. Med finansministerns goda minne användes inflationshotet nu som slagträ mot arbetstagareparten, ja, framförs som ett budskap från Sköld av arbetsgivarföreningens Kugelberg när parterna möts vid förhandlingsbordet. Men sådan inblandning ville man inte veta av på LO-sidan.

Det var ur dessa konfrontationer som en ny ekonomisk teori började arbetas fram, framför allt av LO-ekonomerna Gösta Rehn och Rudolf Meidner.

Redan till LO-kongressen 1951 i skriften ”LO och den fulla sysselsättningen” hade den så kallade solidariska lönepolitiken skisserats. Det var en politik som krävde en målmedveten hållning av regeringen i löne-, finans- och penningpolitiken för att undanröja de alltför stora vinsterna för företagsamheten. De företag som då slogs ut fick gå förlorade och den arbetslöshet, som måste bli följden, skulle staten bekämpa med selektiva medel — inte med generella som på trettiotalet. Med sitt måleriska bildspråk uttryckte LO-ekonomerna sin teori om en expansiv statlig politik i ett skede av högkonjunktur så här: de ”arbetslöshetsöar” som stack upp genom att budgetbalanseringspolitiken ”bortdränerat så mycket köpkraft” skulle inte ”dränkas” genom att köpkraften på nytt tilläts att svämma över utan skulle ”duschas” med konkreta, lokalt insatta arbetsanskaffnings- och omflyttningsåtgärder.

En sådan välbalanserad arbetsmarknad krävde rörliga arbetare som kunde bryta upp och flytta till orter där arbete fanns. Den rörligheten hade förvisso industrialismen fört med sig alltifrån sitt tidiga skede, men nu skulle den styras och premieras. ”Man måste anlägga en annan syn på värdet av den för samhället värdefulla prestationen, som består i att en person åtar sig besväret att flytta och träna upp sig i ett nytt fack — om flyttningen sker i en för samhället önskvärd riktning”.

Dessa idéer började spela en konkret politisk roll först mot slutet av 1950-talet, när arbetslöshetssiffrorna tillfälligt steg över 70 000. Det aktuella dilemmat 1955 om ett hotande lönestopp förde fram tankegångar om tvångssparande och fonduppläggning för pensionärer, när regeringen och LO-ledningen träffades på Harpsund för att lösa konflikten.

LO-ekonomerna föreslog, förutom det Rehnska förslaget om en fonduppläggning för pensionärer, räntehöjningar, investeringsavgift och skärpt byggnadsreglering. Finansministern

förespråkade tvångssparande. Varje skattebetalare skulle låna staten 10 % av sin statliga inkomstskatt. Pengarna skulle betalas tillbaka 1957. Inom LO var meningarna delade om tvångssparandets fördelar. I princip var man emot men i undantagsfall kunde man godkänna den lösningen. Det blev likväl inget tvångssparande 1955. Koalitionspartnern bondeförbundet vägrade att gå med på förslaget. I stället blev det en kompromiss med stram kreditpolitik och skattepolitik som medel att lösa inflationsproblemet.

Koalitionen med bondeförbundet borgade för att lösningarna på de ekonomiska problemen gick i traditionella banor. Fackföreningsrörelsen tryckte heller inte på i någon radikalare riktning. Tvärtom var lugnet på arbetsmarknaden något som började betraktas som normalt och som ett tecken på att den svenska socialdemokratiska modellen hade lyckats. Förutom en viss spänning vid avtalsrörelsen 1955, då det varslades om lockout och strejk inom pappersindustrin men där medling och uppgörelse snart kunde träffas, förhöll sig den väldiga fackföreningsorganisationen lugn. De få strejker som förekom var ”vilda” och de var alla, förutom en strejk vid Lilla Edets pappersbruk 1957, förlagda till Göteborgs hamn, där kommunisternas inflytande alltjämt var stort. 1951, 1953 och 1954 strejkade stuveri- och hamnarbetarna. 1954 blev det en långvarig konflikt bland hamnarbetarna. De krävde både bättre löner och bättre arbetsförhållanden. Strejken spreds till Halmstad, Helsingborg, Norrköping, Stockholm, Karlstad, Skutskär och Sundsvall. 3 500 hamnarbetare var det som lade ner arbetet, när strejken kulminerade. Transportarbetareförbundet gav dem ultimatum att upphöra med strejken eller bli uteslutna ur förbundet. Ungefär hälften av de strejkande återgick då till arbetet. De övriga fortsatte, vilket ledde till dom i Arbetsdomstolen och till skadeståndsböter.

Dessa strejker kunde med rätta betraktas som parenteser. Samarbetstanken började på allvar att söka förverkligas, det vill säga Wigforss' idé från 1930-talet att stat och näringsliv tillsammans skulle planera för ett bättre fungerande, krisfritt näringsliv. Vid mitten av 1950-talet började en serie informella möten mellan regeringen och näringslivets stora män att hållas ute på statsministerns egendom vid Harpsund. Det svenska folket fick därmed ett nytt uttryck för samförstånd över klassgränserna — Harpsundsandan. Några ”femårsplaner” drogs inte upp vid middagsdiskussionerna på Harpsund men sammankomsterna fungerade som informationstillfällen och som medel att bygga upp det förtroende, utan vilket en fredlig planhushållning var dömd att misslyckas. I det svenska samhället, som fungerade väl under femtiotal och tidigt sextiotal, började det synas mindre angeläget att till varje pris söka genomdriva en planhushållning som gav staten mer makt och kontroll över näringslivet. Det blev snarare så att staten kom att bistå näringslivet på dess egna villkor.

I LO:s program från 1961 ”Samordnad näringspolitik” fanns inskrivet tankegångar om ”social balans”, vilket innebar att produktionsapparatens skötsel helt överläts åt kapitalägarna och att statens uppgift var att bistå med medel. Idén om att på sikt kunna kontrollera kapitalbildningen och skaffa sig den ekonomiska makten så att säga bakifrån hade emellertid inte övergivits, och den fanns tidigt hos till exempel Gösta Rehn i hans funderingar om en pensionsfond. Den fanns också i förslaget om tvångssparandet och hade då dessutom den dubbla funktionen att förutom kapitalbildning strypa köpkraften för att stävja inflationen.

1950-talets största socialpolitiska reform, ATP, den allmänna tjänstepensionen, innehöll både tvångssparande och fonduppläggning, och blev därigenom ett viktigt ekonomiskt maktmedel. Den kom också att bli femtiotalets största politiska händelse. Politiskt medförde ATP-frågan att den röd-gröna koalitionen sprack. Den var emellertid försvagad redan tidigare. Vid valet 1956 hade socialdemokratin gått tillbaka och bara fått 44,5 % av rösterna. Det var mindre än vid något tidigare riksdagsval under både fyrtio- och femtiotalen. Koalitionen hade hållit över valet men missnöjet med samregerandet fanns på båda sidor. Bondeförbundet fick inte gehör för sin strävan att få mindre jordbruk kompletterade med skog och inte heller för sina försök att avskaffa dyrortsgrupperingen.

ATP blev ett lämpligt alibi för att avbryta regeringssamverkan. Socialdemokratins förslag innebar att obligatorisk tjänstepension skulle utgå från 67 års ålder, baserad på premier som inbetalades genom arbetsgivaren men i realiteten togs ur kommande lönestegringar. Pensionerna skulle stå i relation till tidigare löneinkomster, till exempel 60 % av årsinkomsten under de 15 bästa åren. Premierna skulle bilda en fond, Allmänna pensionsfonden. Förslaget lades fram vid månadsskiftet januari-februari 1957. Oppositionen krävde folkomröstning och det blev det också i oktober 1957. Svenska folket fick välja mellan tre alternativ, regeringslinjen, linje 1, bondeförbundets linje 2, som var en helt frivillig försäkring, och linje 3, som var högerns och folkpartiets så kallade kompromiss, med både den frivilliga försäkringen och möjligheten för olika grupper att genom kollektivatal tillförsäkra sig tilläggspension. Regeringslinjen segrade med 45,8 % mot bondeförbundets förslag som samlat 15 %, och högern/folkpartiets linje, som erhöll 35 %.

Två veckor senare lämnade bondeförbundet regeringen. Den 25 oktober 1957 bildades en rent socialdemokratisk ministär. Det socialdemokratiska förslaget hade visserligen samlat flest röster vid folkomröstningen, men den politiska lösningen var ännu långt borta. I april 1958 fälldes förslaget med 117 röster mot 111 i andra kammaren. För första gången sedan 1914 upplöstes då riksdagen och nyval utlystes till första juni. Folkomröstningens siffror hade varit en fingervisning. Den borgerliga majoriteten, med 119 mandat mot socialdemokraternas och kommunisternas 112, bröts och ställningen blev efter valet 116 för arbetarpartierna och 115 för de borgerliga. Vid höstens kommunalval fortfor den socialdemokratiska frammarschen och regeringspartiet fick 46,9 % av alla röster.

Folkpartiet blev valets förlorare. Högern blev därigenom det största oppositionspartiet och bondeförbundet inledde en ny era genom att dels byta namn till centerpartiet dels vinna 13 nya mandat.

Men ATP var ännu inte genomförd. Det blev dramatik in i det sista. Eftersom riksdagens talman inte fick rösta, skulle siffrorna ha blivit 115 mot 115 när regeringen lade fram det nya lagförslaget i maj 1959. Nu slapp man emellertid tillgripa lotten sedan en av folkpartiets riksdagsmän, Ture Königson, lagt ner sin röst.

Så hade då ATP-reformen antagits av riksdagen och en av de allra största trygghetsfrågorna, som sedan årtionden hade varit central för socialdemokratin, hade förverkligats.

Det är tjugo år sedan den stora ATP-striden, då folkpartisten Ture Königson la ner sin röst i den mest dramatiska riksdagsvoteringen Sverige någonsin haft.

Socialdemokraternas pensionsförslag gick igenom med en rösts övervikt. Sverige fick ATP.

Vad hände med Königson? Han hade brutit med folkpartiet och gått emot Ohlin som ansåg att ATP skulle betyda ruin och katastrof för Sverige.

Han hade gått emot hela den samlade borgerligheten. Han var en förrädare. Hans öde som politiker var beseglat.

— Jag minns att jag tänkte under voteringen: det här är slutet för mig som politiker. Och så blev det. Ture Königson försvann från riksdagen.

Sverige fick ATP. Sverige gick inte under för det. — Och nu är Ola Ullsten statsminister. Han var min hätskaste motståndare i partigruppen trots att han bara var anställd sekreterare. Och Bertil Hansson som nu är kommunminister, det var han som stoppade mitt återval som riksdagsman.

Ture Königson intervjuad i Vi 1978.

Socialdemokraterna och arbetarrörelsen kunde se 1960-talet an med tillförsikt. De hade funnit

sin linje i den ekonomiska politiken med en aktiv konjunkturpolitik. Inflationen bekämpades med det köpkraftshämmande medel som ATP innebar och med den nya omsättningsskatt som drivits igenom på hösten 1959, trots ett visst motstånd inom de egna leden.

Den tillfälliga konjunkturnedgången vid slutet av femtiotalet hade övervunnits och lugnet på arbetsmarknaden bestod. Under perioden 1955-60 var endast 1 200 personer indragna i strejker och för följande femårsperiod blev siffran nästan lika liten, 1 736. Valet 1958 hade givit regeringen större möjligheter att regera på basis av egen majoritet och trenden pekade uppåt. Det bekräftades vid 1960 års riksdagsval och vid 1962 års kommunalval, då socialdemokraterna fick över 50 % av rösterna.

Skördetid

Under 1930-talet förde vi alltså fram kraven — under 1940- och 1950-talen har vi förverkligat dem. Då kan vi väl vara lyckliga och känna oss tillfreds?
Hans Hagnell, partikongressen 1956

Den fulla sysselsättningen, som varit det främsta målet i efterkrigsprogrammet, uppfylldes mer eller mindre av sig själv genom den lyckliga omständigheten att Sverige undgått kriget och med bevarad produktionsapparat kunde utnyttja den stadiga efterkrigshögkonjunkturen.

För socialdemokratin blev därför det viktigaste arbetet att genomdriva efterkrigsprogrammets andra stora punkt: den som talade om rättvis fördelning och om höjd levnadsstandard. För i och med att makten över kapitalet upphörde att vara en aktuell fråga blev tonvikten på det sociala reformarbetet större, därför att sociala reformer var det som blev kvar av det socialistiska begreppet.

Grundsynen bakom var samhällets ansvar för individens trygghet och levnadsstandard. Men det var ett ansvar som inskränkte sig till konsumtionssidan, under det att produktionssidan antogs skötas bäst på det sätt som skedde.

Genom 1940- och 50-talens reformer, som byggdes ut under 1960- och 70-talen, skapade den svenska socialdemokratin ett samhälle, där människor lever i större ekonomisk och social trygghet än i de flesta andra länder.

Det allmänna barnbidraget var en av de allra viktigaste reformerna. Det kom äntligen till stånd sedan befolkningsutredningar och kommissioner i ett tiotal år behandlat problemet om det borde vara behovsprövat eller inte, utgå in natura eller i kontanta medel. Resultatet blev ett generellt penningbidrag som raskt höjde barnfamiljernas standard. För varje barn under 16 år betalade staten från och med 1948 260 kr per år. Det blev ett betydande tillskott till familjebudgeten för en vanlig arbetarfamilj. En normal arbetarlön låg då på ca 7 000 kronor per år och det betydde att två barn gav familjen nästan en hel månadslön extra per år tack vare barnbidragen.

Pensionerna höjdes också vid 1946 års riksdag och äntligen kunde Gustav Möllers mål uppfyllas: ingen pensionär skulle behöva anlita fattigvården. Ensamstående pensionärer fick 1 000 kronor per år och makar 1 600. Vid samma riksdag genomfördes den obligatoriska sjukförsäkringen, en reform som kompletterades 1947 och som skulle träda i kraft 1950. Den sköts emellertid upp till 1953 på grund av det finansiella läget. Med den reformen blev sjukvården fri och sjukpenning betalades ut både till förvärvsarbetande och hemmafruar, även om den var blygsam, och till ensamstående med barn.

Mödravården byggdes ut radikalt. Samhället gjorde det nu möjligt för en ensamstående ogift kvinna att själv kunna försörja sig och sitt barn och det bidrog till att sekelgamla föreställningar om skam och skuld ganska snabbt kunde förbytas i en mer förstående inställning.

På utbildningssidan skedde likaså stora omvälvningar med målet att utbildning skulle vara varje människas rättighet alltefter hennes förmåga och intresse, inte som tidigare en fråga om

klasstillhörighet. Folkskolan omvandlades till enhetsskola med obligatoriska sju klasser, vilket senare ökades till nio. Antalet studenter ökade. Vid århundradets början hade omkring 1 000 ungdomar avlagt studentexamen varje år och vid sextiotalets mitt var det omkring 25 000. Antalet studerande vid universiteten ökade också. Vid sekelskiftet var antalet universitetsexamina per år 500 och 1965 hade de ökat till 8 000.

Utbildningsfrågorna var viktiga vid partikongresser och i riksdagen och stor uppmärksamhet ägnades problemet med finansiering av gymnasie- och universitetsstudier. Utbildningsvägen verkade då vara en av de viktigaste vägarna att gå för att reformera bort klassamhället. Först på senaste tid har man insett att den sociala miljön spelar en nästan lika stor roll för valet till vidareutbildning som de rent materiella möjligheterna.

En av de stora praktiska socialpolitiska frågorna under efterkrigstiden var bostadsfrågan. Vid fredsslutet fanns planer på att bygga cirka 60 000 nya lägenheter per år. Dessa planer hängde naturligtvis samman med den väntade depressionen. Man hoppades och räknade med att genom ett starkt ökat bostadsbyggande kunna hålla arbetslösheten nere. Byggnadsindustrin skulle vara nyckelindustrin liksom under 1930-talets krisår.

Den uteblivna depressionen gjorde emellertid det kraftigt utökade bostadsbyggandet omöjligt. Brist på arbetskraft och arbetsmaterial jämte en restriktiv finanspolitik för att hejda inflationen gjorde att det i genomsnitt byggdes ca 50 000 lägenheter per år fram till 1958.

Trots att det då var fler nybyggda lägenheter som producerades varje år jämfört med det tidiga trettiotalet blev det likväl en ganska dramatisk bostadsbrist i de stora städerna, främst i Stockholm. Orsakerna var flera. En av de väsentligaste var revolutionen på landsbygden, där jordbrukets mekanisering ”överflödiggjorde” — för att använda Gunnar Strängs uttryck vid kongressen 1952 — cirka 120 000 människor under 1940-talet. Det innebar en ström av människor från landet till staden. Arbetskraftsbehovet medförde också ökad invandring.

Det spelade också stor roll att människor hade mer pengar att lägga på en bra bostad jämfört med förr, samtidigt som bostäderna blivit relativt sett billigare. Det tog därför tid att genomföra efterkrigsprogrammets krav på ”större och bättre bostäder (....) och utplåna den nuvarande bostadsbristen.”

Kritiken mot regeringens bostadspolitik var dock hård, men den avvisades med att man verkligen gjorde så gott man kunde. Ja, man gick längre än så. Både Gustav Möller och Gunnar Sträng förklarade för kongressdelegaterna 1952 och 1956 att bostadspolitiken var ”vår största faktiska socialiseringsaktion”.

ATP bildade kulmen på 1940- och 50-talens reformer. Den var också ett uttryck för den förändring som skett inom socialpolitiken. Det var inte bara begreppet fattigvård som hade avskaffats 1952 och ersatts med ett nytt ord, socialvård. Det innebar en brytning med gamla tiders inställning att statens uppgift var att bistå människor i nöd. Den nya principen var att staten hade skyldighet att garantera människor en i stort sett oförändrad ekonomisk standard vid arbetslöshet, sjukdom, ålderdom eller annan form av inkomstbortfall.

Den fulla sysselsättningen, de stegrade lönerna, den utbyggda socialpolitiken, utbildningens demokratisering och det ökade välståndet som tog sig uttryck i en ständigt stegrad konsumtion av mat, kläder, nöjen, bilar — det fanns mycket att peka på av programuppfyllelse för det socialdemokratiska partiet och för hela arbetarrörelsens strävan. Det var en slags ”socialisering från konsumtionssidan” som gav den svenska arbetarklassen en unik trygghet och välfärd jämfört med andra länders arbetare. Men ordet socialism hade mist sin lyskraft under efterkrigstiden och man undvek vanligen att använda det begreppet, utan föredrog att tala om välfärd och då underförstått i stället för socialism. Fanns det problem var det”välfärdsproblem” som kunde lösas med tid, god vilja och investeringar.

Ordet kapitalism upphörde samtidigt att vara en beskrivning av ett ekonomiskt system och

den som använde det blev betraktad som kommunist eller som hopplöst fångad i en gammal förenklad verklighetsuppfattning.

Det fanns en föreställning om att välfärden hade suddat ut den motsats som rådde mellan kapital och arbete och att ett tredje, snarast konfliktlöst tillstånd hade inträtt, åtminstone här i Sverige. Ideologierna förklarades från vetenskapligt håll, det vill säga av professor Tingsten, vara döda. Det existerade i stället en över alla klassintressen och partier förhärskande överideologi där en total intressegemenskap rådde: Demokratin.

De många och genomgripande sociala reformerna spelade en stor roll för att sådana föreställningar fick spridning. Men det var lika mycket, om inte mer, utvecklingen i världen efter kriget som låg bakom, en utveckling där freden inte blev någon riktig fred utan ett ”kallt krig”, där rustningarna höll industrins hjul igång och där högkonjunkturen verkade permanent.

Det kalla kriget

Vi lever i en tid där vi vet att sansen och möjligheten att få tänka innan vi handlar för varje dag blir allt mindre, krigshetsen är redan alltför kompakt, den skall infektera oss så att den möjlighet att välja eller att tänka innan vi väljer, som kanske kommer att återstå för en i varje stund decimerad grupp, blir tusenfalt mera en förbannelse än ett hopp, en efter en skall vi släppa taget om eftertanken, lämna detta uppslitande stråk av för och emot och ge oss ut i den långt mindre tröttande enkelriktade led där vi menas höra hemma. De som förmår behålla åtminstone ambitionen till sans skall vara neurotiska vrak, darrande i ett hörn under högtalarrösterna.

Ur Tredje ståndpunkten 1951

Kallt krig definieras i uppslagsböckerna som de politiska, ekonomiska och propagandamässiga åtgärder, som två stater eller maktblock vidtar mot varandra (ofta en oavbruten maktkamp) utan att militära stridshandlingar (varmt krig) förekommer. Det är samtidigt en kortfattad beskrivning över utvecklingen av relationerna mellan USA och Sovjetunionen efter det andra världskriget, en utveckling som började redan i augusti 1945, då amerikanarna släppte atombomben över Hiroshima och Nagasaki.

Steg för steg hade stormakterna försatt sig i ett läge, där allt hopp om normalisering verkade utopiskt. I mars 1947 hade USA genom ”Trumandoktrinen” förklarat sig ta ansvar för världens demokratier och fria folk, och bakom orden stod kapital som genom Marshall-hjälpen pumpades in i Europa för att förvandla de sönderslagna länderna till starka fästen mot kommunismen. Sovjetunionen å sin sida förvandlade länderna som ”tilldelats” dem i den stora uppgörelsen mellan Churchill och Stalin till ”folkdemokratier”, där så småningom endast ett parti tilläts, det kommunistiska.

1948 övertog kommunisterna makten i Tjeckoslovakien. 1949 bildades NATO, ett västeuropeiskt försvarssystem under amerikansk överhöghet. Sovjetunionen svarade med Kominform, en så kallad samordningsbyrå mellan östblockets länder, i väst uppfattad som en ny Komintern, en ny kommunistisk international efter den som blivit upplöst på sommaren 1943.

I juni 1950 övergick det kalla kriget till varmt krig i Asien, när nordkoreanska styrkor övergick 38 breddgraden i Korea. Korea hade efter Japans nederlag delats i två intressesfärer, en sovjetisk och en amerikansk med 38 breddgraden som gräns.

Koreakriget blev för västvärlden beviset på Sovjetunionens aggression och planer på världsherravälde. Krigshysterin växte. Det hotande atombombskriget skapade en stämning av jordens totala undergång, mänsklighetens utplånande.

Trots den klara utrikespolitiska målsättningen, neutraliteten, undgick inte heller Sverige att dras in i det kalla krigets förgiftade atmosfär. Neutraliteten som princip ifrågasattes inte av något politiskt parti och Sverige gick till exempel inte med i NATO som både Norge och

Danmark gjorde, trots att främst Dagens Nyheter förde en intensiv kampanj för svensk anslutning. Men det blev ibland svårt att undgå de kontroversiella konsekvenser neutraliteten kunde få. De balter som flytt till Sverige vid krigsslutet blev trots en väldig opinion utlämnade till Sovjetunionen. Någon handelskredit till Sovjetunionen kom däremot aldrig till stånd. Regeringen hade avböjt att garantera att de svenska företagen skulle fullgöra leveranserna.

Sverige kom också att delta i USA:s handelskrig mot öststaterna, liksom andra västländer. Det förekom dessutom direkt amerikansk inblandning i svensk utrikeshandel med krav att få granska varven, stålverken, el- och kullager-industrin. Alla sovjetiska beställningar avvisades däremot konsekvent, till exempel av Svenska kullagerfabriken.

När Koreakriget bröt ut hade Sverige liksom övriga västländer ställt sig vid USA:s sida och röstat för att USA skulle få föra de militära operationerna över gränsen mellan Syd- och Nordkorea. Men när kriget utvidgats och Kina kommit med i spelet, var Sverige det enda västland i FN som i februari 1951 vägrade underteckna den resolution som stämplade Kina som en angripare mot vilken man skulle tillgripa sanktionsvapnet.

Det var ett beslut som hotade riva upp den utrikespolitiska enigheten mellan partierna. Statsminister Erlanders egen anteckning den dagen berättar om skälen: ”Hade vi böjt oss här, hade vi icke haft någon rest kvar av självständighet. Den amerikanska kongressen hade övertagit utrikesnämndens roll.”

För svensk arbetarrörelse innebar det kalla krigets atmosfär att det gamla gnabbet mellan kommunister och socialdemokrater fick en helt annan skärpa. Kampen mot kommunisterna inom fackföreningsrörelsen och vid valen — framför allt då 1948 års val — fördes med en intensitet som efteråt måste framstå som överdriven. Men socialdemokratin levde ännu i efterdyningarna av det kommunistiska hotet, det hot som upplevts så starkt vid krigsslutet och det förstärktes nu av en ensidig, vulgär kommunistskräckpropaganda från USA.

Vid valet 1946 hade kommunisterna nått sin allra största framgång och erhållit 11,2 % av rösterna. I Sverige fanns samma trend som i övriga europeiska länder efter kriget: längtan efter så radikala samhällsförändringar att det kapitalistiska systemet krossades. Den drömda rättvisa och socialistiska stat man ville sätta i stället skulle bli en garant mot alla slags krig. I Italien, Frankrike, Holland, Belgien, Norge och Finland ingick kommunister i regeringarna, tillsammans med både socialdemokrater och liberaler. En sådan utveckling ville naturligtvis också det svenska kommunistpartiet se här hemma och de manade därför till enhet och till bildandet av en ”verklig” vänsterregering, en samlingsregering av antifascistiska representanter från alla partier.

Valet 1948 krossade alla sådana drömmar om att få spela en viktig och drivande roll inom svensk politik. Nu svek väljarna, skrämda av utvecklingen i öster, av händelserna i Tjeckoslovakien och av kommunistpartiets nya sekteristiska linje. Partiet tappade nära hälften av sin andel av väljarkåren och fick 6,3 %, en siffra som de följande valen skulle minska mer och mer. I fackföreningarna förde de kommunister som alltjämt satt kvar en försiktig, närmast opolitisk linje.

Att vara kommunist under det kalla krigets dagar var lika inopportunt som under de första krigsåren. Allt vad partiet företog sig var dömt att misslyckas under sådana förhållanden. Den enda lilla framgång som det svenska kommunistpartiet hade under de kalla krigens år, var arbetet för Världsfredskommittén och anordnandet av ett fredsmöte i Stockholm i mars 1950, då den så kallade Stockholmsappellen mot atomvapen och för avrustning antogs. Den underskrevs av mer än 300 000 personer. Betecknande för det politiska klimatet var pressens kommentar, som beklagade dem som skrivit under ”i god tro, utan att känna till aktstyckets förhistoria”.

Det var i denna atmosfär som Ludvika arbetarekommuns medlemmar författade en motion till

partikongressen 1948, vari de krävde att kongressen skulle ta ett uttalande att ”det är oförenligt med medlemskap i socialdemokratiska arbetarepartiet att i tal eller skrift eller i vilken form det vara må, solidarisera sig med befintliga diktaturer eller med partier som siktar till att ersätta det demokratiska styrelseskicket med diktaturstyre”.

1948 kunde detta bara betyda en sak: att alla former av samarbete med kommunisterna, på vilken nivå det än var, skulle stämplas som förräderi. Det blev upptakten till en diskussion vid kongressen, där partiledaren Erlander slog fast gränserna för socialdemokraters engagemang. En socialdemokrat kunde sympatisera med och arbeta inom de spanienkommittéer som överlevt kriget, men inte i DUV, Demokratiska ungdomsvärldsfederationen, vilken också var en kommunistisk organisation. De kunde inte heller delta i Kvinnornas demokratiska världsförbund, en liknande sammanslutning.

Detta var inget nytt utan låg helt i linje med socialdemokratins tidigare kraftiga gränsdragning åt vänster. Nytt var däremot att Zeth Höglund direkt pekades ut som en svensk Fierlinger (ledare för den samarbetsvilliga socialdemokratiska falangen i Tjeckoslovakien, som 1948 gått med på att ingå i regeringen efter Pragkuppen) och att han punkt för punkt tvingades bekänna sin tro på demokratin, sin lojalitet med socialdemokratin, sitt avståndstagande från kommunism, diktatur, folkdemokrati och enpartisystem. Höglund togs till nåder igen och partiledaren tackade honom och sade ”att det varit i hög grad nyttigt” att han fått tillfälle att deklarera sin ståndpunkt.

Dessa år tvingade fram en svartvit verklighetssyn, som tålde få reservationer. I maktkampen mellan det demokratiska USA och den diktatoriska Sovjetunionen fick ingen tveka att välja rätt. Det var egentligen ett val som var främmande för arbetarrörelsens grundsyn, som i sin tur baserades på ett annat val, det mellan kapital och arbete. Så löd också det socialdemokratiska partiets förstamajmanifest 1947:

Vi vägrar att godkänna åsikten att valet står endast mellan en otyglad kapitalism och totalitär statssocialism. För oss framstår den demokratiska socialismen allt tydligare som det tredje alternativet, som ensamt kan skänka människor både frihet och lycka.

Men när nästan samma ord upprepades bara ett par år senare var det inte längre lika självklart en socialdemokratisk ståndpunkt.

Det startade med en debatt i det socialdemokratiska huvudorganet Morgontidningen sommaren 1951, om det som kom att kallas ”den tredje ståndpunkten”. Framför allt var det författare och poeter som gav uttryck för sin känsla av vanmakt och olust över att tvingas välja sida. De hävdade sin rätt till en tredje ståndpunkt, det vill säga att vare sig välja det kapitalistiska USA eller det kommunistiska Sovjetunionen, samma ståndpunkt som i det socialdemokratiska manifestet av år 1947. De mest framträdande var Karl Vennberg, Stig Carlson, Sivar Arnér och Artur Lundkvist.

När dessa män sökte få balans i debatten öst-väst och ställde FN som ett USA-kontrollerat organ jämförbart med det sovjetiska Kominform, ställde USA:s kolonialpolitik och världspolisuppträdande mot Sovjetunionens förkvävande av den nationella självständigheten i ststaterna, blev de kallade Sovjetunionens lakejer, halvdemokrater och halvkommunister.

Bland belackarna fanns även socialdemokrater, trots att debattörerna framträdde med argument och ståndpunkter som låg i linje med arbetarrörelsens uppfattning och trots att de framträdde i Morgontidningen. Inte heller Morgontidningen ställde sig helt bakom utan försåg ofta artiklarna med ett redaktionellt alibi men undgick ändå inte kritik. De socialdemokratiska tidningar som var mest negativa till den tredje ståndpunkten var Norrländska Socialdemokraten och Ny Tid. De menade att den demokratiska socialismen och friheten bara kunde utvecklas i ett fritt och demokratiskt land och för att landet skulle kunna bli fritt och demokratiskt måste man ta ställning för den fria, demokratiska västvärlden — med andra ord USA.

Med en sådan inställning kunde de inte inse att det valet innehöll allvarliga risker för den demokratiska socialismen och att en sådan svartvit verklighetsuppfattning tvärtom kunde åsamka demokratin allvarliga skador. De fick svar av Artur Lundkvist:

För den socialism som vill förverkliga demokratin och skapa största möjliga frihet och trygghet åt alla är det knappast mindre angeläget att värja sig mot kapitalismen än mot diktaturkommunismen. Faran från de två hållen är visserligen av olika art: kapitalismen hotar med ett långsammare och mindre definitivt överflyglande, kommunismen med ett mera utifrån kommande, plötsligt och absolut uppslukande. Olikheten i dessa risker kan göra socialismen benägen att till förmån för den antikommunistiska kampen sluta fred med kapitalismen och ge sig in på en ödesdiger samverkan (som kanske ändå slutligen ska visa sig främst tjäna kommunismen). På det sättet får man ett halvdemokratiskt samhälle som översvämmas av antikommunistisk propaganda, utan att denna kompletteras av en motsvarande antikapitalistisk. Tillståndet, som torde vara lätt igenkännligt, är allt annat än behagligt.

I regeringen fanns förvisso en mer nyanserad uppfattning och där insåg man faran av denna pågående svart-vita färgning av verkligheten. ”Det är ingalunda betydelselöst om den åskådningen motverkas att världen oundvikligen går mot en uppdelning i ett kapitalistiskt och ett kommunistiskt block, vilka till sist måste drabba samman i en slutlig kamp om världsherraväldet” löd den utrikespolitiska deklarationen 1950. Men medlet mot en sådan utveckling sades inte rent ut vara den demokratiska socialismen. I stället hölls välfärdsstaten fram som den enda möjligheten till en fredlig utveckling.

Debatten om den tredje ståndpunkten blev emellertid inte det motgift mot den enkla för-emot-propaganda som med framgång bedrevs i massmedia, som debattörerna hoppats på. De fick heller inte något auktoritativt stöd inom arbetarrörelsen, snarare tvärtom. Kanhända stöttes människorna bort av den djupa pessimism över jordens framtid och fredens omöjlighet som kom till uttryck hos dessa författare och poeter. Den pessimismen stämde illa överens med framstegstron och optimismen som var en del av den socialdemokratiska övertygelsen.

Det blev inte kallare än 1952. Därefter trappades det kalla kriget långsamt ner och verkligheten fick åter sina skuggor och dagrar och blev alltmer komplicerad.

Svensk atombomb?

För en demokrati borde det vara den grövsta skenhelighet att beklaga atombombens existens. Det är denna bomb i USA:s hand som gör att Västeuropa ännu är fritt, att Sverige inte är en rysk koloni.

Herbert Tingsten i Dagens Nyheter januari 1949

Den alliansfria utrikespolitiken krävde ett starkt svenskt försvar, därom var alla partier ense. Försvarskostnadernas andel av totalbudgeten kom därför att ligga på hög nivå också efter kriget, omkring 20 %.

Försvaret var uppbyggt för att möta ett ”konventionellt krig”. Hotet om atombombskrig, som fick poeter och författare att söka sig en tredje väg, fick ÖB att hos regering och riksdag kräva svensk atombomb med motiveringen att den ”avsevärt skulle förbättra försvarsmöjligheterna”.

Det skedde redan 1954, ett år efter det officiella tillkännagivandet från Sovjetunionen att också de innehade atomvapen. Entusiasmen för förslaget inom regering och riksdag var måttlig. I den lilla debatt som utspanns i riksdagen visade socialdemokraterna en tydlig motvilja: ”Låt oss slippa att det här i landet leks med tanken på svenska offensiva atombomber” sade Richard Sandler och Erlander var helt avvisande till att Sverige som det fjärde landet i världen skulle skaffa sig atomvapen. Frågan var för tidigt väckt.

Så småningom blev debatten om atombomben mer infekterad. De borgerliga partierna var i

stort positiva men inom socialdemokratin växte frågan om atomvapen till ett problem av första rang, som allvarligt höll på att skada enigheten.

Utrikesminister Undén var konsekvent emot, vilket klart framkom vid ett partistyrelsemöte i februari 1956. Per Edvin Sköld var lika bestämt för och han menade, liksom de andra anhängarna av svensk atombomb, att atomvapen behövdes för att avskräcka eventuella angripare och ett sådant avskräckande vapen kunde Sverige 'inte vara utan, eftersom landet stod utanför alla allianser och förbund.

Samma år, 1956, hade emellertid det socialdemokratiska kvinnoförbundet vid sin kongress bestämt tagit avstånd från svenskt atomvapen. Statsministern vädjade till kvinnorna att inte polemisera för hårt och sätta enigheten på spel. Han uppnådde också att de socialdemokratiska kvinnorna låg lågt i frågan under 1956. Men när försvarets forskningsanstalt i början av 1957 krävde medel för atomvapenforskning, flammade debatten upp igen och kvinnorna höll inte längre tyst. ”I denna fråga finns det inga andra auktoriter än Hiroshimas folk och de säger: ”Aldrig mer en tredje atombomb!”, sade kvinnoförbundets ordförande Inga Thorsson. Ett sådant vapen, menade motståndarna, var alltför förödande och det skulle, lika lite som tidigare konventionella vapen, kunna förhindra krig eller garantera fred och neutralitet. Inte heller skulle atomvapen kunna försvara vårt land i händelse av krig, ty krig med atomvapen var ”ett gemensamt kollektivt självmord”. Men kvinnorna hade starka motståndare, framför allt inom militären. ”Cato den äldre kunde inte ha varit envisare”, skrev Ulla Lindström i sin dagbok den 27 oktober 1959, ”när han ansåg att Kartago borde förstöras, än dessa stöddiga gossar som försökte övertyga oss om att Sverige skulle förstöras, såvida det inte kan sättas in små, taktiska vapen mot en angripande stormakt”.

1958 kom den nya förvarsplanen, som innebar mycket kraftiga höjningar av försvarskostnaderna med cirka 400 miljoner kronor. Så småningom fick försvaret sina pengar, sedan den socialdemokratiska riksdagsgruppen efter tvekan sagt sitt ja. Kanske trodde man att ÖB skulle låta sig nöja med denna framgång och låta frågan om bomben vila. Men redan hösten samma år begärde ÖB nya medel för en utvidgad forskning med inriktning på att skaffa det svenska försvaret atombomb. Inom FOA var beredskapen klar för forskning/tillverkning av atombomber. Det politiska beslutet fattades bara och det verkade vara en tidsfråga innan det kom.

Socialdemokratin måste därför ta ställning. Skulle Sverige ha atomvapen eller inte? Kvinnoförbundet stod fast vid sitt klara nej, ungdomsförbundet däremot hade gått på den försiktigare uppskovslinjen, den som också var partiledningens. Enighet måste nås och partistyrelsen tillsatte en kommitté i november 1958 med representanter för både ja, nej och kanske-anhängarna. Där satt Undén, Inga Thorsson och Nancy Eriksson som de klara nej-sägarna. Mot sig hade de bland andra Per Edvin Sköld och Bo Siegbahn.

Opinionen mot svenskt atomvapen hade samma år fått ett samlande organ, AMSA, Aktionsgruppen mot svensk atombomb. Ett nytt politiskt parti hade rent av bildats, Framstegsunionen, vars främsta programpunkt var ett kategoriskt nej till svenska kärnvapen. Inte oväntat blev AMSA anklagat för att gå kommunisternas ärenden. De hade ju redan 1955 tagit kongressbeslut mot atomvapen. Anhängarna av kärnvapen väckte till liv det kalla krigets debattklimat och anklagade kärnvapenmotståndarna för att gå Sovjetunionens ärenden och AMSA för att vara ”en främlingslegion i Rysslands tjänst”. Det var för demokratins skull man ville förse det svenska försvaret med atombomber.

Inom arbetarrörelsen väckte atombombsdebatten den slumrande pacifismen till liv. Per Anders Fogelström och Roland Morell lanserade i boken ”Istället för atombomb” det så kallade ambulansförsvaret, vilket var en omskrivning för total avrustning. Försvarsmedel skulle i stället gå till en intensiv u-hjälp och forskning för freden. En sådan moralisk handling garanterade fred, eftersom ingen stormakt skulle våga angripa ett helt värnlöst land, menade de, glömska av småstaternas öden under de båda världskrigen.

Den tillsatta kommittén som skulle ta ställning i atombombsfrågan kom med sitt betänkande i december 1959. Slutorden löd: ”...i dagens läge övervägande skäl talar mot beslut av svenskt atomvapen”. Något klart nej blev det alltså inte, men det visade en tydlig förskjutning åt ett negativt beslut.

Vid den partikongress som hölls 1960 blev därför försvarsfrågan i allmänhet och kärnvapenfrågan i synnerhet en av de stora frågorna, och bilden klarnade än mer av en ganska stor, avvisande majoritet.

Från arbetarekommuner och enskilda kom motioner som krävde kongressens klara avståndstagande från kärnvapen, blandat med motioner som krävde större sparsamhet med försvarsmedlen och motioner som ville direkt avrustning. Det var många som ifrågasatte om Sverige behövde ha ett så starkt och kostsamt försvar som det existerande. Oskar Åkerström berättade till exempel att det också inom riksdagsgruppen fanns anhängare av en successiv avrustning.

Ganska självklart var därför stämningen helt negativ till ett svenskt kärnvapen men det klara avståndstagandet dröjde ännu lite; Regeringen ville inte binda sig för ett absolut nej — den ville ha möjlighet till ett större taktiskt handlingsutrymme. De som önskade en avrustning fick däremot föga gehör. Essen Lindahl från partistyrelsen sökte misstänkliggöra dem på välkänt manér. ”Att kommunisterna vill försvaga försvaret är inte i och för sig överraskande. Vida allvarligare blir det om även vårt folk faller undan i debatterna exempelvis ute på arbetsplatserna”.

Försvarsminister Sven Andersson hade större förståelse för de pacifistiska traditionerna. ”Det är ingen tvekan om att motionärerna ger uttryck för meningar som verkar i högsta grad tilltalande på arbetarrörelsens folk. Men vi få inte låta denna livssyn leda oss vid sidan av verkligheten”.

Beslutet vid kongressen 1960 i försvarsfrågan blev att sparsamhet med försvarsmedlen måste iakttagas och att en minskning av försvarskostnaderna skulle ske så fort det utrikespolitiska läget tillät.

Atombombens vara eller icke vara avgjordes under 60-talets första hälft i praktiken. Visserligen kompromissade regeringen 1960, då FOA tilläts bedriva så kallad skyddsforskning men inte konstruktionsforskning — en gränsdragning som i praktiken lätt kunde överskridas. Men opinionen mot atombomb började svänga på allvar i början av 1960-talet. I FN lade Undén fram Undénplanen om upprättande av kärnvapenfria zoner. I januari 1962 avslogs ÖB:s begäran om medel också för konstruktionsforskning. På den socialdemokratiska partikongressen 1964 var inte längre kvinnorna i minoritet, tvärtom var det bland dem som de tidigare atombombsanhängarna nu befann sig.

Det slutliga beslutet mot svenskt atomvapen kom 1968 och märkligt nog kunde alliansfriheten nu bli ett argument mot anskaffande av svenskt atomvapen. Sverige skulle inte bidra till terrorbalansens förskjutning.

Så avfördes atomvapenfrågan ur debatten. Det socialdemokratiska partiet hade klarat påfrestningen. Men problemet skulle återkomma ett par decennier senare i en något annan form — i kärnkraftsfrågan.

Socialdemokratiska kvinnor mot atomvapen

Vår politiska ställning i fred blir mer problematisk, om vi har atombomber. Då en egen tillverkning endast kan bli möjlig i en relativt avlägsen framtid, måste dessa köpas från någon av stormakterna. Det blir svårt att behålla vår traditionella neutralitet, då den stormakt som säljer till oss måste betrakta Sverige som en allierad makt.

Vår militära ställning blir betydligt försämrad i ett krig, om vi har atomvapen, då vi redan i begynnelseskedet av ett storkrig blir ett strategiskt mål av värde.

Vår moraliska ställning kan inte försvaras, om vi i stället för att minska konfliktanledningarna i världen ökar dem med hot om att använda ett vapen, som står i klass med bakteriekrigets och giftgasernas med en förstörelseverkan, som sträcker sig till ännu ofödda släkten.

Ur politiska, militära och mänskliga synpunkter bör vårt land förhindras att med sina stridskrafter införliva atomvapen. Vi hemställer att kongressen måtte uttala sig bestämt emot ett svenskt atomvapen.

Ur motion till socialdemokratiska kvinnoförbundets kongress 1956 från Stockholms-distriktet, undertecknad av Nancy Ericsson

De som talat mot svenska atomvapen har av motparten ofta beskyllts för grumligt känslotänkande och hårresande logik. Nu är nog känslotänkandet i argumenteringen inte något som enbart karaktäriserar atomvapenmotståndarna. Men jag bestrider alls inte, att mina känslor är engagerade i denna sak: det vore närmast kusligt om någon alldeles lidelsefritt kunde analysera skälen för och emot världens undergång. Överhuvudtaget är det nog klokt att inte vifta bort resonemangen från dem som i denna debatt söker använda både förnuft och hjärta, som vågar hävda att i högpolitiska och högmilitära avgöranden har inte bara 'realpolitiska' bedömanden utan också allmänmänskliga känslor sin betydelse. Kanske är den sunt allmänmänskliga reaktionen till slut åtskilligt mer realistisk än aldrig så realpolitiska resonemang. Skall världen räddas från förödelse, måste det nog ske genom krafter av det slaget i stället för 'statsmäns' och militärers världsvisa avgöranden. De har just inte varit så framgångsrika hittills. Och nu kan det gälla vår världs vara eller inte vara.

Inga Thorsson i Morgon-Tidningen, mars 1957

Efterkrigstiden och socialismen

Gå ut och fråga stataren och lantarbetaren, som blev metallarbetare, om inte han upplevt en ekonomisk och social revolution. Fråga den som var arbetslös under krisen på trettiotalet, om inte hans liv genomgått en revolution i trygghetens samhälle. Fråga den som själv fick nöja sig med folkskola och nu har sina barn i högre skolor, om det inte är en revolution som skett, när det gäller demokratiseringen av utbildningen. Fråga den arbetare som idag har en god ålderspension och som såg sina föräldrars nöd på äldre dar om det inte är ett helt annat samhälle vi lever i idag. Svensk arbetarrörelse har inte nöjt sig med att förvalta och administrera. Den har i högsta grad förändrat samhället.

Tage Erlander, 1967 i Samtal med Tage Erlander mellan två val av Alvar Alsterdal

Det fanns många anledningar till att socialism — i betydelsen samhällets övertagande av produktivkrafterna — under 1950-talet uppfattades som ett gammalmodigt ord, som stod för en alltför enkel och naiv världsuppfattning. Den mest avgörande anledningen var det blomstrande näringslivet, som expanderade kraftigt och krävde mer och mer arbetskraft. Statliga ingripanden ansågs onödiga och överflödiga. Det viktigaste var att produktionen stegrades och för socialdemokraterna framstod ingrepp genom socialiseringsåtgärder snarast som allvarliga faror för produktionstillväxten. Socialisering skulle, enligt efterkrigsprogrammet, användas när det verkligen var befogat ur effektivitetssynpunkt.

Därtill kom politiska faktorer — en kompakt borgerlig front mot varje steg mot socialisering eller socialistisk planhushållning. Men också det utrikespolitiska spänningsläget med världen uppdelad i två fientliga block spelade in. Ordet socialism hade fått en misstänkt klang av despotism, ofrihet och byråkratisering.

Punktsocialiseringar hade socialdemokratin alltsedan 1930-talet mer eller mindre kategoriskt avvisat som alltför ineffektiva och meningslösa i ett eljest kapitalistiskt näringsliv. Vid 1950-talets partikongresser avvisade partistyrelsen följaktligen också de motioner som krävde socialisering av skogen och andra viktiga naturtillgångar.

Socialdemokratin drogs liksom på 1920-talet in i det liberala ekonomiska tänkandet — det som förkunnade att ett effektivt utnyttjat näringsliv var oförenligt med en allmän ekonomisk utjämning. Det blev också så att den socialistiskt inriktade planhushållningslinjen, som fanns inskriven i efterkrigsprogrammet, kom att omformas mot en liberal välfärdsideologi, som hade samverkan och samarbete som modell. Samarbete mellan stat och näringsliv hade förvisso varit en omhuldad tanke inom socialdemokratin alltifrån 1930-talet, men en förskjutning ägde nu rum. Det samarbete, som Per Albin och Wigforss skisserat, hade haft avsikten att påskynda produktionssystemets utveckling mot ett socialistiskt samhälle. Det samarbete som 1940- och 50-talen och det tidiga sextiotalet hade i sikte var i stället ett samarbete på näringslivets villkor, därför att man ansåg att näringslivet bäst själv visste vad som var effektivt och utvecklande.

Det gamla klara begreppet socialism var liktydligt med produktionskrafternas överförande i samhällets/folkets ägo i syfte att producera nyttigheter och att dessa skulle fördelas så att var och en fick efter sina behov. Följaktligen skulle ingen längre kunna leva på andras arbete, vilket var det kapitalistiska systemets grundval. Denna enkla definition av socialismen blev inte längre opportun — i varje fall inte dess första led om produktionskrafternas överförande i samhällets ägo.

Vid 1960 års partikongress antogs ett nytt partiprogram, som till sin längd och utförlighet skilde sig från de tidigare, men som uppvisade en brist på klarhet i denna centrala fråga. Kapitalismen fördömdes inte för att den var ett ineffektivt ekonomiskt system som verkade direkt hindrande på utvecklingen. I den mån kapitalismen fördömdes skedde det utifrån moraliska synpunkter, därför att den var orättvis och odemokratisk. ”Den ekonomiska maktkoncentrationen i enskilda händer är oförenlig med den demokratiska jämlikhetens principer” hette det således i 1960 års partiprogram.

Den gamla socialistiska programpunkten, som mjukats upp under årens lopp alltifrån 1897 års besked, att alla produktionsmedel skulle förvandlas till samhällelig egendom, kom utifrån samma synsätt att formuleras så att samhälleligt ägande av naturtillgångar, kreditinstitut och företag skulle genomföras ”i all den omfattning det är nödvändigt för att tillvarata viktiga medborgarintressen”.

Om nu socialdemokratin sköt undan den sidan av socialismen — samhälleligt ägande av produktionsmedlen — så lade man i stället ner dubbelt så mycket kraft på att förverkliga den andra sidan, den som egentligen skulle ha varit resultatet av produktionsmedlens församhälleligande enligt den gamla modellen — välfärden.

Därför blev socialismen, i den mån ordet brukades, liktydigt med sociala reformer, full sysselsättning, hög standard, det trygghetsskapande sociala försäkringssystemet, den utbyggda utbildningssektorn — kort sagt, med välfärd.

Den offentliga sektorn svällde och den borgerliga kritiken ökade. Det var mot den starka staten de borgerligas motstånd riktades, inte mot regeringens näringspolitik.

För arbetarrörelsen innebar betoningen av socialismens reformatoriska sida att staten tvärtom blev medlet att skapa lycka åt människorna. Begrepp som ”det starka samhället” och

”valfrihetens samhälle” framhävde just statens roll som välgörare och dess fördelningspolitiska funktion. Staten skulle skydda människorna från de oundvikliga negativa konsekvenser som näringslivets strukturomvandling måste få.

Genom att staten således skapade större rörelsefrihet för den enskilda människan, genom att undanröja sådana hinder som hon inte ensam kunde lyfta bort, skulle också ett viktigt element i den socialistiska ideologin kunna uppfyllas — möjligheten för varje individ att välja livsinriktning efter förmåga, inte efter ekonomiska möjligheter. Eller med Tage Erlanders ord ur skriften ”Valfrihetens samhälle” från 1962:

En dynamisk samhällsutveckling, där man skapar en väl avvägd balans mellan en ökning av privat konsumtion och vidgade samhällsinsatser på olika områden, ger steg för steg människorna en ökad frihet att välja hur de vill forma sin tillvaro.

Det var en utveckling som i stort sett accepterades inom arbetarrörelsen. De som krävde en radikalare politik gjorde det också utifrån samma förutsättning, en samverkande, socialreformatorisk linje, som till exempel Nils Kellgren när han vid femtiotalets mitt sökte väcka debatt om ett nytt och radikalare socialdemokratiskt handlingsprogram. Det klasslösa samhället skulle nås genom att de sociala förmånerna gjordes lika för alla, genom att alla fick samma utbildningsmöjligheter och genom en ”hyfsning av de sociala klassattityderna. Införandet av ett gemensamt tilltalsord. Ordensväsendets avskaffande. Införande av valrike eller republik”.

I förbifarten rörde dock Kellgren vid problemets kärna: ”Skulle nuvarande ägandeintressen eller ekonomiska maktfördelning stå hindrande i vägen för förverkligande av stabil samhällsekonomi, så bör ändring ske. Det må bli politisk strid, men den striden måste tas”.

Wigforss, som dragit sig tillbaka från politiken, blev åter den som klarast formulerade problemet och uttalade de outtalade frågorna högt:

Det är bara i sagorna som mänskor efter utståndna mödor lever lyckliga ända till sin död. Ändå har drömmen om ett på något vis färdigt samhälle svårt att släppa sitt tag. För de gamla liberalerna var det en naturlig ordning som äntligen skulle vinnas i en fri marknadshushållning. Socialister målade andra utopier av skiftande slag. Man kan undra om välfärdsstaten nu håller på att ta deras plats att bli en samlingspunkt där alla utom de oresonliga på båda sidor kan slå sej till ro och vila ut. Vad har socialisten att önska, utöver det som välfärdsstaten ger? Kan inte allt som han verkligen strävat efter finna plats inom dess ram? Om han till formen inte får just det varom han tidigare bedit, så kanske vad som bättre och nyttigare är. Det är frågor som sysselsätter och oroar sinnena i den västerländska socialdemokratin.

Wigforss förnekade inte välfärdens stora vinster för människorna men han ville vända på begreppen: välfärd var inte socialism, men socialismen måste alltid innehålla välfärd. Wigforss såg i en ensidig utveckling av välfärdsstaten ett samhälle med så att säga inbyggd undergång. ”Har den inte släppt lös krafter som driver oss över i en annorlunda beskaffad samhällsform, antingen vi önskar det eller inte?”

Vad som därför krävdes av arbetarrörelsen var att väcka liv i frågan om den ekonomiska demokratin, väcka frågan om makten över produktionsmedlen:

Den politik som vill stanna vid att bjuda människorna en framtid med bättre bärgning år från år, bara de många vill lämna den rådande ekonomiska ordningen i fred för störande ingrepp och farliga experiment, den politiken strider inte bara mot vad socialismen, utan också mot vad demokratin i grunden innebär.

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram hade haft kravet på ekonomisk demokrati som det tredje huvudkravet. Den industriella demokratin hade också varit en av de stora och aktuella frågorna efter det andra världskriget, liksom det varit det efter det första världskriget. Det

hade lett till bildandet av företagsnämnder, säkerhetskommittéer och inrättandet av skyddsombudstjänster. Men företagsnämnderna var inte organ för arbetarnas medinflytande, än mindre för deras medbestämmande. De skulle vara informationsorgan med syfte att få arbetet att flyta på effektivast möjliga vis. De hade ursprungligen varit tänkta att också ha funktionen att fungera som ett medel till facklig insyn i företagens skötsel, ekonomi och planering, men detta vilade helt på företagens egen goda vilja och i praktiken åstadkom de litet.

Efter det första världskriget hade idén om driftsråd stannat på papperet och en av anledningarna hade varit kritiken att sådana samarbetsorgan tvärtom kunde motarbeta arbetarnas krav och intressen, därför att parterna inte var jämbördiga. Men i den fredliga atmosfär, som rådde på arbetsmarknaden efter andra världskriget och under inflytande av den strävan till samverkan som fanns, blev sådana invändningar uddlösa. Det fanns tvärtom en övertygelse att vägen till större delaktighet och insyn i företagens skötsel gick genom företagsnämnderna, åtminstone fanns den hos de fackliga ombudsmännen. Att medlemmarna alltjämt var misstrogna mot den sortens samarbete visste de likväl: ”Vi måste vänja dem av med att se på saken på det sätt som de nära nog insupit med modersmjölken” som typografförbundets ombudsman Bertil Nilsson sade vid en LO-konferens 1948.

Att frågan om den industriella demokratin försvann så snabbt efter det andra världskriget hade samma grund som socialiseringsfrågans försvinnande. Risken fanns, eller snarare föreställningen om risken, att en verklig demokrati på arbetsplatserna skulle kunna komma att hota effektiviteten inom näringslivet och att om ett sådant radikalt krav verkligen fördes fram, skulle det åstadkomma ett motstånd av sådan styrka att hela reformprogrammet kunde äventyras, helt enkelt därför att socialdemokratin kunde förlorat regeringsinnehavet.

Viljan inom fackföreningsrörelsen till en verklig radikal facklig politik på det området var inte heller självklar. När partistyrelsen anklagades för likgiltighet i frågan vid 1952 års kongress, returnerades anklagelsen av Hans Hagnell: ”Vi måste genomföra även en ekonomisk demokrati. Men skyll inte för mycket på partistyrelsen, regeringen och riksdagsmännen för att de inte genomfört dessa saker! Felet är inte deras. Felet är den ringa aktiviteten bland medlemmarna. Det måste skapas större intresse på denna punkt, ty då kommer regeringen och riksdagsmännen att handla”.

En sådan omvälvning av samhället som genomförandet av en ekonomisk demokrati är inte jämförbar med genomförandet av ett socialförsäkringssystem ens av den vidaste omfattning. Mitt under PHM-kampanjen, när frågan om den ekonomiska demokratin alltjämt stod på programmet, hade finansminister Wigforss också varnat för optimism:

Vad jag ville komma fram till var emellertid att vi skall ha klart för oss vilka oerhörda uppgifter, som partiet och arbetarrörelsen påtar sig, när de kanske något lätt kastar ut programmet om demokratisering av det ekonomiska livet. Vi skall ha klart för oss att då vi vill genomföra den i de demokratiska formerna måste vi göra det under samarbete med de gamla maktägarna, på vad sätt det nu kan ske.

Den ekonomiska demokratin fick vänta. Efterkrigstidens gigantiska reformarbete och den stadiga ekonomiska tillväxten fick kraven på ekonomisk demokrati att bli mindre angelägna. Ideologiska diskussioner kändes inte längre väsentliga. Det avspeglas väl i Tage Erlanders slutord vid partikongressen 1960:

Och är det inte möjligen så, att en folkrörelse i skapande, med en ärofull handling bakom sig, och med en rik fond av erfarenheter om idén och gärningarnas förhållande till varandra och därtill med ett förändrat samhälle såsom resultatet av sitt eget verk, inte längre behöver treva sig fram, inte längre behöver fylla sin tid med uppgiften att famla efter sambandet mellan idén och den praktiska gärningen?

Det var ett lovtal över den praktiska politiken och dess möjligheter. Det skulle vara verklighe-

ten som styrde handlingarna och inte idéer som hörde hemma i en tid av handlingsoförmåga, där drömmar och utopier hade varit enda utvägen i en orättfärdig värld.

Sammanfattning

Det går inte att förändra samhället utan motstånd. Allt detta tal om en förtroendekris, om jämlikhetens faror, om verklighetsflykt och förlegade klasskampsparoller bottnar ytterst i ett ideologiskt motstånd mot de idéer om utjämning inte bara i sociala villkor utan också i makt och inflytande, om solidarisk samverkan och gemenskap mellan människor, som är arbetarrörelsens drivkraft.

Olof Palme, partikongressen 1972

Gårdagens händelser förvandlas oupphörligen i skenet av dagens verklighet. Så kunde det komma sig att 1940- och 50-talen och det tidiga 60-talet trots strider, konflikter och motsättningar, ändå tycktes fridfulla och tämligen okomplicerade i jämförelse med tiden som kom efter. Från mitten av sextiotalet började händelser och företeelser, som tidigare antingen inte uppmärksammats eller som bedömts som tillfälliga, att visa ett mönster. Det var den höga tekniska standarden och den ökade effektiviteten som visade sig ha en ganska mörk baksida. Samtidigt började konjunktursvängningarna att bli allt kraftigare och sysselsättningen hotades för allt fler grupper. Sverige var på väg ut ur idyllen.

Den utrikespolitiska världsbilden förändrades raskt och medvetandet om världen utanför trängde sig på med televisionen, som gjort sitt intåg i de svenska hemmen. Kriget i Vietnam, som först ägnats litet och sporadiskt spaltutrymme i pressen, växte till att bli ett moraliskt dilemma och en fråga av största vikt också för oss i Sverige. Den tvådimensionella femtiotalsbilden av ett gott demokratiskt USA-block och ett ont diktatoriskt Sovjet-block passade inte längre lika bra för att förstå vad som hände. Samtidigt som levnadsstandarden utvecklades i västvärlden försämrades villkoren för de fattiga länderna, de så kallade u-länderna, som redan tidigare haft ett dåligt utgångsläge. Var det så att vi köpte — för en symbolisk summa — vårt välstånd och vår rikedom på dessa länders bekostnad?

I Sverige hade en enorm strukturomvandling förvandlat landet på ett nästan revolutionärt sätt. 1945 hade cirka 25 % av den förvärvsarbetande befolkningen alltjämt haft sin utkomst av jordbruket. 1965 var det endast 10 %. Jordbruket hade mekaniserats och rationaliserats, framför allt under sextiotalets början, då en ny jordbruksutredning lagt fram förslag som inneburit jordbrukets övergång från små till större odlingsenheter. Landsbygden blev glesbygd och vid mitten av sextiotalet levde cirka 70 % av hela landets befolkning i städer och tätorter.

Mekaniseringen och rationaliseringen inom industrin kostade också, både i förslitning och förstöring av resurser, miljö och människor. Ackord och skiftarbete krävdes av arbetarna efter MTM, UMS och PRS-system, förkortningar bakom vilka dolde sig metoder att förvandla människan till en högproduktiv del av de väloljade maskinerna.

Värre ändå var den nya otryggheten som följde i det kapitalistiska systemets upp- och nedförsbackar. Arbetslösheten, som förutom 1959 legat på en mycket låg nivå under hela fyrtio-, femtio- och sextiotalen, började bli det stora och allvarliga problemet.

Maktlösheten då företaget slog igen, otryggheten inför framtiden, rädslan för miljöförstöring, för att bara nämna några faktorer, ledde till en känsla av vanmakt och ett ifrågasättande av den politiska demokratins duglighet hos framför allt den unga generationen. Det märktes på att oppositionen mot regeringens politik till stor del kom till uttryck i olika små radikala vänstergruppers utomparlamentariska aktioner och demonstrationer. Den starka vietnamrörelsen gick de etablerade partierna förbi, vare sig de kallades socialdemokrater eller kommunister. Misstron mot etablissemanget blev ett misstroende mot regeringspartiet och följaktligen också mot arbetarrörelsen hos dessa unga kritiker. Efter kriget hade ungdomsförbundet haft

över 100 000 medlemmar men trots 40-talets stora barnkullar sjönk medlemsantalet och låg under 60-talet mellan 50 000-60 000.

Men det var inte bara ungdomen som kände otrygghet och som letade utvägar utanför arbetarrörelsen. Centerpartiet fick anslutning av alltfler som oroades över kärnkraftens utbyggnad och som lockades av centerpartiets decentraliseringsprogram. Många sökte sig till miljögrupper och andra utomparlamentariska rörelser.

Strukturomvandlingen, som ganska hårdhänt flyttat människor från sina födelseorter in i städers och tätorters höghus, innebar att arbetarrörelsens traditionella inflytande över människans vardag blev mer diffust. Kontakterna som funnits i småsamhällenas konsumbutik, arbetarekommun och fackförening, där alla kände alla, avlöstes av förortens isolerade, privatiserade levnadsmönster.

I samma riktning verkade kommunsammanslagningar. 1950 fanns i Sverige omkring 2 500 kommuner. De flesta medborgare hade nära till kommunalhuset och kände ofta ledande kommunalmän. Nu uppgår antalet primärkommuner till endast omkr 275. De har blivit geografiskt större, har långt flera invånare och omsätter många gånger större belopp. Besluten centraliseras och kommer allt längre från medborgarna.

Detta fick följder också för de politiska partierna. Inom socialdemokratin förändrades organisationen så att antalet arbetarekommuner överensstämde med de borgerliga primärkommunerna. Socialdemokratiska föreningar i stads- och kommundelar och i bostadsområden blev i stället grundorganisationen. Antalet sådana föreningar är nu omkring 2 240 samt omkring 400 knutna till arbetsplatser.

Tillkomsten av socialdemokratiska föreningar var ett sätt att förhindra en centralisering av rörelsen. Men det är viktigt att notera, att en förening idag inte har samma uppgifter som en arbetarekommun igår. Arbetarekommunens viktigaste uppgift var att planera och leda partiets arbete på det kommunala planet. En förenings uppgifter begränsas till den stadsdel eller det område som det sträcker sig över, men föreningen kan ändå inte fatta politiska beslut för området eftersom detta sker på det kommunala planet.

Avståndet mellan medlemmen i grundorganisationen och det politiska beslutsfattandet har därmed ökat och byråkratiserats.

Inom fackföreningsrörelsen genomfördes från 1950-tal till 1970-tal en stark organisatorisk centralisering. En rad mindre fackförbund anslöt sig till större förbund inom samma bransch. Så gick exempelvis murarna 1961 till det stora Byggnadsarbetareförbundet, gjutarna 1963 till Metall, tobaks- och bryggeriarbetarna till Livsmedel 1964 resp 1965.

Inom förbunden skedde liknande fusioner. Allt flera fackföreningar (avdelningar) fördes samman till storavdelningar. Skogsarbetareförbundet exempelvis hade 1960 drygt 900 avdelningar med i genomsnitt 35 medlemmar i varje. 1966 fanns inom förbundet 38 storavdelningar med omkring 750 medlemmar per avdelning. Under storavdelningarna har underavdelningar — s k facksektioner — bildats som geografiskt och medlemsmässigt ofta motsvarar den gamla fackföreningen men ändå inte har samma betydelse.

På liknande sätt centraliseras avtalsförhandlingarna. LO (och dess motsvarigheter inom tjänstemannarörelsen) gör upp ramavtal med arbetsgivarnas organisationer. Här anges utrymmet för löneökningar och hur dessa huvudsakligen skall fördelas. Huvudavtalet kompletteras med uppgörelser mellan fackförbunden och motsvarande branschförbund samt på lokal nivå. Dessa lokala avtal skall dock hålla sig inom de gränser, som fastställs i de centrala uppgörelserna.

Ett av huvudmotiven för denna ordning är den solidariska lönepolitiken. Om varje förbund, varje lokalavdelning, varje arbetsplatsorganisation skulle träffa sitt eget avtal, skulle det

gynna de starka och missgynna de svaga med växande löneskillnader som resultat.

Hela denna utveckling mot centralisering har motiverats med rationella och effektivitetspräglade överväganden. De har skett fullt öppet inför medlemmarna och med deras medverkan. De har inte nämnvärt protesterat. I likhet med ledningen har de ansett att centraliseringen har gagnat deras ekonomiska och andra fackliga intressen. Men givetvis innebär centraliseringen också att även inom fackföreningsrörelsen har avståndet mellan medlemmarna och beslutsfattarna ökat.

Arbetslivsreformerna under 1970-talet har dock delvis upphävt denna tendens. Arbetsplatsen har fått ökad betydelse. Den fackliga enheten vid varje industri eller annan arbetsplats har fått mera att säga till om, när det gäller medbestämmande över det dagliga arbetet, arbetsmiljöfrågor, studieledighet, utnyttjande av lokaliseringsbidrag och investeringsfonder osv.

Lugnet på arbetsmarknaden, som ansetts utgöra ett bevis för att allt fungerade väl, avtog mot slutet av 1960-talet. Ett antal vilda strejker bröt ut. 1969 genomfördes 3 stycken, 1970 var siffran 28. Därefter var det blott ett par om året till 1975, då 33 stycken olovliga eller vilda strejker skakade fackföreningsrörelsen. Bakom låg missnöje med arbetsmiljön, med löneutvecklingen och med den fackliga rörelsen, som ofta uppfattades som centraliserad och maktfullkomlig och allt mera skild från arbetarnas intressen.

Den största konfrontationen blev den stora gruvstrejken. Den började den 9 december 1969, när arbetarna i LKAB:s gruva i Svappavaara lade ned arbetet. Snart deltog 5 000 arbetare i en strejk, som riktade sig mot både staten som arbetsgivare och det egna fackförbundet. Staten hade 1957 övertagit aktiemajoriteten i LKAB och hade under de välkända parollerna ”hög teknisk standard” och ”ökad effektivitet” höjt produktionen från 1 600 ton till 4 000 ton per år och anställd 1969. Det var den utvecklingen som då fanns bakom orden på demonstranternas plakat den 11 december 1969 i Kiruna: ”Vi är inga maskiner” — ”Människovärdet tillbaka”. Först efter 56 dagar avblåstes striden och de strejkande hade vunnit, sedan huvudkravet på månadslön gått igenom.

Gruvstrejken blev inspirationskälla till en rad liknande strejker som alla riktade sig mot ackordssystem, hets och dåliga arbetsförhållanden, som till exempel Volvo-Skövdeverk-arbetarnas strejk 1970 och skogsarbetarstrejken 1974 och städerskestrejken 1975.

Naturligtvis reagerade arbetarrörelsen på den nya verklighet som tog sig så kraftiga uttryck. Redan efter valnederlaget vid 1966 års kommunalval, då socialdemokratin erhållit 42,2 % av rösterna, hade man inom arbetarrörelsen känt behovet av en nyorientering och av ett radikalare handlingsprogram. En extra partikongress inkallades 1967 och där tillsattes en arbetsgrupp för att behandla den viktiga jämlikhetsfrågan, sedan LO-ordföranden Arne Geijer i ett tal krävt nya djärva grepp för att tackla det grundläggande demokratiproblemet. Samtidigt inleddes den ”näringspolitiska offensiven” som innebar att en rad förslag förelades riksdagen mellan 1968 och 1970 om ökat statligt inflytande över näringslivet. Ett program för en aktiv näringspolitik antogs vid partikongressen 1968.

Till tryggheten kom nu jämlikheten, men den frågan var inte, som Alva Myrdal påpekat vid 1968 års partikongress, av samma dignitet som ATP eller någon annan, stor socialpolitisk fråga: ”Vad som nu krävs är ingenting mindre än ett genomtänkt socialdemokratiskt partiprogram för att uppnå en vida fullständigare jämställdhet och sedan oförtröttat försvara och förnya denna jämlikhetspolitik i ett framtidssamhälle med hög ekonomisk resursnivå och med ett ständigt uppskruvat förändringstempo”. Det är en fråga som griper in överallt i samhället, inom näringslivet, inom familjen, i förhållandet mellan könen och i förhållandet mellan människan och samhället.

Jämlikhetskravet fick snabbt gehör. Inom fackföreningsrörelsen växte kravet på ekonomisk demokrati — löntagarmakt genom löntagarfonder.

Under 1970-talet reformerades också arbetslivet på en rad viktiga områden genom lagstiftning. Den gamla paragraf 23, senare paragraf 32, kunde efter drygt 60 år äntligen avskaffas. Anställningstryggheten blev garanterad och medbestämmandelagen gav åt fackföreningsrörelsen ett instrument till större makt gentemot företagen och arbetsgivarna om än medbestämmandet alltjämt ligger i framtiden.

Trots denna påtagliga förnyelse inom arbetarrörelsen — som bland annat visat sig i en sjudande studieverksamhet i frågan om den ekonomiska demokratin — förlorade socialdemokratin regeringsmakten vid valet 1976. I valanalyserna levererades alla tänkbara förklaringar. Det var ungdomens uppror mot etablissemanget, det var kärnkraftsfrågan som skrämt väljare över till centerpartiet, det var den alltför radikala politik som LO högljutt framfört krav på, det var viljan till förändring, det var ovilja mot förändring, det var den socialdemokratiska regeringens maktfullkomlighet och dess avstånd från rörelsen etc.

Regeringsinnehavet hade dock varit i farozonen förr. 1948 hade det varit nära att makten gått förlorad, liksom 1956 och framför allt 1966, då regeringen skulle ha avgått om det varit riksdagsval.

Självklart visade valresultatet 1976 på missnöje. Var det de ”stegrade förväntningarnas missnöje” som Erlander talat om under femtiotalet, som nu visade sig, eller var det ett nytt missnöje som avspeglade oro, inte över gamla kvardröjande orättvisor utan över nya som det nya samhället skapat? Socialdemokratin, som haft tryggheten som främsta slogan alltsedan 1930-talet, fann nu att partiet tvärtom identifierades med förändring och att förändringen var det som skrämde och skapade otrygghet.

Kunde det vara så att människor i en konservativ politik såg en garanti för att förändringarna inte skulle ske så snabbt, att konservatismens grundtanke — stabilitet och oföränderlighet — upplevdes positivt i en värld i allt snabbare förändring?

Kvar stod att socialdemokratin förlorat regeringsmakten efter 44 år, men också att den identifiering som skett mellan makten — staten och socialdemokratin upphörde.

1 maj 1977 blev därför en demonstrationsdag med en helt annan innebörd än under de många åren tidigare, när demonstrationerna mest blivit symbolhandlingar med krav riktade inåt den egna partitoppen. Så blev också anslutningen mycket stor det året. Arbetarrörelsen var åter på marsch.

Data, händelser, dokument 1946 - 1976

Socialdemokratiska partiet

År	Medlemmar	Arbetarekommuner	Röster vid AK-valen	Representanter i riksdagen II kammaren	I kammaren
1946	558 584	2 709		115	84
1947	588 044	2 752		115	86
1948	635 658	2 792	1 789 459	112	85
1949	668 817	2 815		112	81
1950	722 073	2 869		112	79
1951	739 474	2 857		112	79
1952	746 004	2 794	1 742 284	110	80
1953	753 785	2 802		110	79
1954	757 426	2 791		110	79
1955	770 140	2 783		110	78
1956	777 860	2 764	1 729 463	106	78
1957	774 866	2 728		106	79
1958	780 686	2 709	1 776 667	111	79
1959	796 106	2 667		111	79
1960	801 068	2 636	2 033 016	114	78
1961	808 817	2 595		114	77
1962	836 012	2 539		114	77
1963	867 086	2 478		114	77
1964	881 035	2 434	2 066 923	113	78
1965	873 024	2 370		113	79
1966	885 832	2 284		113	79
1967	891 450	2 195		113	80
1968	888 294	2 139	2 420 277	125	79
1969	907 502	2 018		125	79

			I enkammarriksdagen	
			Soc dem röster i riksdagsvalet	Soc dem represen-tanter i riksdagen
1970	890 070	1 887	2 256 369	163
1971	909 140	1 681		163
1972	938 315	1 323		163
1973	952 519	849	2 247 727	156
1974	1 001 406	619		156
1975	1 032 219	279		156
1976	1 074 495	278	2 324 603	152
1977	1 129 461	277		152

Anmärkning: Under 1970-talet har en ny organisation genomförts som innebär att det finns en arbetarekommun i varje primärkommun. På nivån under arbetarekommuner finns socialdemokratiska föreningar, som uppgår till omkr 2 200.

Kvinnoförbundets utveckling:			*Ungdomsförbundets utveckling:*		
År	Medlemmar	Klubbar	År	Medlemmar	Klubbar
1946	40 367	895	1946	100 794	1 830
1947	44 572	965	1947	99 297	1 870
1948	50 279	1 040	1948	101 324	1 851
1949	54 828	1 104	1949	99 034	1 818

1950	59 968	1 200	1950	96 175	1 856
1951	62 716	1 237	1951	93 303	1 832
1952	65 267	1 296	1952	87 158	1 758
1953	67 340	1 327	1953	82 269	1 725
1954	68 806	1 355	1954	82 573	1 774
1955	70 216	1 399	1955	76 849	1 661
1956	72 108	1 440	1956	69 591	1 538
1957	71 972	1 454	1957	70 531	1 616
1958	71 721	1 461	1958	60 183	1 390
1959	72 799	1 484	1959	57 084	1 436
1960	70 763	1 486	1960	54 713	1 497
1961	68 209	1 487	1961	53 969	1 531
1962	67 720	1 465	1962	49 132	1 585
1963	67 913	1 454	1963	50 721	1 604
1964	66 255	1 429	1964	56 469	1 643
1965	63 491	1 388	1965	58 560	1 671
1966	61 216	1 361	1966	59 793	1 695
1967	59 378	1 324	1967	61 124	1 724
1968	58 148	1 296	1968	61 680	1 855
1969	56 120	1 247	1969	70 402	1 866
1970	54 329	1 203	1970	66 490	1 958
1971	51 199	1 126	1971	72 067	1 958
1972	48 733	1 070	1972	70 583	1 700
1973	47 583	1 035	1973	70 585	1 700
1974	46 399	982	1974	72 110	1 700
1975	45 357	941	1975	72 300	1 720
1976	45 921	919	1976	65 300	1 820
1977	47 235	900	1977	72 000	1 498

Landsorganisationen

				Arbetsinställelser		
År	Förbund	Avdelningar	Medlemmar	Antal	Förlorade arbetsdagar (000-tal)	Berörda arbetare
1946	45	8 787	1 147 015	97	26	1 095
1947	45	8 916	1 194 181	92	52	1 411
1948	45	8 950	1 238 567	174	104	1 715
1949	44	8 881	1 255 907	108	18	775
1950	44	8 886	1 278 409	55	5	332
1951	44	8 892	1 313 240	89	314	8 065
1952	44	8 915	1 338 826	75	10	419
1953	44	8 902	1 350 856	115	604	31 158
1954	44	8 840	1 354 639	49	4	1 181
1955	44	8 739	1 384 456	95	146	3 096
1956	44	8 576	1 404 284	64	4	305
1957	44	8 425	1 422 549	40	25	187
1958	44	8 303	1 447 210	48	18	4 554
1959	44	8 143	1 467 117	40	5	287
1960	44	7 930	1 485 735	30	2	100
1961	43	7 335	1 501 239	16	3	70
1962	41	6 567	1 522 731	26	4	179

1963	41	6 041	1 547 187	27	4	151
1964	39	5 629	1 563 273	21	17	418
1965	38	5 193	1 564 614	22	2	94
1966	38	4 100	1 587 576	17	1	170
1967	37	3 369	1 607 977	24	1	52
1968	37	2 953	1 625 072	11	1	20
1969	37	2 714	1 659 729	18	3	58
1970	29	2 448	1 680 135	18	1	136
1971	29	2 296	1 733 139	40	1	2 472
1972	27	2 108	1 771 485	250	4	645
1973	25	1 952	1 807 610	131	0,8	322
1974	25	1 897	1 863 481	154	0,6	441
1975	25	1 847	1 918 085	137	2	218
1976	25	1 797	1 961 227	167	1	263
1977	25	1 738	2 017 791	123	0,9	353
1978	25	1 671	2 057 290	—	—	—

Vilda strejker

(statistiken börjar år 1969)

År	Antal	Förlorade arbetsdagar 000-tal	Indragna arbetare
1969	3	52	4 316
1970	28	100	5 913
1971	1	7	1 352
1972	3	1	1 050
1973	1	0,5	91
1974	7	6	1 781
1975	33	291	9 738
1976	3	1	581
1977	9	1,6	876

Arbetarnas Bildningsförbund

År	Cirklar	Medlemmar	Bibliotek	Bokband	Boklån
1946-47	9 810	125 743	1 359	812 488	1 204 193
1947-48	9 889	121 574	1 321	809 344	1 153 370
1948-49	11 625	143 143	1 291	821 725	1 207 109
1949-50	13 369	159 752	1 260	806 544	1 150 460
1950-51	14 412	166 298	1 212	786 665	1 069 763
1951-52	15 055	172 967	1 126	760 204	1 052 529
1952-53	16 318	179 872	1 036	733 412	959 804
1953-54	17 889	190 912	860	645 993	894 227
1954-55	20 420	215 185	753	603 400	809 727
1955-56	21 643	219 590	693	564 581	755 520
1956-57	25 461	252 452	614	536 307	640 138
1957-58	28 193	274 059	559	490 199	631 315
1958-59	30 118	290 465	497	458 316	566 111
1959-60	31 029	294 817	467	452 084	515 874
1960-61	30 022	286 961	419	411 632	429 574
1961-62	32 654	313 244	371	389 321	373 924

1962-63	34 419	332 216	(Från denna tidpunkt upphör
1963-64	35 511	332 488	ABF:s biblioteksverksamhet.)
1964-65	36 966	347 015	
1965-66	42 301	391 896	
1966-67	48 008	447 091	
1967-68	49 381	459 935	
1968-69	51 041	482 522	
1969-70	64 139	604 026	
1970-71	66 815	645 575	
1971-72	75 792	726 363	
1972-73	75 469	703 716	
1973-74	77 106	701 270	
1974-75	91 302	826 423	
1975-76	95 952	866 694	

Partikongresser

1948 Diskussioner om den ekonomiska politiken, socialpolitiska frågor: semester och arbetstidsförkortning, hyresreglering. Uttalanden om demokratin.

1952 Kulturpolitiskt program antas. Bostadsfrågan under diskussion. Frågor om samhälleliga företagsformer. Motioner om en arbetarrörelsens egen bank, studielån, klassindelning på SJ, socialisering.

1956 Diskussion om ett nytt handlingsprogram, om en folkrörelsebank, bostadsfrågan, familjepolitiska frågor, kultur- och skolfrågor.

1960 Debatt om atombomb eller inte, u-hjälpsfrågor, ett nytt politiskt program tas, republikfrågan till diskussion, ungdomsproblemen.

1964 Författningsfrågor, försvarsfrågan, kulturpolitiska frågor. Diskussion om studielön, ett nytt kommunalprogram.

1967 Extra partikongress. Ett näringspolitiskt program antas.

1969 Företagsdemokratin till diskussion. Miljöfrågor, näringspolitiska frågor, motion om republik. Socialisering åter till diskussion. Partiledarbyte.

1972 Jämlikhetsfrågorna diskuteras — ”Solidaritet för trygghet” — företagsdemokratin åter till debatt, arbetsmarknadsfrågor, miljöproblem, arbetstidsfrågan.

Andra händelser

1947 Skattekampanj ”Skatten ner för de många och små, men ej för de rikaste få” med 800 möten, 150 000 mötesdeltagare.

1950 Partistyrelsen tillsätter ett tjänstemannaråd.

1951 Tjänstemannakonferens.
Fredskampanj: FN ett verkligt fredsinstrument, Tyskland enat, Österrike fritt, förstörande av atombomberna under internationell kontroll.
Arbetarrörelsens samarbetskommitté — LO och SAP — inrättas.

1955 LO och SAP ordnar konferens 15-16 november: ”Tekniken och morgondagens samhälle”.

1956 Kvinnoförbundets 9:e kongress, uttalanden mot atombomb.

1957 Kvinnoförbundet ordnar konferens om ”Människan i det tekniska samhället” (luft- och vattenföroreningar, radioaktiv strålning, mentalhygieniska problem i det automati-

serade samhället).

1958 Morgontidningen läggs ner.
Folkomröstning i ATP-frågan.

1959 Nordisk arbetarkonferens i Malmö.

Långt till likalön

Internationalen inskrev 1889 kravet på kvinnans rätt till lika lön i sitt program. I det socialdemokratiska partiprogrammet infördes kravet först 1944. Det skulle dock dröja många år ännu innan det på allvar började förverkligas. En LO-rapport 1946 visade hur olika lönerna då var:

Tabell 1. Timförtjänster år 1944 för män och kvinnor inom industrin, omräknade med hänsyn till dyrortsfördelningen.

Timförtjänsterna uttryckes i Stockholms penningvärde enligt 1941 års dyrortsundersökning. Jämförelsen mellan männens och kvinnornas löneläge p åverkas alltså inte av deras olika fördelning på höga och låga dyrorter.

	Ant. kvinnor		Kvinnor	Män	Kv./män
	Rel.	Absolut	kr.	kr.	Rel. lön
Tobaksfabriker	75 %	1,081	1:58	2:46	64 %
Bagerier	32 %	2,181	1:51	2:23	68 %
Grafisk industri	13 %	1,453	1:45	2:58	56 %
Sprängämnesfabriker	37 %	876	1:43	2:47	58 %
Gummivarufabriker	43 %	2,425	1:40	2:17	65 %
Verkstäder o. a. metallindustri	9 %	11,756	1:40	2:18	64 %
Kakel-, sten- o. lergodsfabriker	23 %	432	1:39	1:97	69 %
Bryggerier o. läskedrycksfabr	20 %	1,061	1:39	1:94	72 %
Päls- o. skinnvarufabriker	57 %	845	1:37	2:24	61 %
”Annan” pappersindustri	55 %	3,302	1:32	2:12	62 %
Slakterier o. charkuterifabriker	14 %	708	1:32	2:06	64 %
Pappersbruk	14 %	1,879	1:31	1:89	69 %
Skrädderier o. sömnadsfabriker	83 %	18,119	1:31	1:98	86 %
”Annan” livsmedelsindustri	24 %	1,201	1:30	1:95	67 %
Skofabriker	41 %	2,983	1:30	2:02	64 %
Spinnerier, väverier o. d.	54 %	21,650	1:29	1:80	72 %
Hatt- o. mössfabriker	86 %	1,216	1:27	2:07	61 %
”Annan” läder-, hår- o. gummivaruindustri	39 %	852	1:27	2:06	62 %
Råsocker o. raffinaderier	16 %	729	1:26	1:90	66 %
Konservfabriker	65 %	1,136	1:26	1:76	72 %
Mejerier o. margarinfabriker	21 %	807	1:25	1:95	64 %
Färg-, olje- o. parfymfabriker	29 %	1,100	1:24	2:02	61 %
”Annan” kemisk-teknisk industri	13 %	1,086	1:24	2:08	60 %
Choklad- o. karamellfabriker	70 %	2,806	1:21	1:97	61 %
Tändsticksfabriker	38 %	381	1:20	1:80	67 %
Porslinsfabriker	47 %	983	1:19	1:83	65 %
Samtliga ovanstående grupper	28 %	83,048	1:32	2:00	66 %
Samtliga grupper (alltså även rent manliga)	20 %		1:32	2:10	63 %

Atombomb nej — atombomb nja

Skaraborgs socialdemokratiska partidistrikt behandlade vid sin årskonferens 1957 denna motion. Konferensen beslöt enligt styrelsens förslag.

Motion nr 6. Föredragande Birger Andersson.

Med anledning av den i pressen förda diskussionen, som fått riksomfattning efter intervjuuttalanden i dagens eko av chefredaktörerna Herbert Tingsten och Kaj Björk samt socialdemokratiska kvinnoförbundets ordförande Inga Thorsson, beträffande om Sverige bör skaffa sig atomvapen eller inte, har Gullspångs socialdemokratiska arbetarekommun vid sitt årsmöte 1957 beslutat att i en motion uppta frågan för behandling vid partidistriktets kongress, 1957.

Det är med förvåning vi konstatera, att en av partiets medlemmar, verksam som chefredaktör, framhåller att Sverige bör engagera sig i anskaffande av atomvapen. Däremot vill vi uttrycka vår stora tillfredsställelse över att kvinnoförbundets ordförande går emot, att Sverige inblandar sig i så omfattande projekt.

Vi hemställer

att kongressen måtte i ett uttalande instämma i Inga Thorssons ståndpunktstagande,

att kongressen uttalar sig emot ytterligare höjning av militärutgifterna, då de nu kan anses ha nått en storlek, som överskrider vårt lilla lands bärkraft,

att kongressen beslutar att föra dessa frågor vidare till partiets styrelse med hemställan, att den må vidtaga lämpliga åtgärder i motionens syfte.

Gullspång den 12 februari 1957.

För Gullspångs arbetarekommun
Ernfrid Gustavsson
ordf.

Distriktsstyrelsens utlåtande:

Frågan om försvarets förseende med atomvapen är på intet sätt aktuell. Försvarsministern har klart deklarerat att därest atomvapen skall ingå i försvarets arsenal skall dessa vapen tillverkas inom landet. Ingen räknar med att detta skall vara möjligt under de närmaste åren. Under tiden kommer den nuvarande utrikespolitiken att energiskt verka för att atomvapen måtte lysas i bann. Detta kan dock icke ske utan medverkan främst från Sovjets och USA:s sida. Det är förklarligt att opinionen ryggar inför faran av ett atomkrig. Emellertid finns det i dagens läge ingen anledning att binda partiet vid någon bestämd ståndpunkt i denna fråga. När vi måhända tvingas att träffa ett avgörande måste vi ha möjlighet att sakligt och kallt bedöma situationen. Intill dess måste alla goda krafter inriktas på att åstadkomma en internationell överenskommelse om förbud mot samtliga massförstörelsevapen.

Distriktsstyrelsen hemställer att kongressen måtte besluta:
att motionen anses besvarad med vad ovan anförts.

En kvinnoklubb 1947-1969

Utdrag ur protokoll från Mälarhöjdens socialdemokratiska kvinnoklubb, bildad av Nancy Eriksson 1947.

Arbetarekommunen hade sänt en skrivelse med anhållan om bidrag till valfonden. Detta skulle ske medelst fotografier av regeringen som skulle klistras upp på en samlingspärm. Varje foto till ett pris av 50 öre och antalet på pärmen 16 st. Varje karta kommer således att kosta 8 kr. Styrelsen ansåg det hela kosta för mycket pengar för medlemmarna och beslöt

därför att i stället föreslå en frivillig insamling...

Kvinnoförbundet hade sänt en skrivelse som avhandlade för det första:

A. Ett flygblad ”Till Sveriges kvinnor” att delas ut gratis på mötet. Styrelsen beslöt att kassören skulle hämta 40 ex.

B. En broschyr ”Ransonering eller prisstegring” av Gunnar Sträng till ett pris av 30 öre. Styrelsen gav kassören i uppdrag att även här taga fram 50 ex till försäljning.

C. ”Bra hushållsredskap” heter en broschyr från Hemmens Forskningsinstitut. Styrelsens förslag är emellertid att den skulle bordläggas till ett möte längre fram när tiden tillåter.

D. Svenska Europahjälpens vädjan om kuponger som husmödrarna eventuellt kan bidraga med. Styrelsen beslöt att ordföranden på mötet skulle rikta en uppmaning till medlemmarna att i den mån de kunna, skänka eventuellt överblivna kuponger till Europahjälpens kuponginsamling.

E. Morgonbris septembernummer blir valnummer och priset blir 50 öre. Styrelsen beslöt enhälligt att föreslå mötet att kommissionären själv skulle få bestämma hur många ex hon vill rekvirera till försäljning.

(Styrelseprotokoll 16 augusti 1948)

Nu hade kvällens talare Nancy Eriksson anlänt. Hon talade om försvarsviljan och riksdagskvinnornas ställningstagande till atombomben. Nancy hade studerat en hel del om uran och atomer som nu är känt och på sitt medryckande sätt höll hon en högintressant föreläsning i ämnet. Hon förklarade att de socialdemokratiska riksdagskvinnorna tar avstånd från att skaffa svenskt atomvapen. Ett vapen med så förödande följder, att kommande generationer blir skadade genom arvsmassan måste vi kvinnor på ett positivt sätt ta avstånd från. Föredraget avtackades av ordf. samt av mötet med kraftiga applåder.

(Protokoll från möte i skolans bespisningslokal 15 mars 1950)

Inga och Dagmar hade bevistat upplysningssöndagen på Malmen. De gav båda långa rapporter därifrån. Sanfrid Engström hade hållit ett mycket ingående föredrag och talat om kvinnornas ställning i arbetslivet, lika lön som skall genomföras.

Statsministern hade också berört samma problem. Det finns kvar gamla fördomar men att LO lovat att det ej skall förekomma diskriminering av kvinnorna. Han talade även om att Ulla Lindström kommer att lägga fram förslag om nya uppgifter för kvinnorna. Skattelindring för ensamma kvinnor med barn. Rapporten godkändes.

(Styrelsemöte 11 april 1960)

Många kvinnor landet runt och som delat våran ideologi, har ringt upp förbundsexpeditionen och frågat hur man kommer med i en kvinnoklubb. Så nu får vi skärpa oss att få med dessa villiga krafter, samt att vi ämnar fortsätta med jämlikhetsprogrammet och kanske en diskussion om socialism i välfärdssamhället, vilka nya krav som den nya tiden ställer på oss genom att den förändrar vårt samhälle från Fattigsverige till dagens expansiva samhälle och där alltför många tror att det ej finns några skillnader mellan vår och borgerlig politik. Därför fram för nya friska tag.

Så var det dags för kvällens förtäring som till omväxling bestod av the och en landgångssmörgås och som syntes uppskattas. Omedelbart efter presenterade Siv kvällens talare Gunborg

Kjellberg från AMS och vi hälsade henne välkommen till oss. Hon började med att informera oss angående den arbetskraft som vi behöver importera för vissa yrken där vi själva ha brist. Vi få ju allt större problem därför att vår ungdom studerar längre nu och kanske ej alltid då söker sig till praktiska yrken. Sedan när det gäller de utlänningar som bara kommer, beror det

kanske på att vi ej har någon spärr vid gränsen, samt att de ej vet om att vi ha bostadsproblem själva så de icke kan få ta familjen med sig. Jugoslaver och särskilt turkar ha ju mycket sämre i sina hemland och tror då att de bara kan åka hit och få bostad och tjäna pengar. Äro de ensamma kan de få uppehållstillstånd och arbetstillstånd samt att det kan ordnas barackliknande lägerbostäder eller härbärgen. De tar mest fabriks- eller restaurantarbeten men äro negativt inställda till fackföreningar då de tror att det blir tvång istället för hjälp och gå därför hellre med lägre löner än de skulle kunna få om de organiserade sig. Studerande ungdom har lättare att få arbete och då samtidigt kan få studera förhållandena i Sverige. Flyktingar tar vi emot och kan då få svenskt medborgarskap efter viss tid. Många sjuka ha vi också tagit hand om. Turistströmmen har pågått i många år och det behöver ju alla länder ha.

Diskussion följde och Gunborg svarade efter bästa förmåga på alla frågor som nästan stormade emot henne. Hon slutade med att säga att det är ett mycket svårbemästrat problem och att det inte är så lätt få någon spärr vid gränsen eller ordning på bostadsfrågan för dem, men alla äro vi skyldiga att försöka hjälpa till så något effektivt måste göras, vilket vi alla voro ense om. Vi tackade Gunborg som varit vänlig att informera oss i den här så alltid och dagligen aktuella frågan så vi kanske kan svara någon annan som bara klankar på alla utlänningar överallt. Hon avtackades av Siv med några blommor.

(19 oktober 1966, efter valnederlaget)

Siv omtalade att på grund av vår mötestalare Stig Andersson som var på konferens i Oslo vi måste ändra programmet för kvällen. Vi fingo i stället se en film och höra ett talband om 'Ras och hudfärg' där det betonades att alla folk äro lika oavsett färg och ras. I samband med den följde en diskussion vid kaffet. Frågan om vi har rasfördomar kvar och det har vi och det kommer att ta generationer innan vi helt kommer att acceptera deras situation då med tanke på olika religion, miljö, uppfostran m m som är olika från begynnelsen. Dagens ungdom äro mera positivt inställda och då äro vi inne på rätt väg.

Efter kaffet och diskussionen spelade vi Bingo till förmån för Haifaskolan som har svårt med pengar till kursverksamhet därför att den nästan helt är beroende av pengar från Kvinnoförbundet och kvinnogillena. Många fina vinster hade skänkts, så de som vann kunde vara glada, men vi spelade ju för den goda sakens skull först och främst.

(18 januari 1967)

Före supén lämnade ordförande ordet fritt med anledning av styrelsens förslag att Kvinnoklubben skulle läggas ned. Många gamla klubbister bland andra Elly Andersson, Ingeborg Persson och Margit Svensson berättade om gamla tider då vår klubb kommit till och Nelly Pettersson uttryckte allas vår sorg inför nedläggelsen, men också den tacksamhet vi känner för det arbete som styrelsen och andra lagt ned på klubbarbetet.

Mötet beslöt enhälligt att Mälarhöjdens Soc.Dem. kvinnoklubb skulle upphöra i och med januarimötet 1970.

(17 december 1969)

Döden i gruvan

Ur Svenska Gruvindustriarbetareförbundets verksamhetsberättelse 1969. Gruvhanteringen i svenska malmgruvor krävde 12 människoliv under år 1969. Dödsolyckorna har inträffat i följande arbeten:

Under jord

Explosion	2
Störtning	2
Fallande berg	1
Drunkning	1
Klämd av malmvagn mot tryckluftsledning	1
Klämd av gruvlok mot bergtapp	1
Klämd mellan lokets förarplats och nedre hissetagens tak	1

Ovan jord

Drunkning	1
Störtning	1
Gasexplosion	1

Inom 20-årsperioden 1950-1969 har följande antal förolyckats:

1950	3	1960	21
1951	13	1961	17
1952	12	1962	18
1953	26	1963	14
1954	11	1964	15
1955	13	1965	6
1956	16	1966	15
1957	17	1967	7
1958	5	1968	11
1959	7	1969	12

För Vietnam

Från Svenska Gruvindustriarbetareförbundets kongress i Kiruna 1972.

Anders Stendalen, ombudsman, redaktionsutskottet: Redaktionsutskottet föreslår att kongressen gör följande uttalande:

Sveriges gruvarbetare, samlade till kongress i Kiruna, fördömer kraftigt USA:s bombningar av dammar och andra civila mål i Nordvietnam. Kongressen uppmanar USA:s regering och president Nixon att beordra, att dessa bombningar upphör, att USA:s trupper lämnar Vietnam och att Vietnams och Indokinas folk får den fred som landet behöver och längtar efter. Folken i Indokina har rätt och kan klara sina egna problem utan främmande inblandning.

Kongressen uttalar sitt stöd för regeringens politik ifråga om Vietnam. Allt det bistånd, som Sverige kan lämna, bör gå till Vietnams folk. Sveriges regering bör i FN och andra internationella organ arbeta för att hjälpen till Vietnam ökas, verka för att USA:s trupper dras bort, att landet enas under en regering och att fria val kan hållas både i Nord- och Sydvietnam. Med all kraft bör Sverige bidra till en social och demokratisk utveckling i Vietnam, verka för att folket får styra sig självt och att generalernas och godsägarnas makt bryts.

Bombningarna måste omedelbart upphöra och USA dra bort sina trupper. Vietnam måste få bli ett fritt och demokratiskt land. Sverige bör på alla sätt och på alla tillgängliga vägar verka för ökad hjälp och en bestående frihet för Vietnams folk.

Telegram från Svenska Gruvindustriarbetare-förbundet till gruvarbetarna i Demokratiska Republiken Vietnam, Hanoi:

Vi svenska gruvarbetare, som samlats till vårt förbunds 28:e kongress, har med beundran tagit del av hur ni, Vietnams arbetare kastat av er kolonialismens ok, hur ni återställt människovärdet och arbetets ära i ert land.

Vi har också med stigande harm sett hur USA angriper ert land och oberoende. Vi är gränslöst förbittrade över de illdåd som USA:s krigsmakt tillfogar er. Som gruvarbetare berörde det oss särskilt illa när rapporten kom att gruvarbetarsamhällen lagts i ruiner och att stålverk skadats av USA:s bomber.

Men lika stark som vår avsky är över dessa USA:s förbrytelser, lika innerlig är vår respekt för ert mod och er okuvliga uthållighet. Ni är ett föredöme för världens arbetare. Er sak är absolut rättvis. Den slutliga segern tillhör er, Vietnams arbetande folk.

Vietnamesiska gruvarbetare — edra kamrater i de svenska gruvorna vill härmed betyga er sin solidaritet och djupaste beundran.

Svenska Gruvindustriarbetareförbundet

Redaktionsutskottet föreslår att kongressen sänder ytterligare ett telegram, till USA:s gruvarbetare:

Vi svenska gruvarbetare, samlade till vårt förbunds 28:e kongress, har med bestörtning och avsky uppmärksammat hur USA:s regering trappat upp sitt angreppskrig i Indokina till gränsen av folkmord. Skall världens arbetare stillatigande åse ett sådant barbari?

Som arbetare och uppriktiga vänner till er — våra amerikanska kamrater i det farliga och stolta gruvarbetet — vädjar vi till er att göra allt för att förmå er regering att lämna Vietnam, ett land som tillhör Vietnams folk och ingen främmande makt.

USA:s krigföring tillfogar Vietnams natur och folk omätliga skador. Men detta krig skadar också ert fosterland.

Världens arbetare skall aldrig glömma den sköna satsen: Alla människor är födda jämbördiga, denna förpliktande idé som ledde edra förfäder till revolution och nationellt oberoende. Inspirerade av denna stora gåva till hela mänskligheten ber vi er, dagens amerikanska gruvarbetare: Acceptera inte längre att oskyldiga människor dödas i ert namn.

Med kamratliga hälsningar

Svenska Gruvindustriarbetareförbundet

Redaktionsutskottet har fått ett förslag från Göran Svensson, avdelning 17:

”Vietnam hotas av en översvämningskatastrof till följd av USA:s terrorbombningar av dammar och bevattningsanläggningar. Vi måste därför visa vår solidaritet och det gör vi bäst med ett ekonomiskt bidrag.

Därför föreslår jag kongressen att vi skickar 10 000 kronor genom Vietnamhjälpens insamling inför översvämningshotet, pg 40 85 00-7.

Det är mindre än en krona per medlem, ett litet belopp för oss men ett ovärderligt stöd för Vietnam.

USA ut ur Indokina!

Göran Svensson, avd. 17, Falun”

Redaktionsutskottet föreslår i anledning av det förslaget att kongressen beslutar anslå 10 000 kronor till Svenska kommittén för Vietnam för upprustning av sönderbombade damm-

anläggningar.

Kongressen beslöt enhälligt

att anta det av redaktionsutskottet föreslagna uttalandet,

att avsända de föreslagna telegrammen till gruvarbetarna i Vietnam och till gruvarbetarna i USA, samt

att bifalla redaktionsutskottets förslag om ett anslag på 10 000 kronor till Svenska kommittén för Vietnam.

Kapitel 9
Epilog

Drömmen om Utopia

... åt alla lycka bär ...

Internationalen av Eugene Pottier, 1871

Socialismen kom ganska sent till Sverige. Ändå kom den i ”behaglig tid” som August Palm uttryckte det — den behövdes. Hade inte Palm framträtt i Malmö den 6 november 1881, hade förvisso någon annan skräddare, snickare, repslagare eller tunnbindare kommit och berättat för det svenska folket vad socialdemokratin ville. Det socialistiska budskapet skulle ha spridits — det var ofrånkomligt. Varför?

Man kan svara med att hänvisa till en lite mekanisk materialistisk historieuppfattning och säga att det berodde på att det förändrade ekonomiska läget — industrialismen — krävde förändringar också på andra plan och att det var den förändringen som den socialdemokratiska arbetarrörelsen skulle stå för. Kort sagt, industrialismen krävde en ny sorts arbetare som skilde sig från både hantverkaren och trälen/lastdjuret. Industrialismen krävde en vaken och utbildad arbetare som skötte sitt arbete regelbundet, den behövde en organiserad arbetarklass som också bidrog till arbetsgivarnas förändring från patriarkaliska härskare till moderna, effektiva affärsmän.

Men hade det varit budskapet, hade framgången knappast varit given. Arbetarrörelsens syfte var självklart ett helt annat — det var att genomföra historiens stora drama, till yttermera visso dess sista akt. Proletärerna stod i kulisserna och väntade på ridåhalningen. Sedan skulle de in på scenen och spela huvudrollen. Proletärerna skulle ta över. De skulle sköta fabrikerna, de skulle förvandla samhället. De skulle gemensamt ta hand om naturtillgångarna. De skulle främja utvecklingen, den materiella och den andliga.

Så fick också budskapet en religiös prägel, som tydligt avtecknades i tidens kampdikter, i talen, i föredragen, i agitationen. Socialismen var en dröm, något redan färdigt, något som väntade som belöning och som slutlig upprättelse. Mot den gamla religionen kom det socialistiska budskapets påstådda vetenskaplighet. Det var sanningen som de socialistiska agitatorerna förkunnade, fjärran från prästers lögner och fagert tal. Det var vetenskap och vetenskapen hade bästa tänkbara rykte i det sjudande, industrialistiska skedet i slutet av 1800-talet.

En sådan tro gav åt agitatorerna en fruktbar övertygelse. Nederlagen kunde bäras med jämnmod: ”Det jublas i de borgerliga lägren över arbetarnas nederlag”, rapporterar Norrtäljes storstrejksutskott den 10 oktober 1909. ”De jubla därför, att de ej se följderna av striden. Arbetarrörelsen är skapad av utvecklingen och kan lida nederlag men ej nedslås. Genom nederlag går denna rörelse fram till slutlig seger, trots kapitalistsamhällets tillfälliga jubel”.

Den tron hjälpte de nya missionärerna i deras slitsamma arbete, då otack tycktes bli mödans lön. Sundsvalls arbetarekommun berättar 1905: ”Vad beträffar sågverksdistrikten, tycks icketankarna hos arbetarna ligga åt organisationshållet, trots det att varken pengar eller talare sparats .... allt tycks lönlöst och fanns icke den säkra förvissningen att det till slut skall lyckas med fackföreningar även i detta distrikt, så hade arbetet här säkerligen varit övergivet.”

Så växte arbetarrörelsen. Tyngdpunkten fram till 1909 låg på den fackliga rörelsen. Klasskampen var ingen tom paroll. Den utkämpades runt om i landet på bruken, hyttorna, vid sågverken, i fabrikerna. Slagen som stod var inga skenfäktningar. Det var vräkningar, svartlistning och lockouter från fiendesidan; det var strejker, blockader, bojkotter från arbetarnas sida.

Det stora slaget stod 1909. Det hade föregåtts av ett långt utnötningskrig, där LO kommit alltmer på defensiven. Ur striden gick två förändrade parter: Arbetsgivarna med styrkt självförtroende och en starkare organisation, LO kuvad och med sin organisation till hälften sönderbruten. Dessutom hade LO oåterkalleligen den defensiva taktiken som främsta princip sedan det visat sig att de värsta farhågorna besannats: storstrejksvapnet var livsfarligt och kunde bli rena självmordsvapnet. Det skulle dröja till 1917 innan 1907 års medlemstal åter nåddes.

Men arbetarrörelsens politiska gren, partiet, blev tvärtom efter storstrejken mäktigare som en följd av demokratiseringsprocessen. Efter valet 1911 var genombrottet definitivt och arbetarrörelsen fick plötsligt en hel skara egna riksdagsmän. Tyngdpunkten inom arbetarrörelsen försköts därför från den fackliga rörelsen till partiet. Arbetarkommunerna hade tidigare varit den fackliga rörelsens hjälptrupp och arbetat med dess medel, som t ex rapporten från Nyköpings arbetarekommun 1906 visar: ”Arbetarekommunen har under senare delen av året legat i strid med en hel del av stadens handlande angående Rettings tobaksalster, som arbetarekommunen fordrat att få bannlysta”.

Långsamt men stadigt började socialdemokratin vinna inträde i nykterhetsnämnder, taxeringsnämnder, landsting, kommunal- och stadsfullmäktige. Överallt växte arbetarrörelsens konkreta politiska makt, och det samtidigt som den fackliga maktpositionen på arbetsmarknaden brutits. Arbetarrörelsen politiserades. Resultatet blev en dubbel reformism. Fackföreningsrörelsens verksamhetsområde blev klart avgränsat till defensiv kamp för en rimligare fördelning av arbetets vinster och för kortare arbetstid. Partiets arbete blev alltmer inriktat på att lösa de konkreta, praktiska problem som förelades dess representanter i samhällets olika beslutsfattande församlingar. Välfärdspolitikens vagga stod i dessa församlingar, där man motionerade om gatstensbeläggning på trottoarerna, elektrifiering av samhällena, bättre uppbördssystem, skolmåltider, krav på mjölkkontroll, natthärbärgen m m.

I arbetarekommunerna diskuterades inte längre om det fanns ett helvete efter döden eller varför civilisationen var en jämmerdal. Diskussionerna blev betydligt mer jordnära: ”Vi borde framlägga förslag om att barnen fick ombyte av skodon i skolorna då de kommer och äro våta om fötterna.”

1917 togs konsekvensen av den parlamentariska taktiken, den som verkligheten tycktes bekräfta som den enda möjliga, och socialdemokratin kom i regeringsställning tillsammans med liberalerna. 1918 kröntes det politiska arbetet med genomförandet av den demokratiska författningsreformen, samtidigt som ett annat av 1800-talets upproriska krav kunde börja genomföras, 8-timmars dagen.

Så kom mellankrigstiden. Socialismen som religion var ännu levande. Alltjämt for socialister på sina långa, tröttande agitationsturnéer och predikade solidaritetens och organisationens lära: ”Med en kamrat från platsen ha vi gått från man till man, från tunna till tunna, och där någon större arbetsstyrka varit samlad på en plats har i hast ett möte arrangerats, varvid ett kort anförande hållits och därefter anteckning till partiets arbetarekommun skett.” Så lyder en typisk rapport till partistyrelsen från Bohuslän 1925.

Bit för bit av landet rödfärgades. Allt fler fylkades i fackföreningar och arbetarekommuner, i kvinnoklubbar och ungdomsklubbar.

Nu började på allvar organiserandet av lantarbetarna, statarna. Under andra världskriget kom det stora genombrottet och först då blev lantarbetarna lika välorganiserade som tidigare industrins arbetare blev nära 40 år tidigare.

Men samtidigt som de gamla traditionerna levde kvar, växte en helt ny arbetarrörelse fram. Den andra generationens socialdemokrater fick en oanad tillgång till maktpositioner på alla olika nivåerna i beslutsapparaten. Det var hos dem som socialismen som begrepp började

analyseras närmare. Det fick till första resultat att arbetarrörelsen försågs med ett uttalat marxistiskt program, som togs vid partikongressen 1920. Men målet blev bara delvis mer preciserat. Socialism innebar att samhället tog över produktionsmedlen, jorden och vattenkraften, skogarna och sjöarna, gruvorna, bankerna, fabrikerna och företagen. Socialismen som religiös utopi ersattes i viss mån av socialismen som en gradvis genom riksdagens beslut införd styrelseform.

Samtidigt började den tappa sin lockelse. Problemen hopade sig. En totalsocialisering av Sovjetunionens modell verkade vare sig tilltalande eller genomförbar. Det parlamentariska systemet portionerade ut makten i smådelar och drog in alla partier i den med jämna intervaller

återkommande kampen om medborgarnas röster. Automatiskt tillföll inte arbetarnas och lantarbetarnas röster socialdemokratin. Andra ville vara med och tävla. Bondeförbundet som konstituerats under första världskriget började vinna inträde på landsbygden. Arbetarrörelsen själv hade delats och socialdemokratin fick rivaler från vänster.

Ja, även om makten hade kommit hel och odelbar, skulle socialismen inte automatiskt ha uppstått, som de gamla drömt. Det fanns tvivel bland de ledande socialdemokraterna på att socialisering var ett verksamt medel för att uppnå det som partiprogrammet satt som målsättning: människans frigörelse, frihet från otrygghet och fattigdom. Socialiseringsmodellen gav inga garantier, menade t ex Möller, för att välståndet skulle stiga. Risken var tvärtom den, att produktionen skulle komma att sjunka katastrofalt.

Ett par år av ideologisk tomhet uppstod. Hade man inte socialismen, hade man ingenting. Den utopiska socialismen var inget verktyg för att avhjälpa de konkreta missförhållanden som arbetslösheten och krisen skapade. I stället fortsatte den praktiska vardagsreformismen att utvecklas. Det gällde att bistå människor och få rätsida på problemen som det ingenstans i den teoretiska litteraturen fanns lösningar på. Nästan urskuldande berättade distriktsledningen i Bohuslän 1931 hur agitationen blivit lidande därför att organisationerna mest arbetat med praktiska ting, ”för att lindra nöd och hjälpa fattiga människor i deras bekymmer.”

Med arbetslösheten kom problemet i dagen. Vad hjälpte det om man visste att anledningen var det kapitalistiska produktionssättet, som med obönhörlig logik ställde arbetsföra människor utanför produktionen, medan andra tvingades i snabbare takt producera så mycket mer, när man i exempelvis en kommun hade 62 arbetslösa, som på något sätt måste försörja sig och familjerna? Problemet blev inte mer lättlöst för att man faktiskt instämde med de borgerliga ekonomerna som menade att det var de dryga arbetslönerna som hindrade en normalisering och att nödhjälpsarbetslönerna måste hållas under vanliga löner för att inte hejda näringslivets tillfrisknande.

Det var i sökandet efter en praktisk lösning som det nya växte fram, av självbevarelsedrift som hos fackföreningsrörelsen, som bekämpade konkurrensen från nödhjälpsarbetena, av humanitära skäl som i Norrtälje 1929:

I stadsfullmäktige interpellerade Franzon, drätselkammarens ordförande med anledning av arbetslöshetsproblemet i staden, vilket problem ställde allt större krav på fattigvården. Franzon

undrade om det inte vore möjligt att fortsätta med vissa avbrutna arbeten och upplåna de nödvändigaste medlen och erinrade om att en nödhjälpsarbetare med stor familj inte hade någon möjlighet att försörja sig och de sina. Franzon ansåg, att det vore bättre att sätta igång med arbeten än att hänvisa arbetarna till fattigvården.

En praktisk planhushållningsteori började växa fram som resultat av problemlösningar ovanifrån. Per Albin, Ernst Wigforss och Gustav Möller var de främsta talesmännen för denna de praktiska möjligheternas politik. De utformade en humanistisk, i grunden förmarxistisk socia-

listisk ideologi där grundtanken, förutom rättvisa och tolerans, var att förnuftet måste segra. Människor måste inse att om alla hjälptes åt, så skulle det utopiska, klasslösa samhället kunna förverkligas. Det marxistiska arvet kom klarast fram i den självklara tron på det industriella samhällets utvecklingsmöjligheter och arvet från Lassalle i tron på den starka staten, staten som redskap att göra gott.

De förbättringar som inträdde under slutet av 1930-talet tycktes vara det bästa beviset på modellens funktionsduglighet, samarbetsmodellen som innebar reformer, rättvisare fördelning och en effektivare produktion utan strejker och stridigheter på arbetsmarknaden.

Mot 1930-talets slut tycktes det rent av finnas vissa möjligheter till samarbete mellan stat och näringsliv, trots att Wigforss själv lite ironiskt kallade samarbetsteorin för ”utopisk reformism”. Men kriget kom och avbröt de lovande möjligheterna, samtidigt som kriget paradoxalt nog visade på samarbetsmodellens överlägsna effektivitet. Under de första hotfulla åren föstes partier och organisationer med de mest väsensskilda syften ihop till en tämligen kompakt enhet, som byggde upp det svenska försvaret och skötte den nationella hushållningen.

Men med hotets försvinnande kom längtan efter frihet från samarbetstvånget, snarare än insikten om att samarbetet visat sig så oerhört effektivt. Sammanhållningen löstes snabbt upp. De första efterkrigsåren blev svåra för män som Wigforss, som med förnuftets hjälp alltjämt sökte argumentera för en effektiv planhushållning. Efterkrigsprogrammet blev bl a därför aldrig genomförbart på det sätt som programutformarna hade tänkt sig. Däremot genomdrevs stora och viktiga sociala reformer, som emellertid aldrig lämnade det fördelningspolitiska planet. Det blev också mera att dela på med de stora produktionsökningar som skedde under efterkrigstiden med dess blomstrande näringsliv och stabila högkonjunktur.

Efterkrigsprogrammet byggde på 1930-talets-idéer och var avsett att sättas in i en krisartad ekonomisk situation. Hade så skett, skulle det ha inneburit direkt ingrepp och kontroll också i produktionen.

Det industriella samhället stod på sin höjdpunkt och det verkade ofattbart att välståndet inte skulle fortsätta att öka. Tron på det industriella samhällets utvecklingsmöjligheter till alltstörre lycka åt allt fler människor fanns alltjämt orubbad. Lönerna steg. Konsumtionen steg. Den arbetande klassen kunde ”lyxkonsumera”. Bilismen gjorde ett bejublat intåg. Snart skulle folkbilen bli var mans egendom och medlet till ett rikare liv, siade Nils Kellgren.

Socialismen, vare sig den varit drömmen om utopia eller medlet till bättre ekonomiska och sociala förhållanden för flertalet människor, förlorade under dessa år av högkonjunktur och kallt krig mycket av den tidigare lockelsen. En effektivt reglerad s k blandekonomi med utbyggd samhällelig service och välfärd trädde fram som ett mer realistiskt alternativ.

Arbetarrörelsen växte. Arbetarrörelsen förändrades. Nu var pionjärtiden definitivt förbi, sedan också lantarbetarna blivit lyckligen organiserade. Visserligen vände man sig till en ny grupp i samhället, tjänstemännen, men organisationsarbetet bland dessa grupper låg på ett helt annat plan. Här behövdes inte längre cyklande agitatorer som från mjölkpallar och trädstockar eldade arbetarna in i organisationerna. Nu gällde det bara att övertala löntagarna om det förmånliga att ansluta sig till en organisation, som effektivt och rationellt genomdrev förmånliga avtal. Samhället började bli genom-organiserat.

I stället avlöste jubileerna varandra. Arbetarrörelsen blev en tradition att förvalta samtidigt som den var en skola för framtidens nya maktutövare.

I regering och riksdag satt rörelsens män och skapade välfärdssverige. Per Albins folkhemsfilosofi utvecklades under Tage Erlander vidare mot det starka samhället. En rad genomgripande reformer förändrade landet. Ett skyddsnät skapades som skulle garantera medborgarna frihet från misär och otrygghet och rätt till oförändrad hög standard trots sjukdom, ålderdom eller arbetslöshet.

Fackföreningsrörelsen var regeringens jätteskugga, som relativt smidigt följde den i de olika turerna och hjälpte den att vinna den stora efterkrigsstriden på det sociala området, ATP-reformen.

Fackföreningsrörelsen bidrog också till att rationalisera industrisamhället. Omplaceringar, förflyttningar och tidsstudier genomfördes med fackföreningsrörelsens gillande och ofta med den som initiativtagare.

I strid med näringslivet ville inte och kunde inte arbetarrörelsen genomdriva en planhushållning av socialistisk valör. De försök till industriell demokrati som gjordes efter andra världskriget stannade snart av och rörelsen drev inte på. Det låg alltför fjärran det reformistiska tänkandet att genomföra drastiska förändringar i den ekonomiska strukturen i riktning mot andra ägandeförhållanden.

Risken fanns — fast outtalad — att kraven på en demokrati underifrån, på arbetsplatserna, skulle kunna hota arbetarrörelsens maktpositioner på det parlamentariska planet.

Samtidigt ägde en djupgående strukturomvandling rum. På 20-30 år förändrades Sverige till ett starkt urbaniserat, högutvecklat industriland. Denna förändring var resultatet av den stadiga högkonjunkturen under efterkrigstiden som kunde utnyttjas maximalt därför att Sverige inte deltagit i kriget och således hade sin produktionsapparat intakt. Den ekonomiska politik som regeringen förde drev givetvis på utvecklingen, eftersom denna gick, som det verkade, åt rätt håll. Det var det stora framåtskridandet som börjat och det skulle självklart understödjas. Den gamla föreställningen om socialdemokratin som ett parti i pakt med utvecklingen drev snarare på processen.

Inom arbetarrörelsen pågick hela tiden en anpassning till förändringarna i samhället. I takt med den växande makten ändrades organisationsformerna. Den allra första tidens lösliga, ultrademokratiska uppbyggnad på självständiga distrikt med sju förtroendemän utan reell makt, avlöstes efter ett par år med en fastare struktur. En partistyrelse valdes redan 1894, distriktsindelningen slopades och i stället ställdes arbetarekommunerna direkt under partiledningen.

1911 ändrades organisationsstrukturen åter, sedan de stora valframgångarna gett partiet inflytande och makt i riksdag, landsting, stads-och kommunalfullmäktige.

Åter delades landet upp i distrikt, som leddes av styrelser och med årliga kongresser. Däremot hade partistyrelsen, som vuxit ut, direkt inflytande över distrikten.

Det var en modell som fungerade tillfredsställande och ändrades bara något under andra världskriget, då partikretsar bildades, en organisationsform som låg mellan distrikten och arbetarekommunerna. Efter kriget började den utveckling, som resulterade i 1970 års stora organisatoriska omläggning, med allt större grundorganisationer och allt fler medlemmar per arbetarekommun. Omläggningen innebar att arbetarekommunen blev den större enheten och att ytterligare en organisationsform skapades, föreningen. Det betydde däremot inte att trenden med stora organisationer och många medlemmar bröts. 1974 fanns i genomsnitt 594 medlemmar på en förening.

Avståndet har därför successivt ökat från grundorganisationen till partistyrelsen och samtidigt har grundorganisationerna blivit större.

Inom fackföreningsrörelsen skedde en liknande utveckling. Också där svällde avdelningarna ut. 1955 fanns i genomsnitt 158 medlemmar per avdelning, 1963 301 och 1972, sedan sammanslagningspolitiken genomförts i stor skala, 840 medlemmar i genomsnitt per avdelning. Samtidigt slogs flera fackförbund samman.

Intresset för demokratin inom arbetarrörelsen tog åter fart. Det var också länge sedan den hade ifrågasatts eller överhuvudtaget diskuterats. Det var åren mellan 1909 och 1917 som de-

mokratifrågan varit som mest brännande, då framför allt Stormklockefalangen så gott som dagligen anklagat partiledning och riksdagsgrupp för maktfullkomlighet, förakt för partiprogram och partimedlemmarnas vilja. Frågan om den inre demokratin hade således framför allt varit en maktfråga mellan två grupper. Sedan partisplittringen väl var ett faktum, upphörde också dessa frågor att dominera kongresser och pressdebatt. Sporadiskt dök däremot den mindre laddade frågan om årliga kongresser upp. Bakom det kravet fanns emellertid en oro över ”de starka männens regemente” och över att partimedlemmarnas önskemål inte fick komma till uttryck. De som önskade årliga kongresser menade också att som det nu var omöjliggjordes ett kontinuerligt politiskt grundarbete och kongresserna var snarast pompösa manifestationer av enbart symbolisk betydelse.

Vid partikongressen 1948 formulerade Hjalmar Mehr den oron:

Jag medger, att kongresserna är utomordentliga arrangemang. Allt är perfekt. Ingenting klickar, allting är förberett in i minsta detalj. Valen blir enhälliga och man har allt helt i sin hand organisatoriskt. Men kongressen prövar dock inte i egentlig mening partiets politik, utan kongressens verkliga uppgift är att välja en partistyrelse, åt vilken man anförtror att i alla avseenden leda partiet och draga upp de politiska linjerna.

Dessa önskemål om en direktare demokrati tillbakavisades alltid, ofta med motiveringen att det fungerade bra med den ordning som fanns, eller att tiden inte var mogen för en sådan förändring som man eljest tyckte i princip var riktig, eller att det helt enkelt blev för dyrbart, eller att intresset ute i organisationerna var för svagt.

De allra senaste åren har ytterligare en fråga om den inre demokratin för första gången på allvar börjat att diskuteras. Det gäller kvinnorna och deras ställning inom arbetarrörelsen. På den punkten har det funnits en omedveten och djup patriarkalism som skymt blicken för vad det verkligen handlat om: att villkoren varit fundamentalt olika för män och kvinnor. Det har rått en s k arbetsfördelning, där männen stått för det politiska arbetet i organisationerna, medan kvinnorna förväntats att passivt och lojalt stödja dem, främst på hemmaplan.

Så sent som på 1972 års kongress var detta ännu den ordning som prisades för sin effektivitet, även om talaren, Arne Eriksson i Stockholm insåg att en ny modell nog måste komma:

Jag tänker på det förhållandet att mannen har arbetat inom partiet och organisationerna, kommunen, fackföreningen o s v medan kvinnan har haft största ansvaret för hem och barn. På denna grund har vi byggt upp en väl fungerande demokrati som det knappast funnits motsvarighet till. Självklart har denna ordning inneburit uppoffringar för både man och kvinna i familjen, men det har varit en arbetsfördelning som fyllt en uppgift. Kvinnans roll i detta sammanhang förtjänar att gå till historien. Det har varit en heroisk gärning. Hon har genom sitt arbete möjliggjort en koncentrerad insats av mannen inom det organisatoriska livet.

Det är denna ”effektiva” modell som kvinnorna inte längre vill acceptera, lika lite som förespråkarna för en bättre fungerande inre demokrati vill låta sig avspisas med effektivitetsargument, att en mer decentraliserad organisation med större direkt inflytande kan verka bromsande på verksamheten.

Kritiken började komma som en reaktion på den väldiga och snabba omvälvning som ägt rum. Frågan om en mer direkt demokrati ställdes i centrum. Den väckte i början mest irritation och besvikelse.

”Det görs ibland gällande”, sade Sten Andersson vid partikongressen 1964, ”att den specialisering som drivs allt längre inom politiken, liksom det faktum att frågorna tenderar att bli alltmer komplicerade, med nödvändighet måste skapa en klyfta mellan centrala organisationsformer och medlemmar, mellan valda och väljare. Jag påstår att sådant tal är nonsens. Demokratin också inom våra organisationer fungerar alltid om man låter den fungera. Det är fråga om vilja och organisation.”

Men det var just den viljan som mot slutet av 60-talet och början av 70-talet började att ifrågasättas av många grupper i samhället. Den stora gruvstrejken i Malmfälten 1969 blev upptakten till en alltjämt pågående diskussion om arbetslivets villkor och om arbetarnas rätt till medbestämmande över sina egna liv. Kvinnor började på allvar att i sin tur ifrågasätta den diskriminering som de upptäckte sedan allt fler kommit ut på arbetsmarknaden. Ungdomar i första hand reagerade rent allmänt mot välfärden och kommersialismen, som upplevdes som ett moraliskt dilemma och ställdes i bjärt kontrast mot tredje världens ökande fattigdom och misär.

Till demonstrationerna och de spontana vilda strejkerna kom så utredningar, rapporter och böcker som i kalla siffror vittnade om stress, oro, vantrivsel. Det nya samhället hade skapat en rad nya ojämlikheter och orättvisor. Det var inte bara efterdyningar av ett gammalt, orättfärdigt system. Klassamhället existerade alltjämt, fast formerna förändrats.

De begrepp som under femtiotalet och tidigt sextiotal avfärdats som vulgära propagandafraser — kapitalism, imperialism och liknande — återfick sin valör som adekvata benämningar på existerande ekonomiska strukturer. Intresset för socialismen vände tillbaka i och med att fläckarna på välfärdens blanka yta blev synliga och med de svåra ekonomiska kriser, vilka krossade myten om den krisfria kapitalismen.

Ideologierna, som hade förklarats döda från auktoritativt vetenskapligt håll, levde upp och med förnyad kraft. Arbetarrörelsen, som delvis fungerat som en gigantisk valapparat, återfick tilliten till sina traditioner och sitt idéarv. Det var en radikalisering som förstärktes sedan socialdemokratin förlorade regeringsinnehavet vid 1976 års val.

Inom fackföreningsrörelsen blev de vilda strejkerna och det kärvare ekonomiska klimatet signalen för en ny och mer offensiv taktik. De bakomliggande orsakerna börjar dras fram och problemen analyseras i hela dess vidd. Det har resulterat i tillkomsten av den nya medbestämmandelagen, och avskaffandet av gamla paragraf 32, tidigare paragraf 23. Det har framför allt bidragit till att frågan om den ekonomiska demokratin återkommit och ställts i centrum, både för LO och för partiet. Det är den gamla tanken på industriell demokrati som därmed aktualiserats. Förutsättningarna är nu annorlunda och bättre än under 1920-talet och efter det andra världskriget, då frågan senast var aktuell. Bakom kravet står nu en massrörelse. Tilltron till det kapitalistiska systemets förmåga att lösa sina kriser på ett för människor tillfredsställande sätt har helt försvunnit. Detta innebär att den konflikt som förut fanns bland ledande socialdemokratiska ekonomer, att ekonomisk demokrati visserligen var ett rättvisekrav men ett hinder för effektiv produktion, den konflikten har alltmer förlorat sitt innehåll.

Inom socialdemokratin talar man om de tre stegen mot socialism. De båda första har redan tagits. Det var erövringen av den politiska demokratin och genomförandet av välfärdspolitiken, ”den sociala demokratin”. Det tredje steget återstår: den ekonomiska demokratins förverkligande.

I grund och botten innebär detta tredje steg inget annat än att den gamla drömmen uthålligt lever kvar i människors sinnen. För trots att ekonomisk demokrati uttryckt i exempelvis löntagarfonder, framför allt är ett försök att åstadkomma ett rationellare och rimligare ekonomiskt system, så finns där också i botten drömmen om Utopia. Det är samma dröm som gav pionjärerna kraft och övertygelse i vardagsarbetet:

Drömmen om ett samhälle byggt på principen att ingen skall berika sig av andras arbete. Att ingen i kraft av sådan hopkommen rikedom därmed också skall inneha den politiska och ekonomiska makten och styra över människors arbete och liv.

Drömmen om Utopia är en dröm om ett samhälle som bygger på en demokrati som fungerar nerifrån och upp, likaväl som uppifrån och ner. Ett samhälle där man trots allt litar till människors goda vilja och sunda förnuft.

Det är på denna förtröstan, som hela den socialistiska ideologin ytterst bygger.

Stormduken

av Birger Norman

En vår

kom det cirkulär från förbundet
som sa att vi skulle ha stormdukar –
i demonstrationståget
Klubben valde mig
att ordna med en

Jag gick ner i sågen
klöv en tvåtumsex
och gjorde sedan en stång
Min syster fållade upp
en bit röd satäng
som klubben gav anslag till

Visst vet jag
att det låter förbannat romantiskt
i denna sena tid
och lite dumt
men aldrig ska jag glömma
hur vinden tog den röda satängbiten
när jag lyfte den sträva furustången
med mina händer

Det var sol och moln som färdades snabbt
det var glimtar av öppet vatten i fjärdens is
och jag visste på ett sätt
som ingen kan ta ifrån mig
att i varje människa finns
ofta skrämd
stundom hård
ibland bortvänd
en medmänniska som längtar
att födas fram i ljuset

Kapitel 10
Arbetarrörelsens press

Pressen — en historia med besvärligheter

Socialdemokratiska tidningar
Övriga arbetartidningar
LO-förbundens tidningar
Tidskrifter inom arbetarrörelsen

Pressen – en historia med besvärligheter

Några av arbetarrörelsens mest omhuldade legender handlar om rörelsens tidningar.

Här finns berättelsen om August Palms kamp för att hålla igång socialdemokratins första tidning med det vackra namnet Folkviljan. Dess första nummer utkom 4 mars 1882 och dess sista 25 februari 1885. Men då hade det varit flera uppehåll i utgivningen och mycket bråk och bekymmer.

Mycket större framgång hade Palm inte med sitt nästa tidningsföretag, Social-Demokraten. Alla som läst arbetarrörelsens historia vet att den startade med 108 kronor i tillgångar. Hur Palm fick hjälp av den unge studenten Axel Danielsson för att tvätta sitt halvdanska språk är väl känt. Snart trädde Branting in i redaktionen och blev inom kort tidningens ledare (som han var med några avbrott i trettio år).

Danielsson känner sig prickad och ger sig av till Malmö. Dit anländer han den 4 juli 1887. Den 6 augusti samma år utkom första numret av tidningen Arbetet. Åtskilliga förberedelser hade dock skett innan Axel Danielsson anlände till Skåne. Ändå fick man ingen tryckare i Malmö utan måste trycka tidningen i Köpenhamn. Mindre än ett år senare utkom Arbetet från egen officin i Malmö.

Göteborg fick sin första socialdemokratiska tidning i augusti 1887, då Folkets Röst började utkomma med Pehr Eriksson som redaktör. Ett par år senare lades den ned för att 1892 efterträdas av Ny Tid, som blev betydligt mera långlivad.

Därmed fanns det socialdemokratiska tidningar i rikets tre största städer. I arbetarstaden Norrköping började man 1888 utge tidningen Proletären, som hölls vid liv i fem år.

Svårigheterna för denna tidiga arbetarpress var oerhörda inte bara på grund av rörelsens fattigdom och brist på resurser. Samhället gjorde också sitt bästa för att krossa den socialistiska pressen. Vid ett tillfälle satt alla socialdemokratiska redaktörer i fängelse samtidigt för ”tryckfrihetsbrott”. Danielsson drabbades värst och hölls inspärrad i Malmö cellfängelse i ett och ett halvt år.

Att beskriva arbetarrörelsens press är en stor uppgift, som inte ryms i denna framställning. Här har vi begränsat oss till att i notisform skildra de många tidningar (och tidskrifter) som från 1880-talet och framåt har uppstått och — sorgligt nog — i flertalet fall också upphört.

Tidningsutgivningen hör inte till den svenska arbetarrörelsens mest lyckosamma företag.

Materialet har utarbetats av Per Lind.

Socialdemokratiska tidningar

Aftonbladet, grundad 1830 av L J Hierta. LO köpte tidningen av Torsten Kreuger 1956. 1956-62 kallade sig tidningen politiskt oberoende, från 1963 socialdemokratisk. Chefredaktörer sedan LO blev ägare har varit: Allan Fagerström, Kurt Samuelsson samt Gunnar Fredriksson och Gösta Sandberg.

Aftontidningen, Stockholm. Utkom med sitt första nummer den 26 mars 1942. LO och fackförbunden var ägare och initiativtagare till tidningen. Chefredaktörer var Frans Severin 1942-51, Ragnar Casparsson 1951-52 och Ivar Sundvik 1952-56. AT upphörde att utkomma i november 1956.

Arbetarbladet, Gävle. Grundad 1901. Namnet var till en början Gefle Arbetarblad men från 1902 kallades tidningen Arbetarbladet. Redaktör under åren 1910-48 var N S Norling.

Arbetaren, Motala, grundades 1902, upphörde 1906.

Arbetet, Malmö. Grundad 1887 av Axel Danielsson som var redaktör till sin död 1899. Senare chefredaktörer har varit bl a August Nilsson — ”Kabbarp” och Arthur Engberg, Allan Vougt och Frans Nilsson.

Aurora, Ystad. Fram till 1928 var namnet Ystadsbladet Aurora. Grundad 1899, nedlagd december 1957. Förste redaktören var Johan Pihlman.

Blekinge Folkblad, Se Sydöstra Sveriges Dagblad.

Dagbladet Nya Samhället, Sundsvall. Hette fram till 1950 enbart Nya Samhället. Började utkomma år 1900. Dess förste redaktör var J A Henricsson. Ture Nerman var redaktör 1910-15.

Dala-Demokraten, Falun. Tidningen grundades 1917. Ivar Englund var dess förste redaktör.

Enköpings Nyheter, Enköping. Började utkomma i april 1925 med tre nummer i veckan. Första tiden betecknad som ”vänster” men från 1928 socialdemokratisk. Nedlagd 1931. Avläggare Tierps Nyheter 1930-31.

Eslöfs-Kuriren. Utkom under några månader 1909. Avläggare till Landskrona-Kuriren.

Folkbladet, Stockholm. Veckotidning. Utkom i Stockholm 1894-1907. Redaktör K J Gabrielsson.

Folkbladet för Västmanland. Se Västmanlands Folkblad.

Folkbladet Östgöten, Norrköping. Tidningen startade 1 april 1905 och hette då Östergötlands Folkblad, vilket namn den behöll till 1966. Redaktörer har varit bl a Olov Sundström, Anton Andersson, Sven Persson, Karl Ward och Hilding Färm.

Folket, Eskilstuna. Började utkomma januari 1906. Förste redaktören var Fredrik Ström. Åren 1911-18 var C E Svensson redaktör och 1918-43 Conrad Jonsson.

Folkets Röst, Göteborg. Utkom med sitt första nummer i augusti 1887 och upphörde 1889. Redaktör Pehr Eriksson.

Folkviljan. Utgivningsorter Malmö och Stockholm. Utkom med sitt första nummer i mars 1882 i Malmö. Trycktes tidvis i Köpenhamn. Upphörde i februari 1885. Utgavs på nytt i Stockholm 1891-92. August Palm var tidningens redaktör. Anses ha varit den första socialdemokratiska tidningen i Sverige.

Gotlands Folkblad. Utkom åren 1911-12 från Oskarshamn. Redaktör var Adolf Malmborg. Tidningen återupptogs från Visby 1928. Första numret redigerades av C 0 Nilsson. Sedan var K J Olsson redaktör t o m september, varefter Nilsson åter tog vid som redaktör. Han

efterträddes av Pelle Sollerman.

Hallands Folkblad, Helsingborg. Utgavs åren 191643 som avläggare till Skånska Socialdemokraten.

Hälsinge-Kuriren, Söderhamn. Avläggare till Söderhamns-Kuriren. Utkom under åren 1949-67.

Hälsinglands Folkblad. Utkom åren 1915-49. Föregångare till Hälsinge-Kuriren. Trycktes först som avläggare till Arbetarbladet i Gävle och från 1935 hos Söderhamns-Kuriren i Söderhamn. Adolv Olsson var redaktör under många år.

Härjedalen, Sveg. Veckotidning. Upptagen i partistyrelsens verksamhetsberättelse som partiorgan åren 1948-63.

Hässleholmaren. Avläggare till Kristianstads Läns-Demokraten, Kristianstad. Började utkomma i december 1947 och nedlades i december 1957.

Jämtlands Folkblad, Östersund. Startade 1911 och upphörde 1914. Redaktör Carl Åström.

Kalmar-Bladet. Trycktes i Oskarshamn som en avläggare till Oskarshamns-Bladet, som ägdes av Sv. Typografförbundet. Utkom februari 1905 till mars 1906. Redaktör Frans Hugo Magnusson.

Karlskoga-Kuriren. Avläggare till Örebro-Kuriren. Började utkomma i oktober 1941.

Kristianstads Läns-Demokraten, Kristianstad. Började utkomma sommaren 1932, på eget tryckeri från januari 1933. Nedlagd december 1957. Redaktör från starten var Nils Elowsson.

Kronobergaren, Växjö. Började utkomma i juli 1934. Redaktör från starten var Anton Johansson, som 1944 efterträddes av Karl Lantz. 1954 avlöstes han av Agne Staav.

Kuriren, Uddevalla. Tidningen var egentligen en fortsättning på Lysekils-Kuriren, som utkom med sitt första nummer i Lysekil den 8 juni 1901. Se denna tidning. Namnet Kuriren fick tidningen vid flyttningen till Uddevalla i slutet av 1921. Från april 1963 blev tidningen avläggare till Ny Tid. Nedlagd i december 1964. Redaktörer Axel Ljungberg, Emil Sahlgren och från 1944 Frank Eriksson.

Landskrona-Kuriren, Landskrona. Började utkomma i januari 1899. Nedlagd 1910. Redaktör Pär Axelsson.

Ljus och Jord. Avläggare till Arbetarbladet i Gävle. Utkom åren 1914 och 1915 med två nummer i veckan.

Lysekils-Kuriren, Lysekil. Tidningens första nummer utkom den 8 juni 1901. Dess förste redaktör var Ivar Neuman. Han avgick redan 1902 och efterträddes av J Törnfelt. Dennes efterträdare blev Gottfrid Ljungdahl, som redigerade tidningen i ungsocialistisk anda. Från 1909 hette tidningen Nya Lysekilskuriren och 1921 blev Axel Ljungberg redaktör samtidigt som tidningen flyttade till Uddevalla. Se Kuriren.

Länstidningen, Östersund. Dess första nummer utkom den 18 juli 1924. Förste redaktören blev Nils Andersson, som stannade till 1938 och efterträddes av Joel Nordin.

Morgon-Tidningen. Se Social-Demokraten.

Motala-Posten, Motala. Från att ha varit en borgerlig tidning till 1950 blev den socialdemokratisk. Från juli 1952 avläggare till Östgöten och nedlagd i november 1962.

Mönsterås-Bladet. Tidningen var en avläggare till Oskarshamns-Bladet, utkom med första numret i oktober 1902 och nedlades 1903.

Norrländska Socialdemokraten, Boden, senare Luleå. Tidningen startade med ett

provnummer den 14 december 1918. Den förste redaktören var Verner Hedlund, som dock avgick efter en kort tid. Hans efterföljare har varit Hjalmar Larsson, P A Sehlstedt, John Lindgren, 0 W Lövgren, Henning Karlsson, Paul Björk och Lars Fagerström.

Norrskensflamman, Luleå. Tidningen grundades av socialdemokraterna och första numret utkom 1906. Den blev vänstersocialistisk 1917 och kommunistisk 1922. Redaktörer under den socialdemokratiska tiden var Hjalmar Larsson, C N Carleson och Ivar Vennerström.

Ny Tid, Göteborg. Första numret av tidningen utkom den 24 mars 1892. Fredrik Sterky blev tidningens förste redaktör och innehade posten till 1897. Nästa redaktör blev A C Lindblad som avgick 1916. Följande chefredaktörer har varit Emil Rosen, Rickard Lindström, K J Olsson, Rolf Edberg och Kaj Björk. Tidningen nedlades 1966.

Nya Folkbladet, Kalmar. Tidningen trycktes i Oskarshamn och började utkomma i maj 1908. Den nedlades i februari 1910.

Nya Jämtland, Östersund. Började utkomma i december 1915 och upphörde i februari 1920. Redaktör Carl Åström.

Nya Lysekilskuriren. Se Lysekilskuriren.

Nya Norrland, Sollefteå. Tidningen utkom med sitt första nummer den 5 december 1907. Förste redaktör var C O Johansson. Vid partisplittringen 1917 blev den vänstersocialistisk, men 1922 blev den åter socialdemokratisk, då vänstersocialisterna återförenades med socialdemokraterna. Redaktörer har varit bl a Ivar Vennerström, Karl Mäler, Hugo Wingård, Axel Andersson och Kaj Axelsson.

Nya Samhället, Stockholm. En socialdemokratisk tidning som utkom med några få nummer under tiden juni-september 1886. Redaktör var J M Engström.

Nya Samhället. Se Dagbladet Nya Samhället.

Nya Älvsborgaren, Trollhättan. Tidningen började utkomma i december 1931 och upphörde i juni 1937. Redaktör var Olof Landkvist.

Nyheterna, Helsingborg. Se Skånska Social-Demokraten.

Oskarshamns-Bladet, Oskarshamn. Grundades i oktober 1902 av Sv. Typografförbundet för att bereda svartlistade typografer arbete. Tidningen var knappast något partiorgan utan allmänt radikal. Nedlagd 1909.

Oskarshamns Nyheterna, Oskarshamn. En borgerlig tidning som 1933 blev socialdemokratisk. Redaktörer har varit Rolf Edberg, Olof Landqvist och Evert Kumm. Från 1950 utkommer tidningen som avläggare till Östra Småland.

Oskarshamns-Posten, Oskarshamn. Grundades 1862 men var borgerlig till 1920 då den blev socialdemokratisk. Nedlades i juni 1923. Redaktör åren 19201923 var Ruben Wagnsson.

Piteå-Tidningen, Piteå. Grundad 1915. Var borgerlig till 1929, då den blev socialdemokratisk. Redaktör 1929 blev Axel Bengtsson, som 1936 efterträddes av Sven Dahlberg.

Proletären. Tidning för Östergötlands Arbetareparti, Norrköping. Första numret utkom den 17 februari 1888. Efter en oregelbunden utgivning upphörde tidningen 1893. Redaktörer var G A Rydgren, A H Janhekt, Hinke Bergegren och Linus Edman.

Skaraborgaren, Falköping. Började utkomma 1926 och nedlades 1960. Tidningens förste redaktör blev Anders Nilsson, som 1933 efterträddes av Karl Lantz. Denne avgick 1944 och Anton Johansson tillträdde.

Skånska Social-Demokraten, Helsingborg. Tidningen fick 1954 ett tillägg till namnet —

”Nyheterna”. 1957 slopades det gamla namnet och den hette enbart Nyheterna. Grundades 1907 och upphörde 1965. A J Christiernsson var redaktör från starten till 1917, Nils Karleby 1917-22, Karl Bergström från 1922-52 och därefter Frans Nilsson.

Smålands Folkblad, Jönköping. Tidningen började utkomma i november 1901. Förste redaktör blev Ernst Hallin. Redan 1902 efterträddes han av Gottfrid Frösell, som 1905 efterföljdes av Pär Axelsson. Senare redaktörer har varit bl a Ivar Neuman, Henrik Persson, Karl Fredriksson, Gunnar Lundberg, Per Edvin Sköld, Axel Bråland och Erik Ståhl.

Smålänningen, Jönköping. Tidningen utkom från 1908 till 1916 och var en veckotidning som utgavs av Smålands Folkblad.

Social-Demokraten, Stockholm. Första numret — provnummer — utkom den 25 september 1885. August Palm var tidningens grundare och förste redaktör. I slutet av 1886 avgick Palm och Hjalmar Branting tillträdde som huvudredaktör, en syssla som han innehade ända till 1917 fast med avbrott under längre eller kortare perioder. Senare huvudredaktörer har varit P A Hansson (1917-21 och 1924), Gustav Möller (1921-24), Arthur Engberg (1924-32), Fredrik Ström (1932-36), Zeth Höglund (1936-40), Rickard Lindström (1940-44), G Elfving (1944-57) och Karl Fredriksson (1957-58). Tidningen ändrade namn vid årsskiftet 1943-44 och kallades Morgon-Tidningen-Social-demokraten. Den nedlades i oktober 1958. Social-Demokraten betraktades under hela sin tillvaro som partiets huvudorgan.

Stockholms-Tidningen, Stockholm. Tidningen grundades 1889 och var borgerlig till 1956, då Torsten Kreuger sålde både Stockholms-Tidningen och Aftonbladet till LO. Stockholms-Tidningen deklarerade sig som politiskt obunden de första tre åren sedan den fått ny ägare, men från 1962 blev den socialdemokratisk. Chefredaktörer sedan LO blivit ägare har varit Gustaf Näsström 1956-59, Victor Vinde 1959-65, Gunnar Fredriksson 1965-66. Nedlades 27 februari 1966.

Sydöstra Sveriges Dagblad, Karlskrona. Grundades 1903 och hette då Blekinge Folkblad ända till december 1921. Då ändrades namnet till Sydvästra Sveriges Dagblad. J A Henricsson var redaktör från 1906 till 1919, Algot Törnkvist från 1920 till 1949, då Gunnar Berg övertog befattningen.

Söderhamns-Kuriren, Söderhamn. Grundades hösten 1895 och blev socialdemokratisk 1934. Från mars 1967 heter tidningen Söderhamns-Hälsinge Kuriren. Avläggare: Hälsinglands Folkblad 1915-48, och Hälsinge-Kuriren 1949-67.

Södertörns Folkblad, Södertälje. Utkom under månaderna maj-september 1908. Föregicks av Södertälje-Kuriren, som utkom med några få nummer våren 1908.

Tierps Nyheter, Tierp. Avläggare till Enköpings Nyheter. Började utkomma 1930. Trycktes i Tierp sista tiden. Redaktör 1931-34 Gösta Netzén. Upphörde 1934.

Viljan, Östersund. Startade 1909 och nedlades samma år. Utkom sporadiskt och trycktes omväxlande i Sundsvall och Härnösand. Redaktör var Carl Åström.

Värmlands Folkblad, Karlstad. Grundades 1906. Tidningen trycktes på Örebro-Kurirens tryckeri. Upphörde i maj 1910. I maj 1918 började tidningen åter utkomma och trycktes den första tiden i Örebro, men från 1919 på eget tryckeri i Karlstad. Redaktörer har varit bl a Nils Helger, Emil Olovson, John Sanden och Axel Bråland.

Västerbottens Folkblad, Umeå. Började utkomma i september 1917. Var vänstersocialistisk till 1923 då det vänstersocialistiska partiet förenades med det gamla partiet. Redaktörer har varit Gottfrid Rosen, Elof Lindberg (1918-43) och Joel Nordin.

Västergötlands Folkblad. Började utkomma i december 1910. Första tiden trycktes den i Falköping, men från 1912 på Ny Tids tryckeri och kan betraktas som avläggare till denna

tidning. Nedlagd i november 1920.

Västerviks-Demokraten, Oskarshamn. Tidningen började utkomma i oktober 1944. Åren 1944-45 trycktes den i Norrköping och blev från december 1945 avläggare till Oskarshamns Nyheterna och från 1953 avläggare till Östra Småland i Kalmar.

Västgöta-Demokraten, Borås. Tidningen började utkomma den 2 oktober 1926. Redaktörer har varit bl a Henrik Persson, K J Olsson, Gösta Elfving, Lars Fagerström och Börje Lindkvist.

Västmanlands Folkblad, Västerås. Tidningen utkom med sitt första nummer den 23 november 1918. Åren 1918-20 trycktes den i Eskilstuna på Folkets tryckeri. Åren 1960-66 hette tidningen Folkbladet för Västmanland. Redaktör under många år var Emil Olovsson. I maj 1966 gick tidningen upp i Folket, som utgav en avläggare kallad Folket, Västmanlands-edition. Från januari 1971 heter tidningen återigen Västmanlands Folkblad.

Västra Sveriges Folkblad, Göteborg. Avläggare till Ny Tid som utkom åren 1912-20.

Örebro-Kuriren, Örebro. Grundades 1902 och första numret utkom i maj det året. Redaktörer har varit C A Lindgren, Karl Eriksson, Harald Åkerberg (191350), Gösta Johansson, Lars Fagerström, Gustav Ryman m fl.

Östergötlands Folkblad, Norrköping. Började utkomma den 1 april 1905. Se Folkbladet Östgöten.

Östgöten, Linköping. Grundades 1872 och var radikal men borgerlig till 1935, då den köptes av socialdemokraterna. Redaktörer under den socialdemokratiska tiden har varit Henning Thylin, Rolf Edberg, och Carl H Johansson. Från november 1962 var tidningen avläggare till Östergötlands Folkblad och från februari 1966 till Folkbladet Östgöten.

Östra Småland, Kalmar. Började utkomma 1928. Trycktes första tiden på Sydöstra Sveriges Dagblads tryckeri i Karlskrona. I december 1928 utkom tidningen från eget tryckeri i Kalmar. Redaktörer har varit Adolf Malmborg och Sven Persson. Avläggare till Östra Småland: Oskarshamns Nyheterna från 1950 och Västerviks-Demokraten från 1953.

Övriga arbetartidningar

Arbetare-Kuriren, Göteborg. Syndikalistisk (”Welinderriktningen”). Tidningen började utkomma i oktober 1926 och upphörde med utgången av år 1942.

Arbetaren, Stockholm. Syndikalistisk. Tidningen startade i januari 1922 och var daglig. Redaktör var då Frans Severin. Han efterträddes 1928 av Albert Jensen som avgick 1951. 1954-57 ändrades namnet till Dagstidningen — Arbetaren. 1958 återtogs det gamla namnet Arbetaren i och med att den blev veckotidning.

Arbetar-Tidningen, Göteborg. Kommunistisk. Tidningen grundades 1929. En tid trycktes den i Stockholm på samma tryckeri som Ny Dag. Senare har den utkommit på eget tryckeri men trycktes åter i Stockholm som avläggare till Ny Dag. Förste redaktör var Sigfrid Konradsson. Han efterträddes av Nils Holmberg. Har nu upphört.

Borås Folkblad. Kommunistisk. Avläggare till Arbetar-Tidningen, Göteborg. Utkom 1943-57.

Dalarnas Arbetarblad, Borlänge. Syndikalistisk. Utkom september 1925 till september 1926.

Dalarnas Folkblad, Borlänge. Började utkomma i november 1917 och upphörde i september 1925. Var vänstersocialistisk 1917-21 och kommunistisk 192225.

Den Nya Politiken, Stockholm. Utkom augusti 1924 till november 1925. Tidningen

grundades av Zeth Höglund och hans meningsfränder sedan han uteslutits ur Kommunistiska partiet.

Folkets Dagblad, Stockholm. Grundad 1916. Namnet var 1916-17 Politiken. 1918-30 Folkets Dagblad Politiken och 1931-40 Folkets Dagblad. Första tiden eller till 1922 var den vänstersocialistisk, sedan kommunistisk och 1934 socialistisk. Första redaktören var Ture Nerman. Åren 1924-36 var Karl Kilbom redaktör och tidningen var organ för Kommunistiska partiet och efter 1929 den s k kilbomriktningen, som 1934 ändrade namn till Socialistiska partiet. Tidningen upphörde 1940 men återuppstod 1942-45 som nationalsocialistisk.

Folkets Röst, Stockholm. Utkom 1953-56 som avläggare till Ny Dag för Gävleborgs län.

Folkviljan, från 1910 Nya Folkviljan, Malmö. Ungsocialistisk. Tidningen började utkomma 1906 och upphörde 1920. Se Nya Folkviljan.

Folkviljan, Stockholm 1945-49. Kommunistisk veckotidning.

Inlandet. Vänstersocialistisk. Avläggare till Nya Norrland, Sollefteå för spridning i Jämtland och Härjedalen. Utkom 1917-21.

Kalmar Läns-Kuriren. Grundad 1921, nedlagd 1942. Trycktes på flera olika platser. Kommunistisk och från 1929 tillhörande den s k sillénriktningen.

Norrlands-Folket, Kiruna. Grundad 1929, upphörde 1958. Från sin start till och med 1950 var tidningen syndikalistisk. Första redaktören var Edvin Lindstam.

Norra Småland, Huskvarna. Grundades 1918 och upphörde 1923. Först vänstersocialistisk och senare kommunistisk.

Norrlands-Kuriren, Sundsvall. Grundades 1922 och upphörde 1938. Tidningen var kommunistisk och tillhörde från 1929 kilbomriktningen.

Norrskensflamman, Luleå. Tidningen grundades av socialdemokraterna och utkom med sitt första nummer 20 september 1906. Blev vänstersocialistisk 1917 och kommunistisk 1922. Redaktörer under den socialdemokratiska tiden var Hjalmar Larsson, C N Carleson och Ivar Vennerström. Under den kommunistiska tiden bl a Sven Linderot. Är från 1976 organ för Arbetarpartiet-Kommunisterna, en utbrytning ur Vänsterpartiet Kommunisterna.

Nya Folkviljan, Malmö. Ungsocialistisk. Tidigare namnet var Folkviljan. Tidningen hette Nya Folkviljan 1910 tills den nedlades 1920.

Nya Småland, Jönköping. Kommunistisk. Grundad 1923 och upphörde 1926.

Ny Dag, Stockholm. Började utkomma 1930. Första redaktören var Gustav Johansson. Huvudorgan för Vänsterpartiet Kommunisterna.

Syndikalisten, Malmö. Syndikalistisk tidning som utkom åren 1911-21. Efterföljdes 1922 av Arbetaren, Stockholm.

Väst-Svenska Kuriren, Göteborg. Utkom september 1918 till december 1933. Var först vänstersocialistisk och från 1922 kommunistisk.

LO-förbundens tidningar

Någon detaljerad genomgång av den fackliga pressen är här inte möjlig att göra. Stora förändringar har skett under årtiondenas gång, när fackförbund har bildats, slagits samman med andra eller upphört. Endast några centrala uppgifter skall här lämnas:

Som kan verka naturligt var det typograferna som först började utge en facktidning. Stockholms Typografiska Förening startade i april 1883 Nordisk Typograf-Tidning. Svenska Typografförbundet bildades 1886 och övertog två år senare utgivningen. Namnet ändrades då

till Svensk Typograf-Tidning. Sedan 1973 är bokbindare, litografer, typografer m fl förenade i ett förbund, Grafiska Fackförbundet med Grafia som förbundsorgan.

Målarnas Facktidning utkom med sitt provnummer 1887. Den utkom inte under åren 1958-72, då målarna hade Byggnadsarbetaren som sin facktidning. Därefter återupptogs utgivningen.

Metallarbetaren utkom med sitt första nummer 1890. Namnet var då Järnarbetaren och ändrades 1914 till Metallarbetaren.

Transportarbetaren började utkomma 1897. Redaktör då och under många år var Charles Lindley.

År 1899 började utgivningen av tidningen Grofarbetaren, senare Förbundskamraten och nu Fabriksarbetaren.

Tidningen Lantarbetaren började utkomma 1908 och utkom fastän något sporadiskt till 1912. Nuva rande Lantarbetareförbundet bildades 1918 och utger sedan 1920 tidningen Lantarbetaren.

De handelsanställdas organisation började utge Handelsarbetaren 1908, numera Handels-Nytt.

Tidskriften Beklädnadsfolket grundades 1944 och är nu organ för beklädnadsarbetarnas förbund. Tidigare hade skoarbetare, beklädnadsarbetare och textilarbetare var sitt förbund med var sin facktidning.

Mål och Medel, som nu utges av Svenska Livsmedelsarbetareförbundet, har också uppstått i anslutning till sammanslagning av olika organisationer inom livs- och njutningsmedelsindustrierna.

Skogsindustriarbetaren, vanligen kallad Sia, är organ för tre fackförbund: Svenska Skogsarbetare-förbundet, Svenska Pappersindustriarbetareförbundet och Svenska Träindustriarbetareförbundet.

Byggnadsarbetaren är organ för Svenska Byggnadsarbetareförbundet och grundades 1949 efter samgående av olika organisationer inom byggnadsindustrin.

Tidningen Statsanställd började 1955 utges av Statstjänarkartellen och utges sedan 1970 av Statsanställdas förbund. Flera mindre facktidningar upphörde därmed, bl a Signalen, organ för Svenska Järnvägsmannaförbundet.

Följande tidskrifter utges av till LO anslutna fackförbund (sommaren 1978):

Beklädnadsfolket. Organ för Beklädnadsarbetarnas förbund. Utkommer var tredje vecka. Upplaga 58 000 ex.

Bleck- och Plåtslagaren. Organ för Svenska Bleck-och Plåtslagareförbundet. Utkommer en gång i månaden som bilaga till LO-tidningen. Upplaga 5 500 ex.

Byggnadsarbetaren. Organ för Svenska Byggnadsarbetareförbundet. Utkommer med 35 nummer per år. Upplaga 162 000 ex.

Elektrikern. Organ för Svenska Elektrikerförbundet. Utkommer med 11 nummer per år. Upplaga 30 000 ex.

Fabriksarbetaren. Organ för Svenska Fabriksarbetareförbundet. Utkommer med 20 nummer per år. Upplaga 101 000 ex.

Fastighetsfolket. Organ för Fastighetsanställdas Förbund. Utkommer med 12 nummer per år. Upplaga 41 000 ex.

Försäkringsanställd. Organ för Försäkringsanställdas Förbund. Utkommer med 11 nummer per år. Upplaga 20 000 ex.

Grafia. Organ för Grafiska Fackförbundet. Utkommer med 22 nummer per år. Upplaga 40 700 ex.

Gruvarbetaren. Organ för Svenska Gruvindustriarbetareförbundet. Utkommer med 8 nummer per år. Upplaga 15 600 ex.

Handels-Nytt. Organ för Handelsanställdas Förbund. Utkommer med 11 nummer per år. Upplaga 155 000 ex.

Kommunalarbetaren. Organ för Svenska Kommunalarbetareförbundet. Utkommer med 22 nummer per år. Upplaga 427 000 ex.

Lantarbetaren. Organ för Svenska Lantarbetareförbundet. Utkommer med 11 nummer per år. Upplaga 13 000 ex.

Metallarbetaren. Organ för Svenska Metallindustriarbetareförbundet. Utkommer varje vecka. Upplaga 440 000 ex.

Musikern. Organ för Svenska Musikerförbundet, Nöjesföretagens Personalförbund. Utkommer med 11 nummer per år. Upplaga 15 000 ex.

Målarnas Facktidning. Organ för Svenska Målareförbundet. Utkommer med 10 nummer per år. Upplaga 24 000 ex.

Mål och Medel. Organ för Svenska Livsmedelsarbetareförbundet. Utkommer med 20 nummer per år. Upplaga 58 000 ex.

Sia. Skogsindustriarbetaren. Organ för Svenska Skogsarbetareförbundet, Svenska Pappersindustriarbetareförbundet och Svenska Träindustriarbetareförbundet. Utkommer med 26 nummer per år. Upplaga 158 000 ex.

Sjömannen. Organ för Svenska Sjöfolksförbundet. Utkommer med 12 nummer per år. Upplaga 10 000 ex.

Skorstensfejaren. Organ för Svenska Skorstensfejareförbundet. Utkommer med fyra nummer per år. Upplaga 1 700 ex.

Spegeln. Organ för Svenska Frisörarbetareförbundet. Utkommer med sex nummer per år. Upplaga 5 000 ex.

Statsanställd. Organ för Statsanställdas Förbund. Utkommer varje vecka. Upplaga 184 000 ex.

Svensk Hotell-Revy. Organ för Hotell- och Restauranganställdas Förbund. Utkommer med 10 nummer per år. Upplaga 33 000 ex.

Transportarbetaren. Organ för Svenska Transportarbetareförbundet. Utkommer med 12 nummer per år. Upplaga 50 000 ex.

Tidskrifter inom arbetarrörelsen

ABF:s Tidning. Utgiven av Arbetarnas Bildningsförbund. Stockholm 1922-1953. Efterföljdes av Fönstret.

Aktuell information från Stockholms Arbetarekommun. Stockholm 1950-.

Aktuellt i politik och samhälle (s). Tidskrift utgiven av SAP. Stockholm 1953-. Tidskriften grundades efter sammanslagning av Fakta, Odlaren och Tjänstemannen.

Arbetarkalendern. Utgiven av Sveriges Arbetares Centralorganisation. Stockholm 1920-.

Arbetarkvinnornas Tidning. Utgiven av Sveriges Kommunistiska Parti. Stockholm 1929-1946.

Arbetarmakt. Organ för Förbundet Arbetarmakt. Jönköping 1972-.

Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskaps Årsbok. Fortsättning på Notiser från Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap. 1956-1959.

Arbetarrörelsens Årsbok. Fortsättning på Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskaps Årsbok som utkom 1956-1959. Stockholm 1970-.

Arbetarteatern. Tidskrift utgiven av ABF. Stockholm 1931-1933.

Arbetets Kvinnor. Utgiven av Stockholms Fackliga Centralorganisations Kvinnosektion. Stockholm 1927-1954.

Arkiv för Studier i arbetarrörelsens historia. Lund 1972-.

Ateneum. Organ för den historiska materialismen. Lund 1953.

Avantgardet. Kommunistisk tidning för Sveriges arbetarungdom. Stockholm 1930-1939. Från 1934 organ för Sveriges socialistiska ungdomsförbund, således den s k kilbom-riktningen.

Bokstugan. Studiecirklarnas tidskrift. Stockholm 1917-1936. Redaktörer: Oscar Olsson och Richard Sandler. Efterföljdes av Folklig Kultur.

Brand. Socialistiska Ungdomsförbundets organ. Stockholm 1898-1966. Utkom både som veckotidning och senare som månadstidning. Göteborg 1967-1970. Redaktörer: Hinke Bergegren 1903—1916, Ivan Oljelund 1916-1918 och sedan under lång tid C J Björklund.

Broderskap. Utgiven av Sveriges kristna socialdemokraters förbund. Stockholm 1928-.

Brunnsvikarnas årsbok. Stockholm och Sörvik 1924-1958.

Brunnsvikarnas årsskrift. Stockholm 1959-.

Clarté. Utgiven av Svenska Clartéförbundet. Stockholm 1924-1939 och 1944, Åren 1941-1944 utgavs Kulturfront som ersättning för Clarté.

Ekonomiska utsikter. Konjunkturinformation till fackförbunden. Utgiven av LO. Stockholm 1960-.

Fackföreningsrörelsen. Organ för LO. Redaktör till 1937 var Sigfrid Hansson, därefter Albin Lind och Rune Blomkvist. Stockholm 1920-1975. Fortsättning 1976 LO-Tidningen.

Fakta för socialdemokratiska talare och debattörer. Stockholm 1936-1945.

Fakta och argument. Utgiven av socialdemokratiska partistyrelsen. Stockholm 1958-1971.

Fjärde Internationalen. Kommunistiska arbetareförbundets teoretiska tidskrift. Stockholm 1969-1996.

Folkbildningsarbetet. Utgiven av Folkbildningsförbundet och de samverkande bildnings-förbunden. Södertälje 1959-. Utgör fortsättning på Folklig Kultur.

Folkbladet. Utgiven av SAP. Redaktör P A Hansson och Henning Thylin. Stockholm 1930-1935.

Folket i Bild. Redaktör Ernst J Lundqvist och Ivar Öhman. Stockholm 1934-1962.

Folket i Bild-Kulturfront. Stockholm 1972-.

Folkets Hus. Organ för Folketshusföreningarnas riksorganisation. Stockholm 1969-. Föregångare var Våra Folkets Hus 1960-1969.

Folkkalendern. Utgiven av Frams förlag. Stockholm 1916-1943.

Folklig Kultur. Stockholm 1936-1958. Föregångare var Bokstugan.

Folkparken. Utgiven av Folkets parkers centralorganisation. Stockholm 1915-1940. Fortsatte 1941 under namnet Scen och Salong.

Kontakt. Utgiven av kommittén för samarbete mellan nykterhets- och fackföreningsrörelsen. Stockholm 1958-1964.

Fram. Socialdemokratiska ungdomsförbundets organ. Första redaktör P A Hansson. Malmö och Stockholm 1903-1912.

Frihetlig socialistisk tidskrift. Utgiven av Föreningen frihetlig tidskrift. Stockholm 1972-1983.

Fönstret. Radikal antifascistisk kulturtidskrift. Redaktörer: Bernhard Greitz, Hugo Lindberg m fl. Stockholm 1930-1936.

Fönstret. ABF:s tidning. Fortsättning på ABF:s Tidning för Arbetarnas Bildningsförbund. Stockholm 1954-.

Första Maj. SAP:s demonstrationstidning. Stockholm 1900-1961.

Gnistan. Organ för Sveriges Kommunistiska parti. Stockholm 1967. Åren 1967-1972 organ för Kommunistiska förbundet marxist-leninisterna.

Idrottsfolket. Tidning för Sveriges arbetaridrottsmän. Stockholm 1929-1935.

Information för socialdemokratiska talare och debattörer. Stockholm 1932-1935. Efterföljdes 1936 av SAP-information.

Information och argument. Utgiven av LO — Propagandarådet. Stockholm 1942-1944.

Internationalen. Huvudorgan för Kommunistiska arbetarförbundet. (Svensk sektion av Fjärde Internationalen). Stockholm 1970-.

Internationell Revy. De kommunistiska arbetarpartiernas tidskrift för teori och information. Stockholm 1959-1966.

Internationell solidaritet. Utgiven av SAC:s internationella kommitté. Stockholm 1970-.

Jordfolket. Organ för den arbetande landsbefolkningen. Stockholm 1926-1930.

Julfacklan. SAP:s jultidning. Stockholm 1894-1961. (Vissa luckor finns från de senare åren).

Karbasen. SAP:s skämttidning. Stockholm 19011908.

Klasskampen. Teoretiskt organ för Kommunistiska partiet marxist-leninisterna (r). Göteborg 1970-.

Kommunbladet. Utgiven av Stockholms arbetarekommun. Stockholm 1925-1956.

Kommunistisk Tidskrift. Utgiven av Sveriges kommunistiska parti, sektion av Kommunistiska Internationalen. Stockholm 1929-1939.

Kommunistiska meddelanden. Utgiven av Kommunistiska partiets arbetsutskott. Stockholm 1921-1925.

Kulturfront. Tidskrift för ekonomi, politik och kultur. Stockholm 1941-1944. Tidskriften var en fortsättning på Clarté.

Libertas. Organ för socialdemokratiska studenter. Stockholm 1941-1970.

LO-tidningen. Tidningen är en fortsättning på tidskriften Fackföreningsrörelsen. Stockholm 1976-.

Marxistiskt Forum. Organ för kommunistiska förbundet marxist-leninisterna och senare från 1973 organ för Sveriges kommunistiska parti. Uppsala 1965-1985.

Meddelanden från arkivet för folkens historia. Stockholm 1973-.

Meddelanden från folkrörelsernas konstfrämjande. Stockholm 1950-1953. Fortsatte 1953 med namnet Vår Konst.

Morgonbris. Organ för Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund. Första redaktör var Anna Sterky. Tidningen var åren 1904-1908 organ för Kvinnornas fackförbund. Stockholm 1904-.

Naggen. Skämttidning. Redaktörer var Erik Lindorm och Ivar Starkenberg. Stockholm 1912-1922.

Notiser från Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap. Stockholm 1927-1955. Fortsättning 1956 med Arbetarrörelsens Kulturhistoriska Sällskaps årsbok.

Nya Folkets Röst. Organ för Nykterhetsorden Verdandi. Föregicks av Verdandisten och efterföljdes också av samma tidning. Stockholm 1918-1924.

Odlaren. Utgiven av SAP. Redaktör Karl Mäler. Uppgick i Aktuellt 1953. Stockholm 1949-1953.

Partiarbetaren. Kommunistiska meddelanden utgiven av Sveriges Kommunistiska parti. Stockholm 1926-1935.

Proletären. Organ för Kommunistiska partiet marxist-leninisterna (r). Göteborg 1970-.

Revolutionen. Tidskrift för revolutionär politik. Redaktörer Ivan Oljelund och Emil Manus. Stockholm 1917-1918.

Röda Fanor. Tidskrift för litteratur, stats- och samhällskritik. Utgiven av Sveriges socialistiska parti. Stockholm 1920-1923.

Rödhättan. Teoretisk tidskrift för marxistisk kvinnodebatt. Stockholm 1974-1981.

SAP-information. Utgiven av Socialdemokratiska partiets informationsavdelning. Utgör fortsättning på Information för socialdemokratiska talare och debattörer. Stockholm 1936-1945.

Scen och Salong. Månadstidning för teater, film, opera och balett. Utges av Folkparkernas Centralorganisation. Stockholm 1941-. Utkom 1916-1941 under titeln Folkparken.

Tidens Magazin. Utgiven av Tidens förlag. Stockholm 1928-1929.

Tidens Kalender. Utgiven av Tidens förlag. Stockholm 1922-.

Småfolket. Organ för Unga Örnars riksförbund. Stockholm 1978-. Utgör en fortsättning på tidningen Unga Örnar.

Socialistisk Debatt. Utgiven av Sveriges Kommunistiska parti. Föregicks av Vår Tid. Stockholm 1967-.

Socialistiskt Forum. Utgiven av en socialdemokratisk organisation med samma namn. Stockholm 1971-.

Socialistisk Tidskrift. Ekonomi, politik, kultur. Utgiven av Kilbom-Flyg-riktningen av kommunisterna. Stockholm 1934-1939.

Solidaritet. Utgiven av Spanienhjälpen. Redaktör Kajsa Rothman. Stockholm 1938-1939.

Sozialistische Tribüne. Utgavs av Landesleitung der S.P.D. in Schweden. Stockholm 1945-1946.

Stockholms Fria Press. Organ för Anarkistiska federationen i Stockholm. Stockholm 1970-1973.

Storm. Organ för Sveriges syndikalistiska ungdomsförbund. Stockholm 1932-1952.

Studiecirklarna. Från 1916 var tidskriften gemensamt organ för IOGT:s och ABF:s studieverksamhet. Stockholm 1915-1916.

Studiekamraten. Grundad 1918 och till 1960 utgiven av en studiecirkel inom ABF. Redaktör 1921-1959 Ivar Dahlberg. Från 1961 utgiven av Bibliotekstjänst i Lund.

Svaret. Meddelanden från Landssekretariatet. Stockholm 1909. 28 nummer utkom under augustiseptember 1909.

Syndikalismen. Utgiven av Sveriges Arbetares Centralorganisation. Stockholm 1925-1929 och 1939-1950.

Tiden. Tidskrift för socialistisk kritik och politik. Utgiven av SAP. Stockholm 1908-.

Tidsbilden. Utgiven av Tidens förlag. Stockholm 1951. Endast fyra nummer utkom.

Tjänstemannen. Utgiven av SAP. Uppgick i Aktuellt 1953. Stockholm 1948-1953.

Under Röd Flagg. Tidskrift utgiven av Hinke Bergegren. Stockholm 1891.

Unga Örnar. Organ för Unga Örnars Riksförbund. Västerås och Stockholm 1931-1977. Efterföljdes 1978 av Småfolket.

Utflykt. Organ för RESO. Stockholm 1962-.

Verdandisten. Organ för Verdandi, arbetarnas nykterhetsförbund. Stockholm 1897-.

Vår Bok. Arbetarkulturs kalender. Stockholm 1938-1954.

Vår Tid. Marxistisk Tidskrift utgiven av Arbetarkulturs förlag. Stockholm 1945-1964. Efterföljdes av Socialistisk Debatt.

Vår Väg. Propagandatidning utgiven av SAP. Oregelbunden utgivning. Oftast fyra nummer per år. Stockholm 1941-1959.

Våra Folkets Hus. Utgiven av Folketshusföreningarnas Riksorganisation. Stockholm 1960-1969. Efterföljdes 1969 av Folkets Hus.

Världen i dag. Tidskrift för politik, ekonomi och arbetarrörelse. Utgjorde en svenskspråkig upplaga av Kommunistiska Internationalens tidskrift Die Welt. Stockholm 1937-1942.

Årsbok. Notiser från Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap. Stockholm 1963-1969. Utgjorde fortsättning på Notiser från Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap.

Kapitel 11

Biografier

Biografier över personer i svensk och internationell arbetarrörelse

Arbetarrörelsen skapas och bärs upp av kollektivet. Den bygger på övertygelsen att de vanliga människorna äger förmåga till intelligent handlande.

Men folket behöver ledare, som tolkar kollektiva känslor och stämningar, formulerar tankar, talar för de tysta, tar de rätta initiativen när tiden är mogen för sådana.

Många stora folkledare har också utgått från arbetarrörelsen, svensk och internationell. Här presenteras ett urval av dessa. Till största delen är det personer som redan har avslutat sin gärning.

Vi har eftersträvat att få med personer som under rörelsens tidiga historia gjorde viktiga insatser men som kanske inte alltid nådde de högsta positionerna och som nu ofta är bort-glömda. Här träffar vi dem: tunnbindarna, cigarrmakarna, rallarna, bagarna, skomakarna, sågverksarbetarna, handelsbiträdena, järnarbetarna, redaktörerna och agitatorerna — de som skapade arbetarrörelsen.

De internationella biografierna har sammanställts av Per Lind.

Framstående personer i svensk arbetarrörelse

Andersson, Gunnar. Född 1890 i Tjällmo, Östergötlands län, död 1946. Nykterhetsman. 19321936 var han Metallindustriarbetareförbundets ordförande och LO:s andre ordförande 1936-1946. Valdes till LO-ordförande 1946 men avled innan han tillträdde uppdraget.

Andersson, Kaj. Född 1897 i Stockholm. En av de första kvinnliga journalisterna i arbetarrörelsens press. Verksam vid Social-Demokratens redaktion åren 1916-1930 och var då den enda fast anställda kvinnliga journalisten. Därefter Morgonbris 1931-1936 och senare andra redaktörsuppgifter inom bland annat Aktiv hushållning, Slöjdföreningen och Socialstyrelsen.

Andersson, Sven. Född i Göteborg 1910. Tidigare partisekreterare och statsråd. Var i ungdomen byggnadsarbetare. Tidigt verksam i SSU. Lokal partiombudsman från 1935. Riksdagsledamot 1941-1944 samt från 1948. Partisekreterare 1945-1948. I regeringen 1948-1976 (konsultativt statsråd till 1951, kommunikationsminister till 1957, försvarsminister till 1973, utrikesminister 1973-1976).

Arnoldsson, K P. Född 1844 i Tumba, Stockholms län, död 1916. Liberal skriftställare. Grundade våren 1885 fackföreningstidningen Tiden, där Hjalmar Branting var redaktör. Bildade Sveriges freds- och skiljedomsförening 1883. Var AK-ledamot 1882—1887.

Aspling, Sven. Född i Filipstad 1912. Tidigare partisekreterare och statsråd. Från början journalist. Kom tidigt med i ungdomsrörelsen. Partiombudsman i Dalarna från 1942, organisationssekreterare i partiet 1946-1948, partisekreterare 1948-1962. Regeringsledamot (socialminister) 1962-1976.

Axelsson, Pär. Född 1868 i Lockne, Jämtlands län, död 1919. Som skomakargesäll företog han långa vandringar. Kom via nykterhetsrörelsen in i arbetarrörelsen. Blev förtroendeman 1899 för socialdemokratiska arbetarekommunen i Landskrona. Grundade Landskronakuriren och arbetade som journalist vid Smålands Folkblad. Blev 1906 redaktör för Örebrokuriren. Tillhörde partistyrelsen 1905-1911. Hörde till de socialdemokratiska redaktörer som kom i fängelse för sina skriverier. Har skrivit sina memoarer, *Minnen och hågkomster* (1918).

Backlund, Sven. Född 1889 i Jönköping, död 1953. Tidningsman och utrikeskorrespondent i den socialdemokratiska pressen. Tog studenten och fil kand-examen. Var medarbetare i Social-Demokraten 1915-1918 och 1921 och i Ny Tid 19211930. Blev därefter utrikeskorrespondent i Paris, London och Genève. Anlitades ofta som tolk vid internationella arbetarkongresser och fackföreningskonferenser. I Göteborg engagerade han sig i HSB-rörelsen.

Bergegren, Hinke (Henrik). Född 1861 i Stockholm, död 1936. En av svensk arbetarrörelses färgstarkaste personer. Gällde för att vara anarkist. Kom tidigt med i den stockholmska rörelsen. Var 1889 redaktionssekreterare i Social-Demokraten. Grundade 1891 en egen tidning, Under röd flagg, för att kunna föra fram sina mer anarkistiska idéer och därefter tidningen Proletären i Norrköping 1891-1892. På partikongressen i Norrköping 1891 förespråkade han ”handlingens ideologi” — anarkismen, som dock majoriteten med liten övervikt tog avstånd ifrån. Blev i början av 1900-talet ungsocialisternas ovalde ledare och redaktör för deras tidskrift Brand. 1908 uteslöts han ur det socialdemokratiska partiet tillsammans med Schröder. Han väckte uppseende under 10-talet med sina föredrag om Kärlek utan barn, d v s om preventivmedel, för vilket han åtalades. Tillvaratog de gamla utopiska socialisternas arv, där kvinnans frigörelse var en av de viktigaste punkterna. 1929 anslöt han sig till SKP och följde sedan Kilbomsgruppen vid sprängningen. Hundratals blusklädda arbetarkvinnor drog hans kista vid begravningen. Skrifter: *Strejkledaren* (roman, 1907), *Kärlek utan barn* (1910), *Ljusets fiender* (1910) *Ungsocialismen* (historik, 1917). Waldemar Bernhard har skrivit hans biografi i serien *Banérförare* (1950).

Björklund, Gottfrid. Född 1876 i Tryserum, Kalmar län, död 1955. Kom till arbetarrörelsen genom möbelsnickarefackföreningen. Sekreterare i Sv Träarbetareförbundet 1905-1914. Hörde till de s k tradeunionisterna, d v s till dem som anslöt sig till engelsk fackföreningstradition, där endast strikt fackliga frågor behandlades. Höll på yrkesförbundsprincipen som organisationsform för fackföreningsrörelsen. Blev ledamot av LO:s sekretariat 1912 —1917. Arbetade regelbundet i Social-Demokraten 1914-1928. Satt i partistyrelsen 1914-1918.

Blomberg, Ernst. Född 1863 i Stockholm, död 1911. Arbetade till 1896 som kopparslagare och var en av grundarna av Stockholms kopparslageriarbetarefack förening 1885, vars ordförande han var 1887-1892. Blev 1893 medlem av Sv Järn- och Metallarbetareförbundets styrelse. Var ledamot i Stockholms stadsfullmäktige 1903-1905 och 1905 —1910 ledamot i AK, från 1911 i FK. Var en av de aktiva i bildandet av LO, vars förste sekreterare han blev. Han tillhörde motståndarna till den s k tvångsanslutningen.

Borge, Oskar. Född 1862 i Stockholm, död 1938. Kom ur ”mellanskiktet”, fadern var hovbetjänt. Blev student 1883 och studerade i Uppsala, där han blev doktor i botanik. Kom med i Uppsala socialdemokratiska arbetarklubb och i föreningen Verdandi. 1902 grundade han Arbetarrörelsens arkiv. Var 1918-1919 föreståndare för Stockholms arbetarebibliotek. 1926 var han med och bildade Arbetarnas kulturhistoriska sällskap. Var ledamot av stadsfullmäktige i Stockholm 1911-1913 och i FK 1920-1921.

Branting, Anna. Född 1855 i Stockholm död 1950. Gift med Hjalmar Branting. Författarinna, teaterkritiker i Social-Demokraten under signaturen Ren.

Branting, Georg. Född 1887 i Stockholm, död 1965. Son till Hjalmar och Anna Branting. Jur kand-examen 1913. Blev sekreterare i kommittén för industriell demokrati som tillsattes i början på 20-talet. Ledamot av Stockholms stadsfullmäktige 19271938. Ledamot av FK från 1931. Tillhörde vänstern inom det socialdemokratiska partiet och var en av de ledande socialdemokrater som samarbetade med kommunisterna inom folkfrontsorganisationen Antifascistisk Samling. Var försvarsadvokat vid de s k kommunistprocesserna i Finland 1923 och 1928 samt vid den beryktade Sacco-Vanzettiprocessen i USA 1927.

Branting, Hjalmar. Född 1860 i Stockholm, död 1925. Svensk arbetarrörelses stora

ledargestalt. Blev dess talesman i AK 1897. Finansminister 1917 —1918, statsminister 1920, 1921-23 (även utrikesminister) samt från 1924 till sin död. Studerade naturvetenskapliga ämnen i Uppsala 1877-1882 och blev övertygad socialist efter studier av bl a Lassalle, Marx, Liebknecht och Guesde. Blev efter studietiden redaktör för Tiden, den liberala fackföreningstidningen. Invaldes i Social-Demokratens redaktion 1886, vilket bidrog till att Axel Danielsson drog sig tillbaka. Blev snart en av de ledande inom den socialdemokratiska gruppen i Stockholm. Vid denna tid var han en övertygad anhängare av marxismen, vilket ett föredrag i Gävle 1886 visar: ”Varför arbetarrörelsen måste bli socialistisk”. Blev 1889 åtalad och dömd till 3 1/2 månaders fängelse för att han införde Axel Danielssons artikel ”Till världsalltets upphovsman” i Social-Demokraten. Vid partiets grundande blev han en av de sju förtroendemännen. Blev först 1907 formellt partiledare. Den tyske socialdemokraten Bernsteins revision av marxismen var viktig för Branting. Redan tidigt fastställde han den legala vägen till socialism som den enda tänkbara. Hans motstånd mot utomparlamentariska metoder var också av tidigt datum och växte med åren. Efter det första världskriget ägnade han sig huvudsakligen åt utrikespolitiken och fredssträvanden efter att ha vantrivts på posten som finansminister. Var svensk delegat i NF från 1920 och ledare av dess råd från 1923. Fick 1921 dela Nobels fredspris. Hans biografi skrevs av Z Höglund i två band (1928-29) och av T Nerman, *Hjalmar Branting, kulturpublicisten* (1958) och *Hjalmar Branting, fritänkaren* (1960), *Bilden av Branting*, en antologi: red. Jan Lindhagen och Jan Bolander (1975).

Börjesson, Karl. Född 1873 i Östra Ed, Kalmar län, död 1941. Utbildade sig till slöjdlärare efter en brokig bana som lantarbetare, bruksarbetare, mekanisk arbetare och verktygsförman. Gick med i partiet 1894 och samma år i Metallindustriarbetareförbundet. Var verksam i Södertälje under 10-talet, senare i Solna. Var också med i styrelsen för Social-Demokraten.

Carleson, C N. Född 1865 i Stockholm, död 1929. Kom från en burgen hantverkarfamilj, fadern skräddarmästare. Blev efter studier i Uppsala en av de kunnigaste publicisterna i den socialdemokratiska pressen. Hans signatur var Spartakus. Social-Demokratens chefredaktör 1892-1909, 1910 tillsammans med Gerhard Magnusson. Var också lyriker och målare samt en av partiets mest insatta teoretiker. (”Fråga Carle, han vet allt”.) Var 1907-1911 medlem i partistyrelsen. Efter sprängningen 1917 gick han över till vänstersocialdemokraterna och blev chefredaktör för nystartade Folkets Dagblad Politiken 1917-1918. Viktigare arbeten är *Mark och parti i modern organisation och politik* (1918), *Socialisering och rådssystem* (1920), *Arbetets rätt* (1921), *Vad är valuta?* (1922) och *Svenska socialdemokratins ursprung* (1927).

Casparsson, Ragnar. Född 1893 i Avesta, död 1978. Började tidigt arbeta som valsverksarbetare vid Avesta järnverk. Kom därefter via journalistiken in i arbetarrörelsen. Medverkade i Brand, Nya Folkviljan och Syndikalisten 1911-1921, därefter i Folkets Dagblad 1919-1921. Var först syndikalist och gick under tidigt 20-tal över till socialdemokratin. Redaktionssekreterare på Arbetaren 1922-1928, facklig redaktör i Social-Demokraten 1929-1933, LO:s pressekreterare 1933-1951, facklig medarbetare i Aftontidningen 1946-1951 och dess chefredaktör 1951-1952. Var 1952-1960 landshövding i Västmanlands län. Har skrivit LO:s historia, *LO under fem årtionden*, 1-2 (1947-1948), *Svenska Bryggeriindustriarbetareförbundet 1890-1920, Gruvfolk, Svenska Gruvindustriarbetareförbundet 1895-1935* samt sina memoarer *Vårt fattiga liv* (1961), *Land, du välsignade* (1962) och *Brinnande horisonter* (1963).

Dalström, Kata (Katarina). Född 1858 i Dalhems församling i Kalmar län, död 1923. Kom från överklassen, fadern var såväl bruksägare som professor. Anslöt sig 1893 till det socialdemokratiska partiet, medlem av partistyrelsen 1900-1905. Satt 1909 med i storstrejksutskottet. 1910 var hon partiets ombud vid Andra internationalens kongress i Köpenhamn. Arbetade huvudsakligast som agitator och organisatör. Organiserade bl a textilarbeterskorna och rallarna. Sympatiserade tidigt med ungdomsförbundet och kom att tillhöra oppositionen inom partiet. Gick 1917 med vänstersocialdemokraterna, sedan hon redan 1915 anslutit sig till

Zimmerwaldförbundet. Deltog 1920 i Kominterns kongress i Moskva. Senare kom hon i motsättning till det kommunistiska partiet, bl a för sin tros skull, hon blev nämligen buddist. Hennes biografi skrevs av F Ström, *Kata Dalströms liv, öden och äventyr i kampen mot herremakten* (1930). Mauritz Västberg skrev om henne i serien *Banérförare* (1951). Se också Harriet Clayhill, *Kata Dalström i agitationen* (1973).

Danielsson, Axel. Född 1863 i Stavsnäs i Värmlands län, död 1899. Kom från ett fattigt hem, fadern var sågverksarbetare. Trots det lyckades han avlägga studentexamen 1881 i Falun. Kom efter tre terminer i Uppsala till Stockholm för att bli fri skribent. Efter svält och umbäranden fick han kontakt med August Palm som anställde honom som sin medarbetare i Social-Demokraten 1885-1887. Flyttade till Malmö, sedan Branting valts in i redaktionskommittén och startade sin egen tidning, Arbetet 1887. Med hans förflyttning till Skåne försköts också tyngdpunkten i svensk arbetarrörelse söderut. Hans signatur Marat var hämtad från den franska revolutionen. Dömdes till 18 månaders fängelse för bl a sin beryktade artikel ”Till Världsalltets upphovsman”. Skrev 1897 partiets första program. Vid partikongressen 1891 i Norrköping ”gjorde han upp” med Bergegrens anarkism. Han betecknades som radikal, vilket innebar att han motsatte sig samarbete med liberalerna. Blev senare liksom Branting mer övertygad om den reformistiska, långsammare vägen till socialism. Hans samlade artiklar gavs ut 1908 av Bengt Lidforss, som också skrev en berömd inledning. Hans biografi har skrivits av Rickard Lindström i serien *Banérförare* (1950), av Alvar Alsterdal, *Brandsyn i samhället* (1963) och av P O Zennström, *Lucifer, En bok om Axel Danielsson* (1967). Alsterdal har tillsammans med Ove Sandell redigerat ett urval av Danielssons artiklar, *Revolution och reform* (1971).

Danielsson, Olof. Född 1855 i Mockfjärd, Kopparbergs län, död 1910. Var skogsarbetare och brädgårdsarbetare. Startade 1886 i Gävle den första fackföreningen för brädgårdsarbetare. Hans karriär inom den fackliga rörelsen gick via Sågverks-arbetareförbundet. Vid dess grundande 1897 var han en av de ledande. Var ledamot av Gävle stadsfullmäktige. Satt i partistyrelsen.

Ebe, Einar. Född i Eskilstuna 1897. Fadern metallarbetare. Började vid 14 års ålder arbeta på Olof-ströms bruk. Senare bl a bromsare på malmtåg. Verksam inom Sagostundsrörelsen, Socialdemokratiska ungdomsförbundet och Verdandi. Var elev vid Brunnsviks folkhögskola 1921-1922. Gick vid partisprängningen 1917 över till vänstersocialistiska partiet och tillhörde senare Kilbomsriktningen. Ombudsman 1925-1932. Återvände till SAP 1937. Blev tidigt verksam i hyresgäströrelsen och tillhörde i 25 år Stockholms hyresgäströrelses styrelse. Ombudsman för HSB/Hyresgästerna 1932-1935. Från 1935 anställd vid Folket i Bild. Byggde upp ombudsorganisationen genom vilken såldes böcker, tidskrifter, konstverk etc.

Ekendahl, Sigrid. Född 1904 i Eskilstuna. Fadern metallarbetare, senare småbrukare. Arbetade i ungdomen som biträde på ålderdomshem och blev sedan servitris på kafé och restaurang. Tidigt fackligt aktiv. 1937 ombudsman för restaurangpersonalen i Stockholm. Tio år senare, till sin pensionering 1964, ombudsman i LO (första kvinnan). Riksdagsledamot 1941-1948 och 1956-1968.

Elmgren, Frans. Född 1860 i Algutsboda, Kronobergs län, död 1925. Fick sedan 10-årsåldern försörja sig själv. Blev så småningom skräddare. Redan 1882 blev han medlem av Kalmar arbetareklubb. Från 1897 en av den socialdemokratiska arbetarrörelsens främsta agitatorer. Hans agitationsresor gick genom Norrlands sågverksdistrikt och Småland under 1900-talet. Har skrivit sina memoarer, 30 år som agitator (1920).

Engberg, Arthur. Född 1888 i Hassela, Gävleborgs län, död 1944. Blev 1913 fil kand i bl a filosofi och kunde därefter välja en akademisk karriär eller att engagera sig i politiken. Hade redan under studietiden medarbetat i Arbetarbladet och Social-Demokraten och valde politiken. Redan 1917 valdes han in i partistyrelsen. 1918 blev han ledamot av AK, samma år

som han blev chefredaktör för Arbetet (till 1924). Var chefredaktör för Social-Demokraten 1924-1932. Blev då dömd till 5 000 kr i böter för sina skriverier i samband med Ådalen. Han fick amnesti. Blev 1932 ecklesiastikminister i Per Albin Hanssons första ministär. Genomförde 1933 en ny läroverksstadga och 1936 införde han ett obligatoriskt sjunde skolår. Blev 1940 landshövding i Västernorrlands län.

Engström, Elin. Född i Stockholm 1860, död 1957. Var en av den tidiga arbetarrörelsens få kvinnliga pionjärer. Arbetade på Social-Demokratens expedition 1887-1935. Var ledamot av den Socialdemokratiska kvinnokongressens arbetsutskott 1908-1913, tillhörde Stockholms allmänna kvinnoklubb, som bildades 1892 i indignationen över Norbergsstrejken och dess följder för de strejkande. Var en av arbetarrörelsens förkämpar för den kvinnliga rösträtten.

Engström, J M. Född 1849 i Järrestad, Kristianstads län, död 1889. Var tunnbindare och en av de tidigaste agitatorerna i Stockholm. Valdes vid partikongressen 1889 till en av de sju förtroendemännen. Redaktör för tidningen Nya Samhället 1886.

Eriksson, Bernhard. Född 1878 i Sunnansjö by, Kopparbergs län, död 1952. Var från början järnarbetare, blev sedan handelsföreståndare och organisatör av arbetarrörelsen i Dalarna. Kom via Godtemplarna in i rörelsen. 1905 medlem av partistyrelsen, 1906-1936 ledamot av AK, dess talman 1928-1932. Blev 1920 först sjöminister, sedan socialminister i Brantings första ministär. 1932 blev han landshövding i Kopparbergs län.

Eriksson, Pehr. Född 1861 i Leksand, Kopparbergs län, död 1922. Hans väg in i arbetarrörelsen gick som många andras via nykterhetsrörelsen. Var med i IOGT, dess sekreterare i storlogen i Göteborg 1882. Arbetade som typograf och blev en av organisatörerna i Göteborgs tidiga arbetarrörelse. Startade 1882 den första socialdemokratiska klubben. Blev 1887 redaktör för Folkets Röst och ett av offren för ”åtalsraseriet” 1889, då han dömdes för majestätsbrott och smädelse av riksdagen till ett års fängelse. 1890 redaktionssekreterare i Social-Demokraten. Vid den konstituerande kongressen 1889 blev han en av de sju förtroendemännen. 1906 drabbades han av slaganfall och pensionerades.

Erlander, Tage. Född 1901 i Ransäter, Värmlands län. Växte upp i ett frisinnat folkskollärarhem. Tog studenten och for till Lund för studier. Där blev han medlem av D.Y.G. (Den yngre gubben) — en radikal sammanslutning, som redan Axel Danielsson hade tillhört. Försörjde sig som medlem av redaktionen för Svensk Uppslagsbok. Kommunalt verksam i Lund (stadsfullmäktige 19251929). Riksdagsledamot från 1933 (AK). Arbetade i bl a kommunalskatteberedningen. Tjänstgjorde i många år under Möller i socialdepartementet, där han var statssekreterare 1938-1944. 1941 ordförande i befolkningsutredningen. Under andra världskriget skötte han flykting- och säkerhetsfrågor. Inträdde i samlingsregeringen 1944 som konsultativt statsråd, i den följande socialdemokratiska regeringen ecklesiastikminister 1945-1946. Gjorde stora insatser i skolreformen (ordförande i skolkommissionen 1946). Valdes, i konkurrens med Gustav Möller, vid Per Albin Hanssons död 1946 till partiets ordförande. Statsminister 1946-1969, då han lämnade posten som partiordförande. Fil hedersdr i Lund 1951. Har gett ut sina minnen i fyra band, omfattande tiden till 1960. Har genom sin långa insats i hög grad präglat det nutida svenska samhället.

Flood, Hulda. Född 1886 i Eda socken, Värmlands län, död 1968. Arbetade först som hembiträde efter folkskolan, därefter som skrädderiarbeterska. Verksam i Karlstads skrädderiarbetarefackförening. Sekreterare i Värmlands socialdemokratiska kvinnodistrikt 1915-1922 samt aktiv inom både ABF och NOV. Ledamot av stadsfullmäktige i Karlstad 1919-1922. Expeditionsbiträde i socialdemokratiska kvinnoförbundet från 1925. Blev 1929 SAP:s första kvinnliga sekreterare med särskild uppgift att ägna sig åt agitation bland kvinnorna. Under hela 30-talet for hon på långa agitationsturnéer och bildade ett stort antal nya arbetarekommuner och kvinnoklubbar. Har givit ut historiken Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige (1939).

Flyg, Nils. Född 1891 i Stockholm, död 1943. Utbildade sig till typograf. Ägnade sig i ungdomsförbundet framför allt åt ”kulturkampen”. Var studieledare i ungdomsförbundet 1919-1924 och 1919-1928 sekreterare i ABF. Blev 1924 ordförande i SKP:s centralkommitté 1924-1929 chef för det kommunistiska partiets bokförlag Fram. Var 1929-1943 ledare för SKP, det parti som bröt med Komintern 1929 och som från 1934 tog namnet Socialistiska Partiet. Under hans ledning utvecklades partiet i slutet av 30-talet alltmer i nazistisk riktning.

Forsell, Albert. Född 1865 i Segerstad, Skaraborgs län, död 1937. Tillhörde SAP alltifrån partiets grundande. Var med i NOV och tillhörde stadsfullmäktige i Stockholm. Arbetade inom nykterhetsnämnden och pensionsnämnden. Var Stockholms arbetarekommuns kassör och expeditionsföreståndare 1903-1932.

Forslund, Albert. Född 1881 i Ovansjö socken, Gävleborgs län, död 1954. Var bruksarbetare, senare konduktör vid Dala-Ockelbo-Norrsundets järnväg. Nykterhetsman och fackföreningsman. Blev 1918 ledamot av Gävleborgs läns landsting. Bildade 1906 avdelning 199 av Sv Järnvägsmannaförbundet och var dess ordförande 1918-1936. Var 1922-1936 ledamot av LO:s sekretariat. 1936 blev han LO-ordförande men avgick samma år för att bli kommunikationsminister i Per Albins andra ministär 1936-1938 och socialminister 1938-1939. I riksdagen var han främst intresserad av socialpolitiska frågor och arbetade särskilt för de lägre statsanställdas organisation. Ledamot av partistyrelsen från 1932.

Gabrielsson, Karl Johan. (signaturen Karolus). Född 1861 i Fredsberg, Skaraborgs län, död 1901. Började som rallare och grovarbetare. Organiserade sig redan 1889 i arbetarrörelsen både fackligt och politiskt. Var 1891-1894 ordförande i Stockholms allmänna grovarbetareförening. Vid LO:s bildande 1898 blev han vald till förste sekreterare. Medlem av partistyrelsen från 1894 till sin död. Blev 1892 medarbetare i Social-Demokraten, 1894 redaktör och ansvarig utgivare för den socialdemokratiska veckotidningen Folkbladet. Främst går han till historien som arbetarrörelsens skald. ”Sveriges mest genuine proletärdiktare” enligt Ture Nerman, som skrivit hans biografi (1942). Hans mest kända dikter är Och skulle jag glömma jag? och Murareflickan.

Geijer, Arne. Född 1910 i Söderdala, Gävleborgs län, död 1979. Var i ungdomen metallarbetare. Gick på Brunnsviks folkhögskola och LO-skolan. Studieombudsman i Metallförbundet 1938, förbundssekr 1945 och förbundsordf 1948-1956. Ordförande i LO 1956-1973. Ordförande i fria fackföreningsinternationalen 1957-1976. Riksdagsledamot 1955-1976. Ordförande i Pensionärernas Riksorganisation från 1977 till sin död.

Gjöres, Axel. Född 1889 i Smedjebacken, död 1979. Fadern arbetade vid bruket, där också sonen började. Efter studier vid Brunnsviks folkhögskola butiksbiträde. Medarbetare i Konsumentbladet (senare Vi) från 1913. Tog verksamt del i uppbyggandet av den kooperativa rörelsen i Sverige. Chef för kommerskollegium 1945-1954. Statsråd (folkhushålls- och handelsminister) 19411948. Har publicerat bl a Robert Owen och kooperationens uppkomst (1932), De kristna socialisterna i England (1937) samt självbiografiska böcker.

Gustafsson, Ruth. Född 1881 i Stockholm, död 1960. Är en av de kvinnliga pionjärerna inom arbetarrörelsen. Arbetade både som agitator, skribent och organisatör. Tillhörde ungdomsförbundet och var med i Stormklockans första styrelse. 1907-1908 sekreterare i Socialdemokratiska kvinnornas centralstyrelse och 1908-1910 dess ordförande. 1920-1929 medlem i kvinnoförbundets styrelse och från 1936 ordförande i Stockholms socialdemokratiska kvinnodistrikt. Var dessutom redaktör för Morgonbris 1908-1910 och 1917-1920. Ledamot i Stockholms stadsfullmäktige 1919-1938 och ledamot i AK 1932.

Götrek, Per. Född 1798 i Linköping, död 1876. Studerade i Uppsala men avlade aldrig någon examen. I stället ägnade han sig åt diverse sysselsättningar, t ex teater. 1823 kom han till Stockholm och grundade en liten tidning, Brage, som kom ut 1824-1825 och därefter Stockholms Mercurius 1827-1830. Hans egentliga yrke blev bokhandlarens. Götrek var en av

de svenskar som tidigt kom i kontakt med de socialistiska utopisternas skrifter. Först anslöt han sig till Saint-Simons tänkande och propagerade för hans idéer i skriften ”Framtidens religion, uppenbarad av Saint-Simon” (1831). Senare blev Etienne Cabet hans ledstjärna. Se *Om proletariatet och dess befrielse genom den sanna kommunismen*, som kom ut 1847. 1848 gav Götrek ut den allra första svenska översättningen av Kommunistiska Manifestet — *Kommunismens Röst*. Vid marsoroligheterna greps han tillfälligt av polisen, som sökte efter syndabockar. Han släpptes eftersom man ansåg att han snarare hörde hemma på dårhus än i fängelse. Han var också med i bildandet av de arbetarföreningar som började uppstå vid mitten av seklet. Hans biografier skrevs av Vennerström Svenska utopister (1913), Bäckström, *Götrek och manifestet* (1972) och Erik Gamby, *Per Götrek* (1978).

Hagberg, Hilding. Född 1899 i Malmberget. Var gruvarbetare i Malmberget och i Kiruna 1914-1929. Gick därefter den journalistiska vägen in i politiken. Var 1930-1940 redaktör för Norrskensflamman och 1943 politisk redaktör för Ny Dag. Från 1933 medlem av politbyrån (verkställande utskottet) i Sveriges kommunistiska parti, sektion av Komintern. 1933 ledamot av AK. Ledare för Sveriges Kommunistiska parti 1956-1964. Under hans tid som ordförande för SKP upplevde partiet en klar nedgångsperiod, dels beroende på det politiska klimatet i Sverige dels på partiets oförmåga att göra upp med sin historia. Har verkat som oppositionsledare för den s k Norrskensflammegruppen efter utbrytningen 1977 av Arbetarpartiet Kommunisterna.

Hansson, Per Albin.Född 1885 i Malmö, död 1946. Blev vid 12 års ålder springpojke och senare handelsbiträde i Malmö. 1903 deltog han i bildandet av Socialdemokratiska ungdomsförbundet, 1905 blev han förbundets förtroendeman och redaktör för tidningen Fram. I de grupperingar som uppstod inom ungdomsförbundet representerade han den grupp som stod för nära samarbete med moderpartiet och kom i opposition med den andra falangen, Stormklockegruppen under Z Höglund. Särskilt efter 1909 blev det uppenbara motsättningar och han avgick från posten som redaktör för Fram. Blev i stället medarbetare i Social-Demokraten. Från 1917 dess huvudredaktör. Gav 1916 tillsammans med Möller ut skriften Stormklockepolitiken under kritisk granskning och vid partisprängningen som följde 1917 försvarade han självfallet partistyrelsens linje. Blev 1918 medlem av AK. I den första Brantingska ministären blev han lantförsvarsminister, senare försvarsminister och genomförde 1925 års nedrustning. Hade i sin ungdom tillhört dem som klart pläderat för total nedrustning och motiverat sitt ställningstagande med att ett försvar av landet inget tjänade till. Efter Brantings död 1925 valdes han till t f partiordförande, och på partikongressen 1928 till ordinarie. Blev 1932 statsminister. Han var en praktisk politiker, som i svåra lägen oftast lyckades ena stridande parter. Han förhandlade med bondeförbundet på våren 1933 och uppnådde den bekanta ”kohandeln”. Han lirkade med riksdagsgruppen 1936 i försvarsfrågan och han drev på fackföreningsrörelsen att förhandla sig fram till Saltsjöbadsavtalet 1938. Under andra världskriget var han ledargestalt för mer än arbetarrörelsen. Han blev den samlande symbolen för svenska folkets enhet och försvarsvilja. 1 samlingsregeringen lyckades han föra samma sammanjämkningspolitik som tidigare inom den egna riksdagsgruppen. Han såg i samregerandet med de andra stora politiska partierna en garanti för demokratins bevarande och ville gärna se en permanent samlingsregering också efter kriget. Denna inställning bottnade i hans folkhemsideologi, en vision av ett samhälle utan större klassmotsättningar, där den starke tar hand om den svage. Folkhemstanken kan tolkas som en vardaglig variant av det utopiska målet — det klasslösa samhället, eller som en bekännelse till den starka staten med klara patriarkaliska drag. Rickard Lindström har skrivit hans biografi i serien *Banérförare* (1952). Hans dotter Anna Lisa Berkling (Söderblom) har skildrat fadern i flera böcker: *Röd ungdom under gröna fanor* (1945), *Per Albin i London* (1973) samt *Folkhemsvår och krisår* (1978). Sigurd Klockare har utgett *Den unge Per Albin — marxisten* (1974) och Gunnar Fredriksson m fl *Per Albin-linjen* (1970).

Hansson, Sigfrid. Född 1884 i Malmö, död 1939. Bror till Per Albin. Arbetade som murare 1898 —1905. Vid 18 års ålder blev han sekreterare i sin fackförening i Malmö. Deltog också 1903 i bildandet av socialdemokratiska ungdomsförbundet, vars ordförande han var en kort tid. Blev 1905 medarbetare i Ny Tid. 1908-1916 medarbetare i Social-Demokraten. 1920--1937 redaktör för LO:s tidning Fackföreningsrörelsen. 1937 generaldirektör och chef för Socialstyrelsen. Har skrivit en rad böcker, framför allt om den svenska fackföreningsrörelsens historia, *Bidrag till den svenska fackföreningsrörelsens historia* 1-3 (1920-1922), *Arbetarrörelsen i Sverige* (1922), *Den svenska fackföreningsrörelsen* (1923, omarbetad 1938). Var reformist och samarbetsman. Han förespråkade t ex samarbete i den s k Mondistkongressen 1928, liksom han i grunden var positiv till Arbetsdomstolen. Var också en aktiv kulturarbetare. 1928 blev han ordförande i ABF och var studieledare vid LO-skolan 1929-1937.

Hedén, Erik. Född 1875 i Stockholm, död 1925. Kom från ett prästhem. Tog studentexamen och studerade i Uppsala. Blev fil kand 1897, fil lic 1909 och disputerade 1912. Blev anställd vid Social-Demokratens kultur- och utrikesavdelningar 1909. Redan under studietiden i Uppsala deltog han i studentklubben Laboremus och genomdrev att den anslöts till SAP. Under det första världskriget blev Hedén starkt uppmärksammad, då han skrev en artikel i Stormklockan 1916 om den politiska storstrejken som ett medel att förhindra krig, om Sverige genom aktivisternas handlande kom med i kriget. För detta dömdes han liksom Z Höglund och Ivan Oljelund till landsförräderi. Hedéns dom löd på straffarbete i 1 år, men han frikändes senare helt av Högsta Domstolen. Vid partisprängningen 1917 gick han över till det nybildade Vänstersocialdemokratiska partiet. Medarbetade ett par år i Folkets Dagblad och Stormklockan, som var det nya partiets tidningar. Lämnade på sommaren 1919 partiet. Anledningen var främst att han motsatte sig den bolsjevisering som nu började inom vänsterpartiet. Han återinträdde i SAP och återupptog arbetet i Social-Demokraten. Arbetade dessutom som föreläsare och studieledare bl a vid Brunnsvik. 1912-1923 reste han runt landet i ABF:s regi och höll föredrag i politiska, sociala och litterära ämnen. Hans främsta kulturella insats är förutom föredragen hans artiklar, sammanställda och utgivna 1916 i *Eros och Polemos* och 1917 i *Eris och Himeros*. Under den stora litterära fejden på 1910- talet försvarade han Strindberg, över vilken han skrev en monografi, *Strindberg, en ledtråd vid studiet av hans verk* (1921). J Landquist har skrivit biografin *Erik Hedén, en levnadsteckning* (1927). Den ingår i Hedéns valda skrifter, samma år.

Heurlin, Carl Martin. Född 1860 i Särestads socken, Skaraborgs län, död 1936. Kom från ett jordbrukarhem men sattes i skrädderilära. Flyttade 1877 till Göteborg, där han arbetade som egen företagare, skräddarmästare 1882-1924. Deltog i arbetarrörelsens första organiseringsförsök i Göteborg. Var med och bildade Skräddarnas fackförening 1882. Var en av initiativtagarna till Arbetareklubben, som bildades 1884 (senare den Socialdemokratiska föreningen), vars förste ordförande han blev. Bedrev skriftlig propaganda för socialismen. Under pseudonymen Martin skrev han bl a *Socialismens lilla katekes, Socialismens katekes, Socialistisk biblisk historia, Folkets katekes.*

Hirdman, Gunnar. Född 1888 i By socken, Kopparbergs län, död 1963. Kom från ett fattigt hem och började tidigt arbeta som industriarbetare vid järnverken och de mekaniska verkstäderna. I sin ungdom var han ungsocialist och skrev kampdikter i Brand under signaturen Danko. Var 19101911 elev vid Manfred Björklunds folkhögskola i Hampnäs med bara några månaders skolgång bakom sig. Fortsatte senare studierna i Danmark (Askovs folkhögskola), i Oxford och vid Brookwood College i USA. Blev 1918 föreståndare för den nybildade Arosgården i Västerås. 1932 riksstudieledare i ABF och studierektor i ABF:s stockholmsavdelning. Hans motto för folkbildningen var — ungefär som vid det tidiga Brunnsvik — ”Insikter — inte åsikter” och ”Enda restriktionen är att det skall vara studier och icke propaganda”. Se broschyren *Humanismens idé* (1942). Andra skrifter: *Den materialistiska historieuppfattningen* (1930), *Marxismens arvtagare* (1933), *Jean Jaurès* (1934), *Demokrati och socialism*

(1942).

Holmström, Axel. Född 1881 i Lund, död 1947. Var bageriarbetare. Blev 1904 styrelseledamot av Sv Bageriarbetareförbundet. 1904-1909 expeditör i Brand och ungsocialist. Dömdes för antimilitäristiska föredrag och för ungsocialisternas speciella kampmedel, värnpliktsvägran, till sammanlagt 14 månaders fängelse och straffarbete. Tog initiativet till kampanjen för frigivning av Amaltheafångarna. Ordförande 1932 —1934 i Svenska antikrigsförbundet. Gav ut Leon Larssons diktsamling *Ur djupet* (1906). Grundade Axel Holmströms förlag i Stockholm 1910, där bl a Ivan Oljelund, Gustav Hedenvind-Eriksson och Harry Blomberg debuterade. Han publicerade också Upton Sinclair, B Traven samt Jaroslav Haseks *Den tappre soldaten Svejk*.

Horney, Amanda. Född 1857 i Stockholm, död 1953. 1 maj 1893 blev hon den socialdemokratiska rörelsens första kvinnliga talare, då hon bl a talade för kvinnlig rösträtt. Var till yrket ursprungligen möbelpolererska. Var med och bildade Stockholms allmänna kvinnoklubb 1892 och blev dess första ordförande. I rösträttsfrågan drev hon på och gisslade partiledningen. Hon fann ”herrar socialdemokrater väl konservativa”, då de ständigt förde fram argumentet att rösträtten först måste säkras åt männen, innan partiet aktivt ville agera för kvinnlig rösträtt.

Hovberg, Karl. Född 1894 i Järpen, Jämtlands län, död 1944. Kom från ett arbetarhem och gick tidigt ut i förvärvsarbete. Visade begåvning för ekonomi- och organisationsfrågor. Kom med i nykterhets- och arbetarrörelserna. Elev vid Brunnsvik 1911-1912 och 1913 —1914. Därefter föreståndare för en konsumtionsförening. 1917-1931 var han sekreterare i Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund, vilket bildats på hans initiativ i Eskilstuna. Var redaktör för förbundets tidskrift Frihet. Bekämpade energiskt den kommunism som började göra sig gällande i Sverige efter första världskrigets slut. 1932 verkställande direktör och ekonomichef för Arbetet, som under hans tid blev socialdemokratins mest framgångsrika tidning. Tog initiativ till och organiserade Bokens dag. Biografin En bok till Karl Hovberg utgavs till hans femtiårsdag.

Höglund, Zeth. Född 1884 i Göteborg, död 1956. Växte upp i ett baptistiskt men frisinnat hem och blev student i Göteborg 1902. Drogs snabbt in i ungdomsförbundet. Medarbetare i Ny Tid 1904 —1905. Blev snart en av ungdomsförbundets ledande gestalter. Dömdes 1905 till 6 månaders fängelse för skriften Ned med vapnen! Grundade 1908 tidningen Stormklockan,
som kom att ge namn åt den mot partiledningen oppositionella gruppen. 1911 blev han chef för Frams förlag och samma år ledare för ungdomsförbundet. Hans kritik mot partiledningen riktades främst mot samarbetet med liberalerna och mot riksdagsgruppens uppträdande i försvarsfrågan. Invaldes 1915 i riksdagen. Under första världskriget förvärrades de redan dåliga relationerna mellan honom och partiledningen. Han tog aktiv del i Zimmerwaldrörelsen och 1916 inkallade ungdomsförbundet mot LO:s och partiledningens vilja en s k fredskongress för att diskutera hotet mot Sveriges fred. Han dömdes jämte Hedén och Oljelund för ”landsförrädiska” yttranden om en eventuell storstrejk vid ett krigsutbrott till tre års straffarbete, en dom som mildrades i Högsta Domstolen till ett års fängelse. Efter partisplittringen blev han ledare för det nya vänstersocialdemokratiska partiet samt redaktör för dess organ, Folkets Dagblad Politiken 1919-1924. Motsatte sig först inte partiets bolsjevisering. Medverkade till dess anslutning till Komintern, men den utveckling mot allt starkare centralisering som tog vid, gjorde att han 1924 lämnade både partiet och Komintern. Återvände 1926 till SAP med nästan hälften av det kommunistiska partiet. Återinvaldes i AK 1928. Under 30-talet medarbetade han i Social-Demokraten, tidningens chefredaktör 19361940. Var 1940 finansborgarråd i Stockholm och ägnade sig därefter uteslutande åt kommunalpolitiken i Stockholm. Har skrivit många grundläggande arbeten om både svensk och internationell arbetarrörelse: *Socialismens historia i dess huvuddrag* (1907, omarbetad 1921), *Hjalmar*

Branting och hans livsgärning 1-2 (1928-29) samt memoarerna *Minnen i fackelsken* 1-3 (1951-1956).

Janhekt, Anders. Född 1861 i Kvistofta, Malmöhus län, död 1942. Kom från ett lantbrukarhem och började sitt arbetsliv som vallpojke. Därefter arbetade han i lantbruket och vid tegelbruk. Gick 1875 i skräddarlära. Som skräddare kom han 1879 till Köpenhamn, där han träffade August Palm. 1887 flyttade han till Stockholm och deltog genast i de socialdemokratiska klubbarnas verksamhet. 1888 for han ut på en lång agitationsresa och blev under färden dömd och åtalad till sammanlagt 9 månaders fängelse för majestätsbrott och för smädelse av riksdagen. 1890 redaktör för den lilla revolutionära tidningen Proletären i Norrköping som grundats av Hinke Bergegren. Var med och ledde framgångsrikt två stora strejker i Norrköping. Medverkade också till bildandet av Ny Tid i Göteborg. Deltog i de s k folkriksdagarna 1893 och 1896. Startade en distributionsaffär i Göteborg 1891. 1903 ombildades hans företag till aktiebolag och han blev verkställande direktör. Utgav under åren 1905-1908 veckotidningen Lektyr.

Jensen, Albert Född 1879 i Landskrona, död 1957. Utbildade sig till urmakare, men övergick snart till journalistisk verksamhet inom arbetarrörelsen. 1901-1904 var han expeditör för Landskrona-Kuriren och 19021904 redaktör för Brand. Han förespråkade en revolutionär, antiparlamentarisk socialism och blev snart övertygad av de franska syndikalisterna. 1910 blev han en av de ledande inom det nybildade SAC. Han deltog också i bildandet av den syndikalistiska internationalen IAA 1922. Framför allt har han arbetat som journalist i den syndikalistiska tidningen Arbetaren, där han blev chefredaktör 1928. Var gift med Elise Ottesen-Jensen. 1949 skrev han sina memoarer, *I frihetens och fredens tjänst*.

Johansson, Edvard. Född 1882 i Färlösa socken, Kalmar län, död 1936. Växte upp faderlös och sattes på s k allmän inrättning. Åtta år gammal kom han i skomakarlära och femton år gammal kom han som gesäll till Stockholm. 1901 gick han med i Stockholms skoarbetarefackförening, vars ordförande han blev 1905. Blev 1913 heltidsanställd kassör inom Sko- och Läderindustriarbetareförbundet och samma år dess förtroendeman. 1930-1936 ordförande i LO. Var principiell anhängare av kollektivavtal men motarbetade en centralisering av fackföreningsrörelsen. Var 1919-1936 ledamot av AK. Vid sin död efterlämnade han aktier och en förmögenhet som gav upphov till allehanda rykten. Han har karaktäriserats som ”en utpräglad pliktmänniska med en brutal energi”.

Johansson-Wisborg, Anna. Född 1879 i Beatebergs socken, Skaraborgs län, död 1953. Kom från ett jordbrukarhem och försörjde sig först som hembiträde och servitris. 1897 —1904 var hon bryggeriarbeterska i Stockholm. Tog 1901 initiativ till bildandet av Bryggeriarbetarnas fackförening, 1904 dess ordförande. 1910-1911 arbetade hon i studiesyfte som fabriksarbeterska i London. 1910-1940 var hon styrelseledamot i Bryggeriindustriarbetareförbundet. Var en av de drivande krafterna bakom bildandet av Fackliga kvinnliga samorganisationen, vars ordförande hon också blev. 1928 grundade hon den fackliga tidskriften Arbetets kvinnor. Var också verksam i Stockholms arbetarekommun, inom kooperationen och kommunalpolitiken. Hennes biografi skrevs av G Höglund, *Stridbar kvinna*, *Några blad ur Anna Wisborgs liv och svensk kvinnorörelse* (1951).

Jonsson, Conrad (Conke). Född 1886 i Eskilstuna, död 1964. Var från början typograf men blev 1907 journalist i tidningen Folket. Medarbetade 1910-1916 i Social-Demokraten, 1917-1943 chefredaktör för Folket. 1943-1952 landshövding i Västmanlands län. Under kriget var han chef för Statens Informationsstyrelse. Ledamot av AK 1922-1943 och i partistyrelsen 1932-1944. Ordförande för Radiotjänsts styrelse 1947-1955.

Järte, Otto. Född 1881 i Nässjö, död 1961. Fadern var lokförare. Tog studenten 1900 och fil kand-examen i Uppsala redan 1903. Amanuens i Kommerskollegium. Redan under Uppsalaåren hade han anslutit sig till det socialdemokratiska partiet och 1902 bildade han student-

föreningen Laboremus. Skrev regelbundet i Social-Demokraten. Avböjde 1908 att bli chefredaktör efter Branting. Var 1911-1915 stadsfullmäktige i Stockholm. Han hämtade ideologisk inspiration och kunnande ur den tyska arbetarrörelsen, bl a från Lassalle. Under kriget 1914-1919 blev han alltmer tysklandsvän och gav anonymt ut Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning (1915), där han pläderar för att Sverige aktivt borde bekämpa Ryssland, dvs på Tysklands sida. Uteslöts ur partiet när det blev känt att han var författaren till skriften. Blev därefter konservativ. Förordade den hårda linjen i arbetslöshetsfrågor, nödhjälpsarbete till löner långt under avtalen. 1924 gick han med i högerns organisation Allmänna valmansförbundet.

Jönsson, Janne. Född i Känna socken i Skåne 1861, död 1941. Var en av Svenska Grovarbetareförbundets skapare och en stor gestalt i den tidiga arbetarrörelsen, som agitator och organisatör. Ledde strejk vid Bjuvs kolgruvor 1886 och avskedades. Från 1907 till 1930 förtroendeman (ordförande) i Grovarbetareförbundet, där bl a arbetare vid byggen samt rallare var organiserade. Tillhörde landssekretariatet i 25 år.

Karleby, Nils. Född 1892 i Västra Karleby socken i Malmöhus län, död 1926. Kom från ett hantverkarhem, fadern snickare. Arbetade först som springpojke, därefter som typograf. Studerade på Brunnsvik 1911-1912 och vid Stockholms borgarskola. Sedan 1916 medarbetare i Skånska Social-Demokraten, vars chefredaktör han var 1917-1920. Samtidigt var han redaktör för det nybildade socialdemokratiska ungdomsförbundets tidning Frihet. Fick stort inflytande över det nya ungdomsförbundet och medverkade till att dess utveckling gick i en klart reformistisk riktning också under ”revolutionsåren” 1917-1918. Var 1920-1926 med i Socialiseringsnämnden. Utgav som en produkt av det arbetet boken Socialiseringsfrågans förutsättningar och läge i Danmark (1921). Från 1921 till sin död var han redaktör för Tiden. Han räknas som en av arbetarrörelsens främsta teoretiker. Se framför allt hans skrift Socialismen inför verkligheten (1926). Han intog en hårt ”liberal” ståndpunkt i arbetslöshetsfrågan och en obunden frihet gentemot marxismen.

Kilbom, Karl. Född 1885 i Österbybruk, Uppsala län, död 1961. Var i sin ungdom bruksarbetare och sjöman. Gick med i ungdomsförbundet och var förbundets agitator 1908-1910. Kom via studier på Brunnsvik in på den journalistiska banan och blev 1910-1915 redaktör för Stormklockan. Tillhörde ”vänstern” och gick med vänstersocialisterna vid partisprängningen. 1916-1917 var han ekonomichef för Folkets Dagblad Politiken och dess huvudredaktör 1924-1936. Grundade tidningen Folket i Bild 1934. Han stannade inom kommunistpartiet under 20-talets sprängningar, men bröt 1929 med SKP och bildade ett eget kommunistparti, som inte var anslutet till Komintern. 1934 bytte partiet namn till Socialistiska partiet. Han var SP:s partisekreterare 1934-1937. Han bröt också med SP 1937 och återvände till SAP. 1940-1952 var han direktör för Folkets Husföreningarnas Riksorganisation och för Sveriges Folkbiografer AB. Har skrivit sina memoarer: *Ur mitt livs äventyr*, 1-3 (1953-1956)

Kämpe, Alfred. Född 1877 i Ringarum, Östergötlands län, död 1936. Fadern var lantbrukare. Han gick i läroverk men tog aldrig studenten. Blev journalist omväxlande med fabriks- och jordbruksarbetare. Var 1908-1910 redaktör för Folket i Eskilstuna och redaktionssekreterare i Folkets Dagblad Politiken 1919-1929. Hans främsta insats i svensk arbetarrörelse är som organisatör av lantarbetarna, framför allt i Skåne. Han stod bakom bildandet av Sv Lantarbetareförbundet 1907 samt vid dess återbildande 1918, sedan organisationen slagits sönder av storstrejken. 1928-1936 var han redaktör för förbundsorganet Lantarbetaren. Har också skrivit en mängd reportageliknande böcker om strejker, t ex *Skördestrejken i Skåne* (1907), om *Sundsvallsstrejken* 1879 samt ett flertal romaner och noveller med jordproletärerna som motiv: *Trälar, några betraktelser från en herrgård* (1907), *Torpare, några skisser från herrgårdsfolkets liv* (1909).

Lange, Gunnar. Född i Stockholm 1909, död 1976. Efter universitetsstudier arbetade han i

jordbruksdepartementet och undervisade under några år i USA. Från 1946 statssekreterare, först jordbruksdepartementet, senare i finansdepartementet. Statsråd från 1954 till 1970. I omgångar ordförande i EFTA:s ministerråd.

Larsson, Leon. Född 1883 i Älvkarleby, Uppsala län, död 1922. Kom från ett fattigt hem och fick vid elva års ålder själv förtjäna sitt uppehälle. Som 16-åring anlade han eldsvåda i sitt hem och dömdes för mordbrand. Efter frigivningen flyttade han till Stockholm, där han blev medlem i Norra socialistiska ungdomsklubben. Sin första dikt publicerade han 1904 i Brand. 1906-1909 gav han ut elva böcker, de flesta diktsamlingar. Tillhörde till en början kretsen kring Hinke Bergegren men övergav senare sin revolutionära övertygelse och valde gruppen kring P A Hansson och Fram. 1909 kom hans slutliga avfall och i boken Samhällets fiende gör han brutalt upp med ungsocialismen. Boken kom att användas av de borgerliga partierna för att göra upp med hela arbetarrörelsen. Är mest känd för sina diktsamlingar Hatets sånger (1908) och Ur Djupet (1906).

Larsson, Oskar. Född 1880 i Göteborg. En av de första socialdemokraterna i första kammaren (191929). Han var folkskollärare och arbetade inom riksdagen huvudsakligen med utbildningsfrågor. Fortsatte därmed som kommunalman i Stockholm, där han under flera årtionden var en av de ledande. Tillhörde den första uppsättningen borgarråd (1920-46).

Larsson, Viktor. Född 1869 i Kolbäck, Västmanlands län, död 1950. Var järnarbetare vid Asea i Västerås. Började som nykterhetsman. 1895 var han med och bildade Västerås järnarbetarefackförening och blev dess ordförande. 1899 blev han Västerås första socialdemokratiska stadsfullmäktige. 1905-1932 ledamot i partistyrelsen. 1903 kom han in i AK och var alltså med i den första socialdemokratiska riksdagsgruppen tillsammans med F V Thorsson, Nils Persson och Hjalmar Branting. Där stannade han till 1933, då han blev ledamot i FK. Konstitutionella frågor blev hans specialitet. Var 1924-1925 chef för kommunikationsdepartementet och t f socialminister.

Lennstrand, Viktor.Född 1861 i Gävle, död 1895. Son till en kopparslagarmästare. Blev fritänkaragitator och utövade visst inflytande över Hjalmar Branting. 1888 stiftade han Det utilistiska samfundet och blev dess ordförande. Propagandaorgan var Fritänkaren och Tänk Sjelf!. Samverkade i början något med den socialdemokratiska rörelsen. Branting och Sterky var medlemmar till en början, men 1890 gjorde Branting upp med utilismen på ett möte, där en resolution togs som innebar att socialdemokratin inte skulle göra irreligiositeten till en programpunkt. 1888 dömdes Lennstrand till 3 månaders fängelse för förnekande av den rena evangeliska läran, något som hände flera gånger till.

Lidforss, Bengt. Född 1868 i Lund, död 1913. Kom från ett akademikerhem, fadern språkman. Tog 1893 sin doktorsexamen i botanik i Lund. 1910 professor i Uppsala och 1911 i Lund. Vid sidan av sin vetenskapliga bana var han också skriftställare i sociala, politiska och litterära ämnen. Hans vänskap med Axel Danielsson förde honom till arbetarrörelsen. Var en av stiftarna till den radikala akademikerföreningen D.U.G. och D.Y.G. (Den Unge Gubben och Den Yngre Gubben). Medverkade i Arbetet och kom att påverka den sydsvenska arbetarrörelsen genom sina artiklar, särskilt efter Axel Danielssons död. Tog ställning för Brantings reformistiska socialism mot den revolutionära grenen inom arbetarrörelsen. Var försvarsvän och pläderade för en folkarme. I fråga om religionen stod han nära den ungsocialistiska rörelsen och ansåg att religionen borde bekämpas också på partiplanet. Tog Strindbergs parti i den stora fejden mellan Strindberg och Heidenstam. Skrifter: bl a Socialistisk journalistik. *Ur Bengt Lidforss' efterlämnade skrifter*, 1-3 (1921-1923). Hellström har i *En mycket ung man* skildrat Lidforss liv, likaså E Norlind i *Livsouvertyr* och K G Ossiannilsson i *Barbarskogen*. Nils Beyer utgav 1968 *Bengt Lidforss — en levnadsteckning*.

Lindblad, A C. Född 1866 i Borgeby socken, Skåne, död 1937. Till yrket skomakare. Arbetade i ungdomen i Tyskland och Danmark. Blev efter återkomsten till Sverige

medarbetare (vid sidan av sin skomakerverksamhet) i Ny Tid och efterträdde 1898 Fredrik Sterky som redaktör (till 1917). Riksdagsledamot 1907-1934. Framstående agitator.

Linderoth, Sven (Larsson). Född 1889 i Skedevi socken, Östergötlands län, död 1956. Var statarson. Arbetade som glasblåsare vid Reijmyre glasbruk och i Nynäshamn 1900-1912. Deltog i föreningsarbetet vid bruken och blev svartlistad. Arbetade 1912-1914 som symaskinsagent i Stockholm. Blev 1915 ombudsman för handelsarbetarna i Stockholm. 1916-1918 var han sekreterare i Socialdemokratiska ungdomsförbundet men gick vid partisprängningen med vänstersocialisterna. Reste på uppdrag av Sv hjälpkommittén för krigsfångar i Sibirien 1920-1921. Arbetade 1922-1923 som sekreterare i Internationella arbetarhjälpens centralledning i Berlin. Var huvudredaktör för Norrskensflamman 1925-1927. SKP:s fackliga sekreterare och 1929 partiordförande i det kominterntrogna SKP efter sprängningen samma år. 1935-1943 var han ledamot av presidiet inom Kominterns exekutivbyrå. Sedan 1938 ledamot av FK. Under Linderoths tid som partiordförande upplevde SKP svåra tider i början av kriget, mot slutet av kriget skedde en uppgång inom SKP men den följdes av en kraftig avtrappning från 1948. Linderoth studerade ”bondefrågan” och gav 1943 ut en bok med samma titel, där han beskriver utvecklingen av det svenska jordbruket mot kollektivjordbruk eller ”storgårdar”. P O Zennström har givit ut hans tal och skrifter i *Linderoth, masslinjen* (1972).

Lindhagen, Carl. Född 1860 i Stockholm, död 1946. Fadern var justitieråd. Tillhörde de radikala liberalerna i Verdandikretsen i Uppsala och var god vän med Hjalmar Branting och Karl Staaff. Gick 1900 med i Liberala samlingspartiet, där han fanns på vänsterflygeln till 1909, då han gick med i SAP. Vid partisprängningen 1917 följde han med vänsterpartiet och bildade inom det en särskild grupp. Han föreslog att partiet i stället för kommunistiska manifestet skulle ha ett Humanistiska manifestet som grundval. 1919 grundade han Förbundet för Humanistisk politik. 1917-1918 var han huvudredaktör för Folkets Dagblad Politiken. 1923 återvände han till SAP. Var borgmästare i Stockholm 1893-1930. Lindhagen var en ”sann radikal”, en av de verkliga förespråkarna för kvinnlig rösträtt. Han ägnade också jordfrågan, republikfrågan, freds- och nedrustningsfrågor stort intresse. 1912 och 1914 väckte han en motion om republikens införande. 1914 dömdes han till böter för att i ett demonstrationståg ha utropat leven för republiken. Beloppet samlades in från hela landet — i ettöringar! Skrifter: Norrlandsfrågan (1906), I revolutionsland (1918, från en resa till Sovjet), Alla folks frihet, hela världens fred (1943), Memoarer 1-3 (1936-1939).

Lindley, Carl (Charles). Född 1865 i Stockholm, död 1957. Kom från ett arbetarhem, fadern järnbärare. Var sjöman i engelsk tjänst 1881-1894 och deltog i bildandet av det engelska sjömansförbundet. Var redan då uppmärksammad agitator och organisatör. En av initiativtagarna till Independent Labour Party. Anslöt sig vid återkomsten till Sverige till SAP och fick snabbt en ledande ställning inom Internationella transportarbetarefederationen, där han blev president 1933. Arbetade tillsammans med Knut Tengdahl för att organisera hamnarbetarna. Var med och grundade Sv Transportarbetareförbundet 1897, vars förtroendeman han var 1897-1941. Var med när LO bildades och kom med i representantskapet 1900. Ledamot av AK 1907-1911 och FK 1911-1937. Har givit ut boken *Svenska Transportarbetareförbundet* (1943).

Lindqvist, Herman. Född 1863 i Arboga, död 1932. Växte upp i ett fattigt arbetarhem. Utbildade sig till möbelsnickare och avlade gesällprov 1885. Var en av grundarna av träarbetare fackföreningen i Arboga 1886. Blev aktiv inom Stockholms möbelsnickarefackförening, vars ordförande han var till 1894, då han övergick till posten som expeditionsföreståndare i Sv Träarbetareförbundet, 1897 förbundets förtroendeman. När LO bildades blev han vice ordförande och vid Sterkys död ordförande till 1920. Han var emot tvångsanslutningen och hans mening segrade 1900. Ledde storstrejken 1909, vilket skedde mot hans vilja, eftersom han tre år tidigare accepterat den paragraf i avtalen, (23, senare 32)

om arbetsgivares rätt att leda och fördela arbetet, som under lång tid kom att bestämma maktförhållandena mellan arbetare och företag. Han avvisade konsekvent storstrejk som offensivt medel och genomförde den s k rationella klyvningen, som innebar att vissa arbetsgrupper återgick till arbetet i september 1909. För det fick han namnet Herman Klyvare, eller bara Klyvarn. Var övertygad reformist och sökte alltid undvika striden. Satt i partistyrelsen 1905-1920. Under de ”revolutionära åren” 1917-1918 var han en av dem som starkast spjärnade emot alla revolutionära handlingar och ord. Blev socialminister 1921 i Brantings andra ministär. Arbetslösheten 1921-1922 och direktiven från AK förorsakade starka meningsskiljaktigheter och där var han en av huvudgestalterna som sökte jämka. Kritiserades starkt för sina affärer inom kristidsföretaget Svensk Import men fick behålla sina förtroendeuppdrag. Ragnar Casparsson har skrivit om Lindqvist i serien *Banérförare* (1950).

Lindström, Rickard. Född 1897 i Hosjö, Kopparbergs län, död 1950. Arbetade 1906-1919 som brädgårdsarbetare. Anslöt sig 1910 till Korsnäs socialdemokratiska ungdomsklubb. 1913 blev han sekreterare i Korsnäs arbetarekommun och dess ordförande 1917. Medarbetade i Dala-Demokraten, 1920 redaktör för det nybildade ungdomsförbundets tidning Frihet och ordförande i förbundet 1922-1929, 19261929 redaktör för Tiden, 1922-1940 chefredaktör för Ny Tid och 1940-1944 för Social-Demokraten (Morgontidningen). Hans karriär inom partiet började som biträdande partisekreterare 1920-1924, partisekreterare 1924-1926 och 1930-1933. Från 1936 satt han med i partistyrelsen. Var ledamot i FK från 1930 och från 1933 medlem i riksdagsgruppens förtroenderåd. Tillhörde dem som under mellankrigstiden aktivt bekämpade marxismen inom arbetarrörelsen och ville rensa ut marxistiska formuleringar ur partiprogrammet. Var försvarsvän och anhängare av den privata skytterörelsen. Har skrivit memoarer: *En socialist. Fragment ur en självbiografi* (1930).

Ljungberg, Einar (Texas). Född 1886 i Göteborg, död 1975. Var en av ungdomsförbundets mest färgstarka agitatorer och for tillsammans med Z Höglund, A J Smålan, I Vennerström m fl riket runt i Röda bilen. Ingick i förbundets centralstyrelse 19071913. For 1916 till USA och höll där 79 föredrag för omkring 56 000 åhörare. Bildade i Sverige klubbar och skaffade kommissionärer för Stormklockan. Under storstrejken blev han dömd för antirojalistiska tal till 8 månaders straffarbete. Republikanismen höll i sig och på 1950-talet bildade han tillsammans med bl a Vilhelm Moberg Republikanska klubben. Blev så småningom bokförläggare och skrev dessutom egna böcker, t ex *På uppviglarstråt.*

Lundberg, C L. Född 1859 i Stockholm, död 1926. Var barnhus-barn. Utbildade sig till smed. Anslöt sig till den första socialdemokratiska gruppen i Stockholm och till Sterkys-J M Engströms falang i den första schismen mot Palms alltför grovkorniga agitation. En av arbetarrörelsens tidigaste fackföreningsmän och agitatörer. Han var med och bildade Stockholms hovslageriarbetarefackförening 1896 och blev dess förste ordförande. Verkade också inom Sågverksindustriarbetareförbundets avdelning i Stockholm. Anslöt sig till Järn- och metallarbetareförbundet, där han blev en av de ledande gestalterna. Han arbetade under många år som agitator i sågverksdistrikten och blev 1900 förtroendeman i Malmbergets arbetarekommun. Han var också med i LO:s representantskap, partistyrelsen och i Gruvarbetareförbundets styrelse.

Magnusson, Gerhard. Född 1872 i Stockholm, död 1940. Fadern brädgårdsarbetare. Skolgång i frimurarebarnhusets skola. Arbetade 1888-1898 som typograf i P A Norstedts & Söners boktryckeri. Kom 1899 till Social-Demokraten som medarbetare. 1908-1910 var han tidningens andreredaktör och 1910-1912 huvudredaktör: 1910 ledamot i Stockholms stadsfullmäktige och 1913 i FK. 1912-1918 v verkställande direktör för AB Nya Banken. Under storstrejken redigerade han strejktidningen Svaret. Var tillsammans med V Rydén och H Lindqvist indragen i spekulationsaffärer i samband med företaget Svensk Import under kriget. Vid partikongressen 1920 fick han avsäga sig sina förtroendeuppdrag i FK och i stadsfullmäktige. Har skrivit *Socialdemokratin i Sverige*, 1-3 (1920-1924).

Menander, Henrik. Född 1853 i Fuglie socken i Malmöhus län, död 1917. Kom från ett arbetarhem. Fadern var murare. Vid 12 års ålder fick han börja arbeta vid en fabrik. Utbildade sig sedan till kork-skärare. Avlade gesällprov 1874 och arbetade därefter i Danmark, Tyskland, Frankrike och Holland. I Köpenhamn anslöt han sig till den socialistiska rörelsen och var med om att där stifta en fackförening för korkskärarna. I Paris blev han kvar i sex år och studerade då grundligt socialismens läror. Bosatte sig därefter i Göteborg och började ägna sig åt journalistik vid sidan av sitt ordinarie arbete. Skrev i Handels- och Sjöfartstidningen och i Folkviljan, som nyligen grundats. Skrev Arbetets söner, vilken infördes i Social-Demokratens provnummer 1885. När Danielsson grundade Arbetet blev Menander korrespondent för tidningen i Danmark. Översatte 1902 Internationalen. Utgav 1915 *Socialistiska sånger och dikter.*

Myrdal, Alva. Född i Uppsala 1902. Student 1922, fil kand-examen 1924. Verksam inom kvinnoförbundet och ABF under 20- och 30-talen. Deltog livligt i debatten om befolkningsfrågor på 30-talet och utgav då böckerna Kris i befolkningsfrågan och Stadsbarn, en bok om deras fostran i storbarnkammare. Pläderade också för kollektivt boende som ett led i underlättandet av kvinnans två roller, den sociala och den biologiska. Arbetade som studierektor vid Socialpedagogiska seminariet 1936-1948. Chef för UNESCO:s socialvetenskapliga avdelning, därefter ambassadör i Indien. Svensk delegat vid nedrustningsförhandlingarna i Genève under 60- och 70-talen. Större arbeten*: Kris i befolkningsfrågan* (1934), *Nation and Family* (1940, svensk översättning 1944), *Woman's two roles* (tillsammans med Viola Klein 1956-1957), *Spelet om nedrustningen* (1976).

Myrdal, Gunnar. Född 1898 i Gustafs, Kopparbergs län. Blev student 1918, jur kand 1923, jur lic 1927 och jur dr samma år. Professor i Genève 1930-31, därefter vid Stockholms högskola. Arbetade under Wigforss i finansdepartementet 1932-1933. Ledde bostadssociala utredningen 1933 och arbetade med jordbruksfrågor. 1934 gav han tillsammans med sin hustru Alva ut debattskriften *Kris i befolkningsfrågan* och blev ledamot av den befolkningskommission, vilken tillsattes som ett resultat av den debatt som uppstod. Var ledamot av FK 1935-1938 och 1944-1947. I den socialdemokratiska regering som kom i juli 1945 blev han handelsminister. Den posten innehade han till april 1947 då han blev chef för FN:s ekonomiska kommittéför Europa 1947-1957. Han hade samtidigt flera internationella uppdrag. Han har skrivit en rad banbrytande arbeten, t ex *An American Dilemma*. *The negro problem and modern democracy* (1944, 1963), *Monetary equilibium* (1938), *Beyond the welfare state* (1960*) Planhushållning i välfärdsstaten* (1961), *An Asian drama* (1968), *Istället för memoarer: Kritiska essäer om nationalekonomi* (1973).

Månsson, Fabian. Född 1872 i Hasslö socken, Blekinge län, död 1938. Kom från ett fattigt hem, fadern jordbrukare och fiskare. Skolgången var mycket oregelbunden — enligt egen uppgift gick han sammanlagt 18 veckor i skolan. Han började tidigt arbeta vid Kungsholms fästning i Karlskrona som byggnadsarbetare. 1893 tog han värvning vid Svea artilleri i Stockholm men 1896 lämnade han det militära och blev rallare. 1899 började han sin politiska karriär som journalist. Först arbetade han vid Malmö Tidning, sedan Skånska Dagbladet, 19041912 vid Arbetarbladet i Gävle. Han gick med i ungdomsförbundet 1903 och följde vid dess delning ungdemokraterna. Var först försvarsvän av det revolutionära slaget, därefter antimilitarist. Ingick i ungdemokraternas centralstyrelse och skrev flitigt i Fram. Var också anlitad som agitator och föredragshållare. Invaldes 1911 i partistyrelsen. Stod på vänsterkanten inom partiet. 1917 följde han med ungdomsförbundet och det nybildade vänstersocialdemokratiska partiet. Bolsjevismen var honom dock främmande och 1923 återinträdde han i SAP. Bedrev historiska studier och ägnade de religiösa folkrörelserna stort intresse, då han ansåg att de haft stor betydelse för den senare arbetarrörelsens framgång. Meurling har skrivit Fabian Månsson och bondekommunismen (1972), F Ström: *Fabian. En bok om Fabian Månsson* (1948) och Z Höglund: *Fabian Månsson* (1951). Skrifter av Fabian

Månsson: *Rättfärdiggörelsen genom tron* (1916), *Sancte Eriks gård*, 1-3 (1922-1926), *Gustav Vasa och Nils Dacke*, 1-3 (1928-1938).

Möller, Gustav. Född 1884 i Malmö, död 1970. Växte upp i ett fattigt, faderlöst hem. Modern arbetade som biträde i mjölkaffär. Började tidigt arbeta som springpojke hos industrimannen R F Berg, vars förtroende han vann, och blev dennes privatsekreterare. Studerade 1905-1906 vid Malmö högre handelsinstitut och blev engagerad i arbetarrörelsen. Skrev i Arbetet 1906-1907 och i Skånska Social-Demokraten 1907-1912. Var en av de ledande inom den ungdemokratiska rörelsen, där han tillhörde P A Hansson-gruppen. Blev ungdomsförbundets ordförande 1907 och redaktör för tidningen Fram 1911-1912. Var verkställande direktör för bokförlaget Tiden 1913-1917. 1916 blev han partisekreterare, vilket han var ända till 1940 med några avbrott. Tillsammans med P A Hansson gick han emot Höglundsgruppen. Skrev då Stormklockepolitiken under kritisk granskning (1916). 1921-1924 var han chefredaktör för Social-Demokraten. 1918 blev han ledamot av AK och 1919 av FK. Det var som socialminister i de socialdemokratiska regeringarna under 30-talet som han lade grunden till den svenska välfärdspolitiken. Hans främsta strävan var att skapa ett samhälle befriat från fattigdom. Han drev främst pensionsfrågorna samt barna- och mödravårdsfrågorna. Han ansåg tidigt att socialiseringsmedlet var svårhanterligt och underströk alltid att det främst gällde att höja produktionen för att skapa välstånd. När P A Hansson dog 1946 ansågs han av många som självskriven efterföljare, men partistyrelsen och riksdagsgruppens majoritet valde Erlander. Möllers gärning finns beskriven i *Ett genombrott. Den svenska socialpolitiken. Utvecklingslinjer och framtidsmål. Festskrift till Möller* (1944). Har skrivit memoarer: *När vi började* (1959) samt *Hågkomster* i Arbetarrörelsens årsbok 1973.

Nerman, Ture. Född 1886 i Norrköping, död 1969. Var bokhandlarson. Tog examen i Uppsala 1908. Under sin studietid kom han i kontakt med de socialistiska idéerna. 1906 gick han med i ungdomsförbundet och kom snart att tillhöra Stormklockefalangen. Tillsammans med Z Höglund var han i Zimmerwald 1915 och tog intryck av Lenins revolutionära syn på kriget. Efter partisprängningen 1917 följde han vänstersocialdemokraterna och senare kommunisterna till 1929, då han gick med Kilbom. Han var partiets representant i FK 1930-1937. 1939 bröt han med Socialistiska Partiet och återinträdde i SAP. Redan under första världskriget manade han till revolutionär kamp — ”Hällre dö på gatan...” och blev framför allt under det andra världskriget känd som en oböjlig antifascist. Av P A Hansson blev han karaktäriserad som ”poet och grälmakare”. Han hade varit med i folkfrontsorganisationen Antifascistisk Samling, som upplöstes 1939. Han grundade då en tidning mot fascism och nazismen, Trots Allt!, som upprepade gånger kom att dras in, censureras eller utsättas för transportförbud. Var dessutom en ivrig folkbildare. I sin ungdom propagerade han för nystavning. Ungdomsförbundets devis var ”jus över landet, det är det vi vilja”. Har skrivit sina memoarer: *Allt var ungt* (1948), *Allt var rött* (1950) och *Trots Allt!, Minnen och redovisning* (1954) samt en rad andra arbeten, dikthäften och artiklar.

Nilsson, Anton. Född 1887 i Norra Sandby, Skåne. En av Amalthea-männen. Arbetade i ungdomen som byggnadstimmerman. Anslöt sig till den ungsocialistiska rörelsen. Genomförde tillsammans med två kamrater 1908 attentatet mot det engelska strejkbrytarfartyget Amalthea, varvid en strejkbrytare dödades. Dömdes till döden men ”benådades” följande år, varvid domen förvandlades till livstids fängelse. Frigavs 1917 efter en omfattande solidaritetsaktion. Utbildade sig till flygare, tjänstgjorde som frivillig i sovjetiska flygvapnet. Återvände till Sverige i slutet av 1920-talet. Har skrivit bl a *Dömd till döden för Amalthea* samt *Mitt liv i Ryssland* 1-3. Sedan länge verksam inom socialdemokratin.

Nilsson, August. (Nilsson i Kabbarp). Född 1867 i Åhus socken, Kristianstad län, död 1952. Kom från ett burget hem, fadern var lotsåldersman. Tog studentexamen och studerade i Lund. Kom 1889 till Malmö och blev medarbetare i Arbetet. Efter Danielssons död blev han redaktör för tidningen 1900-1908. Var dessutom en av SAP:s flitigaste föredragshållare i

södra Sverige. Tack vare honom knöts en rad framstående skribenter till Arbetet, bl a Lidforss, Ernst Norlind, Ola Hansson och Vilhelm Ekelund. Var ledamot av stadsfullmäktige i Malmö 1902-1910, landstingsman 1914-1930, ledamot av AK 19061914, 1915-1919 och av FK 1919-1936. Från 1921 var han andre vice talman och från 1929 förste vice talman.

Nilsson Gunnar. Född 1922 i Mönsterås. Var i ungdomen glasbruksarbetare, senare träarbetare. Underofficersutbildning. Ombudsman i Träindustriarbetareförbundet 1958, andre ordförande 1966. 1971 blev han andre ordförande i LO och 1973 efterträdde han Arne Geijer som LO:s ordförande.

Nilsson, Josef (Gule Josef). Född 1876 i Nyköping, död 1930. Arbetade i sin ungdom vid Luth & Roséns, L M Ericsson och AB Separators verkstäder i Stockholm samtidigt som han studerade. 1899 bildade han Sv Arbetareförbundet, en liberal arbetarförening. Kring sekelskiftet hade föreningen ca 10 000 medlemmar. Gule Josefs förening bekämpades av den socialistiska arbetarrörelsen, där man påstod att hans arbetarförening var understödd av arbetsgivarna. Han deltog dock i storstrejken 1909. 1915 upphörde föreningens verksamhet och han själv blev högerman.

Nilsson, Torsten. Född 1905 i Nevishögs socken, Malmöhus län. Tog realexamen. Var i ungdomsåren kommunist. Studerade vid den socialistiska folkhögskolan i Tinz i Tyskland. Arbetade som murare (1922-1929), liksom fadern. Medarbetare i Arbetet från 1930. Blev en av de ledande i det socialdemokratiska ungdomsförbundet och dess ordförande 1934—1940, under vilken tid förbundet utvecklades mycket snabbt. Under samma tid redaktör för förbundsorganet Frihet. Verksam inom den socialistiska ungdomsinternationalen. Partisekreterare 1940-1948. Ordförande i Stockholms arbetarekommun 1945-1975. Riksdagsledamot AK 1941-1976. Tillhörde regeringen 1945-1971. (1945-1951 kommunikationsminister, 1951-1957 försvarsminister, 1957-1962 socialminister, 1962-1971 utrikesminister). Under hans tid som utrikesminister framväxte en aktiv opinion i Sverige när det gällde bl a USA:s krig mot Vietnam samt u-länderna, i vilken Torsten Nilsson tog aktiv del. Har utgett sina minnen (två band 1977-1978).

Nordgren, Olivia. Född 1880 i Gislövs socken, Malmöhus län, död 1969. Utbildade sig till typograf på Trelleborgs tryckeri, där hon sedan arbetade till 1912. Gick med i arbetarrörelsen och var 1911-1912 sekreterare i Trelleborgs socialdemokratiska kvinnoklubb, dess ordförande 1913-1916, styrelseledamot i arbetarekommunen 1913-1918 samt dess sekreterare 19151916. Ledamot av stadsfullmäktige 19151934. Kom som en av de första kvinnorna in i AK i riksdagen 1925. Medlem av partistyrelsen från 1924. Tillhörde de stridbara kvinnorna, under andra världskriget starkt oppositionell mot värntjänstförslaget och andra försvarspolitiska frågor.

Nyström, Anton. Född 1842 i Göteborg, död 1931. En av det sena 1800-talets ledande radikaler, som från frisinnade utgångspunkter stödde arbetarrörelsen. Till yrket läkare. Grundade 1880 Stockholms Arbetareinstitut. Myndigheterna ansåg verksamheten vara samhällsomstörtande, varvid den unge Hjalmar Branting på sin myndighetsdag överlämnade ett efter tidens förhållanden stort belopp till institutet. Författare i sociala, historiska och religiösa ämnen.

Oljelund, Ivan. Född 1892 i Sala, växte upp i Stockholm. Fadern typograf. Efter folkskolan fick han försörja sig själv. Sökte sig till ungsocialisterna och skrev flitigt i Brand, vars redaktör han blev 1916. Blev inblandad i högförräderimålet tillsammans med Erik Hedén och Z Höglund 1916 för uppmaning till storstrejk vid eventuell mobilisering. Dömdes till elva månaders fängelse. Under mellankrigstiden var han skribent för flera stora dagstidningar, bl a Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning och Stockholms-Tidningen. Har skrivit flera romaner, reseskildringar och dikter.

Olsson, Karl Johan (K J). Född 1893 Östmark, Värmland. Arbetade i ungdomen som jordbruks-och skogsarbetare. Senare konsumföreståndare. Brunnsviks folkhögskola.

Journalist vid Norrländska Socialdemokraten från 1923. Deltog i grundandet av Gotlands folkblad 1928. Förtroendeman i Sv. Textilarbetareförbundet 1930-1934, redaktör för Västgöta-Demokraten 1934-1940, för Ny Tid 1940-1945. Riksdagsledamot 1938-1953. Partistyrelsen 1932-1948. Chef för arbetsmarknadskommissionen 1946-1947. Landshövding i Örebro län 1947-1960. Skrifter: *Textilarna* och *Från kojan till slottet.*

Olsson, Olof. Född 1872 i Smedstorps socken, Kristianstads län, död 1939. Kom från hantverkarhem, fadern var smedmästare. Tog studentexamen och blev därefter fil kand i Lund 1900. Arbetade som lärare i Göteborg. Under studietiden i Lund anslöt han sig till Lidforss' förening D.Y.G. (Den Yngre Gubben) och var aktiv som folkbildare och nykterhetsman. 1912 ledamot av FK. 1919 efterträdde han V Rydén som ecklesiastikminister. Ägnade sig mest åt skolfrågor, frågor om lärarutbildning etc. Känd som ”Hedna-Olle”.

Olsson, Oscar (med skägget). Född 1877 i Helsingborg, död 1950. Var folkskollärare, senare lektor i svenska och historia i Linköping 1919-1942. Ledamot av FK 1913-1948. Tillhörde ungdomsförbundets styrelse 19041907. Var ordensstudieledare inom IOGT 19041924. Var inom folkbildningen skapare av studiecirkeln, som första gången användes i en godtemplarloge i Lund. Hans reformkrav var bl a 9-årig skola, avskaffande av studentexamen samt högskolor med tillträde för alla. Har skrivit *Folkbildning och självuppfostran* (1921).

Ossiannilsson, Karl (K G). Född 1875 i Lund, död 1970. Efter att ha avlagt fil kand-examen i Lund 1897 debuterade han 1900 som författare med diktsamlingen Masker. Han blev arbetarrörelsens kamp- och propagandadiktare under 1900-talets början och gav ut ett stort antal böcker. 1902 blev han medlem i den socialistiska ungdomsklubben i Malmö, värvad av Fabian Månsson. Han var också med om utbrytningen 1903 och bildandet av det Socialdemokratiska ungdomsförbundet. Tog initiativ till Sagostundsrörelsen. Med romanen Barbarskogen gjorde han 1908 ett berömt ”avfall” från arbetarrörelsen och blev senare högerman. Agiterade 1928-1935 för Sveriges nationella ungdomsförbund. Erik Hedén har skrivit om Ossiannilsson i *En som ej får glömmas* (1922 i Bokstugan). Hans mest kända kampdikter är *Ungdomsmarsch* (tonsatt), *Proletär* och *Den röda sidan*.

Palm, August. Född 1849 i Södra Skallerups socken, Malmöhus län, död 1922. Son till en folkskollärare. Sattes tidigt i skräddarlära. Efter avlagt gesällprov började hans långa kringflackande liv i framför allt Danmark och Tyskland. Bosatte sig i Slesvig, som då tillhörde Tyskland, och kom med i stadens arbetarrörelse. 1877 blev han utvisad p g a sin agitation och flyttade till Danmark. Där upprättade han en skrädderirörelse, som dock gick omkull. I Köpenhamn fick han kontakt med danska socialdemokratiska rörelsen och inspirerad av dem for han till Malmö 1881, där han höll sitt första socialistiska föredrag: Hvad vilja socialdemokraterna?. Samma år höll han ett stort möte i Stockholm i Lill-Jans. Så började hans bana som socialismens förste agitator i Sverige. Med danskt stöd började han utge de första socialistiska tidningarna Folkviljan och 1886 Social-Demokraten. Hans budskap överallt var: Organisation! Med en dålig översättning av det danska socialdemokratiska programmet, det sk Gimleprogrammet, for han Sverige runt och spred sin lära. Han slogs framför allt med den liberala arbetarrörelsen och i Stockholm mot Smiths ringrörelse. Snart blev han åtalad för ”gäckeri” eller ”hädelse” och från cellen på Långholmen, där han avtjänade 6 1/2 månaders fängelse sände han ut en appell till sina meningsfränder att de skulle verka för att bilda ett socialdemokratiskt parti. I det senare partiarbetet fanns han med i periferin och kom att ansluta sig till ungdomsförbundets politik i många frågor. Mot den s k intelligentian i partiet, dit Branting och Sterky hörde, var han både skeptisk och t o m fientligt inställd. 1907 gav han åter ut en egen tidning, Appell, där han angrep nykterismen och i många andra frågor gick emot partiets linje. Palm skrev sina memoarer: *Ur en agitators liv* (1904). Hans biografi har skrivits av Y Palmgren: *Född till agitator* (1971). John Lindgren har skrivit om Palm i serien *Banérförare* (1950).

Palme, Olof. Född i Stockholm 1927. Fadern, som var affärsman, dog när sonen var sex år gammal. Tog studentexamen som sjuttonåring vid Sigtuna humanistiska läroverk. Blev reservlöjtnant i artilleriet och studerade vid Kenyon College, USA, där han tog BA, senare jur kand i Stockholm. 1951 ordförande i Sveriges förenade studentkårer. Drogs till arbetarrörelsen under slutet av 40-talet och anslöt sig till partiet 1951. Blev 1953 assistent åt Tage Erlander och fick mycket snart en politiskt viktig ställning. 1957 invald i FK. Ledde viktiga utredningar om ekonomisk hjälp till studerande och om biståndet till de fattiga länderna. 1963 medlem av regeringen som konsultativt statsråd och rådgivare till statsministern. Som kommunikationsminister från 1965 drog han upp riktlinjerna för Sveriges Radios nya organisation. 1967 utbildningsminister. Under hela sin bana starkt engagerad i internationell politik, för frihet, rättvisa och fred. I sitt Gävle-tal 1965 framförde han den första officiella kritiken mot USA:s krig i Vietnam. Deltog 1968 i en demonstration tillsammans med bl a en nordvietnamesisk ambassadör, vilket irriterade de borgerliga partierna och USA:s regering. Har mer än någon annan bidragit till att göra Sverige känt och respekterat i tredje världen. Utsågs vid partikongressen 1969 till partiets ordförande och efterträdde några dagar senare Tage Erlander som statsminister. På denna post kvarstod han till socialdemokratins valnederlag i september 1976. Olof Palme har utgett bl a *Politik är att vilja* (1968), *Att vilja gå vidare* (1974) samt *Post till Palme!* (brevväxling med barn och ungdom, 1975).

Palmstierna, Erik. Född 1877 i Stockholm, död 1959. Var en av de tidiga liberaler som anslöt sig till SAP. Han kom från en friherresläkt och hade startat sin karriär som officer i flottan. Sin politiska bana började han som stadsfullmäktige i Karlskrona. 1910 lämnade han liberalerna och anslöt sig till SAP. Följande år blev han invald i partistyrelsens verkställande utskott och 1912 i riksdagsgruppens förtroenderåd. I riksdagen arbetade han med skattefrågor. I den liberal-socialdemokratiska regeringen 1917 blev han sjöförsvarsminister och i Brantings första ministär utrikesminister. Ålandsfrågan intresserade honom mycket och han sökte liksom Branting förverkliga Ålands anslutning till Sverige. 1920-1937 var han en envoyé i London, och 1937-1938 Sveriges representant i förhandlingarna om nonintervention i Spanska inbördeskriget. Väckte ungdomsförbundets motstånd under 10-talet, eftersom han var en av de få uttalade försvarsanhängarna. Vänsterflygeln inom partiet betraktade hans snabba karriär med misstro och ansåg att han utövade ett alltför modererande inflytande över Branting, att han ”ville rycka gifttänderna ur partiet”. Utgav på äldre dagar en serie dagboksanteckningar från den politiska tiden: *Åtskilliga egenheter* (1950), *En brytningstid* (1951), *Orostid* 1 (1952), *Orostid* II (1953) samt *Dagjämning* (1954).

Persson, Nils. Född 1865 i Vemmerlövs socken i Kristianstads län, död 1927. Var murare och gick 1888 med i murarnas fackförening i Malmö, där han blev ordförande 1892 —1894. Därefter gick hans fackliga karriär via Sv Murareförbundet, där han blev sekreterare 1893, ordförande och kassör 1894-1922. Den politiska banan gick via Malmö stadsfullmäktige 1901. Var en av de första riksdagsmännen i partiet och satt i riksdagens AK 1902, FK 1916-1926. Var med i partistyrelsen 1909-1919 och i LO:s representantskap 1899-1922. Han var en typisk reformist av det praktiska slag som den svenska fackföreningsrörelsen är rik på.

Persson, Set. Född 1897 i Stockholm, död 1960. Var föräldralös och växte upp i fosterhem i Vollnäs och Söderhamn. Efter skolan arbetade han vid en kemisk-teknisk fabrik i Söderhamn. 1914 anställdes han vid Statens Järnvägar i Söderhamn. Gick med i ungdomsförbundet 1916 och året därefter med vänstersocialdemokraterna. 1921 följde han den kominterntrogna delen, vilken han senare aldrig övergav. 1931 blev han medlem av centralkommittén (partistyrelsen) och politbyrån. Invald i stadsfullmäktige i Stockholm 1939. AK 1941-1946. Vid Ådalshändelserna spelade han en ledande roll, då han organiserade en generalstrejk i Söderhamnsdistriktet som arbetarnas svar på skottlossningen. I samband med transport- och pappersmassearbetarnas strejk i San-dame året därpå blev han dömd för ”deltagande i upplopp” till fyra månaders straffarbete. Blev erbjuden sänkning av straffet till två månader men avböjde. Inom

SKP var han den som förespråkade ”vänsterlinjen i syfte att överföra ledningen av arbetarna från socialdemokratin till kommunistpartiet”. Borgarråd i Stockholm 1946-50 (för bl a polisfrågor). Bröt med partiet 1953.

Quiding, Nils Herman. Född 1808 i Malmö, död 1886. Brukar räknas till utopisterna, men skiljer sig från de övriga genom sin originalitet och sitt oberoende av utländska förebilder. Han arbetade som jurist och blev 1839 stadsnotarie och notarius publicus i Malmö, senare rådman. Hans stora verk är *Slutlikvid med Sveriges lag*, som utkom 1871-1876 i fyra delar: *Revision av lagens yttersta grunder* (1871), *Reformlära* (1872), *Gemensam lag för alla Europas folk* (1873) samt *Platos stat i korrigerad bild* (1876). Han gav ut verket under pseudonymen Nils Nilsson, arbetskarl. Med slutlikvid menade han en ny reduktion, så att ”överklassens ställning reduceras till jämnbredd med andra människors”. Genom lagar och reformer skulle således ett förnuftigt, jämlikt samhälle uppkomma, där jämställdhet mellan man och kvinna, både vad gäller barnens uppfostran och delade sysslor skulle råda. I Quidings Utopia skulle människorna leva i stora enheter med gemensamma barnkamrar och med centralkök. Hans terminologi överklass och underklass används senare av Strindberg. G Henriksson-Holmberg har skrivit: *En svensk utopist. Nils Herman Quiding* (1909) samt Nils Herman *Quiding* (1928).

Rosberg, Algot. Född 1886 i Malmö, död 1939. Började som sjöman men var från 1903 murare i Malmö. Aktiv ungsocialist och klubbordförande från 1905. Vid hamnarbetare-konflikten i Malmö organiserade han bombattentatet mot logementsfartyget Amalthea, som hyste engelska strejkbrytare ombord. En av engelsmännen dog och flera sårades. Han dömdes efter en lång rättegång till döden, en dom som senare mildrades av Högsta Domstolen till livs-tids straffarbete. De andra s k Amaltheamännen var Anton Nilsson och Alfred Stern. 1912 startade en opinionsrörelse med Axel Holmström som drivande kraft för att få Amaltheamännen fria och 1917 lyckades det när socialdemokraterna kom med i regeringen. I sin bok *Amalthea* (1918) skildrar han fängelseåren och den hårda regimen på Långholmen. Efter fängelsevistelsen arbetade han inom den syndikalistiska rörelsen. 1919-1928 var han chef för SAC:s bokförlag Federativ och 1930-1934 ombudsman. Han övergick senare till LO, först för att bevaka reservarbetarnas intressen, senare som konsult i frågor rörande Folkets Hus.

Rydén, Värner Född 1878 i Asarums socken, Blekinge, död 1930. Var folkskollärarson och själv folkskollärare i Malmö 1901-1925. Redan 1902 började han medarbeta i Arbetet och fick snabbt en ledande ställning inom den skånska arbetarrörelsen, distriktsordförande 1905-1918. Invaldes i AK 1907. Som skollärare råkade han in i en rad konflikter med skolrådet och kyrkan. 1904 angrep han ”katekesparaderandet” i skolorna och 1910 fick han varning för att han under påskhelgen hållit ett politiskt tal. Satt i riksdagens AK 1907-1919 och 1921-1928. De revolutionära tankegångarna 1917-1918 grep också honom och han manade till handling och var en av förespråkarna för en aktiv insats av det socialdemokratiska partiet. I den Edénska ministären blev han ecklesiastikminister men avgick 1919 sedan han blivit beskylld för profitaffärer i samband med aktieinnehav i kristidsföretaget Svensk Import. Han stod för en rad skolreformer: upprättandet av praktiska ungdomsskolor, obligatoriska fortsättnings-skolor, minskad kristendomsundervisning. Han tillsatte 1918 års skolkommission. Hans paroll var ”en skola, en ungdom, ett folk”.

Rylander, Axel. Född 1865 i Fittja socken, Uppsala län, död 1900. Kom från ett välbärgat hem. Fadern var arrendator. Efter faderns död blev han lagerarbetare i Stockholm. 1885 hörde han ett föredrag av Palm och gick med i den socialdemokratiska klubben. 1889 bildade han den första fackföreningen för handelsanställda. Han blev den förste socialistiske kooperatören i svensk arbetarrörelse. Inställningen inom partiet till konsumentkooperationen var först avvisande, men blev med tiden mera positiv. 1897 öppnades på hans initiativ Andelsbolaget Arbetarnes konsumtionsförening, där han själv var föreståndare. Sjukdom tvingade honom att avgå och ett par år senare dog han i lungsot. Tillsammans med G H von Koch samlade han en

konferens som blev första steget till KF:s bildande. Har skrivit *Konsumtionskredit* (1901).

Sandel, Maria. Född 1870 i Stockholm, död 1927. Växte upp i ett fattigt hem och fick tidigt försörja sig själv. Emigrerade till USA 1887. I den svensk-amerikanska tidningen Nordstjernan fick hon sina första litterära alster tryckta. Sedan hon återvänt till Sverige försörjde hon sig som sömmerska och trikåstickerska. Debuterade 1906 med *Skisser,* om arbetarliv i Stockholm. Är en av våra få kvinnliga proletärförfattare. Har främst beskrivit industriarbeterskornas liv. Övriga betydelsefulla verk är *Virveln* (1913), en skildring av storstrejken, *Hexdansen* (1910) och *Droppar i folkhavet* (1929).

Sandler, Richard. Född 1884 i Torsåkers socken, Ångermanland, död 1964. Växte upp vid Hola folkhögskola, där hans far var lärare. Tog fil kand-examen 1905, fil lic 1911. I Uppsala anslöt han sig till den socialdemokratiska föreningen Laboremus. 1907-1912 tillhörde han styrelsen för Socialdemokratiska ungdomsförbundet. Var också med i den mot partiledningen kritiska Vänsterföreningen men gick ur efter partiledningens uttalade missnöje. Drev framför allt kraven på en arbetarnas egen folkhögskola. Tog initiativ till bildande av ABF 1912 och blev förbundets första riksstudieledare, 1912-1918. Medlem av partistyrelsen 1911, 1912-1917 ledamot av AK, 1919 av FK. 1917 chefredaktör för Ny Tid. Konsultativt statsråd i Brantings första ministär, därefter finansminister efter Branting. I Brantings andra ministär var han också konsultativt statsråd. 1924-1925 handelsminister och efter Brantings död statsminister tills Stripakonflikten tvingade regeringen att avgå. 1926 chef för Statistiska centralbyrån. I Per Albin Hanssons regeringar var han utrikesminister (till 1939). Hans utrikespolitik kan ses som en nordisk variant av den gamla socialistiska traditionen, som innebar solidaritet mellan de europeiska arbetarpartierna för att förhindra aggression och krig. Ålandsfrågan på 30-talet är ett exempel på Sandlers nordism. Han förespråkade ett gemensamt uppträdande för alla nordiska länder, i konflikt med regeringens neutralitetspolitik. När han förespråkade Ålandsöarnas minering hösten 1939 ledde det till så starka spänningar inom regeringen att han avgick. Sandler översatte *Kapitalet* och var programskrivare 1920. Om hans utrikespolitik har Klas Åmark skrivit *Mark och moral* (1973) samt Alf Johansson *Finlands sak* (1973).

Schröder, Carl. Född 1876 i Stockholm, död 1959.Var en av ungsocialismens ledare och anarkismens förespråkare i Sverige. Han blev jämte Hinke Bergegren utesluten ur partiet 1908. Kom från ett arbetarhem i Stockholm och var först springpojke, därefter avancerade han till affärsbiträde och senare kontorist. 1903-1904 var han expeditionsförare i Stockholms arbetarekommun och mötes- och riksdagsreferent för Social-Demokraten. 1905-1906 huvudredaktör för Blekinge Folkblad i Karlskrona och vållade partiet stor skada genom att låta ”Gula Faran”, ett klart anarkistiskt flygblad fyllt med dolkromantik och prästhat, tryckas på tidningens tryckeri och dessutom rekommendera det i tidningen. 1906-1915 redaktör för Nya Folkviljan. 1913 öppnade han en s k gummi-och sjukvårdsaffär i Malmö. Dessa ”gummiaffärer” passade väl ihop med ungsocialismens och anarkismens propaganda för fri kärlek och ”kärlek utan barn”. Dömdes för ett föredrag om Amaltheaattentatet till ett år och tre månaders straffarbete för ”prisande av brottslig handling”.

Sillén, Hugo. Född 1892 i Stockholm, död 1971. Arbetade som telegrambärare 1906-1913 och som stationsbiträde vid Telegrafverket 1913-1919. Vid femton års ålder invaldes han i styrelsen för Stockholms telegrambärareförening och sedan Telegrafverkets trafikpersonalförbund bildats 1918 blev han dess sekreterare samt 1919-1920 redaktör för förbundsorganet Telegrafen. Anslöt sig 1911 till ungdomsförbundet. I det nya vänstersocialdemokratiska, sedermera kommunistiska partiet var han sekreterare 19191924. Redaktör för Dalarnas Folkblad 1924-1925. Funktionär i det kommunistiska partiet 1924-1929. Han var en tid bosatt i Sovjetunionen som partiets representant i Kominterns exekutivkommitté Blev facklig sekreterare i det kominterntrogna kommunistpartiet efter 1929 års sprängning och en av partiets galjonsfigurer utåt (Sillénkommunister). Till 1934 var han redaktör för Ny Dag. Efter

1935 års folkfrontstaktik kom han i skymundan. Verkade som lärare vid partiets folkhögskola i Björknäs 1937-1938 och som redaktör för tidskriften Världen i dag 1939-1942. Var landstingsman i Stockholm 1947-1950.

Sköld, Hannes. Född 1886 i Västerlövsta socken, Västmanlands län, död 1930. Kom från ett kristet hem, fadern var missionär. Efter akademiska studier ägnade han sig huvudsakligast åt journalistik och reste som korrespondent runt i Europa. Inom arbetarrörelsen är han mest känd som stiftare av Sv Clartéförbundet 1921, vars ordförande han var i många år. Tillsammans med Z Höglund och F Ström skrev han *Det befästa fattighuset* (1913). Var en av sin tids mest kunniga språkforskare, men fick trots detta inte den 1927 ledigförklarade professuren i sanskrit med jämförande indoeuropeisk språkvetenskap. Skrev texten till den kända sången *Första maj*.

Sköld, Per Edvin. Född 1891 i Svedala socken, Malmöhus län, död 1972. Var först jordbruksarbetare, tog sedan värvning som volontär vid Skånska infanteriregementet. Avlade 1909 examen vid underofficerskolan, tog därefter studentexamen och fil kand-examen i Lund 1917. Under studieåren blev han organiserad socialdemokrat och godtemplare. Ägnade sig åt folkbildning, nykterhetsfrågor och politik. Invaldes i AK 1917. 1924 kom han med i partistyrelsen och blev en av de ledande gestalterna vid sidan av Hansson, Wigforss och Möller. Blev partiets expert på jordbruksfrågor. Han kunde till skillnad från många andra socialdemokrater tänka sig ett direkt stöd åt jordbrukarna och ansåg också att tullar gagnade jordbruket. Var en av förhandlarna i den s k kohandeln i början av 30-talet. Beträffande partiets försvarspolitik var han mer konservativ och ansåg att regeringen borde gå på försvarsfrågan hellre än att medverka till upprustning. Handelsminister 1936, försvarsminister i samlingsregeringen. Han hade då helt övergett sin tidigare försvarsreserverade hållning. I samband med Lekvattnets-affären — ett tyskt kurirplan som i strid med överenskommelsen var beväpnat hade landat i närheten av Lekvattnets kyrka 1943 — riktades stark kritik mot honom för hans undlåtenhet att informera riksdagen. Det talades om förtroendekris och hans ställning blev ett tag osäker. Han talade själv om avgång: ”Jag är inte den som klistrar mig fast vid taburetten”. I fråga om den s k eftergiftspolitiken under kriget intog han en mycket kritisk hållning och kom åter med sin lösning att regeringen hellre borde gå än ge efter för tyska krav. Vid krigsslutet visade han åter sin pessimism och fruktade kommunisternas seger. När P A Hansson dog var han en av de tänkbara efterföljarna men hade inte tillräckligt stöd inom partiet. Han bidrog själv till att förhindra att Möller blev partiordförande. Var jordbruksminister 1945-1948. Finansminister 1949—1955 och som sådan ansvarig för den inflationsbekämpande ekonomiska politiken.

Spak, Henrik. Född 1876 i Stockholm, död 1926. Kom från ett välbärgat ämbetsmannahem och fick gedigen utbildning. Avlade prästexamen 1898 och verkade i flera år som fattighuspredikant på Gotland samt som komminister i Gävle och Enköpingstrakten. Inledde sin politiska bana som talesman för lantarbetarna. 1907-1908 publicerade han skriften Lantarbetarefrågan, ett försök till utredning. Blev medlem i SAP och började åka på agitationsresor. Tvingades lämna prästerskapet sedan han helt slutit upp för arbetarna under storstrejken och givit ut en bok: *Gammal och ny moral* (1911), där han talar för en kristen socialism. 1917 gick han med vänstergruppen in i det nya partiet. Han bröt dock med kommunisterna strax före sin död. Tillhörde de radikala socialistiska kristna, men övergav senare sin kristna åskådning för en hemmagjord, marxistisk filosofi. Har skrivit sina memoarer: *Mitt liv och kyrkan*, 1-2 (1916).

Ivar Starkenberg, Född 1886 i Stockholm, död 1947. Politisk tecknare. Började öva sig på att rita gubbar under sin tid som vaktmästare i riksdagen. Utgav 1913 sitt första karikatyralbum med text av Ture Nerman. Grundade tillsammans med Erik Lindorm tidningen Naggen. Anslöt sig vid partisprängningen 1917 till det vänstersocialistiska lägret men återvände till socialdemokratin några år senare. Tecknade därefter till slutet av sitt liv i

Social-Demokraten (Morgontidningen).

Sterky, Anna. Född 1856 i Fredriksborg, Danmark, död 1939. Arbetade som skrädderiarbeterska i Köpenhamn och var tidigt fackligt och politiskt aktiv. Talade t ex vid en s k grundlovsdag på 1880-talet och var den enda kvinnliga delegaten vid skrädderiarbetarnas kongress i Aarhus 1889. Flyttade 1891 till Sverige sedan hon lärt känna Fredrik Sterky, med vilken hon ingick äktenskap. Arbetade tillsammans med honom på Ny Tid i Göteborg 1892-1898. 1900-1925 arbetade hon på SAP:s expedition i Stockholm. Blev 1902 ordförande i Kvinnornas fackförbund fram till 1909, då det upplöstes. Var med och grundade Morgonbris och var tidningens första redaktör 1904-1909. Valdes 1920 till hedersordförande i det nybildade kvinnoförbundet.

Sterky, Fredrik. Född 1860 i Stockholm, död 1900. Kom från ett förmöget hem, fadern godsägare och kapten. Efter studentexamen arbetade han som tjänsteman i postverket. 1883-1886
kontorschef i svärfaderns porterbryggeri. Engagerade sig i den unga socialistiska rörelsen i Stockholm i mitten på 1880-talet. Blev kassör och medarbetare i Social-Demokraten. 1886 blev det en brytning mellan honom och Palm. Han grundade då en ny tidning, Nya Samhället, tillsammans med A F Åkerberg och andra s k ”intelligensare”, t ex Branting. Schismen med Palm bilades och han blev åter kassör på Social-Demokraten. Blev 1892 redaktör för Ny Tid i Göteborg, något som bidrog till ett kraftigt uppsving för socialismen i staden. 1898 drabbades han av sockersjuka och avgick som redaktör. Samma år valdes han till det nybildade LO:s ordförande. Var motståndare till den parlamentariska vägen och till samarbete med liberalerna. Var mer revolutionär socialist än många av de tidiga ledande socialdemokraterna. Vid LO-kongressen pläderade han för tvångsanslutning av de fackliga organisationerna till partiet. Översatte makarna Webbs standardverk The history of Trade unionism. För LO:s räkning skrev han broschyren Socialismen — arbetarklassens befrielse (1899). Sten Sjöberg har skrildrat honom i serien *Banérförare* (1949).

Strand, Axel. Född 1893 i Burlövs socken, Malmöhus län. Kom från ett arbetarhem, fadern maskinsnickare. Han sattes efter skolan i snickerilära och blev 1922 möbelsnickaregesäll. Arbetade 1912-1923 på snickerifabrik i Stockholm samtidigt som han studerade per korrespondens och på Stockholms borgarskola. Hans fackliga karriär gick via Stockholms möbelsnickarefackförening, där han var ombudsman 1923-1924, förbundskassör 19241936. Kassör i LO från 1936, ordförande 1947-1956. Han samarbetade intimt med regeringen under många år, men 1955 tog han i riksdagen avstånd från dess ekonomiska politik, som han ansåg gick ut över löntagarna. I ATP-frågan var han en av de drivande krafterna. Under hans tid som LO-ordförande utvecklades fackföreningsrörelsen till en remissinstans i samhället, omöjlig att förbigå. Han motarbetade stridsåtgärder, t ex 1955 då pappersindustriarbetarna förhindrades att gå i strejk. Då han var LO-ordförande genomfördes industrins rationalisering och mekanisering med fackföreningsrörelsens instämmande. Axel Strand har karaktäriserats som en ”intellektuell på LO-toppen”.

Sträng, Gunnar. Född 1906 i Järfälla. Fadern kommunalarbetare. Började efter folkskolan arbeta som trädgårds- och lantbrukselev. Ägnade sig samtidigt åt självstudier och genomgick Västerhaninges folkhögskolas vinterkurs 1925-1926. Kom till Hässelby som trädgårdsarbetare och började bedriva agitation för att organisera sina kamrater i lantarbetareförbundet. Blev 1932 ombudsman i förbundet, 1937 andre ordförande och förste förbundsordförande 1938-1951 (aktiv till 1945). Under hans tid som förbundsordförande steg medlemstalet till 50 000 och förbundet fick efter decennier av svårigheter och stagnation sin storhetsperiod. Riksdagsledamot från 1946, partistyrelsen 1948. Konsultativt statsråd 1945. Chef för folkhushållningsdepartementet 1947-1951. Blev socialminister efter Möller 1951, finansminister efter Sköld 1955, en post som han innehade ända till 1976. Som socialist är han klar reformist och samförståndsman: ”Fördelningsfrågan är således en fråga mellan två parter, som man i

dag kan betrakta som i hög grad jämlika i styrkeförhållandet.” Manne Ståhl har skrivit: *Sträng, finansministern* (1970).

Ström, Fredrik. Född 1880 i Breareds socken, Hallands län, död 1948. Växte upp i ett välbärgat bondehem. Tog studenten i Halmstad och studerade ett par år i Göteborg. Där träffade han bl a Z Höglund. 1903 skrev han sin första roman, Folket i Simlångsdalen. Samma år gick han in i ungdomsförbundet. 1904 medarbetade han i Social-Demokraten, 1905-1908 i den nystartade partitidningen Sörmlands-Kuriren (Folket) i Eskilstuna. 1910 redaktör för ungdomsförbundets tidning Fram och litterär chef för Frams förlag. Reste tillsammans med Höglund och Texas Ljungberg på agitationsresor i Röda bilen. I Strindbergsfejden spelade han stor roll både som förläggare och försvarare av Strindberg. Satt i partistyrelsen 1911-1916 för att utgöra en länk mellan parti och ungdomsförbund. Ordförande för Stockholms arbetarekommun 1913-1916. Ledamot av FK 1916. Försökte förhindra brytningen mellan partiet och ungdomsförbundet men misslyckades. Tvangs samtidigt lämna sina uppdrag och följde därefter Höglund in i Vänstersocialdemokratiska partiet, men återvände liksom denne till SAP 1926. 19171918 var han partisekreterare i det nybildade partiet och 1918-1920 redaktör för Folkets Dagblad. Huvudredaktör för Social-Demokraten 1932-1936. Verksam i kommunalpolitiken i Stockholm. Omfattande författarskap. Skrev bl a *Ryska revolutionens historia* 1-5 (1924), *Rebellerna*, en romantiserad krönika om socialismen (1926), *Den stora striden* (1927). Har dessutom samlat *Svenska ordstäv, Svenska folkgåtor* samt skrivit flera biografier över arbetarrörelsens mest kända män och kvinnor: Kata Dalström, Fabian Månsson, F V Thorsson. *Memoarer: Min ungdoms strider* (1940), *I Stormig tid* (1942).

Sundell, Martin. Född 1879 i Köping, död 1910. Arbetade först som sättare vid Bärgslagsbladets tryckeri i Köping och deltog i det fackliga och politiska livet. Var ordförande i Köpings arbetarekommun 1903-1905.

Gjorde sin största insats som kooperatör. Efterträdde 1905 G H von Koch som Kooperativa Förbundets sekreterare och blev redaktör för Kooperatören. Arbetade för att stävja kreditsystemet. Organiserade sparkasserörelsen i Sverige samt en kooperativ kvinnogillesrörelse efter engelskt mönster. Betonade starkt kooperationens samband med den socialistiska arbetarrörelsen, men menade att kooperationen skulle vara öppen för alla. Har skrivit *Kooperationens teori och praktik* (1911), utgiven efter hans död.

Sundkvist-Danielsson, Elma. Född 1865 i Falun, död 1936. Levde under många år samman med Axel Danielsson, som hon också en tid var gift med. Skildes dock från honom 1889 och for till USA. Återvände till Sverige och arbetade som journalist i Arbetet fram till 1922. Deltog i bildandet av Kvinnliga Arbetareförbundet i september 1888.

Sävström, August. Född 1879 i Söderala socken, Gävleborgs län, död 1960. Kom från ett fattigt arbetarhem, fadern prämdragare. Han fick tidigt försörja sig själv och började arbeta vid Ljusnebolagets brädgård. Därefter fraktade han malm från Bergslagen till Ljusne järnverk. Var både nykterhetsman och ungdomsförbundare i Ljusne. Gick på Brunnsvik 19071908 och var till 1914 Tempelordens föreläsare, därefter ordenschef till 1922. Ledamot av AK 1912-1952 och av socialdemokratiska riksdagsgruppens förtroenderåd. Från 1933 talman i AK. Har ingått i en rad utskott och utredningar. Anslöt sig till Broderskapsrörelsen. Memoarer: En talmans levnadsminnen (1949).

Söderberg, Anna. Född 1867 i Stockholm, död 1951. Arbetade som springflicka samt strykerska 1887-1893. Fick Lorénska stiftelsens stipendium för att studera de fattigas liv i London (1899). Studerade vid Randskolan i New York. Bildade tillsammans med Knut Tengdahl logen Framåt av NOV för hamnarbetarna i Stockholm. Organiserade strykerskorna och var sekreterare i deras förbund 1890-1893. Undersökte för Lorénska stiftelsen levnadsvillkoren för arbetarna inom textil-, tändsticks- och tobaksindustrin samt inom bagerierna. Tillhörde pionjärerna i det socialpolitiska arbetet ute på fältet, där hon utförde en

omfattande dokumentation. Organiserade i början av 20-talet både städerskorna och kafé- och automatpersonalens fackföreningar. Till Ellen Key sade hon: ”Vad vi arbetarkvinnor avundas er bättre situerade är inte edra bättre kläder eller pengar, utan det är edra kunskaper och den bildning ni fått”. Deltog i bildandet av Tolfterna 1892, som var en sammanslutning av intellektuella kvinnor och arbetarkvinnor.

Söderberg, Ernst. Född 1871 i Norrköping, död 1919. Var från början måleriarbetare och började sin fackliga verksamhet bland Stockholms måleriarbetare. Invaldes i styrelsen för Sv målareförbundets stockholmsavdelning 1898 och blev året därefter avlönad ombudsman i förbundet. Var medlem av Stockholms arbetarekommuns första styrelse, tillhörde partistyrelsens verkställande utskott 19081911 och var ordförande i ABF från 1913. Intresserade sig för den internationella arbetarrörelsen. Representerade i många år Sverige i Internationalens byrå i Bryssel. Var kassör i Landsorganisationen 19041919. Ledamot av AK 1909-1916, av FK 19161919.

Tengdahl, Knut. Född 1867 i Stockholm, död 1935. Kom från ett tullvaktmästarhem. Gick i läroverk. 1887 tog han examen i Stockholms byggnadsyrkesskola och arbetade därefter som murare och ritare. Kom till Social-Demokraten 1889. Gjorde en socialpolitisk studie om hamnarbetarnas levnadsvillkor. Bedrev journalistisk verksamhet som social reporter bland Stockholms fattiga. Blev senare byggmästare och ledde bl a byggandet av Folkets Hus i Stockholm. Arbetade 19021914 som tjänsteman inom försäkringsbranschen. Ledamot av AK 1908-1919 och FK 1919-1925. 1905-1935 ledamot av Stockholms stadsfullmäktige, under de sista åren som ordförande. Tog aktiv del i tillkomsten av stadshuset.

Thorberg, Arvid. Född 1877 i Kärnbo socken, Södermanlands län, död 1930. Arbetade först som byggnadssnickare. Agitator 1903-1904, därefter förtroendeman inom Sv Träarbetareförbundet 1904-1908. Blev 1908 LO:s första helt avlönade sekreterare. LO:s ordförande, efter Herman Lindqvist, 1920-1930. Bedrev en stram politik mot kommunisterna inom fackföreningsrörelsen, vilken LO sedan dess följt. Utfärdade 1929 en s k bannbulla mot enhetskommittén.. Var motståndare till lagstiftningsåtgärder mot den fackliga rörelsen — 1928 års arbetsdomstol och försöken att lagstifta om kollektivavtal. Positiv till samarbete mellan fackföreningsrörelsen och näringslivet och verkade för LO:s deltagande i mondistkongressen 1928. Blev ledamot av AK 1921 och arbetade huvudsakligast med socialpolitiska frågor.

Thorsson, Fredrik (F V). Född 1865 i Stora Köpinge socken, Malmöhus län, död 1925. Blev tidigt föräldralös och togs omhand av sockennämnden. Sattes efter skolan i skomakarlära. 1885 gick han med i skomakeriarbetarnas fackförening och blev en ledande organisatör och agitator. Samtidigt drev han en egen skomakerirörelse i Ystad. 1889 utsågs han till agitator av det södra socialdemokratiska partidistriktet och anlitades senare av partiet för längre agitationsresor. Ansåg att det nya partiets viktigaste uppgift var att se till att fackföreningarna blev socialistiska. Var i början mycket tveksam till den parlamentariska vägen. Deltog dock i Folkriksdagarna 1893 och 1896 och blev 1902 invald i AK. Använde sig först av riksdagen som tribun för att agitera för klasskampen, men blev senare övertygad om riksdagens möjligheter att förbättra arbetarklassens ställning. Intog en positiv ståndpunkt i försvarsfrågan och kom i strid med ungdomsförbundet 1908, sedan han blivit ledamot av civilkommissionen för tillsyn av försvarskostnaderna. Tillhörde de Staaffska försvarsberedningarna 1911-1914. Blev finansminister 1918 i den Edénska socialliberala regeringen. Samarbetet mellan liberaler och socialdemokrater upphörde dock snart (mars 1920), mycket beroende på Thorssons kommunalskatteförslag. I den första socialdemokratiska regeringen blev han åter finansminister och hans främsta åtgärd var att minska det stora antalet kommittéer. Usågs vid Brantings död till dennes efterträdare men dog själv ett par månader senare. Hans biografi har skrivits av I Vennerström: F V Thorsson (1926).

Undén, Östen. Född 1886 i Karlstad, död 1974. Studerade juridik och avlade 1910 jur kand-

examen, 1912 jur lic-examen och blev samma år jur doktor. Tillhörde i sin ungdom kretsen kring Wigforss och var med i den radikala studentföreningen D.Y.G. i Lund. 1909 medlem i Lunds arbetarekommun. Var huvudtalare vid protestmötet mot kungens borggårdstal 1914. När högförräderidomarna mot Höglund, Oljelund och Vennerström föll inlämnade han protestskrift till JO. Inträdde 1917 som konsultativt statsråd i den Edénska ministären. 1920 justitieminister i Brantings första ministär och utrikesminister i Brantings andra ministär. Medlem av NF:s svenska delegation under 20- och 30-talen. Ledamot av FK 1934. 1937-1951 universitetskansler. Under kriget var han utrikesutskottets ordförande och kritisk mot regeringens eftergiftspolitik, dessutom tryckfrihetsoppositionens främste företrädare. I den socialdemokratiska regeringen 1945 blev han åter utrikesminister till 1962. Medverkade till Sveriges anslutning till FN. Sökte bilda ett nordiskt försvarsförbund och ledde 1948-1949 förhandlingarna med Danmark och Norge. Avvärjde försöken till Sveriges deltagande i Atlantpakten. 1946-1961 var han Sveriges ombud i FN:s generalförsamling. Lade 1961 fram den s k Undénplanen mot fortsatt spridning av kärnvapen. Har skrivit: Tankar om utrikespolitik (1936) samt Minnesanteckningar (1966).

Vennerström, Ivar. Född 1881 i Brunskogs socken, Värmland, död 1945. Kom från välbärgat hem, fadern handlare. Tog studentexamen och studerade därefter vid Uppsala universitet. Under studietiden kom han i kontakt med de socialistiska idéerna och anslöt sig till ungdomsförbundet samtidigt som han började skriva i den socialdemokratiska pressen. Var medarbetare i Norrskensflamman 1906—1907 och i Värmlands Folkblad 1907-1909. Ledamot av ungdomsförbundets centralstyrelse och en av de flitigaste agitatorerna. Redaktör för Nya Norrland 1912-1913 och då i ständig fejd med den norrländska bolagskapitalismen. Riksdagens AK 1915-1927, FK 1928-1936, partistyrelsen 1911-1916. Han tillhörde den vänstergrupp som gick vid partisplittringen 1917. Var en av de mest högljudda anti-militaristerna. Blev riksdagsledamot för det nya partiet. Bolsjeviseringen av partiet bar honom emot och han kunde inte acceptera Kominterns inträdesvillkor, de 21 teserna, utan gick ur det kommunistiska partiet 1921. Vennerström sökte rekonstruera det vänstersocialdemokratiska partiet — vennerströmmarna — och hade Nya Norrland som partiorgan. Men utrymmet mellan SAP och SKP/VPK har alltid varit litet och redan 1922, då tidningen gått i konkurs, började han orientera sig tillbaka till SAP. 1924 var han åter medlem i SAP och 1932 var han med och författade socialdemokratins stora krismotion. Han var en medryckande agitator och skriftställare. Har skrivit: *Vad vill den socialdemokratiska vänstern* (1916), *Svenska utopister* (1913) samt en biografi över *F V Thorsson*.

Wermelin, Atterdag. Född 1861 i Ny socken, Värmlands län, död 1904. Kom från ett lärarhem. Studerade en tid i Uppsala. Utbildade sig därefter till typograf och arbetade samtidigt som journalist. Fick avsked från Aftonbladet efter ett s k sedlighetsmöte, där han hållit anförande. Var god vän med Danielsson och levde liksom denne under mycket svåra förhållanden, då han sökte försörja sig som skriftställare. Utgav 1885 romanen Ungdomssynd och skrev därefter två självständiga bidrag till den marxistiska ekonomiska läran: Kan sparsamhet rädda proletariatet? och om Marx' värdeteori. Emigrerade till USA, där han en tid arbetade vid ett sågverk i Michigan. Begav sig 1904 till Chicago där han samma år begick självmord.

Wessel, Nils. Född 1866 i Stora Köpinge socken, Malmöhus län, död 1940. Arbetade 1883-1888 som typograf på Ystads-Postens tryckeri men blev avskedad sedan det framkommit att han agiterat för socialismen och bildat en fackförening. Flyttade till Malmö, där han träffade Danielsson och blev medarbetare i Arbetet. När Danielsson satt i fängelse 1888-1890, redigerade han tidningen. 1902 blev han redaktör för veckotidningen Folkbladet. Tillhörde de revolutionära socialisterna. Lierade sig med Hinke Bergegren och kom i allt skarpare motsättning till socialdemokratin. Som redaktör för Folkbladet blev han 1907 indragen i en kontrovers mellan August Palm och partistyrelsen, vilket hade som följd att han avsade sig

redaktörskapet och bröt med partiet. Arbetade därefter åter som typograf. Ägnade sig sedan åt fackföreningsrörelsen och blev redaktör för Sv Typograftidningen. Han har skrivit Svenska typografernas historia 1-2, (1916-1917) och Typografiska föreningen i Stockholm 1846-1926 (1926).

Vessman, Signe. Född 1879 i Stockholm, död 1953. Var sömmerska och anslöt sig till Sömmerskornas fackförening då den bildades 1903. Hon deltog aktivt i organiseringsarbetet. Anställdes
som agitator för Kvinnornas fackförbund, vilken var den organisation som föregick det Socialdemokratiska kvinnoförbundet. 1909— 1911 ledde hon agitationsarbetet bland kvinnorna i Sv Skrädderiarbetareförbundet. Genom ungdomsrörelsen kom hon i kontakt med den socialdemokratiska kvinnorörelsen. 1911-1920 var hon kassör vid Morgonbris. Då det socialdemokratiska kvinnoförbundet bildades 1920 blev hon förbundsordförande fram till 1936 samtidigt som hon var redaktör för Morgonbris. Ledamot av AK 1925-1928.

Wigforss, Ernst. Född 1881 i Halmstad, död 1977. Kom från ett hantverksarbetarhem, fadern målarmästare. Studerade vid Lunds universitet, där han gjorde en snabb karriär och doktorerade 1914 på södra Hallands folkmål. 1918 blev han lektor i Göteborg. Under lundatiden drogs han in i kretsen kring D.Y.G. och blev snart ansluten socialdemokrat. 1908 gav han ut Materialistisk historieuppfattning och klasskamp, en skrift som följer marxismens teorier. Under det första världskriget skrev han tvåbandsverket Världskrig och världsfred, där han sökte bevisa Tysklands—Österrike/Ungerns skuld till krigsutbrottet. Hans västorientering kom också fram i en bok om Chesterton och Wells, två engelska radikaler. 1919 invaldes han i FK. I Brantings tredje ministär blev han konsultativt statsråd och efter F V Thorssons död finansminister. Det var som finansminister han sedan återkom i regeringen 1932 (med avbrott för sommaren 1936) till 1949. Redan 1928 hade han väckt de borgerliga partiernas misstro genom en arvsskattemotion, som flitigt kom att utnyttjas vid AK-valet samma år. Men hans stora insats började på 30-talet, då han kom in på planhushållningsteorierna och vid partikongressen 1932 levererade han ett alternativ till den rena socialiseringsvägen. Sunt förnuft och marxistisk grundåskådning — så ville han själv bedöma krispolitiken. Som finansminister under det andra världskriget tvingades han föra en politik, där kostnaderna för försvaret hotade penningvärdets stabilitet och arbetarklassens levnadsstandard. Den förmögenhetsskatt han i princip var för — bördor efter bärkraft — gick om intet sedan ekonomerna spått dystra tider i samband med freden. Efter kriget blev han utsatt för en intensiv hatkampanj från de borgerligas sida, vilka fruktade att Wigforss såsom fanatisk socialist skulle ruinera landet. Vid sidan av sitt praktiska arbete som finansminister var han framför allt arbetarrörelsens pedagogiska och skickliga teoretiker, som ägnade sig åt de för arbetarrörelsen avgörande frågorna. Han har skrivit: *Industrins demokratisering* (1922), *Socialismen, dogm eller arbetshypotes?* (1926), *Den ekonomiska krisen* (1931), *Ha vi råd att arbeta?* (1926), *Från klasskamp till samverkan* (1941), *Socialism i vår tid* (1952), *Frihet och gemenskap* (1962) m fl samt sina memoarer *Minnen* 1-3.

Winberg, Carl. Född 1867 i Karlstad, död 1954. Växte upp hos fosterföräldrar på ett torp i Nors socken. Efter folkskola arbetade han några år vid bobin-fabriken i Nors, 1891-1906 lokomotivputsare vid SJ i Stockholm. Hans politiska engagemang gick via rösträttsföreningar (han grundade själv en) och nykterhetsarbete. Han ägnade sig åt att organisera järnvägsmännen och blev sekreterare i Sv Järnvägsmannaförbundet 1906-1909 samt var redaktör för tidningen Signalen 1909-1928. Var ledamot i AK 1911-1914 och 1915-1917, därefter i FK 19191930. 1917 gick han över till vänstersocialdemokraterna och deltog i partibildningen. Han stannade kvar över utbrytningarna i början av 20-talet, men följde Kilbomgruppen 1929. Blev berömd som FK:s enda kommunist — ”partiet Winberg” för att låna E Tryggers ord. Har skrivit sina memoarer: *Från kvarntorpet till Helgeandsholmen. En torparpojkes livsöden* (1945).

Västberg, Disa. Född 1891 i Njurunda socken, Medelpad, död 1966. Kom från ett sågverksarbetarhem. Hennes väg till arbetarrörelsen gick via nykterhetsrörelsen. 1903 anslöt hon sig till Godtemplarorden och 1911 till SAP. Var ordförande i Medelpads socialdemokratiska kvinnodistrikt 1917-1928 och kvinnoförbundets ordförande samt ansvarig utgivare för Morgonbris 1936-1952. Satt med i en rad socialpolitiska utredningar under 30-talet, t ex befolkningsko-missionen 1936-1938. Hon arbetade för en liberalare abortlagstiftning, som skulle ta hänsyn till sociala indikationer. Under kriget var hon en av de aktivaste försvararna för de socialpolitiska vinster som uppnåtts. Ledamot av AK 1941-1956.

Västberg, Mauritz. Född i Sandviken 1886. Fadern, som var hyttarbetare, tillhörde arbetarrörelsens pionjärer och deltog bl a i folkriksdagarna 1893 och 1896. Metallarbetare. Tidigt aktiv i socialdemokratiska ungdomsrörelsen. Elev på Brunnsviks folkhögskola första årskursen 1906. Därefter journalist. Huvudredaktör för Nya Samhället i Sundsvall 1919-1933. Riksdagsman 1922-1940. Gift med Disa Västberg, se ovan. Skrifter: bl a biografi över Kata Dalström.

Ziesnitz, Karl. Född 1859 i Karlskrona, död 1901. Sattes tidigt i lära som typograf och arbetade på tryckeri i Stockholm. Blev avskedad för att han bedrev socialistisk agitation och flyttade till Östersund, där han bildade en socialdemokratisk organisation och ägnade sig åt fackligt arbete i stadens typografklubb. 1890 återvände han till Stockholm och kom med i den socialistiska rörelsens kamp mot liberalerna. Anställdes 1892 som kassör i Social-Demokraten och skötte samtidigt hela det mellersta partidistriktets affärer. Blev 1900 partisekreterare. Vid Norrköpingskongressen, där uppgörelsen skedde mellan socialister och anarkister, deltog han aktivt mot Hinke Bergegren. Vid LO:s första kongress tillhörde han dem som förordade tvångsanslutning av fackföreningarna till partiet. En av förgrundsgestalterna i den tidiga arbetarrörelsen.

Åkerberg, Axel. Född 1833 i Hille socken, Gästrikland, död 1901. Tillhörde överklassen. Kom under sina studieår i Uppsala att engagera sig för både religionsfrihet och politisk frihet. Skrev i tidningen Framtiden från 1868 och tillhörde under 1870-talet Aftonbladets utrikesredaktion. Gav tillsammans med K P Arnolds-son ut tidningen Sanningssökaren 1877-1881 samt senare Tiden, som var organ för den tidiga fackliga rörelsen. Ingick i det Socialdemokratiska samfundet 1886 och författade det första svenska socialdemokratiska programmet, vilket skilde sig från de utländska förebilderna genom sin starka pacifism. I hans radikalism ingick också nykterism och vegetarianism.

Åkerberg, Harald. Född 1883 i Ljusdals socken, Gävleborgs län, död 1950. Som nybliven student började han som volontär vid Hudiksvalls Nyheter 1903. Medarbetade i Arbetarbladet i Gävle 1906-1912 och kom 1913 till Örebro-Kuriren, där han förblev huvudredaktör intill sin död. Ledamot av FK 1925. Tillhörde partistyrelsen 1914-1948, från 1933 var han ordförande i FK-gruppen. Blev efter kriget kritiserad som en av ”1940 års män”, dvs en av de socialdemokratiska redaktörer som 1940 haft tysk seger som möjlig arbetshypotes. Han stödde också genomgående regeringens eftergiftspolitik och accepterade inskränkningarna i de politiska fri- och rättigheterna. Mot slutet av kriget, då kommunistpartiet var på frammarsch, förordade han en sammanslagning av arbetarpartierna.

Österdahl, Herman. Född 1870 i Ystad, död 1949. Började tidigt arbeta som journalist bl a i Ystads-Posten 1898-1900, därefter i Arbetet 1900-1906. Var 1903 en av initiativtagarna till det nya socialdemokratiska ungdomsförbundet och blev dess tidning Frams förste redaktör och ansvarige utgivare, 1905 efterträdd av P A Hansson. Var redaktionssekreterare i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1909-1933. Var ordförande i Södra Sveriges Pressförening 1912-1913 och ledamot i Sv Journalistförbundets centralstyrelse 1909-1913. Han var nationell demokrat och under många år aktiv inom Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet.

Österlund, Agda. Född 1870 i Köping, död 1942. Kom från ett fattigt hem. Utbildade sig till sömmerska och arbetade som sådan till 1912. Blev nykterhetskämpe i godtemplarlogen. Kom 1898 till Stockholm och började aktivt delta i kvinnorörelsen och agitera för kvinnlig rösträtt. Ledamot av socialdemokratiska kvinnokongressens verkställande utskott från 1908, dess ordförande 1911-1914 och därefter sekreterare 1914-1920. Ledamot i det nybildade kvinnoförbundet 1920-1926. Invaldes i AK 1921-1940, där hon framför allt ägnade sig åt de socialpolitiska frågorna vid sidan av nykterhets- och fredsfrågor. En av kvinnorörelsens främsta pionjärer.

Framstående personer i internationell arbetarrörelse

Adler, Friedrich 1879-1960. Österrikisk socialist. Son till Viktor Adler (se nedan). Studerade fysik i Zürich. Var en tid högskolelärare i Schweiz. Återvände till Österrike och kom då att ställa sig på partiets vänsterflygel. Vid världskrigets utbrott 1914 infördes undantagstillstånd i Österrike-Ungern, vilket betydde att allt politiskt och parlamentariskt arbete upphörde. Som en protest mot detta undantagstillstånd sköt han den 21 oktober 1916 den konservative regeringschefen greve Stürgkh. Blev dömd till döden men benådades under revolutionen 1918. 1923-1929 var han sekreterare för den Socialistiska Arbetarinternationalen.

Adler, Viktor 1852-1918. Österrikisk socialist. Fader till Friedrich Adler (se ovan). Från början läkare. Blev under ungdomsåren bekant med Bebel och Engels. Gjorde stora insatser för att bygga upp en stark arbetarrörelse i Österrike. Verksam inom Internationalen, bl a vid fredskongressen i Basel 1912. Senare verkade han för Österrikes deltagande i kriget och kom i motsättning till sin son.

Babeuf, Francois 1760-1797. Fransk revolutionär. Kom från en fattig familj och fick tidigt försörja sig själv. Under franska revolutionen kom han till Paris och blev en av de radikalaste. Han utgav en tidning, Le Tribun du Peuple, där han skrev under signaturen Gracchus Babeuf. Han krävde att jorden och produktionsmedlen skulle socialiseras. 1896 grundade han ett hemligt sällskap ”De jämlikas förbund”, som hade långtgående planer på att ta makten genom en väpnad kupp. Hans kupplaner avslöjades och han dömdes till döden och avrättades.

Bakunin, Michail 1814-1876. Rysk anarkist och revolutionär. Tillhörde en adlig familj och blev själv officer. Lämnade officersyrket och började studera filosofi i Moskva och Berlin. Deltog i den revolutionära rörelsen på kontinenten 1848-1849. Häktades och dömdes till döden flera gånger. Utlämnades till den ryska polisen och satt flera år i fängelse. Deporterades till Sibirien men flydde via Japan och Amerika till London. Kom med i Internationalen och framstod som ledare för den anarkistiska fraktionen, som senare kom i strid med den marxistiska riktningen. Han uteslöts på kongressen i Haag 1872. Han bodde i Stockholm några månader 1863. Umgicks mycket förtroligt med August Sohlman och liberalerna kring Aftonbladet.

Balabanov, Angelika 1878-1965. Rysk-italiensk socialist. Fadern var rik godsägare och affärsman i Kiev. Hon visade tidigt studiebegåvning och fortsatte sina studier vid universiteten i Bryssel, Leipzig och Rom. Blev aktiv i italienska socialistpartiet och redaktör för tidningen Avanti samt italiensk medborgare. Hon kom till Zimmerwaldkonferensen 1915 och blev där uppskattad både som tolk och talare. Efter revolutionen 1917 återvände hon till Ryssland. Som ledare för Zimmerwaldrörelsen kom hon en tid att bo i Stockholm. Hon kallades tillbaka till Ryssland 1919 då Tredje Internationalen bildades och hon blev dess sekreterare. Råkade i konflikt med Sonovjev och lämnade Ryssland. Bodde sedan på olika håll i Europa och USA men återvände till Italien efter kriget och var aktiv i Saragats socialdemokratiska parti till sin död.

Barbusse, Henri 1873-1935. Fransk socialistisk författare. Sin största framgång som författare fick han genom romanen Elden (1916). Det var den första verkligt realistiska skildringen av

förhållandena vid fronten under första världskriget. Han avslöjade krigets grymheter och propagerade för pacifism. Hans bok Clarté (1919) gav upphov till Clarté-rörelsen. Från att ha varit socialist och pacifist blev han senare rättrogen kommunist. Som kulturperson och författare framträdde han ofta i kampen mot fascism och kommunism.

Bauer, Otto 1881-1938. Österrikisk socialist och publicist. Var son till en välbärgad textilfabrikör. Under universitetsstudierna i Wien blev han socialist. Han var bara 26 år när han blev sekreterare i den socialdemokratiska parlamentsgruppen, medlem av redaktionen för Arbeiter-Zeitung och redaktör för tidskriften Der Kampf. 1914-1917 var han krigsfånge i Ryssland. 1918-1919 statssekreterare i utrikesdepartementet. Var med och utarbetade den nya österrikiska författningen 1920 samt författade partiprogrammet, det s k Linzprogrammet 1926. Under februariooroligheterna 1934 flydde han till Tjeckoslovakien och därifrån till Paris, där han senare avled.

Bebel, August 1840-1913. En av den tyska socialdemokratins skapare. Kom ur fattiga förhållanden. Deltog i den tidiga opolitiska arbetarrörelsen och bekämpade först försöken att göra den socialistisk. Kontakten med Liebknecht gjorde honom till socialist. Invaldes 1870 i den tyska riksdagen, som han tillhörde till sin död. Dömdes till fängelse för motstånd mot militärismen och studerade under fängelsetiden Marx. Blev den tyska socialdemokratins obestridde och framgångsrike ledare.

Bernstein, Eduard 1850-1932. Tysk socialist och skriftställare. Kom från en fattig familj och tvangs sluta gymnasiet för att försörja sig själv. Arbetade på bank i 12 år. Gick in i det socialdemokratiska partiet 1872. Under den s k socialistlagen kom han till Zürich, där han redigerade det tyska partiorganet Der Sozialdemokrat. 1888 flyttade han med tidningen till London. Kom där i kontakt med Fabian Society, som bestod av en samling intellektuella, vilka företrädde en reformistisk socialism. Efter socialistlagens upphävande återvände han till Berlin och publicerade 1899 *Socialismens förutsättningar*. De teorier som Karl Marx hade uppställt kritiserades i boken. Vid partisplittringen 1916 gick han över till de oavhängiga socialisterna men återvände till socialdemokraterna 1920. Tillhörde riksdagen 1902-1928 med vissa avbrott.

Bevin, Ernst 1881-1951. Brittisk arbetarledare och politiker. Blev tidigt föräldralös och var tvungen att försörja sig själv. Började i unga år sin bana som fackföreningsledare. Han blev sekreterare i hamnarbetarnas fackförening 1911 och 1923 var han med och grundade det stora transportarbetarefackförbundet, vars ledare han blev. I Churchills regering 1940-1945 var han arbetsminister och i Attlees regering 1945-1951 utrikesminister. Under Bevins ledning inleddes ett intimare samarbete med USA, som resulterade i Atlantpakten 1949. Var ledamot av underhuset 1940-1951.

Blum, Léon 1872-1950. Fransk socialist och publicist. Kom från en välbärgad borgerlig familj. Studerade litteratur och juridik. Var med 1905 då franska socialistpartiet grundades genom sammanslagning av flera småpartier. Invaldes i deputeradekammaren 1919 och blev snart partigruppens ledare i kammaren. Var även en erfaren tidningsman och under många år chefredaktör för partiorganet Le Populaire. 1936 blev han regeringschef då den s k folkfrontsregeringen konstituerades. Under denna regering genomfördes många viktiga sociala reformer. Tyvärr måste regeringen avgå redan 1937. Blum häktades sedan regeringen Pétain kommit till makten 1940. Han deporterades till Tyskland 1943 och satt i koncentrationsläger till 1945. Blev åter regeringschef 1946-1947.

Brandt, Willy. 1913-1992. Tysk politiker. Tidigt verksam i den socialdemokratiska ungdomsrörelsen. Hette då Herbert Frahm. Lämnade hemlandet efter nazismens maktövertagande och bosatte sig i Norge. Kom efter tyska ockupationen 1940 till Sverige, där han arbetade som journalist. Återvände efter kriget till Väst-Tyskland, där han fick ledande poster inom SPD. 1957-66 regerande borgmästare i Berlin. Partiordförande från 1964.

Förbundskansler 1969-74. Erhöll 1971 Nobels fredspris för sina insatser för att åstadkomma en avspänning med öststaterna.

Bucharin, Nikolaj 1888-1938. Rysk politiker och författare. Studerade nationalekonomi och juridik i Moskva och Wien. Blev medlem i socialdemokratiska partiet 1906, där han kom att tillhöra vänsterflygeln. Förvisades till Sibirien men flydde till Tyskland. Uppehöll sig i Västeuropa och USA till maj 1917, då han återvände till Ryssland. Kom där att bli en av Lenins närmaste medarbetare. Han var ledare för bolsjevikupproret i Moskva i november 1917. Blev sedan medlem av partiets centralkommitté och chefredaktör för Pravda. Även efter Lenins död 1924 kom han att behålla och få nya poster. Var medlem av Politbyrån och ordförande i Komintern en kortare tid. Råkade i onåd hos Stalin och efter en skenprocess blev Bucharin avrättad i mars 1938.

Caballero, Francisco Largo 1869-1946. Spansk fackföreningsledare och politiker. Till yrket stuckatör. Blev 1894 medlem i det spanska socialistpartiet och partiordförande 1932-1935. Från 1918 medlem av parlamentet. 1918-1937 generalsekreterare i fackliga landsorganisationen. 1931-1933 arbetsminister och 1936-1937 ministerpresident i folkfrontsregeringen under inbördeskriget. Emigrerade till Frankrike efter republikens sammanbrott 1939. Vichyregeringen utlämnade honom till Tyskland 1942. Han satt i koncentrationslägret Oranienburg till 1945, då han befriades och återvände till Frankrike.

Cabet, Etienne 1788-1856. Var ursprungligen advokat. Som borgerlig republikan och publicist kritiserade han det dåvarande franska kungadömet. För att undgå att komma i fängelse flydde han till London 1834. Där tog han intryck av de idéer som Robert Owen och andra utopister framförde. Hemkommen till Frankrike utgav han 1840 sin utopiska roman *Resa till Iscarien*, vilken nu betraktas som klassiker. Cabet grundade 1849 tillsammans med 2 000 meningsfränder en kommunistisk koloni i Texas. Experimentet misslyckades och kolonin upplöstes efter inre strider.

Cripps, Stafford 1889-1952. Ledande engelsk politiker. Var under sina tidiga år framgångsrik advokat. Gick in i Labour Party när han var 40 år och blev snart minister men avgick i protest mot MacDonalds nationella regering. Tillhörde partiets vänsterflygel och arbetade under 1930-talet för folkfronten, av vilket skäl han uteslöts ur partiet 1939. Under krigsåren ambassadör i Moskva. 1942 medlem av krigskabinettet och efter kriget bl a finansminister. Gjorde stor insats för att avveckla det brittiska kolonialväldet.

Debs, Eugene 1855-1926. Amerikansk fackföreningsman och socialist. Började tidigt arbeta som lokomotiveldare. Var 1893-1897 ledare för Amerikanska Järnvägsmannaförbundet och ledde två stora järnvägsstrejker 1893-1894. I samband med en av strejkerna dömdes han till sex månaders fängelse för ohörsamhet. Blev medlem av Socialdemokratiska partiet och redaktör för partiets veckotidning Appeal to Reason. Var emot USA:s inträde i första världskriget och dömdes för sin pacifistiska verksamhet till tio års fängelse 1918. Frigavs dock 1921. Han kandiderade flera gånger som socialdemokratisk presidentkandidat men utan större framgång.

Dimitrov, Georgi 1882-1949. Bulgarisk politiker. Kom tidigt med i fackföreningsrörelsen och var 1904-1923 generalsekreterare i Bulgariens LO. Var till en början organiserad socialdemokrat men blev efter första världskriget kommunist. 1923 dömdes han till fängelse för deltagande i ett kommunistiskt upprorsförsök. Han lyckades fly och levde sedan som emigrant i Österrike och Tyskland. Stod som anklagad i processen efter riksdagshusbranden 1933, då han blev världsbekant för sitt skickliga försvarstal inför domstolen. Sedan han blivit frikänd reste han till Ryssland, där han blev generalsekreterare i Komintern. Efter kriget återvände han till Bulgarien. Blev där regeringschef och ledare för det kommunistiska partiet.

Ebert, Friedrich 1871-1925. Tysk socialdemokratisk politiker. Var till yrket sadelmakare men kom tidigt in i politiken. Var några år redaktör för en socialdemokratisk tidning och

valdes in i riksdagen 1912. Efter Bebels död 1913 blev han vald till partiordförande, en post som han hade till 1919. Under första världskriget medverkade han till den s k borgfreden. Var ordförande i folkombudens råd 1918-1919 och valdes av nationalförsamlingen till rikspresident 1919, en befattning som han innehade ända till sin död.

Engels, Friedrich 1820-1895. Tysk socialist. Fadern var förmögen fabrikant. Gick i gymnasiet och började sedan arbeta i faderns firma. Gjorde värnplikt i Berlin. Arbetade 1842-1844 i faderns fabrik i Manchester. Fortsatte att läsa filosofi och studera sociala förhållanden i England. Träffade 1844 Marx i Paris och detta blev en livslång vänskap. Understödde Marx ekonomiskt samt utgav efter Marx' död del 2 och 3 av *Das Kapital*.

Fourier, Charles 1772-1837. Fransk utopisk socialist. Ville lösa de sociala problemen genom att skapa produktionssällskap, som skulle organiseras i s k falangstärer. Varje sådan koloni eller falangstär skulle omfatta cirka 1 600 personer. Man skulle huvudsakligen ägna sig åt att producera jordbruksprodukter. Att framställa fabriksvaror skulle vara en sekundär uppgift. I dessa falangstärer skulle varje individ byta arbete. Kvinnorna skulle vara jämlika med männen och barnen uppfostras kollektivt.

Gompers, Samuel 1850-1924. Amerikansk fackföreningsledare. Liksom fadern cigarrarbetare. Kom tidigt med i cigarrarbetarnas fackförening, där han blev ordförande. Deltog 1881 i bildandet av American Federation of Labor. Var ordförande från 1886 ända till sin död med avbrott 1895. Menade att American Federation of Labor enbart skulle syssla med rent fackliga frågor såsom löner och arbetstider. Var motståndare till allt som kunde kallas socialism.

Guesde, Jules 1845-1922. Ledande fransk socialist före och under första världskriget. Stödde Pariskommunen och dömdes till 5 års fängelse. Flydde till utlandet. Från 1893 medlem av deputeradekammaren, där han bekämpade ministersocialismen (åsikten att socialister kunde bilda regering tillsammans med radikala borgerliga partier). Ändrade dock mening under världskriget och blev själv medlem av samlingsregeringen.

Hardie, Keir 1856-1915. Brittisk socialist. Hade det mycket fattigt som barn. Gick aldrig i skola utan arbetade i kolgruvor från tio års ålder tills han var 23, då han blev svartlistad av arbetsgivarna. Blev sedan redaktör för The Labour Leader. 1892-1895 samt från 1900 ledamot av underhuset. Väckte sensation genom att komma till parlamentet iklädd arbetsblus. Var med och grundade det oberoende arbetarpartiet 1893 och Labour Party 1900. Som övertygad pacifist agiterade han mot boerkriget 1899-1902 och första världskriget.

Haywood, William 1869-1928. Amerikansk arbetarledare. Fick smeknamnet Big Bill. Började som pojke arbeta i kolgruva. 1900 blev han sekreterare och kassör i gruvarbetarnas fackförening. Var med och grundade Industrial Workers of the World — IWW 1905. Var även aktiv inom socialistpartiet men på grund av ideologiska motsättningar uteslöts han 1913. 1908 hade han också blivit utesluten ur The Western Federation of Miners och ägnade sig därefter helt åt arbete inom IWW. Blev tillsammans med 94 andra medlemmar inom IWW häktad 1917. Han dömdes till 20 års fängelse men lyckades rymma och kom till Moskva, där han dog 1928.

Hedtoft, Hans 1903-1955. Dansk socialdemokrat. Arbetade i ungdomen som litograf men kom snart att helt ägna sig åt politik. Gick i början av 20-talet på arbetarhögskolan Tinz i Thüringen. 1922 blev han sekreterare och därefter ordförande i Danmarks socialdemokratiska ungdomsförbund. Var sekreterare i socialdemokratiska riksdagsgruppen och 1935-1939 partisekreterare. Blev partiordförande 1939-1941, men fick avgå efter tyska påtryckningar. Under ockupationen var han partiets kontaktman med motståndsrörelsen och skötte även kontakterna med det svenska partiet. Efter krigsslutet blev han åter partiledare och var statsminister 1947-1950 och 19531955.

Henderson, Arthur 1863-1935. Brittisk politiker och arbetarledare. Började sin bana som metallarbetare i Glasgow. Kom tidigt in i fackföreningsrörelsen och innehade där olika uppdrag. Valdes 1903 in i underhuset, där han var medlem 1903-1931 och 1933-1935. Var med i koalitionsregeringar under 'kriget 1915-1917. Avgick ur Lloyd Georges regering sommaren 1917. Ville resa till Stockholmskonferensen men fick inte tillstånd av Lloyd George. Var inrikesminister 1924 och utrikesminister 1929-1931 i MacDonalds arbetarregeringar. Fick Nobels fredspris 1934.

Hill, Joe 1879-1915. Svensk-amerikansk arbetardiktare. Hans ursprungliga namn var Joel Emanuel Hägglund. Kom från ett fattigt hem och utvandrade till Förenta Staterna 1902. Där kom han att tillhöra en syndikalistisk organisation, IWW — Industrial Workers of the World. Inom IWW blev han agitator, organisatör och sångare. Det var hårda tider och arbetsgivare och myndigheter avskydde agitatorer som Joe Hill. Han anklagades för mord på en handlare i Salt Lake City och dömdes skyldig och blev arkebuserad. Domen betraktades som ett justitiemord.

Huysmans, Camille 1871-1968. Belgisk politiker och socialist. Studerade filologi och blev senare professor vid olika universitet. Från 1910 var han medlem av den belgiska deputeradekammaren och satt där till 1964 med undantag för krigsåren. Var även med i kommunalpolitiken och blev borgmästare i Antwerpen 1933. Var undervisningsminister i olika perioder och regeringschef 1946-1947. 1904-1921 var han sekreterare för den Andra Internationalen. Hade en ledande ställning på Stockholmskonferensen 1917.

Jaurès, Jean 1859-1914. Fransk socialist och publicist. Efter avslutade akademiska studier var han professor i Toulouse. Han representerade radikala vänstern i deputeradekammaren 18851889 och 1893-1898 samt socialisterna 1902-1914. Gjorde sig känd som framstående talare och journalist. Grundade tidningen I'Humanité 1904. Medverkade till att olika mindre socialistpartier enades till ett parti 1905. Inom Andra Internationalen arbetade han för fredliga lösningar av internationella konflikter. En fanatisk fransk nationalist mördade honom på en gata i Paris dagarna före världskrigets utbrott 1914.

Kautsky, Karl 1854-1938. Österrikisk socialist och skriftställare. Fadern var målare i Prag. Familjen flyttade senare till Wien där han gick i gymnasium. Bosatte sig 1880 i Zürich och flyttade till London 1884, där han en tid var sekreterare åt Engels. 1883-1917 var han redaktör för den tyska socialdemokratiska tidningen Die Neue Zeit. Vid partisplittringen i Tyskland 1917 övergick han till de oavhängiga men återvände snart till det gamla partiet. I början av 1920-talet återvände han till Wien. Flydde till Tjeckoslovakien 1934 och därefter till Holland, där han dog 1938.

Krapotkin, Pjotr 1842-1921. Rysk anarkist. Kom från en furstlig familj. Tjänstgjorde i ungdomen vid tsarens hov. Övergav hov- och militärlivet och bedrev geografiska studier. Besökte 1871 Schweiz och kom i kontakt med Bakunins anarkistiska läror. Bedrev revolutionär propaganda i Petersburg och häktades, men lyckades fly till utlandet 1876, Kom till Frankrike och häktades i Lyon. Dömdes 1883 till fem års fängelse för att han spritt anarkistiska idéer. Benådades 1886 och bodde i England till 1917, då han återvände till Ryssland. Hans mest betydande skrifter är *Inbördes hjälp* samt *En anarkists minnen*.

Kreisky, Bruno. Född 1911. Österrikisk politiker. Anslöt sig tidigt till den socialdemokratiska ungdomsrörelsen och fängslades för politisk verksamhet under inbördesstriderna på 1930-talet. Flydde till Sverige 1938, där han stannade till efter kriget. Ordförande i partiet från 1967 och från 1970 förbundskansler.

Lassalle, Ferdinand 1825-1864. Tysk socialist och författare. Var son till en rik judisk affärsman i Breslau. Studerade språk, filosofi och juridik. Bodde i ungdomen under en längre tid i Frankrike och kom i kontakt med socialistiska idéer. Under revolutionsåret 1848 medarbetade han i Neue Rheinische Zeitung. Dömdes 1849 till sex månaders fängelse för sin

politiska agitation. 1 maj 1863 bildades Allmänna tyska arbetarföreningen och han blev dess ordförande. Agiterade för allmän rösträtt och kooperativa produktionsföreningar ägda av arbetarna. Dödades i en duell.

Lenin, Vladimir Iljitj 1870-1924. Rysk kommunistisk politiker. Studerade juridik och avlade juridisk examen 1891. Arbetade som advokat en kort tid innan han kom att bli revolutionär. Var förvisad till Sibirien 1897-1900. Deltog i den ryska revolutionen 1905. Levde sedan som emigrant 1907-1917. Efter revolutionen i mars 1917 lyckades han återvända till Ryssland från Zürich via Tyskland och Sverige. I november samma år gjorde bolsjevikerna ny revolution och tog makten. Blev regeringschef eller ordförande i folkkommissariernas råd 1917-1924. Hans hustru hette *Nadesjda Krupskaja*. Född 1869, död 1939. Hon hade varit lärarinna och deltagit i den revolutionära rörelsen i S:t Petersburg. Som Lenins maka, medarbetare och sekreterare följde hon honom både till Sibirien och i emigrationen. Efter bolsjevik-revolutionen var hon en tid vice kommissarie för undervisningsväsendet.

Liebknecht, Karl 1871-1919. Tysk revolutionär. Var son till Wilhelm L. Hade advokatbyrå i Berlin. Invaldes i riksdagen 1912 och kom att tillhöra yttersta vänstern inom det socialdemokratiska partiet. Motsatte sig partiets krigspolitik. Dömdes 1916 till nio månaders tukthus för att ha demonstrerat mot kriget. Tillsammans med likasinnade bildade han 1917 Spartakusbund, som senare ombildades till Tysklands kommunistiska parti. Under oroligheterna i Berlin 1919 tillfångatogs han och Rosa Luxemburg och mördades av reaktionära officerare.

Liebknecht, Wilhelm 1826-1900. Tysk socialdemokrat. Studerade vid flera tyska universitet och deltog i den tyska revolutionen 1848-1849. Efter revolutionen flydde han via Schweiz till England. Där blev han bekant med Marx och Engels. Han återvände 1862 till Tyskland. Han lyckades tillsammans med Bebel 1875 i Gotha ena de två rivaliserande arbetarpartierna till ett parti. Var ledamot av riksdagen och agiterade mot kriget mot Frankrike. Satt i fängelse flera gånger för sin politiska propaganda. Var i många år redaktör för partiets organ Vorwärts.

Luxemburg, Rosa 1870-1919. Polsk-tysk socialist. Växte upp i ryska Polen. Fadern var välbärgad köpman. Deltog redan som skolflicka i revolutionär verksamhet. Flydde till Zürich, där hon studerade naturvetenskap och nationalekonomi. Här blev hon marxist. Blev tysk medborgare genom ett skenäktenskap. Var lärare vid socialdemokratiska partiskolan 1907-1914. Hon agiterade i tal och skrift mot krig och militarism. Hon bekämpade reformister som Bernstein m fl. Tillsammans med K Liebknecht bildade hon Spartakusbund. Under kriget satt hon i fängelse 1915-1918. Mördades 1919 av reaktionära extremister.

MacDonald, Ramsay 1866-1937. Brittisk politiker. Var ursprungligen lärare. Kom att bli en av de ledande då Labour Party bildades 1900. Var ledamot av underhuset 1906-1918 och 1922-1937. Blev premiärminister i januari 1924 men avgick i november samma år. Blev på nytt regeringschef 1929 för en arbetarregering. På grund av den ekonomiska krisen bildade han en koalitionsregering med torypartiet 1931. Majoriteten av arbetarpartiet ville inte vara med och han kom att framstå som förrädare. Bildade då tillsammans med några anhängare National Labour Party. Avgick 1935 som regeringschef men kvarstod i regeringen intill sin död.

Marx, Karl 1818-1883. Tysk socialist och nationalekonom. Fadern var advokat. Han studerade vid universiteten i Bonn och Berlin. Blev fil doktor i Jena 1841. Var 1842-1844 redaktör för en radikal tidning i Köln. Återstoden av sitt liv var han emigrant, först i Paris, därefter i Bryssel och London. Vid revolutionen 1848 återvände han för en kort tid till Tyskland men utvisades 1949. Kom att samarbeta mycket med Engels. De utgav 1848 det Kommunistiska manifestet. 1867 utkom första delen av Das Kapital. Del 2 och 3 utgavs efter hans död av Engels 1885 resp 1894. Marx var med då Första Internationalen grundades 1864 och blev en av dess ledare.

Matteotti, Giacomo 1885-1924. Italiensk socialdemokrat och advokat. I Italien kom

Mussolini till makten hösten 1922. Hans fascistiska halvmilitära friskaror ombildades till statligt avlönad milis. I parlamentet var det nästan enbart Matteotti som vågade kritisera fascisternas våldsmetoder. Under valrörelsen våren 1924 höll han ett kritiskt tal i parlamentet. Några månader därefter blev han mördad av fascisterna. Först efter krigsslutet togs saken upp inför domstol och två av gärningsmännen dömdes till livstids tukthus.

Owen, Robert 1771-1858. Brittisk socialist, kooperatör samt industriidkare. Växte upp under enkla förhållanden. Blev redan 1790 ledare för ett bomullsspinneri i Manchester. 1800-1829 var han delägare och ledare för ett bomullsspinneri i New Lanark i Skottland, där han byggde upp ett mönstersamhälle. Industriarbetarna hade där goda bostäder och skolor för barnen och där fanns butiker som sålde varorna till självkostnadspris. Reste över till USA och upprättade ett samhälle efter sina principer i Indiana. Denna koloni kallades New Harmony. Upphörde dock efter några år på grund av medlemmarnas oenighet.

Proudhon, Pierre 1809-1865. Fransk anarkist. Var ursprungligen typograf. 1840 utgav han en bok med titeln Vad är egendom?. Han gav också svar på frågan och det har blivit ett bevingat ord: Egendom är stöld. 1848 efter revolutionen kom han med i den konstituerande församlingen. Han satt tre år i fängelse efter februarirevolutionen och levde sedan en tid som landsflyktig i Bryssel. Han menade att statens betydelse skulle minskas och ett decentraliserat samhälle skapas. Han kritiserade skarpt Marx' lära om proletariatets diktatur. Har ända in i våra dagar utövat ett starkt inflytande på den franska arbetarklassen.

Reuther, Walter 1907-1970. Amerikansk fackföreningsledare. Började redan som tonåring arbeta på bilfabriker i Detroit. Var fackligt aktiv, vilket ledde till att han avskedades från Fordfabriken 1933. Studerade under resor i Europa och Sovjetunionen fackliga förhållanden under ett par år. Återvände till USA och återupptog det fackliga arbetet. Var ordförande i United Automobile Workers Union 1946-1970. Bilarbetarnas fackförbund kom under hans ledning att bli en mycket väl ansedd organisation. Omkom i en flygolycka 1970.

Saint-Simon, Henri de 1760-1825. Fransk utopisk socialist. Var adelsman och fick en god uppfostran. Deltog som officer i amerikanska befrielsekriget mot England. Då han återkommit till Frankrike spekulerade han i jordegendomar och tjänade därigenom en förmögenhet. Han ansåg att borgarklassen, vetenskapsmännen och proletariatet tillhörde den produktiva arbetarklassen. Dessa grupper borde förena sig och bekämpa feodalherrarna och prästerna. Han ställde sig positiv till en kommande utveckling under industrialismen. Alla skulle ha rätt till arbete och kvinnorna skulle vara jämlika men männen.

Stalin, Josef 1879-1953. Rysk kommunist. Son till en skomakare i Georgien. Studerade några år vid ett prästseminarium. Relegerades för socialistisk propaganda. Vid partiklyvningen kom han att tillhöra bolsjevikerna. 1913-1917 var han deporterad till Sibirien. Efter revolutionen i november 1917 blev han folkkommissarie för nationalitetsfrågor. Efter Lenins död 1924 utmanövrerade han alla sina kamrater i partiets ledning och tog makten. Under 1930-talet utvecklades Sovjetunionen till en mäktig industristat och jorden kollektiviserades. Under Stalins ledning genomfördes aktioner som kostade oändligt många människoliv.

Stauning, Thorvald 1873-1942. Dansk socialdemokrat och partiledare. Valdes 1910 till ordförande i socialdemokratiska partiet. Dessförinnan hade han varit cigarrarbetare och därefter kassör i socialdemokratiska partiet 1898-1910. Var även aktiv som fackföreningsman och ordförande i kommunfullmäktige 1919-1924. Kom in i folketinget 1906. 1916-1920 var han med i en borgerlig regering och bildade Danmarks första socialdemokratiska regering 1924, som upplöstes 1926. 1929-1942 var han på nytt regeringschef. Den tyska ockupationen kom att förmörka de sista åren av hans liv.

Tanner, Väinö 1881-1966. Finsk socialdemokrat och kooperatör. Var ursprungligen advokat. Blev verkställande direktör i den kooperativa föreningen Elanto 1915-1946. Med vissa avbrott var han medlem av lantdagen 1906-1916 och riksdagen 19191954. Han var medlem i den

socialdemokratiska partistyrelen 1909-1944 (med vissa avbrott) och 19571963, statsminister 1926-1927, därefter medlem i flera olika regeringar. Var med i den delegation som förhandlade i Moskva före krigsutbrottet i november 1939. Dömdes efter krigsslutet som krigsansvarig till fem och ett halvt års fängelse men benådades efter tre år.

Thomas, Norman 1884-1968. Amerikansk socialist. Son till en präst. Efter akademiska studier avlade han prästexamen 1911. Var anställd hos den presbyterianska kyrkan i New York till 1918, då han gick in i socialistpartiet och deltog i kampen mot USA:s inträde i första världskriget. Blev partiets ledare 1926 och ställde upp som dess kandidat vid alla presidentval från 1928 till 1948. Som politiker kämpade han för social rättvisa, nedrustning och negrernas rättigheter.

Trammel, Martin 1879-1967. Norsk arbetarepolitiker och publicist. Arbetade i ungdomen som byggnadsmålare, bl a i USA. Tillhörde den radikala grenen inom norska arbetarpartiet, som genomdrev samarbete med Komintern. Senare övertygad antikommunist och inflytelserik när det gällde Norges anslutning till Nato. Redaktör för Arbeiderbladet i nära 30 år (1921-49). Aktiv inom arbetarnas nykterhetsrörelse.

Thrane, Marcus 1817-1890. Norsk socialist och journalist. Reste i ungdomen på 1830-talet på kontinenten och insöp radikala politiska idéer. Efter återkomsten till Norge var han en tid lärare men kom sedan att bli tidningsman och agitator. Han reste omkring och grundade arbetarföreningar. Han organiserade arbetare, hantverkare och småbrukare. Det var den s k thranitterbevegelsen han hade startat. 1849 grundade han Arbeiderforeningernes blad. Hans rörelse kom att få en revolutionär karaktär och myndigheterna ingrep. 127 man blev dömda. Han fick själv fyra års tukthus. Senare utvandrade han till USA där han avled 1890.

Trotskij, Leo 1879-1940. Rysk kommunist. Hans egentliga namn var Lev D. Bronstein. Under tsarregimen deporterades han till Sibirien två gånger men lyckades fly utomlands. Efter revolutionen i mars 1917 återvände han till Ryssland. I november 1917, då bolsjevikerna tog makten var han och Lenin de främsta ledarna. Han blev krigskommissarie och den som upporganiserade den Röda armén. Efter Lenins död uteslöts han ur folkkommissariernas råd och 1927 ur kommunistpartiet. Han landsförvisades 1929 och bodde i Turkiet, Norge och 1936-1940 i Mexiko, där han mördades av en kommunistisk agent.

Vandervelde, Emile 1866-1938. Belgisk socialist. Till yrket var han advokat. Var en tid professor i juridik i Bryssel. Omkring sekelskiftet blev han en av de ledande socialdemokraterna inom Andra Internationalen. Utgav flera skrifter, där han propagerade för en reformistisk socialdemokratisk politik. Blev 1914 statsminister för en koalitionsregering och kom att inneha flera olika ministerposter i olika regeringar fram till 1936. Som justitieminister reformerade han fångvården i Belgien.

Webb, Sidney 1859-1947, och **Webb, Beatrice**, 1858-1943. Engelska socialister och författare. De gifte sig 1892. Sidney W hade börjat som statstjänsteman. Bildade tillsammans med Bernard Shaw och andra radikaler Fabian Society 1884. Invaldes 1922 i parlamentet. Blev handelsminister 1924 och adlades 1929, kallades därefter Lord Passfield. Beatrice W, född Potter, var en mycket begåvad kvinna. Tillsammans bedrev de från 1890-talet forskning och skriftställarverksamhet. De utgav 1894 verket *The History of Trade Unionism*, senare följt av en mängd andra verk. Grundade 1895 London School of Economics, där Sidney W en tid var professor.

Kapitel 12

Bilagor

Socialdemokratiska partiprogram

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti har haft sex partiprogram, antagna 1897, 1911, 1920, 1944, 1960 och 1975. Det dröjde således åtta år efter partiets bildande innan det första programmet antogs.

De allmänna grundsatser, som inleder dessa program och ur vilka här några centrala avsnitt återges, åskådliggör den socialistiska idéns utveckling inom den demokratiska arbetarrörelsen.

1897 års program

Socialdemokratin skiljer sig från andra politiska partier därigenom, att den vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation och genomföra arbetareklassens sociala frigörelse, till betryggande och utveckling af den andliga och materiella kulturen.

Hufvudorsaken till de lyten, som vidhäfta våra dagars civilisation, är nämligen det privatkapitalistiska produktionssättet, som upplöst de gamla småborgerliga samhällsförhållandena, samlat förmögenheten i ett mindretals händer och delat samhället i arbetare och kapitalister, *med mellanliggande lager af dels försvinnande äldre samhällsklasser* — småbönder, handtverkare och småhandlande — *dels uppkommande nya.*

Den privata eganderätten till produktionsmedlet var i förra tider en naturlig betingelse för produktionen, i det den tillförsäkrade producenten hans produkt. Men i samma mån stordriften undantränger handtverket, arbetsmaskinen verktyget, världshandeln och massproduktionen nedbryta alla marknadsgränser, i samma mån blifva de verkliga producenterna förvandlade i en klass af lönarbetare, som i sig upptager den gamla medelklassens nedsjunkande rester och har till sitt sociala kännemärke egendomslöshet med däraf följande beroende och förtryck.

Arbetsprocessens utomordentliga tekniska utveckling, den oerhört stegrade produktiviteten hos det mänskliga arbetet, det ständigt pågående öppnandet af nya produktionsfält, allt detta, hvarigenom nationalförmögenheten mångdubblats, medför blott på ena sidan ett onaturligt hopande af rikedomar, å andra sidan en kolossal tillväxt af arbetareklassen.

Men samtidigt tvinga dessa förhållanden och denna ödesdigra tendens i samhällets utveckling arbetarne till en motverkande rörelse. De organisera sig som klass för att af arbetsprodukten tilltvinga sig så stor del som möjligt i arbetslön. Sålunda uppstå fackföreningarna och den alltjämt fortgående, allt väldigare former antagande kampen på den nationella och internationella arbetsmarknaden mellan arbetare och arbetsköpare, en kamp, som aldrig skall upphöra, förrän arbetareklassen upphört att vara en klass af lönarbetare.

Detta åter kan endast ske genom upphäfvandet af det privatkapitalistiska monopolet på produktionsmedlen och dessas förvandling till gemensam, hela samhället tillhörande egendom, samt den planlösa varuproduktionens ersättande med en socialistisk, samhällets verkliga behof motsvarande produktion.

Socialdemokratien vill därför genomföra äfven arbetarklassens politiska organisation, sätta sig i besittning af den offentliga makten och efter hand förvandla till samhällig egendom alla produktionsmedlen — transportmedlen, skogarna, grufvorna, bruken, maskinerna, fabrikerna, jorden.

Arbetareklassens intressen äro de samma i alla land med kapitalistiskt produktionssätt. Med

utvecklingen af världshandeln och produktionen för världsmarknaden blifver arbetarnes ställning i hvarje land beroende af deras ställning i öfriga land. Arbetareklassens frigörelse är därför ett verk, hvari alla kulturfolk måste deltaga. Med erkännande häraf förklarar sig Sverges socialdemokratiska parti vara ett med socialdemokratin i andra länder.

1911 års program

Socialdemokratin skiljer sig från andra partier därigenom, att den vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation och genomföra de *undertryckta klassernas* sociala frigörelse, till betryggande och utveckling av den andliga och materiella kulturen.

Huvudorsaken till de lyten, som vidhäfta våra dagars civilisation, är nämligen det privatkapitalistiska produktionssättet, som upplöst de gamla småborgerliga samhällsförhållandena, samlat förmögenheten i ett mindretals händer och *gjort motsättningen mellan arbetare och kapitalister till det nutida samhällets mest utmärkande drag*.

Den privata äganderätten till produktionsmedlet var i förra tider en naturlig betingelse för produktionen, i det den tillförsäkrade producenten hans produkt. Men i samma mån stordriften undantränger hantverket, arbetsmaskinen verktyget, världshandeln och massproduktionen nedbryta alla marknadsgränser, i samma mån bliva de verkliga producenterna förvandlade i en klass av lönarbetare, som i sig upptager *talrika elementer från de under kapitalismens utveckling nedtryckta mellanlagren* och har till sitt sociala kännemärke egendomslöshet och *otrygghet* med därav följande beroende och förtryck.

Kapitalismen fordrar emellertid icke blott lönearbetarnas underkastelse. Även där den låter de gamla mellanklasserna — småbönder, hantverkare, småhandlande — formellt bestå, undergräver den deras självständighet. Vad särskilt jordbruket angår får småbonden ofta hårt känna sin skattskyldighet till privatkapitalet, och den beroende småbrukaren är föga mindre betryckt än den egendomslöse lantarbetaren på andras jord.

Arbetsprocessens utomordentliga tekniska *framsteg*, den oerhört stegrade produktiviteten hos det mänskliga arbetet, det ständiga pågående öppnandet av nya produktionsfält, *hela denna kapitalistiska utveckling*, varigenom nationalförmögenheten mångdubblats, medför blott å ena sidan ett onaturligt hopande av rikedomar, å andra sidan en kolossal tillväxt av arbetareklassen.

Men samtidigt tvinga dessa förhållanden och denna ödesdigra tendens i samhällets utveckling arbetarna till en motverkande rörelse. De organisera sig som klass i *fackföreningar* för att av arbetsprodukten tilltvinga sig så stor del som möjligt i arbetslön, samt som *konsumenter i kooperation för levnadskostnadernas nedbringande*. Sålunda uppstår den alltjämt fortgående, allt väldigare former antagande kampen på den nationella och internationella arbetsmarknaden mellan arbetare och arbetsköpare, *och på varumarknaden börjar en motsvarande kamp mellan de olika intressegrupperna att framträda. Hela denna klasskamp* skall aldrig upphöra förrän *samhället blivit så ordnat, att arbetets frukter tillfalla dem som arbeta*.

Där produktionsmedlet och arbetet ännu finnas förenade på en och samma hand (självständigt småbruk eller småhantverk) är detta krav fyllt. Men därutöver måste fordras att i den moderna produktionen, där stordriften härskar, de privatkapitalistiska monopolen överföras till samhällelig kontroll och besittning för att ersätta den nuvarande planlösa produktionen med en efter samhällets verkliga behov planlagd produktion, i vilken produktionsmedlen brukas så, som är för deras ekonomiska utnyttjande mest fördelaktigt.

Detta mål kan blott förverkligas genom organisation och politisk kamp av arbetarklassen och övriga grupper i samhället, som lida av den kapitalistiska utsugningen. Socialdemokratin, vars uppgift är att klargöra målet och vägarna för denna kamp och samla massorna till densamma, strävar därför till att erövra den politiska makten för att på den väg och i den ordning utvecklingen själv anvisar, genomföra samhällets socialistiska organisation.

Socialdemokratin vill alltså avskaffa klassväldet och skapa ett fast underlag för allas ekonomiska och andliga frihet. Den vill avskaffa fattigdomen och införa ett samhällsskick, som öppnar vägarna för alla framtill bröd, frihet och självansvar.

Arbetarklassens intressen äro desamma i alla länder med kapitalistiskt produktionssätt. Med utvecklingen av världshandeln och produktionen för världsmarknaden bliver arbetarnas ställning i varje land beroende av deras ställning i övriga länder. Arbetarklassens frigörelse är därför ett verk, vari alla kulturfolk måste deltaga. Med erkännande härav förklarar sig Sverges Socialdemokratiska arbetarparti vara ett med socialdemokratin i andra länder.

1920 års program

Socialdemokratin skiljer sig från andra politiska partier därigenom, att den vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation och genomföra de utsugna klassernas sociala frigörelse, till betryggande och utveckling av den andliga och materiella kulturen.

Huvudorsaken till de lyten, som vidhäfta våra dagars civilisation, är nämligen det privat-kapitalistiska produktionssättet, som lagt äganderätten till produktionsmedlen i ett mindretals händer, dömt flertalet till egendomslöshet och beroende samt gjort motsättningen mellan arbetare och kapitalister till det nutida samhällets bestämmande drag.

Den privata äganderätten till produktionsmedlen var i äldre tider ett medel att tillförsäkra producenten hans produkt. Den kapitalistiska privategendomen har i stället blivit ett medel för de besittande att frånhända de arbetande frukterna av deras arbete.

Denna kapitalistiska utsugning behärskar, om ock i växlande former, det moderna samhället och lämnar intet område därav oberört.

Det trycker främst sin prägel på utvecklingen i alla industriländer. I samma mån de små-borgerliga samhällsförhållandena upplösas, stordriften undanträngер hantverket, arbets-maskinen verktyget, världshandeln och massproduktionen nedbryta alla marknadsgränser, i samma mån bliva de verkliga producenterna förvandlade i en klass av lönearbetare, som i sig upptager talrika elementer från de under kapitalismens utveckling nedtryckta mellanlagren och har till sitt sociala kännemärke egendomslöshet och otrygghet med därav följande beroende och förtryck.

Arbetsprocessens utomordentliga tekniska framsteg, den oerhört stegrade produktiviteten hos det mänskliga arbetet, det ständigt pågående öppnandet av nya produktionsfält, hela denna kapitalistiska utveckling, varigenom nationalförmögenheten mångdubblats, medför å ena sidan ett onaturligt hopande av rikedomar, å andra sidan en kolossal tillväxt av den egendomslösa arbetarklassen.

Kapitalismen visar sig därjämte oförmögen att fullt utnyttja de alltjämt växande produktiv-krafterna. Planlösheten i den kapitalistiska produktionen upphäves ej ens med dess högsta organisationsformer. Det högre mått av ekonomisk ordning, som genom förtrustningen vinnes, medger icke produktivkrafternas ändamålsenliga användning och fulla utnyttjande. Utsugningen fortgår till förmån för ett allt mera koncentrerat och allt mäktigare kapitalvälde.

Men samtidigt tvinga dessa förhållanden och denna ödesdigra tendens i samhällets utveckling arbetarna till en motverkande rörelse. De organisera sig mot utsugningen, som producenter i fackföreningar och som konsumenter i kooperativa sammanslutningar under en alltjämt fortgående, allt väldigare omfång antagande kamp mellan arbetare och kapitalister.

Klasskampen mellan utsugna och utsugare får sin moderna prägel. Arbetareklassen blir medveten om sin historiska mission att vara bäraren av en ny produktionsordning, frigjord från profitintresset, och framträder som den ledande bland de utsugna folkklasser, vilka kapitalismen bragt i beroende och otrygghet.

Ty icke blott de industriella produktionsmedlen och de naturrikedomar, som den industriella produktionen exploaterar, hava kommit i kapitalismens händer. Den gör sig till härskare även på områden, dit den industriella storproduktionen icke trängt fram. Där den låter de gamla mellanklasserna bestå, undergräver den deras ekonomiska självständighet. Ej blott hantverkare, småhandlare och utövare av fria yrken bliva skattskyldiga till kapitalet. Som bank- och bolagskapital lägger det även jordbruksjorden under sitt välde. Jordens verkliga brukare försättas, där de icke redan i egenskap av lönarbetare vid storgods helt intaga samma sociala ställning som industrins arbetare, uti ekonomisk ofrihet, tributpliktiga till en kapitalism i ständig utvidgning.

Den motsättning mellan arbetare och kapitalister, som den industriella utvecklingen framkallat, vidgas sålunda till en hela samhället genomgående motsättning mellan de utsugna och deras kapitalistiska utsugare.

Men därmed följer ock en samling av alla de utsugna klasserna, som i klasskampen taga ställning sida vid sida. Denna klasskamp skall icke upphöra, förrän samhället så omdanats, att den kapitalistiska utsugningen helt är upphävd, klassamhället fallet och massfattigdomen avskaffad.

Detta åter kan endast ske genom att upphäva den privatkapitalistiska äganderätten till produktionsmedlen och lägga dem under samhällets kontroll och besittning samt genom att ersätta den nuvarande planlösa varuproduktionen med en socialistisk, efter samhällets verkliga behov planlagd, för välståndets höjande stegrad produktion.

Detta mål kan icke uppnås utan politisk kamp. Socialdemokratin vill därför samla och politiskt organisera de utsugna klasserna, klargöra deras roll i den sociala utvecklingen, målet och vägarna för deras klasskamp, erövra den politiska makten och på den väg och i den ordning utvecklingen själv anvisar, genomföra samhällets socialistiska organisation.

Arbetareklassens intressen äro desamma i alla länder med kapitalistiskt produktionssätt. Med utvecklingen av världshandeln och produktionen för värds-marknaden bliver arbetarnas ställning i varje land beroende av deras ställning i övriga länder. Arbetareklassens frigörelse är därför ett verk, vari alla kulturfolk måste deltaga. Med erkännande härav förklarar sig Sverges socialdemokratiska arbetareparti vara ett med socialdemokratin i andra länder.

1944 års program

Socialdemokratins mål är att så omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation att bestämmanderätten över produktionen lägges i hela folkets händer, flertalet frigöres från beroende av ett mindretal kapitalägare och den på ekonomiska klasser byggda samhällsordningen lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande medborgare.

Den klyvning av folket i en med särskilda privilegier utrustad herreklass och av denna beroende bred befolkningslager, som satt sin prägel på tidigare samhällsbildningar, och som där uppenbart tagit sig uttryck i fåtalets makt att tillägna sig frukterna av de mångas arbete, har nämligen icke heller i de på ett privatkapitalistiskt produktionssätt vilande borgerliga samhällena försvunnit. Den har i dessa samhällens demokratiska utvecklingsformer blivit på väsentliga punkter begränsad, men den fortlever i en ytterst ojämn fördelning av egendom och inkomster, i klyftan mellan ägare och egendomslösa, i motsättningen mellan kapitalister och lönarbetare.

Det avgörande kännetecknet på den borgerliga hushållningen är nämligen icke att enskilda besitta egendom, men att äganderätten och rätten att bestämma över de väsentliga delarna av samhällets materiella produktionsmedel ligger i ett mindretals händer, medan ett flertal är utestängt från delaktighet i denna äganderätt och vinner en otrygg bärgning såsom av kapitalets ägare anställda lönarbetare. Med denna ojämnhet och dessa motsättningar följer

icke blott väsentliga olikheter i materiell levnadsstandard. Bristen på ekonomisk jämlikhet innebär också brist på jämlikhet i utbildning och uppfostran, i möjligheterna att vinna delaktighet i den andliga och materiella kulturen. Att vara utestängd från vad därmed följer av inflytande och ansvar, utrymme för personliga insatser, självständighet och trygghet.

De ekonomiska krafter, som framskapa och vidmakthålla dessa för det borgerliga samhället utmärkande drag, visa inga tecken att förlora i styrka.

I samma mån som de småborgerliga samhällsförhållandena upplösas, stordriften undantränger hantverket, arbetsmaskinen verktyget, världshandeln och massproduktionen nedbryta alla marknadsgränser, i samma mån förvandlas en allt större del av producenterna till en klass av lönarbetare, som i sig upptager talrika elementer från de under kapitalismens utveckling nedtryckta mellanlagren men som framför allt har ökats i antal genom den snabba tillväxt av befolkningen, som möjliggjorts av de ständigt stegrade produktivkrafterna.

De produktionsformer, i vilka de arbetande fortfarande äro ägare till sina produktionsmedel, försvinna icke. Inom jordbruket spela de i stora delar av världen en mycket betydelsefull roll. I stordriftens spår följer uppkomsten av ny verksamhet i hantverkets eller det lilla industriföretagets form. Nya mellangrupper av anställda på de tekniska och kommersiella områdena intaga i olika hänseenden en särställning gentemot övriga lönarbetare. Men strömmens huvudriktning har icke därigenom blivit ändrad. Arbetsprocessens tekniska framsteg, den stegrade produktiviteten hos det mänskliga arbetet, det ständigt pågående öppnandet av nya produktionsfält, hela denna utveckling i den kapitalistiska företagsamhetens form, varigenom produktionsresultat, nationalinkomst och nationalförmögenhet mångdubblats, har visserligen lett till en småningom förbättrad bärgning även för de breda lagren av befolkningen, men den har också fört med sig ett hopande av rikedomar å ena sidan och å den andra en oavbruten tillväxt av den från äganderätt till produktionsmedlen skilda arbetarklassen.

Ännu mera framträdande än anhopningen av rikedom är koncentreringen av den ekonomiska makten. Även där äganderätten är delad ut i något vidare kretsar, samlas makten att bestämma över kapitalets förvaltning, i ett fåtals händer, medan flertalet för sin bärgning blir beroende av de beslut, som detta fåtal fattar på grundval av sitt enskilda intresse eller sitt enskilda omdöme om vad samhällets intresse kräver.

I detta beroende har de arbetande massornas otrygghet sin rot. Ty jämsides med den kapitalistiska företagsamhetens förmåga att draga in i produktionen en växande mängd av arbetskraft och att taga i sin tjänst de nya materiella produktionsmedel som vetenskapens upptäckter och teknikens uppfinningar ställa till förfogande, framträder alltmer dess oförmåga att helt frigöra och fullt utnyttja dessa produktivkrafter. Denna oförmåga får sin skarpaste tillspetsning under tider av akut kris, men även under mera normala tider tagas samhällets produktiva tillgångar endast ofullständigt i bruk. Ty ledstjärnan för kapitalistisk företagsamhet måste vara möjligheten att förränta kapitalet och bereda enskilda tillfredsställande vinst. I ett näringsliv, utsatt för ständiga och växlande påverkningar av tekniska och ekonomiska, sociala och politiska krafter, har denna ledstjärna visat sig icke leda till den fulla sysselsättning som samhällets bästa kräver eller till en planmässig hushållning med samhällets tillgångar för tillfredsställande av medborgarnas behov.

Dessa skadeverkningar avhjälpas icke utan förvärras genom den alltmer omfattande utvecklingen till monopolistiska sammanslutningar mellan enskilda företag. Den ordning varmed dessa sammanslutningar ersätta en ohejdad och ofta slösaktig konkurrens, innebär oftast en reglering nedåt av produktionen och skärper tendensen till ofullständigt utnyttjande av samhällets produktiva tillgångar.

Fattigdom mitt i ett överflöd av produktionsmedel, arbetslöshet mitt under brist på arbetets produkter, den uppenbara klyftan mellan den bärgning som de produktiva tillgångarna synas ställa i utsikt för människorna, och den som verkligen faller på deras lott, allt detta har

undergrävt tron på den kapitalistiska hushållningen såsom den bästa formen för ekonomisk organisation. Det har gjort frågan om denna hushållnings framtid och om möjligheterna till dess omdaning till den centrala frågan för de borgerliga samhällenas ekonomiska politik. Det har även inom samhällslager, som icke i likhet med lönarbetarna direkt lida under otryggheten och beroende, kallat fram långtgående krav på samhällets ingripande i det ekonomiska livet. Det har gjort arbetarklassen alltmera medveten om sin historiska uppgift att vara bäraren av en ny produktionsordning, som icke styres av ensidiga och begränsade vinstintressen. Det har vidgat lönarbetarnas kamp för sin egen frigörelse, deras klasskamp mot de i det kapitalistiska näringslivet makthavande, till en kamp för de arbetande medborgarna överhuvud.

Denna kamp får sin prägel av de klassmotsättningar som det borgerliga samhället rymmer men också av de rättsgrundsatser som i detta samhälle tillämpas.

När arbetarna organisera sig som producenter i fackföreningar, som konsumenter i kooperativa sammanslutningar, som medborgare i politiska partier, kunna de göra det på grundval av de friheter och rättigheter, som det borgerliga samhället i sina demokratiska former tillförsäkrar sina medborgare.

Med stöd av dessa rättigheter ha arbetarna brutit det envälde, som kapitalägarna i egenskap av arbetsgivare tidigare utövade inom företagen. Arbetarnas organisationer ha blivit erkända som likaberättigad part vid förhandlingar om löner och andra arbetsmarknadens förhållanden, och fördelningen av produktionens avkastning har påverkats till arbetarklassens förmån.

I konsumentkooperationen har en ny ekonomisk organisationsform vuxit fram, som utan förmedling av enskilda kapitalägares vinstintresse tillgodoser behovet av distribution och produktion, utvecklar en förbrukarnas egen företagsamhet, visar sig i stånd att taga upp tävlan med kapitalistiska storföretag och att bryta eller mildra ett av dem etablerat monopolvälde. I samma mån som de breda lagrens politiska inflytande ökats, har lagstiftningen börjat formas efter deras intressen. På socialpolitikens, undervisningspolitikens och skattepolitikens väg ha de första stegen tagits till en utjämning av medborgarnas ekonomiska, sociala och kulturella villkor

Den medborgerliga frihet, i vars hägn denna utveckling ägt rum, har icke fallit den svenska arbetarrörelsen till som en färdig skänk av ett demokratiskt borgerligt samhälle. Den har förvärvats under strid mot segt försvarade privilegier. Socialdemokratin har varit med om att förvärva den och socialdemokratin är beredd att sätta in sina krafter till dess skydd. Den rättsliga och politiska demokratin är för socialdemokratin icke blott ett vapen i striden för en ekonomisk samhällsomdaning. Den är själv ett mål, därför att den ingår som en omistlig del i den demokratiska ordning, den gemenskap av fria och likaberättigade medborgare, som är målet för socialdemokratins strävan. I övertygelsen om att främja frihetens sak

och bereda människorna möjligheter till ett bättre och rikare liv har borgerlig demokrati tagit del i arbetet att röja undan rättsliga och politiska klassprivilegier. I samma övertygelse vill socialdemokratin fortsätta arbetet på att röja undan de ekonomiska.

Inom stora och växande delar av näringslivet äro ägare och arbetare skilda klasser, klasskampen blir en ofrånkomlig konsekvens. Socialdemokratin vill åter förena arbetarna och egendomen. Den vill på de olika vägar som vid varje tid visa sig ändamålsenliga göra de arbetande delaktiga i äganderätten till de produktionsmedel, varpå deras bärgning beror.

Där betingelser finnas för småföretagens verksamhet, kan en sådan förening komma till stånd i den enskilda äganderättens form. Men under stordriftens tekniska förutsättningar måste kollektiva former skapas för delaktighet i egendomen. På grundval av samhällets äganderätt eller samhällets kontroll över produktionsmedlen vill socialdemokratin skapa sådana former för produktionens organisation, som ge de arbetande ökat inflytande och ansvar, självständighet och trygghet. Men vägledande blir därvid också kravet att icke endast bevara utan

stärka en anda av företagsamhet och en rörelsefrihet, som kan hotas både av offentlig och enskild byråkrati, men som är en förutsättning för utvecklingen av en livskraftig produktion.

Vare sig den ekonomiska verksamheten bygger på enskild äganderätt eller olika former av kollektiv äganderätt måste den samordnas till en planmässig hushållning, om icke arbetskraft och materiella tillgångar ska gå till spillo i sysslolöshet eller i en icke tillräckligt effektiv produktion. En sådan samordning kan endast komma till stånd under samhällets ledning och med en sådan inriktning, att enskilt vinstintresse och enskilda gruppers intressen överhuvud underordnas de mål som samfällt eftersträvas. Med de arbetandes gemensamma bestämmanderätt följer deras gemensamma ansvar, varje medborgares skyldighet att åtaga sig det arbete och fullgöra de uppgifter, som krävas för en effektiv organisation av produktionen.

I en sådan gemensam hushållning blir det möjligt att tillförsäkra medborgarna en levnadsstandard, svarande mot det gemensamma arbetets avkastning. Den drivkraft till ekonomiskt framåtskridande som ligger i den enskildes önskan att förbättra sin egen ställning tages till vara under arbetet för en väsentlig utjämning av inkomsterna och därmed för en ökad social och kulturell likställighet.

Samhällsinflytande över produktivkrafterna, delaktighet för de arbetande i egendomen, planmässighet i produktionen och jämlikhet för medborgarna äro riktlinjer för socialdemokratins strävan. De äro riktlinjer för en socialistisk samhällsomdaning. De präglas av de yttre förhållanden, de tekniska och ekonomiska betingelser, under vilka människorna nu leva och forma ut sina föreställningar om ett värdefullt liv. Men de äro på samma gång uttryck för viljan att förverkliga de gamla idéer om människovärde och humanitet, frihet och likställighet, solidaritet och samarbete, som tagits i arv från tidigare kulturtraditioner, som omformats under inflytande av nya erfarenheter, och som ständigt blivit fältropet för strävanden att bereda människorna ett friare och rikare liv.

Hur mycket av frihet och trygghet och välstånd som kan skapas i ett land, beror icke endast på dess egna tillgångar och på effektiviteten av dess ekonomiska organisation. Det hänger samman med friheten och tryggheten och välståndet i världen.

Vad en socialistisk samhällsomdaning kan skänka vårt eget land, beror därför också på den framtid, som väntar freden och den fredliga samfärdseln mellan folken. Socialdemokratin vill med sina krafter främja ett internationellt samarbete för att trygga friheten och freden. Med utvecklingen av världshandeln och produktionen för världsmarknaden blir arbetarnas ställning i ett land beroende på deras ställning i andra länder. Arbetarklassens frigörelse är därför ett verk, vari folken i alla länder måste deltaga. I övertygelsen härom förklarar Sveriges socialdemokratiska arbetareparti sin samhörighet med socialdemokratin i andra länder.

1960 års program

Socialdemokratin vill låta demokratins ideal sätta sin prägel på hela samhällsordningen och människornas inbördes förhållanden för att därigenom ge varje individ möjlighet till ett rikt och meningsfyllt liv. I detta syfte vill socialdemokratin så omdana samhället, att bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning lägges i hela folkets händer, att medborgarna frigöres från beroende av varje slags maktgrupper utanför deras kontroll och att en på klasser uppbyggd samhällsordning lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande människor.

Denna socialistiska samhällsuppfattning är uttryck för viljan att förverkliga de idéer om frihet och jämlikhet, samarbete och broderskap, som tagits i arv från tidigare kulturtraditioner, som omformats av nya erfarenheter och som ständigt skänkt styrka åt strävandena att bereda människorna ett friare och rikare liv. Sina djupaste rötter har socialdemokratins idéer i övertygelsen om varje människas okränkbarhet och alla människors lika värde.

I. Med industrialismen inleddes en utveckling, som omskapat de yttre villkoren för

människornas liv med en snabbhet som aldrig förr. Det framväxande kapitalistiska samhället kunde utnyttja de nya produktionsmedel och metoder, som vetenskap och teknik ställde till förfogande, för en mäktig ökning av produktionen. Men det präglades från begynnelsen av en ytterst ojämn fördelning av egendom och inkomster, av klyftan mellan ägare och egendomslösa, av motsättningen mellan kapitalister och lönarbetare.

Kapitalismen ersatte det gamla privilegiesamhället med ett nytt, där flertalet alltjämt saknade frihet, jämlikhet och trygghet och där tider av stigande produktion växlade med förhärjande kriser, som skärpte massornas nöd och umbäranden.

Mot detta kapitalistiska system reste sig arbetarklassen till kamp för bättre levnadsförhållanden, medborgerliga rättigheter och en socialistisk samhällsordning. Under socialdemokratins politiska ledning och under växande anslutning från allt flera grupper har den i en rad länder förmått djupgående påverka samhällsutvecklingen. Arbetarrörelsen har spelat en ledande roll vid erövringen och utbyggnaden av den politiska demokratin, och den har givit demokratin mening och innehåll genom att på ett tidigare okänt sätt engagera människorna i utformningen av samhället och deras egna levnadsförhållanden.

Genom lagstiftning och facklig kamp har de privata kapitalägarnas envälde brutits, och folkflertalet har kunnat öka sin andel i det växande produktionsresultatet. Genom utvecklingen av statlig, kommunal och kooperativ företagsamhet har olika former skapats för en demokratisering av äganderätten. En omfattande socialpolitik har skänkt ökad trygghet åt medborgarna, och möjligheterna till utbildning och delaktighet i kulturvärdena har förbättrats. Hotet om arbetslöshet har minskat genom en ny inriktning av den ekonomiska politiken, och den fulla sysselsättningen har i flera länder uppställts som mål. Välfärdssamhället har sålunda i en rad länder efterträtt massfattigdomens, otrygghetens och de skarpa klassmotsättningarnas samhälle.

Men även i välfärdssamhället kvarstår många av kapitalismens ursprungliga drag. Det präglas fortfarande av en ojämn fördelning av egendom och inkomster. Friheten att efter anlag och böjelse välja yrke och levnadsbana är alltjämt begränsad för flertalet. Kvardröjande klassgränser och sociala skillnader hindrar utvecklingen av samhörighet och solidaritet mellan olika grupper. Äldre tiders värderingar av olika sysselsättningar sätter i alltför hög grad sin prägel på behandlingen av människorna. Inte minst i arbetslivet fortlever auktoritära och odemokratiska förhållanden.

Den industriella utvecklingen har i växande utsträckning fört ut kvinnorna på arbetsmarknaden, där de erbjudits sämre löne- och arbetsvillkor än männen. Fördomar med rötter i en gången tid och kvinnornas bundenhet vid familjevårdande uppgifter framkallar alltjämt ett segt motstånd mot rättvisa åt kvinnorna i arbetslivet. Inte heller hemmakvinnorna har i full utsträckning fått del i de sociala framstegen.

Den kamp för jämlikhet, som inleddes av arbetarna i det gamla kapitalistiska samhället, har vidgats till en kamp för likvärdig behandling av alla medborgare, vare sig de är män eller kvinnor.

Också i välfärdssamhället behärskas en dominerande del av det enskilda näringslivet av ett fåtal ägare. Men på många områden har den makt, som av ålder varit förenad med äganderätten i stigande utsträckning övergått till anställda företagsledare. Ett växande antal aktieägare har blivit passiva räntetagare, medan de fåtal, som äger stora förmögenheter eller leder storföretag, finansinstitut och branschorganisationer, i sina händer samlat en betydande ekonomisk makt. Den ekonomiska maktkoncentrationen i enskilda händer är oförenlig med den demokratiska jämlikhetens principer. Enskilda ekonomiska intressen uppträder som en maktfaktor i den politiska kampen. De söker påverka opinionsbildningen och den politiska utvecklingen i syfte att bevara och vidga fåtalets privilegier. Denna makt har endast kunnat balanseras av det oavlåtliga tryck, som arbetarrörelsen utövar genom sina organisationer och

genom det demokratiska samhällets organ. Alltjämt saknas en effektiv demokratisk kontroll över näringslivets maktpositioner. Den stora massan av löntagare inom det privata näringslivet är beroende av de beslut, som fåtalet fattar med sitt eget intresse som främsta ledstjärna. Också småföretagen inom industri, handel och jordbruk är i stor utsträckning beroende av det ekonomiskt maktägande fåtalet.

Det kapitalistiska systemet har visat sig ur stånd att helt frigöra och fullt utnyttja produktionskrafterna på ett sätt som tillgodoser människornas väsentligaste behov. Villkoret för kapitalistisk företagsamhet är att enskilda beredes ekonomisk vinst. Denna vinsthushållning har icke kunnat trygga full sysselsättning, så länge samhället förhållit sig passivt, och den har inte heller medfört en sådan planering av produktionen, som bäst tjänar folkflertalets intressen.

Kapitalismen i vår tid kännetecknas av kartellöverenskommelser och andra regleringar, som bestämmes av privata vinstintressen. Denna ordning innebär ofta en snedvridning av produktion och distribution, och den konkurrens, som förekommer, inriktas i allt för ringa utsträckning på lägre priser. Den privata maktkoncentrationen har också i många fall skapat hinder för uppkomsten av nya, framstegsdugliga företag.

Viktiga mänskliga behov har icke kunnat tillfredsställas, när kapitalägarnas förväntningar om vinst varit en otillräcklig drivkraft. Jämsides härmed leder detta vinstintresse till försök att genom reklam och andra former av påverkan styra konsumtionen utan tillräcklig hänsyn till angelägenheten av olika behov. De behov, som endast kan tillfredsställas genom kollektiva insatser, riskerar att komma i skymundan för den konsumtion, som stimuleras av privata företagarintressen.

Med växande välstånd och ökad social trygghet har människorna fått större möjligheter att tillfredsställa sina konsumtionsbehov och att förverkliga sina drömmar om utbildning och yrkesval. I denna mening har utvecklingen inneburit ökade lyckomöjligheter för det stora flertalet. Men den konkurrensmentalitet, som präglar det kapitalistiska samhället, har samtidigt bidragit till att skapa psykologiska problem för många människor. Överdrivna krav på framgång och prestige driver människorna till en inbördes tävlan, i vilken många måste förlora och därmed ofta får en känsla av misslyckande. Samarbetsvilja och solidaritet har länge vunnit alltför liten uppskattning i den dominerande idealbildningen. Samhällets gemenskapsformer har visat sig otillräckliga för att bryta oförvållad isolering och ge möjligheter till levande mänskliga kontakter. Demokratins yttre former och det demokratiska organisationslivet har främjat samhörigheten mellan människorna men ändå inte förmått ge alla en upplevelse av verklig gemenskap och delaktighet i samhällslivet. Möjligheterna att tillfredsställa kulturella behov har förbättrats men inte hållit jämna steg med den materiella produktionsökningen. Kommersiella intressen har bidragit till en falsk idealbildning och alltför ofta erbjudit surrogat för den stimulans och förströelse, som människorna har behov av.

II. Socialdemokratins omdaningsarbete syftar till att undanröja de missförhållanden, som dröjer kvar i det nuvarande samhället, och att från socialistiska utgångspunkter angripa och lösa de nya problem, som utvecklingen skapar. Samhällsarbetets inriktning bestämmer möjligheterna att för en rikare mänsklig tillvaro utnyttja vetenskapens och teknikens landvinningar. Nya produktionsformer och nya konsumtionsmöjligheter förändrar snabbt de yttre villkoren för människornas liv. Atomkraften och automationen står i blickpunkten, men möjligheterna att utnyttja vetenskapliga upptäckter och tekniska framsteg sträcker sig över alla områden av mänsklig verksamhet. Samhällsomdaning sker emellertid inte automatiskt. Den är ett resultat av mänsklig vilja och mänskliga ansträngningar. Socialdemokratin strävar att under denna utveckling förverkliga de ideal, på vilka rörelsen byggt sedan sin begynnelse.

Socialdemokratin vill vid sin omdaning av samhället trygga människornas frihet. Den medborgerliga friheten har förvärvats under strid mot segt försvarade privilegier, och socialdemokratin är beredd att sätta in alla sina krafter till dess värn. Likhet inför lagen och politisk

demokrati utgör omistliga inslag i den samhällsordning, som är målet för socialdemokratins strävan. Socialdemokratin bekämpar allt slags maktmissbruk och alla övergrepp, vare sig de begås av samhällsorgan, företag, organisationer eller enskilda. I sin strävan att förankra demokratin hos hela folket vill socialdemokratin medverka till en spridning och decentralisering av beslutanderätten i alla de fall där detta låter sig förenas med medborgarnas gemensamma krav på effektiv förvaltning och planering.

Socialdemokratin vill vidga människornas frihet till allt fler områden. För att ge flertalet ökad frihet kan det i många fall vara nödvändigt att minska ett mindretals makt. Denna ökade frihet förutsätter också ökad jämlikhet, om inte friheten i praktiken skall komma att förbehållas ett fåtal. Mellan frihet och jämlikhet råder ingen motsats, tvärtom betingar de varandra. Som ett led i människornas frigörelse strävar socialdemokratin efter större jämlikhet i fördelningen av egendom, inkomster och makt och i tillgången till utbildning och kulturella värden.

Kravet på jämlikhet innebär både ett krav på lika chanser för alla och på lika värde för alla, vilken sysselsättning och ställning de än har. Lika chans måste framför allt betyda rätten och möjligheten att få utveckla sig efter sin personliga linje och sina egna anlag.

Kampen för jämlikhet riktar sig mot alla slags klasskillnader, vare sig de gäller ekonomisk ställning, social behandling eller kulturella möjligheter. Socialdemokratin vänder sig därför mot inkomstskillnader, som betingas av sociala och ekonomiska privilegier och maktpositioner, medan den godtar en differentiering, som grundas på skillnader i arbetsinsats, yrkesskicklighet, ansvar eller initiativkraft. Genom arbetarrörelsens insatser för större ekonomisk och social jämställdhet skapas förutsättningar för en vidgad solidaritet olika grupper emellan. Som löntagare förenas arbetare och tjänstemän i ett gemensamt intresse av en politik, inriktad på full sysselsättning, stigande produktion, social trygghet och ekonomisk demokrati. Också det stora flertalet företagare och fria yrkesutövare gagnas av en sådan politik.

Frihet och trygghet betingar varandra. Frihet kan inte till fullo utnyttjas utan social och ekonomisk trygghet. Socialdemokratin vill främja tryggheten och jämlikheten genom en generell och solidarisk socialpolitik jämsides med ökade insatser för eftersatta grupper. Trygghetens säkraste grundval är den fulla sysselsättningen. Full sysselsättning innebär rätt för varje arbetande att göra en insats till nytta för sig själv och övriga medborgare. Den trygghet och självkänsla, som vetskapen om att alltid kunna finna ett arbete ger, är ett av de främsta villkoren för människovärde i vårt samhälle.

För socialdemokratin är kravet på ekonomisk demokrati lika självklart som kravet på politisk. De befogenheter, som är knutna till innehav och förvaltning av stora förmögenheter, medför en maktfördelning i samhället, som strider mot detta krav. Socialdemokratin motsätter sig en ordning, under vilken äganderätt ger okontrollerad makt, och den bekämpar varje koncentration av den ekonomiska makten i ett fåtals händer. Den vill ge hela folket möjlighet att påverka de beslut i det ekonomiska livet, som avgör produktionens inriktning och produktionsresultatens fördelning. Konsumenternas intressen måste tillgodoses inom hela näringslivet. De anställda måste beredas ökat inflytande inom företagen. Målet är att göra alla människor till likvärdiga medarbetare i uppgiften att förvalta och förkovra de gemensamma produktiva tillgångarna.

Socialdemokratin vill främja en produktionsutveckling, som skapar underlag för ett växande välstånd för hela folket. Den tekniska utvecklingen kan leda till att mindre rationella och effektiva företag måste lämna plats för dem som bäst förmår utnyttja nya möjligheter. Men om både trygghet och framsteg skall kunna säkras i en värld med ständiga växlingar, måste samhället verksamt underlätta och stimulera den enskildes och företagens anpassning till förändrade förutsättningar. Tävlan mellan olika företag och företagsformer bidrar i många fall till att framdriva effektivare metoder för produktion och distribution. I andra fall kan den tekniska utvecklingens krav på ökad specialisering motivera en koncentration till större

företagsenheter. Vid en sådan koncentration är det särskilt angeläget att verksamheten bringas under demokratisk kontroll.

Socialdemokratin vill i varje särskilt fall pröva vilka former av ägande, företagande och nyskapande som bäst tjänar materiellt framåtskridande och mänsklig välfärd. Den företräder kravet på samhälleligt ägande eller samhällskontroll av naturtillgångar, kreditinstitut och företag i all den omfattning det är nödvändigt för att tillvarata viktiga medborgarintressen. Den är beredd att skapa nya företag i samhällets ägo eller under samhällets kontroll, när den privata företagsamheten är ur stånd att fylla väsentliga behov. Den vill främja tillkomsten och utvecklingen av skilda former av samägda företag i alla de fall, då dessa kan väntas tjäna de arbetandes och konsumenternas intressen. Den vill stimulera enskild företagsamhet på de områden, där denna visar sig kunna förena effektivitet och framstegsvilja med ansvar gentemot konsumenterna, de anställda och samhället. Driftighet och initiativkraft skall ges spelrum och byråkratisering bekämpas inom såväl enskilda som kollektiva företag. De kollektiva företagen kan vara statliga, kommunala eller kooperativa, och ett direkt samarbete mellan privat och kollektiv företagsamhet kan också i många fall vara lämpligt. Dessa olika företagsformer bör inte betraktas som självändamål. Valet mellan dem måste bestämmas av vilka uppgifter som skall lösas.

Vare sig den ekonomiska verksamheten bygger på enskild äganderätt eller på olika former av kollektiv äganderätt, måste den samordnas till en planmässig hushållning, om inte arbetskraft och materiella tillgångar skall gå till spillo i sysslolöshet eller i en inte tillräckligt effektiv produktion. En sådan samordning kan endast komma till stånd under samhällets ledning och med en sådan inriktning att enskilt vinstintresse och enskilda gruppers intressen över huvud underordnas de mål, som samfällt eftersträvas. Planhushållningen måste inriktas på att under bevarad samhällsekonomisk stabilitet trygga full sysselsättning och en rättvis fördelning av produktionen.

Produktionen får inte bli självändamål utan måste ständigt inriktas på att uppfylla väsentliga mänskliga behov. Socialdemokratin vill forma en samhällsmiljö, som ger plats för varje individs egenart och uttrycksbehov och som är ägnad att dana fria, självständiga och skapande människor. I denna strävan måste uppmärksamheten särskilt inriktas på ungdomen. Människor med självständighet och inre trygghet har de bästa förutsättningarna att samarbeta och förverkliga den frivilliga gemenskap, som socialdemokratin eftersträvar. De materiella framstegen måste ständigt få sin motsvarighet på kulturlivets olika områden. Tillräckliga materiella resurser krävs för att säkerställa andlig växt och förnyelse. Insatser för att underlätta människornas personlighetsutveckling och anpassning i den moderna samhällsmiljön får inte komma i skymundan för en ökad materiell behovstillfredsställelse.

Många av de mänskliga behov, som det gäller att fylla, förutsätter stora samhälleliga insatser eller andra former av samverkan mellan medborgarna. I och med att samhällslivet och produktionen alltmer utvecklas, minskas inte kraven på samverkan. Tvärtom ökar behovet av kollektiva insatser. Den moderna tekniken kräver en stark utbyggnad av produktionens grundvalar. Väldiga insatser måste göras av och genom samhället när det gäller att utnyttja atomkraften och andra energikällor. Den fortsatta industrialiseringen och samhällsplaneringen medför behov av gemensamma ansträngningar för att skydda och rätt utnyttja naturtillgångarna. Med stigande levnadsstandard och ökad fritid får också människornas önskningar och framtidsförhoppningar en sådan inriktning, att de i växande omfattning förutsätter samfällda insatser. Det gäller krav på bättre kommunikationer, ökade utbildningsmöjligheter och samhällsservice av olika slag. I själva utvecklingen verkar sålunda starka krafter i riktning mot solidaritet och samverkan. En sådan samverkan låter sig inte endast förenas med människornas krav på frihet utan är i själva verket en förutsättning för ökad rörelsefrihet och större valmöjligheter. 1 sin strävan att själv forma sin tillvaro är varje människa beroende av gemensamma insatser i ett samhälle, präglat av samverkans idéer.

III. Under samma tid som industrialiseringen i en del av världen lagt grunden till ett modernt demokratiskt välfärdssamhälle, har majoriteten av jordens befolkning levat kvar i växlande grader av ekonomisk efterblivenhet och politiskt förtryck. Motsättningarna mellan stormakterna har gett upphov till två förödande världskrig, som följts av revolutionerande förändringar både i Europa och i de länder, som tidigare levat i beroende av de europeiska stormakterna.

Samtidigt som den politiska demokratin blivit erövrad och befäst i en del länder, har den för längre eller kortare tid undertryckts av diktaturregimer i en rad andra länder. I många fall har dessa regimer sagt sig företräda det ena eller andra slaget av socialism, medan de i själva verket gett en liten grupp människor makt att förtrycka det stora flertalet. Ingen socialism är möjlig utan demokrati. Historien har gång på gång bekräftat att förändringar av det ekonomiska systemet, som inte åtföljes av demokratisk kontroll, endast utmynnar i nya former av tyranni. Socialdemokratin har ingenting gemensamt med dessa diktaturregimer, hur ofta de än missbrukar begreppet socialism.

Den ordning, under vilken en liten minoritet av industrialiserade stater utövade ett faktiskt världsherravälde, har skakats i grunden, och de tidigare undertryckta folken erövrar i snabbt tempo politisk självständighet. Socialdemokratin hälsar med tillfredsställelse och sympati denna frigörelse. Västerlandets herravälde gav inte de beroende folken del i den snabba välståndsstegring, som präglat de industriella samhällena under det senaste århundradet. Efter sin politiska frigörelse reser de krav på medverkan från de högst utvecklade staternas sida för att överbrygga den växande klyftan mellan fattiga och rika nationer.

Socialdemokratin måste i förhållandet mellan rika och fattiga länder hävda de idéer om jämlikhet och solidaritet, som alltid präglat dess egen kamp i de utvecklade länderna. Därför vill socialdemokratin aktivt medverka till att lyfta de fattiga ländernas folk ur svält, sjukdom och okunnighet. Dessa folk har behov av teknisk, administrativ och ekonomisk hjälp, som kan bidra till en utveckling mot högre levnadsstandard och stabil demokrati. De framstegsvänliga krafterna i de fattiga länderna måste få stöd i sin kamp för att övervinna de hinder, som föråldrade produktions- och samhällsformer, stark folkökning och otillräcklig utbildning ställer i vägen för ekonomiska och sociala framsteg. Om en sådan utveckling inte kommer till stånd ökas riskerna för dessa länders inre och yttre stabilitet. Auktoritära och aggressiva regimer kan få bättre jordmån, och hotet om mellan-folkliga konflikter kan öka. Därför har hjälpen till underutvecklade länder stor betydelse för demokratins framtid och fredens bevarande.

1 hela världen befinner sig samhällsförhållandena i en väldig omdaning. Denna betingas av både politiska och tekniska förändringar. En politisk och militär blockbildning går jämsides med en konkurrens mellan olika hushållningssystem och styrelseformer. Genom vetenskapliga och tekniska landvinningar öppnas samtidigt nya perspektiv för ekonomiska framsteg i länder på växlande utvecklingsstadier. Det har avgörande betydelse för mänsklighetens framtid, om dessa landvinningar skall ställas i förstörelsens eller det fredliga uppbyggandets tjänst. Med teknikens, kommunikationernas och världshandelns utveckling har det ömsesidiga beroendet folken emellan blivit långt starkare än tidigare. Internationellt samarbete har blivit en nödvändighet. Utvecklingen måste gå mot en värld, där nationella gränser och nationell suveränitet förlorar mycket av sin gamla betydelse och där regeringar och folk i stigande utsträckning måste underkasta sig nya regler för den internationella samlevnaden.

1 sin strävan att förverkliga en socialistisk samhällsomdaning i det egna landet känner den svenska socialdemokratin sin samhörighet med alla de krafter i världen, som kämpar för den demokratiska socialismens idéer. Dess mänskliga solidaritet omfattar alla världens folk, och den önskar allas medverkan i kampen för fred och samförstånd. Med tillkomsten av nya, fruktansvärda förintelsevapen är det viktigare än någonsin att nå fram till internationell nedrustning och till former för samlevnad mellan nationerna, som kan trygga en varaktig fred

och öppna vägen till välstånd och trygghet för hela mänskligheten.

1975 års program

Vad socialdemokratin vill

Socialdemokratin vill låta demokratins ideal sätta sin prägel på hela samhällsordningen och människornas inbördes förhållanden för att därigenom ge var och en möjlighet till ett rikt och meningsfyllt liv. 1 detta syfte vill socialdemokratin så omdana samhället, att bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning läggs i hela folkets händer, att medborgarna frigörs från beroende av varje slags maktgrupper utanför deras kontroll och att en på klasser uppbyggd samhällsordning lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande människor.

Denna socialistiska samhällsuppfattning är uttryck för viljan att förverkliga idéerna om frihet, jämlikhet, demokrati och solidaritet. Dessa idéer har tagits i arv från tidigare kulturtraditioner. De har omformats av nya erfarenheter och ständigt skänkt styrka åt strävandena att bereda människorna ett friare och rikare liv. Sina djupaste rötter har socialdemokratins idéer i övertygelsen om varje människas okränkbarhet och alla människors lika värde.

Frihet

Socialdemokratin vill genom sin omdaning av samhället öka människornas frihet. Den är beredd att sätta in all sin kraft för att värna de medborgerliga friheterna som har förvärvats i kamp mot segt försvarade privilegier. Men socialdemokratin vill dessutom avlägsna de ekonomiska och sociala hindren för människornas frigörelse.

Jämlikhet

Socialdemokratin vill förverkliga jämlikheten som ett uttryck för allas lika värde. Kampen för jämlikhet riktar sig mot alla slags klasskillnader, såväl ekonomiska som sociala och kulturella. Socialdemokratin strävar efter jämlikhet i fördelningen av egendom, inkomster och makt men också i tillgången till utbildning och kulturella värden. Socialdemokratin vänder sig mot en ordning som innebär att rättigheter, skyldigheter och arbetsuppgifter fördelas efter kön. Socialdemokratin vill förverkliga jämställdheten mellan män och kvinnor.

Solidaritet

Socialdemokratin vill låta solidariteten prägla samhällsförhållandena. Solidariteten får inte stanna vid gränserna utan omfattar alla folk. Solidariteten är de svagas vapen i kampen för rättvisa. Solidariteten utgör samtidigt grunden för den trygghet på vilken varje människa har berättigade anspråk och för den gemenskap som måste prägla ett gott samhälle. Solidariteten kräver därför insatser efter vars och ens förmåga och en försörjning som svarar mot vars och ens behov. Solidariteten innebär en inlevelse i varandras villkor och en vilja till omsorg och omtanke om varandra.

Demokrati

Socialdemokratin betraktar demokratin som grunden för sin åskådning. Den vill försvara demokratin mot maktmissbruk och diktatursträvanden, utvidga den på det ekonomiska fältet och låta dess ideal sätta sin prägel på samhällslivets alla områden. 1 sin strävan att ge demokratin ett påtagligt innehåll verkar socialdemokratin för allas deltagande i samhällsomdaningen och för att allt fler får fatta beslut och ta ansvar. Den ser i folkrörelserna ett uttryck för människornas vilja till delaktighet och för demokratins förmåga att förena dem i gemensamma ansträngningar.

För socialdemokratin är kravet på ekonomisk demokrati lika självklart som kravet på politisk demokrati. Socialdemokratin motsätter sig en ordning vilken ger ägandet rätt att utöva makt över människor. Den bekämpar varje koncentration av den ekonomiska makten i ett fåtals

händer. Den vill ställa produktionens inriktning och produktionsresultatets fördelning under demokratisk kontroll. Målet är att göra alla människor till likvärdiga medarbetare i uppgiften att förvalta och förkovra de produktiva tillgångarna i samhället.

Arbete

Socialdemokratin hävdar att arbetet är grunden för all välfärd och att folkets vilja till arbete är nationens viktigaste tillgång. Varje människa har rätt att efter förmåga delta i arbetet. Varje människa har rätt till ett arbete som kan upplevas som meningsfullt. Arbetet måste ingå i ett socialt sammanhang, där arbetets frukter används för att tillfredsställa individuella och gemensamma behov. Därför måste bestämmanderätten över produktionen läggas i hela folkets händer.

Produktionen måste organiseras så att varje människa blir bemött med aktning och respekt för sitt arbete. Den måste organiseras så att varje människa kan känna trygghet till liv och hälsa i arbetet. Därför måste de anställda vinna bestämmande över' förhållandena i företagen.

Från privilegiesamhälle till värlfärdsstat

Med industrialismen inleddes en utveckling som på ett genomgripande sätt har omskapat människornas villkor och samhällets karaktär.

Det framväxande kapitalistiska samhället kunde utnyttja de nya produktivkrafter som vetenskap och teknik ställde till förfogande för en väldig ökning av produktionen. Stordriften undanträngde hantverket, nya energikällor togs i bruk, handeln mångfaldigades.

Med stordrift följde emellertid specialisering och arbetets delning. I den kapitalistiska produktionsordningen innebar stordriften att den arbetande skildes från inflytande över produktionsmedlen och från rätten till avkastningen därav. En mäktig klass av kapitalägare kom att stå mot en växande klass av lönearbetare; klasskampen blev en ofrånkomlig följd. Samhället präglades därigenom av motsättningen mellan kapital och arbete, av klyftan mellan ägare och egendomslösa, av en ytterst ojämn fördelning av egendom och inkomster. Produktionen kom att bestämma de materiella villkoren i hela samhället, den krävde samverkan mellan ett växande antal arbetare. Men besluten om produktionen fattades av ett fåtal på grundval av deras ägande och styrdes av deras privata vinstintressen. Härigenom uppstod motsättningen mellan kapitalismens förmåga att utveckla starka produktivkrafter och dess oförmåga att tygla dessa krafter och nyttja dem till människornas bästa.

Tider av stigande produktion växlade med förhärjande kriser, som skärpte massornas nöd och umbäranden. Kapitalismen ersatte det gamla privilegiesamhället med ett nytt, där flertalet alltjämt saknade frihet, jämlikhet och trygghet.

Kapitalismens drivkraft är strävan efter vinst. Den som segrar i konkurrensen, eller har blivit stark nog att genom monopolbildningar skydda sig mot konkurrens, tillägnar sig därmed en större andel av samhällets resurser än den som förlorar i denna kamp. Kapitalismen söker upphöja denna princip till norm för hela samhällets utveckling, för de enskilda människornas handlande och för värderingen av människorna. Därigenom utarmas de sociala relationerna både i arbetslivet och under fritiden. Därigenom påverkas de politiska förhållandena — inom nationen och mellan nationerna.

Mot detta kapitalistiska system reste sig arbetarna till kamp för bättre levnadsförhållanden, medborgerliga rättigheter och en socialistisk samhällsordning. Arbetarna slöt sig samman och skapade egna politiska, fackliga och kooperativa organisationer, som svetsade dem samman till en makt i samhället.

I vårt land organiserade sig den växande arbetarklassen som löntagare i fackföreningar, som konsumenter i kooperativa sammanslutningar och som medborgare i det socialdemokratiska partiet. Under häftigt motstånd från de ekonomiska och politiska makthavarna tillkämpade sig

den svenska arbetarklassen fackliga rättigheter och politisk demokrati. När den allmänna rösträtten hade erövrats gav arbetarrörelsen folkstyret mening och innehåll genom att på ett tidigare okänt sätt engagera människorna i utformningen av samhället och de egna levnadsförhållandena.

Arbetarrörelsens kamp för de demokratiska fri-och rättigheterna följdes av en kamp för social rättvisa och för att värna den politiska demokratin mot ytterlighetsriktningarnas diktatursträvanden. Massfattigdom och massarbetslöshet har undanröjts. Inkomstolikheter har minskat. En målmedveten politik för full sysselsättning har gett arbete och egna inkomster åt stora grupper som tidigare stod utanför arbetsmarknaden.

Sedan de breda folklagren har fått inflytande på samhällsutvecklingen har lagstiftningen formats efter deras intressen. Sociala reformer har skapat ekonomisk trygghet vid ålderdom, sjukdom och arbetslöshet. Stat och kommun har tagit ansvar för utbildning, för sjuk- och hälsovård och andra sociala tjänster. En allt större del av produktionsresultatet har sålunda undandragits kapitalismens fördelningsprinciper för att i stället solidariskt fördelas efter behov.

Framväxten av de kooperativa företagsformerna har visat hur produktionen och distributionen kan organiseras effektivt utan enskilt vinstintresse. Genom kooperativa, statliga och kommunala företag har det kollektiva ägandet under kontroll av demokratiska organ ökat. Nybildningen av kapital har i växande grad skett inom ramen för statens och kommunernas verksamhet och i de allmänna pensionsfonderna. Därmed har de enskilda kapitalägarnas makt begränsats.

Under hårt motstånd från dem som har haft privilegier att försvara har människorna genom politisk och facklig kamp förändrat sitt samhälle. De framsteg som har gjorts och den utjämning som har skett i det svenska samhället är uppenbara. Nya livsvärden har skapats, på vilka samhörighet och gemenskap kan utvecklas och den fortsatta samhällsomdaningen byggas.

Trots utvecklingen mot en välfärdsstat bevarar samhället många av kapitalismens ursprungliga drag. Detta tar sig uttryck i en ojämn fördelning av inkomster och förmögenheter och i en koncentration av ekonomisk makt. Beslut som påverkar hela landets utveckling och enskilda medborgares livsvillkor, fattas av ett fåtal på grundval av kapitalismens vinstprinciper.

En väsentlig del av de samlade resurserna inriktas efter dessa principer. Detta innebär att de produktiva resurserna inte till fullo utnyttjas och att viktiga mänskliga behov inte kan tillgodoses.

Demokratins verkningskrets är alltjämt begränsad. Klassgränser dömer människor ända från barndomen till sämre levnadsvillkor i både materiellt och kulturellt hänseende. Formellt har män och kvinnor lika rättigheter, men i praktiken råder inte jämställdhet vare sig i arbets- och samhällsliv eller i omsorgen om barnen. Den sociala tryggheten och omvårdnaden har betydande brister. Svårigheterna på arbetsmarknaden är störst för de grupper som i andra avseenden är eftersatta. Arbetets organisation är uppbyggd etter hierarkiska principer i syfte att bevara klyftorna mellan de arbetande och att befästa arbetsgivarens makt. Detta har utarmat många arbetsuppgifter och skapat isolering i arbetslivet. Stress och dåliga arbetsmiljöer hotar alltjämt många människors hälsa.

Kommersiella intressen söker exploatera människorna och hindra deras utveckling till självständighet och gemenskap. Möjligheterna att tillfredsställa kulturella behov har förbättrats, men inte hållit jämna steg med de materiella framstegen.

Kapitalistiskt och kommunistiskt fåtalsvälde

Majoriteten av jordens befolkning lever i samhällen där produktivkrafterna ännu inte har frigjorts och utvecklats. De lider av en orättvis ekonomisk världsordning, av inhemskt eller

utländskt förtryck, av fattigdom och underutveckling.

De rika länderna har skapat en produktion utan like i världshistorien. Privatkapitalism — med ekonomiskt fåtalsvälde — eller en statligt dirigerad hushållning — med byråkratiskt fåtalsvälde — utgör de förhärskande ekonomiska systemen i de utvecklade industriländerna.

Mot dessa system växer sig nu kritiken och kraven på genomgripande förändringar allt starkare.

Den snabba produktionsökningen i den kapitalistiska världen sker i växande grad till priset av utslagning från arbetsmarknaden av stora grupper. Kapitalismen är oförmögen att förhindra uppkomsten av omfattande arbetslöshet och en stigande inflation.

Världsomspännande företag styr i stor utsträckning den tekniska utvecklingen. De skaffar sig kontroll över naturtillgångarna och världshandeln. De påverkar de internationella kapitalrörelserna. De bär genom sin prispolitik en stor del av ansvaret för den allt svårare inflationen.

Kapitalets internationalisering försvårar för de fackliga organisationerna att ta till vara löntagarnas intressen och begränsar regeringars, centralbankers och parlaments möjligheter att förverkliga de nationella mål som har beslutats i demokratisk ordning.

För att försvara sina maktpositioner söker den moderna kapitalismen styra den offentliga verksamheten och åstadkomma en sammanflätning av de kapitalistiska intressena och den offentliga verksamheten.

Kapitalintressena framträder öppet, även som politisk maktfaktor, både inom de enskilda länderna och på det internationella planet.

Kapitalismen går ofta i förbund med politisk diktatur, rasförföljelser och förtryck. Genom imperialistisk maktutövning undertrycks nationella frihetsrörelser och demokratiskt framstegsarbete, där det internationella kapitalet ser sina intressen utmanade.

I stora delar av världen har feodalism och privatkapitalism ersatts av samhällsordningar i vilka produktionsmedlen undandragits privat ägande. Människorna har genom förändringarna i många fall tillvunnit sig möjligheter som var otänkbara under de gamla regimerna.

Men där leninismens principer om en ledande elit har varit vägledande har förhoppningarna om ett folkvälde inte uppfyllts. En liten grupp har tillskansat sig makt att bestämma över flertalet, utan demokratisk kontroll. Det ekonomiska livet är underkastat en byråkratisk centraldirigering. Det gamla privilegiesamhället har ersatts av ett nytt.

Även där kommunistiska partier länge har styrt, råder stora skillnader i inkomster och social ställning. Varken som medborgare, som arbetare i produktionen eller som konsumenter tillåts människorna att fritt uttrycka sina åsikter och krav.

Bristen på demokrati hindrar medborgarnas önskemål att komma till uttryck och prägla samhällsutvecklingen. I de stater där den leninistiska elitprincipen råder ges inte utrymme för socialismens värden. I stället förkvävs friheten och jämlikheten. Under sådana förhållanden kan inte den gemenskap av fria och jämställda människor, som är den demokratiska socialismens mål, skapas.

De båda förhärskande ekonomiska systemen i dagens värld har visat stor förmåga att öka produktionen. Men de kännetecknas också av en ensidig inriktning på ekonomisk tillväxt och av ett i längden ohållbart slöseri med naturresurser. De har inte förmått att skapa rättvisa och trygghet inom nationerna eller att lösa de globala ekonomiska och politiska problemen. I båda systemen fördelas de ekonomiska resurserna ojämnt. I ena fallet är detta en del av systemet. I andra fallet sker det i strid med uppställda jämlikhetsideal, men är en följd av maktens centralisering och bristen på demokrati.

Den demokratiska socialismen

Överallt i världen kämpar folkliga krafter för sin frigörelse, för att bryta eller inifrån reformera fåtalsväldet. Kampen för frigörelse har tagit olika former. På en del håll har förtrycket lett till väpnad kamp. På andra håll har man genom en fredlig samhällsomdaning kunnat uppnå betydelsefulla resultat.

Det gemensamma i denna frigörelsekamp, som förs från olika historiska förutsättningar, är strävan att organisera samhällsförhållandena under folkflertalets aktiva deltagande. Denna färdriktning är också den demokratiska socialismens. Den ser som sin uppgift att förverkliga en produktionsordning som inte styrs av ensidiga och begränsade vinstintressen.

De framsteg som har vunnits genom arbetarrörelsens kamp har befäst socialdemokratins övertygelse, att den fredliga samhällsomdaningen på den demokratiska socialismens grund erbjuder den enda framkomliga vägen till människornas frigörelse.

Denna samhällsomdaning bygger på mänsklig vilja och mänskliga ansträngningar. Denna frigörelse måste vi genomföra i ett samhälle som är starkt beroende av en omvärld präglad av stora motsättningar, av förtryck och ofrihet, av starka kapitalistiska intressen. Den ska genomföras på den demokratiska övertygelsens väg under öppen debatt och under den hänsyn och respekt för andra uppfattningar som hör demokratin till.

Denna väg kan synas mödosam och tidskrävande. Den medför emellertid den helt avgörande fördelen att samhällsomdaningen kan genomföras under aktiv medverkan av medborgarna och att dess resultat vinner en fast folklig förankring. Därmed skapas också trygghet för att reformerna blir bestående.

Den demokratiska socialismen bygger ytterst på en tilltro till människornas vilja och förmåga att skapa ett samhälle präglat av gemenskap och mänsklig värdighet.

I hela folkets händer

Socialdemokratin ställer arbetet i förgrunden för sin politik, ty arbetets villkor bestämmer människornas inbördes förhållanden och präglar samhället som helhet. Därför spelar frågan om produktionens organisation en huvudroll för människornas frigörelse. Därför vill socialdemokratin förverkliga den ekonomiska demokratin, engagera hela folket i samhällsomvandlingen och låta den tekniska och ekonomiska utvecklingen underordnas människornas behov. Denna strävan har djupa rötter i arbetarrörelsens tradition. Den får förnyad kraft av de krav som människorna ställer i det moderna industrisamhället. Där upplevs allt starkare hotet att mänskliga, sociala och kulturella värden underordnas kraven från privata vinstintressen. Där växer behoven att hävda människornas egenvärde, att skapa trygghet och gemenskap mellan människorna och att fördjupa välfärden. Detta är uttryck för viljan att humanisera industrisamhället och ta till vara dess möjligheter.

Besluten om produktionens inriktning får allt mer vittomfattande verkningar för alla medborgares välfärd. Därmed stegras behovet av en demokratisk kontroll över ekonomin. Såväl en övergripande planmässig hushållning som lokala initiativ är nödvändiga. För socialdemokratin är det en central uppgift att förena den hela samhället omfattande planeringen med de lokala och enskilda strävandena.

Socialdemokratin vill därför ersätta den nuvarande ekonomiska maktkoncentrationen i enskilda händer med en ordning där varje människa har rätt att som medborgare, löntagare och konsument påverka produktionens inriktning och fördelning, produktionsapparatens utformning och arbetets villkor. Det sker genom att medborgarna engageras i arbetet på att utforma en planmässig hushållning för att ta till vara landets möjligheter. Det sker genom att löntagarna tillförsäkras bestämmande över arbetsplatser och företag, delaktighet i företagens förmögenhetstillväxt och i förvaltning av det gemensamma sparandet. Det sker genom att konsumenternas ställning mot producenterna förstärks och konsumenterna inbördes blir mer jämnbördiga i sin påverkan på produktionen. Denna ordning skapas genom att människorna

organiserar sig — fackligt som arbetstagare, kooperativt som konsumenter och politiskt som samhällsmedborgare. Därmed fullföljer arbetarrörelsen sin kamp för en genomgripande förändring av det svenska samhället, en kamp som inleddes med demokratiseringen av det politiska livet, fortsatte med den sociala utjämningen och nu i allt högre grad inriktas på demokratiseringen av det ekonomiska livet.

Planmässig hushållning under medborgarnas kontroll

En demokratisering av det ekonomiska livet förutsätter att det medborgerliga inflytandet kan göra sig gällande på alla nivåer i ekonomin. Hela den ekonomiska verksamheten måste samordnas till en planmässig hushållning under medborgarnas kontroll.

Denna hushållning syftar till att fullt utnyttja samhällets produktiva resurser och därigenom *skapa arbete åt alla*. Detta förutsätter en långsiktig sysselsättningspolitik, som inriktas på att åstadkomma en fortgående ökning av antalet arbetstillfällen. Denna politik måste förenas med åtgärder som undanröjer det som hindrar många människor från att delta i arbetet. Den enskildes ställning måste stärkas för att möta de förändringar i produktionsförhållandena som är en följd av nya tekniska och ekonomiska förutsättningar och som snabbt får genomslag i en starkt utlandsberoende ekonomi. Förhållandena i arbetslivet måste anpassas efter de arbetandes förutsättningar.

Denna hushållning syftar till att *rättvist fördela produktionens resultat*. Socialdemokratin kan inte acceptera inkomst- och förmögenhetsskillnader som betingas av sociala och ekonomiska privilegier och maktpositioner. En fortsatt utjämning av rådande inkomst- och förmögenhetsskillnader är ett centralt mål för arbetarrörelsen. Den är nödvändig för att rättvist fördela konsumtionsmöjligheterna och för att konsumenterna ska vara jämställda i sin påverkan på produktionens inriktning. Därför stöder socialdemokratin fackföreningsrörelsens solidariska lönepolitik och fullföljer en skatte- och socialpolitik som omfördelar inkomsterna.

Hushållningen syftar till att *inrikta produktionen så att medborgarnas väsentliga behov tillgodoses*. I allt större utsträckning kan dessa behov inte tillfredsställas genom marknadshushållningen. I stället behövs ökade samfällda insatser för att möta kraven på kultur och utbildning, god hälsovård, ökad omsorg om barnen, bättre omvårdnad för sjuka och gamla, vidgade aktivitetsmöjligheter för de handikappade. Socialdemokratin är beredd att bygga ut den gemensamma sektorn för att tillfredsställa dessa krav.

Den planmässiga hushållningen *syftar till att styra den tekniska utvecklingen*. Vetenskapliga och tekniska framsteg är grunden för genomgripande förändringar i näringslivets struktur och i arbetslivets villkor. De omskapar miljön och påverkar alla områden av mänskligt liv. För att behärska sin egen framtid måste människan behärska den tekniska utvecklingen och inrikta den på sådant som kan skydda och förbättra livsmiljö och folkhälsa. Att styra den tekniska utvecklingen blir därvid en allt mer betydelsefull samhällelig uppgift.

Till planeringen hör en *ansvarsmedveten hushållning med råvaror och energi*. En fortsatt ekonomisk tillväxt i nuvarande former innebär en hård påfrestning både på ändliga och förnyelsebara råvaror. Medborgarna måste genom samhällsorganen förhindra en utplundring av dessa tillgångar. Det kräver påverkan både på konsumtionen och produktionen inom ramen för en långsiktig planering av råvarutillgångarna. Därigenom ska människornas behov och önskemål kunna tillgodoses — inte bara i nuet utan också i framtiden.

Hotet mot natur och miljö skärper kraven på en planmässig hushållning. En ohämmad konkurrens om naturresurser som mark och vatten undergräver möjligheterna att tillförsäkra alla människor en god yttre miljö. Detta drabbar särskilt hårt de ekonomiskt svaga. En planmässig hushållning måste inriktas på att förhindra att miljön förgiftas och förstörs. Den ska medverka till att upprätthålla balansen i naturen och till att våra mark- och vattentillgångar används så att de kommer alla medborgare till gagn.

Den planmässiga hushållningen syftar också till *kamp mot inflationen*. Inflationen leder till en orättfärdig omfördelning av inkomster och förmögenheter. Den gynnar de ekonomiskt starka och missgynnar de ekonomiskt svaga. Den skapar nya orättvisor och förstärker de redan existerande. Därför måste samhället och löntagarna skaffa sig ett inflytande som gör det möjligt att inom landet behärska de vinstförväntningar och den spekulation som är viktiga drivkrafter för inflationen. Internationellt samarbete kan dämpa inflationen, men för att effektivt bekämpa den, krävs djupgående förändringar av det ekonomiska systemet i den kapitalistiska världen.

Hela regioner hotas av ekonomisk utarmning om företagens vinstmotiv ensidigt tillåts bestämma lokaliseringen av näringsliv och service.

Denna utveckling måste hejdas och regional balans åstadkommas. Målet är att göra landets alla regioner likvärdiga när det gäller tillgång på såväl arbete som social, kommersiell och kulturell service.

Näringslivets investeringar måste inordnas i en planmässig regional utbyggnad. En ekonomisk planering, omfattande hela landet, är nödvändig för att samordna de regionala strävandena och omfördela de ekonomiska tillgångarna.

Socialdemokratin strävar efter att samordna den ekonomiska verksamheten i en planmässig hushållning, för att inrikta produktionen på att tillgodose medborgarnas behov.

För att möjliggöra de hänsyn till olika krav och önskningar som demokratin förutsätter måste denna hushållning organiseras som ett öppet, variationsrikt system, inte ett fast och slutet. Den bör inte få formen av detaljregleringar som klavbinder individernas och företagens förmåga till initiativ och handling.

Inom denna ram vill socialdemokratin i varje särskilt fall pröva vilka former av ägande, företagande och nyskapande som bäst tjänar människornas krav på framåtskridande och välfärd.

Vare sig företagandet bygger på statligt, kooperativt eller enskilt ägande ställer socialdemokratin som villkor att de arbetande ges ett ökat ansvar för produktionen.

Genom rätt till medbestämmande i företagen och genom delaktighet i företagens kapitalbildning öppnas vägar för de arbetande till kollektivt inflytande och ägande. Därigenom förenas de arbetande och produktionsmedlen och frigörs människornas förmåga till initiativ och vilja till ansvar.

Medbestämmande för löntagarna

I den kapitalistiska produktionsordningen är makten i företagen tillförsäkrad kapitalägaren.

Mot detta hävdar socialdemokratin samhällets och löntagarnas bestämmanderätt. Genom att samhället utformar en planmässig hushållning förverkligas de sociala mål medborgarna ställer upp för produktionen. Genom att löntagarna tillvinner sig medbestämmande i företagen skapas förutsättningar att utforma arbetsförhållandena i enlighet med de arbetandes behov och förutsättningar.

I detta syfte vill socialdemokratin tillförsäkra löntagarna reell makt på alla nivåer i företagen. Detta framstår som huvudvägen i socialdemokratins strävan att förnya arbetslivets villkor.

Lagstiftningen ska ge löntagarna möjlighet att välja de vägar som effektivast leder fram till en demokratisering av företagen. Den ska ge inflytande över företagens långsiktiga utveckling för dem som arbetar i företagen och för samhället. Den ska tillförsäkra de anställda medbestämmande över den dagliga verksamheten genom de fackliga organisationerna, den ska möjliggöra för löntagarna att uppnå ett ökat självbestämmande över det egna arbetet.

En förnyelse av arbetslivet förutsätter att produktionsapparaten ständigt moderniseras och

byggs ut. Denna uppbyggnad finansieras till stor del av företagens vinster, till vilka de anställda har medverkat genom sitt arbete. Löntagarna måste genom delaktighet i denna förmögenhetstillväxt tillförsäkras inflytande.

Genom en sådan maktförskjutning skapas betingelser för löntagarna att forma en produktionsapparat som uppfyller kraven på trygghet i anställningen, på en god arbetsmiljö och på tillfredsställelse i arbetet. Därmed sker en nydaning av arbetslivets villkor och arbetets värde och värdighet hävdas.

Inflytande för konsumenterna

Genom att organisera sig kooperativt kan konsumenterna ordna produktion och distribution utan vinstintressen samt under demokratisk kontroll. Socialdemokratin vill medverka till att stärka de kooperativa organisationerna för att ge ökad styrka åt konsumenternas inflytande.

Socialdemokratin vill förena rätten att öva demokratiskt inflytande över det ekonomiska livet och över arbetslivet med friheten att välja bland varor och tjänster som svarar mot enskilda och gemensamma behov. Den vill utnyttja marknadsprisbildningen, där denna utgör det effektivaste medlet för att inrikta produktionen efter människornas önskningar. Den ser en utjämning av rådande inkomst- och förmögenhetsskillnader som en förutsättning härför. Den företräder kravet på samhällelig kontroll och ekonomiskt stöd i all den utsträckning som är nödvändig för att skapa en rättvis fördelning av konsumtionen.

Samhället måste förhindra monopol och karteller. Konsumenterna måste också få samhällets stöd för att förhindra att företagen genom reklam och andra åtgärder söker styra konsumtionen utan hänsyn till angelägenheten av olika behov. Det gäller därvid att förhindra att en av privata vinstintressen styrd kommersialisering tränger undan behov som endast kan tillgodoses genom gemensamma insatser.

Socialdemokratin vill att människorna som bostadskonsumenter ska kunna påverka bostadsproduktionens inriktning och i samverkan skapa en god boendemiljö. Den vill befria boendet från privat spekulation och lägga bestämmanderätten över förvaltningen av bostäder och bostadsområden hos de boende.

En växande del av människornas behov måste tillgodoses genom kollektiva insatser. Därigenom nås en fördjupad välfärd och en utjämning av livsvillkoren. Därvid ställs ökade krav på den gemensamma verksamhetens utformning. Den ska inte endast bedrivas med oväld och med effektivitet utan också präglas av öppenhet, vilja till anpassning och omsorg om den enskilde.

Demokratiseringen av det ekonomiska livet är ett led i och en förutsättning för socialdemokratins samhällsomdaning. Den ger människorna möjlighet att styra den tekniska och ekonomiska utvecklingen så att de materiella tillgångarna kan fördelas mera rättvist, arbetslivet förändras och framstegen få ett fördjupat socialt innehåll. Den öppnar nya vägar till kulturell frigörelse som vidgar människors insikter och inlevelse och stimulerar till skapande och delaktighet. Den kan ge ny kraft i kampen mot de kommersiella krafter som passiviserar och exploaterar människorna och kväver deras möjligheter till självständig utveckling. Den lägger grunden till jämställdhet mellan kvinnor och män i såväl hemmet som i arbetsliv och samhällsliv och gör det möjligt att skapa ett barnvänligt samhälle. Principen om allas lika värde, som är kärnan i den politiska demokratin, bryter därmed igenom på allt fler områden.

Genom ökat deltagande i samhällsomdaningen vidgas människans överblick, ökas hennes kunskaper och utsträcks hennes ansvarskänsla från det privata till att även omfatta medmänniskorna och det samhälle i vilket hon ingår. Medvetna, kritiska och aktiva människor är en förutsättning för att besluten om gemensamma angelägenheter ska fattas i folkflertalets intresse. Det ställer nya krav på vitaliteten hos de demokratiska institutionerna, på aktiviteten hos folkrörelser och politiska partier. Det förutsätter beslutsam kamp mot byråkratisering.

Socialdemokratin vill därför fortsätta demokratiseringen på alla områden så att medborgarna själva allt mer tar ansvaret för sin framtid och bygger en gemenskap av fria och självständiga människor.

Alla folks frihet, hela världens fred

Längtan efter fred och frihet, social rättvisa och framsteg är gemensam för alla folk.

En värld i fred förutsätter respekt för varje nations självbestämmanderätt. Koloniala imperier har raserats och tidigare undertryckta folk har erövrat politisk självständighet. Den nationella friheten har ibland erövrats på fredlig väg, ibland efter långvarig väpnad kamp. Denna kamp är ännu inte fullbordad. Kampen för nationell självständighet har följts av en strävan till social och ekonomisk frigörelse. De rika och mäktiga länderna dominerar emellertid fortfarande världen, teknologiskt och ekonomiskt, politiskt och militärt. De slår fortfarande med maktmedel vakt om sina intressen, när dessa kommer i konflikt med andra länders krav på ekonomisk självständighet och social rättvisa. Samtidigt har de privata kapitalintressena utvecklats till en världsomspännande maktfaktor av en helt annan styrka och omfattning än tidigare. Denna internationella maktfaktor är ett hot mot det enskilda landets möjlighet att föra en självständig politik. Därför ser sig allt fler länder, framför allt i den tredje världen, hotade av en ekonomisk och militär imperialism.

Socialdemokratin stöder folkens kamp för nationell frihet och hävdar de små nationernas rätt till oberoende gentemot stormakterna. Den vill i vårt eget land fullfölja en fast och alliansfri utrikespolitik. Den verkar för att de multinationella företagen genom ett samarbete mellan regeringar och fackliga organisationer ställs under politisk och social kontroll.

En värld i fred förutsätter social och ekonomisk rättvisa. Människorna i de tidigast industrialiserade delarna av världen upplever ett välstånd som gör dem till en privilegierad minoritet i världen. Detta välstånd står i bjärt kontrast till den massfattigdom och svält som råder i många länder. Till följd av den ekonomiska och sociala struktur som många länder har fått under kolonialtiden har de ofta, även som självständiga nationer, förblivit beroende av sina tidigare härskare. De tvingas därför fortfarande bidra till de rika ländernas växande välstånd. Samtidigt blir det fåtal som äger kapitalet i de fattiga länderna ännu rikare och den stora massan än mer exploaterad. Denna orättfärdiga världsordning ger upphov till många av dagens internationella konflikter. På grundval av den demokratiska socialismens solidaritetsidé vill socialdemokratin medverka till en ekonomisk och social utjämning mellan nationerna. Denna strävan måste påverka utformningen av de totala relationerna mellan de fattiga och rika länderna. Biståndet till de fattiga länderna ska inriktas på att stöda dessa länders egna ansträngningar för utveckling och för ekonomisk och social rättvisa.

En värld i fred förutsätter politisk avspänning och militär nedrustning. De gamla europeiska stormakternas inflytande har överflyglats av supermakterna, som har tillägnat sig ett dominerande inflytande i dagens värld. Under lång tid har misstron och spänningen mellan dessa makter bestämt den internationella situationen. De har var på sitt håll genomfört en militär upprustning som har frambringat vapen tillräckliga för att förinta hela mänskligheten. Trots en begynnande avspänning har de militära rustningarna inte minskat. Upprustningen och utvecklandet av nya förintelsevapen innebär inte endast ett hot mot mänskligheten. De medför också att en stor del av världens tekniska kunnande och mänskliga ekonomiska resurser inriktas på död och ödeläggelse i stället för att tjäna strävandena att skapa ett bättre liv för dess befolkning. Att minska spänningarna mellan supermakterna och att åstadkomma en varaktig nedrustning är därför nödvändigt för att trygga världsfreden. Det förblir en central uppgift för socialdemokratins utrikespolitik att energiskt verka för dessa syften, i första hand i Förenta Nationerna, och att skapa en bred internationell opinion för kravet på nedrustning.

Utvecklingen i Europa har länge präglats av motsättningen mellan stormakterna. Europa har delats, politiskt, militärt och ekonomiskt. Detta har på ett genomgripande sätt påverkat

världsdelens utveckling och försvårat möjligheterna att förverkliga den demokratiska socialismen, som har sitt ursprung hos dess arbetarklass och som utgör en viktig strömning i den europeiska traditionen. Socialdemokratin stöder strävandena till avspänning och samarbete och vill tillsammans med sina broderpartier och den europeiska fackföreningsrörelsen arbeta för en gemenskap mellan folken i Europa.

En värld i fred förutsätter internationellt samarbete. Nationernas och folkens öden har länkats sam man med varandra till ett ömsesidigt beroende. De för mänsklighetens framtid avgörande problemen kan inte lösas med enbart nationella åtgärder. Att trygga världsfreden, att hushålla med jordens resurser och hejda miljöförstörelsen, att undanröja fattigdomen och svälten är uppgifter som endast kan lösas i samarbete mellan nationerna. De kräver ömsesidig respekt och hänsyn och en gemensam helhetssyn på världens ödesfrågor. Det internationella samarbetet måste inriktas på att åstadkomma en ny och rättvis ekonomisk världsordning. Det ofrånkomliga perspektivet är en världsomfattande knapphetshushållning. Socialdemokratin vill bidra till att utveckla Förenta Nationerna till ett verkningsfullt redskap för ett förpliktande internationellt samarbete. Målet är att skapa en internationell rättsordning och en ansvarsmedveten hushållning som minskar klyftorna mellan folken. Endast härigenom kan alla människors grundläggande rättigheter garanteras och världsfreden tryggas.

I sin strävan att förverkliga en socialistisk samhällsomdaning i det egna landet känner den svenska socialdemokratin samhörighet med alla de krafter i världen som kämpar för den demokratiska socialismen och vill med dem medverka i kampen för nationell självständighet ekonomisk och social utjämning och fred.

Den demokratiska socialismens solidaritet omfattar alla världens folk. Dess mål är alla folks frihet, hela världens fred.

Socialdemokratiska väljare

Siffrorna anger socialdemokratiska partiets procentandel av rösterna vid riksdagsval och kommunalval sedan allmänna rösträttens införande. Den första av de två siffrorna för 1958 avser extravalet till andra kammaren sedan denna upplösts i samband med striderna kring ATP.

år	%	år	%
1917	39.2	1946	44.4
1919	36.3	1948	46.1
1920	36.1	1950	48.6
1921	39.4	1952	46.1
1922	34.7	1954	47.4
1924	41.1	1956	44.6
1926	39.0	1958	46.2
1928	37.0	1958	46.8
1930	41.4	1960	47.8
1932	41.7	1962	50.5
1934	42.1	1964	47.3
1936	45.9	1966	42.9
1938	50.4	1968	50.1
1940	53.8	1970	45.3
1942	50.3	1973	43.6
1944	46.7	1976	42.9

LO:s medlemsutveckling

år	avd.	män	kvinnor	summa
1900	787	42 546	1 029	43 575
1905	1 291	79 888	6 747	86 635
1910	1 576	79 461	5 715	85 176
1915	1 502	104 652	6 056	110 708
1920	2 799	247 242	32 787	280 029
1925	3 901	349 749	34 868	384 617
1930	5 064	495 649	57 807	553 456
1935	6 318	597 629	103 557	701 186
1940	7 862	813 199	157 904	971 103
1945	8 622	922 004	184 913	1 106 917
1950	8 886	1 037 986	240 423	1 278 409
1955	8 739	1 090 891	293 565	1 384 456
1960	7 930	1 150 895	334 840	1 485 735
1965	5 193	1 168 431	396 183	1 564 614
1970	2 448	1 199 603	480 532	1 680 135
1975	1 847	1 257 987	660 107	1 918 094
1977	1 738	1 269 765	748 026	2 017 791
1978	1 671	1 269 526	787 764	2 057 290

SAP:s ordföranden genom tiderna

Hjalmar Branting 1907-25

Branting valdes formellt till partiets ordförande först 18 år efter dess grundläggande. Utsågs vid bildandet till en av dess sju förtroendemän. Som redaktör för Social-Demokraten och partiets första riksdagsman var han reellt partiets ledare långt innan han formellt valdes till ordförande.

Per Albin Hansson 1925-46

Utsågs efter Brantings död till tillförordnad ordförande. Vid 1928 års partikongress valdes han till ordinarie ordförande.

Tage Erlander 1946-69

Utsågs vid Hanssons död hösten 1946 till ordförande för riksdagsgrupp och partistyrelse. Hans val bekräftades av partikongressen 1948.

Olof Palme 1969-86

Utsågs av en enhällig partikongress och utan motkandidat till partiets fjärde ordförande.

Ordföranden i socialdemokratiska kvinnoförbundet

Signe Vessman 1920-36
Disa Västberg 1936-52
Inga Thorsson 1952-64
Lisa Mattson 1964—

SSU:s förbundsordföranden

Harry Svensson 1917-19

(avled i tbc 25 år gammal ett par år efter sin avgång).

Bertil Eriksson 1919-22

(senare kommunalpolitiker i Stockholm och borgarråd).

Rickard Lindström 1922-28

(senare riksdagsman och redaktör för Social-Demokraten).

Adolf Wallentheim 1928-34

(senare riksdagsman).

Torsten Nilsson 1934-40

(senare bl a utrikesminister).

Ossian Sehlstedt 1940-43

(senare bl a landshövding).

Bertil Johansson-Sännås 1943-46

(senare generaldirektör).

Frans Nilsson 1946-52

(senare chefredaktör för Arbetet).

Bertil Löfberg 1952-58

(senare landshövding).

Kurt Ward 1958-61

(senare landstingsråd).

Ingvar Carlsson 1961-67

(senare riksdagsman och statsråd).

Bo Ringholm 1967-72

(senare landstingspolitiker och kansliråd).

Lars Engkvist 1972-78

(senare chefredaktör).

Jan Nygren 1978-84

LO:s ordföranden genom tiderna

Fredrik Sterky 1898-1900

När LO bildades, fanns ingen kandidat till posten som ordförande ur arbetarklassens egna led. Till uppgiften utsågs Fredrik Sterky, som varit notarie vid generalpoststyrelsen och kontors-chef i en grosshandels-firma. Tidigt verksam i den socialistiska rörelsen och som tidningsman.

Herman Lindqvist 1900-20

Till yrket möbelsnickare. Innehade uppdraget längre än någon annan. Ledde LO bl a under den svåra storstrejken. Också riksdagsman, talman och statsråd.

Arvid Thorberg 1920-30

Kom liksom sin företrädare från träfacken (byggnadssnickare). Hade som LO:s sekreterare sedan 1908 under många år varit Lindqvists närmaste medarbetare.

Edvard Johansson 1930-36

Ursprungligen skomakare. Blev LO:s sekreterare efter Thorberg 1920. Efter sin död kontroversiell på grund av aktieinnehav i stora företag, med vilka LO slöt avtal.

Albert Forslund 1936-36

Forslund var järnvägsman och den ende av LO:s ordförande (bortsett från Sterky) som inte kommit från tillverkningsindustrin. Avgick efter ett halvår för att bli kommunikationsminister.

August Lindberg 1936-47

Lindberg var ursprungligen sågverksarbetare och således ännu en av de många träarbetarna i LO:s högsta ledning. Under hans tid utformades den nya samförståndsandan på svensk arbetsmarknad. Undertecknade Salsjöbadsavtalet.

Gunnar Andersson

Andersson var metallarbetare och LO:s andra ordförande. Kongressen 1946 utsåg honom att från årsskiftet efterträda August Lindberg som ordförande. Han avled under en resa i Kanada hösten 1946 och hann aldrig tillträda posten.

Axel Strand 1947-56

Strand var ännu en möbelsnickare som LO-ordförande. Var kassör i LO, när han efter Gunnar Anderssons död utsågs till dess ordförande.

Arne Geijer 1956-73

Geijer var till yrket metallarbetare och från 1948 sitt förbunds ordförande. Bortsett från Gunnar Andersson är han den ende LO-ordförande som rekryterades från det största medlemsförbundet. Ordförande i FFI Fria fackföreningsinternationalen.

Gunnar Nilsson 1973-84

Tidigare ordförande i Svenska Träindustriarbetare-förbundet och således den femte i raden av LO:s ordförande som kommit från skogs- och träindustrien.

Socialdemokratiska regeringar

1 koalition med liberalerna 1917-20

19 oktober 1917 — 10 mars 1920. Statsminister Nils Edén, liberal. Fyra socialdemokrater ingick. Branting var finansminister men efterträddes i januari 1918 av F.V. Thorsson. Övriga socialdemokrater: Erik Palmstierna sjöminister, Värner Rydén (senare Olof Olsson) ecklesiastikminister samt Östen Undén, konsult.

Brantings första regering 1920

10 mars — 27 oktober. Palmstierna var utrikesminister, Per Albin Hansson försvarsminister, Thorsson och Richard Sandler finansminister.

Brantings andra regering 1921-23

13 oktober 1921 — 19 april 1923. Branting också utrikesminister, Hansson försvarsminister, Thorsson finansminister, f. LO-ordföranden Lindqvist socialminister.

Brantings tredje regering 1924-26

18 oktober 1924 — 7 juni 1926. Efter Brantings död i januari 1925 blev Sandler statsminister. Undén var utrikesminister, Hansson försvarsminister, Möller socialminister, Thorsson finansminister men efterträddes vid sin död 1925 av Wigforss.

Per Albin Hanssons första regering 1932-36

24 september 1932 — 19 juni 1936. Sandler utrikesminister, Wigforss finansminister, Ivar Vennerström försvarsminister, Möller socialminister, Arthur Eng-berg ecklesiastikminister och P E Sköld jordbruksminister.

Koalitionsregering med bondeförbundet 1936-39 28 september 1936 — 13 december 1939. Statsminister Hansson, utrikesminister Sandler, försvarsminister Sköld (senare delen av perioden), socialminister Möller (senare jordbruksminister), finansminister Wigforss.

Samlingsregeringen 1939-45

13 december 1939 — 31 juli 1945. Statsminister Hansson, försvarsminister Sköld, socialminister Möller, finansminister Wigforss. Konsult från 30 september 1944 Tage Erlander.

Per Albin Hanssons andra socialdemokratiska regering 1945-46

31 juli 1945 — 6 oktober 1946. Utrikesminister Undén, finansminister Wigforss, försvarsminister Allan Vougt, socialminister Möller, kommunikationsminister Torsten Nilsson, ecklesiastikminister Tage Erlander, jordbruksminister Sköld, handelsminister Myr-dal.

Tage Erlanders första regering 1946-51

Tillträdde 11 oktober 1946 efter P A Hanssons död, till 1 oktober 1951. Utrikesminister Undén, försvarsminister Vougt, socialminister Möller, kommunikationsminister Torsten Nilsson, finansminister Wigforss, David Hall, Sköld, jordbruksminister Sköld och Gunnar Sträng.

Koalitionsregering med bondeförbundet 1951-57

1 oktober 1951 — 31 oktober 1957. Statsminister Erlander, utrikesminister Undén, försvarsminister Torsten Nilsson och Sven Andersson, socialminister Sträng, John Ericsson och Torsten Nilsson, finansminister Sköld och Sträng.

Tage Erlanders andra socialdemokratiska regering 1957-69

31 oktober 1957 — 14 oktober 1969, då Erlander avgick som statsminister. Utrikesminister Undén, från 1962 Torsten Nilsson, försvarsminister Sven Andersson, socialminister Torsten Nilsson, från 1962 Sven Aspling, kommunikationsminister från 1965 Olof Palme (konsult från 1963), utbildningsminister Ragnar Edenman, från 1967 Palme.

Olof Palmes regering 1969-76

14 oktober 1969 — 7 oktober 1976. Utrikesminister Torsten Nilsson, 1971-1973 Krister Wickman, därefter Sven Andersson, finansminister Gunnar Sträng, utbildningsminister Ingvar Carlsson, socialminister Sven Aspling.

Bibliografi

Litteraturen om internationell och svensk arbetarrörelse är omfattande. Under senare år har en rad forskningsprojekt ingångsatts, varför många specialarbeten är att vänta.

Denna lista upptar verk som författaren använt sig av vid utarbetandet av denna bok samt ytterligare en del titlar av större intresse. Dessutom redovisas här några böcker som utkommit sedan manuskriptet avslutades.

Som regel har angetts årtal för resp boks första utgivning. I många fall har böckerna senare utkommit i ytterligare upplagor.

Flertalet av de böcker som ingår i denna förteckning är utgångna från bokhandeln men kan som regel erhållas från bibliotek. En del av böckerna är också åtkomliga antikvariskt, även om efterfrågan på litteratur om arbetarrörelsens historia har ökat kraftigt och böckerna därför snabbt brukar försvinna från hyllorna.

1 Internationell arbetarrörelse

1:1 Allmänna översiktsarbeten

Beer, Max: Socialismens historia (1925).

Branting, Hjalmar (red.): Socialdemokratins århundrade 1-2. Översättning från danska (19041906).

Brauntahl, Julius: Hisrory of the International. Vol. I 1864-1914, vol II 1914-1943 (1966-1967).

Carlesson, C N: Svenska socialdemokratins ursprung. En återblick (1927).

Joll, James: The second International 1889-1914 (1974).

Lichtheim, Georg: Socialismens historia (1972).

1:2 Tidiga socialistiska tänkare före Marx ("utopisterna")

Bäckström, Knut: Götrek och manifestet (1972).

Carr, Edward H: Michail Bakunin (1937).

Engels, Friedrich: Socialismens utveckling från utopi till vetenskap (1920).

Gunnarsson, Gunnar: De stora utopisterna, del 1-2 (1973).

Hertzler, Joyce O: The history of utopian thought (1922).

Holmberg, Gustav H-son: En svensk utopist, Nils Herman Quiding (1909).

Vennerström, Ivar: Svenska utopister (1913).

1:3 Den ideologiska utvecklingen inom europeisk socialdemokrati, främst den tyska

Gustavsson, Bo: Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik om marxismen och dess idéhistoriska förutsättningar (1969).

de Man, Henrik: Socialismens idé (1933).

Miller, Susanne: Das Problem der Freiheit im Sozialismus. Staat und Revolution (1964).

Steinberg, Hans-Josef: Sozialismus und deutsche Sozialdemokratie. Zur Ideologie der Partei vor dem 1 Weltkrieg (1969).

1:4 Några tidiga socialisters verk

Cabet, Etiènne: Upplysningar om kommunismen innefattande de kommunistiska trossatserna (1846). Kommismens röst, Kommunistiska manifestet i Per Götreks utgåva 1848. Faksimiltryck 1976 med inledning av Hans Haste.

Quiding, Nils Herman: Slutlikvid med Sveriges lag, i fyra böcker. Uppgjord av Nils Nilsson, arbetskarl 1-4 (1871-1876).

2 Industrialismen

2:1 Översiktsarbeten, främst över den svenska industrialismens utveckling

Gårdlund, Torsten: Industrialismens samhälle. Den svenska arbetarklassens historia nr 5 (1942).

Hechscher, Eli: Industrialismen 1750-1914 (1931) samt Svenskt arbete och liv (1963).

Huberman, Leo: Människans rikedomar (1972).

Montgomery, Arthur: Svensk och internationell ekonomi 1913-1939 (1954) samt Industrialismens genombrott i Sverige (1931).

2:2 Industrialismens sociala och ekonomiska konsekvenser, samtida skildringar

Engels, Friedrich: The condition of the working class in England (1846).

Dalkvist, Olof: De svenska industriarbetarnas läge med särskild hänsyn till Stockholm och dess arbetarförhållanden (1899).

af Geijerstam, Gustaf: Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm (1894).

Key-Åberg, Karl W: Inom textilindustrin i Norrköping sysselsatta arbetares lönevillkor och bostadsförhållanden (1896).

Leffler, Johan: Zur Kenntniss von den Lebens- und Lohnverhältnissen industrieller Arbeiterinnen in Stockholm (1897).

Tengdahl, Knut: Material till bedömande af Hamnarbetarnes i Stockholm lefnadsförhållanden (1897).

Svenskt liv och arbete: arbetarminnen samlade av Nordiska museet, 1-20. Red. av Mats Rehnberg (Sågverksminnen, Statarminnen, Verkstadsminnen osv).

Jag kan berätta. Arbetarminnen ur Nordiska museets samlingar (1978).

2:3 Bearbetningar

Bagge Gösta, Lundberg Erik, Svennilsson Ingvar: Wages in Sweden 1860-1930 (1933).

Elmér, Åke: Från fattigsverige till välfärdsstat (1963) samt Svensk socialpolitik (1964).

Montgomery Arthur: Svensk socialpolitik under 1800-talet (1934).

Myrdal, Gunnar: The cost of living in Sweden 1830-1930 (1933).

Möller, Josef: Svensk fattigvårdspolitik (1906). Palme, Sven Ulrik: Den gamla goda tiden (1970).

3 Allmänna översiktsarbeten över Sveriges historia

Carlsson, Sten: Svensk historia II (1964).

Ett folk på marsch. Bokfilm av Per Erik Lindorm 1932-1946 (1960), 1947-1951 (1967).

Oscar den andre och hans tid. En bokfilm av Erik Lindorm (1934).

Från fattigdom till överflöd. En antologi om Sverige från frihetstiden till våra dagar. Red. av S. Koblik (1973).

Hadenius S, Molin B: Sverige efter 1900. En modern politisk historia (1972).

Samuelsson, Kurt: Från stormaktstid till välfärd (1968).

4 Svensk arbetarrörelse, allmänt

4:1 Den liberala arbetarrörelsen

Andersson, Barbro: Stockholms arbetareförening av 1850. Studier och handlingar rörande Stockholms historia IV (1975).

Gamby, Erik: Per Götrek (1979).

Landelius, Carl: 1840-50-talets bildningscirklar och arbetareföreningar i Sverige 1-2 (1936).

Lundin, Clas: En gammal Stockholmares minnen (1904), där han berättar om egna upplevelser bl a i Götreks hem.

Påhlman Axel, Sjölin Walter: Arbetarföreningarna i Sverige 1859-1900 (1944).

4:2 Översiktsarbeten om den socialistiska arbetarrörelsen

Bergkvist Karl, Andersson Evert: SAC 1910-1960 (1960).

Bäckström, Knut: Arbetarrörelsen i Sverige 1-2 (1958-1963), behandlar arbetarrörelsen från dess begynnelse, också den liberala, fram till omkring 1920.

Flood, Hulda: Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige (1939).

Fredriksson Gunnar, Strand Dieter, Södersten Bo: Per-Albinlinjen. Tre ställningstaganden till en socialdemokratisk tradition (1970).

Från Palm till Palme. Den svenska socialdemokratins program 1882-1960. (1972).

Från SKP till VPK. En antologi redigerad av Sven E Olsson (1976).

Gunnarsson, Gunnar: Arbetarrörelsens genombrottsår i dokument (1965).

Gunnarsson, Gunnar: Socialdemokratins idéarv, utopism, marxism, socialism (1971).

Lewin, Leif: Debatten om planhushållningen i Sverige från det första världskriget till våra dagar (1967).

Lindhagen, Jan: Socialdemokratins program 1-2 (1972-1974).

Lindgren, Johan: Från Per Götrek till Per Albin (1936).

Magnusson, Gerhard: Socialdemokratin i Sverige 1-3 (1920-1924).

Sparring, Åke: Från Höglund till Hermansson. Om revisionismen i Sveriges kommunistiska parti (1967).

Tingsten, Herbert: Den svenska socialdemokratins idéutveckling 1-2 (1967).

VPK. Bidrag till partihistoria. Brev 1-5 (1972).

4:3 Krönikor om svensk arbetarrörelse

Nerman, Ture: Svensk arbetarrörelse under 100 år (1938).

Gunnarsson, Gunnar: Arbetarrörelsens krönika i ord och bild. 1881-1939 (1970) samt 1939-1970 (1973).

Ström, Fredrik m fl (red.): Arbetets söner. Text och bilder ur den svenska arbetarrörelsens saga 1-5 (del 1-4 1956, del 5 1967).

4:4 Uppkomsten av det socialdemokratiska partiet och dess första tid

Lindgren, Johan: Det socialdemokratiska arbetarepartiets uppkomst i Sverige 1881-1889 (1927).

Nordström, G Hilding: Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren 1889-1894 (1938).

4:5 Översiktsarbeten över den fackliga rörelsens historia

Back, Per-Erik: Svenska Metallindustriarbetareförbundets historia 1924-1940 (1963).

Carlsson, Bo: LO och fackförbunden (1969).

Casparsson, Ragnar: LO under fem årtionden 1-2 (1947-1948).

Hadenius, Axel: Facklig organisationsutveckling. En studie av Landsorganisationen i Sverige (1976). Hansson, Sigfrid: Den svenska fackföreningsrörelsen (1938).

Karlbom, Torvald: Den svenska fackföreningsrörelsen (1955).

Steg för steg. 1945-1973. En krönika i text och bild om den svenska fackföreningsrörelsens utveckling under efterkrigstiden (1973).

Westerståhl, Jörgen: Svensk fackföreningsrörelse (1945).

4:6 Biografier över arbetarrörelsens tidiga pionjärer.

Alsterdal, Alvar: Brandsyn i samhället. Axel Danielsson 1863-1899 (1963).

Beltzén, Nils och Lars: Arthur Engberg - publicist och politiker. Arbetarrör. årsbok 1973.

Beyer, Nils: Bengt Lidforss, en levnadsteckning (1968).

Höglund, Zeth: Hjalmar Branting 1-2 (1928-1929). F ö en bred skildring över socialdemokratins och ungdomsförbundets historia.

Lindhagen, Jan: Bilden av Branting (1975). Lindgren, Johan: Per Albin Hansson i svensk demokrati del 1 (1950). Någon fortsättning utkom aldrig.

Palmgren, Yngve: Född till agitator. En studie i August Palms politiska utveckling och verksamhet (1971).

Ström, Fredrik: Kata Dalströms liv, öden och äventyr i kampen mot herremakten (1931).

Per-Olof Zennström: Lucifer. En bok om Axel Danielsson (1967).

4:7 Källpublikationer av Hjalmar Branting och Axel Danielsson

Branting, Hjalmar: Tal och skrifter 1-11 (1926-1927).

Branting, Hjalmar: Socialism och demokrati. Ett urval av Alvar Alsterdal och Ove Sandell (1970). Danielsson, Axel: Skrifter. Jubileumsband. Med inledning av Bengt Lidforss (1912).

Danielsson, Axel: Om revolutionen i Sverige, ett urval med förord av Per-Olof Zennström (1972).

Danielsson, Axel: Revolution och reform. Ett urval av Alvar Alsterdal och Ove Sandell (1971).

4:8 Ungdomsrörelsens historia

Bergegren, Hinke: Ungsocialismen. Jubileumsskrift (1917).

Bidrag till den socialdemokratiska ungdomsrörelsens historia (1942).

Klockare, Sigurd: Per Albin Hansson - marxisten (1974).

Lindbom, Tage: Den socialdemokratiska ungdomsrörelsen i Sverige (1946).

Meurling, Per: Fabian Månsson och bondesocialismen (1972).

4:9 Den tidiga fackliga rörelsen till och med storstrejken

Fogelberg, Torbjörn: Fackföreningsrörelsens genombrottsskede vid glasbruken (ur Kronobergaren 1973).

Häntilla, Seppo: Orsaker till reformismens genombrott i svensk socialdemokrati (Arkiv nr 5).

Kämpe, Alfred: Den stora strejken (1929) (Om Sundssvallstrejken 1879).

Lindbom, Tage: Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872-1900 (1938).

Schiller, Bernt: Storstrejken 1909. Förhistoria och orsaker (1967).

Kommerskollegium, avd. för arbetsstatistik: Redogörelse för lockouterna och storstrejken i Sverige 1909 (1910). En stor och viktig källsamling om storstrejken.

Sundsvallsstrejken 1879, redigerad av J B Schnell och Barbro Björk (1979).

4:10 ABF och "kulturkampen"

Ahlberg, Alf: Brunnsviks historia 1-2 (1952-1956).

Bark, Hernfrid: ABF i Västmanland 50 år (1962).

Heffler, Hugo: Arbetarnas bildningsförbund 1912-1962. Krönika vid halvsekelgränsen (1962).

Wadbo, Monika: Från kulturkamp till kulturkonsumtion. Ord och bild nr 3 (1972).

Åkerstedt, Jonas: Den litterate Arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912-1930 (1967).

4:11 Kooperationen

Gjöres, Axel: Konsumentkooperationen i Sverige (1925).

Nilsson, Karl: Stockholms kooperation 1900-1915 (1952).

Påhlman, Axel: Kooperatörernas margarinstrid. Några aktstycken (1921).

Ruin, Olof: Kooperativa Förbundet 1899-1929, en organisationsstudie (1960).

Rylander, Axel: Konsumtionskredit. Nytt sekel och bättre vanor (1900).

Sjölin, Walter: Svensk kooperation under 1800-talet (1960).

5 Den svenska "revolutionen" våren 1917 hösten 1918

Andrae, Carl-Göran: Proletära organisationsformer våren 1917. Militärdemonstrationer och arbetarkommittén (Arkiv nr 7-8).

Arvidsson, Håkan: Revolutionen i Sverige 1917-1924 (1972).

Brusewitz, Axel: Kungamakt, herremakt, folkmakt (1964).

Edenman, Ragnar: Den socialdemokratiska riksdagsgruppen 1903-1920 (1946).

Elgemyr, Göran: Arbetsfredskongressen i Stockholm 1916. Bakgrund, förlopp och följder (Arkiv nr 5).

Gerdner, Gunnar: Kring demokratins genombrott i Sverige (1966).

Klockare, Sigurd: Revolutionen i Sverige 1917-1918 (1967).

Nyman, Olle: Parlamentarismen i Sverige (1950).

6 Mellankrigstiden

6:1 Industriell demokrati och socialiseringsfrågan

Björkman, Torsten: Socialdemokratin och industriell demokrati 1918-1924 (Arkiv nr 6).

Fredelius, Claes: Om arbetarkontroll och företagsdemokrati i svensk arbetarrörelse (1976). Behandlar f ö hela perioden 1920-1976.

Karleby, Nils: Socialismen inför verkligheten (1930).

Lewin, Leif: Debatten om planhushållningen i Sverige från det första världskriget till våra dagar (1967).

Wigforss, Ernst: Minnen 1-3 (1950-1954).

Wigforss, Ernst: Industriell demokrati (1924).

6:2 Arbetslöshetsfrågan

Karleby, Nils: Arbetslöshetens kärnpunkter (Tiden 1922).

Nordström, G Hilding: Svensk arbetslöshetspolitik 1914-1933 (1934).

Nordström, G Hilding: Svensk arbetslöshetspolitik (1949).

Nordström, G Hilding: Att vara arbetslös. Den arbetslöse och hans värld i skönlitterär belysning med några radanteckningar (1949).

Nordström, G Hilding: Några ekonomiska fakta rörande statliga nödhjälpsarbeten (Tiden 1926). Unga, Nils: Socialdemokratin och arbetslöshetsfrågan 1912-1934 (1976).

Historik över Svenska Kommunalarbetareförbundets verksamhet beträffande nödhjälpsarbetarfrågan åren 1919-1933 (1934).

Statens Arbetslöshetskommissions berättelse 1934 (1937).

6:3 Kris och krispolitik

de Geer, Hans: Myter om krispolitiken färdig för avskrivning? (Ord och Bild 1-2 1972).

Kriser och Krispolitik i Norden under mellankrigstiden (1974).

Landgren, Karl Gustav: Den "nya ekonomin" i Sverige (1960).

Steiger, Otto: Bakgrunden till socialdemokratins krispolitik (Arkiv nr 1 och nr 4).

Wigforss, Ernst: Den ekonomiska krisen (1931).

Öhman, Bernt: Krispolitikens förhistoria (Tiden 1969).

6:4 Arbetare och bönder – jordbruksfrågan och kohandeln

Björlin, Lars: Jordfrågan i svensk arbetarrörelse 1890-1920 (Arbetarrörelsens årsbok 1974).

Kämpe, Alfred: Skördestrejken i Skåne. Ett tioårs-minne (1917).

Myrdal, Gunnar: Jordbrukspolitiken under omläggning (1938).

Nyman, Olle: Parlamentarismen i Sverige. Huvuddragen av utvecklingen efter 1917 (1961).

Spak, Henrik: Lantarbetarefrågan. Ett försök till utredning (1907-1908).

Thullberg, Per: Bönderna blir konsumenter. RLF och kohandeln (Ord och Bild 1972).

Thullberg, Per: Bönder går samman: en studie i Riksförbundet landsbygdens folk under världskrisen 1929-1933 (1977).

Thullberg, Per: SAP och jordbruksnäringen 1920-1940 (Arbetarrörelsens årsbok 1974).

6:5 Övrigt

Hatje, Annkatrin: Befolkningsfrågan och välfärden. Debatten om familjepolitik och nativitetsökning under 1930- och 1940-talen (1974).

Hultén, Gösta: Arbetsrätt och klassherravälde. Om strejklagarnas historia (1973).

Kennerström, Bernt: Mellan två internationaler. Socialistiska Partiet 1929-1937 (1974).

Norman, Birger: Ådalen 31 (1968).

Wärenstam, Erik: Sveriges nationella ungdomsförbund och högern 1928-1934 (1962).

7 Andra världskriget

7:1 Sverige under kriget

Abukanfusa, Kerstin: Beredskapsfamiljernas försörjning. Krigsfamiljebidraget i teori och praktik (1975).

Carlquist, Erik: Solidaritet på prov. Finlandshjälp under vinterkriget (1971).

Drangel, Lousie: Den kämpande demokratin. En studie i antinazistisk opinionsrörelse 1935-1945 (1976).

Hirdman, Yvonne: Sverges Kommunistiska Parti 1939-1945 (1974).

Johansson, Alf: Finlands sak. Svensk politik och opinion under vinterkriget 1939-1940 (1973).

Karlsson, Rune: Försvaret, folkhemmet och demokratin. Socialdemokratisk riksdagspolitik 19391945 (1974).

Molin, Karl: Försvaret folkhemmet och demokratin. Socialdemokratisk riksdags politik 1939-1945 (1974).

Nilsson, Göran B: Midsommarkrisen 1941 (Historisk Tidskrift 4 1971).

Nybom, Torsten: Motstånd-anpassning-uppslutning. Linjer i svensk debatt om utrikespolitik och internationell politik 1940-1943 (1978).

Zetterberg, Kent: Liberalism i kris. Folkpartiet 1939 -1945 (1975).

Åmark, Klas: Makt eller moral. En studie i den svenska offentliga debatten om internationell politik och svensk utrikes- och försvarspolitik 1938-1939 (1973).

7:2 Samtida skrifter

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. De 27 punkterna med motivering (1944).

Wigforss, Ernst: Från klasskamp till samverkan (1941).

8 Efterkrigstiden

8:1 Den politiska och ekonomiska utvecklingen

Erlander, Tage: Minnen 1940-1949, 1949-1954, 1955-1960 (1973-1976).

Lindbeck, Assar: Svensk ekonomisk politik. Problem och teorier under efterkrigstiden (1973).

Molin, Björn: Tjänstepensionsfrågan. En studie i svensk partipolitik (1965).

Ruin, Olof: Mellan samlingsregering och tvåpartisystem.

Qvist, Gunnar: Statistik och politik. Landsorganisationen och kvinnorna på arbetsmarknaden (1973).

8:2 Det kalla kriget och atombombsfrågan

Ahlmark, Per: Den svenska atomvapendebatten (1965).

Fogelström Per Anders, Morell Roland: 1 stället för atombomb. Ett förslag (1958).

Forser Tomas, Tjäder Arne: Tredje ståndpunkten. En debatt från det kalla krigets dagar (1972).

Häger Olle, Villius Hans: In i det kalla kriget. Sverige mellan stormakterna 1946-1962 (1971).

8:3 Samtida idédebatt

Demokrati eller folkdemokrati. Disputationen Erlander-Linderoth i Stockholms konserthus 19 april 1948 (1948).

Erlander, Tage: Socialdemokratins väg (1948).

Erlander, Tage: Framstegens politik (1956).

Gorz, André: Arbetarrörelsen i överflödets samhälle (1965).

Nils Kellgren: Med sikte på 60-talet (1956).

Lindhagen Jan, Nilsson Macke: Hotet mot arbetarrörelsen (1970).

Lindqvist, Sven: Gräv där du står (1978).

Olhede, Sven-Göran: Socialismen och bofinken. Analys av socialismens ideologi (1974).

Samordnad näringspolitik (1961).

Svenning, Olle: Socialdemokratin och näringslivet (1972).

Svenning Olle, Åkerman Nordal: En socialistisk kultursyn (1966).

Wigforss, Ernst: Efter välfärdsstaten (1956). Wigforss, Ernst: Frihet och gemenskap (1962).

9 Memoarer m m

Casparsson, Ragnar: Vårt fattiga liv (1961), Land, du välsignade (1962), Brinnande horisonter (1963).

Dalström, Kata: Härjartåg kors och tvärs genom Sverige (1914).

Erlander, Tage: Minnen 1901-1939, 1940-1949, 1950-1954, 1955-1960 (1972-1976).

Höglund, Zeth: Minnen i fackelsken 1-3 (1951-1956).

Kilbom, Karl: Ur mitt livs äventyr 1-3 (1953-1956).

Landin, Sven: Uppbrott från stalinismen (1973).

Lindström, Rickard: En socialist (1930).

Lindström, Ulla: 1 regeringen. Ur min politiska dagbok 1954-1959 (1969).

Möller, Gustav: När vi började (1959).

Palm, August: Ur en agitators liv (1904).

Palmstierna, Erik: Åtskilliga egenheter (1950), Orostid 1-2 (1951-1952), Dagjämning (1954).

Ström, Fredrik: Min ungdoms strider (1940), I stormig tid (1942).

Söderblom, Anna-Lisa: Grön ungdom under röda fanor (1945).

Tingsten, Herbert: Mitt liv. Tidningen 1946-1952 (1963).

Wigforss, Ernst: Minnen 1-3 (1950-1954).

Zennström, Per-Olof: Z:as bekännelser (1977).

10 Minnesskrifter

Andersson, Sigvard: Från intet till välfärd (1977).

Andersson, Stig: Arbetarrörelsen i Norrtelje (1951).

Engelbrektsson, Gustaf: Minnesskrift. Lysekils arbetarekommun 1900-1930 (1930).

Jonsson, John W: Nybro arbetarekommun 50 år (1956).

Salomonsson, Karl: Socialdemokratin i Hälsingborg (1951).

(Detta utgör endast några exempel på minnesskrifter som utgetts till lokala jubiléer osv).

11 Romaner – dikter

Eriksson, Allan: Vägen vi byggde (1946) (Om 30-talets arbetslöshet).

Haste, Hans (red.): Dikter i kamptid (1977) (En antologi arbetardikter).

Hirdman, Maj: Uppror i järnbärarland (1945) (En roman om norbergsstrejken).

Karlsson, Arthur: Storm över staden (1956) (en roman om Halmstad, våren 1931).

Moberg, Vilhelm: Soldat med brutet gevär (1944).

Norman, Birger: Sol vad vill du mej? (1971) (En pjäs om Ådalshändelserna).

Ström, Fredrik: Rebellerna (1926-1929).

Värnlund, Rudolf: Allt börjar på nytt (1934) (En roman om arbetslösheten).